

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**імені ІВАНА ФРАНКА**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

**ТУРЧИК ІРИНА ХОСЕНІВНА**

УДК 373.016:796+37.015.31:796(73)

**Дисертація**  
**ШКІЛЬНИЙ СПОРТ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ФОРМУВАННЯ**  
**ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ США (XX – початок XXI ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_ І.Х.Турчик

Науковий консультант  
**Кемінь Володимир Петрович,**  
доктор педагогічних наук, професор

Дрогобич – 2021

## АНОТАЦІЯ

**Турчик І.Х. Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.).** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Міністерство освіти і науки України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2021.

У дисертації вперше здійснено системний ретроспективний аналіз теорії та практики формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США впродовж XX і на початку XXI ст., схарактеризовано теоретико-методологічні засади дослідження та визначено поняттєво-категоріальний апарат. Обґрунтовано та розкрито зміст наукових підходів, які формують фундаментальне поле дослідження процесу формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту (категоріального, аксіологічного, амбівалентного, комплексного, історичного, герменевтичного, компаративного, гуманістичного, цивілізаційного, культурологічного, крос-культурного). Узагальнено тлумачення соціально-педагогічного феномена «шкільний спорт», враховуючи різноманітні аспекти організації та функціонування освітнього та тренувального процесів у закладі загальної середньої освіти, а також погляди вітчизняних і зарубіжних учених на цю проблему.

Розкрито науково-теоретичні основи формування цінностей особистості засобами фізичної культури і спорту в світовому вимірі; з'ясовано суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні передумови, а також увиразнено історико-теоретичні детермінанти становлення, розвитку і трансформації системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США. Визначено організаційно-методичні засади та з'ясовано шляхи формування цінностей американської молоді засобами шкільного спорту. Проведено крос-культурне порівняння уявлень про спорт та його цінності серед дорослих і

підлітків України та США.

Визначено перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні на основі імплементації американського досвіду. Запропоновано рекомендації щодо реалізації цих напрямів, які слід виконати на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його мету, завдання, об'єкт, предмет; здійснено підбір методів дослідницької роботи, розкрито її теоретичну основу, джерельну базу; визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів; наведено відомості про апробацію, впровадження, публікацію основних положень і висновків дисертації.

У **першому розділі** *«Науково-теоретичні основи формування цінностей особистості засобами фізичної культури і спорту в світовому вимірі»* проведено ґрунтовний аналіз поняттєво-категоріального апарату, визначено та схарактеризовано методологічні підходи дослідження шкільного спорту як соціально-ціннісної системи, визначено цілі, завдання і зміст фізкультурної освіти та розкрито структуру різноманітних моделей організації шкільного спорту в зарубіжних і вітчизняній системах загальної середньої освіти.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження склали категоріальний, аксіологічний, амбівалентний, комплексний, історичний, герменевтичний, компаративний, гуманістичний, цивілізаційний, культурологічний, та крос-культурний підходи, а також параметрично-детермінуючий, концептуально-аналітичний, інтеграційно- та диференційно-аналітичний, прогностичний компоненти. Розглянуто різні погляди вітчизняних і зарубіжних учених до трактування основних термінів поняттєво-категоріального апарату дослідження. Проаналізовано нормативно-правові документи міжнародного та національного рівнів, а також світовий досвід розвинених країн, які пов'язані з проєкцією на формування цінностей особистості засобами шкільного спорту. Розглянуто ефективні моделі шкільного спорту в зарубіжних

країнах, які органічно доповнюють традиційні уроки фізичної культури та є важливою складовою національних програм фізичного виховання та розвитку школярів.

У **другому розділі** *«Становлення та розвиток системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (XX – початок XXI ст.)»* з'ясовано суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні передумови та чинники формування системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США на початку XX ст. На основі критеріїв виокремлено основні історичні етапи функціонування й увиразнено особливості структурно-змістових трансформацій системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США впродовж XX і на початку XXI ст.: 1 етап – становлення системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1900 – 1944 рр.); 2 етап – розвиток системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1945 – 1990 рр.); 3 етап – трансформація системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1991 – 2020 рр.). Розглянуто тенденції розвитку шкільного спорту в США на сучасному етапі та можливості творчого використання американського досвіду з урахуванням специфіки вітчизняних реалій.

У **третьому розділі** *«Організаційно-методичні засади формування цінностей американської молоді засобами шкільного спорту»* розкриваються особливості організації, змістове та методичне забезпечення шкільного спорту в США. Вивчення практичного досвіду дозволило виокремити основні інтегральні складові функціонування системи шкільного спорту в США і на цій основі розробити модель, яка складається з трьох взаємопов'язаних підсистем: внутрішньошкільного (інтрамурального) спорту, міжшкільного спорту та позашкільних спортивних програм. Аналіз наукової літератури та статистичних даних показав, що рівень й особливості залучення американських школярів до занять інтрамуральним і міжшкільним спортом у США, їх участь у позашкільних спортивних програмах зумовлений розмірами закладу загальної середньої освіти (контингентом учнів), його місцем розташування, соціально-економічним статусом і рівнем розвиненості спортивної інфраструктури. Встановлено, що

інтеграція уроків фізкультурної освіти, шкільного спорту (інтрамурального та міжшкільного) й інших видів фізичної активності у межах позашкільних спортивних програм сприяє досягненню важливої мети – підвищенню інтелектуального та фізичного розвитку, соціокультурного рівня, емоційного стану й академічної успішності учнівської молоді.

**Четвертий розділ** *«Шляхи формування в учнівській молоді США системи цінностей засобами шкільного спорту»* присвячений з'ясуванню ролі шкільного спорту в формуванні життєвих навичок, громадянських і родинних цінностей, підвищенню рівня навчальних досягнень учнів тощо. Проведений аналіз різноманітних джерел й спортивно-освітньої практики в США підтвердив ефективність спортивних програм і проєктів, основна мета яких спрямована на формування в учнівській молоді життєвих навичок і суспільних цінностей. Виокремлено основні освітні цілі, яких можна досягнути зокрема й засобами шкільного спорту. З'ясовано, що ключовим чинником прилучення дітей до занять спортом є прихильність батьків до цього виду суспільної діяльності. Однак розширення обов'язків, надмірне прагнення батьків задовольнити зростаючі потреби дитини у заняттях різними видами спорту можуть негативно позначитися на сімейних стосунках, вплинути на емоційно-психологічну атмосферу в сім'ї.

У **п'ятому розділі** *«Спорт як цінність: крос-культурне порівняння уявлень в Україні та США»* подані результати крос-культурного порівняння уявлень дорослих та учнівської молоді в США та Україні щодо спорту і його цінностей, визначено перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні на основі імплементації американського досвіду та запропоновано відповідні рекомендації, які слід реалізувати на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях.

Досвід становлення, розвитку та трансформації системи шкільного спорту в США став цінним джерелом конструктивних ідей, концепцій, підходів до вдосконалення вітчизняної системи фізичного виховання та спорту на шляху її поступальної інтеграції в світовий освітній простір. Вивчення й узагальнення

цього досвіду дало змогу визначити основні проблеми та труднощі, а також використати конструктивні, апробовані багаторічною практикою, досягнення американської нації у цій сфері суспільної діяльності.

**Наукова новизна і теоретичне значення** одержаних результатів полягають у тому, що *вперше* здійснено цілісний системний ретроспективний аналіз теорії та практики формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США впродовж ХХ і на початку ХХІ ст., виокремлено позитивні ідеї й обґрунтовано перспективні напрями їх використання в сучасних умовах реформування системи загальної середньої освіти; *уточнено* зміст стрижневих понять «фізичне виховання», «фізкультурна освіта», «спорт», «шкільний спорт», «внутрішньошкільний (інтрамуральний) спорт», «міжшкільний спорт», «позашкільні спортивні програми», «цінності» у річищі вітчизняних і зарубіжних досліджень та запропоновано їх авторську інтерпретацію; *схарактеризовано* історико-теоретичні детермінанти і *визначено* етапи становлення, розвитку та трансформації системи фізкультурної освіти та шкільного спорту в США; *розроблено* модель системи функціонування шкільного спорту в США та *з'ясовано* особливості внутрішньошкільного (забезпечення участі для всіх учнів, відсутність гендерної розмежованості та змагальності, спортивно-рекреаційний характер, велика кількість представлених видів спорту) та міжшкільного (забезпечення участі для підготовлених учнів, інтенсивність, престижність, статусність, можливості спортивної професіоналізації та спрощеного вступу в заклади вищої освіти) спорту, а також спортивних позашкільних програм (забезпечення участі для всіх бажаючих, привабливість, можливості для вдосконалення спортивних умінь, набуття життєвих навичок, профілактика асоціальної поведінки); *висвітлено* організаційно-методичні засади формування цінностей учнівської молоді США засобами шкільного спорту; *розкрито* шляхи (моделі, програми, ініціативи) формування в американських учнів системи цінностей засобами шкільного спорту; *проведено* кросс-культурне порівняння уявлень дорослих і підлітків з України та США щодо шкільного спорту та його впливу на формування

цінностей учнівської молоді; *уведено* до наукового обігу нові дані, ідеї, джерела, нормативні документи, які регулюють організаційно-методичні засади функціонування шкільного спорту, а також навчально-методичні матеріали (освітні програми, курукулуми), що використовуються в освітньому процесі США; *визначено* перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні та *розроблено* рекомендації щодо їх реалізації на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях. *Подальшого розвитку набули* наукові положення про теорію і практику фізичного виховання і спорту; конструктивні ідеї гуманізації, демократизації, аксіологізації освітньо-виховного процесу; методичні поради щодо створення педагогічних умов формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту.

**Практичне значення** полягає в тому, що за результатами проведеного дослідження імплементовано досвід США під час створення структури та добору змістових ліній освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» для Державного стандарту початкової загальної освіти та Державного стандарту базової і повної загально середньої освіти, розробленні окремих положень Державного стандарту повної загальної середньої освіти, обґрунтуванні компетентнісного потенціалу фізкультурної освітньої галузі початкової освіти у рамках реформи «Нова українська школа». Результати дослідження також використовувалися під час укладання типових навчальних програм із фізичної культури для 5–11 класів, де авторка була членом робочих груп Міністерства освіти і науки України.

Обґрунтовані та систематизовані результати дослідження у вигляді теоретичних положень, висновків і рекомендацій сприятимуть ефективній організації шкільного спорту у вітчизняних закладах загальної середньої освіти. Матеріали дослідження можна використати у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а також з метою розроблення відповідного науково-методичного забезпечення і проведення подальших наукових розвідок з фізичного виховання та спорту. Отримані упродовж дослідження відомості, фактологічні дані, науково-методичні матеріали, узагальнені та систематизовані

положення допоможуть при підготовці праць теоретико-методологічного і науково-методичного характеру. Висновки та рекомендації дисертації можуть бути використані викладачами та керівниками закладів вищої освіти з метою якісного проєктування системи професійної підготовки фахівців із фізичної культури та спорту.

**Ключові слова:** шкільний спорт, фізичне виховання, фізична культура, формування цінностей, учнівська молодь, США.



**Turchyk I. Kh. School Sports in the Theory and Practice of Forming the Values of Student Youth in the United States (the XXth – beginning of the XXIst century).** – On the rights of the manuscript.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2021.

In the thesis for the first time the systematic retrospective analysis of the theory and practice of forming the values of student youth by means of school sports in the USA during the XXth and at the beginning of the XXIst centuries has been carried out; the theoretical and methodological bases of the research have been characterized and the conceptual and categorical apparatus has been defined. The content of scientific approaches, which form the fundamental research field of the process of forming the values of student youth by means of school sports, has been substantiated and elucidated (categorical, axiological, ambivalent, complex, historical, hermeneutic, comparative, humanistic, civilizational, culturological, cross-cultural). The interpretation of the socio-pedagogical phenomenon "school sport" has been generalized, taking into account various aspects of the organization and functioning of educational and training processes in general secondary education, as well as the views of domestic and foreign scientists on this issue.

There have been elucidated the scientific and theoretical bases of forming the values of a personality by means of physical culture and sports in the world dimension; there have been clarified the socio-political, socio-economic, cultural and educational preconditions, as well as there have been highlighted the historical and theoretical determinants of the formation, development and transformation of the system of physical education and school sports in the United States. The organizational and methodological principles have been determined and the ways of forming the values of American youth by means of school sports have been clarified. There has been conducted a cross-cultural comparison of receptions of sport and its values among adults and adolescents in Ukraine and the United States.

There have been defined perspective development directions of the school sports system in Ukraine on the basis of the American experience implementation.

In **the Introduction** the topicality of the research topic has been substantiated, its goal, objectives, object, subject have been formulated; the selection of research methods has been carried out, its theoretical basis, source base have been elucidated; the scientific novelty, theoretical and practical significance of the obtained results have been determined; the information on approbation, implementation, publication of the main provisions and conclusions of the dissertation has been given.

In **Chapter I** "Scientific and Theoretical Foundations of Forming Personality's Values by Means of Physical Culture and Sports in the World Dimension" a thorough analysis of the conceptual and categorical apparatus has been done; there have been defined and characterized the methodological approaches to the study of school sports as a social value system; the goal, objectives and content of physical education have been determined and the structure of various models of school sports organization in foreign and domestic systems of general secondary education has been elucidated. The categorical, axiological, ambivalent, complex, historical, hermeneutic, civilizational, culturological, humanistic culturological and cross-cultural approaches form the theoretical and methodological basis of the dissertation research, as well as parametric and determining, conceptual and analytical, integration and differential analytical, prognostic components. Different views of domestic and foreign scientists on the interpretation of the basic terms of the conceptual and categorical apparatus of the research have been considered. The normative and legal documents of the international and national levels, and also the world experience of the developed countries, which focus on a projection on forming a personality's values by means of school sports have been analyzed. The effective models of school sports in foreign countries have been considered, which complement traditional physical education lessons organically and are an important component of the national programs of physical education and schoolchildren development.

In **Chapter II** "Formation and Development of the System of Physical Education and School Sports in the United States (the XXth – at the beginning of the

XXIst century)" there have been clarified the socio-political, socio-economic, cultural and educational prerequisites for the formation of the system of physical education and school sports in the United States at the beginning of the XXth century. Based on the criteria the main historical stages of functioning have been singled out and the peculiarities of structural and semantic transformations of the system of physical education and school sports in the USA during the XXth and at the beginning of the XXIst centuries have been singled out as well: the first stage – the formation of the system of physical education and school sports in the United States (1900 –1944); the second stage – development of the system of physical education and school sports in the United States (1945 – 1990); the third stage – the transformation of the system of physical education and school sports in the United States (1991 – 2020). There have been considered the development tendencies of school sports in the USA at the present stage and possibilities of a creative use of the American experience taking into account specifics of domestic realities.

In **Chapter III** "Organizational and Methodological Principles of Forming the Values of American Youth by Means of School Sports" there have been elucidated the features of the organization, content and methodological support of school sports in the United States. The study of practical experience allowed us to single out the main integral components of the school sports system functioning in the United States and on this basis to elaborate a model consisting of three interconnected subsystems: intramural sport, interscholastic sport and after-school programs. Analysis of the scientific publications and statistics showed that the level and characteristics of the involvement of American students in intramural and interscholastic sports in the United States, their participation in after-school sports programs are determined by the size of the institution of general secondary education (contingent of students), its location, socio-economic status and development level of sports infrastructure. It has been found out that the integration of physical education, school sports (intramural and interscholastic) and other physical activities within after-school sports programs contributes to the important goal of improving intellectual and physical development, socio-cultural level, emotional state and academic success of students.

**Chapter IV** "Ways of Forming Value System of School Students in the United States by Means of School Sports" focuses on clarifying the role of school sports in the formation of life skills, civic and family values, increasing the level of student achievement, etc. Analysis of various sources, sports and educational practices in the United States has confirmed the effectiveness of sports programs and projects, the main purpose of which is to develop students' life skills and social values. The main educational goals that can be achieved, in particular, by means of school sports have been singled out. It has been found out that the key factor in involving children in sports is the commitment of parents to this type of social activity. However, the expansion of responsibilities, the excessive desire of parents to meet the growing needs of the child in various sports can affect family relationships negatively, influence the emotional and psychological atmosphere in the family.

In **Chapter V** "Sport as a Value: a Cross-cultural Comparison of Ideas in Ukraine and the USA" there have been presented the results of cross-cultural comparison of adults' and students' receptions of sports and its values in the United States and Ukraine, there have been defined the perspective directions of school sports system development in Ukraine on the basis of implementation of the American experience and the corresponding recommendations which should be realized at the state-territorial, organizational and managerial, educational and methodological levels.

The experience of formation, development and transformation of school sports system in the United States has become a valuable source of constructive ideas, concepts, approaches to improving the domestic system of physical education and sports on the way of school sports system progressive integration into the world educational space. The study and generalization of this experience made it possible to identify the main problems and difficulties, as well as to use the constructive, proven by many years of practice, achievements of the American nation in this area of social activity.

**The scientific novelty and theoretical significance** of the obtained results consist in the following: *for the first time* there has been done a holistic systematic retrospective analysis of the theory and practice of forming the values of student youth by

means of school sports in the United States during the XXth and at the beginning of the XXIst centuries, positive ideas have been singled out and perspective directions of their use under modern conditions of reforming the system of general secondary education have been substantiated; *there has been specified* the content of the core concepts "physical education", "sports", "school sports", "intramural sport", "interscholastic sport", "after-school sports programs", "values" in domestic and foreign researches and the author's interpretation has been given; *there have been characterized* the historical and theoretical determinants and *there have been identified* the stages of formation, development and transformation of the system of physical education and school sports in the United States; *there has been elaborated* the model of the system of school sports functioning in the United States and *there have been clarified* the features of intramural sport (ensuring participation for all students, lack of gender differentiation and competition, sports and recreation, a large number of represented kinds of sports) and interscholastic sport (ensuring participation for trained students, intensity, prestige, status, opportunities for sports professionalization and simplified admission to higher education institutions), as well as after-school sports programs (ensuring participation for all, attractiveness, opportunities to improve sports skills, acquisition of life skills, prevention of antisocial behaviour); the organizational and methodical bases of forming the values of student youth in the USA by means of school sports *have been elucidated*; *there have been revealed* the ways (models, programs, initiatives) of forming a system of values of American students by means of school sports; *there has been conducted* a cross-cultural comparison of receptions of adults and adolescents from Ukraine and the United States about school sports and its impact on the values formation of student youth; new data, ideas, sources, normative documents regulating organizational and methodical bases of school sports functioning *have been included* into scientific circulation, as well as teaching and methodological materials (educational programs, curricula) used in the educational process in the United States; perspective directions for the development of the school sports system in Ukraine *have been identified* and recommendations for their implementation at the state territorial, organizational and administrative, educational and methodological levels *have been*

*elaborated*. There has been *further development* of scientific provisions on the theory and practice of physical education and sports; constructive ideas of humanization, democratization, axiologization of the educational process; methodical pieces of advice on creation of pedagogical conditions of forming the values of student youth by means of school sports.

**The practical significance** consists in the fact that according to the results of the research there has been implemented the USA experience in creating the structure and selection of content lines of the educational field "Health and Physical Culture" for the State Standard of primary general education and the State Standard of basic and complete secondary education, elaboration of certain provisions of the State Standard of complete general secondary education, substantiation of the competence potential of the physical education sector of primary education in the framework of the reform "New Ukrainian School". The results of the research were also used during the compilation of standard physical education curricula for grades 5 – 11, the author was a member of the working groups of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

The substantiated and systematized research results in the form of theoretical provisions, conclusions and recommendations will contribute to the effective organization of school sports in domestic general secondary education institutions. The research materials can be used in the system of professional development of teachers, as well as in order to develop an appropriate scientific and methodological support and further scientific research in physical education and sports. The information obtained during the research, factual data, scientific and methodological materials, generalized and systematized provisions will help in the preparation of publications of theoretical and methodological, scientific and methodological nature. The conclusions and recommendations of the dissertation can be used by teachers and heads of higher education institutions for the purpose of a high-quality design of the system of professional training of specialists in physical culture and sports.

**Key words:** school sports, physical education, physical culture, values formation, student youth, the USA.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

### Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Турчик І. Х. Шкільний спорт як засіб формування цінностей учнівської молоді США: теорія і практика : монографія. Дрогобич : ТзОВ «Трек ЛТД», 2020. 474 с.
2. Турчик І. Х., Михаць Л. В. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном : навч. посіб. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2019. 50 с.
3. Турчик І. Х. Фізичне виховання у початкових школах Польщі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. № 10. С. 128–130.
4. Турчик І., Козіброда Л., Бережанський В. Завдання шкільних програм з фізичної культури у країнах Європи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2010. Вип. 8. С. 213–217.
5. Турчик І. Х., Зазуляк І. Б. Фізичне виховання у шкільній освіті Німеччини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2011. Вип. 13. С. 642–646.
6. Турчик І. Х., Чопик Р. В., Шиян О. І. Розвиток системи фізичної культури в Франції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2012. Вип. 22. С. 69–72.
7. Turchuk I., Krusevych T., Lukjanchenko M., Djatlenko S. The peculiariarities of physical education programme in Ukraine. *Journal of Physical Education and Health*. 2012. Vol. 1 (2). P. 43–48.

8. Демчук С., Костко А., Турчик І. Формування правильної життєвої позиції у ставленні до власного здоров'я (міжнародний досвід). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2013. Вип. 7 (33). Т. 1. С. 226–231.
9. Турчик І. Шкільний спорт як соціально-ціннісна система у працях зарубіжних фахівців. *Проблеми сучасного педагогічного образования. Серія : Педагогіка и психология*. Ялта, 2014. Вип. 46. Ч. 6. С. 206–213.
10. Турчик І. Шкільний спорт у середніх та старших школах США (масштаби та чинники залучення). *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 2-3 (20-21). С. 53–58.
11. Турчик І. Проблема впровадження шкільного спорту, як дійсної здоров'єсохранюючої технології в навчальний процес шкіл України. *Міжнародний науково-дослідницький журнал*. 2014. № 7 (26). Частина 2. С. 65–67.
12. Турчик І. Фізичне виховання у шкільній освіті Італії. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2 (78). С. 82–84.
13. Турчик І. Теоретичні основи формування ціннісних орієнтацій учня засобами шкільного спорту за кордоном. *Педагогіка, психологія і медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2014. № 6. С. 71–75. doi:10.6084/m9.figshare.1003977
14. Турчик І. Особливості організації шкільного спорту у США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ. 2014. Вип. 2 (43). С. 92–96.
15. Turchyk I., Chopuk R. Sport szkolny v Ukraini. *Life and Movement*. 2015. Vol. 1-4 (7). S. 4–12.
16. Турчик І. Шкільний спорт у США як засіб формування загальнолюдської цінності – освіти. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету*



імені Івана Огієнка. *Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2016. Вип. 9. С. 381–389.

17. Турчик І., Сабо Ф., Лештар М. Популяризація та організація шкільного спорту в країнах світу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2015. Вип. 5К (61). С. 252–255.

18. Sorokolit N., Shyyan O., Lukjanchenko M., Turchyk I. Improvement of 5-9 th Grades Schoolchildren Physical Education in Ukraine by Using Variable Modules Curriculum. *Journal of Physical Education and Sport*. 2017. 17 Supplement issue 4. Art 215. P. 2110–2115.

19. Турчик І., Шатинська О. Шкільний спорт, як засіб соціалізації особистості (історико-педагогічний дискурс в контексті вивчення зарубіжних джерел). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2016. Вип. 9 (79). С. 101–105.

20. Турчик І. Х. Формування громадянських цінностей в молоді США. *Зб.наук. праць «Педагогічні науки»*. 2017. № 3. С. 88–93.

21. Турчик І. Вплив занять спортом дітей на членів їх родин у США засобами шкільного спорту. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 3. С. 80–89.

22. Tkachuk V., Turchyk I., Chopuk R., Chemerys M. Olympic education as an important component of a comprehensive curriculum. *Physical culture, physical education, sports and health culture in modern society*. 2017. № 4 (40). P. 35–41.

23. Турчик І. Негативные последствия ранней специализации в детско-юношеском спорте США. *Мир спорта*. 2018. № 4 (73). С. 56–61.

24. Москаленко Н. В. Сороколіт Н. С., Турчик І. Х. Ключові компетентності у фізичному вихованні школярів в рамках реформи “Нова українська школа”. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2019. Вип. 5К (113). С. 223–228.

25. Turchyk I., Sorokolit N., Chopyk R. Cross-cultural comparison of understanding of sports and its values among teenagers in the USA and Ukraine. *Slavonic Pedagogical Studies Journal*. 2019. Issue 1. Vol. 8. P. 82–96.
26. Турчик І. Х., Мацола Н. П. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх учителів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. Том 3. С. 12–15.
27. Турчик І. Становлення та розвиток дитячого спорту і фізичного виховання у післявоєнний період у США (1945 – 1980 рр. ХХ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 18. Том 1. С. 47–52.
28. Турчик І., Сороколіт Н., Цюпак Б. Формування громадянських та соціальних компетентностей в учнів засобами фізичного виховання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2020. Вип. 1 (121). С. 102–107.
29. Турчик І. Х., Чопик Р. В., Кізло Н. Б. Зміст та особливості інтрамурального (внутрішньошкільного) спорту у США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2020. Вип. 3 (123). С. 143–147.
30. Турчик І., Белікова Н. Генеза системи шкільного фізичного виховання і спорту у США(1930-1944 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 28. Том. 4. С. 185–189.*
31. Турчик І. Шкільне фізичне виховання та спорт у США (кінець ХІХ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Том 4. С. 34–38.
32. Турчик І. Х. Формування життєвих навичок (life skills) дітей та молоді США засобами спорту. *Kultura fizyczna, pedagogika, zdrowie i fizjoterapia : monografia*. Starograd Gdanski. 2020. С. 26–37.

*Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації*

33. Шиян О., Турчик І., Стасюк Г. Формування ціннісних орієнтацій молоді засобами міжнародних програм. *Педагогічна думка*. 2006. № 2. С. 61–63.
34. Турчик І., Шиян О., Некотєнєв Д. Ставлення українських та японських підлітків до уроку фізичної культури. *Молода спортивна наука України : зб. наук. статей в галузі фізичної культури та спорту*. 2007. Т. 5. Вип. 9. С. 337–342.
35. Турчик І., Вацеба О., Бірюк С. Урок фізичної культури у системі початкової шкільної освіти Польщі. *Молода спортивна наука України: зб. наук. статей в галузі фізичної культури та спорту*. 2009. Т. 2. С. 187–191.
36. Турчик І., Круцевич Т., Смоліус Г., Заяць Л. Особливості навчальної програми з фізичної культури в Україні. *Олімпійський спорт і спорт для всіх : матеріали 14 міжнар. наук. конгресу (м.Київ, 5-8 жовт. 2010 р.)*. Київ, 2010. С. 472.
37. Турчик І., Пиць Н. Сучасні реалії рухової активності молоді України (результати соціологічних опитувань та статистичних даних). *Проблеми формування здорового способу життя молоді : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів / під заг. ред. Р. Р. Сіренко*. Львів, 2011. С. 179–184.
38. Shyyan O. Slyvka Y., Turchyk I. Health education as a part of life circle training teachers of physical education in Ukraine. *Teachers' Life-cycle from Initial Teacher Education to Experienced Professional : 36th Annual Conference of the Association for Teacher Education in Europe (24th – 28th August, Riga)*. Riga, 2011. P.165.
39. Турчик І. Х. Круцевич Т. Ю. Особливості навчальної програми з фізичної культури в Україні. *Zdravonictvo a socialna praca : vedecky casopis*. 2012. Rocnik 7. Cislo 1-2. S. 126–128. URL: <http://www.zdravotnictvoasocialnpraca.sk/2012/03/11/zdravotnictvo-a-socialn-praca1-2-2012>

40. Турчик І. Х. Передумови встановлення та розвитку рекреаційної діяльності у Франції. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Львів, 2012. С. 79–83.
41. Турчик І., Степанюк С. Особливості моделей шкільного спорту в США та Європі. *Актуальні проблеми юнацького спорту* : матеріали XI всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 25-26 вер. 2014 р.). Херсон : ПП Вишемерський В.С., 2014. С. 86–90.
42. Турчик І. Соціальне значення шкільного спорту у працях зарубіжних фахівців. *Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи* : тези III міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Дрогобич, 26-27 берез. 2015 р.). Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 337–339.
43. Турчик І. До проблеми формування аксіосфери учнів США. *Актуальні проблеми фізичного виховання* : зб. тез доп. XII міжнар. наук. конф. (м. Херсон, 26-27 вер. 2017 р.) / уклад.: С.А. Омельчук, Ю.А. Грабовський. Херсон : Херсонський державний університет, 2017. С. 41–42.
44. Turchyk I., Sorokolit N., Lukjanenko M. Negative Consequences of Professionalization of Children and Youth Sports in USA . *6 the International conference on science, culture and sport : abstract book*. Ankara, 2018. P. 122. URL: [http://www.iscs-a.org/multimedia/depo/abstractbook\\_18.pdf](http://www.iscs-a.org/multimedia/depo/abstractbook_18.pdf)

***Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації***

45. Турчик І., Ріпак М., Лесько О. Ставлення класоводів Львівщини до фізичної культури як частини здорового способу життя. *Молодіжний наук. вісник* : зб. наук. праць Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2008. С. 41–45.

46. Турчик І. Зазуляк І. Фізична культура як частина здорового способу життя вчителів молодшої школи. *Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи*: монографія. Дрогобич, Швидкодрук, 2009. С. 218–225.
47. Турчик І., Павлишак М., Козіброда Л. Особливості проведення самостійних занять з варіативного модуля «туризм» згідно навчальної програми з фізичної культури для 5-9 класів (2009). *Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді* : матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. / під заг. ред. Р. Р. Сіренко. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім.І. Франка, 2010. С. 130–137.
48. Сороколів Н., Турчик І. Впровадження варіативних модулів навчальної програми з урахуванням матеріальної бази навчального закладу та інтересів учнів 7-х класів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2017. Випуск 5К (86). С. 315–319.
49. Турчик І., Сацик О., Степанюк С. Особливості навчальної програми з фізичної культури (1-4 класи) в Україні. *Проблеми формування здорового способу життя молоді* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів / під заг. ред. Р. Р. Сіренко. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім.Івана Франка, 2017. С. 13–16.
50. Турчик І.Х та ін. Фізична культура в школі : метод. посіб. / за заг. ред. С. Дятленка. Київ : Літера ЛТД, 2009. 176 с. (**Рекомендовано МОНУ (лист від 01.07.09 №1/11-4630)**).
51. Дятленко С., Круцевич Т., Турчик І., Чешейко С. Збірник завдань для ДПА з фізичної культури. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 128 с. (**Рекомендовано МОНУ (лист від 3.02.2010 №1/11-454)**).
52. Турчик І.Х та ін. Фізична культура в школі : 10 – 11 класи : метод. посіб. / за заг. ред. С. Дятленка. Київ : Літера ЛТД, 2010. 64 с. (**Рекомендовано МОНУ (лист. від 31.08.2010 р. №1/11-8297)**)

53. Турчик І., Чопик Р. Асистентська практика. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 38 с.
54. Турчик І. Х. Практична підготовка фахівців факультету фізичного виховання Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 40 с.
55. Турчик І.Х та ін. Фізична культура в школі : 5-11 класи : метод. посіб. / за заг. ред. С. М. Дятленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 176 с. **(Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах МОНМСУ (лист. №1/4-18-Г-167 від 21.03.2011 р.))**
56. Чопик Р., Турчик І. Теорія і методика фізичного виховання : метод. матер. до семінар. занять. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 80 с.
57. Шиян О., Сороколіт Н., Турчик І. Здорова школа : рухова активність : навч. посіб. Львів : Кольорове небо, 2013. 84 с.
58. Турчик І. Х., Михаць Л.В. Адаптивне фізичне виховання : тексти лекцій. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 104 с.
59. Turczyk I. i in. Wybrane aspekty szkolnej edukacji zdrowotnej na przykladzie stylu zycia mlodziezy polsko-ukrainskiey : skrypt. Lwow. 2014. 152 с.
60. Турчик І. та ін. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів 5-9 класи (**наказ МОНУ від 07.06.2017 №804**). URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56135/>
61. Турчик І. Х., Михаць Л. В. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном : метод. рек. до семінар. занять. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 50 с.

## ЗМІСТ

<b>АНОТАЦІЯ</b> .....	2
<b>ABSTRACT</b> .....	9
<b>ВСТУП</b> .....	26
<b>РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В СВІТОВОМУ ВИМІРІ</b> .....	45
1.1. Характеристика базових понять та методологія дослідження ..	45
1.2. Формування ціннісних орієнтацій особистості засобами спорту у вітчизняних і міжнародних документах. ....	75
1.3. Шкільний спорт як соціально-ціннісна система .....	91
1.4. Цілі, завдання і зміст фізичного виховання та спорту в зарубіжних і вітчизняній системах загальної середньої освіти. ....	103
1.5. Моделі організації шкільного спорту в Україні та країнах зарубіжжя .....	136
Висновки до розділу 1 .....	154
<b>РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ І ШКІЛЬНОГО СПОРТУ В США (XX – початок XXI ст.)</b> .....	159
2.1. Суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні передумови формування системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США на початку XX ст. ....	159
2.2. Становлення системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1900 – 1944 рр.) .....	177
2.3. Розвиток системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1945 – 1990 рр.) .....	195

2.4. Трансформація системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1991 – 2020 рр.) . . . . .	213
Висновки до другого розділу . . . . .	233
<b>РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОГО СПОРТУ . . . . .</b>	
3.1. Організація, змістове та методичне забезпечення внутрішньо-шкільного (інтрамурального) спорту в США . . . . .	238
3.2. Характерні особливості функціонування міжшкільного спорту в США . . . . .	251
3.3. Рівень та умови залучення американських школярів до занять інтрамуральним та міжшкільним спортом . . . . .	271
3.4. Позашкільні спортивні програми як важлива складова розвитку фізичної активності та профілактики асоціальної поведінки учнів . . . . .	283
Висновки до третього розділу . . . . .	299
<b>РОЗДІЛ 4. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ США СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОГО СПОРТУ . . . . .</b>	
4.1. Роль шкільного спорту в формуванні життєвих навичок учнів .	303
4.2. Розвиток в американських учнів громадянських цінностей та академічних умінь засобами шкільного спорту . . . . .	333
4.3. Родинні цінності та вплив занять шкільним спортом на розвиток особистості школяра . . . . .	351
Висновки до четвертого розділу . . . . .	371
<b>РОЗДІЛ 5. СПОРТ ЯК ЦІННІСТЬ: КРОС- КУЛЬТУРНЕ ПОРІВНЯННЯ УЯВЛЕНЬ В УКРАЇНІ ТА США . . . . .</b>	
5.1. Уявлення дорослого населення про спорт і його цінності в Україні та США: порівняльний аналіз . . . . .	378



5.2. Спорт і його цінності в уявленні учнівської молоді в Україні та США . . . . .	396
5.3. Перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні: імплементація досвіду США . . . . .	408
Висновки до п'ятого розділу. . . . .	421
<b>ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ. . . . .</b>	<b>425</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ . . . . .</b>	<b>432</b>
<b>ДОДАТКИ . . . . .</b>	<b>504</b>

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Стрімкі зміни в Україні та світі – бурхливий науково-технічний розвиток, зовнішня відкритість країни, внутрішні суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації ставлять перед освітою нові виклики, одним із яких є формування особистості з високим рівнем фізичного й інтелектуального потенціалу, спроможної здійснювати пошук і генерувати ідеї, приймати креативні рішення, здатної до навчання упродовж життя. Найбільш значущими орієнтирами розвитку учнівської молоді в XXI ст. стає активна життєва і громадянська позиція, дотримання здорового способу життя, воля до прийняття самостійних рішень, прагнення до самовдосконалення, формування яких потребує реалізації нових підходів до організації освітньо-виховного процесу в закладі загальної середньої освіти.

Нова українська школа, яка кардинально змінила освітню парадигму та підходи до навчання і змісту освіти, з-поміж засадничих пріоритетів визначила виховання гармонійної особистості, що ґрунтується на системі загальнолюдських, суспільних й особистісних цінностей. Саме фізичне виховання та спорт є не лише важливими інтегративними засобами фізичного розвитку, зміцнення здоров'я та профілактики захворювань, а й могутніми чинниками їх ідентифікації та соціалізації, середовищем формування аксіосфери учнівської молоді.

В останні роки одним із ключових пріоритетів Української держави стало виховання в учнів ціннісного ставлення до власного фізичного розвитку, здоров'я, спортивних досягнень завдяки оновленій системі фізичної культури та спортивної підготовки. Для цього у царині української соціальної й освітньої політики зроблені важливі кроки, спрямовані на вдосконалення форм мотивації і залучення учнів до регулярних занять фізичною культурою та спортом, зокрема: прийняті закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.); підписані Президентом України укази «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (2016 р.)

та «Про національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» (2020 р.); ухвалені Верховною Радою України постанови «Про забезпечення сталого розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації влади» (2016 р.) та «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року (2017 р.); виданий наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Рекомендацій щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки серед учнівської молоді на період до 2025 року» (2021 р.); уведені в дію інші нормативно-правові документи. Однак глобальний характер проблем у галузі фізичної культури і спорту зумовлює потребу пошуку нових альтернативних форм фізичного розвитку учнівської молоді, які спрямовані на формування здоров'язберезувальної компетентності, підвищення рівня рухової активності, формування життєво необхідних умінь і навичок, утвердження духовних орієнтирів, моральних якостей та ціннісних установок.

Сьогодні особливого значення набуває компаративне переосмислення історико-педагогічного досвіду формування цінностей учнівської молоді засобами фізичної культури та спорту в теорії і практиці розвинених країн світу, зокрема США. Перспективність досліджень у цьому напрямі підтверджується активними науковими пошуками цілої плеяди українських (В. Арєф'єв, Г. Арзютов, В. Бальсевич, Н. Грибан, О. Дубогай, А. Ковальчук, М. Лук'янченко, А. Мандюк, І. Максименко, С. Мединський, М. Носко, Т. Осадча, В. Платонов, В. Пліско, Ю. Похолоенчук, Є. Приступа, Є. Сливка, Н. Сороколіт, Л. Сущенко, О. Тимошенко, Б. Шиян, О. Шиян та ін.) і зарубіжних (Л. Барнетт (*L. Barnett*), Р. Бойл (*R. Boyle*), Р. Браун (*R. Brown*), Дж. Коуклі (*J. Coakley*), М. Колінз (*M. Collins*), М. Кук (*M. Cook*), Дж. Коте (*J. Côte*), Б. Крум (*B. Crum*), С. Даніш (*S. Danish*), Р. Декер (*R. Decker*), К. Хардман (*K. Hardman*), Д. Хелісон (*D. Hellison*), Дж. Лукас (*J. Lukas*), Р. Ліпсайт (*R. Lypsite*), Дж. Маршал (*J. Marshall*), Д. Сієдентоп (*D. Siedentop*) та ін.) учених. Аналіз наукових праць, незважаючи на їх мультидисциплінарний характер і різні науково-методологічні позиції, показує,

що спорт, у тому числі шкільний, є могутнім чинником формування в учнівської молоді системи загальнолюдських, суспільних й особистісних цінностей. Вчені одноставні в тому, що він володіє незмірними можливостями для позитивного впливу не лише на здоров'я та фізичну досконалість, а й на духовно-ціннісний світ дітей та молоді. Однак, попри очевидне зацікавлення багатьох учених проблемами формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді засобами фізичної культури і спорту, ступінь системного опрацювання такого комплексного феномену, як шкільний спорт, з погляду аксіологічного потенціалу у вітчизняних дослідженнях є недостатнім, фрагментарним.

Незважаючи на багатовекторність досліджуваної проблеми формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США, низку компаративістичних наукових студій з вивчення цієї проблеми, в європейських країнах й Україні досі немає ґрунтовних досліджень у цьому напрямі, а відтак зберігаються очевидні суперечності, які потребують швидкого й ефективного розв'язання, зокрема між:

- задекларованими пріоритетами сучасної української державної політики щодо підтримки спортивно-фізкультурній галузі та відсутністю дієвих механізмів ефективного інструментарію їх реального втілення у життя;

- рівнем вимог суспільства до формування різнобічно розвинутої, гармонійної особистості з високим рівнем сформованих цінностей та неспроможністю системи фізичної культури і спорту реалізувати відповідні соціальні й освітньо-виховні функції у повному обсязі;

- незаперечною значущістю повномасштабного використання потенціалу фізичної культури і спорту та низьким статусом шкільного спорту в системі загальної середньої освіти;

- наявністю успішного досвіду США у царині формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту та недостатньо цілісним осмисленням цього досвіду в українській педагогічній теорії та практиці;

- нагальною потребою у проведенні якісних занять із різних видів шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти та низьким рівнем

підготовки фахівців до використання інноваційних методик і технологій організації освітньо-тренувального процесу, а також відсутністю науково-методичних рекомендацій і практичних порад на цю тематику;

– соціальним запитом на підготовку фахівців у галузі шкільного спорту, підвищення рівня їх кваліфікації в означеній сфері та недостатньою готовністю закладів фахової передвищої і вищої освіти забезпечити ефективну реалізацію цього процесу;

– потенційною необхідністю залучення батьків, представників спортивних асоціацій, громадських організацій, місцевих органів самоврядування до популяризації і розвитку шкільного спорту та відсутністю ефективних моделей такої соціальної взаємодії.

Актуальність, особлива гострота й багатовекторність проблеми, незаперечна наукова та практична значущість, відсутність її комплексного розроблення з позицій сучасної української педагогічної науки, а також необхідність подолання вказаних суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»**.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0113U001233). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 24 січня 2014 р.) та узгоджено на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 17 червня 2014 р.).

**Мета дослідження** полягає у здійсненні комплексного наукового аналізу теорії та практики формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного

спорту в США впродовж XX і на початку XXI ст., виокремленні кращих ідей й обґрунтуванні перспективних напрямів їх використання в сучасних умовах реформування системи загальної середньої освіти.

**Завдання дослідження:**

1. Визначити теоретико-методологічні засади та поняттєво-категоріальне поле дослідження.

2. Висвітлити науково-теоретичні основи формування цінностей особистості засобами фізичної культури і спорту в світовому вимірі.

3. Охарактеризувати становлення та розвиток системи фізкультурної освіти шкільного спорту в США впродовж XX – на початку XXI ст.

4. З'ясувати й обґрунтувати організаційно-методичні засади формування цінностей американської молоді засобами шкільного спорту.

5. Розкрити шляхи формування в учнівської молоді США системи цінностей засобами шкільного спорту.

6. Із урахуванням виявленого досвіду США визначити перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні та розробити рекомендації щодо їх ефективної реалізації на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях.

**Об'єкт дослідження** – система формування цінностей учнівської молоді США.

**Предмет дослідження** – теорія і практика формування цінностей учнів засобами шкільного спорту в США впродовж XX і на початку XXI ст.

**Хронологічні межі дослідження** охоплюють період XX – початку XXI ст. Нижня хронологічна межа зумовлена трансформацією засадничих підходів до розвитку шкільного спорту в США, яка виявляється в інституалізації й стрімкому розвитку організованого спорту, розробленні перших навчальних програм з командних видів спорту для закладів освіти та створенні спортивної ліги шкіл Нью-Йорка (1903 р.). Верхня хронологічна межа (2020 р.) фіксує теперішній стан дослідженості проблеми та пов'язана з інтенсифікацією процесів із підтримки

спортивно-фізкультурної галузі загалом і розвитку системи шкільного спорту в Україні зокрема.

**Концепція дослідження.** Основною концептуальною ідеєю дисертаційної роботи стало з'ясування феноменологічної сутності шкільного спорту в США як складної історико-педагогічної, теоретико-методологічної та науково-методичної проблеми. Система шкільного спорту в США розглянута в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних і культурно-освітніх детермінант та визначена як багатовимірний теоретичний конструкт педагогічної теорії і практики формування цінностей учнівської молоді.

Здійснюване порівняльне історико-педагогічне дослідження ґрунтується на положеннях про існування: 1) універсальних науково-педагогічних здобутків США у галузі фізкультурної освіти і спорту, які розвиваються у спільній системі координат; 2) цінного досвіду США у боротьбі з проблемою малорухомого способу життя учнівської молоді; 3) високих навчальних результатів американських учнів з фізкультурної освіти і вагомих спортивних досягнень, що підтверджує перспективність реалізації теоретичних і практичних напрацювань у галузі шкільного спорту; 4) ключової ролі шкільного спорту як інтегративного засобу формування в учнівської молоді системи загальнолюдських, суспільних й особистісних цінностей. При цьому завдяки заняттям шкільним спортом загальнолюдські (доброта, чесність, працелюбність, чуйність, милосердя, совісність, скромність, доброзичливість тощо) і суспільні цінності (повага, рівність, свобода, демократія, гуманізм, патріотизм, змагальність, дружба, співпраця й ін.) присвоюються індивідом, інтеріоризуються як особистісні.

Здобуті упродовж дослідження дані, висловлені концептуальні ідеї, систематизовані наукові положення та рекомендації сприятимуть становленню і розвитку шкільного спорту в умовах реформування системи вітчизняної загальної середньої освіти, а також визначенню перспективних напрямів подальших науково-теоретичних і практичних пошуків у цій царині.

Студіювання шкільного спорту в США як засобу формування цінностей особистості є міждисциплінарним. А отже, концепція дослідження ґрунтується

на основних положеннях філософії, психології, педагогіки, теорії і методики фізичного виховання, олімпійського та професійного спорту, а також на закономірностях і принципах організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, що на методологічному, теоретичному й технологічному рівнях визначають концептуальні засади розвитку шкільного спорту в умовах реформування вітчизняної освітньої галузі.

*Методологічний рівень* передбачає здійснення наукових студій на гуманістичних, антропологічних, синергетичних, феноменологічних, історичних, соціокультурних засадах, а також актуалізацію уваги на онтологічних, гносеологічних й аксіологічних аспектах зародження, становлення розвитку та трансформації шкільного спорту в США впродовж ХХ і на початку ХХІ ст. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження слугувала взаємозумовленість таких наукових підходів, як: 1) категоріальний – дав змогу розкрити сутність, зміст і структуру основних понять, категорій, дефініцій дослідження; 2) аксіологічний – сприяв розкриттю природи цінностей, виявленню перспектив їх формування у процесі занять шкільним спортом, обґрунтуванню механізму переходу цінностей, притаманних спорту, в цінності особистості; 3) амбівалентний – допоміг вивчити суперечливі тенденції розвитку й схарактеризувати шкільний спорт у США з погляду основних переваг і недоліків; 4) комплексний – уможливив дослідити процес формування цінностей в учнівській молоді США засобами шкільного спорту цілісно та системно; 5) історичний – дав можливість проаналізувати становлення, розвиток та трансформацію шкільного спорту в США впродовж ХХ і на початку ХХІ ст. як у площині фізкультурної освіти і спорту загалом, так і в контексті найважливіших подій, що відбувалися в досліджуваній період, вплинувши на його зміст, характер, особливості організації; 6) герменевтичний – допоміг дослідити феномен «шкільний спорт» та з'ясувати його вплив на формування цінностей учнів крізь призму процесів розуміння й інтерпретації; 7) компаративний – дав можливість показати спільне, відмінне й особливе процесу формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США та



Україні; 8) гуманістичний – створив умови для визначення гуманістичного потенціалу шкільного спорту й усвідомлення шляхів і способів гармонійного розвитку особистості, якій притаманні ціннісні погляди на здоровий спосіб життя; 9) цивілізаційний – сприяв розкриттю передумов розвитку шкільного спорту в США як з погляду загального цивілізаційного розвитку, так і завдяки інтеграції більшої кількості окремих факторів, впливів, подій; 10) культурологічний – дав змогу співвіднести розвиток шкільного спорту в США з тенденціями соціокультурного розвитку американського суспільства загалом; 11) крос-культурний – уможливив здійснення порівняльного аналізу уявлень дорослих і підлітків з України та США стосовно ключових цінностей спорту, а також склав основу рекомендації щодо імплементації американського досвіду з формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в сучасну вітчизняну освітню практику.

На *теоретичному рівні* підґрунтям дослідження теорії та практики формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США стали положення філософії, психології, педагогіки, методики фізичного виховання, сучасні теорії пізнання та розвитку особистості, наукові праці, присвячені компаративістиці й фізкультурній освіті, які уможливили визначення понять і категорій дослідження, теоретичне з'ясування сутності та змісту шкільного спорту, виявлення суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх передумов і розроблення моделі системи функціонування шкільного спорту в США.

*Технологічний рівень* представлено критично-конструктивним аналізом генези становлення та функціонування системи шкільного спорту в США, що допомогло окреслити можливості імплементації кращих ідей американського досвіду, визначити перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні та розробити рекомендації щодо їх реалізації на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях.

**Методологічну основу дослідження** становлять основні положення сучасної філософії освіти щодо діалектичної єдності загального, часткового й

одиночного в контексті взаємозумовленості педагогічних явищ; закони інноваційного розвитку соціальних і педагогічних систем в умовах реформування освітньої галузі; теорії єдності навчання, виховання та розвитку особистості; аксіології як теорії цінностей тощо, доцільність застосування яких детермінована міждисциплінарністю й поліаспектністю проблематики дисертаційної роботи. З позиції загальнонаукової методології проблема формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту аналізувалася з урахуванням принципів науковості, соціальної зумовленості, об'єктивності й історизму; гуманізації та демократизації освітнього процесу; цілісності та наступності фізкультурної освіти і шкільного спорту; взаємозв'язку традиційного й інноваційного в організації освітньо-тренувального процесу; актуальності, системності й ефективності шкільного спорту.

**Теоретичну основу дослідження становлять:** наукові концепції, положення висновки філософії освіти (В. Андрущенко, Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, В. Огнев'юк, Н. Скотна, В. Скотний та ін.); ідеї і принципи методології компаративного та історико-педагогічного досліджень (А. Вихрущ, О. Заболотна, О. Карпенко, В. Кемінь, В. Кравець, Т. Логвиненко, О. Локшина, А. Максименко, Н. Мукан, М. Пантюк, Л. Пуховська, Л. Оршанський, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, М. Чепіль та ін.); доміанти теорії цінностей та особистісної парадигми виховання (Г. Балл, І. Бех, І. Бичко, Н. Боритко, О. Вишневський, П. Гнатенко, О. Дубасенюк, О. Квас, З. Карпенко, О. Корнієнко, В. Рибалка, О. Невмержицька, І. Якиманська та ін.); положення теорії соціальної сутності та соціальних функцій спорту, в тому числі шкільного (В.Ареф'єв, Г.Арзютов, В.Бальсевич, Н.Грибан, С.Гуськов, О.Дубогай, А.Ісаєв, А.Ковальчук, Л.Кофман, Т.Круцевич, Л.Лубишева, М.Лу'кянченко, І.Максименко, Л.Матвеев, А.Мандюк, М.Носко, Т.Осадча, В.Платонов, В.Пліско, Ю. Похоленчук, Є. Приступа, Є. Сливка, Н. Сороколіт, В. Столяров, Л. Сущенко, О. Тимошенко, Б. Шиян та ін.); дослідження проблем освіти та виховання, зокрема й фізичного, у США (Н. Абашкіна, Л. Бавіна, Н. Бідюк, І. Білецька, О. Віндюк, Ю. Кищенко, Т.

Кошманова, О. Локшина, С. Мединський, Н. Мукан, О. Овчарук, Т. Осадча, Л. Пуховська, О. Сухомлинська та ін.).

Специфіка проблеми дослідження зумовила комплексний підхід до використання **методів дослідження**, з-поміж яких: 1) *загальнонаукові* – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з проблем формування цінностей особистості, зокрема й засобами шкільного спорту з метою теоретичного обґрунтування програми дослідження, розроблення концепції на основі логічних міркувань, опосередкованих суб'єктивним професійним досвідом автора; опису поняттєво-категоріального апарату дослідження, виокремлення й авторської інтерпретації ключових термінів і понять; 2) *пошуково-бібліографічний* – для здійснення порівняльного аналізу монографій, дисертаційних робіт, статей і матеріалів науково-практичних конференцій з метою розкриття процесу формування цінностей особистості засобами шкільного спорту на різних історичних етапах розвитку системи освіти в США, а також освітніх і навчальних програм, навчальних планів, підручників і посібників – для виявлення тотожності педагогічних процесів і явищ, пов'язаних із фізичним вихованням учнівської молоді в США та Україні; 3) *контент-аналіз* – для вивчення нормативно-правових документів міжнародних організацій (МОК, ООН, ЮНЕСКО й ін.), зарубіжної і вітчизняної законодавчої бази з метою виявлення основних тенденцій розвитку фізкультурної освіти та шкільного спорту; 4) *персоналістично-біографічний* – для системного аналізу наукової спадщини відомих учених щодо проблеми різнобічного і гармонійного розвитку особистості, формування у молодого покоління ціннісних орієнтацій, у тому числі й засобами фізичної культури та спорту; 5) *історико-порівняльний* – для дослідження зарубіжного досвіду формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту та виявлення світових тенденцій у цій сфері; 6) *історико-генетичний* – з метою вивчення передумов становлення і тенденцій розвитку шкільного спорту в США (XX – початок XXI ст.) та його впливу на формування аксіосфери учнів у педагогічній теорії та практиці окресленого

періоду; 7) *метод евристики джерел* – для тлумачення історичних наукових джерел, змістового аналізу та відтворення цілісної картини становлення та розвитку шкільного спорту в США; 8) *емпіричні* – спостереження, самоспостереження, рефлексія) – для систематизації, узагальнення та рефлексивного аналізу наукового матеріалу з проблеми шкільного спорту і досліджуваних педагогічних явищ, а також бесіди й листування з фахівцями США (викладачами Джорджтаунського університету, тренерами, вчителями фізкультурної освіти та батьками) – з метою уточнення практичних аспектів формування цінностей американських учнів засобами шкільного спорту. Особиста участь здобувача у тренувальному таборі *Laureus*, проведеного за підтримки Відділу державної спортивної дипломатії США (*U.S. Department of State Sports Diplomacy Division*), організованого для лідерів, тренерів і практиків із метою надання рекомендацій щодо позитивного розвитку учнівської молоді засобами спорту (*sports-based youth development – SBYD*); 9) соціологічні, зокрема: а) *використання статистичних даних та їх інтерпретація* – з метою уявлення про кількісний бік досліджуваних явищ, а також створення анкети, яка допомогла здійснити крос-культурне порівняння уявлень про шкільний спорт в США та Україні; б) *метод опитування (анкетування)* – для виявлення уявлень дорослих й учнів з України про систему цінностей, які формує шкільний спорт; 10) *математичної статистики*, зокрема числові характеристики вибірки, що використовувалися під час обробки результатів анкетного опитування з метою отримання кількісної характеристики емпіричних даних і крос-культурного порівняння; для визначення середнього арифметичного використовувалася прикладна комп'ютерна програма «SPSS».

**Джерельною базою** дисертації стали вітчизняна і зарубіжна філософська, педагогічна, психологічна, соціологічна, методична література з досліджуваної проблеми; нормативно-правові акти забезпечення фізичного виховання, фізкультурної освіти та шкільного спорту; дисертаційні роботи, монографії, наукові статті, матеріали періодичних видань і наукових конференцій, які висвітлюють історико-теоретичні передумови й тенденції розвитку шкільного

спорту в США, розкривають традиційні й інноваційні практики організації освітньо-тренувального процесу тощо. Увесь масив опрацьованих матеріалів систематизовано за змістовим критерієм, що дало підставу виокремити шість груп джерел:

1) *загальнотеоретичні праці* вітчизняних і зарубіжних науковців (філософів, психологів, педагогів, політиків, громадських діячів та ін.) із проблеми становлення та розвитку ідей, концепцій, теоретико-методологічних засад теорії цінностей та процесу їх формування у молодого покоління;

2) *дослідження сучасних науковців*, що безпосередньо розкривають структуру та зміст системи загальної середньої освіти в США, а також роль, значення й особливості функціонування фізкультурної освіти і шкільного спорту в американському освітньому просторі, зокрема: вітчизняних (Н. Абашкіна, Л. Бавіна, Н. Бідюк, О. Віндюк, О. Заболотна, Ю. Кищенко, Т. Кошманова, О. Локшина, С. Мединський, Н. Муқан, Т. Осадча, О. Сухомлинська й ін.) і зарубіжних (R. Bailey, J. Belz, B. Bennett, R. Boyle, R. Brown, J. Coakley, M. Collins, J. Cote, D. Danish, D. Dixon, D. Hellison, J. Lukas, M. Naison, R. Pate, G. Sage, J. Sallis, D. Siedentop, R. Smith, D. Wuest та ін.).

3) *нарративні джерела*, в яких розкривалися окремі питання становлення аксіосфери особистості, обґрунтовувалися авторські позиції, описувався стан і досвід формування цінностей американської учнівської молоді засобами фізкультурної освіти і шкільного спорту, зокрема такі американські наукові часописи, як: «*Journal of Adolescent Research*», «*Sport Psychology*», «*International Review of sport and Exercise Psychology*», «*International Sports Journal*», «*Journal of Educational Research*», «*Quest*», «*Journal of Health, Physical Education, Recreation and Dance*», «*Journal of School Health, American Educational Research Journal*», «*Sport Medicine*», «*Physical Education and Sport Pedagogy*», «*The Journal of Teaching in Physical Education*», «*Adapted Physical Activity Quarterly*», «*Sociology of Sport Journal*», «*Journal of Physical Activity and Health*», «*American Journal of Health Education*», «*A Journal for Physical and Sport Education*»,

«*Journal of Physical Education*», «*Recreation and Dance*», «*Sport, Educational and Society*», «*The Global Journal of Health and Physical Education Pedagogy*».

4) *офіційні матеріали*: нормативно-правові акти, накази, розпорядження з питань функціонування фізичної культури і шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти США, зокрема: «*National Physical Education Standards*», «*Game plan: a strategy for delivering governments sport and physical activity objectives*», «*Elton Report. Discipline in schools*», «*Health people*», «*Physical Activity Guidelines for Americans*», «*Sport education: Quality PE through positive sport experiences*», «*Curriculum and Instruction: the Secondary School Physical Education Experience*», «*The National Activity Plan*», «*Physical activity guidelines for Americans*» та ін.

5) *інтернет-ресурси*: матеріали, розміщені на сайтах офіційних і громадських організації, пов'язаних із системою освіти, здоров'я, фізичного виховання і спорту в світі та США, зокрема: «*American Alliance for Health*», «*Physical Education, Recreation and Dance*», «*North American Society for the Sociology of Sport*», «*International School Sport Federation*», «*National association for Sport and Physical Education*», «*Ontario Physical and Health Education Assosation*», «*American School Health Association*», «*National Recreation and Parks Association*», «*National Intramural Recreation Sports Association*», «*Athletes for a better world*», «*Building better kids and families through sports education*», «*Canadian Centre for Ethics in Sports*», «*International fair play committee*», «*Center for Disease Control and Prevention*» та ін.;

б) довідково-бібліографічна література, представлена медичними, соціологічними, психологічними, педагогічними енциклопедіями, словниками, довідниками, бібліографічними покажчиками.

**Наукова новизна і теоретичне значення** одержаних результатів полягають у тому, що *вперше* здійснено цілісний системний ретроспективний аналіз теорії та практики формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США впродовж ХХ і на початку ХХІ ст., виокремлено позитивні ідеї й обґрунтовано перспективні напрями їх використання у сучасних

умовах реформування системи загальної середньої освіти; *уточнено* зміст стрижневих понять «фізичне виховання», «фізкультурна освіта», «спорт», «шкільний спорт», «внутрішньошкільний (інтрамуральний) спорт», «міжшкільний спорт», «позашкільні спортивні програми», «цінності» у річищі вітчизняних і зарубіжних досліджень та запропоновано їх авторську інтерпретацію; *схарактеризовано* історико-теоретичні детермінанти й визначено етапи становлення, розвитку і трансформації системи фізкультурної освіти та шкільного спорту в США; *розроблено* модель системи функціонування шкільного спорту в США та *з'ясовано* особливості внутрішньошкільного (забезпечення участі для всіх учнів, відсутність гендерної розмежованості та змагальності, спортивно-рекреаційний характер, велика кількість представлених видів спорту) і міжшкільного (забезпечення участі для підготовлених учнів, інтенсивність, престижність, статусність, можливості спортивної професіоналізації та спрощеного вступу до закладів вищої освіти) спорту, а також спортивних позашкільних програм (забезпечення участі для усіх, хто бажає, привабливість, можливості для вдосконалення спортивних умінь, набуття життєвих навичок, профілактика асоціальної поведінки); *висвітлено* організаційно-методичні засади формування цінностей учнівської молоді США засобами шкільного спорту; розкрито шляхи (моделі, програми, ініціативи) формування в американських учнів системи цінностей засобами шкільного спорту; *проведено* крос-культурне порівняння уявлень дорослих і підлітків із України та США щодо шкільного спорту та його впливу на формування цінностей учнівської молоді; *уведено* до наукового обігу нові дані, ідеї, джерела, нормативні документи, які регулюють організаційно-методичні засади функціонування шкільного спорту, а також навчально-методичні матеріали (освітні програми, курікулуми, підручники, посібники), що використовуються в освітньому процесі США; *визначено* перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні, *розроблено* рекомендації щодо їх реалізації на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях.

*Подальшого розвитку набули наукові положення про теорію і практику фізичного виховання і спорту; конструктивні ідеї гуманізації, демократизації, аксіологізації освітньо-виховного процесу; методичні поради щодо створення педагогічних умов формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту.*

**Практичне значення** полягає у тому, що за результатами проведеного дослідження імплементовано досвід США під час створення структури та добору змістових ліній освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» для Державного стандарту початкової загальної освіти (№ 75/5 від 05.02.2010 р.) та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (№ 491 від 27.05.2011 р.), розроблення окремих положень Державного стандарту повної загальної середньої освіти (№ 898 від 30.09.2020 р.), обґрунтування компетентнісного потенціалу фізкультурної освітньої галузі початкової освіти у рамках реформи «Нова українська школа» (2016–2018 рр.). Результати дослідження також використовувалися під час укладання типових навчальних програм із фізичної культури для 5–9 класів (2007 р., 2011 р., 2017 р.) та 10–11 класів (2011 р., 2017 р.), де авторка була членом робочих груп Міністерства освіти і науки України.

Обґрунтовані й систематизовані у ході наукового пошуку основні наукові положення, емпіричні дані, висновки та рекомендації використані авторкою у закладах вищої освіти, зокрема, під час викладання теоретичних курсів і проведення семінарських занять з таких навчальних дисциплін, як «Історія фізичної культури», «Нові технології у фізичному вихованні», «Основи педагогіки здоров'я», «Теорія та методика фізичного виховання», «Державна освітня політика з питань здорового способу життя» для здобувачів першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура).

За матеріалами дослідження розроблено й апробовано авторський навчально-методичний комплекс «Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном», який містить навчальну програму, тексти лекцій, методичні



рекомендації до семінарських занять і самостійної роботи студентів (у співавторстві).

Систематизовані та дидактично інтерпретовані результати дослідження у вигляді теоретичних положень, висновків і рекомендацій сприятимуть ефективній організації шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти. Матеріали дослідження можна використати у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників і фахівців із фізичної культури і спорту, а також із метою розроблення відповідного науково-методичного забезпечення та проведення подальших наукових розвідок у галузі шкільного спорту. Отримані впродовж дослідження відомості, фактологічні дані, науково-методичні матеріали, узагальнені та систематизовані положення допоможуть при підготовці наукових праць теоретико-методологічного і навчально-методичного характеру. Висновки та рекомендації дисертації можуть бути використані викладачами і керівниками закладів вищої освіти при проєктуванні освітнього процесу з підготовки здобувачів спеціальностей 014 Середня освіта (Фізична культура) та 017 Фізична культура і спорт.

**Результати дослідження впроваджені в освітній процес** ліцею № 2 м. Дрогобич (довідка від 01.06.2020 р.), Комунального закладу Львівської обласної ради «Самбірський фаховий педагогічний коледж імені Івана Филипчака (протокол № 6 від 16.04.2020 р.), Хмельницького національного університету (протокол № 9 від 18.06.2020 р.), Херсонського державного університету (довідка № 14-30/801 від 24.06.2020 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1173 від 30.06.2020 р.), Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (довідка № 463 від 01.07.2020 р.), Національного університету фізичного виховання і спорту України (довідка № 916 від 26.08. 2020 р.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка №930 від 27.08.2020 р.), Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту (довідка № 01.01-03/471/1 від 24.09.2020 р.).

**Особистий внесок здобувача.** Усі відображені у дисертації наукові результати одержано самостійно. У спільних публікаціях авторів належить: нагромадження, систематизація, аналіз та узагальнення матеріалу щодо розвитку систем фізичного виховання і спорту за кордоном [4; 6; 30; 34; 35]; характеристика змісту й особливостей функціонування шкільного спорту в США [15; 17; 29; 41; 57]; розроблення концепції, проведення дослідження та формулювання висновків [25; 28; 45; 46; 47]; виявлення характерних ознак формування системи цінностей засобами спорту [8; 22; 26; 33; 44]; розроблення компетентнісного потенціалу фізичного виховання [24; 60]; формулювання концепції дослідження [18; 38; 48]; проведення дослідження, систематизація емпіричного матеріалу [59]; розкриття змісту та виявлення особливостей застосування навчальної програми з фізичної культури [5; 7; 36; 39; 49]; систематизація емпіричного матеріалу, формулювання висновків [2; 19; 37; 56; 58; 61]; формулювання завдань, систематизація даних [53; 56]; формулювання завдань шкільного предмету «Фізична культура», розроблення інваріантного модуля «Теоретико-методичні знання» [50; 51; 52; 55; 60].

**Апробація результатів дослідження.** Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки і дошкільної освіти, а також кафедри теорії та методики фізичного виховання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, отримали позитивні відгуки на конгресах, науково-практичних конференціях, методичних семінарах, круглих столах, зокрема:

– *міжнародних за кордоном*: 39-th ATEE Annual conference. University of Minho (Брага, 2014), 42nd Annual ATEE Conference (Дубровник, 2017 р.), семінар для авторів програмової основи «Нова Українська школа» (Варшава, 2016 р.);

– *міжнародних в Україні*: «Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи» (Дрогобич 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019 рр.), «Олімпійський спорт і спорт для всіх» (Київ, 2010 р.), «Молода спортивна наука України» (Львів, 2015 р.), «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 2015 р.), «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та

фізичної реабілітації» (Дніпро, 2016 р.), «Actual Problems of youth Sports» (Херсон, 2017 р.), VI International conference on science, culture and sport (Ankara – Львів, 2018 р.), «Актуальні питання фізичної культури, спорту та ерготерапії» (Чернівці, 2020 р.); «Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення» (Львів, 2020 р.);

– *всеукраїнських*: «Олімпійська педагогіка у системі навчально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів України» (Київ, 2007 р.), «Сучасні проблеми фізичного виховання і розвитку учнівської та студентської молоді» (Київ, 2009 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді» (Львів, 2010 р.), «Проблеми формування здорового способу життя молоді» (Львів, 2011 р.), «Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення» (Львів, 2012 р.), «Фізкультурна освіта в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи» (Полтава, 2013 р.), «Актуальні проблеми юнацького спорту» (Херсон, 2014 р.), семінари для авторів програмової основи «Нова українська школа» (Львів, 2016 р.), «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Ірпінь, 2017 р.), «Актуальні проблеми громадського здоров'я та рухова активність різних верств населення» (Херсон, 2019 р.).

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання та спорту** на тему «Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Англії» (спеціальність 24.00.02 – фізичне виховання, фізична культура різних груп населення) була захищена у 2005 р. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використано.

**Публікації.** Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 61 публікації, з-поміж яких 1 монографія, 1 стаття у виданні, що індексується науково-метричною базою Scopus, 2 статті – Web of Science, 24 статті у фахових виданнях України (з них 10 – у виданнях, що індексуються міжнародною науково-метричною базою Index Copernicus), 7 статей у зарубіжних фахових періодичних виданнях, 5 програм з фізичної культури (рекомендованих МОНМС та МОН України), 23 публікації у збірниках наукових праць, педагогічних

журналах, збірниках закордонних, міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, навчальних посібниках.

**Структура дисертації.** Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, переліку використаних джерел (747 найменувань, з яких 584 – іноземними мовами) та додатків (8 додатків на 45 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 549 сторінок, основний зміст викладено на 404 сторінках. Робота містить 17 таблиць і 35 рисунки на 32 сторінках.

# РОЗДІЛ 1

## НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У СВІТОВОМУ ВИМІРІ

### 1.1. Характеристика базових понять та методологія дослідження

Фізична культура і спорт в Україні визнані ключовими сферами функціонування громадянського суспільства й соціально-гуманітарної політики держави. Соціальна значущість і пріоритетність цих важливих для закладів освіти галузей задекларована у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Зокрема, у ній зазначено, що пріоритетом державної гуманітарної політики щодо національного виховання має стати забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового, фізичного виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності [86].

У Державній цільовій соціальній програмі розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року наголошується на провідній ролі фізичної культури і спорту як важливого чинника здорового способу життя, важливості профілактики захворювань, необхідності формування гуманістичних цінностей, створенні умов для різнобічного гармонійного розвитку людини, сприянні досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявленні резервних можливостей організму, формуванні патріотичних почуттів у громадян та позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві [25]. Однак, незважаючи на зусилля суспільства і держави, новий концептуальний документ Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» звертає увагу на недосконалість системи охорони здоров'я, низький рівень усвідомлення цінності здоров'я як власного капіталу, і як результат – «перебування переважної

більшості населення в умовах соціально-економічної нестабільності призвели до створення несприятливих умов для ведення здорового способу життя» [85].

У цьому контексті особливої значущості набувають педагогічні компаративістичні дослідження. Зокрема, для нашого дослідження важливим став досвід аксіологічної спрямованості освітнього процесу в школах США, визначальний статус спорту в цій державі, що акумулює основні цінності американського суспільства. Цей досвід, на нашу думку, є цінним джерелом для осмислення й запозичення його позитивних сторін у вітчизняну педагогічну теорію й освітню практику.

Компаративно-педагогічні дослідження, на думку Н. Муқан, є одним із головних ресурсів, якими послуговуються керівники освітньої галузі та фахівці різних педагогічних напрямів. Зокрема, порівняння освітніх феноменів і систем, притаманних різним країнам, визначення специфіки й аналізу їхніх переваг та недоліків, формулювання висновків і розроблення рекомендацій щодо можливості переймання науково-педагогічного досвіду є потенціалом, який використовують: 1) дослідники, що працюють над розробленням теоретичних основ педагогічної науки задля поліпшення якості педагогічної діяльності та результативності навчальної діяльності учнів; 2) урядовці та політики для прийняття виважених рішень у процесі розвитку освіти, її реформування, визначення й застосування дієвих способів досягнення політичних, соціальних та економічних цілей сучасного суспільства знань; 3) педагоги-практики та освітні менеджери, що спрямовують свої зусилля на удосконалення навчального процесу та діяльності загальноосвітньої школи загалом [82].

Науковець О. Заболотна вважає, що саме США є тією країною, в якій науковці одними з перших почали приділяти увагу проблемі соціалізації учнівської молоді. Тому вивчення досвіду США у цій галузі може збагатити педагогічну думку України ефективними ідеями та рекомендаціями. З огляду на зазначені обставини, надзвичайно корисним й актуальним є ознайомлення з науковим і практичним доробком американських фахівців, які близько сторіччя плідно працюють над проблемою пошуку ефективних систем соціалізації дітей

різними засобами. Отже, як стверджує вчена, ретельне вивчення ролі школи в процесі соціалізації учнівської молоді в США, дослідження змісту, форм і методів соціалізації учнів, розгляд її структури й особливостей, ознайомлення зі специфікою соціалізуючої діяльності загальноосвітніх та альтернативних навчальних закладів у контексті реформування американської системи освіти, запозичення передових соціолого-педагогічних технологій сприятимуть подальшій демократизації освіти України і суспільства загалом [32].

Як зазначає вітчизняний науковець С. Мединський, для України показовим видається вивчення досвіду саме Сполучених Штатів Америки, через те що, впродовж десятиліть ця країна демонструє стабільно високі показники функціонування фізкультурно-оздоровчої та спортивної сфери: лідируючі позиції в світових змаганнях, високий відсоток залучення населення до занять оздоровчою руховою діяльністю та спортом, впровадження на загальнонаціональному рівні рекомендацій з оздоровчої рухової активності та заохочення осіб, які ведуть здоровий спосіб життя, високий рівень розвитку інфраструктури спортивних споруд тощо. Безперечно світове лідерство США в розвитку шкільного, олімпійського та професійного спорту, комплексна державна політики заохочення громадян до оздоровчої рухової активності, розвинута система оздоровчої рухової активності населення, наявний широкий спектр освітніх напрямів підготовки фахівців фізкультурно-спортивної галузі в університетах і коледжах зумовлюють, на думку вченого, необхідність узагальнення досвіду цієї країни, дають змогу фахівцям України оцінити власні теоретичні позиції, досягнення, недоліки, що стимулюють розробку нових підходів, програм і проектів у зазначеній сфері [76; 77].

Ключовими методологічними засадами, які розкривають логіку науково-пошукової моделі нашого компаративно-педагогічного дослідження, визначено такі наукові підходи (категоріальний, аксіологічний, амбівалентний, комплексний, історичний, герменевтичний, компаративний, гуманістичний, цивілізаційний, культурологічний, крос-культурний) та компоненти (параметрично-детермінуючий, концептуально-аналітичний, інтеграційно- та

диференційно-аналітичний, прогностичний). Стисло розкриємо зміст компонентів науково-пошукової моделі та обраних нами наукових підходів до компаративно-педагогічного дослідження.

Відповідно до *параметрично-детермінуючого компоненту* у ході компаративно-педагогічного дослідження нами визначено та конкретизовано: 1) періодизацію становлення шкільного спорту у США відповідно до впливу соціально-політичних, культурно-освітніх чинників; 2) результати сучасних досліджень щодо особливостей формування цінностей учнівської молоді в США засобами шкільного спорту; 3) джерельну базу, на основі якої вивчалася теорія та практика формування цінностей американських учнів засобами шкільного спорту (XX – початок XI ст.); 4) понятійно-категоріальний апарат педагогічної та фізкультурно-спортивної науки тощо.

Варто наголосити, що в компаративно-педагогічному дослідженні першорядним за важливістю науковим підходом є *категоріальний*. Оскільки предметом дисертаційного дослідження є шкільний спорт як засіб формування цінностей учнів, слід зупинитися на трактуванні таких основних понять і категорій, як: «спорт», «фізкультурна освіта», «фізична культура», «шкільний спорт», «внутрішньошкільний спорт», «міжшкільний спорт», «позашкільні спортивні програми» та ін.

Так, у 1964 р. Міжнародна наукова рада зі спорту і фізкультурної освіти (*International Council of Sport Science and Physical Education – ICSSPE*) прийняла «Декларацію спорту», в якій визначила спорт як будь-яку фізичну активність, що містить елементи гри, боротьби з собою чи змагання з іншими [340]. У Європейській спортивній хартії (*European Sports Charter – ESC*) спорт характеризується, як різні форми фізичної активності, котрі шляхом випадкової або організованої участі спрямовані на вираження або вдосконалення фізичного та психічного благополуччя, утворення соціальних відносин або отримання результатів у змаганнях усіх рівнів [374].

У 2013 р. на V міжнародній конференції міністрів, відповідальних за фізкультурну освіту, культуру та спорт, прийнято декларацію, в якій під спортом



розглядаються усі форми фізичної активності, що сприяють фізичній підготовленості, психічному благополуччю та соціальній взаємодії. Сюди входять гра, відпочинок, організований, випадковий або змагальний види спорту, національні види спорту й ігри [465].

Реагуючи на нові виклики нового тисячоліття, у 2017 р. на VI міжнародній конференції міністрів, відповідальних за фізкультурну освіту і спорт, було розширено зміст поняття спорт. Зокрема, акцентовано, що спорт використовується як узагальнене поняття, яке містить: спорт для всіх, рухливі ігри, розваги, танці, організовані, неорганізовані, змагальні, традиційні та народні види спорту й ігри у різних формах. Також було підкреслено, що спорт для всіх, у тому числі традиційні спортивні змагання й ігри, є однією з головних сфер участі держави з метою максимального використання потенціалу фізичної активності в інтересах розвитку особистості й суспільства [466].

В американському словнику *IGI Global* під терміном «спорт» укладачі визначають «усі форми змагальної фізичної активності, які за допомогою випадкової чи організованої участі, мають на меті використовувати, підтримувати або покращувати фізичну підготовку та забезпечувати розвагу для учасників [462].

На сторінках американського словника «*The American heritage dictionary*» спорт трактується як діяльність, що передбачає фізичні навантаження й уміння, які регулюються набором правил або приписів і часто проводяться в змагальних умовах [680]. У Національній стратегії молодіжного спорту США (*The National Youth Sports Strategy*) зазначається, що спорт – це форма фізичної активності, яка через рекреаційну чи змагальну участь покращує або підтримує вміння і навички, рівень фізичної підготовки, психічне та соціально-емоційне здоров'я. Заняття спортом (через отримання фізичного навантаження) є корисними для здоров'я [688].

У вітчизняний нормативно-правових документах, зокрема чинному Законі України «Про фізичну культуру і спорт» (24 грудня 1993 р., № 3808-XII), поняття «спорт» визначене як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту,

спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них [118]. В Указі Президента України «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» (28 вересня 2004 р., № 1148/2004) вказується, що спорт сприяє досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявленню резервних можливостей організму, формуванню патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави [112].

Спорт має досить великий перелік наукових дефініцій і тлумачень. В окремих дефініціях акцентується увага на різних аспектах спортивної активності, таких як командна участь, гра, фізичний розвиток особистості. Окремі дослідники вважають, що спорт – це «свідома добровільна участь людини, яка здійснюється головним чином для задоволення потреби у грі, змаганні, боротьбі, а також внутрішнього самовдосконалення й розвитку фізичних, розумових й емоційно-вольових сил» [286]. З іншого боку, спортом називають різні форми фізичної активності, які через організовану або неорганізовану участь впливають на формування фізичної та психологічного стану (готовності), розвиток суспільних відносин і досягнення спортивних результатів та перемог на всіх рівнях [286].

Однак, ключовою у дисертаційній роботі є категорія «шкільний спорт». У такому незвичному для нас поєднанні вона дедалі частіше використовується в державній документах США поряд із терміном «фізкультурна освіта» у назві шкільного предмету. Таким чином створюється хибне враження, що шкільний спорт перебуває в одному синонімічному ряді з фізкультурною освітою. Проте, як вважають американські вчені Г. Стіддер (*G. Stidder*) і С. Хейс (*S. Hayes*), що «посилання на «шкільний спорт» поряд із «фізкультурною освітою» потенційно вводить в оману та може спричинити певну плутанину серед освітян і фахівців спортивної галузі» [665, с.33].

Міжнародна федерація шкільного спорту (*International school sport federation*) визначає «шкільний спорт» як структуроване навчання з різних видів

спортивної діяльності, що відбувається поза межами шкільної освітньої програми [686], яку іноді називають позашкільним або позаурочним навчанням. Основною метою цього навчання є збільшення фізичної активності й оздоровлення дітей. Заняття спортом розширює сутність і зміст освітнього процесу, яке здійснюється в межах шкільного предмету «Фізкультурна освіта». Принагідно зазначимо, що в різних країнах світу система шкільної організації спорту відрізняється (інколи й кардинально), адже підпорядковується різним державним інституціям: Міністерству освіти, Міністерству спорту, Національному олімпійському комітету тощо.

У заяві наукової Ради Американської асоціації з вивчення проблем серця, харчування, фізичної активності та метаболізму (*A Scientific Statement From the American Heart Association Council on Nutrition, Physical Activity, and Metabolism*) вказується, що фізкультурна освіта, – це предмет, що з'явився в американських школах наприкінці XVIII ст., а шкільний спорт став органічною складовою освітнього процесу лише у XIX ст. При цьому, фізкультурна освіта є обов'язковим компонентом типової шкільної програми в більшості американських штатів і традиційно реалізовує завдання, що не обов'язково безпосередньо пов'язані з отриманням результатів з покращення здоров'я учнів. Фізкультурна освіта передовсім забезпечує реалізацію завдань із удосконалення таких сфер особистості, як когнітивна, соціальна й емоційна. Натомість головне завдання шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти – це організація фізичної активності учнів у позаурочний час у межах школи або іншого закладу [207].

У розділі «Загальна шкільна фізична активність» підсумкового звіту Американського Альянсу здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців, опублікованого в 2011 р., подається класифікація різновидів фізичної активності, які пропонуються в американських школах, а саме:

1) *фізкультурна освіта* – загальноосвітній предмет, на який в 1 – 5 класах переважної більшості шкіл (понад 90 %) відводиться достатньо велика кількість годин – від 3 до 6 годин у тиждень (залежно від штату та школи), а найменша –

1 – 2 години в тиждень у 12 класі (у 44 % шкіл); цей шкільний предмет у 92 % шкіл забезпечують дипломовані педагоги, які пройшли державне ліцензування та сертифікацію;

2) *фізична активність до і після школи* – це позаурочна спортивно-рекреаційна діяльність, яка надає додаткові можливості для занять руховою активністю та передбачає, по-перше, участь дітей у внутрішньошкільному спорті або спортивних клубах, а, по-друге, участь у міжшкільному спорті й інших видах рухової діяльності, що виходять за межі типового шкільного розпорядку дня [305].

У цьому ж документі дається сутнісна характеристика *внутрішньошкільного (інтрамурального) спорту* як форми організації освітнього, розвивального й оздоровчого процесу, спрямованого на забезпечення фізичної активності учнів у межах школи, під час або після навчального дня. У більшості шкіл внутрішньошкільний спорт застосовується з метою забезпечення «спільної приємної участі у фізичних навантаженнях і дозволяє учням, які не змагаються в міжшкільних й елітних видах спорту, потреби бути разом зі своїми фізично активними однолітками» [305]. Натомість, *міжшкільний спорт* передбачає: 1) проведення спортивних заходів і/або змагань між двома та більше закладами загальної середньої освіти певного рівня; 2) забезпечення фізичної активності школярів упродовж дня; 3) залучення сім'ї та місцевої громади до участі у шкільній діяльності, пов'язаній з фізичною активністю; 4) встановлення зв'язку між школою та громадою з метою створення і/або підтримки можливостей для розвитку фізичної активності; 5) залучення до фізичної активності шкільних працівників [305].

Наступним ключовим поняттям для нашого дослідження є *позашкільні спортивні програми*. Представники національної наукової ради та Інституту медицини (*National Research Council and Institute of Medicine*) зазначають, що до позашкільних програм у США належать як офіційні ліцензовані програми, які мають чітку структуру і змістове наповнення, так і неструктуровані, які дозволяють учням приєднатися до них у будь-який час за умови її відкритості та

доступності [214]. Позашкільні спортивні програми, зазвичай, регламентовані часом доби, коли вони проводяться. Здебільшого позашкільні спортивні програми в навчальні дні розпочинаються у післяобідній час (14:00 – 15:00) і завершуються близько 18:00. Особливо слід наголосити, що їхня спрямованість і зміст можуть кардинально відрізнятися. Відтак структура штатного розкладу також суттєво відрізняється залежно від мети і змісту програми та передбачає залучення для реалізації її завдань як штатних сертифікованих викладачів, так і тренерів-волонтерів або спеціально навчених представників молодіжних організацій й навіть лідерів із учнівського середовища. Термін «позашкільні програми» найчастіше вживається взаємозамінно з «позаурочними програмами» та передбачає організацію спортивних заходів, що відбуваються в літній період, під час вихідних і шкільних канікул. Позашкільні програми з фізичної активності молоді сприяють позитивному розвитку особистості не в одній, а водночас в декількох сферах – спілкуванні, самовираженні, самореалізації тощо. Ці програми розглядають учнівську молодь як активних учасників особистісного розвитку, що спирається на їхні сильні риси характеру та набуті знання, уміння та компетентності.

Мета, завдання і зміст позашкільних програм із фізичного розвитку розробляється й упроваджується різними Національними організаціями, що надають відповідні послуги учнівській молоді (*National youth-serving organizations*), а також державними агентствами (*Public agency-sponsored*), молодіжними спортивними (*Youth sports organizations*) та мультисервісними організаціями (*Multiservice organizations*), а також незалежними молодіжними організаціями (*Independent youth organizations*). Ці програми реалізуються в різноманітних умовах на базах шкіл, бібліотек, у приміщеннях громадських і релігійних організацій, молодіжних спортивних об'єднань, на стадіонах, у громадських парках, музеях, центрах догляду за дітьми та ін. [214]. Слід наголосити, що в дисертації нами передовсім вивчалися позашкільні програми, пов'язані зі спортивною діяльністю учнівської молоді.

Слід також зауважити, що тривалий час у західних країнах, на відміну від східноєвропейських держав, для означення фізичного розвитку особистості засобами спорту, вживалися такі поняття, як: «фізична активність» (*physical activity*), «фізичне виховання» або «фізкультурна освіта» (*physical education*), «фізична рекреація» (*physical recreation*), «фізична підготовленість» (*fitness*), «спорт» (*sport*). Аналіз низки шкільних навчальних програм [253; 364; 625; 651 ] засвідчив, що в них найчастіше застосовуються два терміни: «фізкультурна освіта» і «спорт». У країнах Західної Європи, на думку О. Поспех, Ю. Войнар і В. Костюченко, поняття «фізична культура» стає «архаїчним, історичним поняттям, позаяк сьогодні усе частіше використовується термін «культура руху», у зміст якого входять різні підсистеми фізичної культури, у тому числі й спорт» [107, с.60]. Поняття «фізична культура» є універсальним, бо використовується в більш широкому значенні завдяки етимологічному зв'язку із загальним поняттям культури.

Отже, аналіз численних наукових праць, словників та енциклопедій, засвідчує існування певних розбіжностей у трактуванні досліджуваних термінів в україномовних й англomовних лексикографічних джерелах. Так, у вітчизняних джерелах превалує поняття «фізичне виховання», натомість в англomовних джерелах – «фізкультурна освіта». Це можна пояснити тим, що в англійській мові слово «*education*» використовується як для позначення освіти (учіння), так і виховання. Зважаючи на це, при використанні англomовних джерел необхідно зважати на подвійність характеристики цього поняття. Так, в англійській мові терміни «виховання» та «освіта» передаються одним поняттям «*education*», тому в англomовних джерелах відсутні смислові відмінності між поняттями «фізичне виховання» (*physical education*) і «фізкультурна освіта» (*physical education*). Крім того, у слов'янських мовах виникають певні труднощі, пов'язані з відсутністю традиції використання іменників у прикметниковому значенні. Відтак для розмежування понять нами у дисертаційній роботі використовується дефініція «фізкультурна освіта», яка за останнє десятиліття активно увійшла у вітчизняний науковий обіг.

У контексті реалізації *концептуально-аналітичного компоненту* науково-пошукової моделі дослідження феномену «шкільний спорт», зокрема у США, нами враховувалися положення філософських, психологічних і педагогічних теорій, концепцій, наукових підходів.

З'ясовано, що науки, які досліджують проблеми фізичної культури і спорту достатньо глибоко укорінилися в парадигмі позитивістського пізнання та статистичних аналізів певних явищ, зв'язків й узалежнень. Феномени спорту та фізичного виховання пронизують всі пласти світу культури, а спортивні вправи, ігри, змагання – надають їх учасникам глибинного сенсу. Тому з метою формування позитивних якостей (цінностей) у вихованні особистості засобами спорту і фізичної активності, крім позитивістських підходів, необхідним вважаємо феноменологічно-герменевтичний підхід, який дозволяє увиразнити сенс особистісного досвіду в суспільно-культурному контексті.

Відтак у дослідженні спорт розглядається через такі виокремлені нами феномени, як: фізичні вправи та ігри, рухова діяльність, забави і розваги, лідерство, витримка, доброчесність, чесна гра (*fair play*) тощо. При цьому нами був використаний метод феноменологічного аналізу. Загальновідомо, що основною метою феноменологічного аналізу є відображення сутності феномену або максимальне наближення до нього, зокрема йдеться про відокремлення основного змісту від випадкових нашарувань. Феноменологія намагається розкрити сутність феномену без докладного опису, тому очищення феномену певної наукової галузі пояснюється можливістю отримання нових значень, які безпосередньо виникають з іманентності досвіду.

Водночас ці відкриті значення та феномени ніколи не перебувають поза контекстом, а навпаки – інтегруються в контекст. Таким чином, у нашому дослідженні здійснюється феноменологічно-герменевтичне пізнання, що практично зумовлює, з одного боку, конструювання практичної спортивної діяльності на основі спортивних феноменів (такими, які вони є), а з іншого – до кращого усвідомлення спорту через його суб'єктивність (вчителів й учнів, тренерів і спортсменів та ін.). Феноменологічно-герменевтичний огляд

феноменів, які є визначальними для спорту, дозволяє зробити висновок про те, що спорт є не лише «розвагою для мас», а й потенціалом для розвитку різних форм людської активності.

Процес навчання і виховання виконує надзвичайно важливу місію у підготовці молодого покоління до самостійного життя, зокрема формування умінь орієнтуватися та діяти в реальному світі, налагоджувати комунікацію з оточуючими суб'єктами взаємодії. Зasadничим елементом такої підготовки до майбутнього життя стають уміння набувати необхідних цінностей. Тут йдеться про використання у дослідженні такого ключового підходу, як *аксіологічний*.

Відомо, що генезою і предметом дослідження про цінності займається аксіологія, теоретичні засади якої беруть свій початок із часів Давньої Греції, представлені у трактатах великих тогочасних філософів – Сократа, Платона й Аристотеля. Зокрема, Платон називав цінності ідеями, однак пізніше, у середньовічних трактатах, філософи послуговувалися терміном «*bonnum*» (добро). Згодом, наприкінці XIX ст. у науковий обіг уперше був уведений термін «аксіологія», як реакція на створення окремої наукової галузі, що вивчала структуру цінностей, її класифікацію, шляхи формування тощо. Слід також зауважити, що на початку XX ст. філософи й надалі користувалися двома дефініціями – «аксіологія» і «філософія цінностей», які вважалися взаємозамінними [429; 498].

Слід зважити на ту обставину, що в традиційній американській та англійській філософії, яка формувалася на традиціях британського емпіризму, аксіологія трактується дещо інакше, ніж в європейській. Тому в цих країнах здебільшого вживали термін «теорія цінностей» (*theory of values*). Різниця полягала у тому, що аксіологічна проблематика поєднувалася з аналізом набуття цінностей через діяльність, а також через дискусії на тему логічності структури оцінювання та нормативних теорій. У цій ситуації типовим було відокремлення фактів від цінності, а також описових завдань – від суб'єктів, які формують цінності.



Наука аксіологія займається теоретичними дослідженнями цінностей, виходячи з етичних концепцій людського блага, досліджує природу цінностей, формує їх основні норми і критерії, встановлює ієрархію їх засвоєння, визначає, що становить найвищу цінність, а також інтерпретує, чим є цінність, якого вона характеру – суб'єктивного, об'єктивного чи абсолютного. У сфері аксіології перебувають такі важливі для педагогіки напрями філософії, як етика та естетика. При цьому етика є теорією моральності, яку здавна трактували як комплекс моральних норм і оцінок, інтегрованих в етичну систему, що характеризує певну спільноту. У цьому випадку етика ототожнюється з моральністю. Натомість естетика досліджує сутність і форми прекрасного в житті, природі, художній творчості, мистецтві як особливих формах суспільної свідомості.

Ученими з'ясовано, що у свідомості людини засвоєння цінностей відбувається відповідно до двох моделей: 1) сенсорно-емоційної, в якій процес засвоєння є емоційним актом переживання цінності, що проявляється в експресії суб'єкта; 2) евалюаційної (окреслення цінності), у якій засвоєння цінності призводить до виникнення явища перцепції та проявляється у мовних формах суб'єкта. Обидві моделі взаємно не виключають одна одну, відтак процес евалюації вивільняє емоційний стан суб'єкта, хоча може бути і навпаки: засвоєння суспільно визнаних цінностей відбувається через соціалізацію та виховання. Цей, другий спосіб переживання і набуття цінностей вимагає активності суб'єкта, який має «відкрити» для себе функціонуючу, суспільно визнану цінність.

Сутність процесу набуття цінностей розкривається завдяки вибірковості людських переживань. Ця вибірковість зумовлює неперервну сегрегацію цінностей та призводить до свідомого або інстинктного вибору. У зв'язку з тим, що для більшості людей притаманною є позитивна схильність до оточуючого середовища, то вони здебільшого позитивно ставляться до додаткових цінностей. Результатом будь-якого процесу засвоєння цінностей є вибір або бажання людини діяти цілеспрямовано задля досягнення бажаної цінності.

На думку Є. Павіци (*J. Pawicy*), у виховному процесі в суб'єкта формуються такі цінності: 1) мобілізаційні (мобілізуючі) – цінності, завдяки яким суб'єкт робить відповідальний вибір, що допомагає йому розвиватися; 2) захисні – проявляються в суспільних і моральних конфліктах; запобігають виникненню конфліктів як особистісних, так і суспільних; 3) предметні – складають зміст морального ідеалу, а також реалізованих особистісних зразків і функціонуючих моральних норм і засад; 4) критерієлогічні – проявляються здебільшого в моральних оцінках, зокрема, коли зіштовхуються дві цінності, одна виступає завжди об'єктом оцінювання, натомість інша – критерієм оцінки існуючого морального факту чи дії [582, с.33].

Будь-який процес або форма засвоєння цінностей є корисними для суб'єкта, котрий приймає правильне рішення щодо цінностей, які відповідають конкретній ситуації. Людина, яка стоїть перед вибором цінностей, змушена зробити або відхилити дії, скеровані для її сприйняття. Тому процес засвоєння цінностей залежить від вибору такої форми діяльності, яка для суб'єкта є найбільш бажаною, важливою і необхідною. У такий спосіб людина увиразнює, визначає для себе ієрархію головних цінностей, що усвідомлюються нею та стають дороговказом у реальній дійсності.

Відомий американський психолог М. Рокіч (*M. Rokeach*) у своїй фундаментальній праці «Природа людських цінностей» (*The nature of human value*), опублікованій в 1973 р., стверджував, що «ціннісна концепція є важливішою, ніж будь-яка інша, тому має займати центральне місце в усіх соціальних науках. Вона здатна більше, ніж будь-яка інша об'єднати різноманітні інтереси всіх наукових галузей, що стосуються поведінки людини» [617, с. 3].

Уважається, що в середині ХХ ст. в американській науці існували дві нерозв'язані концептуальні проблеми, які перешкоджали активізації досліджень у царині цінностей. Першою проблемою було суперечливе трактування самого терміну «цінність», а іншою – його відмінність від «концепції ставлення». Саме М. Рокіч зробив вагомий внесок у розв'язанні зазначених проблем, визначивши

що всі дослідження про цінності можна згрупувати за двома напрямками: перший, де цінності визначаються як критерії, якими володіють люди, а другий – де цінності розглядаються як властивості об'єктів. У першому випадку людина «має цінність», а в іншому об'єкт – «має цінність» або «є цінним». Учений дійшов висновку, що для соціальної науки було більш продуктивним прийняти «цінності як критерії» позиції (стану, статусу) ніж «цінності як властивості» позиції [617, с. 3].

Приймаючи твердження К. Клюкхонсона (*C. Kluckhohns*) [490] щодо цінностей як «концепції бажаного», М. Рокіч визначив цінність як переконання, коли певні цілі чи поведінка є більш прийнятними для особистості, ніж їхня альтернатива [732]. Він уважав, що цінності можуть бути організовані з погляду системи та структури. Людина і суспільство загалом розробляють системи цінностей, в яких вони ранжуються за значущістю. Вчений стверджував, що недостатньо знати, яких цінностей дотримується людина [617]. Для прикладу, більшість молодих спортсменів цінують як перемогу, так і чесність у її досягненні, адже кожна з цих цінностей є бажаною.

Американські вчені розмежовують поняття «цінність» і «ставлення» за рівнем абстракції. Зазначимо, що впродовж тривалого часу в американському науковому середовищі виникали суперечки щодо тлумачення цих двох понять. Певний час поширеним було твердження, що концепція ставлення є «найбільш характерною та необхідною в американській соціальній психології» [216, с. 59]. Сьогодні у США, порівняно з серединою ХХ ст., ця концепція є менш актуальною, проте поняття «ставлення» й надалі залишається важливим елементом соціально-психологічних досліджень і визначається як попередньо набута схильність (готовність) відповідати послідовно сприятливим або несприятливим впливам певного об'єкту [384, с. 5]. М. Рокіч виокремив ставлення та цінності, інкапсулювавши різницю як, по суті, один із рівнів абстракції. Він уважав, що «ставлення належить (передбачає) до формування декількох переконань (поглядів) щодо конкретного об'єкта чи ситуації,

натомість цінність належить (передбачає) до єдиного переконання цілком конкретного типу» [617, с. 18].

Отже, на думку М. Рокіча, цінність є вищою ніж ситуації й об'єкти, тоді як «ставлення» – ні. Люди володіють незначною кількістю цінностей, що керують їхніми цілями і поведінковими стандартами, однак вони мають стільки ставлень, скільки виникає ситуацій та об'єктів, з якими вони зустрічаються. Тому, на думку вченого, цінності є більш центрованим поняттям, ніж ставлення, і, отже, визначають як ставлення, так і поведінку. Крім того, цінності пов'язані безпосередньо з мотиваційними тенденціями, натомість ставлення відображають лише ціннісні пріоритети [617].

Посилаючись на цей останній висновок учений визначив важливий функціональний аспект взаємозв'язку між цінностями і ставленням: однією з функцій ставлення є вираження більш загальних принципів, втілених у цінностях. Так, люди, що цінують справедливість, намагатимуться бути справедливими і в житті (вдома, школі, спорті, на роботі тощо). Більше того, цінності завжди є «бажаними», а ставлення може бути як позитивним, так і негативним. Звідси, цінності є ієрархічно впорядкованими, а ставлення – ні [617].

В останні роки у США широкої популярності набула наукова праця Ш. Шварца (*S.H. Schwartz*) «Теорії основних цінностей людини», в якій стверджується, що цінності це «бажані транситуаційні цілі, різні за значущістю, які слугують керівними принципами в житті людини чи соціальної спільноти» [630, с. 21]. Учений зауважує, що це визначення передбачає: по-перше, що цінності слугують інтересам окремих людей або соціальних груп; по-друге, цінності мотивують дію, надаючи їй спрямованості й інтенсивності; по-третє, цінності функціонують як еталони, за якими оцінюється поведінка людини; по-четверте, враховуючи власний досвід, індивіди засвоюють ті цінності, які домінують у соціальних групах, до яких вони належать. Крім того, трактування цінностей як транситуаційних, вказує на те, що вони керують поведінкою людини у всіх життєвих ситуаціях, і думка про те, що цінності різняться за значущістю, означає, що їх можна класифікувати за важливістю [631].

Звідси, на думку Ш. Шварца, цінності служать інтересам окремих людей або соціальних груп, спонукають до дій, надаючи їм певної спрямованості й інтенсивності, забезпечують стандарти, за якими оцінюється поведінка, і засвоюються людьми на основі домінуючих цінностей соціальних груп, до яких вони належать та власного досвіду. Цінності, що виявлені в різних суспільствах і мають спільні характерні ознаки, вважаються універсальними [629 – 631].

Використання терміну «цінність» у значенні об'єкта, що служить певній меті, наприклад, спорт як цінність, привернуло увагу фахівців із педагогіки спорту, а також психології здоров'я [358]. Однак, таке трактування дещо відвернуло їхню увагу від розуміння концепції «цінність» як ключового принципу в житті, позиції, яка характеризує основну частину роботи над «цінностями» у сучасній педагогіці та психології. Так, сучасні вчені Г. Екклс (*J. Eccles*) і А. Вігфілд (*A. Wigfield*), предметом вивчення яких є мотивація досягнень, на основі проведених досліджень розробили модель, в якій виділили чотири типи цінностей: 1) цінність як користь; 2) цінність як досягнення; 3) цінність як заохочення; 4) цінність як сприйняття [358]. Вони розширили зміст теорії цінностей, розробленої М. Рокічем, а також звернули увагу на проблеми встановлення логічної відповідності між цінностями та поведінкою людини. Вчені зауважили, що більша відповідність проявляється у відносинах «ставлення – поведінка», коли ставлення визначається конкретніше. На їх думку, те ж можна очікувати й у випадку цінностей, адже прийняття «цінності як критерію» дозволяє застосовувати цілий спектр, крім тієї поведінки досягнення, яку вони використовують [357].

У повсякденному житті, вважають науковці М. Лі (*M. Lee*), Дж. Уайтхед (*J. Whitehead*) та Н. Бальчин (*N. Balchin*), цінності можуть виражатись такими сентенціями, як прагнення до миру в усьому світі, особистого порятунку, чесність, справедливість тощо. У спорті вони можуть охоплювати не лише критерії успіху, такі як перемога чи добра гра, а й також чесну гру, спортивну майстерність, дружбу та толерантність, які стосуються якості взаємодії під час фізичної активності [506].

Оскільки цінності є універсальними, тому виступають принципами, якими людина керується впродовж життя у всіх його аспектах, вони також регулюють ставлення й участь суб'єктів у спорті. Так, наприклад, окремі спортсмени цінують передовсім успіх та перемогу в змаганнях, а інші – фізичну активність, розвиток технічних навичок, спортивну майстерність, комунікацію тощо.

Варто зазначити, що серед американських учених існують суперечливі думки щодо того, наскільки заняття спортом є сприятливим середовищем для розвитку та формування бажаних особистих і соціальних якостей. В останні роки поширеною є думка, що отримані позитивні (ті, що сприяють просоціальному ставленню) чи негативні (як-от пропагування асоціальних установок) результати залежать від систем цінностей, що заохочуються і передаються в процесі навчання чи тренування. Особливістю спортивної діяльності є постійне створення ситуацій, коли учасники змагань стикаються з моральними дилемами, відповідно тренери та вчителі змушені шукати шляхи, які, з одного боку, підтримують конкуренцію, атмосферк змагальності між суперниками, а з іншого – спонукають молодь до особистої досконалості й успішної конкуренції при одночасному заохоченні справедливості, поваги до суперника та дотримання правил чесної гри.

Щоб використовувати спорт для особистісного зростання, необхідне усвідомлення, що спортивна діяльність служить підвищенню компетентності, а не є самоціллю. Тобто, усвідомлення цінності спортивного досвіду передбачає використання принципів, засвоєних завдяки участі, а потім їх перенесення в інші сфери життя. Для більшості молодих людей, які займаються спортом, він не стане професійною діяльністю, однак для всіх без виключення спорт дозволить у майбутньому дорослому житті сповідувати ті принципи та цінності, які вони засвоїли під час спортивних занять і змагань у закладі освіти. Власне, цю трансферабельну поведінку, ставлення та цінності американські науковці називають життєвими навичками (*life skills*). Ці навички допомагають молодим людям досягнути успіху в різних життєвих ситуаціях та можуть бути поведінковими (вміння ефективно спілкуватися з ровесниками і дорослими),

пізнавальними (вміння приймати ефективні рішення), міжособистісними (вміння бути наполегливими), внутрішньоособистісними (вміння ставити та досягати мети) [323].

Такі цінності, наприклад, як повага чи чесність визначаються як спільні характеристики, що допомагають керувати думками, почуттями і діями людей, та розглядаються як якості особистості, котрі дозволяють співіснувати і взаємодіяти [223]. На наш погляд, життєві навички та цінності є тісно пов'язаними поняттями, оскільки такі цінності, як-от дисципліна, також можна вважати важливими життєвими навичками, що дозволяють людям вести впорядковане життя. На жаль, спорт не є видом діяльності, під час занять яким молодь автоматично засвоює життєві навички та цінності, адже інколи соціальний і змагальний характер спорту спонукає молодь до обману, залякування, умисного завдання травм тощо. Саме від дій зацікавлених сторін і типів мікроклімату під час спортивних занять залежать позитивні або негативні результати в становленні особистості спортсмена. Водночас Н. Холт (*N. Holt*) і М. Джонес (*M. Jones*) стверджують, що позитивні результати, пов'язані зі спортивною участю, здебільшого нівелюють негативні результати, оскільки наполегливість, регулювання емоцій та командна взаємодія є невід'ємною складовою набуття спортивного досвіду та формування ціннісних орієнтацій [455; 475].

Отже, ціннісний підхід дав змогу дослідити процес занять учнів шкільним спортом у США, з одного боку, як важливий компонент формування їх соціальної культури, а з іншого – як ефективну форму, засіб і чинник розвитку ціннісної сфери особистості. За його допомогою проаналізований зміст ціннісного потенціалу фізкультурної освіти і спорту, визначені перспективи формування ціннісних орієнтацій учнів у процесі занять шкільним спортом, обґрунтований механізм переходу цінностей, притаманних спорту, в цінності особистості.

На основі аналізу наукової літератури, нами визначена структура цінностей фізичної культури, яка включає:

1) *інтелектуальні цінності* – знання про методи і засоби розвитку фізичного потенціалу людини (загальноосвітні та спеціальні знання);

2) *цінності рухового характеру* – кращі зразки м'язової діяльності, особисті досягнення в фізичній підготовленості людини, фізичний потенціал (спортивна техніка, вміння і навички, фізичний стан);

3) *цінності педагогічної взаємодії* – різні комплекси методичного керівництва (методика фізичного виховання, методика спортивної підготовки), практичні рекомендації щодо здорового способу життя і загартовування, програми, плани тренувальних занять тощо;

4) *інтенційні цінності* (від лат. *intention* – прагнення) – сформованість громадської думки, престижність фізичної культури і спорту в суспільстві, їх популярність, бажання та готовність людей до постійного розвитку і вдосконалення свого фізичного потенціалу;

5) *мобілізаційні цінності* – здатність до раціональної організації свого бюджету часу, внутрішня дисципліна, зібраність, швидкість оцінки ситуації та прийняття рішень, наполегливість в досягненні мети тощо.

Дослідження спорту з погляду виховних й освітніх характеристик фізичного виховання тривають упродовж віків. Найбільш яскраво вони були предсталені у Давній Греції. Саме в грецькій пандей гармонійно поєднувалися розвиток тілесних і духовних сил, що складало фундаментальне підґрунтя виховання молоді.

В епоху Просвітництва модель фізичного виховання набула дуалістичних ознак: з одного боку, відбулося виокремлення теорії фізичного виховання з педагогіки та включення її до комплексу біомедичних наук, що призвело до обмеження предмету дослідження лише людським тілом, а з іншого – поширення методів досліджень, які активно використовувалися у природничих науках, значно вплинуло на дослідження фізичної культури особистості з використанням фізіологічних, хімічних і фізичних методів. Унаслідок такого дуалістичного підходу щодо виховання, під впливом ідеалістичної філософії основною категорією для педагогіки стає особистість з усіма її ознаками: духовними,



моральними, пізнавальними, естетичними, фізичними тощо. Це, своєю чергою, призвело до дистанціонування педагогіки від фізикалізму, біомедичного підходу, сприяло обґрунтуванню теорії фізичного виховання молоді засобами спорту.

З часом внутрішній розрив у педагогічній теорії зумовив роздвоєння педагогічної практики на шкільну і позашкільну. Вчителі природничо-математичних і мистецьких предметів, як, на жаль, і вчителі фізичного виховання та спортивні тренери, досить часто не мають повного розуміння важливості спорту для загальноосвітнього розвитку особистості учня. Перша з вищеназваних груп часто легковажно ставиться до важливості рухової активності, натомість учителі фізичної культури і тренери не завжди проводять заняття на високому професійному рівні.

Звісно з плином часу спорт зазнавав суттєвої трансформації, особливо це стосується професійного спорту. Професійні спортсмени досить часто наражають себе на небезпеку заради досягнення високих спортивних результатів (травми, дієти, ритм життя). Систематичні тренування, необхідні для підтримання високого рівня фізичної підготовленості, призводять до того, що спорт стає важкою працею, коли важливим є передовсім перемога, а не шляхи її досягнення.

Сьогодні можна говорити про функціонування справжньої індустрії професійного спорту, в якій спортсмен є не лише суб'єктом власної діяльності, а й об'єктом сучасних технологій, без яких неможливо досягнути високих результатів. Це призводить до того, що зникає межа між біологією та технікою. Крім того, завдяки інформаційним технологіям спорт став доступним для візуалізації його змагальної функції. Якщо у давньогрецькому суспільстві спорт був культом тіла, що становило головну умову олімпійського руху, то зараз він все більше нагадує змагання засобів і технологій, які забезпечують цьому тілу високі спортивні досягнення.

Орієнтація професійного спорту лише на досягнення високих результатів, а не на підготовку до нього через тренування, призводить до його високого рівня

травматичності, а відтак загальновідоме твердження що «спорт – це здоров'я» часто не відповідає дійсності та втрачає свій початковий зміст. Тому при визначенні сучасних дефініцій, пов'язаних зі спортом, слід брати до уваги різні контексти й середовища, в яких він присутній. Коли говоримо про виховну функцію спорту, то важливо усвідомлювати, що між аматорським і професійним спортом є достатньо контраверсійних відмінностей. Однак, це не означає, що фізичне виховання має дистанціюватися від спорту. Скоріш навпаки – фізичне виховання має спільно взаємодіяти зі спортом, адже останній є одним із найбільш якісних й практикованих продуктів універсальної культури особистості.

У сучасному суспільстві існує тісний зв'язок між аматорським спортом і професійним. Зокрема, це стосується економічної, організаційної та психологічної сфер. Саме професійний спорт є зразком для аматорського спорту. Ці два аспекти реальності слід трактувати як єдине ціле стосовно процесу виховання. Через такий інтегрований підхід до спорту у середовищі науковців панують скептичні думки щодо маргіналізації в аматорському та професійному спорті, що може призвести до гальмування розвитку особистості, деградації та дезінтеграції [492]. З іншого боку, існують погляди, які стверджують про природовідповідність виховання у спорті, адже виховання є скрізь, де існують соціальні умови, об'єкти та суб'єкти спільної взаємодії, пов'язані як взаємними, так й однобічними впливами. Саме на цій основі, переконує Я. Ліпієць (*J. Lipiec*), відбувалося виховання в історичній традиції [511].

Сьогодні незаперечним фактом є превалювання аматорського спорту в різних формах фізичної активності людини. В усіх країнах світу жоден інший вид неінструментальної діяльності немає такого поширення як спорт. Саме через спорт відбувається соціалізація особистості тому, що вона існує завжди там, де існує соціальна група, а членом такої спільноти може бути будь-який спортсмен чи група спортсменів, які набувають у ній різного виду цінностей і норм, що є зразками для наслідування. При цьому виховання виступає цілісним комплексом впливів із боку соціуму та природного середовища на особистість. Виховна

діяльність стає інтенціональним процесом, а її метою є досягнення засадничих результатів у вихованні та розвитку людини. З цього погляду, будь-яка людина, що живе у суспільній групі, стає суб'єктом соціалізації, але не завжди і не у кожній групі, де це відбувається, її виховання є позитивним.

Зважаючи на контраверсійність проблем, пов'язаних зі спортивною активністю, слід звернутися саме до педагогічних рефлексій щодо цієї сфери людської діяльності. У цьому контексті найбільш ефективним є, на нашу думку, феноменологічний метод, який уможлиблює пошук повного, детального і якісного опису, а також розуміння людського досвіду. Тракткування спорту, як форми активності людини, дає змогу побачити його таким, яким він є по суті. Це дозволяє зрозуміти значущість виховного впливу засобами спорту. Тут слід звернути увагу на антропологічну педагогіку О. Болнова (*O. Bollnow*) [249] та герменевтичну педагогіку Г.-Г. Гадамера (*H.-G. Gadamer*) [21]. Для антропологічної педагогіки домінуючою є феноменологічно-герменевтична методика опису. Цей напрям у педагогіці не претендує на відкриття якихось нових знань про виховання, тому не декларує формування нової виховної моделі. Натомість він концентрується на описі тих феноменів людської екзистенції, які привідкривають таємниці природи людського буття й одночасно становлять основу розвитку особистості. З-поміж таких феноменів можуть бути радість, страх, ризик, рух, терпіння, гра, почуття часу і простору, емоції, труднощі тощо.

Серед найпоширеніших феноменів спорту є *тренування*, під час якого долаються труднощі, завдяки чому в людини збільшуються її можливості. Роль тренування не обмежується лише покращенням моторних, технічних, тактичних чи будь-яких інших параметрів, у сенсі ефективності спортивної активності. Водночас, з погляду суб'єктності більш важливим є інший аспект тренування – зміна власного буття в оточуючому світі. Якщо втомленість ще нещодавно обмежувала, а зараз, завдяки тренуванням, відходить на задній план, це свідчить про те, що тренування допомагають людині відкрити абсолютно первинний, універсальний стан свободи. Вільна людина є суб'єктом власних дій, тому з феноменологічної перспективи, діяльність вільної у своїх діях людини передбачає,

що тренування, яке відбувається свідомо, призводить до виховання внутрішньої мотивації, спрямованої на самовдосконалення. А як відомо, наявність внутрішньої мотивації до самовдосконалення є головною умовою ефективності тренувального процесу в спорті.

У тренуванні необхідною є не лише рухова, фізична активність. Не менш важливою є їх свідомо підтримка, тобто добровільність, яка визначає чи буде це тренування розвивальним, виховним. Зважаючи на те, що розвиток – це розширення простору людського буття, то самої підтримки без діяльності недостатньо, тому добровільна участь у заняттях спортом свідчить про його виховну цінність.

*Добровільність* є також важливою складовою іншого аспекту спортивної діяльності – рекреації, сутність якої полягає у відновленні фізичних і психічних сил людини за допомогою різних форм розумової та фізичної активності, що не пов'язана з обов'язками щоденного життя (освітніми, професійними, родинними, суспільними, побутовими тощо). Рекреація здебільшого є добровільною й асоціюється переважно з відпочинком. У період, коли людина звільняється від тягарю щоденних обов'язків (необхідність заробляти кошти на життя, дисципліна, ефективність праці тощо) вивільняється енергія, яку можна використати на власний вільний час. Так, у Давній Греції це був час на мистецтво, освіту та відпочинок (Аристотель «Нікомахова етика»), або на фізичний розвиток, який започаткував олімпійський рух за часів Гомера.

Спорт не можна собі уявити без *гри*, яка уособлює як емоційні, так і фізичні відчуття. Найбільш повне визначення поняття «гри» знаходимо у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»: «Гра – це підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою і спортом одночасно [14, с. 195]. Крім того, у нашому дослідженні звертаємо увагу на синонімічну відмінність поняття «забава». Так, у смисловому значенні, воно означає «заняття з метою розважитись «повеселитися», а також «розвага, гра». Разом з тим, у похідному від «забави»

значенні дієслова, «забавлятися» маємо таке визначення, як «гратися», бавитися» (про дітей) [14, с. 280].

Відповідно до вищесказаного можна виокремити спільне та відмінне у цих двох феноменах спортивної діяльності. Традиційно забаву (гру) характеризують спонтанність, креативність, відсутність практичних цілей, емоційне задоволення, радість. Натомість Л. Виготський вважав помилкою визначення забави (гри) як приємної діяльності: «Гра – це не тільки приємність, а й прикрість, біль, особливо у спортивних іграх» [744, с. 142].

Забава (гра) не лише відрізняється від щоденного буття, а й відкидає його, тобто стає ніби протилежним світом. Якщо у щоденній практичній діяльності людина прагне нівелювати труднощі, перешкоди, біль, прикрість, то в грі навпаки – керується зворотною логікою, шукає їх. Вона вибирає найсильніших суперників, а не слабких, шукає найскладніші шляхи у горах, прагне досягнення найвищих результатів тощо. У грі завжди поєднується приємність від перемоги із прикрістю від поразки. На думку Л. Виготського, у грі настає звільнення від реальності, що існує у візуальному полі, та відбувається перехід у вимріяний світ. «У грі дитина вчиться діяти у видуманих, а не побачених ситуаціях, спираючись на внутрішні тенденції та мотиви, а не на мотиви і бажання, які походять від оточуючих її предметів. Гра у генетичному сенсі має розглядатися як «вимріяна реалізація нереалізованих прагнень» [744, с. 144].

У грі передовсім усвідомлюється мета – швидше пробігти, вище стрибнути, більше підняти та ін., авколон якої гуртується решта структурних компонентів гри. Для організації гри мають бути встановлені правила, що регулюють діяльність учасників гри: таким чином гра стає напруженою та виразною. Звичайне безцільне бігання без правил є для дітей не цікавим. Тому, на думку Л. Виготського, слід дотримуватися абсолютних правил і в такий спосіб створювати середовище найближчого розвитку. Звідси, «дитина, яка бере участь у грі, завжди стає вищою за свій середній рівень, тобто стає на голову вищою за самої себе» [744, с.166].

У забаві-грі реалізується ігрова активність дитини, в процесі якої настає звільнення від світу речей. Предмет, справа, яка обмежує дитину в її діяльності, може бути зумовлена певною ідеєю, а в грі з'являється можливість перейти у світ інших, альтернативних ідей. Для спортивних ігор такою формою ідеї є рухова, тактична і технічна складові вдосконалення спортивної майстерності. Водночас, коли мова йде про гру (забаву), то тут важливою є мета щодо пошуку шляхів самовдосконалення фізичного й духовного розвитку особистості. У грі (забаві) можна випробувати нові комбінації сенсорних і моторних зв'язків. Ігрова активність є домінантою молодості, крім того, вона є важливою складовою процесу фізичного та спортивного виховання молодого покоління.

Одним із елементів спортивного виховання є *рух*, як необхідна складова поведінки особистості у певному середовищі. Особливо це стосується дітей з особливими освітніми потребами, коли внаслідок обмеження рухової активності у період дитинства у них формується почуття меншовартості, нижчості, заздрості щодо інших дітей, злоби до однолітків і дорослих, несміливість тощо. На думку В. Маса (*V. Mass*), «загублені середовищем діти з порушеннями руху є наслідком відсутності у них сенсорно-моторного досвіду. У цих умовах особливу увагу слід звертати на труднощі у навчанні, самообслуговуванні, виконанні певної рухової активності (під час писання, малювання, спортивних ігор), нав'язуванні комунікації через правильну вимову» [526, с. 75]. Учений стверджує, що всі немовлята, діти, дорослі, люди похилого віку потребують руху, що «збуджує відчуття, через які активізується центральна нервова система. Якщо рух відсутній, то ці відчуття згасають» [526, с. 40].

Пізнання навколишнього середовища призводить до пізнання світу. Предмет може бути спроектованим лише в *середовищі*. Згідно з теорією розвитку Ж. Піаже (*J. Piaget*), чуттєво-рухові компетентності є фундаментом для конкретно-операційних, а відтак й механізмом для формування формально-операційних компетентностей. Йдеться про те, що в процесі розвитку конкретного (реального) середовища детермінується і якість абстрактного середовища. Звідси, рух стає не лише маніфестацією свободи у середовищі, а й є

важливим чинником навчання сенсорно-моторної інтеграції, яка дає змогу досягнути це відчуття у різних ситуаціях й умовах [102].

Відсутність достатньої рухової стимуляції у період дитинства, може призвести до неповносправної вразливості, а такі її прояви, як страх рухатись, торкатись, відсутність орієнтації у просторі можуть становити загрозу для безпеки дітей у соціумі. Це призводить до надмірної потреби контролювати дітей з боку їх оточення – батьків, педагогів та ін.

Важлива роль у спорті належить елементам обрядовості й ритуальності, що мають давню традицію. У контексті дослідження зазначимо, що під *ініціацією*, у класичному розумінні цього значення (*initium* – початок), розуміється «обряд, що виконується у родовому суспільстві з переходом когось в іншу вікову, соціальну та іншу категорію» [14, с. 399]. Досить поширеною є дефініція, котра тлумачить ініціацію, як обряд приймання представників молодого покоління до дорослого суспільства [570, с.146].

Ініціація використовувалася не лише у первісних людей, а й в епоху Стародавньої Греції та Римської імперії. Її суть полягала в тому, що юнаки, які досягали повноліття мали пройти певний обряд, під час якого здійснювалася ініціація через різного роду випробовування як фізичного, так і психологічного характеру. Юнаки зазнавали сильних стресів через фізичну активність понад людські можливості, постійну загрозу, біль (термічний, кінестетичний). У цьому спостерігається подібність зі спортом, в якому надмірні зусилля та вир емоцій стають визначальними у здобутті перемоги. Навантаження на організм сучасного спортсмена сягає максимальних меж, тоді відчуття болю починає атрофуватися і людина перестає його відчувати. Через певний проміжок часу завдяки інтенсивним тренуванням настає парадоксальна трофотропна і психотропна активізація організму, коли больові відчуття можуть приносити насолоду, а відчуття, наприклад, холоду сприймається як жар. Цей процес супроводжується інтенсивним виділенням ендогенних опіатів, що призводить до аналгетичного ефекту, зникає страх ейфорії й амнестичних ефектів, а також збільшується

імунологічна активність, що сприяє швидкому покращенню стану здоров'я [646, с. 23].

Згідно з *інтеграційно- та диференційно-аналітичним* компонентами науково-пошукової моделі компаративно-педагогічного дослідження нами встановлено наявність як однакового уявлення про певні цінності у спорті, так і відмінного їх бачення у дорослих й учнівської молоді в США та Україні. Крім того, виокремлено особливості внутрішньошкільного та міжшкільного спорту, а також схарактеризовано позашкільні спортивні програми, спрямовані на формування цінностей в американських учнів.

*Прогностичний компонент* науково-пошукової моделі компаративно-педагогічного дослідження шкільного спорту в теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США дозволив розробити пропозиції щодо імплементації американського досвіду для вдосконалення системи фізичного виховання та визначити перспективні напрями розвитку шкільного спорту в Україні.

У дослідженні також застосовувалися й інші наукові підходи, зокрема *амбівалетний*, який нами використовувався при вивченні суперечливих тенденцій того чи іншого феномену та явища. Він дозволив охарактеризувати ключовий феномен дослідження – шкільний спорт в США з погляду його переваг (сприяє формуванню в учнів високого рівня фізичної активності та технічної підготовленості, формує належну спортивну поведінку, надає можливість для особистого психофізичного й інтелектуального розвитку, розвиває кооперацію, формує лідерські якості, відданість, жагу до перемоги, чесність, справедливість, толерантність й інші важливі цінності) та недоліків (високий рівень травматизму, відволікання учнів від академічної діяльності, надмірне акцентування зусиль на досягнення успіху, обмеженість участі в спорті для всіх учнів та ін.).

За допомогою *комплексного підходу*, зорієнтованого на пізнання різних структурних компонентів досліджуваного явища, нам вдалося вивчити процес формування цінностей в учнівської молоді США засобами шкільного спорту (аналіз спеціальних спортивних програм, моделей, методик, технологій тощо),



цілісно та системно дослідити єдність і взаємовплив різних складових системи шкільного спорту (внутрішньошкільний, міжшкільний, позашкільні спортивні програми), а також з'ясувати важливість шкільного предмету «Фізкультурна освіта» для розвитку шкільного спорту.

Використання *історичного підходу* дозволив проаналізувати ретроспективу становлення, розвитку та трансформації шкільного спорту в США впродовж XX і на початку XXI ст. у площині фізкультурної освіти і спорту загалом, а також у контексті найважливіших подій, що відбувалися в досліджуваній період та вплинули на його зміст, характер, особливості організації. Це, своєю чергою, дало змогу встановити нижню та верхню межу дослідження, а також здійснити періодизацію розвитку шкільного спорту в США.

*Герменевтичний* допоміг дослідити феномен «шкільний спорт» та з'ясувати його вплив на формування цінностей учнів крізь призму процесів розуміння й інтерпретації.

*Компаративний* дав можливість показати спільне, відмінне й особливе процесу формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США та Україні.

*Гуманістичний науковий підхід* був важливим для розуміння шляхів і способів розвитку особистості в освіті, з'ясуванні її ролі та значення. За його допомогою спорт розглядався як сфера, засіб і чинник реалізації гуманістичних ідеалів і цінностей у становленні та розвитку особистості. Визначено гуманістичний потенціал шкільного спорту, показано, що він реалізується не спонтанно, а лише за певних, спеціально створених умов, виявлено як позитивні, так і негативні явища, пов'язані з заняттями цим видом фізичної активності. Встановлено, що спорті містяться значні потенційні можливості для позитивного впливу не лише на здоров'я учня, а й на його духовний світ, культуру, світогляд, моральні принципи та ціннісні орієнтири. Він може виступати не лише як яскраве й унікальне видовище, а й як важливий засіб фізичного, морального, естетичного виховання, одним із специфічних засобів самореалізації та

самоствердження особистості, а також як дослідницька сфера, що дозволяє виявити потенціальні можливості та здатності молодого людини.

Використання *цивілізаційного підходу*, який безпосередньо пов'язаний з історичним, дозволило визначити передумови розвитку шкільного спорту в США як з погляду загального цивілізаційного розвитку, так і завдяки інтеграції більшої кількості факторів і впливів, а саме: занепад релігійної опозиції до спорту та фізичних вправ; імміграційні й урбанізаційні процеси; розвиток і вдосконалення транспортної та комунікаційної інфраструктури; пришвидшена індустріалізація; розвиток освіти та науково-педагогічних теорій; поширення інноваційних ідей та концепцій педагогіки спорту тощо.

Використання *культурологічного підходу* дало змогу співвіднести розвиток шкільного спорту в США з тенденціями культурного розвитку американського суспільства загалом. З початку ХХ ст. США стали центром міжнародних міграційних потоків, а характерною ознакою цієї країни – мультикультуралізм. Тому в дослідженні спорт розглядається як потужний засіб об'єднання громадян різних етнічних груп у спільній діяльності, що приносить задоволення, а також як засіб попередження розвитку ксенофобії, виникнення міжетнічних конфліктів на міжособистісному та колективному рівнях.

За допомогою *крос-культурного підходу*, що безпосередньо пов'язаний з оптимізацією освітнього взаємодії народів різних країн на основі розширення власного досвіду, здійснено порівняння уявлень дорослих і підлітків з України та США щодо цінностей спорту; встановлено та схарактеризовано універсальні та національні цінності; розроблено рекомендації щодо імплементації американського досвіду з формування цінностей молоді засобами шкільного спорту в сучасну вітчизняну практику.

Отже, для розв'язання поставлених у дисертаційному дослідженні завдань нами виокремлені наукові підходи (категоріальний, аксіологічний, амбівалентний, комплексний, історичний, герменевтичний, компаративний, гуманістичний, цивілізаційний, культурологічний, крос-культурний) і компоненти (параметрично-детермінуючий, концептуально-аналітичний,

інтеграційно- та диференційно-аналітичний, прогностичний), а також обґрунтована доцільність їх використання. Сукупність, взаємозалежність та взаємодоповнюваність наукових підходів і структурних компонентів моделі нашої компаративно-педагогічної розвідки забезпечили всебічне вивчення об'єкту і предмету дослідження, уможливили розв'язання поставлених завдань і досягнення мети роботи.

## **1.2. Формування ціннісних орієнтацій особистості засобами спорту у вітчизняних і міжнародних документах**

Ідеї гуманізації системи суспільних відносин лежать в основі більшості соціальних програм оновлення, які розробляються та реалізуються в умовах сьогодення. Прагнення до практичної реалізації ідей гуманізму спонукає вчених заново поглянути на різні явища і події, оцінити їх з погляду того, які можливості закладені у них для реалізації загальнолюдських ідеалів і цінностей, яку роль вони відіграють у сучасних умовах і які шляхи підвищення їх гуманістичної цінності [202].

Загальноновизнаним є місце спорту та його гуманістичного потенціалу в системі діяльності як держави, так й окремої особистості. В останні роки його роль, значення і місце активно почали розкривати у вітчизняній нормативно-правовій базі. Так, зокрема, в Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту, чинній до 2016 р., наголошується, що спорт – важливий чинник здорового способу життя, профілактики захворювань, організації змістовного дозвілля, формування гуманістичних цінностей та створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини. В ній також підкреслюється, що здоровий спосіб життя є визначальним чинником забезпечення тривалої активності, соціального, біологічного і психічного благополуччя громадян. Зазначається, що фізичне виховання і масовий спорт – це важлива складова процесу повноцінного розвитку людини та її виховання, дієвий засіб профілактики захворювань, підготовки до високопродуктивної праці, захисту

Батьківщини, забезпечення творчого довголіття, організації змістовного дозвілля, запобігання антигромадським проявам [112].

Натомість у концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012 – 2016 рр. вказується, що спосіб життя населення України та стан сфери фізичної культури і спорту створюють загрозу та є суттєвим викликом для держави на сучасному етапі її розвитку. Одним із основних причин такої складної ситуації визнано несформованість сталих традицій та мотивацій щодо фізичного виховання і масового спорту як важливого чинника фізичного та соціального благополуччя, поліпшення стану здоров'я, ведення здорового способу життя, подовження його тривалості. У концепції зазначається, що ситуацію також погіршують обмежена рухова активність, нераціональне й незбалансоване харчування, фактори асоціальної поведінки у суспільстві. У документі пропонується здійснити комплекс заходів, спрямованих на формування нових цінностей, орієнтації суспільства і країни на збереження та зміцнення здоров'я людей засобами спорту [117].

Ще одним важливим вітчизняним документом, у якому наголошується на винятковій гуманістичній ролі фізичної культури та спорту, є Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». Нагадаємо, що в дослідженні спорт нами трактується як один із різновидів рухової активності, тому нам імпонує мета, окреслена в Національній стратегії – це розвиток у суспільстві умов до оздоровчої рухової активності та здорового способу життя, формування здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності. У документі підкреслено, що рухова активність значною мірою сприяє дотриманню людиною здорового способу життя, а в окремих випадках – і зменшенню негативного впливу на організм шкідливих звичок, підвищенню стресостійкості, а також відвертає від асоціальної поведінки. Рухова активність, як генеруючий і стимулювальний чинник у системі здорового способу життя, має важливе значення для удосконалення фізичного розвитку та підготовленості особи, профілактики надмірної маси тіла й ожиріння, зменшує ризик виникнення

серцево-судинних захворювань, діабету, остеопорозу, окремих онкологічних захворювань і депресії. Наголошується, що оздоровча рухова активність сприяє розвитку економіки і суспільства загалом [113].

Світова практика визнання аксіологічної складової спорту має тривалу традицію. Так, фундаментальним документом у галузі фізичного виховання і спорту, актуальним в умовах сучасності, є Декларація спорту (*Declaration on Sport*), прийнята в 1964 р. у Парижі та запропонована Міжнародною науковою радою зі спорту і фізкультурної освіти (*International Council of Sport Science and Physical Education – ICSSPE*) у кооперації з ЮНЕСКО.

Уперше в цьому документі визначається місце і роль спорту в закладах освіти. Наголошується, що спорт – це невід’ємна складова освіти, заняття яким сприяє гармонійному фізичному розвитку дитини, психологічно готує її до випробовувань, збільшує фізичну і духовну стійкість, розвиває волю, характер, сприяє соціальній адаптації, формує відповідальність. В учнів, які досягають поставлених спортивних цілей, виникає бажання стати лідером, виконувати роль капітана, судді чи організатора змагань. Обов’язком школи є надання учням можливості для формування цієї навички, яку вони зможуть використати для успішного дорослого життя та майбутньої професійної діяльності. Підкреслюється важливість дотримання правил чесної гри, наголошується, що під час змагальної діяльності необхідно дотримуватися чітких правил, врахування та визнання рішень суддів «змушують» учнів стати «чесними спортсменами» [340].

Крім вищезазначеного, заняття спортом уможлиблюють налагодження соціальних контактів, адже він нівелює будь-які соціальні та культурні розмежування, об’єднує людей задля досягнення спільної спортивної мети, формує командний дух, виступає чинником соціального й особистісного розвитку [340].

Наступним базовим документом у галузі фізичної культури і спорту, в якому розкритий його гуманістичний потенціал, є Олімпійська Хартія – основний інструмент конституційного характеру, що визначає, відроджує та

розвиває фундаментальні принципи та цінності олімпізму як загальносвітового соціокультурного явища. Основи Олімпійської хартії були розроблені П. Кубертенем (*P. de Coubertin*) та затверджені на I Олімпійському конгресі у 1894 р. У цьому засадничому документі зазначається, що олімпізм – це філософія життя, що звеличує й об'єднує в гармонійне ціле якості тіла, волі та розуму. Поєднуючи спорт із культурою та освітою, олімпізм намагається формувати спосіб життя, що ґрунтується на радості від зусилля, освітній цінності позитивного прикладу, соціальній відповідальності та повазі до універсальних фундаментальних етичних принципів. Підкреслюється, що мета олімпізму – поставити спорт на служіння гармонійному розвитку людини з наміром підтримати становлення мирного суспільства, зацікавленого у збереженні людської гідності. Важливими *гуманістичними завданнями*, зафіксованими у цьому документі, є, по-перше, виховання молоді за допомогою спорту та спрямування зусиль на те, щоб у спорті панував дух чесної гри, а насильство було забороненим; по-друге, налагодження тісної співпраці з відповідними суспільними й недержавними організаціями та органами для того, щоб поставити спорт на службу людству, сприяючи тим самим боротьбі за мир; по-третє, протидія будь-яким формам дискримінації, які шкодять Олімпійському руху; по-четверте, заохочення та підтримка до участі жінок у спорті на всіх рівнях і у всіх структурах з метою реалізації принципу гендерної рівності; по-п'яте, формування відповідальності та турботи про охорону довкілля, забезпечення дотримання екологічних принципів розвитку спорту; по-шосте, підтримання ініціативи зі стирання граней між спортом, культурою й освітою [461].

На I Міжнародній конференції міністрів і керівних працівників у галузі фізичної культури і спорту, яка проходила 5 – 10 квітня 1976 р. у Парижі, спорт визнано могутнім чинником соціалізації особистості, загальним засобом урівноваження, носієм загальнолюдських цінностей, який сприяє моральній підготовці, виховує мужність, вміння володіти собою, витримку, ініціативу, почуття солідарності, колективізму, дружби, повагу до правил і благородність. Констатується, що мета і завдання фізичного виховання мають бути спрямовані

на формування суспільних й особистісних цінностей дітей і підлітків [464].

У виступі на відкритті II Міжнародної конференції міністрів і керівних працівників у галузі фізичної культури і спорту, присвяченій обговоренню гуманістичної місії фізичного виховання молоді, президент Міжнародного олімпійського комітету Х.А. Самаранч (*J.A. Samaranch*) зазначив, що, «об'єднуючи під олімпійським прапором найрізноманітніших людей з різними поглядами, часто протилежними і даючи їм унікальну можливість спілкуватися, розмовляти, пізнавати та цінувати один одного, олімпійський рух допомагає шляхетній місії, яку може виконати людство, встановлюючи дружбу, братерство, взаєморозуміння і мир». На його думку, саме «Олімпійські ігри, стали одним із головних місць зустрічі та обмінів молоді світу, налагодження особливих контактів, коли звичайні відмінності стираються або зменшуються під впливом спільної діяльності та спільних ідей, середовищем зміцнення братерства, взаєморозуміння, дружби та миру» [19].

Фундаментальним офіційним документом, у якому підкреслена соціальна та гуманістична роль спорту, є прийнята у 1978 р. Хартія фізичного виховання та спорту. У цьому документі, зокрема, зазначається, що фізичне виховання та спорт є важливою складовою життя суспільства, а також декларується, що кожна особа має право на доступ до них як засобів особистісного розвитку. Крім того, спорт і фізичне виховання сприяють збереженню та поліпшенню здоров'я, цікавому проведенню дозвілля, збагачують суспільні відносини і розвивають спортивний дух. Особлива увага надається співробітництву між державами, міжнародними та регіональними урядовими й неурядовими організаціями, які сприяють підтриманню миру, зміцненню взаємоповаги і дружби, створюють сприятливий клімат для розв'язання складних міжнародних проблем [463].

У 2015 р. ЮНЕСКО була прийнята нова Міжнародна Хартія фізичного виховання, рухової активності та спорту (*International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport*). Зазначений документ містить преамбулу та 12 статей, які безпосередньо чи опосередковано підкреслюють гуманістичні цінності фізичного виховання, рухової активності та спорту. Так, у преамбулі

документа зазначається, що культурне розмаїття фізичного виховання, фізичної активності та спорту є складовою нематеріальної спадщини людства і містить такі компоненти, як: гра, рекреаційні види діяльності, танці, спеціально та мимовільно організовані традиційні та національні спортивні ігри і розваги, а також спортивні змагання. Стверджується, що фізичне виховання, рухова активність та спорт мають різні індивідуальні й соціальні переваги, передовсім такі, як: покращення здоров'я, соціальний і економічний розвиток, розширення можливостей для молоді, примирення та мир. Підкреслюється, що забезпечення якісного фізичного виховання, рухової активності та спорту є важливим з погляду потужного потенціалу в пропагуванні цінностей чесної гри, рівності, чесності, досконалості, відданості, мужності, командної роботи, поваги до правил і законів, самоповаги й взаємоповаги, солідарності, а також отримання задоволення та насолоди [463].

У преамбулі також зазначається, що фізичне виховання, рухова активність і спорт мають спрямовуватися на зміцнення взаємовідносин між людьми, формування солідарності, взаємоповаги та взаєморозуміння, поваги до принципів і гідності кожної особи. Стверджується, що узгоджені дії та тісна співпраця між зацікавленими сторонами становлять передумову для захисту цілісності й потенційних переваг фізичного виховання, рухової активності та спорту для запобігання дискримінації, расизму, гомофобії, залякувань, вживання допінгу, маніпуляцій, сексуальної експлуатації, торгівлі дітьми, насильства тощо. Розширені можливості заняття фізичним вихованням, руховою активністю і спортом у природному середовищі формує повагу до ресурсів планети та турботу щодо їх збереження і раціонального використання [463].

У першій статті Хартії мова йде про те, що фізичне виховання, рухова активність і спорт – це фундаментальне право для усіх людей. Друга стаття характеризує особисті, громадські, суспільні переваги фізичного виховання, рухової активності та спорту. В ній стверджується, що ці види діяльності покликані відігравати ключову роль у розвитку фізкультурної освіченості учасників, сприяти формуванню благополуччя, здоров'я, розвивати фізичні



якості, а також навчати плаванню, що є життєвою необхідною компетенцією будь-якої людини. Крім того, наголошується, що участь у таких заняттях поліпшує духовне (ментальне) здоров'я, психологічний стан, підвищує самооцінку, формує віру у власні сили, знижує тривожність і депресію, збільшує стресостійкість та когнітивні функції, а також розвиває співпрацю, комунікативні здібності, лідерські якості, дисципліну, командну роботу, які сприяють досягненню успіху в руховій активності, навчанні загалом, в інших аспектах життя і професійної діяльності. Фізичне виховання, рухова активність і спорт формують соціальне благополуччя шляхом встановлення та зміцнення зв'язків і відносин у сім'ї, між друзями, ровесниками, розвиваючи почуття приналежності до сім'ї та громади, позитивне соціальне ставлення та поведінку щодо людей з різною культурною і соціальною приналежністю, матеріальним (економічним) статусом через спільні інтереси і досягнення цілей [463].

Крім того, фізичне виховання, рухова активність і спорт є профілактичним і реабілітаційним засобом для осіб із асоціальних груп, які зловживають наркотиками, алкоголем, тютюнопалінням, а також для тих, котрі виховуються у неблагополучних сім'ях чи вже порушують закони. Крім того, зазначається, що зміцнення здоров'я надає переваги суспільству загалом, несе соціальну й економічну користь. Активний спосіб життя допомагає запобігти хворобам серця, виникненню діабету, раку, ожирінню та ін., що, зрештою, є профілактикою передчасної летальності. Як результат, зменшуються витрати пов'язані з лікуванням, зростає продуктивність праці, поліпшуються суспільна взаємодія і соціальна згуртованість.

Важливою, на наш погляд, є одинадцята стаття Хартії – «Роль фізичного виховання, рухової активності та спорту в реалізації розвитку, забезпеченні миру в постконфліктних країнах та країнах, які пережили стихійне лихо». Спорт, зазначається у статті, має бути спрямований на викорінення бідності, зміцнення демократії, дотримання прав людини, створення безпечних умов співжиття, формування культури миру і ненасильства, а також сприяти діалогу та врегулюванню конфліктів, толерантності й недискримінації, соціальній

інтеграції, гендерній рівності, верховенству права, стійкості, екологічної обізнаності, здоров'ю, освіті та формуванню розуміння ролі громадянського суспільства у зазначеній вище сфері діяльності. Спорт, вказується у Хартії, повинен використовуватися для запобігання конфліктів, розбудови громади, формування національної єдності й інших аспектів, що сприяють ефективному функціонуванню громадянського суспільства [463].

Проблема формування цінностей засобами спорту також обговорювалися в 1995 р. у Лісабоні на Конференції європейських міністрів, що відповідають за спорт. Зокрема, на ній був прийнятий Європейський маніфест «Молоді люди і спорт» [373], в якому декларується, що надані суспільством можливості займатися спортом повинні сприяти не лише конструктивному використанню вільного часу, а й подоланню таких соціальних проблем, як нетерпимість, агресивність, алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління, лікуванню інших хвороб і вад суспільства. Підкреслюється прагнення до заохочення нових партнерських відносин із метою залучення молодих людей до процесу самоосвіти, самовдосконалення і самовираження через спорт. Крім того, у резолюції стверджується, що спорт у всіх формах має бути доступний для кожної молодої людини, тому не допускається дискримінація та надаються рівні можливості юнакам і дівчатам із нормотиповим розвитком та особливими потребами. Наголошується, що фізична активність для осіб з особливими потребами має стати природною формою руху, ґрунтуватися на елементах гри. Зазначається, що заняття спортом слід спрямовувати на розвиток психічних, фізичних і соціальних якостей, виховання моральних цінностей, справедливості, дисциплінованості, поваги до себе й інших людей, терпимості та відповідальності, самоконтролю і пропагування здорового способу життя [373].

У Декларації Всесвітнього саміту з фізичної культури, що проходив 3 – 5 листопада 1999 р. у Берліні, зазначається, що заняття фізичним вихованням і спортом [615]: 1) підвищують самооцінку молоді та знижують схильність до ризикової поведінки; 2) зменшують ймовірність раннього статевого життя та вагітності у підлітків; 3) знижують негативне ставлення до школи та зменшують

кількість тих, хто її залишає; 4) поліпшують здоров'я, запобігають травмам, що виникають через неправильне навантаження, порушену поставу, низький рівень розвитку рівноваги; 5) підвищують успішність у навчанні; 6) формують досвід структурованої діяльності з чіткими цілями і результатами; 7) допомагають краще розуміти основи швидкості, дистанції, глибини, сили, польоту, справедливості. У цьому ж документі наголошується, що заняття фізичним вихованням і спортом у школах закладає фундамент багатолітнього активного життя, розвиває і зміцнює здоров'я учнів, приносить задоволення, забезпечує соціальну взаємодію, запобігає майбутнім проблемами зі здоров'ям [615].

Особливої уваги заслуговує звернення в 2011 р. вищого органу виконавчої влади Європейського Союзу – Європейської Комісії до Європейського парламенту та Європейського економічного, соціального та регіонального комітетів щодо розвитку європейського виміру в спорті (*Developing the European Dimension in Sport*). Зокрема, у статті 165 цього документа наголошується на необхідності посилення співпраці між європейськими державами у галузі спорту, зважаючи на його особливу специфіку, яка передбачає добровільну участь і реалізацію соціальних й освітніх функцій [303].

В останні роки однією з країн, де значно активізувалась державна політика щодо зміцнення позицій спорту в суспільстві стала Туреччина. Так, у 2013 р. турецький уряд прийняв базовий документ, що регулює молодіжну та спортивну політику в цій країні [687]. Слід зауважити, що тлумачення поняття спорту в Туреччині дещо відрізняється від вітчизняного і є наближеним до авторського розуміння. У документі спорт трактується як різновид спонтанно чи спеціально організованої рухової активності (виконання фізичних вправ) із метою збереження та розвитку фізичного і психічного здоров'я, встановлення соціальних відносин, отримання задоволення, проведення приємного часу або ж отримання перемоги у змагальній діяльності [687, с. 49].

У преамбулі до цього документа зазначається, що спорт формує економічні, соціальні й індивідуальні цінності, відіграє важливу роль у зміцненні здоров'я молодого покоління, забезпечує збереження здоров'я, економічний

розвиток, сприяє створенню суспільного спокою та гармонії. Крім того, спорт відіграє важливу роль у сучасному суспільному житті людини, формуючи її соціальний уклад, виховує загальні й особисті цінності, зокрема командний дух, солідарність, толерантність та ін. Також спорт є індикатором міжнародної репутації та престижу держави. «Завдяки динамічній структурі, яка завжди привертає увагу людей, спорт став універсальною діяльністю, яка сьогодні впливає на маси, сприяє миру у світі та розвитку міжнародних відносин, а також формує соціальний, психологічний, фізичний, інтелектуальний та культурний розвиток особистості» [687, с. 48].

Спорт, вказується в документі, сприяє реалізації стратегічних державних цілей, а саме: солідарності та процвітанню у соціальній та економічній площині, міжнародному та міжкультурному миру і діалогу; відіграє активну роль у соціальній інтеграції сучасних суспільств. «Світ сьогодні надає великого значення залученню дітей до занять спортом, починаючи з дошкільного віку. Адже спосіб життя сучасної молоді часто є базою для розвитку багатьох захворювань. Тому заняття спортом забезпечують оптимальний спосіб життя, найбільш сумісний з фізіологією людини, формує стійкість до стресів, поширених в сучасному суспільстві» [687, с. 49]. Відтак важливим завданням, зафіксованим у зазначеному документі, є «формування безпечного майбутнього молоді, її захист від шкідливих звичок завдяки залученню до активних занять спортом» [687, с. 48].

Заслуговують на увагу узагальнені дані Відділу культури, медіа і спорту США (*The Department for Culture, Media and Sport*), опубліковані в звіті під назвою «Спорт і соціальне відчуження» (*Research Report: Sport and Social Exclusion*) [302]. У ньому група науковців порівняли переваги занять спортом, які були встановлені чотирма провідними спортивними організаціями різних країн, а саме: в Канаді – Федерацією парків і Рекреації в Онтаріо (*Parks and Recreation Federation of Ontario*), у Новій Зеландії – Комісією Хілларі (*Hillary Commission*), у Великобританії – урядовою організацією «Спорт в Англії» (*Sports England*) і в США – Асоціацією місцевого самоврядування (*Local Government*

*Association*). Переваги, які людство отримує у результаті занять спортом, були узагальнені в п'яти групах: особисті, соціальні, економічні, екологічні, національні. З результатами порівняльного аналізу переваг, які людство отримує у результаті занять спортом, встановлених спортивними організаціями провідних країн світу можна ознайомитися в додатку А.

Порівняльний аналіз показав, що основними соціальними цінностями спорту, які відзначені інституціями провідних країн світу, є: 1) згуртування громади; 2) зменшення самотності та зниження рівня асоціальної поведінки; 3) сприяння етнічній або культурній гармонії; 4) зміцнення родинних зв'язків; 5) залучення можливостей місцевих громад до розвитку спорту; 6) надання доступу до спорту інвалідам і знедоленим; 7) вироблення етичної моделі поведінки (без обману, насильства, наркотиків тощо).

На IX Європейській конференції міністрів спорту (Братислава, травень 2000 р.) увиразнено нове розуміння місця та ролі спорту у взаємовідносинах людини з навколишнім середовищем. Акцентовано на можливому негативному впливі спорту на довкілля, що створює критичні умови для занять спортом прийдешнім поколінням. Конференція завершилася прийняттям підсумкової резолюції «Чистий і здоровий спорт у третьому тисячолітті» (*Clean and healthy sport in the third millennium*). У межах конференції відбулося обговорення проєкту Кодексу стійкого розвитку спорту, де зроблена спроба вплинути на суспільну думку європейського співтовариства з метою вироблення нової моделі спорту – дружньої до навколишнього середовища [316].

Заслуговує на увагу резолюція V Міжнародної конференції міністрів і вищих посадових осіб, що відповідають за фізичне виховання і спорт, яка проходила 28 – 30 травня 2013 р. у Берліні. У цьому документі вказується, що учасники конференції визнають унікальні можливості спорту для сприяння соціальній інтеграції; підкреслюється, що фізичне виховання є важливим чинником у формуванні поведінкової моделі, яка забезпечує фізичну активність, зорієнтовану на підтримання здорового способу впродовж усього життя; відзначається, що фізичне виховання в школі, а також у будь-яких інших

зкладах освіти, є одним із найефективніших засобів формування у дітей та молоді знань й уявлень, навичок, установок, цінностей, необхідних для активної участі в житті суспільства впродовж життя. У документі також наголошується на гендерній проблематиці, яка ґрунтується на принципах різноманітності, свободи вибору та розширення прав і можливостей при прийнятті заходів, спрямованих на забезпечення участі дівчат і жінок за допомогою спорту в суспільному житті. Підкреслено важливу роль освіти у розвитку спорту, а також звернено увагу на підвищення рівня популяризації досягнень спортсменів-інвалідів через засоби масової інформації з метою виховання та наслідування [465].

У 2017 р. в Казані під егідою ЮНЕСКО проходила VI Міжнародна конференція міністрів і вищих посадових осіб, що відповідають за фізичне виховання та спорт. Її робота завершилася прийняттям Казанського плану дій, який є актуальним для міжнародної спортивної спільноти до 2030 р. На конференції була актуалізована одна з ключових тем щодо впливу спорту на забезпечення сталого розвитку і миру. Зокрема, у Плані дій зазначається, що задля сталого розвитку і миру країнам світу необхідно виконати низку заходів, спрямованих на:

- зміцнення здоров'я та підвищення добробуту всього населення будь-якого віку;
- забезпечення відкритості, життєстійкості й екологічної безпеки міст і населених пунктів;
- надання населенню якісних освітніх послуг і популяризації принципу навчання впродовж життя, розвитку навичок завдяки заняттям спортом;
- створення мирних, справедливих і вільних від соціальних бар'єрів товариств;
- досягнення економічного зростання, повної виробничої зайнятості та збільшення робочих місць для усіх;
- популяризацію гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і дівчат;

– упровадження раціональних моделей виробництва та прийняття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату і його впливом на довкілля;

– створення ефективних, підзвітних і заснованих за широкої участі громадськості установ, організацій, товариств, які опікуються спортом [465].

Аналіз звіту свідчить, що фізичне виховання, рухова активність і спорт є «засадничим правом кожної людини» і важливими компонентами справедливої та якісної освіти. Освіченість у питаннях фізичного виховання і спорту закладає підґрунтя для занять фізичною активністю впродовж усього життя. Отримання пов'язаної з цим користі для здоров'я має ключове значення для розвитку молоді та розглядається як важливий результат навчальної діяльності у процесі здобуття освіти. Якісне фізичне виховання, популяризація моральних цінностей спорту, розвиток фізичних навичок, рухова активність і спортивне освітнє середовище сприятимуть досягненню більш високих результатів у навчанні, у тому числі в розвитку таких соціальних компетентностей, як уміння сформувати команду та проявити лідерські якості; самодисципліна; вміння розуміти і поважати інших; толерантність до слабших та ін. Зазначається, що ці компетентності допоможуть учнівській молоді на етапі входження у доросле життя, сприятимуть покращенню відвідуваності уроків, забезпечать набуття практичних умінь самообслуговування, розширять інші освітні можливості, що в підсумку надасть змогу широкому загалу учнів, незалежно від рівня їхньої підготовки, отримати якісну формальну освіту. Крім того, процес фізичного виховання, який враховує індивідуальні особливості, популяризує моральні цінності спорту та рухової активності, сприятиме нівелюванню гендерної нерівності. У звіті також наголошується, що такий підхід уможливить різноплановий розвиток і навчання впродовж усього життя, створить відповідне підґрунтя для розширення знань і формування лідерських навичок учнів [465].

Особливе місце у звіті належить організації мирних, справедливих і вільних від соціальних бар'єрів товариств. У ньому міститься заклики до урядів розробити національні програми, спрямовані на стимулювання участі в спорті

молодих людей, незалежно від їх здібностей, фізичних особливостей, етнічної приналежності, статі, мови, релігії, політичних й інших переконань, національності, соціального та майнового стану, місця народження тощо. Завдяки міжкультурному статусу, роботі професійних методистів-організаторів і використанню рольових моделей, фізичне виховання, рухова активність та заняття спортом сприятимуть зміцненню міжкультурного і міжрелігійного взаєморозуміння, побудові миролюбних, справедливих і вільних від соціальних бар'єрів товариств. Зазначається, що подібні ініціативи можуть бути використані для налагодження відносин, заохочення до конструктивної взаємодії і поваги між різними соціальними групами, які постраждали в результаті конфлікту або маргіналізації.

Таким чином, як свідчить аналіз заключної доповіді вище зазначеної конференції, спорт володіє потужним потенціалом для забезпечення миру і сталого розвитку суспільства, що особливо актуально в сучасних умовах.

Важливість спорту для формування загальнолюдських цінностей неодноразово підкреслювалася на багатьох спеціально організованих міжнародних тематичних зустрічах. Нами виокремлено найбільш знакові для розвитку та вдосконалення системи фізичного виховання і спорту, зокрема й шкільного: 1) міжнародний семінар «Гуманістичні цінності спорту» (Варшава, 1978 р.); 2) міжнародний конгрес «Спорт і міжнародне взаєморозуміння» (Гельсінкі, 1984 р.); 3) міжнародний семінар соціологів спорту на тему «Спорт і гуманізм» (Японія, 1988 р.); 4) міжнародний симпозіум «Мир і взаєморозуміння через спорт», організований Інститутом міжнародного спорту (1988 р.); 5) міжнародна конференція «Виховання і спорт для культури світу», що проводилася під егідою ЮНЕСКО (Париж, 1999 р.) та ін. На форумах обговорювалися миротворчі функції спорту, проблеми розроблення та поширення концепцій фізичної активності молоді, впливу спорту на розвиток загальнолюдських, моральних цінностей тощо.

Зазначимо, що проблеми дослідження гуманістичного потенціалу спорту були ключовими у програмах різних міжнародних наукових й олімпійських



конгресів, зокрема: X Олімпійського конгресу (Варна, 1973 р.), XI Олімпійського конгресу (Баден-Баден, 1981 р.) та XII Олімпійського конгресу (Париж, 1994 р.); олімпійських і наукових конгресах в штаті Орегон (США, 1984 р.) і Сеулі (Південна Корея, 1988 р.); наукового конгресу «Спорт у сучасному світі» (Мюнхен, 1972 р.); наукових симпозіумів у Мюнхені (1977 р., 1979 р., 1980 р.) і Баден-Бадені (1981 р.); Всесвітніх наукових конгресів «Спорт у сучасному суспільстві» (Москва, 1974 р.; Тбілісі, 1980 р.), Міжнародних наукових конгресів «Спорт і міжнародне взаєморозуміння» (Гельсінкі, 1982 р.); «Олімпійський спорт і спорт для всіх» (Варшава, 2017 р.), низки сесій Міжнародної Олімпійської академії та ін. Соціальна, освітня і виховна роль спорту стала традиційною складовою програм Міжнародних конференцій міністрів і вищих посадових осіб, що відповідають за фізичне виховання та спорт у своїх країнах.

Один із останніх міжнародних конгресів на тему «Цінності спорту – ідеї та переконання» відбувся у вересні 2018 р. в німецькому місті Гамбург. В резолюції конгресу вказується, що основними цінностями сучасного спорту мають стати: справедливість, здоров'я, фізична працездатність, міжнародна взаємодія, отримання задоволення, толерантність [423].

Про важливість значення спорту в житті суспільства свідчить проголошення Радою Європи та Європейським парламентом 2004 року – європейським роком «Едукації через спорт» (EYES – 2004). Головною метою цього заходу визначено: сприяння мобільності й обміну учнівською молоддю, особливо у міжкультурному середовищі, через організацію різноманітних спортивних і культурних заходів; обмін позитивним досвідом щодо місця й організації шкільного спорту у національних системах освіти з метою встановлення оптимальних пропорцій між розумовими та фізичними заняттями тощо [372].

Зазначимо, що поряд із визнанням потужного гуманістичного впливу спорту на ціннісний світ учнівської молоді донині існують скептичні, а іноді й заперечливі погляди щодо його значення як засобу формування різнобічно

розвиненої, гармонійної особистості. Деякі вчені вважають, що в основі спортивних досягнень лежить передовсім змагальна діяльність, яка передбачає високий рівень конкурентності, що зумовлює поділ людей на «переможців» і «переможених», розвиває егоїзм, агресивність, заздрість тощо і, як наслідок – руйнує ціннісну сферу особистості та соціальні відносини. Проте, зрозуміло, що мова йде здебільшого про «спорт вищих досягнень», що не є предметом нашого дисертаційного дослідження.

Водночас у переважній більшості проаналізованих нами нормативно-правових документів відзначається позитивний вплив спорту на реалізацію фундаментальних цінностей гуманізму, зокрема таких, як мир, дружба, взаємна повага, взаєморозуміння, екологічна безпека, толерантність, справедливість тощо. Висока оцінка надається спортивному й олімпійському рухам у системі міжнародних відносин. Акцентується увага на тому, що сучасний спорт й олімпійські ігри виступають важливими чинниками міжнародної інтеграції, зближення народів, виконують функцію «посланців миру», допомагають побудувати «мости» взаєморозуміння, співпраці та доброї волі, встановлювати дружні відносини між різними країнами і народами.

Особливо високо оцінюється вплив занять спортом на особистість, зокрема вказується, що цей вид діяльності зміцнює здоров'я людини, сприяє фізичному вдосконаленню, формує гармонійний внутрішній світ, пробуджує активність та прагнення до набуття нових знань, розвитку різних здібностей, умінь, навичок, талантів тощо. Саме у спорті найбільш яскраво проявляються такі важливі для сучасного суспільства соціальні цінності, як рівність шансів на успіх, прагнення бути першим, перемогти не лише суперника, а й самого себе.

Доцільність звернення світових співтовариств до проблем організації освітнього процесу, спрямованого на формування ціннісних орієнтацій засобами шкільного спорту, підтверджена низкою реформ в системі фізкультурної освіти і спорту, проведених у більшості країн світу.

### 1.3. Шкільний спорт як соціально-ціннісна система

Сьогодні спорт набуває у суспільстві особливої ваги, з'являються об'єктивні підстави вважати його одним із основних видів людської діяльності. Як важливий соціальний феномен, спорт пронизує всі рівні сучасного соціуму, глибоко впливаючи на основні сфери життєдіяльності суспільства – національні відносини, ділове життя, суспільне становище, формуючи модні тенденції щодо здорового способу життя, популяризуючи етичні цінності тощо. Спорт завдяки потужній соціалізуючій силі, з одного боку, та будучи складовою загальної культури людини, з іншого, – визначає її поведінку в процесі навчання, професійної діяльності, побуті, спілкуванні; сприяє розв'язанню соціально-економічних, виховних й оздоровчих завдань.

Як стверджує у своєму дослідженні В. Кірсанов, спорт для багатьох стає формою самовираження, природним способом прояву особистості в суспільстві. Більшість його видів передбачає не лише вияв фізичної сили або витривалості, а й цілісне вираження людської особистості або колективної взаємодії. Тому заняття спортом, резюмує науковець, дає людині змогу отримати задоволення від прояву власних сил. Як і мистецтво, спорт постійно розкриває нові людські здібності та можливості, є ефективним засобом зниження соціальної напруженості в суспільстві, дієвою профілактикою асоціальної поведінки молоді [45].

Дослідниця І. Новікова характеризує спорт, зокрема й дитячий, як культурну інституцію, яка виступає необхідним елементом у системі відносин, що позначаються на процесі ідентифікації підлітка. Доступність занять масовим спортом, особливо в період первинної соціалізації, істотно впливає на якість зв'язків, що сприяють накопиченню соціального капіталу, забезпечуючи індивідам і групам можливості вертикальної та горизонтальної мобільності. Підліткові спортивні спільноти в умовах міського середовища, що продукує проблеми інтеграції, виступають ресурсом, необхідним для утворення макро- і мікрозв'язків. А ті, зі свого боку, підвищують ефективність системи соціальних

відносин шляхом ігрової діяльності, що суттєво впливає на соціалізацію особистості, яка неможлива без засвоєння соціальних норм і цінностей. Вчена робить висновок, що спорт як канал мобільності сприяє ефективній реалізації соціальних потреб підлітка. Однак успішність виконання специфічних функцій спорту, на її думку, утруднена процесами соціокультурних трансформацій, що відбуваються в сучасному суспільстві [91].

Водночас, на думку багатьох фахівців [107; 162; 322 та ін.], власне спорт, у тому числі шкільний, є могутнім засобом формування цінностей учня, позаяк має величезний ресурс для позитивного впливу не лише на здоров'я і фізичну досконалість, а й на духовний світ, культуру та, зрештою, на формування стійких світоглядних позицій. Школяр, залучений до спортивного соціуму, засвоює навички комунікації, у нього формується відчуття причетності до спільної справи, відповідальності за спортивний результат, за честь колективу, команди, школи. Важлива функція шкільного спорту полягає у тому, що він допомагає учневі знайти правильні відповіді на питання, яке ставить сучасне життя, орієнтує його на творче розв'язання нагальних проблем, озброює реальним розумінням перспектив суспільного розвитку.

Спортивна діяльність, уважають вчені, є необхідною для соціальної адаптації молоді, оскільки заняття спортом підвищують самооцінку, самоповагу, допомагають виховати віру у власні сили та можливості, а також формують уміння їх правильно використовувати. Ціннісний потенціал спорту дає змогу розв'язувати низку виховних завдань, створює можливості не лише для фізичного і спортивного вдосконалення, а й для морального, естетичного, розумового, трудового виховання. Цей потенціал, стверджує Є. Єгоричева, необхідно використовувати повною мірою, оскільки це найменш витратний і найбільш результативний важіль форсованого морального та фізичного оздоровлення нації. Завдяки спорту реалізується принцип сучасного життя – «розраховувати на самого себе». Це означає, що досягнення успіху залежить передовсім від особистісних, індивідуальних якостей людини, як-от:

честолюбство, ініціативність, працьовитість, терпеливість, толерантність тощо [30].

Міністр спорту і туризму Польщі А. Герш (*A. Giersz*) у промові на Міжнародній конференції «Фізичне виховання і спорт у школі» (Варшава, 2010 р.) наголосив, що у спорті закладені значні освітні цінності, адже він навчає молодь жити в умовах, наближених до дорослого життя. «Молоді люди навчаються правильно поводитися, діяти під впливом різних емоцій, працювати в колективі, дотримуватися правил чесної гри. Очевидно, це і є школою життя. Якщо під час спортивної боротьби певних вимог не дотримуються, то спортсменів очікують дисциплінарні санкції, виключення на деякий час із гри та ін. У житті при невиконанні певних правил наслідки можуть бути набагато серйознішими, часто відчутними впродовж усього наступного життя. Тому спорт є досконалою «лекцією життя», освітнє значення якого надзвичайно велике», – констатує міністр [743, с. 23].

Аналізуючи фізичне виховання і спорт у школі, К. Віатр (*K. Wiatr*) – керівник комісії науки, освіти і спорту в Республіці Польща, робить висновок, що заняття спортом впливають як на суспільний, так й індивідуальний розвиток особистості, на фізичні і психічні якості молодого покоління, зміцнюють здоров'я суспільства та формують потребу в систематичній руховій діяльності, яка є необхідною складовою здоров'я у будь-якому віці. «Заняття спортом навчають молодих людей працювати у колективі, формують у них прагнення до досягнення мети завдяки прикладанню значних фізичних зусиль й уміння правильно організувати власний час» [743, с. 5].

Про тенденцію підвищення соціальної ролі шкільного спорту в світі свідчить діяльність урядів провідних зарубіжних країн світу. Так, на початку XXI ст. важливість залучення молоді до занять спортом стала однією з центральних проблем у програмах різних політичних сил Об'єднаного Королівства [397; 386]. У доповіді, підготовленій групою англійських політиків (*Social Exclusion Unit from the Policy Action Team 10*), вказується, що спорт і мистецтво сприяють «благоустрою міських кварталів шляхом вдосконалення

громад» через зміцнення здоров'я, зростання зайнятості й якості освіти та зниження проявів злочинності [596]. Схожі заяви лунали від таких інституцій Великобританії, як: спеціальний комітет з культури, ЗМІ та спорту (1999 р.), урядових і державних установ (*Cabinet Office*, 2000; *Social Exclusion Unit*, 2000), спортивних рад (*Sport Scotland*, 1999; *Sport England*, 2000; *Sports Council for Northern Ireland*, 2001; *Sports Council for Wales*, 2001), інших відомств й організацій (*Health Education Authority*, 1999; *Local Government Association*, 2001).

У Великій Британії прийнято низку нормативно-правових документів, що визначають роль і підкреслюють вплив занять спортом на розвиток учнів. Це передовсім закони про реформу освіти, ухвалені парламентом Великої Британії в 1944 р. [359] та 1988 р. [361]; звіти Варнок (*Warnock*) (1978) [33] та Ілтон (*Elton*) (1989) [366], а також прийнятий в 1999 р. Національний Курикулум Англії й Уельсу, в яких спорт визначений важливим засобом духовного, морального, соціального, культурного розвитку учнівської молоді (*DfEE/QCA*) [593].

У звіті уряду Великобританії за 2007 р. підкреслюється значущість дитячого спорту в розв'язанні проблем соціального характеру, його вплив на підвищення рівня відвідуваності учнями шкіл та якості освіти, на формування навичок самооцінки, лідерських якостей, вмінь командної взаємодії та ін. Зазначається, що участь у шкільному спорті сприяє побудові інклюзивного суспільства, виробленню потреби у подальших заняттях руховою активністю після завершення школи і, що найважливіше, – зміцнює здоров'я нації [341].

Британські політичні діячі переконані, що спорт робить вагомий внесок у «нову політику дня», сприяючи досягненню позитивних соціальних результатів, як-от: зниження злочинності у молодіжному середовищі, зростання фізичної підготовленості та зміцнення здоров'я, зменшення прогулів у школі, поліпшення ставлення до освітнього процесу тощо, а також стимулюють учнів до прояву активної громадянської позиції.

Зважаючи на вищевикладене, сьогодні державні та громадські інституції Об'єднаного Королівства впроваджують програми, мета яких полягає у

залученні якомога більшої кількості школярів до занять різними видами спорту, розвитку у них мотивації до навчання, формуванні позитивних суспільних якостей [622]. Яскравим прикладом є ініційовані парламентом Великобританії програми: «Позитивне майбутнє», «Дівчата у спорті» (1999 р.), «Покоління, що рухається» (2008 р.), філософія яких полягає у використанні фізичної активності для особистого розвитку та соціалізації учнів. Зазначимо, що схожі програми запроваджені й у США: «Навчання особистій і соціальній відповідальності» [440], «Спортивна освіта» [644], «Спорт для дітей» [657], що ґрунтуються на аналогічних принципах.

Англійський вчений Р. Байлей (*R. Bayley*) вважає такі державні ініціативи особливо корисними, оскільки в них міститься потужний потенціал для зростання досягнень молодих людей [227]. Інші британські вчені стверджують, що заняття спортом розвивають в учнів довіру до інших людей та почуття власної гідності (Г. Ніколс (*G. Nichols*) [564]); формують почуття колективізму (С. Пріст (*S. Priest*) і М.Гаас (*M. Gass*) [604]); сприяють позитивному соціально-моральному розвитку (С. Даніш (*S. Danish*) і В. Неллен (*V. Nellen*) [332]); прищеплюють почуття особистої та соціальної відповідальності (Д. Геліссон (*D. Hellison*) [440] і Х. Лоусон (*H. Lawson*) [502]); допомагають у розв'язанні проблем соціального відчуження, долають соціальні проблеми та сприяють позитивному особистісному розвитку, трактуючи їх як «соціальні проблеми прогресу» (Р. Бейлі (*R. Bailey*) [227]; Т. Кребб (*T. Crabbe*) [0]).

На думку відомого британського вченого М. Талбот (*M. Talbot*), «навчання руху» є найкращим способом для розуміння важливості фізичного виховання та спорту в школі. «Рухатися, щоб вчитися» – це використання фізичної активності як контексту і засобу в процесі навчання та виховання, метою якого є здобуття низки освітніх результатів, зокрема відповідальної й ефективної поведінки та дій» (цит. за [599]).

Аналізуючи праці колег, Дж. Стінбергг (*J. Steenbergen*) і Дж. Тамбоер (*J. Tamboer*), диференціюють завдання, характерні для занять шкільним спортом, на спортивні (*sport-related goals*) та позаспортивні (*goals beyond sport*) [663]. До

перших вони віднесли: прагнення до перемоги та спортивної майстерності, здобуття медалей, побиття рекордів; до позаспортивних – виховання характеру, сили волі, моральний і громадянський розвиток тощо. Власне, позаспортивні завдання, як уважають вчені, зумовлюють необхідність включення спорту до навчальних програм позаурочної діяльності, які реалізуються в межах закладів освіти.

Міждисциплінарні дослідження, проведені за кордоном, засвідчують позитивний вплив занять спортом на психічний і громадянський розвиток учнів. Так, у 1992 р. Асоціація фізичного виховання Великої Британії та Північної Ірландії виокремила основні причини, які зумовлюють необхідність упровадження шкільного спорту в закладах освіти. У документі зазначається, що шкільний спорт: 1) сприяє зміцненню здоров'я учнів; 2) має важливе виховне значення для розвитку не лише тіла і розуму, а й формування характеру учнів, оскільки досягнення певного рівня фізичної підготовленості й оволодіння будь-якими руховими навичками потребує значних зусиль волі та самодисципліни; 3) сприяє тому, щоб спортивні інтереси, які виникнули у стінах школи, знайшли своє продовження після її закінчення у місцевих спортивних клубах чи інших спортивних і рекреаційних організаціях; 4) виховує відчуття єдності, зближуючи всіх членів шкільного колективу; 5) надає змогу займатися усім дітям, незалежно від ступеня їх обдарованості. Шкільний спорт вважається першим кроком на шляху до вагомих спортивних досягнень, тому високий рівень його організації закладає надійне підґрунтя для майбутніх успіхів у професійному спорті як на національному, так і міжнародному рівнях [23].

Учені С. Даніш (*S. Danish*) і В. Неллен (*V. Nellen*) стверджують, що спорт, у тому числі й шкільний, підвищує якість суспільного життя; пропагує активну громадянську поведінку (суспільно корисну, продуктивну працю, повагу та відповідальність); сприяє вихованню таких важливих життєвих навичок, як: адекватно діяти під тиском; знаходити шляхи розв'язання проблем; дотримуватися певних часових термінів і вимог; ставити досяжні цілі;



спілкуватися; володіти собою як під час перемоги, так і поразки; взаємодіяти в команді й отримувати задоволення від командної взаємодії [ 327; 332].

Цікавими для дослідження є концептуальні ідеї, запропоновані німецькими вченими С. Мілером (*S. Miller*) і Дж. Бредмеєром (*J. Bredemeier*), про те, що спорт, ґрунтуючись на привітності та свободі, виступає ключовим чинником морального розвитку суспільства. Це власне, зумовлено публічністю спорту та видимими ефектами дій його учасників [538]. Іншої думки дотримується Д. Шіелдс (*D. Shields*), зауважуючи, що спортсмени (особливо чоловіки), які займаються спортом на найвищому рівні, не докладають зусиль щодо дотримання правил «чесної гри» (*fair play*) [638]. Відтак організатори шкільного спорту мають усвідомлювати як його беззаперечну педагогічну цінність, так і зважати на певні негативні аспекти.

Звісно, фізично активні люди мають краще розвинуті життєві навички, ніж неактивні, однак проблема стає дещо складнішою, якщо йдеться про тютюнопаління, зловживання алкоголем і наркотиками. «До твердження, що спорт може корисно впливати на інші навички, пов'язані зі стилем життя, потрібно ставитися з обережним оптимізмом», – стверджують П. Вуорі (*P. Vuori*), Б. Фентем (*B. Fentem*), Г. Свобода (*G. Svoboda*), В. Патрікссон (*W. Patriksson*), В. Андрефф (*W. Andreff*) В. Вебер (*W. Weber*) [715, с.11].

Отже, якщо одними вченими спорт сприймається як засіб протидії зростаючій агресії у молодіжному середовищі, то його критики часто визначають йому функцію генератора цього явища. Захисники переконують, що контрольована агресія у спорті зумовлює її суспільно прийнятний «вихід». Відомий вчений Дж. Коуклі (*J. Coakley*) вважає, що агресія є завченим зразком реакції, на який впливають «моделювання та зміцнення», тому регулярна фізична активність має величезне значення для підтримання здоров'я. З цього приводу він зазначає, що спорт є надійним способом регуляції стресу, систематична фізична активність підвищує витривалість серцево-судинної системи, покращує настрій та нівелює депресію, оскільки збільшує вироблення

гормонів стресу (катехоламіну, норадреналіну, серотоніну, бета-ендорфіну [295]).

На думку Дж. Коуклі (*J. Coakley*), діти і молодь завдяки заняттям спортом можуть навчитися долати негативні емоції і напруження, позбуватися невпевненості та страху, перемагати щоденні життєві труднощі, формувати почуття власної гідності та значущості. Крім того, вчений дослідив, що регулярні інтенсивні фізичні вправи приблизно на 25 % підвищують рівень кровопостачання мозку, що, зі свого боку, впливає на концентрацію та розвиває короткотривалу пам'ять. Тому власне учні та студенти, які тривалий час займаються улюбленим видом спорту, зазвичай швидше засвоюють новий навчальний матеріал [294].

Як доводять результати дослідження Р. Лімсона (*R. Leamson*), період шкільного навчання має найбільше значення для формування особистості, а отже, і ставлення до освітнього процесу. Якість навчання учнів, зрозуміло, впливає на їхній розвиток. Проведені науковцем дослідження підтвердили зв'язок між емоціями та процесами пізнання. Ним доведено, що створення середовища, позбавленого стресів, сприяє покращенню результатів шкільного навчання. Дослідник рекомендує поєднувати нову інформацію з позитивними емоціями, адже це сприяє кращій її фіксації в пам'яті. Використання таких засобів, як театральні вистави, гумор, мистецтво, активний фізичний рух, стимулює ділянки мозку, які регулюють емоційне збудження, допомагаючи у такий спосіб навчанню [503]. Отже, заняття фізичною активністю і спортом у школі відіграють ключову роль в створенні безстресового і приязного освітнього середовища.

Аналізуючи ставлення зарубіжних фахівців до шкільного спорту, відомий польський учений-компаративіст Дж. Поспех (*J. Pospiech*) зазначає: «Щоб спорт міг виконувати у школі як егалітарну, так й елітарну функції, стати невід'ємною складовою освіти і життя дітей, необхідно переглянути програми та методики, відкидаючи дидактичний актуалізм і концентруючись на формуванні в учнів потреби в заняттях спортом, яка б збереглася впродовж усього життя. Це

потребує з боку педагога більшою мірою враховувати суб'єктивність учня. Якщо школярі зрозуміють й усвідомлять основи поведінки у спорті, то зможуть: по-перше, пристосовувати свої вчинки до ситуації, що змінюється; по-друге, організовувати та розуміти значення вправ, які поліпшують фізичні можливості та здоров'я; по-третє, критично оцінювати спортивні досягнення й успіхи як власні, так й інших юних спортсменів» [599, с. 112].

Для оволодіння учнями зазначеними компетенціями, як вважає відомий голландський фахівець у галузі фізичної культури і спорту Б. Крум (*B. Crum*), необхідно дотримуватися певних вимог:

1. Будь-який учень має право брати участь у спортивних заняттях відповідно до власних інтересів, а не до заздалегідь визначених норм і правил.

2. Широкий і різноманітний вибір спортивних дисциплін (видів фізичної активності).

3. Конструктивна згода вчителя з учнівськими пропозиціями, а не нав'язування свого улюбленого виду спорту.

4. Залучення місцевих спортивних товариств (спортивні клуби, школи танцю, центри творчого розвитку тощо) до розроблення програм й організації спортивних занять у школі.

5. Виховання самостійності та відповідальності через залучення учнів до планування, організації, проведення й оцінювання спортивних змагань у школі (виконання учнями ролей спортивних організаторів, суддів тощо).

6. Організація змагань, метою яких є не лише спортивне протиборство, а й масові спортивні акції (фестивалі, свята, плебісцити щодо fair play тощо).

7. Урегулювання фінансових аспектів діяльності, щоб не доводилося скасовувати спортивні заняття з економічних причин [322].

Систематичні заняття спортом, констатує науковець, необхідні не лише для набуття учнями суспільних і міжособистісних навичок, а й для підвищення ефективності навчання з інших шкільних предметів. Важливо включати до занять спортом популярні в суспільстві види фізичної активності, створювати оптимальне освітнє середовище, де уваги надається не перемозі чи поразці, а

формуванню командного духу, толерантності, взаємопідтримки. Основним завданням педагогів є залучення великої кількості учнів до вивчення різноманітних спортивних дисциплін, що стимулює суспільний та особистий розвиток кожного школяра, виступає джерелом розваг і успіху для всіх, уможлиблює набуття та вдосконалення вмінь, а також виховує «спортивні риси характеру», як-от: вміння володіти емоціями, силу волі, дисциплінованість, терпимість, повагу до інших тощо [322]. Б. Крум вважає, що, взявши за основу основні положення спорту та усвідомивши їх, учні зможуть: по-перше, швидко адаптовувати свої дії до ситуацій, що швидко змінюються; по-друге, організовувати й оцінювати заняття, спрямовані на зміцнення їхнього фізичного стану і здоров'я; по-третє, виробляти у себе творчий підхід до занять спортом і критичне ставлення до різної спортивної інформації, отриманої через ЗМІ [322].

Словенський вчений К. Петрович (*K. Petrovic*) акцентує увагу на тому, що молодіжний спорт є важливим чинником, необхідний у найвідповідальніший період життя молоді як соціокультурний феномен. Адже молоді люди прагнуть до такого дорослого й особистого образу, який часто може бути сформований лише завдяки заняттям спортом [589].

Учені С. Гуськов та А. Зотов, проаналізувавши цілі та завдання фізичного виховання і спорту в різних країнах світу, виявили основні причини, які зумовлюють важливість організації спортивних занять у школі, а саме:

- 1) фізичне виховання і спорт сприяють зміцненню здоров'я школяра та формують потребу в фізичній активності;
- 2) спорт має винятково виховне значення для розвитку не лише тіла і розуму, а й для гартування характеру молоді людини;
- 3) досягнення певного рівня фізичної підготовленості й оволодіння будь-якими руховими навичками потребують докладання значних вольових зусиль та самодисципліни;
- 4) участь у спортивних іграх передбачає сформованість вмінь співпрацювати і колективно діяти, проявляти змагальний дух;

5) спорт сприяє зміцненню єдності, зближуючи усіх членів шкільного колективу;

б) спортивні інтереси, які виникають в школі, можуть знайти продовження у місцевих спортивних клубах чи інших спортивних організаціях.

Першочерговим завданням шкільного спорту, на їхню думку, є надання можливості для відвідування спортивних занять усім дітям, незалежно від рівня їх талановитості та підготовки, адже він є першою сходинкою на шляху до великих спортивних досягнень. Тому високий рівень організації шкільного спорту становить основу для майбутніх успіхів у професійному спорті як на національному, так і міжнародному рівнях [23].

На думку А. Зотова, дитячий фізкультурно-спортивний рух, який частково можна прирівняти до шкільного спорту, набирає більш яскраво вираженого демократичного, гуманістичного характеру, коли орієнтується на такі принципи: 1) добровільність; 2) пріоритет загальнолюдських, духовно-моральних цінностей, недопущення будь-яких форм дискримінації з расових, релігійних чи політичних мотивів; 3) активна співпраця у спорті дітей і дорослих, гармонійна взаємодія з урахуванням пріоритету дитячих інтересів; 4) поєднання (на організаційному-методичному, нормативному і соціально-психологічному рівнях) педагогічного управління і дитячого самоуправління, створення умов для самовиховання, самореалізації особистості; 5) плюралізм різних підходів, що органічно доповнюють один одного у межах єдиного фізкультурно-спортивного руху [38].

Цікаві думки щодо ролі та значення шкільного спорту в формуванні цінностей особистості учня висловлюють американські учені С. Ейтцен (*S. Eitzen*) та Дж. Сейдж (*G. Sage*). Тут слід наголосити, що саме в США шкільний спорт має найбільш пріоритетне значення в освітньому та виховному процесах, порівняно з іншими країнами світу. Ці науковці передовсім підкреслюють його позитивний вплив на школу, процеси навчання, виховання та розвитку учнів загалом. На їхню думку, будь-яка організація, зокрема і школа, потребує єдності та відданості усіх її членів. Школярі певної команди

ототожнюють себе зі своєю школою, захищаючи її інтереси. Спортивні змагання викликають ентузіазм й об'єднують учнівський колектив у протиборстві зі суперниками з іншого закладу освіти. Крім того, шкільний спорт виконує функцію соціального контролю: урізноманітнює вільний час, відволікає від непотрібних роздумів, сумнівів, переживань тощо. Дозвіл на участь у змаганнях отримують лише ті, хто має достатній рівень академічної успішності, тому зазвичай учні-спортсмени є більш дисциплінованими, краще навчаються та слугують прикладом для інших. Важлива роль спорту, на думку вчених, ще й у тому, що він ніби нейтралізує жорсткі форми суперництва між містами, районами і школами. До того ж, шкільний спорт позитивно впливає на соціальне оточення. Учені зазначають, що саме шкільний спорт об'єднує представників певного району, незалежно від професії, освіти, расової чи релігійної приналежності, в бажанні підтримати дитячу команду, виступаючи своєрідною об'єднувальною ланкою між різними поколіннями. Заняття шкільним спортом позитивно впливають й на окрему особистість, сприяючи розвитку фізичних і психічних якостей школяра [365].

Проте варто відзначити й існування протилежних думок щодо занять шкільним спортом. Однією з найбільш поширених є позиція відомого вченого П. Лесгафта. На його переконання, спорт як змагання двох протиборчих сторін завжди сприяє розвитку почуття першості, тому дітям шкільного віку не слід пропонувати розваги, спрямовані на прагнення стати переможцем. У своїх працях П. Лесгафт часто підкреслює тезу про те, що під час організації ігор для школярів необхідно встановлювати правила, які в жодному випадку не допускають проявів суперництва [60; 61].

Отож, зростання актуальності й значущості шкільного спорту особливо важливе, враховуючи потенційну позитивну спрямованість соціалізації через спорт для підтримання та закріплення найважливіших соціальних цінностей, орієнтацій та установок.

З'ясовано, що в зарубіжній науковій і публіцистичній літературі домінує позитивна, висока оцінка гуманістично-культурного значення шкільного спорту

у формуванні ціннісних орієнтацій учня. Перша половина ХХ ст. ознаменована тенденціями зростання впливу шкільного спорту як соціального інституту на розвиток особистості учня, самосвідомості і входження у суспільне життя. Аналіз наукових джерел показав, що шкільний спорт за кордоном займає важливе місце не лише як засіб формування основної цінності – здоров'я дитини, а й як важлива сфера спілкування та прояву соціальної активності молодій людині, форма організації та проведення дозвілля, а також як засіб впливу на інші цінності людського життя – авторитет і становище у суспільстві, трудову діяльність, на структуру морально-вольових характеристик, суспільні ідеали тощо. Політичні діячі розглядають спорт як національне захоплення, здатне згуртувати суспільство єдиною національною ідеєю, наповнити своєрідною ідеологією, прагненням до успіху, перемоги. Підтверджено, що світовий досвід формування цінностей учня засобами шкільного спорту заслуговує на особливу увагу і, без сумніву, потребує впровадження у вітчизняну освітню практику.

Для усвідомлення сутності змін у досліджуваній галузі важливою є характеристика концепцій фізичного виховання та спорту в зарубіжних країнах, а також висвітлення змісту й особливостей організації фізкультурної освіти та шкільного спорту за кордоном.

#### **1.4. Цілі, завдання і зміст фізичного виховання та спорту в зарубіжних і вітчизняній системах загальної середньої освіти**

Аналіз стану фізичного виховання і спорту у школах різних країн світу, в тому числі й України, свідчить, що у цій сфері відбулися значні зміни, які стосуються здебільшого реалізації обов'язкових державних програм з фізичного виховання і шкільного спорту, механізмів удосконалення організації та методики проведення занять у закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

У контексті дисертаційного дослідження заслуговує на увагу звіт щодо стану фізкультурної освіти і спорту у школах Європи, підготований та

опублікований у 2013 р. агентством Європейської комісії, зокрема відділенням Eurydice [592]. Аналіз цього звіту, дозволив з'ясувати такі важливі аспекти: 1) впродовж дитинства й юності заняття фізичним вихованням і спортом надають прекрасну можливість набути та практикувати вміння, які підвищують тривалість життя і зміцнюють здоров'я; 2) рухова діяльність забезпечується щоденними заняттями бігом, плаванням, їздою на велосипеді, скелелазінням тощо, а також участю в спортивних іграх і розвагах; 3) раннє вдосконалення основних умінь в умовах школи допомагає усвідомити та прищепити (інтеріоризувати) цінність занять руховою активністю на різних рівнях здобуття освіти або під час дозвілля (вільного часу); 4) фізкультурна освіта не обмежується лише формуванням в учнів рухових умінь і навичок, а забезпечує відновлення нормального самопочуття та працездатності завдяки рекреаційному впливу. Беручи участь у руховій діяльності, учні отримують знання та розуміння загальноствановлених правил «чесної гри», справедливого суддівства, поваги до суперників тощо. У них формується соціальна свідомість, пов'язана з особистою взаємодією й узгодженістю командних дій задля досягнення позитивного результату. Власне ці завдання, що виходять певним чином за межі фізкультурної освіти і шкільного спорту – міцне здоров'я, особистий розвиток, соціальна інтеграція й ін. – підкреслюють важливість шкільного предмету «Фізкультурна освіта» у Національних курикулах країн Європи [592].

Аналіз другого розділу цього звіту «Зміст курикулумів», зокрема підрозділу «Національні завдання» (*National aims*), дозволяє констатувати, що фізкультурна освіта не повинна обмежуватися лише розвитком фізичних здібностей, адже вона пов'язана з набагато ширшим спектром навичок і компетенцій, як-от: емоційні та соціальні, розвиток пізнавальних процесів, формування мотивації, вдосконалення моральних якостей тощо [592]. Через те, у національних курикулах європейських країн основними завданнями фізкультурної освіти і спорту визначено фізичний, особистісний та соціальний розвиток.



У звіті комісії зазначається, що в типових освітніх програмах європейських шкіл зміст фізкультурної освіти спрямований на розвиток фізичних якостей, набуття відповідних умінь, навичок і компетенцій. Завдяки цьому учнівська молодь розширює свої фізичні здібності, вдосконалює координаційні якості, швидкість, витривалість, силу, гнучкість тощо. Програми для литовських й угорських шкіл доповнені завданнями з формування правильної постави та дихання. Звісно, в освітніх програмах одним із ключових завдань фізкультурної освіти є необхідність компенсації природної рухової активності, втраченої внаслідок переважно статичної діяльності учнів у школі (сидячого способу). Крім того, фізичний розвиток тісно пов'язаний з пропагандою здоров'я та здорового способу життя, тому має передбачати отримання довготривалого задоволення від занять фізичними вправами та спортом. У програмах майже всіх європейських країн підкреслюється, що життєво необхідно усвідомити цінність рухової активності з метою підвищення якості життя учня і в подальшому – дорослої людини [592].

До того ж фізкультурна освіта впливає на особистісне зростання учнів, допомагаючи їм підвищити рівень фізичної підготовленості та віри у власні сили, а отже, формує більшу впевненість та вищу самооцінку. Крім того, заняття руховою активністю розвивають силу волі, наполегливість, почуття відповідальності, витримку, мужність, допомагають реально оцінювати власні можливості та досягнення, а відтак критично оцінювати і сприймати свої та з повагою ставитися до дій інших осіб. Оздоровчі переваги занять фізичними вправами сприяють духовному розвитку, адже розвивають наполегливість у прийнятті рішень у різних нестандартних ситуаціях, надають змогу молодим людям обговорювати та відкривати шляхи конструктивного спілкування, а також долати негативні емоції та стреси.

В освітніх програмах таких країн, як Латвія, Угорщина, Мальта, Велика Британія, підкреслюється, що фізкультурна освіта і спорт впливають на особисту конкурентоспроможність учня. Молодь, яка бере активну участь у спортивних змаганнях чи інших масових заходах, де має місце суперництво, навчається

конкурувати і протистояти різним викликам. Учні також вчать планувати, підбирати ефективні шляхи реалізації, впроваджувати заплановане у практику, оцінювати власні дії та результати, а також виступати у різних ролях, як-от: гравці, тренери, арбітри, організатори, вболівальники та ін.

Соціальний розвиток, вказується у звіті, через заняття фізичними вправами охоплює формування широкого спектру навичок. У програмах окремих європейських країн зазначається, що завдяки фізкультурній освіті в учнів розвиваються так звані «м'які навички» (*soft skills*), які сприяють налагодженню комунікаційних зв'язків і конструктивній співпраці; підкреслюється цінність інтеграції учнівської молоді в соціум, виховання відчуття солідарності, соціальної взаємодії, командної взаємодії та командного духу, чесної гри, само-та взаємоповаги [592].

Значення фізкультурної освіти та виховання з погляду формування гуманістичних й екологічних цінностей простежується, наприклад, у типовій освітній програмі для ісландських шкіл, де наголошується на важливості формування відповідального ставлення до живих істот і довкілля. У датській програмі підкреслюється, що фізичне виховання повинно надавати дітям і молоді знання про відповідальність за власне життя, показати їм можливі соціальні шляхи входження в соціум. У багатьох європейських країнах увага акцентується на ролі спорту як способу запобігання проявам асоціальної поведінки у молодіжному середовищі, а Ліхтенштейн розглядає спорт як важливий соціокультурний компонент розвитку суспільних відносин.

Виявлено, що програмам із фізкультурної освіти країн з високим соціально-економічним розвитком, притаманне нетрадиційне розмежування цілей. Здебільшого вони включають когнітивні (знання/розуміння), психомоторні (вміння/виконання), афективні (емоційні) (ставлення/цінності) результати, спрямовані на формування здорової особистості, яка дотримується «активної філософії життя», а також є фізично розвиненою й освіченою. Прикладом може слугувати навчальна програма з фізкультурної освіти Словаччини, де вказується, що основне завдання цього шкільного предмету –

розвиток рухових вмінь, пізнавальних, комунікативних, міжособистісних компетентностей, які учень повинен використовувати у повсякденному житті для зміцнення здоров'я [647].

Важливим для нашого дослідження є документ «Всесвітній огляд фізкультурної освіти: підсумковий звіт», підготовлений фахівцями на прохання ЮНЕСКО [735]. У цьому документі подані цікаві узагальнювальні таблиці класифікацій цілей фізкультурної освіти в світі. З таблиць видно, що особистий і соціальний розвиток учня через рухову активність є ключовим завданням освітніх програм усіх проаналізованих країн. Значущість цього завдання не залежить від віку учнів. Однак найбільшій уваги особистому та соціальному розвитку учня під час занять фізичними вправами надається у закладах загальної середньої освіти США та Канади, де це завдання посіло високе друге місце після критерію «Активний спосіб життя» (див. табл.1.1 і табл.1.2.)

Таблиця 1.1

#### Ранжування цілей фізкультурної освіти у початковій школі

Регіон	Підвищення рівня фізичної підготовленості	Рухові навички (моторні компетенції)	Активний спосіб життя	Особистий /соціальний розвиток
Африка	–	1	2	3
Азія	–	1	2	3
Європа	–	1	2	3
Латинська Америка/ Кариби	–	1	2	3
Центральний Схід	–	1	2	3
Північна Америка (США, Канада)	–	2	1	3
Океанія	–	1	–	2
<b>Загалом</b>	–	1	2	3

Джерело: North Western Counties Physical Education Association. *World-wide survey of school physical education: final report*. 2013 [735, с.36].

Таблиця 1.2

## Ранжування цілей фізкультурної освіти у середній школі

Регіон	Підвищення рівня фізичної підготовленості	Рухові навички (моторні компетенції)	Активний спосіб життя	Особистий / соціальний розвиток
Африка	1	1	3	4
Азія	1	2	2	4
Європа	1	2	3	4
Латинська Америка/ Кариби	2	1	4	3
Центральний Схід	1	2	4	3
Північна Америка	–	3	1	2
Океанія	1	2	-	3
<b>Загалом</b>	1	2	3	4

*Джерело:* North Western Counties Physical Education Association. *World-wide survey of school physical education: final report.* 2013 [735, с.37].

Міжнародна комісія фізичного виховання і спорту (ICSSPE), проаналізувавши завдання типових навчальних програм з фізкультурної освіти країн Європи, зробила спробу визначити, які з них є спільними або близькими та можуть бути названими ключовими завданнями європейського фізичного виховання [600]. У ході дослідження було опрацьовано освітні програми 33 європейських країн і зроблено спробу проранжувати основні завдання, що стосуються фізичного виховання учнівської молоді (див. табл. 1.3. і табл. 1.4).

Таблиця 1.3

## Завдання з фізичного виховання у початкових школах Європи

Завдання програми з фізичної культури	Черговість
Моторні компетенції	1
Фізичний розвиток	2
Рухові вміння (технічна підготовка)	3
Морфофункціональний розвиток	3
Здоров'я і добре самопочуття	5
Суспільний розвиток	6
Активний спосіб життя	7
Інтелектуальний розвиток	8
Інтерперсональні вміння	9
Моральний розвиток	10

Фізична підготовка	11
Вироблення потреби у фізичній активності протягом життя	12
Участь в різних формах фізичної активності	13
Вміння самооцінювання	14
Покращання естетичності рухів	15
Вміння розв'язувати конфліктні ситуації	16

*Джерело:* Hardman K. The Situation of Physical Education in Schools: A European Perspective. *Human Movement*. Warsaw. 2008. Vol 1. P.5-18. [428].

Важливість гуманістичних цінностей спорту підкреслюється у програмі з фізкультурної освіти і спорту Канади. Так, у провінції Онтаріо з 2010 р. діє програма «Модель здоров'я та фізичної культури» (*Health and Physical Education Model*), яка спрямована на реалізацію у процесі фізкультурної освіти трьох основних складових: здорового життя, активного життя та формування рухових компетенцій. У програмі вказується, що важливо формувати практичні навички, які входять до кожної з цих складової, а саме: індивідуальні навички, навички міжособистісного спілкування, навички критичного та креативного мислення. Основним завданням складової «Здорове життя» є набуття учнями вмінь використовувати знання про здоров'я у повсякденному житті, а також формування розуміння зв'язку між особистим здоров'ям, власним добробутом і добробутом інших людей. Складова «Рухові компетенції» передбачає розвиток умінь і навичок, необхідних для активної участі в руховій активності впродовж життя. Складова «Активне життя» спрямована на навчання учнів отримувати задоволення від рухової активності, розвиток індивідуальних здібностей та відповідальності щодо безпечної участі в руховій активності [689].

Таблиця 1.4

#### Завдання з фізичного виховання у середніх школах Європи

Завдання програми з фізичної культури	Черговість
Рухові вміння (технічна підготовка)	1
Фізичний розвиток	2
Моторні компетенції (розвиток фізичних якостей)	3
Здоров'я і добре самопочуття	4
Активний спосіб життя	5

Морфофункціональний розвиток	6
Вироблення потреби у фізичній активності впродовж життя	7
Суспільний розвиток	8
Фізична підготовка	9
Інтерперсональні вміння	10
Інтелектуальний розвиток	11
Моральний розвиток	11
Участь в різних формах фізичної активності	13
Вміння самооцінювання	14
Вміння розв'язувати конфліктні ситуації	15
Покращання естетичності рухів	16

*Джерело:* Hardman K. The Situation of Physical Education in Schools: A European Perspective. *Human Movement*. Warsaw. 2008. Vol 1. P.5-18. [428].

Однією з провідних організацій у світі, яка пропагує й опікується фізичним вихованням і спортом, є Європейська асоціація фізкультурної освіти (*European Physical Education Association – EUPEA*), створена в 1991 р. у м. Брюссель (Бельгія). До її складу входять представники більшості країн Європи, а також інших країн світу. У висновках резолюції XXVI Будапештського форуму, організованого Європейською асоціацією фізкультурної освіти у жовтні 2015 р., вказується, що:

- 1) фізкультурна освіта сприяє загальному розвитку та впливає на добробут кожної дитини і молодшої людини;
- 2) фізкультурна освіта здійснює унікальний внесок в освіту всіх учнів і спрямована на підвищення їх фізичного, соціального, емоційного та пізнавального розвитку;
- 3) якість фізкультурної освіти залежить від систематичного виконання спланованих програм рухової діяльності впродовж навчання в школі;
- 4) заняття фізичними вправами і спортом сприяють формуванню соціальних й освітніх цінностей, вчать бути членом команди, співпереживати, сприймати і застосовувати принципи чесної гри, а за певних умов підвищують академічні (освітні) досягнення учнів;

5) завдяки своїм цінностям фізкультурна освіта і спорт допомагають розвивати знання, навички та мотивацію, необхідні для досягнення особистого успіху в подальшому житті [684].

Зупинимось детальніше на характеристиці мети, завдань, змісту, організаційних засад фізкультурної освіти і шкільного спорту в зарубіжних країнах.

*Італія.* Система освіти Італії, у тому числі початкової та загальної середньої, перебуває під пильним контролем з боку держави. У цій країні Міністерство освіти безпосередньо забезпечує матеріальне утримання шкіл на всіх рівнях і здійснює контроль за організацією освітнього процесу та якістю навчання як у державних, так і приватних школах. Міністерство розробляє типові освітні програми й організовує конкурсний відбір претендентів на посади вчителя у державних закладах освіти.

Шкільна система в Італії складається з двох рівнів: початкової та середньої освіти. Початковий рівень освіти, зі свого боку, ділиться на початкову школу першого ступеня та початкову школу другого ступеня, а середній рівень освіти забезпечують середня молодша і середня старша школи. Навчальний рік, який зазвичай розпочинається в середині вересня і завершується у середині липня наступного року, триває 9 місяців (37 тижнів). Кожного року шкільний календар розглядається та затверджується на регіональному рівні. Упродовж навчального року передбачено два тижні різдвяних канікул і один тиждень, що припадає на Великодні свята, до того ж загальнонаціональними вихідними є 1 листопада, 1 – 8 грудня, 25 квітня і 29 червня.

До початкової школи діти вступають у шестирічному віці. Перші два її ступені – *scuola elementare 1* та *scuola elementare 2* – є безкоштовними й обов'язковими для всіх без виключення дітей. Освітня програма охоплює такі шкільні предмети: математика, італійська мова, інформатика, історія, географія, мистецтво, музика, фізична культура, за бажанням батьків і дітей вивчається лише релігієзнавство. Навчальні плани зазвичай передбачають вивчення однієї іноземної мови. Діти вчать п'ять днів на тиждень по шість годин на день.

Наприкінці кожного ступеня проводиться тестування. Замість звичних балів у початковій школі застосовується система оцінок («відмінно», «добре» та ін.). Зазначимо, що в італійська школа є інклюзивною, тобто діти з особливими освітніми потребами навчаються разом із учнями з нормотиповим розвитком. Наповнюваність класів в італійських державних школах є більшою порівняно з приватними, проте атестат про завершення освітньої програми (*diploma di licenza elementare*), що дозволяє продовжити навчання на наступному етапі, мають право видавати лише державні школи.

Основна мета шкільного предмету «Фізична культура», згідно з навчальною програмою початкової школи, полягає у формуванні в учнів усвідомлення про «тіло як найвищу цінність». Мова йде як про спосіб здорового життя загалом, так і про поведінку особистості в світі та суспільстві. Завдання полягає у формуванні ідентичності в сфері самопізнання та пізнання тих, що оточують, а також визначенні власних життєвих прагнень та пріоритетів [364].

Зміст предмету «Фізична культура» передбачає, крім набуття практичних умінь завдяки участі в різноманітних рухливих іграх, розширення теоретичних знань про спорт, фізичну активність і його вплив на здоров'я людини. Про це свідчить зміст основних тем цього шкільного предмету, як-от: частини людського тіла; органи чуття та сприйняття; основи правильного харчування; особиста гігієна та догляд за тілом; проблеми забруднення довкілля та вплив шкідливих звичок на здоров'я людини; функціонування та розвиток людського організму (гіподинамія, паління, вживання алкоголю тощо).

Оцінка виставляється на основі даних, поданих у «портфоліо особисто набутих вмінь», а також документів, що підтверджують активну участь школяра у виховних заходах, спортивних змаганнях, свідчать про відвідування додаткових занять у спортивних секціях і клубах (грамоти, кубки, медалі й інші нагороди, отримані впродовж навчального року).

Зазвичай в італійській початковій школі, як і в Україні, предмет «Фізична культура» викладається переважно вчителями початкових класів. Проте значну допомогу у проведенні як уроків, так і позаурочних форм спортивної активності



надають Національний олімпійський комітет Італії та федерації з різних видів спорту. Відтак учні мають змогу безкоштовно та на власний вибір відвідувати різноманітні спортивні гуртки та секції у позаурочний час.

У середній молодшій школі (*scuola media*) учнів навчаються до 13 – 14-річного віку. Цей освітній етап передбачає вивчення учнями таких шкільних предметів, як: італійська мова і література, історія, географія, математика, технологія, природничі науки (інтегрований курс), англійська та друга іноземна європейська мови, мистецтвознавство, музика, фізична культура та релігієзнавство. Після завершення кожного року навчання у школах проводяться іспити за системою «здано – не здано». Якщо учень не складає цього випробування, його залишають вдруге на повторне навчання. Це стосується також і предмету «Фізична культура». Завершується навчання у середній школі випускними іспитами: письмовими – з математики, італійської, іноземної мови й усними з інших предметів, у тому числі з фізичної культури. Успішне складання іспитів надає учням право отримати атестат про середню освіту (*licenza media*) [364].

На вивчення предмету «Фізична культура» у молодшій середній школі відводиться до 20 % годин від загального обсягу годин навчального плану. Для дітей з особливим освітніми потребами кількість годин може відрізнятись. Основною метою шкільного предмету є: усвідомлення школярем власних фізичних можливостей, формування навичок рухової активності, самоконтролю, самооцінки, оволодіння основами безпеки життєдіяльності тощо. Зміст передбачає використання вправ на розвиток фізичних якостей, формування технік рухових дій, вироблення вмінь самооцінки та самоконтролю, оволодіння ігровими діями та тренувальними методами. До того ж, учні повинні засвоїти правила вуличного руху при їзді на велосипеді та скутері, способи вираження емоцій, спілкування, командної взаємодії.

На цьому етапі здобуття освіти, на відміну від початкової школи, уроки ведуть лише спеціально підготовлені вчителі, які отримали ліцензію. Щоб стати

вчителем фізичної культури в Італії, необхідно здобути освітній ступінь магістра і мати щонайменше один рік практичного досвіду педагогічної діяльності [363].

У старшій середній школі (*scuole superiori*) навчаються учні до 18 – 19-річного віку. На цьому етапі загальної освіти перед учнями постає вибір або продовжувати навчання у закладах вищої освіти (університетах), або здобувати професійну кваліфікацію у фахових коледжах. Тому італійська старша середня школа є профільною, в якій поширеними є такі профілі: технічний, гуманітарний, лінгвістичний. Слід зазначити, що навчання в середній старшій школі є достатньо складним, тому атестат про загальну середню освіту отримують лише 60-70 % учнів, що вступили на цей освітній рівень після молодшої середньої школи.

У другому навчальному півріччі в старшій середній школі проводиться проміжне тестування, результати якого заносяться в таблицю успішності. Оцінка виставляється за десятибальною шкалою. Задовільним вважається результат – від шести балів. При наявності незадовільних оцінок наприкінці першого півріччя вчителі розробляють для учнів індивідуальні освітні програми. При неуспішності з більшості шкільних предметів наприкінці навчального року учням пропонується повторне навчання у наступному академічному році. Після закінчення п'яти років навчання школяр складає комплексний державний іспит (*maturità*), який складається з письмової й усної частини. Для підсумкової атестації учнів кожна школа розробляє і затверджує комплект завдань [160].

У старшій середній школі уроки фізичної культури є обов'язковими, а їх основною метою, згідно з навчальною програмою, є досягнення учнем оптимального фізичного розвитку, вдосконалення техніки виконання раніше вивчених вправ, а також успішна реалізація командної взаємодії в ігрових видах шкільного спорту. Зміст цього предмету передбачає вивчення структури та правил індивідуальних і командних видів спорту, застосування основних принципів теорії і методики організації тренувань, ознайомлення з основами здорового способу життя, раціонального харчування, дозування фізичної

активності, проблемами, пов'язаними з допінгом у спорті та проявами асоціальної поведінки тощо.

Оцінювання навчальних досягнень учнів із предмету «Фізична культура» в старшій середній школі передбачає визначення рівня набутих рухових умінь та розвитку фізичних якостей учнів, а також виявлення за допомогою усних і письмових тестів рівня теоретичних знань із цього предмету. Оцінка виставляється, враховуючи «портфоліо набутих навичок», що переводиться у певну кількість кредитів, які дають змогу отримати необхідну оцінку на державному іспиті. Враховуються також кредити, отримані за активну участь у позаурочній спортивній діяльності. На цьому етапі, уроки проводять виключно дипломовані вчителі фізичної культури, які пройшли ліцензування та сертифікацію [364].

Навчаючись у закладах загальної середньої освіти, італійські учні мають змогу добровільно відвідувати додаткові заняття з різних видів спорту (до 6 годин у тиждень). Найпоширенішими видами спорту, які зазвичай обирають італійські школярі, є: плавання, гімнастика, гірськолижний спорт, спортивне орієнтування, велосипедні гонки на велотреці, а також командно-ігрові – футбол, волейбол, баскетбол і гандбол. Зазвичай, їх проводять кваліфіковані вчителі або спортивні тренери, і такі позаурочні заняття, як стверджують італійські фахівці, спрямовані на стимулювання інтересу та мотивацію до занять спортом, а також на формування в учнів відчуття колективізму і взаємної допомоги [597]. Часто такі позаурочні заняття організовують Національні асоціації з різних видів спорту, хоча в цьому випадку вони зазвичай є платними. Крім того, представники цих спортивних організаційних структур здійснюють пошуку талановитих і перспективних спортсменів серед шкільної молоді.

В Італії, незважаючи на високий рівень освіти та матеріально-технічне забезпечення, зустрічаються школи, в яких немає спортивних залів чи інших споруд спортивного призначення. У таких випадках для учнів організовується систематичний під'їзд автотранспортом до спеціальних спортивних центрів, які обслуговують декілька закладів загальної середньої освіти. Зазвичай такі центри,

крім спортивних залів і майданчиків, мають криті басейни, в яких школярі займаються безкоштовно [428].

Італія, з-поміж інших європейських країн, займає передові позиції щодо організації системи інтегрованого та інклюзивного навчання, оскільки однією з перших визнала їх найприйнятнішими формами здобуття освіти дітьми з психофізичними вадами розвитку [47]. Про це свідчить організація та проведення уроків з фізичної культури, де діти з особливими освітніми потребами мають змогу займатися руховою активністю поряд із ровесниками з нормотиповим рівнем розвитку. Саме в інклюзивних класах діти, що потребують корекції фізичного та розумового розвитку, досягають найвищих результатів в освіті й соціальній інтеграції. Виставлення оцінок із фізичної культури учням з особливими освітніми потребами здійснюється на основі реалізації ними завдань індивідуального навчального плану, який заздалегідь розроблений педагогами спільно з батьками і медичним працівником школи.

Таким чином, уроки фізичної культури в Італії, як і в Україні є обов'язковими впродовж усього періоду навчання в школі. Проте кількість годин, що відводиться на вивчення цього предмету, є різною, відрізняються й критерії оцінювання навчальних досягнень школярів на різних етапах здобуття початкової та загальної середньої освіти. З'ясовано, що в італійських школах, порівняно з вітчизняними, важливе місце займає набуття учнями теоретичних знань з предмету «Фізична культура», які закладають підґрунтя усвідомленого розуміння ними значення рухової активності, занять фізичними вправами у формуванні здорового способу життя. Крім того, в італійських школах важливим завданням фізкультурної освіти є організація інклюзивного навчання, яка передбачає залучення дітей з особливими освітніми потребами до спільних занять з їх здоровими однолітками.

*Франція.* Аналіз історії розвитку фізичного виховання і спорту у Франції слід розпочати з часів правління Луї XIV, який шанував мистецтво фехтування та підкреслював граціозність і вишуканість гри в теніс. Крах «елітарного мистецтва і культури» наступив після успіху Французької Революції, внаслідок

якої владу отримав Наполеон. Відтоді у французькій системі тіловиховання головним стало гасло: «Кожен француз народжується солдатом». Здійснюючи екскурс в історію того періоду, слід згадати педагогічну діяльність Ф. Амороса (*F. Amoros*), відомого французького педагога іспанського походження, засновника Королівського військового інституту в Мадриді, автора праці «Керівництво з фізичного, гімнастичного та морального виховання», яка містила опис оригінальної методики «природно-прикладної гімнастики», що ґрунтувалася на ритмічному поєднанні гімнастичних вправ із музикою та співами. Ф. Аморос запропонував класифікувати види гімнастичних вправ: за видами професійної діяльності на військові і медичні (оздоровчі), а за складністю виконання на штатські й акробатичні. За його активної участі в Парижі був відкритий перший заклад освіти, де дітей шкільного віку навчали основам гімнастики, а в провінції Жуєнвіль ним засновано навчальний центр військової та гімнастичної підготовки. До 1845 р. у Жуєнвілі викладав відомий педагог Г. Кліас (*H. Clais*) – автор чисельних методичних праць з гімнастики, який заклав теоретичні основи професійної підготовки інструкторів із фізичної культури (гімнастики та фехтування). До 1887 р. ключову роль у підготовці військових інструкторів мали військово-прикладна та фізична складові. Пізніше Дж. Демені (*G. Demeny*) додатково ввів так звані «терапевтичні вправи» і, зрештою, у 1906 р. Дж. Геберт (*G. Hébert*), який сповідував гуманістичну філософію Ж.-Ж. Руссо (*J.-J. Rousseau*), впровадив «натуральний метод» [308]. Водночас варто наголосити, що в цей період фізичне виховання у Франції, як і в інших європейських країнах, ототожнювалося здебільшого з гімнастикою («*la Gym*»), а спорт – зі спортивними іграми. Наприкінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. за підтримки П. де Кубертена (*P. de Coubertin*), палкого ініціатора відродження Олімпійських змагань, автора першої редакції Олімпійської хартії, спорт набув широкої популярності. Витоками зародження професійного спорту у Франції можна вважати проведення напіваматорських велоперегонів між Руаном і Парижем, які з часом переросли у популярний міжнародний турнір «Тур де Франс».

Значний вплив на розвиток фізичного виховання і спорту мала поразка Франції у Другій світовій війні, а також невдалий виступ французів на Олімпійських іграх у 1952 р., що викликали сплеск патріотизму в країні. Тогочасний уряд, очолюваний Шарлем де Голем (*C. De Gaulle*), ухвалив рішення про вдосконалення організаційної та фінансової структури спорту як чинника, навколо якого можуть згуртуватися національно свідомі громадяни країни. У результаті був розроблений чотирирічний план і виділено 46,5 млн. франків, які значно покращили стан фізичного виховання і спорту в країні. Крім того, у 1958 р. урядом були визначені пріоритетні види спорту, які отримали додаткове фінансування – велоспорт, футбол, регбі та теніс [456]. Важливим заходом щодо збільшення фінансування спорту стало впровадження у 1985 р. спортивної лотереї, виручені кошти з якої, а це близько 3 млрд. франків, розподілили між спортивними федераціями і клубами.

Зазначимо, що на розвиток фізичної культури у Франції значний вплив мають органи місцевого самоврядування, так звані комуни. З цього приводу, відомий економіст В. Андрефф зазначав, що дія місцевих органів влади в галузі фізичного виховання і спорту має здійснюватися у трьох основних напрямках: 1) будівництво та модернізація спортивних споруд із урахуванням потреб населення; 2) організація різних видів фізичної активності та спорту для різних груп населення; 3) достатнє фінансування спортивної інфраструктури, позашкільних закладів спортивно-оздоровчого напрямку, організація та проведення масових спортивних заходів (цит. за [134]).

Спортивні бюджети муніципалітетів міст значно відрізняються, що залежать не лише від спортивних традицій, наявності професійних та аматорських команд, стану спортивних споруд, а й від ставлення керівництва муніципалітетів до спорту, його розвитку та популяризації. За статистикою в середньому у Франції біля 5 % коштів загального бюджету місцева влада витрачає на потреби спорту. Крім прямих фінансових дотацій, держава надає місцевим спортивним організаціям і спортивним спорудам непряму допомогу у вигляді звільнення від податків під час організації та проведення різноманітних

масових спортивних заходів, надання дозволів на безкоштовне встановлення рекламної продукції, сприяння відкриттю закладів швидкого харчування на стадіонах, отримання банківських позик за низькими відсотковими ставками, запровадження системи спільного фінансування спортивних закладів освіти.

У 1995 р. Національний центр з територіального громадського функціонування провів анкетування членів майже 400 французьких комун з населенням понад 5000 жителів. Згідно з результатами, більшість з них віддали перевагу розвитку спорту для всіх, забезпеченню належного фізичного виховання у закладах загальної, професійної та вищої освіти (школа, колеж, університет), а також превентивним заходам. Як результат, сьогодні всі громадяни Франції мають вільний доступ до спортивних об'єктів, а кожна комуна – власний спортивний зал, басейн чи стадіон, у якому клуби й асоціації організовують заняття з різних видів спорту та спортивні змагання.

Ключова роль у розвитку фізичного виховання і спорту у Франції належить школі, зокрема заняттям із фізичної культури. В основі сучасної системи фізичного виховання школярів лежить концепція, структура та зміст навчальної програми, а також офіційні міністерські накази, прийняті в далекому 1969 р., які й донині визначають кількість щотижневих годин, що відводяться на вивчення фізичної культури у закладах дошкільної, початкової та середньої освіти.

Заняття з фізичного виховання у дошкільнят (вік 3 – 6 років) і дітей молодшого шкільного віку (6 – 10/11 років) проводяться під керівництвом вихователя або вчителя початкової школи. З цього приводу К. Жубер (*C. Joubert*), автор системи шкільного фізичного виховання у Франції, зазначав, що «досить часто на практиці, якщо вчитель активно займається певним видом спорту, то і дітей зацікавлює цими заняттями, а якщо віддає перевагу «інтелектуальним» справам, то його учні є недостатньо фізично активними» [31].

Можливо, такий стан зумовлений тим, що впродовж тривалого часу у французьких школах актуальною проблемою був низький суспільний статус вчителя фізичного виховання, який підпорядковувався не Міністерству освіти, а Департаменту у справах молоді та спорту. Проте, у 1962 р. було прийняте

положення, згідно з яким учителів фізичного виховання перевели у відання Міністерства освіти. Крім того, до 1981 р. професійну підготовку майбутніх педагогів із фізичного виховання здійснював єдиний у Франції спеціальний колеж (*Ecoles Normales Supérieures d'Education Physique et Sportive* – ENSEPS), що зумовлювало нестачу кваліфікованих фахівців. Однак у 1982 р. урядом було прийняте рішення про реорганізацію цього закладу освіти та створення Національного Інституту фізичного виховання та спорту (*Institut National de Sport et Education Physique* – INSEP). Цей заклад вищої освіти здійснив помітний вплив на шкільну систему фізичного виховання у Франції, адже ініціював багато нововведень, а також забезпечив заклади загальної середньої освіти висококваліфікованими фахівцями з фізичного виховання. Дотепер цей спеціалізований заклад вищої освіти вносить вагомий вклад у систему фізичного виховання французьких школярів, хоча й більший ухил робить на наукові дослідження в царині розвитку спорту загалом. Сьогодні підготовкою майбутніх учителів опікуються навчально-дослідницькі відділи спорту та фізичного виховання, спеціально створені при університетах (*Unites d'Education de Reserche de L'Education Physique et Sports* – UEREPS) [651].

Кваліфіковані вчителі фізичного виховання організують і проводять заняття з фізичного виховання у колежах, починаючи з 6 до 3 класу (у французькій системі зворотний порядок), і далі – в ліцях з 2 класу до циклу «терміналь» (*le cycle terminal*) – класу підготовки до навчання за бакалаврським рівнем. У колежі навантаження викладача фізичного виховання складає п'ять щотижневих годин у 6 і 5 класах та три години у 4 і 3 класах, в ліцях – на фізичне виховання учнів відводиться від 2 до 4 годин тижневого навантаження.

За словами К. Жубер, у колежах до вчителів фізичного виховання колеги, що читають природничо-математичні або гуманітарні предмети, ставляться дещо зверхньо, хоча й визнають, що фізична активність учнів впливає на когнітивну сферу, сприяє відновленню психічної рівноваги, зменшує емоційне напруження, запобігає проявам агресії тощо. Водночас на думку колег, саме вчитель фізичного виховання має змогу спостерігати за розвитком особистості



школяра з іншого боку, зважаючи на особливості поведінки у колективі та соціумі, фіксуючи індивідуальні прояви та командну взаємодію [31].

Натомість у ліцях вчителі фізичного виховання посідають рівноправне місце поряд із іншими педагогами, оскільки учням за вибором дозволяється скласти іспит з предмету «Фізичне виховання» для навчання на бакалавраті з коефіцієнтом «2». На думку К. Жубера, певна кількість учнів досягають успіху, складаючи іспит на освітній рівень «бакалавр», завдячуючи високій оцінці з фізичного виховання [31]. Відтоді, як учням надали дозвіл скласти іспит з фізичного виховання, до цього шкільного предмету змінилося ставлення й з боку батьків. Щоб підготувати учнів до складання іспиту, починаючи з 2 класу, в ліцеї діє спеціальна програма, яка передбачає збалансовану організацію занять із різних колективних й індивідуальних видів спорту: футболу, гандболу, баскетболу, волейболу, гімнастики, атлетизму, тенісу, плавання, вітрильного спорту тощо. Батьки уважно стежать за спортивними успіхами своєї дитини, оскільки отримані бали, можуть компенсувати їх нестачу з тих шкільних предметів, де набрати їх в достатній кількості складніше. На підсумковий результат впливає поточне оцінювання освітніх досягнень ліцеїстів упродовж останнього року навчання, додаткові бали за участь у спортивних змаганнях і спортивно-виховних заходах, а також за поведінку, ініціативність та старанність учнів.

Однак, частина французьких педагогів вважають, що така система оцінювання нівелює статус і популярність інших шкільних предметів. Проте існує й протилежна думка: впровадження іспиту з фізичного виховання, який зараховується для вступу на бакалаврат, зумовлює зростання фізичної активності школярів, підвищує статус вчителя фізичного виховання, надає академічній значущості цьому предмету.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст., французька система фізичного виховання особливу увагу зосередила на позаурочних формах організації занять зі школярами. Так, з 1987 р. для учнів початкових класів функціонують дві основні позаурочні програми, метою яких є широке залучення учнів до систематичних

занять фізичною активністю. Тривалий час участь педагогів у цих програмах здійснювалася на волонтерських засадах і проводилося здебільшого під егідою Асоціації спорту в школах та університетах (*Association du Sport Scolaire et Universitaire – ASSU*) [651].

Перша програма передбачала добровільне відвідування учнями занять різними видами фізичної активності в післяобідній час по середах, друга «*tiers-temps*» – у суботу вранці. На початку функціонування зазначених програм майже 25 % учнів брали участь у спортивній діяльності по середах і 30 % за програмою «*tiers-temps*». Проте після того, як участь у реалізації програми «*tiers-temps*» для вчителів початкових класів стала обов'язковою, тобто функції організації та проведення перейшли до Національного об'єднання шкільних видів спорту (*Union National du Sport Scolaire – UNSS*), змінилося співвідношення залучення до неї дітей. За даними П. Сміта (*P. Smith*), у 2000 р. активними учасниками програми «*tiers-temps*» стали приблизно 50 % маленьких французів [651]. Така централізована політика держави надала змогу усім без винятку школярам брати активну участь у різних видах фізичної активності та забезпечила підґрунтя для системної й поетапної підготовки талановитої молоді з різних видів спорту та до участі в міжнародних змаганнях.

Більшість видів спорту, якими займаються учні молодших класів, підтримуються незалежною асоціацією – Спортивним об'єднанням початкових шкіл (*Union Sportive de l'Enseignement Primaire – USEP*), яке отримало відповідну ліцензію Міністерства освіти Франції. Представники цієї організації та національних спортивних федерацій з метою зацікавлення учнів початкової школи до занять конкретним видом спорту і пошуку талановитої молоді проводять тренувальні заняття безпосередньо на спортивних об'єктах у школі. Таким чином, окремі початкові школи у Франції стали профільними з окремих видів спорту [651].

В останні роки у Франції значна увага приділяється позаурочним заняттям спортом дітей середнього та старшого шкільного віку. Це підтверджується словами экс-президента Франції Н. Саркозі (*N. Sarkozy*): «Я вірю в освітні

цінності спорту, а отже, час до обіду в школі має бути присвячений вивченню учнями фундаментальних наук, а післяобідній – обов'язковим заняттям фізичною культурою і спортом» [343].

Фізичне виховання французьких школярів у позаурочний час здійснюється за 8 напрямками і видами спорту: 1) легка атлетика (середня дистанція, перешкоди, висота, спис); 2) спортивне плавання (на швидкість і відстань); 3) заняття в природних умовах (каное, спортивне орієнтування, альпінізм, кінний спорт); 4) гімнастика (аеробіка, спортивна гімнастика, ритміка); 5) художня діяльність (циркове мистецтво, хореографія); 6) командні види спорту (футбол, баскетбол, гандбол, регбі, волейбол); 7) спортивні змагання з ракетками (бадмінтон, настільний теніс, великий теніс); 8) силові види спорту (боротьба, французький бокс, штанга, гирьовий спорт). За даними шкільних спортивних організацій, у Франції хлопчики здебільшого обирають командні види спорту – ігри з м'ячем (футбол, волейбол, баскетбол, регбі, гандбол, тобто), а дівчатка – гімнастику, танці та кінний спорт. Найчастіше, крім особистої зацікавленості учнів, вибір зумовлюється спортивними традиціями тієї місцевості, де проживають школярі.

Отже, фізичне виховання і спорт у Франції відіграють важливу роль в суспільному житті. Значний вплив на їх розвиток мають як загальнодержавні структури, так і місцеві органи самоврядування. Зростання конкурентоспроможності французького спорту, завдяки значним капіталовкладенням, сприяє утвердженню патріотичних почуттів у громадян та підвищенню міжнародного авторитету цієї держави. Уроки фізичної культури у Франції є обов'язковими, починаючи з дошкільного закладу освіти. Проте їхня кількість та можливість складання іспиту з цього предмету залежать від віку учнів. Упродовж ХХ ст., й особливо сьогодні, у французькій системі фізичної культури значна увага приділяється позакласним і позашкільним формам прилучення до різних видів спорту, які організуються у післяобідній час на добровільних засадах і з урахуванням інтересів дітей [170; 187].

*Німеччина.* Унаслідок змін, що відбулися наприкінці ХХ ст. у системі шкільної освіти Німеччини загалом та у фізичному вихованні учнівської молоді зокрема, більшою мірою спостерігається ухил на децентралізоване управління. Звідси, для німецької освіти характерним є відсутність єдиної державної програми з фізичного виховання. Зміст навчання з цього шкільного предмету відрізняється в різних федеральних землях, освітніх округах і навіть в окремих школах. Основні управлінські рішення приймають адміністрація школи та вчителі, які відповідають за цей шкільний предмет, тому мають змогу на власний розсуд визначати цілі, результати навчання, методику проведення та види спорту (фізичної активності), зважаючи на місцеві умови та традиції, кадровий склад, стан матеріально-технічної бази тощо [625].

Уроки фізичної культури, які в Німеччині отримали назви «Спорт» або «Шкільний спорт», мають рівноцінний статус з іншими навчальними предметами і є обов'язковим компонентом освітнього процесу впродовж усього періоду навчання в школі (у 12 – 13 класах цей та інші шкільні предмети пропонуються учням на вибір). Крім того, учні після завершення навчання мають право скласти іспит з цього предмету, бали за який додаються до комплексного випускного екзамену. Як зазначалося вище, кількість годин, що відводиться на організовану фізичну активність, в різних федеральних землях Німеччини суттєво відрізняється. Так, найбільшу кількість годин на вивчення предмету «Спорт» відводиться у баварських школах – 3 – 5 годин щотижнево (залежно від класу), натомість у школах землі Північний Рейн-Вестфалія – лише 2 – 3 години на тиждень (див. табл. 1.5).

*Таблиця 1.5*

**Відсоток часу на тиждень, що відводиться на вивчення фізичної культури (спорту), у типовому навчальному плані школи**

Клас (вік учнів)	Північний Рейн-Вестфалія	Баварія
7 (19 р.)	7,14	15,6
8 (18 р.)	7,14	9,0
9 (17 р.)	6,45	9,4

*Джерело:* Sawicki W. Percepcja zajec wychowania fizycznego oraz jej uwarunkowania u 14-letnich uczniow szkol niemieckich. Praca doktorska, AWF Krakow, 2004 [625].

Відповідно до навчальної програми, основною метою шкільного предмету «Спорт» в школах Німеччини визначено пізнання та сприяння розвитку фізичної активності через рух, участь в спортивних іграх і забавах, а з-поміж низки завдань слід виокремити такі: 1) формування зацікавленості до рухової активності як засобу індивідуального фізичного розвитку; 2) зміцнення та збереження здоров'я; 3) поліпшення самопочуття та якості життя [339]. Подібні цілі декларуються й у програмі з фізичного виховання в Україні. Крім оздоровчих завдань, які закладено у навчальних програмах обох країн, визначені завдання, для реалізації яких передбачається використання рухової активності у вільний уроків час, а також формування системи цінностей засобами фізичної культури і спорту.

Так, наприклад, зміст діючої навчальної програми для гімназійних класів Федеральної землі Північний Рейн-Вестфалія, містить такі розділи: 1) пізнання власного тіла та вдосконалення рухових здібностей; 2) вивчення й участь у різноманітних забавах й іграх; 3) легка атлетика (біг, метання, стрибки); 4) плавання (на швидкість, відстань, виконання вправ у воді); 5) спортивна гімнастика (вправи на спеціальних гімнастичних приладах); 6) артистична гімнастика і танці (аеробіка, танцювальні рухи, самовираження у танці); 7) командні спортивні ігри (футбол, волейбол, баскетбол, гандбол, дотриманням правил чесної гри); 8) водні та зимові види спорту, а також їзда на роликах; 9) боротьба; 10) розвиток знань про спорт і здоровий спосіб життя [339].

Перші два розділи вважаються інтердисциплінарними, адже в їх основі лежить реалізація загальноосвітніх і виховних завдань. Третій – дев'ятий розділи передбачають оволодіння конкретними видами спорту. Останній, десятий розділ об'єднує загальні та спеціальні знання, які повинні засвоїти учні під час занять. Упродовж навчання в школі учні мають пройти спортивні види з кожного

розділу програми, які за бажанням учнів і батьків, можуть бути розширені іншими видами, наприклад, скелелазінням чи веслуванням на каное.

У таблиці 1.6 подано орієнтовний розподіл годин на вивчення тем у 5 – 6 класах гімназій Федеральної землі Північний Рейн-Вестфалія.

Учителі зобов'язані обирати частину тем з кожної групи, причому паритетно визначивши як індивідуальні, так і групові види спорту. Група С передбачає ознайомлення з іншими видами спорту, які можуть бути запропоновані для вивчення школярам за сприятливих умов (наявності об'єктів спортивної інфраструктури, кваліфікованих педагогічних працівників, побажань учнів та батьків тощо). З цієї групи учні найчастіше обирають боротьбу, роликівий спорт, скелелазіння, а також традиційні для певного регіону види спорту: водні – на півдні Німеччини (Баварія, Баден-Вюртемберг, Саксонія) чи зимові – на півночі (Мекленбург-Передня Померанія, Шлезвіг-Гольштейн, Бремен).

Таблиця 1.6

**Орієнтовний розподіл годин на вивчення тем у гімназіях Німеччини  
(Федеральна земля Північний Рейн-Вестфалія)**

ЗМІСТ		Клас 5 (години)	Клас 6 (години)
<b>Група М</b>	Загальні рухові здібності	10	–
<b>Група А</b>	Спортивна гімнастика	15	10
	Артистична гімнастика і танець	–	10
	Легка атлетика	10	10
	Плавання	10	10
<b>Група В</b>	Гандбол	15	–
	Футбол	–	25
	Баскетбол	15	–
	Волейбол	–	15
<b>Група С</b>	Теми за вибором	25	20
<b>Загальна кількість</b>		100	100

*Джерело:* Decker R. Sport und errichtin West Europa. Sport unter richt Helf 12, Schorndorf, 1992 [339].

Слід зазначити, що кожна навчальна програма розробляється вчителями на основі типової та передбачає реалізацію як освітніх, так і виховних завдань,

спрямованих на підвищення рівня фізичної підготовленості, вдосконалення умінь і навичок школярів з різних видів спорту. Також зауважимо, що як в українських, так і німецьких закладах загальної середньої освіти (зокрема, у шкільних гімназіях Федеральних земель Північний Рейн-Вестфалія, Рейнланд-Пфальц, Баден-Вюртемберг) на проведення уроків фізичної культури відводиться практично однакова кількість обов'язкових годин у рік. Однак, за даними М. Маєра (*M. Meyer*), у Німеччині понад 70 % школярів додатково систематично займаються поза межами школи у спортивних клубах [253].

Таким чином, уроки фізичної культури у Німеччині є обов'язковими впродовж усього періоду навчання в школі. Особливістю освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти є неоднакова кількість годин, що відводиться на вивчення цього предмету, у різних федеральних землях Німеччини. Після завершення навчання учні мають змогу скласти іспит із фізичної культури, бали за який зараховуються до випускного екзамену, що свідчить про високий академічний статус цього шкільного предмету.

Незважаючи на відмінності в організації фізичного виховання в різних землях Федеративної Республіки Німеччини, спільним є те, що навчальна програма з предмету «Спорт», крім розв'язання традиційних загальноосвітніх завдань, спрямована на моральний, духовний, соціальний і культурний розвиток учнів, що значною мірою відповідає програмі фізичного виховання в Україні. Німецькою навчальною програмою передбачено 10 основних розділів, які повинні опанувати учні впродовж навчання. Проте за наявності відповідних умов програма може бути доповнена й іншими видами спорту [175]. Слід наголосити, що освітньому процесі німецьких шкіл важливу роль відіграє саме спорт, тому його відображено у назві навчального предмету – «Спорт» або «Шкільний спорт».

*Польща.* Останніми роками в освітній політиці країн Східної Європи намітилася чітка тенденція до інтеграції національних освітніх систем у загальноєвропейський освітній простір. Одним із найближчих сусідів України, який чи не найпершим зробив кроки у цьому напрямі, стала Республіка Польща.

Освітня реформа, проведена в цій країні у 2017 р., дещо змінила структуру системи фізичного виховання школярів, що, без сумніву, вплинуло на зміст навчальної програми [92].

Сьогодні перший рівень шкільної освіти в Польщі представляє початкова школа (*szkola podstawowa*), яка складається з двох етапів навчання: I етап – 1 – 3 класи (6 – 8 років) та 2 етап – 4 – 8 класи (9 – 14 років).

Уроки фізичної культури є обов'язковими впродовж усього періоду навчання в початковій школі. Так, заняття на першому етапі відбуваються без поділу на окремі предмети і їх викладає один педагог, зазвичай вчитель молодших класів. Проте, такі предмети, як фізична культура, іноземна мова, музика, пластика, комп'ютерна техніка рекомендовано викладати вчителям-предметникам. На другому етапі початкової школи обов'язковою вимогою є викладання предметів, у тому числі й фізкультури, лише дипломованими і сертифікованими вчителями.

Міністерством народної освіти затверджена типова програма з фізичного виховання (базовий мінімум) для всіх етапів навчання, водночас учителі на власний розсуд мають змогу її видозмінювати, вдосконалювати, адаптувати, зважаючи на бажання учнів і батьків, матеріально-технічне забезпечення, пору року, спеціалізацію вчителя й інші умови [539].

Традиційним в польських школах є практика проведення наприкінці навчального року анкетування, яке дає змогу виявити бажання школярів щодо вибору змісту уроків фізичної культури на наступний навчальний рік. Висловлені побажання враховуються вчителями при розробленні авторських навчальних програм. Обов'язковою лише є умова дотримання міжпредметних зв'язків фізичної культури та предмету «Основи здоров'я». Зазвичай кожна з цих навчальних програм містить: вступ, основні положення, освітні й виховні цілі та завдання, зміст основних розділів, методичні рекомендації. До того ж, програма містить очікувані результати навчання школярів [470].

Програма з фізичної культури для початкової школи Польщі містить такі рекомендації: 1) фізичне виховання має приносити учням задоволення та



надавати можливість фізично розвиватися; 2) фізична активність в школі повинна переростати в самостійні заняття спортом у позаурочний час; 3) необхідно створювати учням умови для розвитку вміння оцінювати власні спортивні досягнення й очікування; 4) при оцінюванні слід робити акцент не на отриманий результат, а на позитивні тенденції у фізичному розвитку учня; 5) важливим є зв'язок рухової діяльності зі здоров'ям людини [470].

Щотижнево у школах Польщі передбачено чотири уроки фізичної культури. Необхідною умовою є логічний зв'язок навчальної програми з навчально-виховним, спортивним і рекреаційним планами школи. У її розробленні беруть участь не лише вчителі, а й учні та батьківський комітет. Знання про здоровий спосіб життя школярі отримують, відвідуючи обов'язкові лекції спортивно-рекреаційного та туристично-рекреаційного характеру, спеціальні організовані заняття (для бажаючих), а також під час співбесід. Упродовж навчання вчителі фізичної культури здійснюють контроль за веденням «Спортивного щоденника учня», в якому фіксуються кількість відвіданих занять, спортивні результати й ін. Програмою з фізичного виховання у Польщі для 2 етапу початкової школи (4 – 6 класи) передбачено такі види рухової активності: командні ігри; легка атлетика; активне дозвілля на природі; корекційна гімнастика; спортивна гімнастика; плавання; аеробіка, танцювальні вправи, ритміка; рекреаційно-спортивні заняття; рухливі ігри та забави; піші та велосипедні мандрівки; відновлювальні заходи, йога, стретчинг та ін. [248].

Крім традиційних методів і засобів, що використовуються на уроках фізичного виховання, особлива роль у польських школах відводиться активним й інтерактивним методам. При оцінюванні навчальних досягнень учнів враховується: систематичність відвідування занять, прогрес в індивідуальному фізичному розвитку, постава, участь у позаурочних формах занять, захист честі класу або школи на міжшкільних змаганнях, ведення «Спортивного щоденника учня», практичне застосування знань про здоровий спосіб життя, вміння креативно мислити, сформовані комунікативні навички, співпраця з учителями і командна взаємодія. Впродовж навчання школярі використовують спеціально

розроблені картки самооцінки. Вчителі часто пропонують учням взяти участь в ділових іграх: стати співорганізаторами спортивних і танцювальних змагань, фестивалів, виконувати різні ролі – президента спортивного клубу, секретаря, скарбника, судді, активного вболівальника тощо. Це, без сумніву, допомагає учням об'єктивно оцінити дії інших, приймати виважені й об'єктивні рішення, а також зрозуміти важливість солідарності з командою. Значна роль у фізичному вихованні учнів належить сім'ї, тому в польських школах часто використовуються різноманітні форми роботи вчителів фізичної культури з батьками: спільне участь в організації спортивно-оздоровчих заходів, проведення тренінгів, читання лекцій, наприклад, на тему: «Вплив спорту на здоров'я і фізичний розвиток дитини» тощо [248].

Очікуваними результатами вивчення шкільної програми з фізичної культури є: розвиток рухової діяльності та психофізичного стану школярів; сформованість умінь в індивідуальних і колективних видах спорту; набуття навичок здорового способу життя та відповідального ставлення до власного здоров'я; розвиток умінь організації та участі в спортивних і рекреаційних заходах із дотриманням правил «*fair play*» тощо. Зокрема, після засвоєння навчальної програми школяр має продемонструвати знання: 1) про здоровий спосіб життя та вміння дотримуватися відповідних норм і правил, про вплив фізичних вправ, ігор, забав на психофізичний розвиток людини та на моторні функції організму; 2) про правильну поставу і комплекс вправ, які її формують; 3) про чинники, які позитивно або негативно впливають на стан здоров'я людини; 4) про основи режиму дня, зокрема про місце в ньому післяобідньої фізичної активності та ін. Учень має уміти: 1) підібрати вправи, а також спорядження для вдосконалення фізичної підготовленості; 2) підібрати та виконати гімнастичні вправи для запобігання і корекції порушення постави; 3) застосовувати релаксичні вправи, враховуючи зміни ритму роботи серця; 4) підібрати одяг відповідно до погодних умов і проводити загартовування; 5) надавати першу допомогу при незначних травмах; 6) самостійно приймати

рішення щодо покращення стану здоров'я; 7) оцінювати власний фізичний стан; 8) уникати шкідливих звичок та ін. [248].

Щодо організації рекреаційних і спортивних заходів із дотриманням правил «чесної гри» («fair play») та участі у них, то учень має знати: 1) основи безпечного поводження на уроках фізичної культури; 2) основні правила, способи суддівства, вимірювання й оцінювання результатів в індивідуальних і командних видах спорту (футболі, баскетболі, волейболі, легкій атлетиці, гімнастиці та ін.); 3) правила поведінки як учасника змагання, вболівальника, судді, організатора; 4) основні вимоги «fair play». Крім того, учень має вміти застосовувати основні елементи техніки спортивних ігор, легкої атлетики, гімнастики, забав, рухливих ігор і конкурсів; підбирати улюблені фізичні вправи та правильно їх виконувати. Також передбачається, що учень обов'язково має брати участь у командних або індивідуальних формах спортивної діяльності, бути емоційно задоволеним під час занять; виявляти бажання стати рівноправним членом команди; вміти контролювати власні вчинки й емоції (толерантно ставитися до переможених, гідно переживати поразку тощо); підпорядковуватися встановленим командним правилам поведінки; прагнути до постійного фізичного самовдосконалення тощо.

Отже, можна зробити висновок, що на сучасному етапі одним із основних завдань уроків фізичної культури у польських школах є формування в учнів цінностей здорового способу життя, а також пристосування системи фізичного виховання до індивідуальних потреб та інтересів учнів, що збільшуватиме мотивацію до відвідування занять і є пріоритетними завданнями систем фізичного виховання школярів Європи [159, 178].

*Японія.* Цікавою для України є японська система освіти, яка, на думку вітчизняних науковців, демонструє дивовижну здатність поєднувати вікові традиції та нові педагогічні ідеї, трансформуючи їх в ефективні освітні моделі фізичного виховання тіла й духу (волі) [120]. Японським педагогам вдається гармонійно поєднувати педагогічні новації з національним менталітетом (духом колективізму, відчуттям приналежності до того чи іншого соціуму тощо), що дає

змогу нівелювати можливий у таких випадках опір змінам. Саме процес постійного оновлення системи освіти та виховання японських школярів на традиціях й інноваціях забезпечує їй високу конкурентність, таку важливу у період реформування вітчизняної освітньої галузі.

Статистичні дані свідчать, Японія – країна, в якій середня тривалість життя населення одна з найвищих у світі: 86 років – у жінок, 77 років – у чоловіків [436]. Відомо, що головним чинником, від якого залежить тривалість життя людини, є здоровий спосіб життя, основи якого закладаються у шкільному віці, у тому числі на уроках фізичного виховання. Ретроспективний аналіз японської освітньої системи свідчить, що становлення і розвиток фізичного виховання на різних історичних етапах були тісно пов'язані з еволюцією системи загальної середньої освіти. Сьогодні реформа освітньої галузі в цій країні, що розпочалася у 2016 р., характеризується переходом від достатньо закритої системи з притаманним їй національним колоритом до відкритої, гнучкої, адаптивної, в якій акцент ставиться на індивідуалізацію освітнього процесу, посилену увагу до вивчення світових мов, широкого використання цифрових технологій, впровадження освітньої інклюзії.

Реформа освіти вплинула й на фізичне виховання японських школярів. Уроки фізичної культури в Японії є обов'язковими поряд із такими шкільними предметами, як японська та іноземна мова (англійська), математика, суспільствознавство, природничі науки, праця, ведення домашнього господарства, безпека життєдіяльності, декоративно-прикладне мистецтво, музика, інформаційні технології. Кількість уроків фізичної культури залежить від віку та статі учнів. Так, у початковій школі обов'язковими є 3 уроки фізичної культури для дівчат і хлопців; у середній школі – 4 уроки для хлопців і 2 уроки для дівчат; у старшій школі для усіх учнів пропонується 3 уроки на тиждень. Крім того, для старшокласників додатково вводиться 1 урок зі здорового способу життя, який проводиться у вигляді лекцій [360]. Крім обов'язкових уроків, популярними у школярів є факультативні заняття у спортивних секціях. Найпоширенішими видами рухової діяльності на уроках фізичної культури є:

загальнорозвивальні та гімнастичні вправи, легка атлетика, плавання, ігри з м'ячем, традиційні народні танці (для учнів початкової школи), вправи, спрямовані на розвиток рівня фізичної підготовленості (ритмічна гімнастика), індивідуальні та командні види спорту, єдиноборства, хореографія (для учнів старшої школи). Крім практичного виконання фізичних вправ, у школах Японії оцінюється теоретичний рівень засвоєння знань про спорт і здоровий спосіб життя [189].

*Україна.* Навчання фізичної культури в українській школі спрямоване на досягнення загальної мети загальної середньої освіти: «розвиток і соціалізація особистості учнів, формування у них національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів» [156].

Основною метою шкільного предмета «Фізична культура» є формування в учнів стійкої мотивації щодо збереження свого здоров'я, фізичного розвитку та фізичної підготовки; гармонійний розвиток природних здібностей та психічних якостей; використання засобів фізичного виховання в організації здорового способу життя [156].

Мета реалізовується комплексом таких навчальних, оздоровчих й виховних завдань:

- формування загальних уявлень про фізичну культуру, її значення у житті людини, збереження та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку;
- розширення рухового досвіду, вдосконалення навичок життєво необхідних рухових дій, використання їх у повсякденній та ігровій діяльності;
- збільшення функціональних можливостей організму дитини через цілеспрямований розвиток основних фізичних якостей і природних здібностей;
- формування ціннісних орієнтацій щодо використання фізичних вправ як одного з головних чинників здорового способу життя;
- вироблення практичних навичок для самостійних занять фізичними вправами та проведення активного відпочинку;

– виховання високих моральних якостей [157].

Навчальна програма з фізичної культури побудована за модульною системою, містить інваріантну (обов'язкову) та варіативну складові. В інваріантній складовій подані теоретико-методичні знання та загальна фізична підготовка, зміст яких реалізовується упродовж кожного уроку. Практично кожен вид спорту може бути представлений у вигляді варіативного модуля. Змістове наповнення варіативної складової заклад загальної середньої освіти формує самостійно з модулів, запропонованих навчальною програмою. Однак, учителі фізичної культури, залежно від матеріальної бази, пори року, бажання школярів та інших умов, мають право пропонувати для вивчення різні варіативні модулі. Так, у 5 – 6 класах учні мають опанувати 4 – 6 варіативних модулів, у 7 – 8 – від 3 до 5, у 9 класі – 3 – 4 варіативних модулів. На опанування обраних модулів відводиться приблизно однакова кількість годин, але не менше ніж 18. Однак не виключається можливість мотивованого збільшення чи зменшення кількості годин на вивчення окремих модулів [156; 157; 169; 712].

Згідно з проектом Концепції «Нова українська школа» (2016 р.) [90], учні повинні використовувати знання і вміння, отримані в процесі навчання, для вирішення повсякденних проблем і життєвих ситуацій, що відповідає Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти [26]. Тому заняття фізичною культурою є обов'язковими і спрямованими на:

1) вироблення та реалізацію якісно нової, особистісно і компетентісно обґрунтованої основи до підходу збереження і підтримки інтелектуальної та фізичної індивідуальності школярів та молоді на всіх етапах навчання врахуванням особливостей їх рухового і психофізичного розвитку;

2) створення освітнього середовища, яке стимулює фізично рухову активність особистості та її організацію відповідно до вікової та психофізичної специфіки розвитку організму;

3) інтенсивне включення в освітній процес школи можливостей для додаткових форм фізичного виховання;

4) створення умов і механізмів фізичного виховання для занять різної спрямованості за інтересами;

5) формування стійкості до асоціальних впливів щодо виникнення шкідливих звичок і неадекватних видів поведінки [78].

Зважаючи на вищевикладене сучасні вітчизняні програми з фізичного виховання були доповнені знаннєвим, діяльнісним та ціннісним компонентами, завдяки чому було виокремлено такі наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість та фінансова грамотність» [190]. Ці наскрізні змістові лінії відображають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, які послідовно розкриваються у процесі навчання і виховання учнів та є засобом інтеграції навчального змісту, корелюються з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування ціннісних і світоглядних орієнтацій учнів, що визначають їхню поведінку в життєвих ситуаціях.

Таким чином, мета, завдання і зміст фізичного виховання у закладах загальної середньої освіти зарубіжних країн та України є подібними, однак у деяких з них вони доповнені з урахуванням національних особливостей. Зокрема, фізичне виховання розглядається не лише як засіб підвищення фізичних кондицій і технічних вмінь, а містить емоційну та соціальну складові, враховує когнітивні процеси, мотиваційні й моральні аспекти. Практично в усіх розвинених країнах світу з-поміж основних завдань фізичного виховання визначені такі: гармоній, психічний, особистісний та соціальний розвиток школяра; задоволення потреб у рухах, фізичній активності; сприяння загальному розвитку особистості в інтелектуальній, емоційній, поведінковій, соціальній, а також у тілесній і руховій сферах. Крім того, в останні роки у навчальних програмах увага звертається на опанування школярами популярних видів спорту, формування вмінь приймати самостійні рішення, які сприяють зміцненню фізичного здоров'я та загального емоційного стану, підвищення якості життя.

## 1.5. Моделі організації шкільного спорту в Україні та країнах зарубіжжя

Аналіз чисельних наукових джерел свідчить [137; 227; 322; 426 – 428; 533; 655 та ін.], що шкільний спорт займає важливе місце в системах освіти зарубіжних країн. Його трактують як потужний резерв для підвищення рівня та якості життя як окремої особи, так і суспільства в цілому. Шкільний спорт впливає не лише на здоров'я та фізичне вдосконалення, а й на духовний світ, культуру учня, його почуття, емоції, моральні принципи, естетичні смаки тощо.

Як зазначалося вище, у першій статті Міжнародної Хартії про фізичне виховання і спорт, прийнятій ООН, декларується фундаментальне право всіх дітей та молоді брати участь у заняттях з фізичного виховання та спорту, які гарантують їм гармонійний фізичний розвиток і вироблення рухових навичок, а друга стаття – зобов'язує уряди країн-учасниць сприяти розвитку шкільного фізичного виховання і спорту серед дітей та молоді [463].

Для ефективного розвитку шкільного спорту в 1972 р. була створена Міжнародна федерація шкільного спорту (*International School Sport Federation – ISF*). Сьогодні до її складу входять спортивні товариства й організації з понад 70 держав із п'яти континентів. Ця організація охоплює своїми програмами більше 400 млн. учнів у віці від 13 до 18 років. Основним критерієм для прийняття у члени цієї організації є активна діяльність на користь розвитку шкільного спорту. Федерацією щороку проводяться міжнародні змагання з різних видів спорту – «Гімназіади», які популяризують у закладах загальної середньої освіти школах легку атлетику, біг на орієнтування, командні ігри, гімнастику, плавання, лижний спорт, настільний теніс тощо. Одразу зазначимо, що перелік цих видів спорту щороку змінюється та розширюється. Учасників «Гімназіад» відбирають на міжшкільних змаганнях національного рівня. Кожну державу в одному виді спорту мають право представляти учні з однієї школи. Федерація організовує і проводить також семінари та симпозіуми з різних проблем функціонування та перспектив розвитку шкільного спорту [686].



Україна є однією з країн Європи, що входить до цієї загальноєвропейської організації. На підставі директивних документів Міжнародної федерації шкільного спорту, які регламентують діяльність і підкреслюють важливість фізкультурно-оздоровчої й спортивно-масової роботи у загальноосвітніх школах, розроблена Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. У цьому концептуальному документі визначені перспективні завдання для системи загальної та позашкільної освіти, зокрема [86]:

1) для загальної середньої освіти:

– обов'язкове здобуття всіма дітьми і молоддю повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених державними стандартами загальної середньої освіти;

– здійснення оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіонів, потреб громадян та суспільства;

– урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для дітей, які проживають у сільській місцевості, створення умов для розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів, заснованих на приватній формі власності;

– оновлення змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу на засадах особистісної орієнтації, компетентнісного підходу;

– підвищення ефективності навчально-виховного процесу на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, педагогічних інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій;

– створення умов для диференціації навчання, посилення професійної орієнтації та допрофільної підготовки, забезпечення профільного навчання, індивідуальної освітньої траєкторії розвитку учнів відповідно до їх особистісних потреб, інтересів і здібностей;

2) для позашкільної освіти:

– збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів для забезпечення рівного доступу дітей та молоді з урахуванням їх особистісних потреб до навчання, виховання, розвитку та соціалізації засобами позашкільної

освіти (створення умов для охоплення різними формами позашкільної освіти не менше 70 відсотків дітей відповідного віку);

– належне навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення позашкільних навчальних закладів;

– підвищення соціального статусу педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів;

– удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів для позашкільної освіти;

– державну підтримку програмно-методичного забезпечення системи позашкільної освіти шляхом внесення відповідних змін до нормативно-правових актів;

– використання виховного потенціалу системи позашкільної освіти як основи гармонійного розвитку особистості;

– розвиток та підтримку системи роботи з обдарованою і талановитою молоддю;

– урізноманітнення напрямів позашкільної освіти, вдосконалення її організаційних форм, методів і засобів навчально-виховного процесу.

Однак, як свідчать результати моніторингу фізичної підготовленості учнівської молоді, проведеного у 2017 р. (опитано біля 15 тисяч осіб, з яких 51,3% – допущені до оцінювання), рівні цього критерію розподілилися таким чином: високий – 30 %; достатній – 38,8 %; середній – 24 %; низький – 7,2 %. Ситуація, що склалася, потребувала кардинальних змін підходів до розвитку та популяризації фізичної культури учнів та шкільного спорту. З огляду на це, Міністерство освіти і науки України спільно з громадською організацією «Українська федерація учнівського спорту» (УФУС) розробили «Рекомендації щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки учнівської молоді на період до 2025 року», які передбачають виконання таких завдань: 1) створення умов до оздоровчої рухової активності та популяризація здорового способу життя; 2) забезпечення доступності спорту для учнівської молоді; 3) виховання ціннісного ставлення до власного фізичного здоров'я,

спортивних і духовних досягнень, гуманістичних цінностей і патріотичних почуттів; 4) формування позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві, а також організацію низки заходів з упровадження інноваційних підходів до проведення уроків фізичної культури в закладах освіти; збільшення рухової активності учнів, залучення їх до систематичних занять фізичною культурою та спортом; забезпечення участі учнів у спортивних та спортивно-масових заходах всеукраїнського та міжнародного рівнів [126].

У зазначених рекомендаціях виокремлено напрям спортивної підготовки, який має реалізовуватися через: 1) створення та забезпечення роботи у закладах освіти гуртків, секцій і спортивних клубів; 2) розробку та реалізацію комплексних заходів з посилення мотивації керівництва закладів освіти, спортивних федерацій і спортивних клубів до розвитку учнівського спорту; 3) забезпечення підготовки й участі учнів у зимових та літніх Гімназіадах України, чемпіонатах України серед учнів, Всесвітніх Гімназіадах, чемпіонатах світу серед учнів, інших комплексних всеукраїнських і міжнародних спортивних заходах, які проводять Українська федерація учнівського спорту та Міжнародна федерація шкільного спорту; 4) створення учнівських ліг за видами спорту [126].

Із метою реалізації поставлених завдань, державою ініційовано створення у закладах освіти розгалуженої мережі фізкультурно-спортивних клубів [34]. Згідно з типовим статутом, основними завданнями фізкультурно-спортивного клубу Спортивної спілки учнівської молоді закладів загальної середньої та професійно-технічної освіти визначено такі [143]:

- сприяння духовному і фізичному розвитку молоді, виховання у неї почуття громадянської свідомості ;
- розвиток фізкультурно-спортивного руху у закладі освіти та за місцем проживання молоді;
- формування всебічно розвинутої особистості учня засобами фізичної культури і спорту;
- створення умов для задоволення потреб кожного члена клубу у зміцненні здоров'я, фізичному та духовному розвитку;

- виховання в учнів відповідних мотиваційних та поведінкових характеристик, активної соціальної орієнтації на здоровий спосіб життя;
- використання фізичної культури і спорту для професійно-прикладної підготовки учнів;
- організація і проведення масових фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів, надання послуг у сфері фізичної культури і спорту;
- створення секцій, команд з видів спорту;
- впровадження ефективних форм, методів і засобів фізкультурно-спортивної діяльності та видів спорту з урахуванням регіональних особливостей, традицій, економічних факторів, умов навчання та вільного часу учнів;
- залучення учнів та учителів до систематичних занять фізичними вправами і спортом як організованих, так і самостійно;
- проведення роботи щодо спортивного вдосконалення, підготовки та відрядження збірних команд навчального закладу на змагання;
- зміцнення, розширення і розвиток матеріально-спортивної бази.

Слід зазначити, що у зв'язку зі складним фінансово-економічним становищем у державі на сьогодні кількість фізкультурно-спортивних клубів є невеликою, тому основні обов'язки щодо залучення учнів до занять шкільним спортом і проведення змагань серед учнівської молоді покладені на вчителів фізичної культури.

Незважаючи на труднощі економічного характеру, для українських школярів, згідно зі щорічним календарним планом спортивно-масових заходів Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України, проводяться спеціальні змагання між шкільними командами [42]. Вони відбуваються на різних рівнях – від районного (міського) до всеукраїнського, – і є наймасовішими офіційними спортивними змаганнями, у яких учні мають змогу брати участь на добровільних засадах. Основною метою цих змагань є пропагування цінностей фізичної культури в учнівському середовищі як складової загальнолюдської культури, здорового способу життя;

виявлення стану фізичного виховання та позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти; відбір спортсменів до збірних команд; відбір талановитих дітей на навчання до закладів фахової передвищої та вищої освіти фізкультурного профілю. Програма змагань передбачає виступи юнаків і дівчат в обов'язкових і необов'язкових видах спорту. До обов'язкових видів програми віднесено легку атлетику («Старти надій») і футбол («Шкіряний м'яч»). У видах програми за вибором, колективам дозволяється виступати в необмеженій кількості видів, але не менше ніж у трьох з таких: баскетбол, волейбол, гандбол, легкоатлетичне багатоборство, настільний теніс і шахи.

Звичайно, найбільшими за масштабами і популярністю змаганнями серед школярів України, які проводяться з футболу, є «Шкіряний м'яч». Відповідно до положення про ці змагання, їх основна мета і завдання полягають у підвищенні масовості дитячо-юнацького футболу в країні; організації фізкультурно-оздоровчої та виховної роботи в загальноосвітніх школах; зміцненні здоров'я дітей та підлітків; залученні їх до регулярних занять футболом; виявленні здібних футболістів; популяризації та розвитку цього виду спорту [104].

До того ж, в останні роки з метою підготовки учнів до участі в міжнародних змаганнях Комітет з фізичної культури та спорту Міністерства освіти і науки України ініціював проведення Літньої та Зимової Гімназій, Всеукраїнських пляжних ігор, Всеукраїнських змагань «Спортивна надія України», Всеукраїнських змагань пам'яті заслуженого тренера України С. Операйла, Cool Games, Challenge fest, Combat games Ukraine та ін. Дамо стислу характеристику цим учнівським змаганням та спортивним іграм.

Як зазначено в регламенті, Літня та Зимові Гімназії проводяться з метою стимулювання розвитку фізичної культури та спорту серед закладів загальної середньої освіти та сприяння підготовці до Всесвітніх Гімназій. Видами, включеними до програми літніх змагань Гімназії, є: бадмінтон, баскетбол, бокс, боротьба вільна, боротьба греко-римська, гімнастика спортивна, гімнастика художня, дзюдо, легка атлетика, плавання, спортивна аеробіка, стрільба з луку, стрибки у воду, теніс настільний, тхеквондо, ушу, фехтування,

футбол, шахи. Зимова Гімназіада включає такі види, як біатлон і лижні гонки [125].

Всеукраїнські змагання «Спортивна надія України» проводяться з метою залучення школярів до спільної взаємодії та об'єднання у спортивному русі; формування здорового способу життя; залучення учнівської молоді до систематичних занять фізичною культурою і спортом. До них входять змагання з волейболу і баскетболу серед юнаків і дівчат, а також боксу серед юнаків [123].

Метою Всеукраїнського спортивно-масового заходу «Cool Games» є впровадження інноваційних підходів до проведення уроків фізичної культури в закладах загальної середньої освіти; збільшення рухової активності, залучення до систематичних занять фізичною культурою та популяризації здорового способу життя серед учнів; подальшої підготовки школярів до проведення «Cool Games» на всій території України від шкільного до міжнародного рівнів [124].

Всеукраїнські ігри з єдиноборств серед школярів «Combat Games» проводяться Комітетом з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України та Українською федерацією учнівського спорту – офіційним представником України в Міжнародній федерації учнівського спорту (ISF). Головною метою цих Ігор є формування учнівських команд до участі в змаганнях «*World School Combat Games*» з п'яти видів спорту: боротьба вільна; боротьба греко-римська; дзюдо; карате; тхеквондо ВТФ [41].

Всеукраїнські ігри з пляжного волейболу серед юнаків і дівчат проводяться з метою сприяння розвитку цього виду спорту серед учнівської молоді України; широкого залучення школярів до занять фізичною культурою і спортом; активізації навчально-тренувальної роботи в закладах середньої освіти України; відбору до участі у Всесвітніх пляжних іграх [122].

Всеукраїнські змагання пам'яті заслуженого тренера України С. Операйла з легкої атлетики, як вказується у регламенті, проводяться з метою вшанування пам'яті цього видатного українського тренера з легкої атлетики; подальшого розвитку цього виду спорту і його популяризації у державі; активізації навчально-тренувальної роботи у закладах загальної середньої освіти;

підвищення рівня спортивної майстерності юних легкоатлетів; виявлення та відбору кращих спортсменів до складу збірних команд України для участі у всеукраїнських і міжнародних змаганнях [121]. Проте, слід наголосити, що ці змагання, на жаль, так і не стали масовими та проводяться лише в окремих областях.

В останні роки в Україні популярними також стають змагання серед школярів, організаторами яких виступають федерації з різних видів спорту.

Аналіз наукової літератури, спортивних оглядів і статистичних даних свідчить, що шкільний спорт сьогодні є став популярним у більшості країнах Європи та світу. З'ясовано, що організація шкільного спорту, змагань та ігор регіонального і національного масштабів відбувається на різних рівнях управління, як-от: у Бельгії, Італії, Люксембурзі, Португалії, Франції – на державному, а в Німеччині, Іспанії, Швейцарії – регіональному або муніципальному.

У більшості розвинених країн популяризація шкільного спортивного руху та залучення до участі в ньому розпочинається з дошкільного віку. Так, наприклад, в Австрії широкого розповсюдження набула програма «*Ozzy Sport*», зорієнтована на співпрацю молодих сімей з малюками зі спеціально підготовленими тренерами. Молоді батьки об'єднуються у клуби, де і в дітей виховується любов до фізичної активності, проводяться різного виду змагання та ігри. У Фінляндії функціонує Асоціація фізкультурно-оздоровчої роботи з дошкільниками і молодими матерями, яка пропонує декілька поетапних курсів для молодих батьків: «Гімнастика для малюків» – від одного місяця до двох років; «Доросла дитина» – від двох до чотирьох років, «Чарівна гімнастика» – від чотирьох до шести років. У Великій Британії популярною є програма під назвою «*Purcell Funfit*», метою якої є розвиток гнучкості, координації та загартування маленьких дітей. Діти, які успішно оволоділи цією програмою, нагороджуються відповідними відзнаками. В Австралії модель спортивного розвитку наймолодших передбачає обов'язкове навчання метання, ударів по м'ячу, бігу, плавання, оволодіння рухливими іграми [38].

Проте, найбільшого поширення за кордоном спорт набув у школі, а в багатьох країнах Західної Європи він навіть почав витісняти загальноосвітній предмет «Фізична культура». У багатьох європейських школах практикуються обов'язкові факультативні заняття спортом за вибором у шкільних спортивних об'єднаннях чи спілках з урахуванням схильностей учнів у вільний від уроків час. У Данії, Німеччині, Англії, Нідерландах, Люксембурзі, Бельгії, Франції школам та їх спортивним об'єднанням для проведення занять, як правило, надаються закриті та відкриті спортивні об'єкти, що належать державним структурам. Тренування найчастіше проходять під керівництвом викладачів фізичного виховання [11].

Так, наприклад, у школах *Німеччини* завдяки диференційованому підходу обов'язковими є три – чотири спортивні уроки фізичної культури щотижнево. Програма об'єднує понад 10 видів спорту, а в школах Баварії їх 17. Організація таких занять стала можливою завдяки збільшенню кількості шкільних спортивних клубів, налагодженню з ними тісної співпраці. У відомствах, що відповідають за шкільну освіту, введена посада регіонального радника, функціональні обов'язки якого полягають у встановленні контактів між школами та спортивними клубами. Регіональні радники і шкільні спортивні ради діють через координаторів, що працюють в органах спортивного самоврядування [11].

Традиційним місцем, де займаються спортом німецькі діти та підлітки, є спортивні клуби, які відрізняються залежно від видів спорту, матеріально-технічного забезпечення, а також орієнтації на підготовку до змагань чи рекреацію [339].

У Німеччині спортивно обдаровані учні займаються у шкільних спортивних секціях і добровільних організаціях, які тісно співпрацюють зі спортивними клубами. З 1951 р. у Німеччині щорічно проходять Федеральні ігри молоді – спортивні змагання для учнів закладів загальної середньої освіти, які проходять за наперед спланованим розкладом і з урахуванням регіональних та муніципальних свят. З 1969 р. в цій країні було започатковано щорічні багатоступінні змагання шкільних команд під назвою «Молодь тренується до



Олімпіади» («*Jugendliche trainieren für die Olympischen Spiele*») за участю учнів початкової та середньої школи. Вони проводяться на місцевому, регіональному та федеральному рівнях за 12 основними олімпійськими видами спорту і є основою багаторівневої системи шкільних змагань Німеччини, яка передбачає співпрацю шкіл і спортивних клубів. За їх організацію відповідають адміністрації федеральних земель у справах віросповідання, федеральне Міністерство внутрішніх справ, федерації з видів спорту, включених до програми, а також фонд «Допомога німецькому спорту» («*Hilfe für den deutschen Sport*»). Найактивнішу участь у цьому спортивному русі беруть шкільні вчителі фізичної культури і спорту [23].

На початку XXI ст. в Німеччині широкого розповсюдження набули п'ять програм, основною метою яких є залучення шкільної молоді до різних видів спорту [11]:

1. «Політична програма» – за участю діячів політиків і бізнесменів з метою підтримки асоціацій шкільного спорту.

2. «Персональна програма» – передбачає систематичне проведення семінарів, на яких здійснюється пошук й обговорюються шляхи організації шкільного спорту, способи залучення усіх бажаючих учнів тощо. Німецькі фахівці стверджують, що кількість учнів, які займаються фізичною активністю, є критично недостатньою, тому «Спорт для всіх» має стати реальністю для шкільної молоді як привабливий і такий, що сприяє фізичному вдосконаленню.

3. «Програма-реклама» – передбачає широке залучення засобів масової інформації, використання зовнішньої реклами, телевізійних кліпів та ін. для популяризації спортивних клубів і їх активних учасників, які досягнули високих результатів на міжнародних змаганнях.

4. «Програма-порада», метою якої є розроблення дидактичних рекомендацій та практичних матеріалів для методичної підтримки спортивних клубів.

5. «Програма-діяльність» – спрямована на допомогу в профілізації діяльності спортивних клубів, а також інших організацій, що здійснюють спортивну діяльність.

Дія зазначених програм розрахована на чотири роки та в подальшому переглядається [11].

Найбільш централізованою серед усіх країн Європи, на нашу думку, є система шкільного спорту у Франції. Середнє навантаження вчителя фізичного виховання та спорту становить 20 годин на тиждень, з них 3 уроки спрямовані на організацію спортивних занять у післяобідній час (здебільшого у середині тижня). Спортивне життя на рівні гімназій та ліцеїв організовує «Народний шкільний спортивний союз» (*L'Union Nationale du Sport Scolaire – UNSS*), президентом якого є міністр освіти Франції. Він призначає директора UNSS та 50 % членів національного керівництва. Решта членів правління обирається шляхом багатоступневих виборів. Згідно з рекомендаціями UNSS в усіх закладах освіти мають бути організовані факультативні заняття спортом у позаурочний час [599].

У Франції основним осередком організаційної структури шкільного спорту є спортивна асоціація, створена при кожній школі. Спортивною асоціацією керує вчитель фізичної культури (*professeur d'éducation physique*). Французькі фахівці вважають, що така система допомагає краще організовувати роботу як у межах обов'язкового навчання фізичної культури, так і в процесі позаурочних занять різними видами спорту. Участь школярів у спортивних змаганнях, відповідно до рівня фізичного розвитку й інтересів, дає їм змогу вдосконалювати сформовані на уроках рухові вміння і навички. Спортивна асоціація також ставить за мету привчити французьких школярів до відповідальності та співпраці з дорослими, встановлювати зв'язки з різними спортивними і культурно-просвітницькими організаціями. Шкільні чемпіонати з різних видів спорту проводяться на трьох рівнях: шкільному (академічному), департаментному (муніципальному) та загальнонаціональному. Головними організаторами цих змагань виступають:

Національна спілка шкільного спорту, Спортивний союз початкових навчальних закладів та Головний спортивний союз вільної освіти [35].

Уряд Франції значну організаційну та фінансову підтримку надає роботі з обдарованою спортивною молоддю. При цьому, на першому етапі спортивне виховання має характер попереднього відбору й охоплює учнів із району не більшого, аніж місто чи департамент. У французькій системі освіти немає спортивних інтернатів, тому для учнів шкіл організовується спеціальне навчання в позаурочний час, яке адаптоване до спортивних тренувань і зборів. Координаторами спортивних секцій виступають учителі різних предметів, головними обов'язками яких визначено: виховання, координування навчання і спортивних тренувань, опіка над молодими спортсменами та, за необхідності, допомога у навчанні. Набір до спортивних секцій є колективним завданням дирекцій шкіл і спортивних федерацій регіонального рівня. Фінансування спортивних програм у секціях здійснюється цими ж спортивними федераціями, а додаткові кошти надходять від місцевих органів самоврядування і батьків. Базовими структурами професійного спорту у Франції виступають заклади освіти з рівнем ліцею – тренувальні центри. За даними Р. Томієка (*R. Tomiek*) і Д. Поспіха (*D Pospiech*), в 2009 р. 55 французьких професійних федерацій з різних видів спорту опіковувалися 256 тренувальними центрами [699] (за аналогією в Україні подібні заклади називаються школами спортивної майстерності). Міністерство освіти Франції забезпечує необхідні умови для навчання та затверджує індивідуальний графік освітнього процесу, відповідно до специфіки виду спорту, здійснює контроль за організацією занять, змагань та ігор, а також за рівнем спортивних досягнень учнів.

У Нідерландах понад з 60-х рр. ХХ ст. успішно функціонує державна система спортивних шкіл для учнівської молоді. Зокрема, 12 регіональних шкіл (*LOOT-schools*) реалізують національну програму фізкультурної освіти і спорту. Правовою підставою для організації освітнього процесу в спортивних школах є розпорядження Міністерства освіти. У цих школах на 15 % зменшено кількість годин, що виділяються на артистичний (мистецький) напрям й інші

загальноосвітні предмети, а також учням надається право навчатися за індивідуальною освітньою програмою. Ліцензованих і сертифікованих тренерів на роботу набирають національні спортивні спілки, а тренувальні плани занять узгоджуються з Міністерством освіти Нідерландів [107].

У *Бельгії* розвиток шкільного спорту визначається Міністерством освіти та перебуває під управлінням місцевих громад. Федерація шкільного спорту країни організовує міжшкільні змагання з різних видів спорту. Наприклад, у Фламандській громаді з федерацією співпрацює Адміністрація з фізичного виховання, спорту і занять на свіжому повітрі, а у Валлонській – Адміністрація з фізичного виховання і спорту. Основною спільною метою всіх спортивних Адміністрацій є залучення якомога більшої кількості учнів до участі у різних видах спорту, а також організація щорічних спортивних змагань під назвою «Ігри школярів» [35].

Крім того, державною системою освіти для спортивно обдарованої молоді створено 9 спортивних шкіл (для учнів віком 12 – 18 років). Спортивна програма передбачає 32 години занять на тиждень, які спільно фінансуються урядом і спортивними федераціями. Контроль процесу фізкультурної освіти здійснює BLOSO – спеціально створений відділ при Міністерстві спорту Бельгії. У спортивних школах учні здебільшого займаються бадмінтоном, настільним тенісом, дзюдо, лижним спортом, гольфом, тенісом, легкою атлетикою, спортивною гімнастикою, вітрильним і кінним спортом.

Загально визнано, що у *Швеції* один із найвищих показників залучення населення до різних видів спорту. При загальній чисельності населення в 10,2 млн. спортом займаються 1,9 млн. осіб [655]. У цій країні функціонує 31 спортивна спілка, яка опікується 92 спортивними школами, де займаються різними видами спорту понад 2,5 тис. учнів. Кожний 4 – 6 учень спортивної школи бере участь у змаганнях у складі національних збірних країни з бадмінтону, легкої атлетики, гімнастики, вітрильного спорту, фехтування, веслування, плавання, волейболу, велосипедного спорту, гольфу, лижного спорту та різних видів єдиноборств. Міністерством освіти Швеції визначено такі

головні завдання дитячих спортивних шкіл [599]: 1) надання учнівській молоді можливості займатися професійним спортом у поєднанні зі здобуттям шкільної освіти; 2) об'єднання в одному місці найперспективніших молодих спортсменів з метою забезпечення, крім здобуття загальної середньої освіти, кращих умов для тренувань, ніж в звичайному шкільному середовищі; 3) опіка над молодими людьми, які, крім здобуття освіти, тренуються на професійному рівні.

Заслуговує на увагу одна з останніх директив шведського уряду щодо відповідальності держави за долю спортсменів після завершення ними спортивної кар'єри. Зокрема, визнано, що спортивні школи з погляду суспільства та розвитку економіки є найкращим способом розв'язання складних соціальних проблем, хоча вартість їхнього утримання для країни є доволі високою. З метою оптимізації функціонування системи підготовки спортивно обдарованої молоді та прийняття рішень щодо створення нових спортивних шкіл Міністерством освіти Швеції розроблені такі критерії: 1) спортивні традиції суспільства, оптимальні умови тренувань, функціонування поблизу популярних спортивних клубів, наявність досвідчених тренерів; 2) зацікавлення місцевої влади, яка вбачає у програмі зі створення спортивної школи користь для місцевої громади і готова на умовах співфінансування утримувати її; 3) розташування школи поруч із місцем традиційного проведення спортивних змагань; 4) належні умови розміщення в закладах інтернатного типу або сім'ях, які зобов'язалися взяти опіку над учнями [599].

Повертаючись до історії, слід зауважити, що в документі «Семимильні кроки шведського спорту» («*Sju miles av svensk sport*»), який ухвалила Шведська конфедерація спорту в 1982 р., була відзначена необхідність створення національної системи дитячих та юнацьких спортивних шкіл. Про далекоглядність і правильність цього доленосного рішення свідчать кар'єри видатних спортсменів, які тренувалися в спортивних школах: Томас Васберг (чотириразовий олімпійський чемпіон з лижних гонок), Йорген Перссон (п'ятиразовий чемпіон світу з настільного тенісу), Стіг Странд (багаторазовий чемпіон Європи та світу зі слалому), Гунде Сван (чотириразовий олімпійський

чемпіон, семиразовий чемпіон світу, п'ятиразовий володар Кубка світу, «батьком» ковзанярського ходу в бігу на лижах) і багатьох інших.

У Греції загальне керівництво шкільним спортом здійснює департамент (Служба спортивної адміністрації), спеціально створений при Міністерстві освіти. Змагання серед учнів закладів загальної середньої освіти, які організовує Служба спортивної адміністрації, проводяться на трьох рівнях: місцевому, обласному та національному. Однак, на думку С. Гуськова та О. Зотова, масовий розвиток шкільного спорту в Греції гальмується двома факторами: недостатньою кількістю закритих спортивних споруд та слабким матеріальним забезпеченням занять спортивним спорядженням й обладнанням [23].

В Японії, поряд із обов'язковими заняттями фізичною культурою, у 40 % початкових шкіл запроваджена додаткова програма позаурочних занять у спортивних клубах (у межах 5 – 6 годин на тиждень). У школах цієї острівної країні популярними є проведення Днів спортивних ігор, створення клубів любителів різних видів спорту, організація фізкультурно-оздоровчих екскурсій та чисельних шкільних спортивних змагань між класами. Згідно з програмою додаткових позаурочних занять, кожен учень закладу загальної середньої освіти зобов'язаний відвідувати тренування в спортивному клубі не менше, ніж один раз на тиждень. За даними Л. Зайнутдінова, майже 60 % учнів школи систематично займаються у спортивних клубах не менше 8 годин на тиждень. У старших класах обов'язкові заняття фізичною підготовкою складають: у 10 класі – 4 години на тиждень для юнаків і 2 години – для дівчат; в 11 класі – по 3 години як для юнаків, так і дівчат [35].

У закладах загальної середньої освіти Італії, поряд із уроками фізичної культури, велика увага приділяється шкільному спорту. З цією метою майже в усіх школах створені шкільні спортивні асоціації. Позаурочні заняття з різних видів спорту проводяться двічі або тричі на тиждень під керівництвом викладача фізичної культури тривалістю – 6 годин на тиждень. Спортивні змагання школярів, зокрема популярні «Ігри молоді», організовуються Міністерством

громадської освіти за сприяння Національного олімпійського комітету Італії [23].

У *Португалії* тривалий час, аж до початку 90-х рр. XX ст., шкільний спорт ототожнювався із традиційними уроками фізичної культури. Проте, в статті б «Спорт і школа» Основного закону про освітню систему (LBSE), прийнятого в 1986 р., був встановлений офіційний статус шкільного спорту як важливого компонента загальної освіти, організованої позаурочної діяльності в межах школи, а також ефективної форми проведення вільного часу учнів. На виконання цього Закону, в закладах загальної середньої освіти були створені організаційні структури – Асоціації шкільного спорту. Вони діють під керівництвом викладача-координатора у співпраці з окружним педагогічним бюро. Питаннями розвитку шкільного спорту в країні безпосередньо займаються Міністерство освіти та Національна рада шкільного спорту, що діє на консультативних засадах, а також Координаційне бюро, представлене в кожному окрузі одним викладачем, який визначає цілі змагань і бере участь в організації цих заходів [35].

Цікавою є модель організації шкільного спорту в *Республіці Австрія*. Загальні завдання системи освіти, задекларовані у Законі про школу 1962 р., спрямовані на виховання учнівської молоді в дусі традицій і прийнятих у країні загальнолюдських цінностей – істини, добра і краси. Навчальними планами передбачено у різних класах від 2 до 4 годин занять фізичною культурою на тиждень. Школа використовує й інші можливості в цій сфері. Так, для підвищення рівня мотивації учнів у вільний час практикуються такі форми спортивної роботи, як гурткова робота з різних видів спорту, проведення Тижнів спорту, Днів туризму та ін. Щоб підготувати учнів до занять спортом у вільний час, у школі організуються групи за інтересами, в яких діти додатково освоюють фізичні вправи, зорієнтовані на різні види спорту, які користуються в країні найбільшою популярністю – футбол, плавання, легка атлетика, лижі, волейбол, теніс та ін. Також в Австрії функціонують школи зі спортивним ухилом, де учні, поряд із здобуттям загальної середньої освіти, посилено

займаються різними видами спорту, прагнучи досягти помітних результатів у цій сфері. Внутрішньошкільні та міжшкільні змагання стимулюють процес фізичного виховання, даючи учням змогу реалізовувати набуті спортивні вміння і навички у спортивній боротьбі [35].

У 1991 р. Комітет із розвитку спорту Ради Європи прийняв рішення про пріоритетність допомоги країнам Центральної та Східної Європи у розвитку шкільного спорту. У результаті для цих країн була запропонована спеціальна програма під назвою «Спрінт» – спортивна реформа, інновація, підготовка (*Sports reform, Innovation, Training* – «Spint»), де зазначалося, що всі європейські країни мають дотримуватися єдиного підходу щодо врахування спортивних цінностей: жодних маніпуляцій спортсменами для досягнення політичних цілей; повна підтримка ідеї оздоровчого «спорту для всіх»; зростання вагомості спорту у вихованні учнівської молоді. З метою реалізації програми «Спрінт», Комітет із розвитку спорту Ради Європи запровадив систему мобільних круглих столів із вивчення проблем цих країн, на яких детально обговорювалися нові принципи управління спортом, дотримання демократичних засад та доброчесності у спорті, розвитку масового спорту завдяки поширенню досвіду організації спортивних шкіл і клубів, а також багатосторонніх семінарів, на яких висвітлювалися загальні проблеми розвитку спорту, зокрема шкільного [247]. Як результат, у 1995 р. в м. Лісабон (Португалія) на конференції європейських міністрів, що відповідають за спорт, було прийнято Європейський маніфест «Молоді люди і спорт» («*Young people and sports*»). У документі задекларовано, що надання суспільством можливості для молоді займатися спортом зумовлює не лише конструктивне використання вільного часу, а й подолання таких соціальних проблем, як агресивність, алкоголізм, наркоманія й інших хвороб суспільства. У маніфесті мова також йшла про прагнення налагодження нових партнерських відносин із країнами Центральної та Східної Європи, метою яких є використання цінностей спорту для самоосвіти, саморозвитку і самовираження учнівської молоді [373].



Отже, аналіз міжнародного досвіду та сучасних тенденцій розвитку шкільного спорту свідчить про те, що завдання із залучення школярів до занять фізичною активністю і спортом реалізується за кордоном на достатньо високому рівні, ставши пріоритетним напрямом національної політики розвинених країн світу. Розвитку системи шкільного спорту сприяє сукупність об'єктивних, історично складених форм, чинників й умов, характерних для кожної окремої країни, а також рівень добробуту її громадян, стан екології, розвинена спортивна інфраструктура, ефективні моделі організації спортивного руху тощо. В більшості країн світу позаурочні (позакласні та позашкільні) форми фізкультурно-спортивної роботи органічно доповнюють традиційні уроки фізичної культури та є важливою складовою національних програм фізичного виховання і розвитку школярів.

## Висновки до першого розділу

У розділі проведено ґрунтовний аналіз поняттєво-категоріального апарату, визначено та схарактеризовано методологічні підходи дослідження шкільного спорту як соціально-ціннісної системи, визначено цілі, завдання і зміст фізкультурної освіти та розкрито структуру різноманітних моделей організації шкільного спорту в зарубіжних і вітчизняній системах загальної середньої освіти.

Аналіз наукових джерел уможливив виявити ключові детермінанти становлення і розвитку шкільного спорту як основної позаурочної форми фізичного виховання та рухової активності учнів; розкрити історичні, теоретико-методологічні та соціокультурні аспекти розвитку шкільного спорту; висвітлити особливості й умови формування ціннісних орієнтацій особистості засобами спорту тощо. Однак незважаючи на ґрунтовні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених у царині інституційного структурування та розвитку фізкультурної освіти і шкільного спорту в Європі та світі, доводиться констатувати відсутність системного та комплексного дослідження проблеми, пов'язаної з теорією і практикою формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту в США впродовж ХХ та на початку ХХІ ст.

Визначено, теоретично обґрунтовано та розкрито зміст наукових підходів, які формують фундаментальне поле дослідження процесу формування цінностей учнівської молоді засобами шкільного спорту (категоріального, аксіологічного, амбівалентного, комплексного, історичного, герменевтичного, компаративного, гуманістичного, цивілізаційного, культурологічного, крос-культурного), а також структурних компонентів моделі дослідження (параметрично-детермінуючого, концептуально-аналітичного, інтеграційно- та диференційно-аналітичного, прогностичного). Сукупність, взаємозалежність та взаємодоповнюваність наукових підходів і структурних компонентів моделі нашої компаративно-педагогічної розвідки забезпечили всебічне вивчення об'єкту дослідження, розв'язання визначених завдань і досягнення поставленої мети.

На основі наукових джерел, нормативно-правових і концептуальних документів нами проаналізовані та інтерпретовані існуючі трактування основних термінів поняттєво-категоріального поля дослідження, зокрема, таких, як: «спорт», «шкільний спорт», «фізкультурна освіта», «фізична культура», «фізичне виховання», «внутрішньшкільний спорт», «міжшкільний спорт», «позашкільні спортивні програми» й ін. Розкрито сутність шкільного спорту як чітко структурованого навчання учнів із різних видів спортивної діяльності, що відбувається поза межами типової шкільної програми у позаурочний час. Відтак встановлено, що заняття шкільним спортом розширюють зміст освітнього процесу, який здійснюється в межах традиційних для різних країн шкільних предметів «Фізична культура», «Фізичне виховання», «Фізкультурна освіта» тощо. З'ясовано, що шкільний спорт – соціально значуще і масове явище, тому відіграє важливу роль в освітньому процесі закладу загальної середньої чи позашкільної освіти. Його основною метою і завданнями є збільшення рухової активності дітей шкільного віку; надання їм можливості добровільно займатися різними видами спорту незалежно від здібностей, ступеня талановитості, рівня навченості чи особливих освітніх потреб; сприяння єдності та зближенню усіх членів шкільного колективу, виховання командного духу; зміцнення здоров'я, запобігання залежності від руйнівного впливу шкідливих звичок, профілактика асоціальної поведінки та ін.

Здійснено семантичний аналіз ключового поняття «цінності», який у контексті аксіологічного підходу трактується нами як система бажаних і різних за значущістю транситуаційних цілей, що слугують керівними принципами в житті людини або соціальної спільноти. Визначення цінностей як транситуаційних, вказує на те, що вони керують поведінкою людини у різних життєвих ситуаціях. Крім того, цінності слугують інтересам як окремих людей, так і соціальних груп, умотивовують дії, надаючи їм спрямованості й інтенсивності та функціонують як еталони, за якими оцінюється поведінка особи. Для дослідження важливим є висновок, що індивіди засвоюють ті цінності, які домінують у соціальних групах, до яких вони належать. А отже, на

формування цінностей учнівської молоді впливають різні умови та середовища, зокрема й фізична культура і шкільний спорт.

На основі аналізу наукової літератури, визначена структура цінностей фізичної культури і спорту, яка включає: 1) інтелектуальні цінності – знання про методи і засоби розвитку фізичного потенціалу людини (загальноосвітні та спеціальні знання); 2) цінності рухового характеру – кращі зразки м'язової діяльності, особисті досягнення в фізичній підготовленості людини, фізичний потенціал (спортивна техніка, вміння і навички, фізичний стан); 3) цінності педагогічної взаємодії – різні комплекси методичного керівництва (методика фізичного виховання, методика спортивної підготовки), практичні рекомендації щодо ведення здорового способу життя і загартовування, програми, плани тренувальних занять тощо; 4) інтенційні цінності – сформованість громадської думки про престижність фізичної активності та спорту в суспільстві, їх популярність, бажання і готовність людей до постійного фізичного розвитку й удосконалення; 5) мобілізаційні цінності – здатність до раціональної організації бюджету часу, внутрішня дисципліна, зібраність, швидкість оцінки ситуації та прийняття рішень, наполегливість у досягненні мети тощо.

Проаналізовано нормативно-правові документи міжнародного та національного рівнів, які пов'язані з проєкцією на формування цінностей особистості засобами шкільного спорту. Ключові документи ЮНЕСКО, звіти та резолюції міжнародних самітів і конференцій визначають місце спорту в формуванні цінностей особистості, окреслюють підходи щодо вироблення місцевої, регіональної та національної політики в галузі фізичного виховання і спорту. У більшості проаналізованих нами документах простежується позитивний вплив спорту на реалізацію фундаментальних цінностей гуманізму, зокрема таких, як мир, дружба, взаємна повага, взаєморозуміння, екологічна безпека, толерантність, справедливість тощо. У системі міжнародних відносин спортивному й олімпійському рухам надається висока оцінка та підтримка. Акцентується увага на тому, що сучасний спорт виступають важливим чинником міжнародної інтеграції, сприяють зближенню народів, виконують функцію

«посланця миру», допомагають будувати мости взаєморозуміння, співпраці та доброї волі, встановлювати дружні відносини між різними країнами і народами. Особливо високо оцінюється вплив занять спортом на особистість, її фізичний, розумовий і духовний розвиток. Зокрема, цей популярний вид суспільної діяльності зміцнює здоров'я людини, сприяє фізичному вдосконаленню, формує гармонійний внутрішній світ, стимулює активність та прагнення до здобуття нових знань, розвиває когнітивні здібності, уміння і компетенції, розкриває внутрішній потенціал і таланти, формує гармонійний внутрішній світ й аксіосферу особистості.

Проаналізовані наукові джерела уможливили чітке розуміння процесів, що відбуваються у фізкультурно-спортивній галузі, допомогли сформулювати значущі для дослідження висновки про те, що сучасний шкільний спорт виконує цілий комплекс важливих соціокультурних функцій гуманістичної спрямованості, а заклади загальної середньої освіти стають місцем, де учнівська молодь має змогу вдосконалити фізичні можливості, розвинути спортивні здібності й, водночас, у захопливий спосіб набути суспільних навичок і цінностей. Доцільність звернення світових співтовариств до проблеми організації освітнього процесу, спрямованого на формування ціннісного світу учня засобами шкільного спорту, підтверджена низкою реформ в системі фізичного виховання і спорту, проведених у більшості країн Європи та світу.

Встановлено, що шкільний спорт за кордоном займає важливе місце не лише як засіб формування основної цінності – здоров'я школяра, важлива сфера спілкування та прояву соціальної активності, форма організації та проведення спортивно-рекреаційного дозвілля, а й засіб впливу на структуру морально-вольових якостей, світогляд, ідеали, цінності особистості. Підтверджено, що світовий досвід формування в учнів цінностей засобами шкільного спорту заслуговує на особливу увагу і, без сумніву, потребує впровадження у вітчизняну освітню практику.

Вивчення стану фізкультурної освіти і шкільного спорту в різних країнах світу, в тому числі й Україні, свідчить, що в цій сфері відбулися кардинальні

зміни, які стосуються реалізації обов'язкових державних програм з фізичного виховання і спорту, впровадження інноваційних форм організації та методики проведення занять у закладах загальної середньої, оновлення спортивної інфраструктури та підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів (учителів, тренерів, освітніх менеджерів та ін.). Здійснено компаративний аналіз цілей, завдань і змісту фізичного виховання та спорту в Україні та розвинутих країнах світу (Франції, Німеччини, Італії, Польщі, США, Канади, Японії та ін.) які концептуально не відрізняються, а лише доповнені з урахуванням національних і ментальних особливостей.

Розглянуто ефективні моделі шкільного спорту в зарубіжних країнах, які мають як спільні, так і відмінні риси. Характерними особливостями моделей організації шкільного спорту в проаналізованих зарубіжних країнах є: підтримка шкільного спорту державними інституціями та громадськими організаціями; тісна співпраця між закладами освіти і спортивними клубами; надання учням можливостей для вільного вибору форм занять і видів спорту; організація крім змагань, спрямованих на досягнення конкретного спортивного результату, ще й різноманітних спортивних свят, фестивалів, конкурсів тощо. Закладам загальної середньої освіти надана автономія в організації фізкультурно-спортивної діяльності учнів, налагоджена системна співпраця та взаємодія між державними органами і спортивними асоціаціями, здійснюється співфінансування закладів освіти, оновлення спортивної інфраструктури, допомога в організації та проведенні змагань та ігор. В більшості країн світу позаурочні (позакласні та позашкільні) форми фізкультурно-спортивної роботи органічно доповнюють традиційні уроки фізичної культури є важливою складовою національних програм фізичного виховання і розвитку школярів.

Матеріали першого розділу дисертації відображені у публікаціях [149, 152, 153, 159, 160, 173, 159, 160, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 178, 180, 182, 183, 184, 189, 204, 639, 654, 698, 709, 712].

## РОЗДІЛ 2

### СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ І ШКІЛЬНОГО СПОРТУ В США (XX – початок XXI ст.)

#### 2.1. Суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні передумови формування системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США на початку XX ст.

Для здійснення ретроспективного аналізу особливостей розвитку системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США нами вивчалися суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні передумови, які вплинули на її становлення, формування та розвиток, що зрештою зумовило досягнення нинішнього високого соціального статусу в цій державі.

З'ясовано, що важливим суспільно-політичним і культурно-освітнім явищем на початку XIX ст. у США стало досягнення компромісів й поступок з боку опозиційних релігійних громад щодо поширення спорту та фізичних вправ у закладах освіти. Відомо, що в той період формування системи раннього фізичного розвитку і виховання дітей, активного проведення дозвілля ускладнювались впливом із боку різних релігійних течій та пуританських ідей, поширених в англійських колоніях Північної Америки. Однак уже в середині XIX ст. релігія і спорт зайняли паритетне місце у філософії М'язового Християнства (*Muscular Christianity*), що сповідувала ідею про те, що тіло та фізичні навантаження не суперечать праведному християнському життю, а є його невід'ємною і навіть необхідною складовою. Саме цей філософський напрям дозволив достатньо консервативним американцям розпочати відхід від системи пуританського виховання, яке ввійшло в історію як синонім суворого і цнотливого виховання молодого покоління.

Починаючи з другої половини XIX ст., значний вплив на розвиток спорту мала Християнська асоціація молодих людей – ХАМЛ (*Young Mens Christian Association* – YMCA). Ідеологія цієї асоціації, створеної в Англії у 1844 р., була

спрямована на формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості. Зокрема, в ній важливе значення надавалося необхідності фізичної активності громадян. У 1851 р. перше американське відділення ХАМЛ розпочало діяльність у м. Бостон – неформальній столиці Нової Англії. Цей рух був настільки успішним, що спричинив створення у 1883 р. Міжнародної школи ХАМЛ у штаті Массачусетс, а згодом – у Спрингфілдському коледжі, який донині зберігає і примножує традиції спорту та фітнесу, здійснює наукові дослідження у галузі фізкультурної освіти і спорту в США.

Беззаперечний вплив на розвиток системи фізкультурної освіти і спорту мали імміграційні й урбанізаційні процеси зазначеного періоду. Так, у період з 1820 до 1890 р. до США прибула значна кількість іммігрантів із різних куточків світу, що спричинило стрімкий розвиток виробництва у великих містах і передмістях. Більшість населення США поступово урбанізувалося та перетворювалося з переважно сільського на міське. Для таких традиційних видів сільського спортивного дозвілля, як рибальство, полювання й інші розваги на відкритому повітрі в урбанізованому міському просторі місця не було, тому виникла потреба у розвитку спортивної індустрії, створенні інфраструктури, відкритті спортивних клубів для міського населення.

Найбільш популярним з-поміж заснованих у цей період спортивних клубів був Turnverein, який розпочав діяльність у Цинциннаті в 1848 р. завдяки ініціативі німецьких іммігрантів. До кінця XIX ст. подібні гімнастичні клуби функціонували майже в усіх містах США, де проживало населення німецького походження [591].

Іммігранти створювали велику кількість нових спортивних ігор і рухливих забав, що значно розширило спектр традиційних видів спорту в США. Крім того, поселяючись у великих містах, розрізнені групи іммігрантів об'єднувалися та спільно взаємодіяли, вболіваючи та підтримуючи за одні й ті ж місцеві спортивні команди. Населення брало активну участь у різноманітних традиційних для певної місцевості спортивних змаганнях й іграх, які згодом набули статусу національних видів спорту [352].



Аналіз літературних джерел дає підставу констатувати, що на зародження спортивної індустрії, особливо професійного спорту, суттєвий вплив мали прискорений розвиток транспортної інфраструктури, засобів комунікації та загальна індустріалізація країни. Так, якщо в 1830 р. у США було прокладено лише 23 милі залізничних колій, то вже через десять років було побудовано 53 нових станцій та прокладено 848 миль залізничних колій. У 1840 р. був винайдений телеграф, який дав змогу миттєво отримувати дані про спортивні перемоги та результати і швидко поширювати інформацію. У газетах і журналах з'явилися окремі полоси й навіть цілі сторінки, присвячені спортивним подіям. Це, зі свого боку, вплинуло на зростання кількості глядачів і вболівальників. Хоча населення, що проживало в XIX ст. у США, здебільшого асоціюється з благочестивими пуританами, які важко і багато працювали, проте, як свідчать дослідження, вони усе ж захоплювалися спортом [319]. Так, наприклад, у 1844 р. понад 35 тис. вболівальників зібралися на іподромі в Нью-Йорку, щоб спостерігати за 10-мильним легкоатлетичним марафоном, а у 1862 р. під час громадянської війни понад 40 тис. глядачів були присутніми на грі між бейсбольними командами Нью-Йоркського полку [319].

Громадянська війна 1861 – 1865 рр. спричинила піднесення промислового виробництва, зумовила пришвидшену індустріалізацію країни, що вплинуло на подальший розвиток спортивної галузі, фізкультурної освіти та фітнесу. Відтак були створені та впроваджені нові технології виробництва, які значно розширили та зміцнили спортивну матеріально-технічну базу. Однак слід визнати, що до 1885 р. спорт, фітнес і фізкультурна освіта як суспільні сфери діяльності були ще недостатньо розвинутими. Так, за даними американського дослідника спорту Л. Гая (*L. Guy*), у 1791 р. в Філадельфії відкрито перший приватний басейн, у 1820 р. – перший спортивний зал у Гарвардському коледжі, а в 1827 р. відбулися перші змагання з американського футболу [419, с. 226].

З'ясовано, що на розвиток спорту і фізкультурної освіти значний вплив мала існуюча на той час система освіти. Найбільш примітним був Закон про коледж Ленд-Грант (*Land-Grant College Act*) або Закон Моррілла, названий на

честь конгресмена зі штату Вермонт В. Моррілла (*J.S.Morrill*), який був підписаний президентом США А. Лінкольном (*A. Lincoln*) 2 липня 1862 р. Суть цього Закону зводилася до того, що для національних меншин необхідно створити рівні можливості у різних соціально-економічних сферах, у тому числі й освіти. Це допомогло заснуванню низки закладів вищої освіти, які фінансувалися з державного бюджету та за рахунок земельних грантів. В ці навчальні заклади вступали представники різних національностей, що проживали у країні. Саме створені у цей період такі всесвітньо відомі заклади вищої освіти, як Корнельський університет, Массачусетський технологічний інститут та Університет Вісконсіна в Медісоні, зрештою, стали флагманами у розвитку спорту, фітнесу і фізкультурної освіти в США.

Наприкінці XIX ст. стає реальністю американська ідея про доступну загальну освіту для всіх. Крім того, були врегульовані більшість правових аспектів фінансування освіти: суди приймали рішення, що земельний податок, який отримує держава, слід перенаправляти на розвиток освітньої галузі, що й стало поштовхом для подальшого створення сучасної моделі американської загальноосвітньої школи. Конгресом США були прийняті відповідні законодавчі акти, які врегульовували не лише право на відвідування школи усіма дітьми, а й тривалого перебування у ній.

Крім того, наприкінці XIX ст. значного розвитку і поширення набули різноманітні наукові теорії, ідеї та концепції європейських учених, які безпосередньо чи опосередковано вплинули на подальший розвиток фізкультурної освіти і спорту в США. Зокрема, автор теорії еволюції Чарльз Дарвін (*C. Darwin*) та Альфред Рассел Воллес (*A.R. Wallace*) запропонували принципи природного й статевого добору. Важливими для обґрунтування необхідності фізичного розвитку дітей стали ідеї та погляди Дж. Локка (*J. Locke*), викладені у відомій праці «Думки про виховання дітей». В ній вчений наголошував на потребі виховання фізично здорового джентльмена, здатного досягти особистого благополуччя та здоров'я. Необхідно виокремити положення про систему фізичного виховання дітей, запропоновану Ж.-Ж. Руссо (*J.-*

*J. Rousseau*), в якій чи не вперше було запропоновано диференційоване навчання та виховання хлопчиків і дівчат. Він уважав, що хлопчиків задля збереження здоров'я, фізичного розвитку та виховання волі змалку слід загартовувати, купати у холодній воді, привчати до помірних фізичних вправ. Натомість, фізичне виховання дівчат, на його думку, слід спрямовувати на розвиток легкості, витонченості, грації рухів засобами гімнастики або хореографії. Без сумніву, значний вплив на розвиток психології фізичного виховання та спорту здійснив З. Фройд (*S. Freud*), який вивчав людське несвідоме. Вчений розвинув методику вільних асоціацій та тлумачення сновидінь, що заклала підґрунтя психоаналізу та сформулював концепцію структури психіки. Цікавими для американських фахівців у галузі спорту були погляди Г. Песталоцці (*H. Pestalozzi*), який намагався за допомогою гармонійного розвитку фізичних і розумових здібностей, моральних якостей покращити становище людей праці. Американці також взяли на озброєння ідеї німецьких учених К. Маркса (*K. Marx*) та Ф.Енгельса (*F. Engels*) про важливість фізичного виховання для різнобічного та гармонійного розвитку особистості.

Зазначені наукові теорії та ідеї, виголошені видатними європейськими мислителями XVIII – XIX ст., дали змогу визначити методологічні підходи у дослідженнях багатьох учених із різних країн світу, у тому числі й американських.

Першими відомими науковими працями американських учених можна вважати опублікований у 1831 р. теоретичний трактат про користь спорту та фізкультурної освіти для розвитку дитини, підготовлений Дж. Уорреном (*J. Warren*) – професором анатомії і фізіології Гарвардського університету, а також «Курс калістеніки для молодих леді» К. Бічер (*C. Beecher*), який вийшов друком у цьому ж році [537].

Рубіж XIX – XX ст. став особливим періодом в історії американської освіти загалом та фізичного виховання і спорту зокрема. У цьому контексті слід наголосити, що в школах США до 1885 р. заняття з фізкультурної освіти і спорту не були обов'язковими, проте думка про їх необхідність була достатньо

поширеною як серед учених, вчителів, так і серед дітей та батьків. Саме цьому передували події, які кардинально вплинули на становлення і розвиток досліджуваної галузі. Так, у 1825 р. Ч. Бек (*C. Beck*), який вважається першим визнаним у країні вчителем фізкультурної освіти, який розробив програму з німецької гімнастики та впровадив її у школі Роунд Хіл (Північний Хемптон, штат Массачусетс). Через рік інший прибічник німецької гімнастики Ч. Фоллен (*C. Follen*) розпочав працювати за цією системою у Гарвардському коледжі. У 1837 р. К. Бічер заснувала Західний Жіночий інститут, де впровадила авторську систему фізичного виховання, яка ґрунтувалася на калістеніці, що стала невід'ємною складовою навчальної програми. У цьому ж році в Голокоській жіночій семінарії започатковано окремий курс з фізкультурної освіти. У 1839 р. в місті Лексінгтон (штат Массачусетс) був заснований перший заклад освіти, в якому здійснювалася підготовка вчителів. У 1866 р. урядом штату Каліфорнія вперше була ухвалена резолюція щодо впровадження обов'язкових уроків фізичної культури у початковій школі [508, с. 295].

Оскільки релігійні заборони у США, як йшлося вище, поступово втрачали свій вплив, то переконання у тому, що заняття фізичними вправами та фітнесом є важливими для дітей, все більше ставало актуальним і загально визнаним. Ця зміна у філософії освіти дала змогу фізичному вихованню стати рівноправною складовою освітнього процесу, як у школах, так і коледжах. У 1861 р. Едвард Хічкок (*E. Hitchcock*) став директором першого у США відділення гігієни і фізичної культури в Амхерст Коледжі [722].

Важлива роль у процесі інституалізації фізичного виховання у США належить Д. Сардженту (*D. Sargent*), який у 1879 р. він був призначений асистентом професора фізичного виховання і директором Хеменвей гімназії у Гарвардському коледжі. Саме Е. Хічкок і Д. Сарджент вперше розробили теорію фізкультурної освіти в США, окресливши фундаментальні підходи, які надалі забезпечили стрімкий розвиток цієї освітньої галузі наукових знань. Згодом, починаючи з 1885 р., їхні ґрунтовні теоретичні ідеї, перевірені на практиці,

створили умови для швидкого розвитку галузі спорту, фітнесу та фізкультурної освіти в США [516].

Водночас американське суспільство й надалі залишалося достатньо консервативним до спортивних ігор і розваг, бо головною цінністю вважалася праця. Відтак система освіти також за інерцією зберігала чимало формальних і неформальних заборон щодо спорту, а в школах, наприклад, заняття фізичним вихованням були менш поширеними, ніж уроки з ручної праці. Спорт здебільшого був популярним і розвивався у коледжах, що було заслугою скоріше студентів, а не фахівців, які розробляли та впроваджували навчальні спортивні програми.

Вагомий внесок у розвиток фізичного виховання і спорту в США зробив В. Андерсон (*W. Anderson*), який у 1885 р. став першим секретарем організації, донині відомої як Американський альянс здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців (*American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance* – ААНРЕД). Він закінчив медичну школу і працював в Аделфійській (*Adelphi*) академії в Брукліні інструктором з фізичної підготовки, а також брав участь у роботі німецького спортивно-гімнастичного клубу *Turnverein* у м. Квілінс (штат Іллінойс). Він неодноразово наголошував, що стурбований відсутністю в закладах освіти вчителів фізкультурної освіти, які мають відповідну професійну підготовку [504, с. 17].

Відомо, що до 1885 р. у США не було закладів вищої освіти, в яких здійснювалася підготовка фахівців до виконання обов'язків «учителя гімнастики», як тоді їх називали. Щоб стати інструктором із фізичної підготовки, особі необхідні були лише поверхові знання у галузі медицини та мінімальний особистий досвід занять гімнастикою. Зауважимо, що поширений та той час різновид гімнастики значно відрізнявся від сучасної спортивної гімнастики, а скоріше був комплексом певних фізичних вправ. Наприкінці ХІХ ст. у США не було професійних спортивних організацій, які б об'єднували людей за спільними інтересами, бракувало відповідної літератури для підготовки фахівців, тобто

фактично не було створено умов для спеціальної підготовки вчителя фізкультурної освіти в сучасному його розумінні.

У цей період В. Андерсон об'єднав групу осіб, котрі цікавилися фізичною підготовкою, висловлювали бажання займатися фізичним вихованням учнівської та студентської молоді, впроваджувати різні гімнастичні системи в освітній процес, мали змогу переймати набутий досвід організації спортивних тренувань, змагань та ігор. Як результат, 27 листопада 1885 р. в Аделфійській академії була проведена перша конференція-зустріч представників різних верств американського суспільства, на якій актуалізувалася проблема фізкультурної освіти молоді. Серед присутніх були місцеве духовенство, керівники закладів освіти, журналісти, президенти коледжів, викладачі й інструктори з фізичної підготовки та спорту [504, с. 17]. Учасники прийняли резолюцію про створення громадської організації – Асоціації сприяння фізкультурній освіті (*Association for the Advancement of Physical Education*). Президентом було обрано доктора Е. Хічкока, який заснував першу в США кафедру фізкультурної освіти в коледжі Амхерст та очолював її. Доктор Д. Сарджент, директор гімназії в Гарвардському Коледжі, був обраний віце-президентом, а доктор В. Андерсон став першим секретарем зазначеної асоціації. Членами новоствореної організації стало 49 із 60 учасників конференції, а ця подія заклада підґрунтя у формуванні високого статусу вчителя фізкультурної освіти в США.

Результатом усіх вище означених подій стало визнання Національною Асоціацією освіти в 1891 р. фізкультурної освіти як обов'язкового навчального предмету і його запровадження в усіх американських закладах початкової та загальної середньої освіти. Слід зауважити, що наприкінці XIX ст. в змісті більшості шкільних програм з фізкультурної освіти використовувалися європейські гімнастичні системи, основною метою яких було одночасне виконання фізичних вправ групою учнів.

Для того, щоб зрозуміти особливості гімнастичних систем і причини їх популярності як ранніх форм фізкультурної освіти в США, необхідно врахувати деякі політичні обставини зазначеного періоду. Передовсім звернемо увагу, що

у тогочасній Європі, як і в Америці, почали швидко поширюватися націоналістичні рухи, які своєю діяльністю спрямовували на культивування в молодіжному середовищі патріотичних почуттів («підняття воєнного духу»), а підтримка певної національної гімнастичної системи трактувалася не лише як ознака її загального визнання, а як прояв гордості за країну, в якій вона була створена (французька, німецька, шведська, американська та ін.).

У цей період в європейських країнах і США достатньо популярною стала психологічна теорія, відома як «*Faculty Psychology*», яка обґрунтовувала, що людський розум можна розвинути завдяки точним, системно повторювальним рухам під час гімнастичних вправ. Відтоді одним із важливих завдань фізкультурної освіти (гімнастики) стало вдосконалення когнітивних процесів.

Порівняльний аналіз поширених наприкінці XIX – початку XX ст. в Європі та США гімнастичних систем, їх цілі, види рухової активності, технічні засоби (спортивний інвентар) і коротка історія виникнення подані у додатку Б. Як зазначає А. Вестон (*A. Weston*), у США існувала конкуренція між поширеними гімнастичними системами, що домінували на заняттях фізичними вправами у школах і коледжах. Ця обставина зумовила необхідність розроблення альтернативних навчальних програм із фізкультурної освіти [724].

Важливою подією, яка вплинула на подальший розвиток шкільної фізкультурної освіти і спорту в США, стала Бостонська конференція, що проходила у 1889 р. Вона була організована за ініціативи Е.М. Хоманс (*A.M. Homans*), а очолив її Комісар з питань освіти США В. Гарріс (*W. Harris*). Основною метою конференції стала популяризація шведської гімнастичної системи. На дискусійних майданчиках конференції відбувалася оцінка різних чинних на той час у США гімнастичних підходів. Згодом цю конференцію навіть назвали «битвою гімнастичних систем». Спікерами на ній виступали відомі постаті в галузі фізкультурної освіти і спорту в США – Е. Хічкок (*E. Hitchcock*), Д. Сарджент (*D. Sargent*), Е. Хартвелл (*E. Hartwell*), В. Андерсон (*W. G. Anderson*), Н. Посс (*N. Posse*). Свої наукові обґрунтування та пропозиції надіслали видатний американський громадський діяч німецького походження

Г. Метцнер (H. Metzner) із Нью-Йоркського спортивного клубу Turnverein, а також барон П. де Кубертен (*P. de Coubertin*) із Франції, який невдовзі ініціював відродження Олімпійських ігор [239].

Зазначена конференція стала визначальною для подальшого розвитку фізкультурної освіти і спорту в США. Незважаючи на те, що кожен фахівець обстоював гімнастичну систему, прихильником якої був, на конференції вдалося досягнути консолідованого розуміння головної мети фізкультурної освіти та шляхів підвищення її ефективності.

Як зазначають дослідники в галузі історії фізичної культури Б. Спірс (*B. Spears*), Р. Суонсон (*R. Swanson*), Е. Сміт (*E. Smith*), період з кінця XIX ст. в США характеризувався як перехідний між місцевими спортивними іграми та інституалізацією спорту як важливої суспільної діяльності [656]. Саме тоді спорт загалом і спортивні ігри зокрема, швидко видозмінювалися від недостатньо організованих, часто без дотримання чітких правил дій до стандартизованих видів із прописаними нормами та правилами проведення, які підпорядковувалися новоствореним структурам – національним федераціям із видів спорту. Встановлено, що основною передумовою стандартизації спорту було стрімке зростання в США середнього класу завдяки процесам індустріалізації й урбанізації, розвитку транспортної інфраструктури та систем зв'язку.

У таблиці 2.1. подано перелік індивідуальних і командних видів спорту, які набули широкої популярності у період становлення «організованого спорту» наприкінці XIX – початку XX ст. у США.

---



Таблиця 2.1

**Індивідуальні та командні види спорту, які набули широкої популярності у період становлення «організованого спорту»**

стрільба з лука	керлінг	катання на роликівих ковзанах
бейсбол	фехтування	веслування
велосипедний спорт	футбол американський	регбі
більярд	гольф	вітрильний спорт
боулінг	гімнастика	стрільба
бокс	гандбол	лещетарство
каное	хокей	футбол (сокер)
крикет (командна гра з м'ячем та битою)	поло	плавання
крокет (кожний з учасників команди ударами молотка по дерев'яній кулі намагається швидше провести її через відповідно поставлені на майданчику дужки)	лактос (командна гра з твердим гумовим м'ячем, який переносять полем за допомогою кросів – сіток на довгій ручці)	волейбол
біг по пересічній місцевості	ходьба	теніс
легка атлетика	стрільба по руховим мішеням (мисливська)	кінний спорт (рись)
водне поло	боротьба	яхтинг

*Джерело:* Lukas J., Smith R. *Saga of American sport*. Philadelphia: Lea and Febiger. 1978. 439p. P. 212-213 [516].

Історичні дані свідчать, що у 1859 р. вперше в США відбувся офіційний матч між коледжами з бейсболу, а десятьма роками пізніше – перша гра між коледжами з американського футболу [573]. У 1874 р. завдяки ініціативі М. Оутбрідж (*M. Outerbridg*) на американському континенті був зіграний перший тенісний матч [484], а офіційне змагання з бадмінтону вперше проходили у 1878 р. Через рік, у 1879 р. були створені Національна Асоціація стрільби з лука та Асоціація любителів легкої атлетики [489].

Під час громадянської війни національним видом спорту в США став бейсбол, який разом із організаціями, які його популяризували та фінансово підтримували, досягнув достатньо високого професійного рівня. Гравці почали отримували високі зарплати за професійно-спортивну діяльність, а команди-переможці – преміальні виплати. Найвідомішою була бейсбольна команда під

назвою «Червоні панчохи» з м. Цинциннаті, яка в 1868 р. не програла жодного матчу, а ігри з її участю відвідали майже 200 тис. глядачів. Значна заслуга такого успіху команди належала видатному спортивному менеджеру Г. Райту (*H. Wright*) [516, с. 439].

Окремі види спорту, такі як гольф чи теніс, батьківщиною яких була Європа, паралельно розвивалися на цих двох континентах. Бейсбол і футбол, які також у США «прийшли з Європи», настільки видозмінилися, що їх вважають американськими. У цей час були винайдені й суто американські види спорту, з-поміж яких найбільш відомим є софтбол, що виник у Чикаго в 1887 р. як різновид бейсбольної гри, яка проходить на меншому за розмірами майданчику та з мінімальною кількістю інвентарю. Відмінності в софтболі від бейсболу спрямовані на зниження травматизму завдяки більш низьким фізичним навантаженням спортсменів.

Баскетбол як командну гру з м'ячем у закритому приміщенні створив і впровадив Д. Нейсміт (*J. Naismith*) – викладач анатомії та фізкультурної освіти з Спрінгфілдської міжнародної тренувальної школи (штат Массачусетс). Перший офіційно зареєстрований баскетбольний матч між студентами коледжу відбувся у грудні 1891 р. Наступного року в студентській газеті «Трикутник» Д. Нейсміт опублікував правила гри в баскетбол, які склалися з 13 пунктів [726].

Законодавцем волейболу вважається В.Д. Морган (*W.G. Morgan*), який викладав гімнастику в коледжі Християнської асоціації молоді (ХАМЛ) в м. Холіоке (штат Массачусетс). У 1896 р. він вперше продемонстрував цю гру на конференції коледжів асоціації молодих християн у Спрингфілді [542]. Варто зазначити, що з початку виникнення цієї гри активну участь у ній брали жінки. Викладачка С. Беренсон (*S. Berenson*) зі Сміт-коледжу одразу ж адаптувала цю командну гру для своїх учениць, а вже у 1889 р. були розроблені чіткі правила гри, а жінки отримали змогу брати участь в офіційних змаганнях [656].

Важливою подією цього періоду, яка вплинула на подальший епохальний розвиток спорту як соціокультурного явища, стало відродження Олімпійських ігор. Ініціатором виступив французький спортивний і громадський діяч, педагог

і письменник П. де Кубертен (*P. de Coubertin*). Велике значення він надавав заняттям спортом, вважаючи його одним із засобів гармонійного розвитку особистості і важливою складовою життя молодого людини. Ним сформульовано основні принципи олімпізму, які ґрунтуються на соціальній цінності спорту, спортивних змагань і процесу підготовки до них. Саме в спорті, на думку П. де Кубертена, криються величезні можливості для реалізації головних морально-духовних і культурних цінностей гуманістичного суспільства, таких як мир, дружба, повага, взаєморозуміння, що мали об'єднати сучасний світ. Однак, головною ціллю олімпійського руху, на думку П. де Кубертена, є використання спорту з метою різнобічного та гармонійного розвитку молодого покоління, тобто використання виховної й освітньої функцій олімпізму.

Ще однією характерною особливістю кінця ХІХ – початку ХХ ст., яка безпосередньо вплинула на розвиток шкільного спорту в США, був спортивний рух у кампусах (студентських містечках) коледжів й університетів. Це було унікальне світове явище, феноменальний шлях якого забезпечив інтеграцію спорту в студентське життя. Як зазначають Дж. Лукас (*J. Lukas*) і Р. Сміт (*R. Smith*), якщо в середині 50-х рр. ХІХ ст. кількість студентів, що займалися спортом, була незначною, а між коледжами не проводилося жодних змагань, то на рубежі ХІХ – ХХ ст. відбулися кардинальні зміни: спорт завоював чільні позиції та став відігравати важливу соціальну роль у житті кампусів. Значно зросла кількість змагань між коледжами, спорт зайняв одне з ключових місць у студентському житті. Ця тенденція зберігається і сьогодні [516].

У таблиці 2.2. подана коротка хронологія основних спортивних подій другої половини ХІХ ст., які вплинули на розвиток студентського спорту в США.

**Хронологія основних студентських спортивних подій  
другої половини XIX ст.**

<b>Роки</b>	<b>Події</b>
1852	Перші змагання-регата між коледжами Єлю і Гарварду
1859	Перша гра у бейсбол між коледжами Амхерства і Вільямса
1869	Перший футбольний матч між коледжами Ратгерс і Принстон
1873	Перші легкоатлетичні змагання як частина Саратозької регати
1875	Створення міжколеджної (студентської) асоціації аматорів спортсменів США
1883	Заснування міжколеджної (студентської) асоціації тенісистів
1890	Перші змагання з бігу по пересічній місцевості між командами Корнелл і Пенни
1890	Перші змагання з тенісу жінок, що відбулися у Каліфорнійському університеті
1891	Створення баскетболу, як командної гри у коледжі Спрінгфілда
1892	Заснування жіночої баскетбольної команди у Каліфорнійському університеті
1895	Перші змагання з хокею між коледжами
1895	Організація міжколеджної конференції (згодом – Конференція Великої Десятки)
1896	Перші змагання з плавання між коледжами Колумбії, Пенну та Єлю

*Джерело:* Siedentop D. Introduction to Physical Education, Fitness, and Sport. McGraw-Hill Higher Education. 2003. 448 p. [641].

Наприкінці XIX ст. практично усі американські університети мали власні спортивні асоціації, організаторами яких передовсім виступили самі студенти. Вони розробляли календарі спортивних змагань, здійснювали підготовку, організаційну підтримку, проводили пошук джерел фінансування тощо. Зазначимо, що студенти часто відчували тиск з боку адміністрації коледжів і викладачів, адже спортивна робота потребувала значних фінансових вкладень. Оскільки графіки змагань ставали більш насиченими, а підготовка студентів-спортсменів дорожчими, то додаткових коштів вимагало оновлення спортивної інфраструктури, закупівля спорядження, інвентарю та ін. Відтак, якщо організовані студентами спортивні асоціації на початку своєї діяльності могли розв'язувати фінансові проблеми самостійно, то згодом витрати стали такими, що виникла необхідність пошуку підтримки з боку адміністрації закладів освіти та спонсорів як єдино можливих шляхів забезпечення розвитку студентського спортивного руху.

Крім того, якщо перші ініціатори фізкультурної освіти головну увагу приділяли впровадженню різних гімнастичних систем у шкільні навчальні програми та науково-методичних підходів у роботу вчителів, то студенти здебільшого займалися створенням осередків організованого спорту в коледжах й університетах. Завдання з організації тренувань, підготовки студентської команди, розроблення календаря спортивних змагань та ін. спочатку покладалися на капітана, обраного з числа студентів, і лише згодом ці обов'язки виконував спеціально найманий спортивний менеджер. Щоб запобігти можливим зловживанням із боку спортивних менеджерів факультетські адміністрації контролювали їхню діяльність. Також зауважимо, що в жіночих видах студентського спорту зловживань було набагато менше, оскільки адміністрація закладу освіти здійснювала особливий контроль за роботою тренерів і спортивних менеджерів. Як було зазначено, активне просування спорту в студентське життя спочатку викликало спротив із боку адміністрації та педагогічних працівників, однак швидкий розвиток, високий статус і рівень уможливив перегляд негативного ставлення викладачів до цього унікального соціокультурного явища на теренах США.

У зазначений період актуальними також були проблеми, пов'язані з дотриманням принципів «чесної гри» (*fair play*). Як свідчить проведений нами аналіз літературних джерел, часто у спортивних змаганнях, які проводилися між американськими коледжами, траплялися випадки «брудної гри» («*dirty game*») й інші негативні явища. Американські науковці Дж. Лукас і Р. Сміт пов'язують ці ганебні явища на початку розвитку організованого студентського спорту з особливостями американського суспільства XIX ст., зокрема з поширенням пуританських трудових норм поведінки (етики) та відсутністю достатнього прошарку «джентльменів» – осіб із виключно високим рівнем освіченості та виховання. «В основу пуританського життя було покладено правило: «Якщо роботу потрібно виконати, то ви повинні робити все можливе і неможливе, щоб вона була виконана», що давало право спортсменам прагнути перемагати в будь-який спосіб, без огляду на етичні норми» [516, с. 213].

Незважаючи на те, що спорт поступово ставав стандартизованим і були встановлені офіційні правила участі в спортивних іграх, які стримували прояви негативної поведінки, в США й надалі практикувалися «перемоги будь-якою ціною» («*victory at any cost*») замість «перемоги за правилами» («*victory by the rules*»). Натомість, наприклад, в Англії, яка також є батьківщиною багатьох видів спорту, сповідували інші цінності. Бажання перемоги за будь-яку ціну стримувалися почуттям честі, необхідністю дотримуватися правил чесної гри та поваги до суперника, які в молодих англійців виховувалися змалку.

Класичним прикладом успішного американського спортсмена, життя і кар'єра якого описана в книзі «Сага американського спорту», був капітан Єльської футбольної команди Дж. Хоган (*J. Hogan*). Студентську спортивну кар'єру він розпочав лише у 27 років, йому виділили найкращу кімнату в гуртожитку студентського кампусу, забезпечили безкоштовним харчуванням в університетській їдальні тощо. Хоча навчання було платним, однак він отримував щорічну стипендію в розмірі 100 доларів. Окрім того, Дж. Хогану були надані права на продаж ігрових програмок, за які він отримував певний дохід, а також спортсмен був призначений агентом Американської тютюнової компанії й отримував дивіденди (комісію) за кожен продану пачку сигарет у Нью-Хейвені. Після успішного футбольного сезону йому надавалася відпустка під час навчання, яку він використовував для подорожей на Кубу [516].

Часто спортсмени впродовж одного сезону представляли спортивні команди різних коледжів й університетів. Чимало з них отримували високу зарплату (підвищену стипендію), а деяких навіть зараховували на навчання у заклади вищої освіти лише на термін проведення спортивних змагань. Таким чином, популярність студентського спорту ставала додатковою причиною зловживань із боку його учасників, що загрожувало реалізації цінностей фізкультурної освіти і спорту загалом. Такий стан зумовив необхідність контролю з боку адміністрації за розвитком студентського спорту. Перехід під установлений контроль уможливив подальший розвиток спорту як важливого сегменту університетського життя, що сприяє досягненню освітніх і виховних

цілей. Відтак у 1882 р. в Гарварді був створений перший наглядовий комітет із легкої атлетики, а в 1888 р. його повноваження були значно розширені і до складу ввійшли випускники та студенти. Цей позитивний досвід поступово перейняли й інші американські коледжі та університети.

Наступним важливим кроком у посиленні контролю за студентським спортивним рухом стало створення асоціацій університетів, які нині називаються спортивними конференціями (*Athletic Conferences*). У 1895 р. була створена перша міжуніверситетська конференція (рада), яка розробила вимоги і правила участі студентів, положення про перехід до інших команд, а також встановила регламентні умови щодо діяльності тренерського складу. Ця конференція, нині відома як Західна Конференція (*Western Conference*) або Велика десятка (*Big ten*), стала класичною моделлю спільного контролю за спортивними студентськими командами, яку перейняли інші заклади вищої освіти в різних американських штатах. За статистичними даними, сьогодні в склад Західної Конференції входить 14 університетів (в основному навчально-дослідницькі з високим міжнародним рейтингом і відносно великою кількістю студентів), розміщених в основному на Середньому Заході – від Небраски на Заході до Пенсільванії на Сході [240].

Отже, суспільно-політичні та культурно-освітні події, соціально-економічний стан населення наприкінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. стали важливими передумовами становлення та формування фізкультурної освіти і спорту в США, спочатку студентського, а пізніше й шкільного. Ця тенденція зберігалася та поглибилася у першій половині ХХ ст. Важливо наголосити, що в США до 1885 р. фізкультурна освіта не була обов'язковим шкільним предметом, за виключенням штату Каліфорнія, де з 1866 р. у школах різного рівня були запроваджені уроки фізичного виховання. Лише у 1891 р. Національна Асоціація освіти визнала цей предмет обов'язковою складовою освітньої програми для закладів загальної середньої освіти. З'ясовано, що у цей період на уроках фізкультурної освіти переважало використання європейських гімнастичних систем – німецької, британської, шведської та ін. Спортивні ігри у жодній з

означених систем практично не використовувалися. Крім того, до 1885 р. не здійснювалася професійна підготовка вчителів фізкультурної освіти та спорту для закладів початкової, загальної середньої та вищої освіти, однак наприкінці XIX ст. для цього були закладені науково-теоретичні і практичні основи. Розвитку шкільної фізкультурної освіти також сприяло створення Спортивної ліги шкіл (1903 р.) і Національної асоціації студентського спорту (1905 р.), розроблення національної концепції здоров'я людини тощо.

Ретроспективний аналіз зародження, становлення та формування фізкультурної освіти і шкільного спорту в США на рубежі XIX – XX ст. дає підстави для висновку про еволюційний поступ – від нетерпимості й несприйняття з боку релігійних догматичних течій і пуританських настанов у вихованні молоді до реалізації фундаментальних положень фізкультурної освіти, зважаючи на специфіку, зумовлену тодішнім рівнем соціально-економічного розвитку та культурно-освітнього рівня американського суспільства. Основними детермінантами означеного історичного періоду в сприйнятті американським суспільством ідей запровадження фізкультурної освіти і шкільного спорту стали:

- 1) зміна суспільного ставлення до фізичного та патріотичного виховання молодого покоління;
- 2) усвідомлення можливостей, переваг і перспектив студентського та шкільного спорту;
- 3) посилення уваги з боку держави до проблем, пов'язаних із руховою активністю та фізичною підготовкою дітей у школах і студентів у коледжах й університетах;
- 4) ухвалення нормативно-правових актів про обов'язковість фізкультурної освіти учнівської та студентської молоді;
- 5) застосування диференційованого підходу до розроблення змісту фізкультурної освіти, зокрема при обґрунтуванні вибору гімнастичних систем для навчальних програм;
- 6) поступове підвищення статусу університетського і шкільного спорту в американському суспільстві та подолання негативних явищ завдяки посиленню контролю з боку адміністрації закладів освіти, а також спільної взаємодії зі спортивними самоврядними і громадськими організаціями та ін.



## 2.2. Становлення системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1900 – 1944 рр.)

Знаковою подією, яка вплинула на становлення системи фізкультурної освіти і спорту в США зазначеного періоду, став міжнародний конгрес із освітянських проблем, що проходив одночасно зі Світовим Ярмарком у Чикаго у 1893 р. [504]. Цей конгрес став символічним рубіконом завершення періоду домінування гімнастичних підходів і початком становлення сучасної системи фізкультурної освіти і шкільного спорту.

Національна освітня асоціація (*National Education Association* – NEA) визнала фізкультурну освіту загальноосвітнім навчальним предметом, у зв'язку з чим на конгресі була організована окрема секція, яка опікувалася проблемами фізичного виховання учнівської та студентської молоді. Це дало можливість уперше зустрітися фахівцям з фізкультурної освіти і спорту з Європи та Північної Америки. Відтоді професія вчителя фізкультурної освіти була віднесена до педагогічної, а не медичної галузі.

У межах конференції зі змістовною доповіддю щодо функціонування нової системи фізкультурної освіти виступив відомий психолог, педагог із Стенфордського університету Т. Вуд (*T. Wood*). Він підкреслив, що мета фізкультурної освіти є настільки ж широкою, як й освітня галузь загалом, адже вона сприяє не лише фізичному розвитку особистості, а й вихованню у молоді загальнолюдських цінностей [504]. Наголосимо, що ці ідеї домінували в освіті США впродовж усього ХХ ст. та залишаються актуальними й донині

Одним із послідовників Т. Вуда був К. Гетерингтон (*C. Hetherington*), котрий заклав наукові основи нової фізкультурної освіти, а також Л.Х. Гулік (*L.H. Gulick*), який на практиці розпочав реалізацію наукових ідей, будучи директором YMCA школи у Спрингфілді. У 1927 р. Т. Вуд і Р. Кассіді, опублікували фундаментальну наукову працю «Нова фізкультурна освіта» (*The New Physical Education*) [734], у якій окреслили перспективні напрями та

визначили тенденції розвитку шкільної системи фізкультурної освіти і спорту в ХХ ст.

Варто зазначити, що розвиток нової фізкультурної освіти не був результатом впливу лише теоретичних ідей та концепцій. Важливо зазначити, що на початку ХХ ст. відомі вчені в галузі психології, педагогіки і фізкультурної освіти достатньо активно контактували між собою. Так, Т. Вуд, відвідуючи педагогічний коледж в Колумбійському університеті, неодноразово зустрічався з відомим психологом, президентом Американської психологічної асоціації, автором фундаментальної наукової праці «Освітня психологія» (*Educational psychology*) Е.Л. Торндайком (*E. L. Thorndike*), а також популярним філософом, психологом і реформатором освіти Дж. Дьюї (*J. Dewey*). На формальних і неформальних зустрічах ці видатні американські вчені обговорювали ідею створення нової філософської парадигми, яка б вплинула на становлення світової педагогіки та модерної системи освіти, зокрема й фізичного виховання молоді.

Період перед Першою світовою війною вважається початком становлення американської національної системи фізкультурної освіти та шкільного спорту. Власне в той час важливими засобами фізичного виховання учнівської молоді, крім домінуючих гімнастичних систем, стали й інші види рухової активності, популярні в суспільстві – танці, ігрова діяльність на спеціальних майданчиках (*playgrounds*), рекреаційні види спорту, заняття на свіжому повітрі, різні командні види спорту, фітнес, а також так званий інтрамуральний спорт, який репрезентував оздоровчі види спорту, організовані зазвичай в межах певного закладу освіти. Учені та практики підкреслювали важливу роль фізкультурної освіти і шкільного спорту в організації здорового способу життя учнів, покращенні їх психічного, духовного та фізичного самопочуття, закликали широко використовувати індивідуальні та командні види спорту з метою різнобічного та гармонійного розвитку особистості, підвищення працездатності та якості навчання.

На початку ХХ ст. особливої популярності набули, крім традиційних занять гвмнастиккою в школі, ігри на спеціальних майданчиках (*playgrounds*) і

спортивна діяльність у таборах (*camping*), спрямовані, з-поміж іншого, на активний соціальний розвиток дітей. З метою подальшого структурування цих видів у 1906 р. була створена Асоціація ігрової діяльності на спеціальних майданчиках.

Рекреаційні види спорту були впроваджені у шкільні програми завдяки розвитку розуміння і потреби в рекреації на державному рівні та суспільстві загалом. На початку XX ст. в США й надалі переважало сільське населення, а офіційних рекреаційних організацій було обмаль, проте швидкі процеси урбанізації та різке зростання міського населення спричинили потребу в утворенні рекреаційних структур на державному рівні. Так, у 1911 р. в США були створені перші служби, які опікувалися національними парками як рекреаційними зонами для забезпечення сприятливих умов в організації туризму, відпочинку й інших видів діяльності в природних умовах. Популярними у шкільній програмі з фізкультурної освіти стають танці, особливо фольклорні. Як наслідок, у 1916 р. організаційну діяльність розпочало Американське товариство фольклорного танцю [694].

У закладах освіти, передовсім у коледжах й університетах, особливої популярності набуває внутрішньошкільний (інтрамуральний) спорт, який створює умови для проведення занять і спортивних змагань відповідно до встановлених правил і норм. У 1913 р. в університетах штатів Мічиган і Огайо вперше було призначено офіційних керівників, що відповідали за розвиток внутрішньошкільного спорту. Статистичні дані 1916 р. свідчать, що 140 закладів освіти різного рівня і статусу використовували інтрамуральні програми. Цей процес на рівні коледжів вплинув на активний розвиток інтрамуральних програм у старші школі, використання яких до 1930 р. набуло загально-національного масштабу [263].

Поряд із зростаючим визнанням різних видів спорту та спортивних ігор як важливих навчальних засобів фізкультурної освіти і виховання учнів, гімнастичні підходи у тогочасній системі початкової та загальної середньої освіти поступово втрачали пріоритетність.

Як зазначає Д. Кірк (*D. Kirk*) у статті «Шкільний спорт та фізичне виховання» («*School sport and Physical Education*») головними науковими розробками цього періоду, які кардинально вплинули на розвиток системи фізкультурної освіти і спорту в США, були: по-перше, універсальний тест для визначення сили, швидкості й витривалості, розроблений у 1902 р. Д. Сарджентом (*D. Sargent*); по-друге, стандарти вимірювання артеріального тиску і частоти серцевих скорочень, встановлені у 1910 р. Дж. МакКерді (*J. McCurdy*); по-третє, опублікована у 1915 р. В. Боуеном (*W. Bowen*) монографія «Прикладна анатомія та кінезіологія: Механізм м'язових рухів» («*Applied Anatomy and Kinesiology: The Mechanism of Muscular Movement*») [486, с. 46].

Крім того, у 1921 р. Д. Саржант розробив вертикальний стрибковий тест, який спортсмени і тренери використовують до сьогоднішнього дня, а в 1927 р. – тест для визначення рухових здібностей. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. на основі цього тесту був створений тест Козенса (*Cozen-test*), з допомогою якого визначається рівень розвитку загальних фізичних якостей людини. У 1930 р. Американська асоціація фізкультурної освіти визнала важливість цих наукових досліджень, опублікувавши тестові методики у власному науковому журналі [623].

Слід наголосити, що розроблена Е. Хічкоком (*E. Hitchcock*) гімнастична система була першою американською розробкою, яка мала наукове підґрунтя (порівняно з чинними європейськими), спрямоване на оцінювання динаміки фізичних змін у спортсменів, які досягнули високих результатів. Ця система стала прототипом моделі, яка й донині використовується у галузі фізичної культури і спорту.

Наступний прорив у розвитку системи фізкультурної освіти і шкільного спорту було зроблено одразу після Першої світової війни. На той час основні суперечки вчених і практиків точилися навколо питання «Освіта для фізичного виховання чи через фізичне виховання?». Послідовники «Освіти через фізичне виховання» на чолі з Дж.Ф. Вільямсом (*J.F. Williams*), стверджували що розум і

тіло є єдиним механізмом, тому фізичне виховання однаково впливає як на розумовий, емоційний, соціальний, так і на фізичний розвиток особистості [731]. Натомість прихильники «Освіти для фізичного виховання» на чолі з К.Х. МакКлоєм (*C.H. McCloy*) доводили, що фізичне виховання лише частково впливає на соціальний та інтелектуальний розвиток особистості, а його основною метою виступає фізичний розвиток тіла та його систем задля зміцнення здоров'я та формування практичних умінь (підвищення рівня фізичної готовності та технічних здібностей учнів) [678].

Пришвидшений розвиток фізкультурної освіти і спорту зумовив відкриття у декількох американських коледжах й університетах спеціальних курсів для підготовки фахівців з фізкультурної освіти для навчальних закладів. В основі підготовки цієї категорії педагогічних працівників лежала програма, запропонована в 1885 р. Д. Ганна (*D. Hanna*) в Оберліні [697]. Так, у 1905 р. в університеті Іллінойсу було створено перше відділення з підготовки фахівців з фізкультурної освіти. До 1924 р. науковий інтерес до цієї галузі зріс настільки, що в Нью-Йоркському університеті було відкрито докторські програми, які вплинули на подальший активний розвиток наукових досліджень у цій сфері.

Ураховуючи вищесказане, можемо констатувати, що на початку ХХ ст. проводилися чисельні наукові розвідки у галузі спорту, фітнесу та фізичного виховання, забезпечивши високу якість університетських програм, а також піднявши статус і престижність шкільного предмету «Фізкультурна освіта». Окрім того, отримані наукові досягнення стали важливою передумовою для розвитку кінезіології як окремої галузі наукових знань про рух людини й університетської навчальної дисципліни.

Необхідно зазначити, що важливим здобутком означеного періоду було розроблення національної концепції здоров'я людини. Результатом стала поява чисельних шкіл сприяння здоров'ю, виникнення науки про здоров'я людини (валеології) та професій, пов'язаних із підтримкою здоров'я завдяки фізичним навантаженням, якими опікувалися медичні товариства й асоціації. У 1903 р. на

північному сході США, в штаті Нью-Джерсі вперше був прийнятий важливий закон про обов'язковий медичний огляд для школярів.

Іншою важливою подією у становленні та розвитку професій, пов'язаних зі здоров'ям людини, фізкультурною освітою та рекреацією, стало створення Академії національних лідерів. У 1904 р. Л.Х. Гулік (*L.H. Gulick*) – старший секретар фізичного виховання Християнської асоціації молодих людей заснував регіональну Академію фізкультурної освіти, члени якої обиралися таємним голосуванням. Наступним етапом стало створення у 1926 р. Американської академії фізкультурної освіти (*American Academy of Physical Education – AAPE*), першими обраними членами якої стали К. Гетерінгтон (*C. W. Hetherington*), Р. МакКензі (*R.T. McKenzie*), Т. Стопі (*T. Storey*), В. Бурдік (*W. Burdick*) і Дж.Б. Неш (*J.B. Nash*). Основною метою Академії було забезпечення діяльності форуму національних лідерів, якому належало розв'язувати існуючі проблеми фізкультурної галузі, лобювати інтереси спортсменів, тренерів і спортивних функціонерів у Конгресі та Сенаті США, а також публікувати щорічні звіти засідань Академії, нові методики тренувань, результати наукових досліджень та ін. [549].

Упродовж означеного періоду в США було закладено фундаментальні, науково обґрунтовані основи культури спортивного вболівання. Так, дослідник історії спорту Америки С. Айрес (*S. Ayres*) зазначає, що в 1911 р. проходили перші перегони в Індіанополісі, які відвідали понад 80 тисяч вболівальників, а подією світового масштабу став організований у США фінал з боксу між Дж. Джеферсеном (*J. Jeffries*) і Дж. Йохансоном (*J. Johnson*). У 1903 р. була зіграна перша фінальна серія чемпіонату Головної бейсбольної ліги, а у 1905 р. створена національна асоціація студентського спорту. Національними героями Америки вперше стають спортсмени – професійний бейсболіст Т. Кобб (*T. Cobb*) і футболіст Дж. Торп (*J. Thorpe*). Останній за опитуванням, проведеним телекомпанією ABC у 2000 р., був визнаний найкращим американським спортсменом у ХХ ст.

Чимало позитивних змін у фізкультурній освіті та спорті сталося у період між Першою світовою війною і початком Великої депресії 1929 р., яку спричинила криза перевиробництва. Це був час «нової ери» в історії США, який характеризується значними економічними успіхами, а відтак – активним розвитком спорту, фітнесу та фізкультурної освіти. Американські вчені цей період називають «золотим століттям» американського спорту або ж «епохою глядача». Нагадаємо, що США завершили Першу світову війну країною-переможницею, ставши однією зі світових держав-лідерів. Швидкими темпами розвивалася промисловість, зростала кількість представників середнього класу, які мали кошти, більше вільного часу і бажали розважатися. Як наслідок, почали швидко розвиватися різні види спорту на усіх рівнях – від місцевого до національного. Цьому особливо сприяло доступність радіопередач, видання спортивних газет, автомобільний транспорт й інфраструктура, які дозволяли вболівальникам швидко бути в курсі подій і подорожувати разом із улюбленою командою до віддалених міст. Розпочалося активне будівництво спортивної інфраструктури, нових стадіонів, басейнів, спортивних площадок та ін. Вперше велика кількість американців мала змогу придбати квитки, щоб спостерігати за змаганнями і вболівати за своїх спортсменів.

У 20-х рр. ХХ ст., як стверджують дослідники американського спорту, розпочався розквіт бейсболу, який став «національним видом проведення дозвілля» [486, с. 49]. Бейсбол став найбільш відвідуваним вболівальниками видом спорту, ним займалися у вільний час найбільша кількість американців, причому обох основних рас. У цей період більшість університетів, коледжів і старших шкіл США мали власні бейсбольні команди, які утримувалися в основному за кошти спонсорів і меценатів. Проте, варто зазначити, що в ці роки ще не було створено офіційних дитячих бейсбольних організацій на кшталт сьогоденних Малої ліги (*Little League*) чи Бейсбол Поні (*Baseball Pon*).

Відзначимо, що в зазначений період у коледжах широкої популярності набув американський футбол. Найбільш відомою студентською футбольною командою став «Нотр дам» під керівництвом легендарного тренера К. Рокна

(*K. Rockne*). Власне в цей період й були збудовані відомі футбольні стадіони, що функціонують до сьогодні: стадіон Кенан університету Північної Кароліни (1927 р.), стадіон Уоллес Уейд університету Дюка (1929 р.) та ін. Неабиякий азіотаж уболівальників викликали єдиноборства, зокрема бокс, а його найбільш відомою зіркою став чемпіон у важкій вазі Дж. Демпсі (*J. Dempsey*). До того ж, масового поширення набули кінні перегони, гольф і теніс, натомість такі командні види професійного спорту, як баскетбол і соккер (європейський вид футболу) лише почали завойовувати першорядні позиції [672].

Водночас на початку ХХ ст. в США й надалі зберігалася расова сегрегованість спорту, що відповідало тогочасній суспільній думці. В окремих засобах масової інформації прослідковувалася певна зневага, презирство, траплялися дискримінаційні випадки щодо спортсменів-афроамериканців, незважаючи на їх масову підтримку з боку уболівальників. Найбільш відомими закладами, в яких навчалися чорношкірі студенти, були коледжі штату Північна Кароліна, де популяризувалися такі командні види спорту, як бейсбол, американський футбол і баскетбол. Оскільки у більшості видів спортивних змагань (крім бейсболу) чорношкірим спортсменам заборонялось брати участь, то вони організовували міжколеджні афроамериканські ліги. Найбільш відомим спортсменом афроамериканського походження був бейсболіст В.Ф. «Бак» Леонард (*W.F. Leonard*), який на початку 20-х рр. ХХ ст. працював вісім годин у магазині, а після роботи й у вихідні дні грав у бейсбол. У 1972 р. його ім'я було внесене до Бейсбольної зали слави США. Після завершення спортивної кар'єри він упродовж тривалого часу працював інструктором з фізкультурної освіти та тренером шкільної бейсбольної команди.

Інша проблема дискримінаційного характеру цього періоду пов'язана з гендерною нерівністю, тобто обмеженням для дівчат і жінок займатися улюбленими видами спорту. Хоча в більшості шкіл уже було впроваджено фізкультурну освіту для учениць, проте окремі вчителі вважали, що пов'язане з надмірною фізичною активністю потовиділення є неестетичним, а також негативно ставилися до спортивної конкуренції між дівчатами. Тому жінки та



дівчата були змушені боротися за право займатися спортом, брати участь в іграх і змагатися. Поступово у коледжах і старших школах створювалися баскетбольні команди для дівчат, а також вони мали змогу брати участь у змаганнях із гольфу, тенісу, плавання.

Період, який розпочався наприкінці 20-х рр. ХХ ст. і тривав до завершення Другої світової війни в 1945 р., вважається найскладнішим етапом в історії американського народу. 24 жовтня 1929 р. у США розпочалося різке падіння акцій на фондових біржах, що спричинило світову економічну кризу. У результаті фінансових спекуляцій, знецінення акцій, банкрутства банків і перевиробництва товарів в США відбулося різке скорочення промислового виробництва (майже до 50%) і зростання рівня безробіття (до 25 %). Особливо постраждало сільське господарство, спад якого наближався в окремих штатах до 65%. Понад 600 тис. фермерів, які не могли продати свою продукцію, збанкрутували [692]. Економічний колапс і як наслідок – стрімке зростання безробіття, негативно позначилося на спортивних програмах, які стрімко розвивалися після Першої світової війни. Проте спорт став настільки важливою частиною американського життя й навіть національною ідеєю, що йому вдалося з гідністю пережити складні часи «Великої депресії».

Поставши перед економічними і соціальними загрозами, громадяни США в 1932 р. обрали президентом Ф.Д. Рузвельта (*F. D. Roosevelt*). Під його керівництвом в США відбулися кардинальні зміни в соціальній та економічній сферах, що в подальшому позитивно вплинуло на розвиток фізкультурної освіти і спорту. «Новий курс» президента Ф. Рузвельта, суть якого полягав у проведенні державно-монополістичного регулювання економіки, дав змогу поступово нормалізувати економічне становище в країні. Загалом програма «Нового курсу» передбачала відхід від ідеології «саморегульованого ринку» і початок планування капіталістичної економіки, забезпечення мінімальних соціальних гарантій та створення нових робочих місць. У міжнародній сфері президентом пропонувалася «політика добросусідства» [692].

Президентом Ф. Рузвельтом була запропонована система соціального страхування, що включала медичне страхування та вживання заходів із охорони здоров'я. Важливим досягненням стало прийняття в 1935 р. Акту Вагнера (*The Wagner Act*), який гарантував право робітників на організацію профспілок, укладення колективних договорів, проведення страйків і пікетувань. Були розроблені численні положення і рекомендації щодо реалізації цих прав [692].

Десятиліття «Великої депресії» призвели не лише до змін в структурі промислового та сільськогосподарського виробництва, а й урядових соціально-економічних програмах, що були спрямовані на вживання негайних заходів щодо зменшення негативних наслідків, викликаних економічною кризою. Так, зокрема, на розвиток фізкультурної освіти і спорту та найбільше вплинули три програми, запропоновані урядом: 1) «Захист цивільного населення» (*The Civilian Conservation Corps – CCC*); 2) «Адміністрування трудових успіхів» (*The Works Progress Administration – WPA*); 3) «Національне молодіжне адміністрування» (*National Youth Administration – NYA*).

Результатом реалізації програми «Захист цивільного населення» стало створення спеціальних кампусів для юнаків віком 18 – 25 років, сім'ї яких отримували допомогу по безробіттю. Ці кампуси, розміщені у різних регіонах США, забезпечували юнаків роботою, пов'язаною з благоустроєм парків, будівництвом і доглядом за різноманітними спортивними і рекреаційними об'єктами. Юнаки проживали у військових бараках і були залучені до різних інтрамуральних спортивних програм. Програма «Адміністрування трудових успіхів» була найуспішнішою і найтривалішою з усіх втілених у період «Великої депресії». Вона була спрямована на модернізацію застарілих об'єктів і будівництво сучасної спортивної інфраструктури: критих атлетичних залів, басейнів, стадіонів, спортивних майданчиків тощо. Чимало з цих спортивних споруд функціонують й до сьогодні. Основним завданням програми «Національне молодіжне адміністрування» було забезпечення старшокласників роботою з неповним робочим днем у межах свого закладу освіти, насамперед через залучення до заходів, пов'язаних із виконанням рекреаційних програм.

Важливими чинниками, які позитивно вплинули на розвиток спорту, фітнесу та фізкультурної освіти у США, стали: швидкі темпи щорічного зростання автомобільної індустрії завдяки популярності автомобіля як основного транспортного засобу, розповсюдження радіомереж, початок ери телебачення, розвиток цивільної авіації та ін. Крім того, динамічними темпами розвиваються урбанізаційні процеси, кількісно примножується середній клас, розширюються межі суспільного поділу праці, продовжується житлове будівництво довкола великих міст, збільшується територіальна і соціальна рухливість населення.

Однак слід згадати й інші події, які негативно вплинули на розвиток спорту і фізкультурної освіти у США. Так, у 1929 р. інститут Карнегі оприлюднив факти численних зловживань у спортивному житті коледжів, а саме: залучення до змагань професіональних спортсменів, надання їм преференцій, виплата високих гонорарів й ін. Наслідком цього розголосу стало значне зменшення фінансування більшості спортивних програм у закладах вищої та загальної середньої освіти. Крім того, з початком «Великої депресії» вболівальники не мали змоги придбати квитки на спортивні змагання. Це, як не дивно, стало основним стимулом для занять спортом глядачів, які потребували видовищ. У результаті стрімко розвивалися непрофесійні види спорту – сімейний, жіночий, дитячий та молодіжний. Прикладом цього стала популярність в США командної гри – софтболу. Як різновид бейсболу, цей вид спорту вимагав для гри меншого за розміром майданчика, спрощеного екіпірування, невеликого за розмірами та більш м'якого м'яча, який мав низьку швидкість польоту. Власне софтбол став у 30-х рр. ХХ ст. одним із найпопулярніших рекреаційних і розважальних видів спорту в США. За даними, опублікованими у монографії «Американські жінки в спорті» («*American women in sport*»), до 1940 р. в країні функціонувало понад 300 тис. спортивних клубів зі софтболу, а в аматорській Асоціації з цього виду спорту налічувалося понад 3 млн. гравців [399].

Таким чином, десятилітній період «Великої депресії» розкрив ще одну особливість спорту в США – його демократичність. Адже громадяни всіх

соціально-економічних верств отримали можливість брати участь в рекреаційних і спортивних заходах, що історично були доступні лише привілейованому класу. Особливо важливою була підтримка фізкультурної освіти і спорту з боку уряду та громадських організацій. Так, десятима федеральними агенціями були розроблені перспективні спортивні та рекреаційні програми, що ставили за мету масове залучення до занять спортом дітей і молоді з досягненням довготривалого ефекту.

Відзначимо вагомий внесок громадських організацій, які розробляли спортивні та рекреаційні програми для молоді. Найактивнішими в означений період були скаутські організації, жіночі і чоловічі молодіжні християнські спілки та католицькі молодіжні організації. Найбільшого поширення набула програма, створена у роки «Великої депресії», під назвою «Молодіжний спортивний рух». Власне під егідою цього руху здійснювалася діяльність «Малої бейсбольної ліги» (м. Вільямспорт, штат Пенсильванія), яка в подальшому спричинила стрімкий розвиток молодіжного спорту. Сьогодні Мала ліга бейсболу та софтболу (офіційно – *Little League Baseball Inc*) є некомерційною організацією, що базується в Саут-Вільямспорт й організовує молодіжні змагання з цих видів спорту у США і за кордоном. Офіційними членами цієї молодіжної ліги є представники понад 90 країн світу [633].

Як визнають американські вчені, у часи «Великої депресії» участь дітей в «Малій бейсбольній лізі» мала значний соціальний ефект. Так, М. Керрієр (*M.H. Carriere*) у статті «Діамант – найкращий друг хлопчика. Ріст Малої бейсбольної ліги 1939 – 1964» підкреслює велику консолідуючу цінність бейсболу [272]. Вчений так обґрунтовує свою позицію: у період економічної кризи сім'ї з середнім і високим достатком купували будинки та переїжджали у передмістя. Вони покидали родичів і згуртовані місцеві громади, у багатьох американців виникли проблеми комунікаційного характеру на новому місці. Відтак більшість членів родин з передмістя щовечора впродовж сезону на спортивних майданчиках почали активно займатися бейсболом і софтболом. Такі спортивні заняття і змагання об'єднували сім'ї, гуртували мешканців

передмість, спричиняли створення різних громадських організацій. При цьому автор зауважує, що дівчатам було заборонено брати участь у спортивних змаганнях. «Мала бейсбольна ліга» посилила диференціацію традиційних гендерних ролей: хлопці грали у бейсбол, чоловіки – проводили змагання, а жінки та дівчата – їх розвеселяли («*the boys could play, the men could lead and the women and girls could cheer them on*») [272].

Наступною важливою перевагою занять дітей у «Малій бейсбольній лізі» було запобігання та профілактика дитячої злочинності, яка була поширеним явищем у цей період регресії. З цього приводу Р. ван Аукен (*R. van Auken*) у статті «Генеza Малої бейсбольної ліги» пише: «За словами одного з батьків, спорт стримує його синів від подорожі небезпечним шляхом. Заняття бейсболом спрямовують зусилля молодих людей на корисні вчинки, а не на пустощі, прояви вандалізму і злочини. Гравці Малої ліги навчилися перемагати та програвати, тому в реальному житті стають сильнішими, вміють захищати свої права» [616, с. 11].

Крім того, як зазначають американські вчені, заняття бейсболом сприяло підготовці хлопчиків до трудової діяльності, що було особливо важливим у повоєнний період. На думку, відомого дослідника спорту Р. Ліпсіте (*R. Lipsyte*), погіршення стану економіки малого бізнесу під час війни мало помітні соціальні наслідки. У суспільстві побутувала думка, що чоловік повинен мати власну справу та забезпечувати сім'ю. Це було важливою психологічною установкою для американців. Проте вектор американської економіки був спрямований на створення великих за розмірами корпорацій, тому голови родин мали пристосуватися до роботи в нових умовах. Саме бейсбол формував гравця як члена команди, тому «грати за правилами» стало важливим елементом професійного успіху [519]. «Мала бейсбольна ліга допомогла молодому поколінню американців підлаштуватися під цей новий післявоєнний порядок. Крім того, Ліга формувала в юних американців почуття патріотизму, що було важливо на початку Холодної війни», – зазначає М. Керрієр (*M.H. Carriere*) [272].

У цей період помітно посилилися позиції організацій, які забезпечували успішне функціонування та розвиток фізичного виховання і спорту в США. Відтак безболісно перенесла роки «Великої депресії» Американська асоціація фізкультурної освіти (*American Academy of Physical Education – AAPE*), яка у 1930 р. налічувала лише 5700 членів, а вже наприкінці 40-х рр. XX ст., коли трансформувалася в Американську асоціацію здоров'я і фізкультурної освіти (*American Association for Health and Physical Education – AAHPPE*), кількість її членів досягла 10 тисяч осіб [549].

У 1931 р. Національна Асоціація освіти (*National Education Association – NEA*) створила комітет із моніторингу рівня професійної підготовки вчителів фізкультурної освіти. Як результат, у 1935 р. був створений кодекс стандартів, який вплинув на якість навчання вчителів фізкультурної освіти впродовж наступного тривалого періоду. У 1937 р. Американська асоціація здоров'я і фізкультурної освіти стала одним із департаментів Національної Асоціації освіти, директивами якої впродовж наступних 20 років керувалися вчителі фізкультурної освіти. До 1938 р. зазначене відомство очолював В.Р. Ля Порт (*W.R. La Porte*), за активної участі якого була розроблена й опублікована програма з фізкультурної освіти (*Physical Education Curriculum*). Вона мала блочну структуру, згідно з якою вивчення різних видів спорту здійснювалося впродовж 3 – 6 тижнів, після цього відбувалася їх ротація. Програма швидко стала стандартною моделлю при плануванні навчальних програм із фізкультурної освіти в більшості американських шкіл.

На розвиток фізичного виховання і спорту в США суттєво вплинули події, пов'язані з Другою світовою війною. У 1941 р. після нападу японського імператорського флоту на гавань Перл Харбор у Тихому океані розпочалося військове протистояння між Японією та США. Американська економіка повністю була переорієнтована на військові потреби, що прискорило швидкий вихід з періоду рецесії й економічної стагнації.

Наголосимо, що наприкінці XIX ст. актуальною державною проблемою був недостатній рівень фізичної підготовленості населення, проте у роки

«Великої депресії» вона відійшла на другий план, оскільки домінували труднощі соціально-економічного характеру. З початком Другої світової війни рівень фізичної підготовленості населення знову став предметом активного обговорення в країні, адже багато чоловіків і жінок, призваних на військову службу, проходили контроль рівня здоров'я та розвитку базових фізичних якостей. У результаті було з'ясовано, що більшість призовників мають низький рівень здоров'я, що було пов'язано передовсім зі зниженням загального рівня фізичної активності.

У 1943 р. на військовій конференції з фітнесу доповідачі констатували, що шкільна фізкультурна освіта є неефективною, а тому необхідно перенести акценти із занять спортом та іграми на фітнес-програми, покликані забезпечити зростання рівня фізичної активності школярів. Хоча це завдання не було повністю реалізовано в шкільних програмах, проте очевидною стала важливість фітнесу в суспільстві загалом. Актуалізувалися дослідження з проблем розвитку фітнесу, були розроблені нові методики тренувань та тестувань рухових дій і фізичних якостей [724].

Варто зазначити, що у часи війни значна кількість відомих спортсменів проходила військову службу в Збройних силах США, також продовжувалась тенденція, що зародилася в часи «Великої депресії», – зростання кількості безпосередніх «учасників спорту». Військовий департамент вкладав значні кошти у спортивну інфраструктуру та підготовку фахівців, які обслуговували особовий склад. До роботи інструкторами з фізичної підготовки військових і спортивними адміністраторами запрошувалися цивільні тренери та відомі в минулому спортсмени.

У кампусах, де проводилася військово-спортивна підготовка, будувалися нові спортивні об'єкти, розширювалися можливості особового складу для занять спортом, проводилися змагання між різними кампусами та військовими підрозділами. Особливо популярними стали такі види рекреаційного спорту, як бадмінтон, стрільба з лука, шафлборд (гра на розміченому столі або корті з використанням кий і шайб), волейбол, настільний теніс, які вважалися

відпочинковими й водночас мали на меті відновлення фізичних кондицій військових.

У роки війни шкільний предмет «Фізкультурна освіта» знову став невід'ємною складовою загальної середньої освіти, подолавши труднощі, зумовлені значним зменшенням шкільних бюджетів у часи «Великої депресії». Хоча, як було сказано вище, у шкільних програмах значна увага приділялася фітнесу як виду фізичної підготовки, проте вчителі намагалися зробити заняття максимально збалансованими, реалізовувати увесь комплекс освітніх і виховних завдань.

Важливим досягненням цього періоду став початок розвитку наукових спеціальностей у галузі фізичної культури і спорту, які невдовзі утворили самостійні наукові напрями: кінезіологія, біомеханіка, спортивна психологія та ін. Варто зазначити, що до Другої світової війни наукові пошуки в цій галузі зводилися здебільшого до визначення фізичної та технічної підготовленості спортсменів. Розуміючи важливість наукових досліджень, спрямованих на підвищення рівня фізичної підготовленості населення, уряд США, незважаючи на військові дії, віднайшов необхідні ресурси для збільшення фінансування фізкультурної освіти і спорту [724].

Найважливішими напрямками досліджень було визначено підвищення фізичної підготовленості майбутніх військових засобами фітнесу та спорту. Увага дослідників зосереджувалася на пошуку нових методик розвитку фізичних якостей особистості та моніторингу рівня фізичної підготовленості. Крім того, була розроблена теорія навчання рухових дій, спрямованих на психічне і фізичне вдосконалення особистості та формування автоматизованих рухових навичок. Це було особливо важливо для авіаційних військових спеціальностей, представники яких під час воєнних дій змушені були миттєво приймати рішення в умовах дефіциту простору і часу [724].

Ще одним помітним досягненням цього періоду став активний розвиток адаптивного фізичного виховання. Хоча реабілітація у США була складовою фізкультурної освіти, завдяки впливу шведської гімнастичної системи, реальний



поступ у розвитку цього напрямку відбувся саме під час Другої світової війни, коли тисячі поранених потребували фізичної реабілітації й відновлення рухової активності.

Після 15-річного періоду економічної нестабільності та воєнних дій, у 1945 р. США вступають у новий період соціально-економічного розвитку. Військові демобілізувалися та поверталися додому з новими ідеями, надіями й очікуваннями. Щоб уникнути соціальних потрясінь, 11 січня 1944 р. Президент Ф. Рузвельт перед Конгресом США виголосив звернення до нації, яка отримала назву «Солдатський білль про права». У державі почала діяти програма, яка передбачала надання пільг ветеранам Другої світової війни. Зокрема, цей закон дозволив ветеранам отримувати гранти на навчання у закладах середньої, професійної та вищої освіти, іпотечні кредити під низький відсоток і позики для малого бізнесу, пільги в оподаткуванні та допомогу з безробіття. Жінки-військовослужбовці, які внесли вагомий вклад у перемогу, набули високого статусу в суспільстві, що відобразилося на їх впевненості у власних силах і можливостях обіймати високі посади в державному управлінні, економіці, освіті тощо. Виробництво, яке тривалий час обслуговувало винятково мілітаристські потреби, почало швидкими темпами перепрофільовуватися на випуск товарів повсякденного вжитку, зокрема й спортивних [396].

Усе сказане вище дає підстави стверджувати, що роки між Першою і Другою світовими війнами, незважаючи на десятирічний період «Великої депресії», були достатньо продуктивними для становлення та розвитку фізкультурної освіти і спорту в США. Визначальними для цього періоду стали такі чинники, умови та події: 1) визнання Національною освітньою асоціацією (*National Education Association* – NEA) фізкультурної освіти як рівноправного загальноосвітнього навчального предмету; 2) створення Спортивної ліги шкіл (1903 р.), Національної асоціації студентського спорту (1905 р.), розроблення національної концепції здоров'я людини; 3) відкриття в американських коледжах й університетах спеціальних курсів із підготовки фахівців (інструкторів) у галузі фізкультурної освіти і шкільного спорту (1905 р. – перше

відділення в університеті Іллінойсу; 1924 р. – докторські програми в університеті Нью-Йорку); 4) популяризація ігрової діяльності на спеціальних майданчиках (*playgrounds*) й спортивної діяльності у таборах (*camping*), спрямованих на активний фізичний і соціальний розвиток дітей, а також створення у 1906 р. Асоціації ігрової діяльності на спеціальних майданчиках; 5) поширення командно-ігрових видів спорту, фітнесу, внутрішньошкільного (інтрамурального) спорту, який зосереджувався на рекреаційно-оздоровчих видах спортивних занять, організованих у межах закладу освіти; 6) розроблення наукових основ нової фізкультурної освіти і шкільного спорту (Т. Вуд, К. Гетерингтон, Л. Гулік, Р. Кассіді та ін.) та тестових методик із визначення фізичної активності людини (Д. Сарджент, Дж. МакКерді, В. Боуен та ін.); 7) розроблення першої американської гімнастичної системи (Е. Хічкок), яка мала наукове підґрунтя та передбачала оцінювання динаміки фізичних якостей спортсменів; 8) поширення бейсболу як національного виду ігрового спорту та створення Національної і дитячих бейсбольних і софтбольних ліг; 9) створення у 1926 р. Американської академії фізкультурної освіти (засновники – К. Гетерингтон, Р. МакКензі (*R.T. McKenzie*), Т. Сторі, В. Бурдік, Дж.Б. Неш та ін.), діяльність якої передбачала координування та розв’язання існуючих проблем галузі, а також лобювання інтересів спортсменів, тренерів і спортивних функціонерів у Конгресі та Сенаті США; 10) розроблення та реалізація Національних програм розвитку спорту, фітнесу та фізкультурної освіти – «Захист цивільного населення» (*The Civilian Conservation Corps – CCC*); «Адміністрування трудових успіхів» (*The Works Progress Administration – WPA*); «Національне молодіжне адміністрування» (*National Youth Administration – NYA*) у період економічної регресії 1929 – 1939 рр.; 11) активізація діяльності численних громадських організацій (скаутських, християнських тощо) у роки «Великої депресії», передовсім «Молодіжного спортивного руху», що опікувався «Малою бейсбольною лігою»; 12) створення Національною Асоціацією освіти комітету з моніторингу рівня професійної готовності вчителів фізкультурної освіти (1931 р.) та розроблення стандартів, які вплинули на

зростання якості їхньої підготовки (1935 р.); 13) входження Американської асоціації здоров'я і фізкультурної освіти в структуру Національної Асоціації освіти як окремого департаменту (1937 р.) та розроблення В. Ля Портом типової програми з фізкультурної освіти (*Physical Education Curriculum*) для загальноосвітніх шкіл; 14) активізація військово-спортивної підготовки у кампусах, будівництво нових спортивних об'єктів із метою розширення можливостей особового складу для занять спортом, проведення змагань між різними військовими підрозділами у період Другої світової війни; 15) розвиток теорії навчання рухових дій, спрямованих на спортивне вдосконалення та формування автоматизованих рухових якостей і навичок для підготовки фахівців авіаційних військових спеціальностей; 16) відкриття в університетах і коледжах наукових спеціальностей у галузі фізичної культури і спорту та вплив на їх розвиток нових наукових напрямів (кінезіологія, біомеханіка, біохімія, спортивна психологія та ін.); 17) активний розвиток адаптивного фізичного виховання з метою фізичної реабілітації й відновлення рухової активності поранених; 18) ухвалення закону «Солдатський білл про права», який сприяв ветеранам війни в отриманні грантів на навчання в закладах середньої, професійної та вищої освіти.

### **2.3. Розвиток системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1945 – 1990 рр.)**

Перше десятиріччя після закінчення Другої світової війни змінило суспільно-політичне положення та прискорило соціально-економічний розвиток США. Як зазначалося у підрозділі 2.2, ветерани війни поверталися додому й отримували широкі можливості для здобуття загальної середньої, професійної та вищої освіти. «Економіка і нація, яка у зв'язку з війною була змушена відкласти свої споживчі потреби і бажання, швидко надолужувала згаяне, що сприяло покращенню ситуації в економіці» – зазначає Д. Сіедентоп (*D. Siedentop*) [641,

с. 117]. У країні розпочалося масове будівництво житла, особливо навколо міст, що сприяло розвитку інфраструктури так званого «передмістя». Стрімко зростала кількість студентів, що вступали у коледжі й університети, позаяк держава встановила пільгові умови та виділяла численні гранти на навчання у межах реалізації державної програми, розробленої на основі закону «Солдатський білл про права» (1944 р.).

Молодь, яка відклала одруження або з'єднання сімей у зв'язку з війною, почали створювати нові родини, що зумовило різке зростання народжуваності дітей та спричинило у США демографічний вибух. Діти, народжені у повоєнний період, в подальшому змінили соціальну структуру населення і в наступні десятиліття домінували в суспільно-політичному та соціально-економічному житті країни. Власне ці особливості повоєнних років стали передумовами для розвитку фізкультурної освіти і спорту, зокрема й шкільного.

Згідно зі статистикою, якщо в 1946 р. в змаганнях Національної ліги з футболу (*National Football League*) брало участь лише 10 професійних команд, то у 1977 р. їх кількість зросла втричі – 28 команд. Після війни Головну лігу з бейсболу (*Major league Baseball*) представляло 16 команд, а в 1977 р. їх було 25. Національна Асоціація з баскетболу (*National Basketball Association*), створена у 1946 р., на початку мала недостатньо стійку фінансову структуру, проте у 1977 р. до її складу входило 22 професійні команди, перетворивши її на одну з найбільших спортивних федерації зі значним і стабільним бюджетом [243].

Гольф, який спочатку асоціювався зі сільським клубним спортом, у повоєнні роки поступово став основним видом спорту для заможних жителів міст. Відтак упродовж десяти повоєнних років у США було збудовано сотні приватних і громадських полів для гольфу.

Завдяки феноменальному успіху легендарного американського спринтера Д.К. «Джессі» Оуенса (*J. Owens*), студента з університету штату Огайо, автора численних світових рекордів у бігу на 100 та 200 метрів і стрибків у довжину, 4-разового переможця Олімпійських ігор у Берліні (1936 р.), у США стрімко зросла популярність олімпійських змагань. У 1948 р., після восьмирічної

перерви у зв'язку з війною в Європі та Азії, були відновлені Олімпійські ігри. Перші повоєнні XIV Літні олімпійські гри в Лондоні, в яких брало участь 59 країн світу і розігрувалося 136 комплектів медалей у 17 видах спорту, стали тріумфальними для США (84 медалі, з яких 38 золотих, 27 срібних, 19 бронзових) і спричинили стрімкий розвиток як університетського, так і шкільного спорту.

Щодо університетського спорту, то команди закладів вищої освіти виступали на усіх рівнях – від регіонального до загальнонаціонального, розширювався перелік видів спорту, які культивувалися в окремих коледжах й університетах, змагання отримували широку медійну підтримку. Важливим імпульсом для розвитку спорту в повоєнний період стало рішення університетів і коледжів відзначати кращих спортсменів високими стипендіями та преміями за здобуті перемоги. Зазначимо, що ця традиція збереглася у США й досі, що, безсумнівно, впливає на ставлення американців до університетського спорту.

Велика кількість дітей, народжених у повоєнний період, спричинила швидкий розвиток організованого дитячого та юнацького спорту: проводилися змагання між групами дітей різного віку не лише з бейсболу, а й футболу, гімнастики, хокею, тенісу й інших видів спорту; спортивні тренування стали більш спеціалізованими, до них залучалися діти з раннього шкільного віку; учні отримали можливість систематично тренуватися в умовах школи і змагатися впродовж навчального року; організовувалися літні спортивні табори, які тренери та батьки розглядали як важливу умову розвитку шкільного спорту.

Професійний спорт високих досягнень отримував від держави, асоціацій, ліг, спонсорів тощо значні фінансові ресурси для розвитку. Сталою тенденцією у світі моди став спортивний одяг, а відомі спортсмени отримали змогу укласти рекламні контракти з компаніями-виробниками. Подальшого розвитку набуло виробництво спортивного обладнання й інвентарю, швидкими темпами оновлювалася спортивна інфраструктура. Характерною особливістю цього періоду стало збільшення кількості вболівальників під час спортивних змагань. Спортивні події та перемоги американських спортсменів і команд широко

висвітлюватися у засобах масової інформації, потрапляючи на перші шпальти. Широкої популярності набули спортивні журнали, радіотрансляції спортивних змагань, щоденні огляди спортивних подій тощо. Проте стало очевидним, що найбільший вплив на розвиток і популяризацію спорту має телебачення, тому, починаючи з середини 50-х рр. ХХ ст., в США розпочалася так звана «ера телеспорту». Крім того, збільшилася кількість спеціалізованих наукових журналів і збірників, у яких висвітлювалися результати досліджень з кінезіології, біомеханіки, біохімії, спортивної психології тощо.

Стрімкий розвиток спорту, популярність у повоєнні роки передовсім ігрових видів, вплинули на зміст шкільних програм з фізкультурної освіти. Широкого розповсюдження у цей період набув так званий «спорт упродовж життя» (*life time sports*), який був оформлений у вигляді Національної програми з розвитку та підтримки фізичної активності населення. Мова йде насамперед про такі види спорту, як гольф, боулінг і теніс, якими людина може займатися усе життя, вдосконалюючи свою майстерність навіть у віці, коли досвід компенсує зниження рефлексів і рівня розвитку фізичних якостей.

Незважаючи на титанічні зусилля держави з підтримки професійного й університетського спорту, у закладах загальної середньої освіти, на жаль, спостерігалось поступове зменшення кількості занять, спрямованих на підвищення рівня фізичної підготовленості (*fitness*) учнів. У середині 50-х рр. ХХ ст. ситуація різко погіршилася. У грудні 1954 р. Г. Краус (*H. Kraus*) і Р. Хіршланд (*R. Hirschland*) у «Журналі про здоров'я, фізкультурну освіту та дозвілля» опублікували статтю «Мінімум тестів для м'язового фітнесу (фізичної підготовки) школярів», у якій узагальнили результати порівняльних тестових вимірювань американських і європейських дітей. Отримані результати свідчили, що 60 % американських дітей не впоралися з тестами; для порівняння у Європі таких дітей було лише – 9 % [493]. Численні засоби масової інформації поширили результати цього дослідження, охарактеризувавши американську молодь як кволу, мляву та перетворивши означену проблему на загальнонаціональну. Висновки дослідження були представлені президентові

Д. Ейзенхауеру (*D. Eisenhower*), який в минулому був вправним військовим у званні генерала армії, а також пристрасним гравцем у гольф. У 1956 р. відбулася конференція з проблеми молодіжного фітнесу, фізкультурної освіти і спорту, наслідками резолюції якої став указ Д. Ейзенхауера про створення президентської ради з молодіжного фітнесу (фізичної підготовки). Невдовзі, у 1958 р. відбувся перший президентський тиждень фітнесу («*Presidential Fitness Week*») [670].

У 1960 р. новообраний президент Дж. Кеннеді (*J. Kennedy*) у журналі «Спорт в ілюстраціях» опублікував статтю під назвою «Ніжний/слабкий американець», а також призначив легендарного тренера з футболу з Оклахоми Б. Вілкінсона (*B. Wilkinson*) головою президентської ради з молодіжного фітнесу. Таке зростання активності й публічності навколо молодіжного фітнесу призвело до змін у шкільних навчальних планах і програмах, спрямованих на підвищення рівня фізичної підготовленості школярів, збільшення кількості занять фізичною культурою й урізноманітнення видів шкільного спорту [380].

Події середини 50-х рр. мали вплив на соціальний і культурний розвиток США до кінця ХХ ст. У 1960-х рр. покоління дітей, що народилися в повоєнні роки, подорослішало і почало змінювати традиційну культуру спілкування, стиль одягу, музичні вподобання тощо. У 1954 р Верховний Суд підтримав рішення справи «Браун проти Міністерства Освіти», яке скасовувало принцип «окремий, але рівний» («*separate but equal*»), що зумовлювало створення сегрегаційних шкіл в Америці. Це було доленосне рішення, яке проголосило початок ери руху за соціальні права [260].

Наприкінці 1955 р. Р. Паркс (*R. Parks*), швачка зі столиці штату Алабама міста Монтгомері, була заарештована за те, що відмовилася поступитися місцем в автобусі білому чоловікові. Це спричинило 382-денний бойкот муніципального транспорту афроамериканцями, який очолив молодий баптистський священник М.Л. Кінг-молодший (*M.L. King, Jr.*). Він привернув до себе увагу національних засобів масової інформації як активний борець з проявами расизму. Рух за громадянські права, очолюваний М.Л. Кінгом, створив передумови для

руйнування расової дискримінації та сегрегації у побуті, на виробництві, в закладах освіти. У спорті відбулася інтеграція університетських команд, відтак афроамериканські й латиноамериканські гравці брали активну участь у спільних тренуваннях і змаганнях.

У 1957 р., після запуску Радянським Союзом космічного супутника, американська влада була стривожена, адже вона була світовим флагманом у царині новітніх технологій. Це стало черговим стимулом до розвитку освітньої й наукової галузі, тому власне у цей період, відзначають фахівці, були зроблені найбільші відкриття у галузі науки і техніки.

Ще однією подією повоєнного періоду, яка вплинула на соціокультурне життя американців, була опублікована у 1962 р. Р. Карсон (*R. Carson*) монографія «Тиха весна» («*Silent Spring*»), у якій вчена попереджала американців про наслідки впливу пестицидів і хімікатів на екологію. Книга швидко стала популярною та змусила значну частину американського суспільства задуматися про екологічні проблеми. Незважаючи на опір хімічних компаній, книга посприяла зміні законодавства про поводження з пестицидами, а в подальшому – повної заборони їх застосування в сільському господарстві на всій території США та створення у 1970 р. Агентства з охорони навколишнього середовища.

Власне з цієї книги, яка увійшла в список 25 кращих наукових книг всіх часів, складений журналом *Discover*, розпочався екологічний рух у США [273]. Головним завданням цього руху стало формування в молодих американців екологічної свідомості та потреби в захисті довкілля. Крім того, екологічний рух створив передумови для ширшого залучення молоді до занять спортом на відкритому повітрі, особливо поза межами міст. Тому на початку 70-х рр. ХХ ст. почали активно розвиватися такі види спорту, як марафонський біг, лижний крос, туризм, скелелазіння та ін. Невдовзі біг на довгі дистанції став національним видом спорту, а в 1970 р. відбувся перший щорічний Нью-Йоркський марафон дистанцією в 26,2 милі (42 км 195 м), маршрут якого складався з серії пробігів через Центральний парк Мангеттена [560]. Зазначимо, що за останні 50 років цей



захід перетворився зі спортивної події локального значення на найчисельніше і найпрестижніше в світі змагання з марафонського бігу [559].

У 1965 р. Р. Надер (*R. Nader*) опублікував книгу «Небезпечно на будь-якій швидкості», у якій розкритикував автомобільних виробників США, що цілковито ігнорували безпеку пасажирів [545]. Ця книга ініціювала рух за права споживачів, що з часом вплинуло на спорт, фітнес і фізкультурну освіту через такі важливі цінності, як: відповідальність за зроблене, зловживання з боку вчителя або тренера, споживацька участь у прийнятті спортивних рішень тощо.

Знаковою подією цього періоду стала внесена у 1972 р. Конгресом США поправка, яка врешті-решт створила умови, що дозволяли жінкам і дівчатам отримати рівний доступ до спорту, фітнесу та фізкультурної освіти. З цього документа розпочався жіночий рух за рівні права, який, зі свого боку, сприяв швидкому становленню жіночого спорту, збільшенню кількості дитячих і професійних спортивних змагань міжнародного рівня, в яких брали участь жінки та дівчата. Унаслідок цього не лише більше жінок розпочали активно займатися різними видами спорту, а й розвиток спорту зумовив перегляд громадської думки про переважаючу роль жінки в суспільстві [574].

У 1975 р. Конгрес США ухвалив Закон 94-142 «Про освіту всіх дітей із порушеннями», який гарантував усім американським дітям із особливими освітніми потребами рівні права на здобуття освіти [608]. Прийняття цього закону змінило правову свідомість американських громадян, їх обізнаність щодо освіти дітей з обмеженими можливостями, прагнення забезпечити цій категорії дітей рівний доступ до освіти, а також стрімкий розвиток адаптивного спорту і параолімпійського руху.

Наприкінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. почала активно розвиватися медійна реклама, зорієнтована на залучення уваги, видовищне сприйняття аудиторією різноманітної спортивної продукції і послуг. Медіареклама сприяла формуванню в американців стійкого інтересу до занять спортом, що, своєю чергою, впливало на бажання підтримувати належну фізичну форму. Спортивний зовнішній вигляд – стрункість, м'язовий рельєф тіла, рухова

активність – перетворився на еталон, досягнути який прагнули чимало чоловіків і жінок. Спортивний одяг використовували не лише під час занять спортом, а й для ранкових пробіжок, вечірніх прогулянок чи просто як повсякденний одяг. Американська нація намагалася стати спортивною. Мода на фітнес у США активізувала приватний бізнес, адже, задовольняючи потреби у заняттях цим видом фізичної активності, можна було заробити значні кошти. Якщо у повоєнні роки лише думка про необхідність відвідати спортзал асоціювалася з часто брудними й неохайними роздягальнями, застарілим спортивним інвентарем й обладнанням, то у 60-х рр. XX ст. займатися у фітнес-центрі вважалося престижним і соціально важливим. У нових спортивних центрах приміщення, устаткування, інвентар завжди були сучасними, чистими та безпечними. Відвідування занять у фітнес-центрах не лише сприяло руховій активності та фізичному вдосконаленню, а й трактувалося як рекреаційний захід.

У 1968 р. лікар К. Купер (*K. Cooper*) опублікував книгу «Аеробіка для гарного самопочуття» («*The Aerobics Program for Total Well-Being*»), яка визначально вплинула оздоровчу рухову діяльність американців різних вікових груп. К. Купер науково обґрунтував систему фізичних вправ, в якій гармонійно поєднувалися рухи тіла та дихання, назвавши її «аеробікою». Лише до 1973 р., ця книга перевидавалася понад 20 разів, а термін «аеробіка» почали використовувати для позначення кардинально нового підходу в тренуванні серцево-судинної системи. Популярність цьому лікарю також принесли, крім системи оздоровчих вправ для масового користування, розроблені ним комплексні критерії оцінки фізичного стану організму людини, відомі як тести Купера. Відтоді вправи з аеробіки почали домінувати у фітнес-підготовці, заняття нею стали надзвичайно популярними, а на ринку спортивних товарів з'явилося спеціальне взуття та одяг. Крім того, лікар заснував інститут аеробіки Купера в штаті Техас. Цей інститут донині відіграє важливу роль у фітнес-русі та залишається одним із ключових дослідницьких центрів у світі, в якому розробляються, вдосконалюються та впроваджуються новітні системи оцінювання рівня фізичної підготовленості населення [682].

У період 60 – 70-х рр. ХХ ст. активізувалися наукові дослідження американських учених, присвячені проблемам фізичної діяльності й рухової активності населення та їх впливу на здорове, тривале і якісне життя. Зокрема, представники Американського альянсу здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців (*American Alliance for Health, Physical Education, Recreation, and Dance* – ААНPERD), яка об'єднує низку національних асоціацій спортивно-фізкультурного напрямку, так сформулювали основну мету фізичного виховання: «Сприймати і цінувати фізично активний спосіб життя... Прості систематичні вправи аеробного характеру в комплексі з розвитком сили і гнучкості є важливими й необхідними як для старших людей, так і для молоді та дітей» [219]. Такий підхід свідчить, що фітнес-індустрія США значною мірою враховує інтереси людей різних вікових груп. Проте, зазначимо, що за даними ВООЗ, незважаючи на інтерес до власного здоров'я та підтримку з боку влади, у США з 70-х рр. ХХ ст. кожних 10 років спостерігалось постійне зростання на 8 % числа осіб із ожирінням. Відтак кількість дітей та молоді з ознаками ожиріння (ІМТ > 30 кг/м<sup>2</sup>) наприкінці ХХ ст. становила 18 – 19 % [568]. Американськими вченими було з'ясовано, що найбільш вразливими до цієї хвороби є представники з низьких соціально-економічних прошарків населення.

Аналіз навчально-методичної літератури свідчить, що у другій половині ХХ ст. значних змін зазнав зміст шкільної програми з фізкультурної освіти, який віддзеркалював зміни у суспільному житті США та тенденції розвитку масової культури. Зокрема, зміст навчальної програми, відображаючи чинну модель і філософію життя американців, був спрямований на інтеграцію видів та заняття спортом упродовж життя (*life time sports*). У подальшому відбувалася поступова переорієнтація навчальної програми зі спортивної спрямованості на рекреаційно-оздоровчу, спостерігався послідовний відхід від формування високого рівня спортивної підготовленості учнів в умовах закладу загальної середньої освіти, пріоритетними стало формування в учнів навичок здорового способу життя завдяки руховій активності на свіжому повітрі. Змінилися пріоритети та цінності фізкультурної освіти і шкільного спорту: важливою стала

не «перемога за будь-яку ціну», а вміння співпрацювати і командно взаємодіяти. Шкільна програма розширилася новими спортивними іграми та естафетами, метою яких було формування командної взаємодії і підтримки

До того ж, досягнення у галузі спортивної біомеханіки й інших суміжних наукових напрямів призвели до збільшення обсягу теоретичної підготовки, яка раніше навіть не була відображена окремим розділом у навчальній програмі. У цей період нововведенням стала складова навчальної програми, зорієнтована на навчання через досвід, орієнтований на пригоди (*adventure education*). Учителі фізкультурної освіти отримали змогу проводити уроки на природі, школи забезпечувалися спеціальним спорядженням, що дозволяло учням займатися спортивним туризмом та різними видами скелелазіння. Звичним явищем стали сімейні виїзди для занять пригодницькою діяльністю у вихідні дні чи під час канікул.

Особливий вплив на систему фізкультурної освіти та шкільного спорту в США 60 – 70-х рр. XX ст. мав філософський напрям «Освіта через рух» («*Movement education*»). Так, прибічники цього філософського напрямку, зокрема: творець системи «постановки естетики людського тіла» Ф. Дельсарте (*F. Delsarte*), учена-кінезіолог і дослідниця дитячої спортивної гімнастики Л. Дієм (*L. Diem*) та основоположник методики аналізу руху і кінетографії танцю Р. фон Лабан (*R. von Laban*) підкреслювали важливість здатності людини використовувати власне тіло для самовираження через рух [209]. Концепція освіти через рух полягала у використанні чотирьох аспектів руху для досягнення успіху в трьох сферах – когнітивній, психомоторній й емоційній. До цих чотирьох аспектів учені відносили: тіло (як інструмент, завдяки якому здійснюється рух); простір (середовище, куди рухається тіло); зусилля (якість, з якою виконується рух); відносини (зв'язки, що виникають у процесі руху тіла з предметами, людьми та довкіллям) Однак з часом цей підхід змінився від використання руху для самовираження до усвідомлення його функцій і значення для здоров'я людини.

У другій половині ХХ ст. в США поширення набув рух за академічність навчальних дисциплін. Зокрема, у 1964 р. в журналі «Охорона здоров'я, фізкультурна освіта, рекреація» Г. Франклін (*H. Franklin*) опублікував статтю «*Physical Education an Academic discipline*», в якій обґрунтовував необхідність організації та вивчення фізкультурної освіти як академічної (навчальної) дисципліни. Автор у загальних рисах окреслив проблеми життєздатності фізкультурної освіти як академічної дисципліни, запропонував дефініції її основних параметрів та механізми реалізації [390]. Заклик Г. Франкліна до формування змісту фізкультурної освіти на нових засадах як рівноправної академічної дисципліни нами розглядається як логічний вихід з реформаторського руху в галузі освіти США, який спостерігався після 50-х рр. ХХ ст. Основним завданням уроку фізкультурної освіти в школі стала не прикладна спортивна підготовка, а навчання учнів окремим фізичним вправам і набуття ними теоретичних знань.

У досліджуваній період в США намітився значний прогрес у науковій та академічній складових фізкультурної освіти і шкільного спорту. Актуалізувалися дослідження щодо аналізу руху людського тіла, кінезіології, ергономіки людини тощо. Найбільш розробленим науковим напрямом стала спортивна фізіологія, про що свідчать такі факти: у 1954 р. ученими-фізіологами, медиками та вчителями з фізкультурної освіти був заснований перший в США коледж спортивної медицини (*American College of Sports Medicine*), який очолив лікар-кардіолог Д.В. Вольф (J.V. Wolffe); у 1969 р. коледж заснував журнал «Медицина і наука в спорті» («*Medicine and science in sports*»), який швидко став найбільш популярним й авторитетним науковим періодичним виданням у цій галузі; у 1977 р. коледж почав видавати дипломи та сертифікати фахівцям шести наукових напрямів [217]. Завдяки діяльності учених Американського коледжу спортивної медицини подальший розвиток отримали такі актуальні наукові напрями, як біомеханіка, кінезіологія, контроль та аналіз моторики, навчання моторики (руховим діям), спортивна психологія, соціологія спорту, історія та філософія спорту й ін.

Із метою підготовки фахівців у галузі навчання моторики та спортивної психології, в 1967 р. було утворено Північноамериканське товариство психології спорту та фізичної активності (*The North American Society for the Psychology of Sport and Physical Activity*). Важливим заходом для розвитку фізкультурної освіти і шкільного спорту стало проведення у 1968 р., після завершення Олімпійських ігор у Мехіко, II міжнародного конгресу зі спортивної психології. Того ж року з метою поширення фундаментальних і емпіричних результатів наукових досліджень було засновано часопис «*Journal Motor Behaviour*», в якому висвітлювалися проблеми методики навчання моторики рухів, а у 1978 р. – «*Journal of Sport Psychology*», котрий став основним оперативним джерелом поширення нової наукової інформації з психології спорту.

У 1972 р. на засіданні Американської філософської асоціації (*The American Philosophical Association*) було прийнято рішення про створення Філософського товариства з вивчення проблем спорту (*The Philosophical Society for the Study of Sport*), яке у 1974 р. видало перший тематичний випуск журналу з науковими працями у галузі філософії спорту. У 1973 р. було засноване Північноамериканське товариство з історії спорту (*The North American Society for Sport History*), яке невдовзі також почало видавати спеціалізований науковий журнал.

Американська асоціація здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців швидко визнала і відреагувала на посилення академічності дисципліни «Фізкультурна освіта», опублікувавши у 1972 р. монографію «*Tones of Theory*» дослідників У. Селесте (*U. Celeste*) та Д. Ніксона (*J.E. Nixon*). У ній розкрита сутність й описана теоретична структура фізичного виховання як галузі наукових знань, а фізкультурна освіта визнана дисципліною, яка пов'язана передовсім із рухом і здоров'ям людини [284].

У 1974 р. Американська асоціація здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців була реорганізована в Американський Альянс здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців (*American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance* – ААНPERD), що надало їй членам більшої автономії,

пізнаваності та самовизначення [219]. Альянс, як організаційна структурна надбудова, одразу ж розпочав роботу, пов'язану зі сприяння науковим дослідженням у галузі фізкультурної освіти і шкільного спорту, розробленням професійних й освітніх стандартів, організаційних і методичних рекомендацій, створенням умов і проведенням заходів із метою інформування громадськості та лобювання інтересів перед державними інституціями. З метою полегшення комунікації та налагодження співпраці у склад Альянсу ввійшли п'ять структурних організацій національного рівня: 1) Американська асоціація медичної освіти (*American Association for Health Education – AAHE*), яка спеціалізується на неперервній освіті та професійному розвитку медичних педагогів для закладів освіти та медицини; 2) Американська асоціація фізичної активності та рекреації (*American Association for Physical Activity and Recreation – AAPAR*), яка об'єднує викладачів, котрі забезпечують виконання програм фізичної активності, відпочинку та фітнесу впродовж життя; 3) Національна асоціація дівчат і жінок у спорті (*National Association for Girls and Women in Sport – NAGWS*), яка виступає захисником дотримання гендерної рівності у спорті; 4) Національна асоціація спорту і фізкультурної освіти (*National Association for Sport and Physical Education – NASPE*), яка популяризує рух за академічність дисципліни «Фізкультурна освіта», видає інформаційні бюлетні, організовує науково-практичні конференції і тренінги, надає підтримку вчителям у професійному розвитку, лідерстві в школі та громаді, засновує навчально-наукові заклади на кшталт Академії з кінезіології (*Kinesiology Academy*); 5) Національна асоціація танцю (*National Dance Association – NDA*), яка розробляє якісні танцювальні програми, організовує масштабні заходи в галузі мистецтва та фізичного виховання, сприяє кар'єрному зростанню здобувачів танцювальної освіти [551].

Саме Американський Альянс здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців став основною професійною й академічною структурою, яка намагається консолідувати та забезпечити різні професійні інтереси національних асоціацій. Як зазначено у статуті, метою діяльності Альянсу є сприяння та підтримка в

управлінні та вивченні кращих професійних практик, спрямованих на творчий, здоровий та активний спосіб життя людини. Перед національними асоціаціями, що входять до Альянсу, поставлені такі завдання [219]:

- 1) створювати та поширювати рекомендації, стандарти й норми спортивної поведінки (спортивну етику);
- 2) удосконалювати професійну практику через створення можливостей для фахового зростання і розвитку;
- 3) просувати знання з наукових галузей і професійної практики шляхом ініціювання, сприяння і поширення досліджень у галузі фізкультурної освіти і спорту;
- 4) сприяти та розвивати комунікацію і діяльність з іншими асоціаціями та пов'язаними з ними професійними групами;
- 5) виконувати представницькі функції речників і захисників новацій у галузі фізкультурної освіти і спорту;
- 6) сприяти публічному визнанню та зміцненню зв'язків з урядовими структурами щодо поширення результатів наукових досліджень, професійних стандартів й освітніх програм;
- 7) розробляти проекти та програми поширення ідей, які відповідають цілям Альянсу.

Слід наголосити, що посилення академічності предмету «Фізкультурна освіта» достатньо сильно вплинуло на програми відповідної професійної підготовки в університетах і коледжах. Випускові програми здобувачів розвивалися у напрямі набуття студентами компетенцій з різних спеціалізацій (філософія, соціологія, історія спорту, біомеханіка та ін.), тому на старших курсах було збільшено кількість годин для вивчення нових субдисциплін. Позаяк на початку руху за академічність дисциплін більшість випускників планували стати вчителями або інструкторами з певних видів спорту, то нові курси отримали належне місце в освітніх програмах і навчальних планах. Таким чином, загальноприйнятим стало введення до освітніх програм підготовки вчителів фізкультурної освіти науково-теоретичних курсів, пов'язаних із навчанням і



контролем моторики, біомеханікою, ергономікою людини, психологією спорту й ін.

Означена обставина викликала реакцію лідерів (гарантів) програм з підготовки вчителів фізкультурної освіти, які не погоджувалися з тим, що вивчення науково-теоретичних дисциплін є більш важливим і може замінити практичні аспекти навчання, зокрема оволодіння руховими навичками, методичними вміннями (*teaching skills*) тощо. У результаті, викладачі, які здійснювали підготовку фахівців з фізкультурної освіти та шкільного спорту в коледжах й університетах, почали об'єднуватися в ініціативні групи з розроблення якісних освітніх програм практичної спрямованості, публікували результати власних наукових досліджень у збірниках конференцій та фахових журналах. Врешті, спільними зусиллями та з метою популяризації і поширення нових програм і методик було засновано журнал «Навчання фізкультурній освіти» (*«Journal of Teaching in Physical Education»*), який став своєрідним дискусійним майданчиком для захисту нових ідей.

На початку 90-х рр. ХХ ст. члени наукових товариств факультетів спорту виступили з ініціативою змінити назву університетської програми та спеціальності «Фізкультурна освіта» на «Кінезіологія», акцентувавши увагу на академічності вищої освіти [561]. Американська академія фізкультурної освіти (*The American Academy of Physical Education*) визнала важливість кінезіології й навіть змінила назву на «Американська академія кінезіології та фізкультурної освіти» (*The American Academy of Kinesiology and Physical Education*). Більшість факультетів спорту в коледжах і університетах також були перейменовані на факультети кінезіології (*department of kinesiology*), факультети науки спорту (*department of sport science*) та факультети науки вправ (*department of exercise science*).

Знаковою подією в американській історії освіти й імперативом для проведення освітньої реформи став опублікований у 1983 р. підсумковий звіт Національної Комісії США з якості освіти (*National Commission on Excellence in Education*) під назвою «Нація в небезпеці» (*«A Nation at Risk»*). До складу цієї

комісії увійшло 18 членів, які представляли заклади освіти, наукові установи, громадські організації, приватний бізнес та уряд. Головою комісії був призначений Д.П. Гарднер (*D.P. Gardner*), а автор звіту – Дж. Гарві (*J.J. Harvey*) синтезував результати досліджень й узагальнив відгуки членів комісії.

Як впливає зі звіту, на початку 80-х рр. ХХ ст. освітня система США не відповідала національним потребам у вихованні здорової й освіченої нації. У цьому контексті Дж. Гарві писав: «Сьогодні освітній фундамент суспільства руйнується наростаючою хвилею посередності, яка загрожує нашому майбутньому як нації та народу» [552]. Тому за підсумками роботи комісія зробила 38 рекомендацій, поділених на 5 основних категорій: 1) зміст; 2) стандарти й очікування; 3) час; 4) викладання; 5) лідерство та фіскальна підтримка. Після опублікування звіту впродовж наступних п'яти років було проведено понад 30 спеціальних досліджень про стан шкільної освіти, працювало 290 державних комісій, на телебаченні і шпальтах друкованих видань проходили запеклі обговорення проблем і перспектив освітньої галузі, у тому числі й фізкультурної освіти та шкільного спорту.

Результати публічних обговорень були оформлені в 1990 р. у вигляді програми розвитку шкільної освіти «Америка – 2000», де були визначені такі основні стратегічні напрями вдосконалення освітньої галузі: 1) покращення дошкільного виховання з метою підготовки дітей до навчання в школі; 2) охоплення до 90% учнів загальною середньою освітою; 3) підготовка школярів до виконання громадянських обов'язків та успішної участі в трудовій діяльності; 4) підвищення рівня викладання шкільних предметів природничо-математичного циклу; 5) покращення моральної вихованості школярів за рахунок створення атмосфери дисципліни та порядку; 6) модернізація професійної і вищої освіти з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців на ринку праці.

Після оприлюднення програми «Америка – 2000» були розроблені державні стандарти, згідно з якими обов'язкові освітні компоненти (англійська мова, історія США та фізкультурна освіта) доповнилися низкою природничих

курсів, математикою, інформатикою й іноземними мовами. Лише 25 – 30 % обсягу навчального часу було відведено для опанування предметів за вибором (раніше таких предметів було до 60%) і, відповідно, збільшилася кількість учнів, які вивчали обов'язкові природничо-математичні науки. Хоча становище дещо покращилося, зважаючи на збільшення у 1989 р. фінансування освітньої галузі, яке сягнуло 350 млрд. доларів, однак радикальних змін стану американської системи освіти до кінця XX ст. так і не відбулося.

Отож, повоєнний період і наступні роки аж до 90-х рр. XX ст. були позначені інтенсивним розвитком системи фізкультурної освіти, шкільного та студентського спорту, які, досягнувши високого рівня і статусу в суспільстві, донині превалюють в американській культурі та соціумі. У цьому контексті зазначимо, що значний вплив на шкільний спорт і фізкультурну освіту мали чинники, умови та події, які припали на 50 – 70-х рр. XX ст., зокрема: 1) різке зростання народжуваності, швидке відтворення людського капіталу та мобільність населення; 2) прискорений соціально-економічний розвиток США і як наслідок – широкі можливості для здобуття загальної середньої, професійної та вищої освіти; 3) збільшення фінансування командних видів спорту та стипендіальна підтримка молодих спортсменів; 4) зростання популярності олімпійських змагань завдяки тріумфальній перемозі США на XIV Літніх олімпійських іграх у Лондоні (1948 р.); 5) посилення академічної складової у професійній підготовці учителів фізкультурної освіти в коледжах й університетах завдяки впровадженню в освітній процес навчальних дисциплін з кінезіології, біомеханіки, історії, соціології, психології спорту й ін.; 6) упровадження та підтримка всіма верствами населення Національної програми «Спорт упродовж життя» (*Lifetime sports*); 7) публікація президентом США Дж. Кеннеді статті «Нижній / слабкий американець», яка спричинила до кардинальних змін у змісті шкільних освітніх програмах і навчальних планах, спрямованих на підвищення рівня фізичної підготовленості учнів, збільшення кількості й обов'язковості занять фізичною культурою й урізноманітнення видів шкільного спорту; 8) вплив суспільних рухів (за громадянські права, чисту

екологію, інклюзію, гендерну рівність тощо) на розвиток командних видів спорту і популярність занять на відкритому повітрі; 9) розроблення і наукове обґрунтування К. Купером нового виду спортивних занять – аеробіки (системи фізичних вправ, в якій гармонійно поєднувалися рухи тіла та дихання) та розвиток фітнес-індустрії; 10) активізація наукових досліджень, присвячених проблемам фізичної діяльності та рухової активності, а також вплив філософського напрямку «Освіта через рух» на поширення ідей про здорове, тривале і якісне життя; 11) заснування першого в США коледжу спортивної медицини та спеціалізованих журналів «Medicine and science in sports», «Journal Motor Behaviour», «Journal of Sport Psychology»; 12) утворення Американського Альянсу здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців, який об'єднав з метою координації та підвищення ефективності діяльності такі організаційні структури, як Американська асоціація медичної освіти, Американська асоціація фізичної активності та рекреації, Національна асоціація дівчат і жінок у спорті, Національна асоціація спорту і фізкультурної освіти, Національна асоціація танцю; 13) опублікування підсумкового звіту Національної Комісії США з якості освіти «Нація в небезпеці» та розроблення програми розвитку освітньої галузі «Америка – 2000».

#### **2.4. Трансформація системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1991 – 2020 рр.)**

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. система фізкультурної освіти і спорту в США зазнала певних трансформаційних змін. Нагадаємо, що на початку 50 – 60 рр. ХХ ст. фізкультурна освіта стала важливою й обов'язковою складовою шкільної освітньої програми. Саме у цей період країна перебувала в стані «холодної війни», що актуалізувало проблему підвищення рівня фізичної підготовки населення. Проте, із занепадом, а пізніше й розпадом Радянського Союзу, активним поширенням у 60 – 70-х рр. ХХ ст. антимілітаристських

настроїв в американському суспільстві роль і значення фізичної підготовки населення зменшилося. Однак, після оприлюднення звіту Комісії з якості освіти «Нація в небезпеці», наприкінці ХХ ст. була ухвалена Національна програма розвитку шкільної освіти «Америка – 2000», в якій фізкультурна освіта і шкільний спорт отримали новий імпульс для розвитку.

Зміни суспільних пріоритетів були також пов'язані з оприлюдненням державних звітів щодо погіршення стану здоров'я американської нації внаслідок обмеження рухової активності – гіподинамії. Визначальну роль у цьому відіграло усвідомлення суспільством важливості знань про здоровий спосіб життя та дотримання рекомендацій стосовно харчування, фізичних навантажень, гігієни, загартування, позбавлення від шкідливих звичок тощо. На початку ХХІ ст. ключовим завданням фізкультурної освіти в американській школі стало формування в учнів навичок здорового способу життя, необхідних для активної діяльності в соціумі [551].

З іншого боку, на думку американських педагогів, головною метою шкільної освіти є розвиток пізнавальних (когнітивних) здібностей дітей завдяки засвоєнню ними системи знань із навчальних предметів. Вона реалізовується через створення гармонійного освітнього середовища, в якому набутий учнями досвід вважається відповідним, ефективним і має бути об'єктивно оцінений та заохочений. Фізкультурна освіта, будучи складовою системи загальної освіти, покликана надати всім без виключення дітям, у тому числі з особливими освітніми потребами, можливість дізнатися про важливість здорового способу життя та фізичної активності й отримати, відповідно до вікових особливостей, фізичне навантаження. Як зазначалося вище, роль, мета та зміст фізкультурної освіти і шкільного спорту в США поступово змінювалися, пройшовши шлях від залучення учнів до різних форм і видів фізичної активності (гімнастичні вправи, індивідуальні, командні види спорту та ін.) до усвідомлення ними необхідності проведення активного та здорового способу життя. Через поширення нових засобів і способів навчання, порівняно зі шведською та німецькою гімнастичними системами, які панували у школах США в ХІХ ст. – на початку

XX ст., сучасна фізкультурна освіта перетворилася на змістовну діяльність із різноманітними навчальними, виховними і розвивальними цілями, спрямованими на різнобічний та гармонійний розвиток учнів [307; 551].

Крім того, для розуміння сутності фізкультурної освіти кінця XX – початку XXI ст., як органічної складової системи загальної освіти у США, важливо зазначити, що ця система не передбачала реалізацію єдиної типової навчальної програми. У зв'язку з тим, що в США функціонує децентралізована освітня система з відповідною структурою та змістом управління, то розробленням програм фізкультурної освіти займаються спортивні структури на кшталт Національної асоціації спорту та фізкультурної освіти або Ради (*State Board of Education*) і Департаменти (*Department of Education*) з освіти штатів, а не федеральне Міністерство освіти (*United States department of education*). Рішення щодо запровадження навчальної програми (курикулуму), який відповідає державним стандартам, ухвалюється місцевими освітніми округами (*local education agency*) або навіть й окремими школами. Тому шкільний предмет «Фізкультурна освіта», як з рештою й інші предмети, перебувають під впливом розрізненої управлінської системи, що зумовлює розмаїття підходів до розроблення змісту навчальних програм.

У цьому контексті, американські вчені Дж. Салліс (*J. Sallis*) і Т. МакКензі (*T. McKenzie*) в 1991 р. опублікували доповідь, в якій зазначили, що «фізкультурна освіта – це освіта, зміст якої спрямований на застосування різнобічного та фізично активного підходу, що передбачає формування соціальних і когнітивних знань й умінь, розвиток фізичних якостей, а також досягнення інших цілей засобами руху» [619, с. 126]. Вони визначили дві основні мети фізкультурної освіти: 1) підготовка дітей та молоді до фізичної діяльності впродовж життя; 2) залучення учнів до систематичної фізичної активності на уроках та у процесі занять поза межами школи. На їх думку, реалізація зазначених цілей матиме довготривалий ефект, який допоможе дітям і молоді бути фізично здоровими й активними впродовж життя [619]. Із зазначеним підходом погоджується Д. Сієдентоп (*D. Siedentop*), який стверджує, що

фізкультурна освіта – це освіта через фізичний рух [641]. У цьому контексті, розробники навчальної програми з фізкультурної освіти А. Джевет (A. Jewett), Л. Бейн (L. Bain) і К. Енніс (C. Ennis) виокремили чотири основні групи розвивальних завдань, які має забезпечити цей предмет: а) оздоровчий розвиток (засобами фітнесу); б) розвиток технічних навичок у різних видах спорту; в) емоційний розвиток; г) когнітивний розвиток [469].

Отже, розроблення змісту навчальних програм і якість шкільних занять з фізичної культури і шкільного спорту в США перебуває під постійним контролем місцевої влади, зокрема представників освітніх округів. На рівні цих округів також приймаються рішення щодо розподілу фінансових ресурсів між школами, зокрема й на розвиток спортивної інфраструктури. Відтак, як зазначає Т. Кін (T. Kean), освітні менеджери, передовсім інспектори державних шкіл (*Superintendent of Public Instruction*), педагоги, адміністрація шкіл і батьки, на жаль, часто віддають перевагу іншим академічним предметам теоретичного спрямування, применшуючи роль і значення фізичного виховання для гармонійного розвитку дітей та молоді [481]. Як наслідок, зазначається в статті «Шкільне фізичне виховання», опублікованій в «Журналі шкільного здоров'я» (*Journal of School Health*), в середині 90-х рр. ХХ ст. лише в одному штаті Іллінойс були запроваджені щоденні уроки фізкультурної освіти для усіх учнів, незалежно від вікової групи. І хоча владою інших штатів також було рекомендовано організовувати щоденні заняття спортом, учні, зокрема середніх і старших класів, їх часто ігнорували, не бажаючи займатися фізичною активністю в рекомендований час [577].

Згідно з даними, оприлюдненими Національною асоціацією спорту та фізкультурної освіти (NASPE) й Американською асоціацією серця (AHA), незважаючи на визнання більшістю штатів фізкультурної освіти обов'язковим предметом у середній та старшій школах, кількість учнів, яким було дозволено не відвідувати заняття з фізкультурної освіти або обрати інші предмети, зросла з 27 % і 18 % у 2006 р. до 32 % та 30 % у 2010 р. відповідно. Окрім того, як вважають Р. Пате (R. Patte) й інші вчені, у більшості програм із фізкультурної

освіти переважають командні види спорту, що знижує ефективність занять, спрямованих на досягнення високого рівня фізичної підготовки учнів [577].

Ще однією особливістю зазначеного періоду є загострення протистояння між вчителями фізичної культури і тренерами [679]. Позаяк у США фізкультурна освіта тісно пов'язана зі спортом, особливо у середній і старшій школах, часто саме вчителі в позаурочний час тренують спортивні команди, що входить до їх посадових обов'язків. Ефективність роботи вчителя-тренера значною мірою визначається кількістю спортивних перемог його вихованців, тому педагоги основну увагу спрямовують на планування графіку тренувань, вироблення ігрових стратегій, покращення фізичної форми юних спортсменів ніж на методичну підготовку до уроків і безпосередню організацію їх проведення. Відтак шкільні адміністрації часто зацікавлені брати на роботу спортивних тренерів, а не сертифікованих учителів фізкультурної освіти, що, зрештою, негативно позначається на освітньому процесі.

Як зазначалося вище, навчальні програми (курикулуми) з фізкультурної освіти у США хоча й затверджуються на місцевому рівні, однак повинні відповідати національним стандартам та узгоджуватися з ними. На уроці вчителям дозволяється реалізовувати різні моделі навчальних програм. Як свідчить практика, на початку ХХ ст. одні педагоги продовжували використовувати модельну програму «Освіта через рух» (*Movement education*), запроваджену у 80-х рр. ХХ ст., інші – використовували нові моделі, які набули популярності у більшості американських шкіл у 90-рр., як-от: «Спортивна освіта» (*Sport education model*) та «Фітнес освіта» (*Fitness education model*).

Модель «Спортивна освіта», розроблена професором університету штату Огайо Д. Сідентопом (*D. Siedentop*) у 1984 р. була успішно адаптована та впроваджена на національному і міжнародному рівнях [645]. Модель містила навчальну програму фізкультурної освіти зі спортивним ухилом та інструкції, розроблені для її реалізації у школах початкової (*elementary schools*), неповної середньої (*middle schools*) і повної середньої (*high schools*) освіти. Як уважає вчений, така модель забезпечує отримання дітьми та молоддю позитивних



вражень від спортивних тренувань і змагань на противагу застарілій програмі, побудованій на концептуальних підходах моделі «Освіта через рух» [643]. В її основі лежить об'єднання дітей з різними здібностями у невеликі за кількістю учасників команди. Важливо, щоб вони систематично брали участь у тренуваннях і змаганнях упродовж року (тобто довше, ніж передбачено типовими модулями з фізкультурної освіти або сіткою годин). Учні під час занять здобувають крім спортивного, ще й життєвий досвід, виконуючи різноманітні ролі: спортсмена, тренера, капітана, статиста, судді, спортивного журналіста тощо. Команди формують товариський дух завдяки використанню однакової спортивної форми, назви команди, способів привітань, а також під час колективної роботи з метою оволодіння технічними і тактичними вміннями, які сприяють перемозі.

Програма, розроблена на основі положень моделі «Спортивна освіта», передбачає досягнення трьох основних цілей: формування компетентного гравця, грамотного гравця і гравця-ентузіаста [643]. Компетентний гравець повинен мати достатній рівень розвитку технічних вмінь і навичок з певного виду спорту для участі в змаганнях, уміти обрати правильну стратегію відповідно до складності гри й особливостей суперника. Грамотний гравець повинен розуміти та дотримуватися правил, ритуалів і спортивних традицій, вміти розрізняти позитивні й негативні спортивні практики у різних видах спорту. Гравець-ентузіаст має зберігати, захищати та підвищувати рівень спортивної культури, дотримуючись відповідних правил, норм поведінки та командної взаємодії.

З метою досягнення зазначених цілей учні повинні: 1) формувати технічні вміння та навички відповідно до конкретних видів спорту; 2) розуміти та вміти реалізовувати стратегії, визначені на різні за характером і складністю ігри; 3) систематично брати активну участь у тренуваннях і змаганнях відповідно до рівня своєї підготовленості; 4) брати участь у плануванні спортивних заходів, їх організації й управлінні; 5) ефективно взаємодіяти в команді задля досягнення поставлених цілей; 6) поважати ритуали, звичаї та традиції, які роблять вид

спорту унікальним; 7) розвивати вміння приймати аргументовані та вчасні рішення; 8) розвивати і застосовувати набуті знання під час суддівства та тренувань; 9) брати участь у шкільному спорті (спортивних заняттях в позаурочний час) на добровільних засадах.

Учений Д. Сіедентоп звертає увагу на п'ять особливостей, які вирізняють спорт від інших видів рухової активності: 1) сезонність занять спортом і відповідно проведення змагань; 2) партнерська взаємодія (учні є членами однієї команди); 3) офіційність змагань (графік змагань інтегрований у сезонну підготовку); 4) наявність кульмінаційної події (передбачається індивідуальний або командний виступ під час фінального спортивного заходу); 5) фіксація рекордів (здійснюється реєстрація особистих і командних досягнень, що забезпечує зворотний зв'язок із учнями та стимулює їх до досягнення нових цілей) [643].

Модель спортивної освіти передбачає, що успіх, перемога команди залежить від правильного розподілу обов'язків і ролей, які виконують її члени. Зокрема, увага акцентується на обов'язках учнів, які створюють «командне» середовище підтримки та взаємодії, в якому беруть участь усі без винятку. Наприклад, учень, який не є атлетичним чи погано володіє тактичними прийомами, може реалізовувати іншу роль, яка підкреслює його індивідуальні можливості. Виконавців ролей здебільшого призначають до початку сезону, для членів команди ролі найчастіше пропонуються вчителем або капітаном команди. Автор програми рекомендує вчителям розпочинати втілювати зазначену модель, пропонуючи учням одну або декілька ролей і згодом розширювати їх кількість.

Згідно з навчальною програмою учням на вибір пропонуються такі можливі ролі: 1) головного тренера – визначає стратегію гри, дає вказівки щодо технічних і тактичних аспектів, приймає інші управлінські рішення; 2) капітан – контролює дії команди, проводить розминки, допомагає долати проблеми командної взаємодії, забезпечує загальне керівництво членів команди; 3) асистенти тренерів або капітанів – допомагають капітанам або тренерам, а за їх відсутності беруть на себе їхні обов'язки; 4) судді – контролюють перебіг гри,

приймають рішення щодо дотримання гравцями правил «чесної гри», роз'яснюють спортивні норми, зміни у правилах, обґрунтовують своє рішення; 5) секретарі – фіксують бали (очки), отримані під час спортивних ігор, відстежують кількість порушень, передають підсумкові звіти відповідальній особі (вчителю, судді, статисти, тренеру); 6) статисти – реєструють статистичні результати команди, індивідуальні показники ефективності кожного її члена, ведуть сезонну статистику, інтерпретують дані та передають узагальнені результати відповідальній особі (вчителю, журналісту, спортивному менеджеру); 7) журналісти – публікують статистичні дані та пишуть інформаційні огляди в щотижневих спортивних виданнях, шкільних часописах, спеціально створених інформаційних бюлетенях; 8) спортивні менеджери – виконують адміністративні обов'язки, пов'язані з організацією та проведенням тренувань і змагань тощо; 9) менеджери, відповідальні за спортивне обладнання та інвентар – обслуговують, зберігають й оновлюють спортивне обладнання, спорядження та інвентар; 10) тренери – проводять щоденні розминки відповідно до поставлених завдань, організують тренувальний процес, повідомляють про отримані учнями травми тощо; 11) спортивна рада – колегіальний орган, який ухвалює підсумкові рішення щодо можливих проблем, пов'язаних із дотримання правил «чесної гри» і графіком проведення змагань, а також здійснює відбір членів команди для участі в іграх; 12) вболівальники – забезпечують музичним і звуковим супроводом перебіг змагань; подають відповідні звукові сигнали під час гри, передбачені правилами; 13) координатори урочистостей – організують заходи, пов'язані з нагородженням переможців, проведенням заключних святкувань, створюють плакати для вболівальників, веселять публіку та ін.

Основною відмінністю моделі «Фітнес освіта» від попередніх є її спрямованість на формування в учнів знань про рухову діяльність і помірні фізичні навантаження, які забезпечують зміцнення та збереження здоров'я. Програма складена у такий спосіб, що учні, безпосередньо займаючись фізичними вправами, повинні оволодіти певним обсягом теоретичного матеріалу. Метою програми є підтримання та підвищення оптимального рівня

фізичної підготовки завдяки використанню вправ низького, середнього і високого рівнів інтенсивності, залежно від індивідуальних особливостей фізичного розвитку та здібностей учнів [513].

Учителі фізкультурної освіти у США на заняттях часто використовують субмоделі, зважаючи на вікові й індивідуальні відмінності учнів. З-поміж найпопулярніших субмоделей педагогами застосовуються такі: «Фітнес для життя» [310], «Особистий фітнес для тебе» [667], «Будьте активні! Приведіть тіло в порядок!» [667], «Особистий фітнес: добре виглядаємо, добре відчуваємося» [730], «Основи фітнесу» [609] та ін. Види рухової активності, включені до зазначених субмоделей, спрямовані передовсім на зміцнення здоров'я, а основною метою є вироблення в учнів непереборного бажання до систематичних занять спортом. Уважається, що діти можуть досягти оптимального рівня фізичної підготовки лише шляхом регулярного виконання системи вправ середнього та високого рівня інтенсивності.

Важливий здобуток аналізованого періоду – це широке використання інноваційних засобів фізичного виховання, які у певний спосіб впливають на фізичну активність учнів, зокрема: комп'ютерні програми та додатки для смартфонів з активними спортивними і фітнес іграми, які передбачають отримання учнем певного фізичного навантаження. Найбільш відомими серед них є активні ігрові програми, розроблені *Konami Dance Dance Revolution (DDR)*, *Nintendo Wii*, *Gamebikes*, *Kinect XBOX*, *Xavix*, *Hopsports*. Вони доповнюють традиційні засоби фізичного виховання, тому й використовуються у шкільних оздоровчих центрах як високотехнологічні методи підвищення рівня фізичної активності учнів [409]. Учені Б. Бейлі (*B. Bailey*), К. Макінні (*K. McInnis*) та ін. [225] у своїх дослідженнях порівняли активні відеоігри зі швидким ходінням на біговій доріжці та виявили позитивну динаміку їх дії. Проте варто зазначити, що серед фахівців США є достатньо противників використання активних відеоігор. Їхні застереження ґрунтуються на тому, що активні відеоігри – це фізичні навантаження «низької інтенсивності», а отже, можуть використовуватися для

зменшення тривалості «сидячої поведінки», а не як заміна традиційного фізичного навантаження.

Учений Х. Сан (*H. Sun*) встановив, що активні відеоігри, в одних випадках, підвищують мотивацію учнів до занять фізкультурною освітою, а в інших, на жаль, знижують фізичну активність внаслідок тривалого використання одних і тих же ігор [673, с. 218]. Результати цього дослідження підтвердили, що подібні заняття зумовлюють зменшення рівня фізичної активності дітей, ніж звичайні заняття фізкультурною освітою. Однак для недостатньо активних дітей використання відеоігор створює комфортне і сприятливе середовище для більш активної участі в ігровій діяльності порівняно зі звичайними уроками [387]. Дослідники Д. Шихан (*D. Sheehan*) та Л. Кац (*L. Katz*) у своїх наукових розвідках виявили, що використання активних відеоігор додає дітям шкільного віку постуральної стабільності, яка є важливою складовою у розвитку рухових навичок [634].

Результати дослідження, проведені у межах науково-дослідного проєкту «Ігри в галузі здоров'я», фінансованого Фондом Роберта Вуда Джонсона (*Robert Wood Johnson Foundation*), підтвердили, що активні відеоігри є перспективними засобом, котрий сприяє розвитку рухової активності дітей та допомагає їм задовольняти необхідну добову потребу у фізичних навантаженнях. Тут слід нагадати, що ВООЗ рекомендує щоденні 60-хвилинні заняття фізичними вправами у зоні високого й середнього рівня інтенсивності. Резюмуючи вищесказане, можна стверджувати, що різні типи активних відеоігор по-різному впливають на фізичний розвиток дітей, а деякі слугують лише ефективним засобом підвищення мотивації до фізичної активності.

Наприкінці ХХ ст. відбулися ключові події, які, на думку американських учених Б. Маккуліка (*B. McCullick*), П. Шемппа (*P. Schempp*), Г. Шукнехта (*G. Schuknecht*) та ін., вплинули на зростання популярності та підвищення статусу фізкультурної освіти і шкільного спорту в США:

1) розроблення й активне впровадження Національною асоціацією спорту і фізкультурної освіти (*National Association for Sport and Physical Education*)

у 1995 р. нових стандартів фізкультурної освіти. Відомо, що до середини 90-х рр. ХХ ст. в США не існувало уніфікованої стратегії розвитку, яка б ґрунтувалася на єдиній узгодженій меті та завданнях фізкультурної освіти і шкільного спорту. Подальше розроблення директивних документів, що передбачали залучення учнів до різноманітних видів рухової діяльності, усвідомлення ними важливості активного способу життя й оволодіння знаннями зі створення індивідуальних спортивно-оздоровчих програм, надала галузі відповідний академічний статус як обов'язкового загальноосвітнього предмету [551].

2) оприлюднення у 1996 р. доповіді Департаменту охорони здоров'я і соціальних служб США про фізичну активність, рівень здоров'я та поширення проявів надмірного вживання алкоголю, тютюну і психоактивних речовин. Висновки цього документу були підкріплені невтішною статистикою: а) понад 60 % дорослого населення не досягають обсягу фізичної активності, рекомендованого ВООЗ; б) майже 50 % молодих людей не задовольняють природної потреби в систематичній руховій активності; в) на 17 %, порівняно з 1990 р., зменшилася кількість учнів середньої та старшої шкіл, які щоденно займаються фізичними вправами; г) лише 19 % школярів займаються руховою активністю понад 20 хвилин на добу. В оприлюдненому звіті були визначені шляхи підвищення рівня фізичної підготовки дорослих і дітей. Однією з головних рекомендацій було збільшення кількості уроків фізкультурної освіти і надання широких можливостей для забезпечення учнів руховою активністю в позаурочний час [671].

3) пропозиції, надані сенатором Т. Стівенсом (*T. Stevens*) у 1999 р., щодо ефективних шляхів розвитку фізкультурної освіти і шкільного спорту. Ці пропозиції були розроблені передовсім для освітніх округів, місцевих органів самоврядування, закладів загальної середньої освіти, покликаних забезпечувати організацію та проведення якісних занять з фізкультурної освіти і шкільного спорту на усіх рівнях. У документі підкреслювалося, що програми фізкультурної освіти повинні надавати дітям змогу розвивати рухові компетентності,

формувати усвідомлення важливості ведення активного і здорового способу життя відповідно до особистого вибору і рівня фізичної підготовленості. Крім того, на думку Т. Стівенса, програми фізкультурної освіти повинні впливати на емоційний та когнітивний розвиток дітей [530].

Усе зазначені події активізували процес розроблення й ухвалення нових інноваційних програм фізкультурної освіти спочатку в США, а згодом і в інших країнах світу. Найбільш популярними були такі моделі фізкультурної освіти, як: «Навчання фізичної і соціальної відповідальності за допомогою рухової активності» (*Teaching Physical and Social Responsibility Through Physical Activity* – TPSR), «Навчальні ігри для порозуміння» (*Teaching games for Understanding*), «Спорт, гра і активна рекреація для дітей» (*Sports, Play and Active Recreation for Kids* – SPARK). Широке розповсюдження отримали міждисциплінарні програми, які, з-поміж іншого, передбачали розвиток фізичної активності: «Координований підхід для здоров'я дітей» (*Coordinated Approach to Child Health* – CATCH), «Здоров'я планети» (*Health of the planet*) та ін.

Модель під назвою «Навчання фізичної і соціальної відповідальності за допомогою рухової активності», розроблена вчителем із Чикаго Д. Геллісоном (*D. Hellison*) у 70-х рр. XX ст., спочатку призначалася для роботи з молоддю із девіантною поведінкою, однак згодом вона стала популярною у початковій і середній загальноосвітній школах. Основна мета цієї моделі – допомогти дітям контролювати себе, використовуючи активне середовище взаємодії та взаємодопомоги, яке виникає під час фізкультурної освіти і позаурочних занять спортом, а також бути відповідальними за свої вчинки [441].

Ідеї та положення моделі лягли в основу діяльності шкільних спортивних клубів, у змістові лінії низки програм для позашкільної освіти, а також програм, призначених для дітей із різними вадами психофізичного розвитку тощо [717]. Із часом ці програми отримали міжнародне визнання та були поширені у Новій Зеландії, Іспанії, Канаді й інших країнах світу.

Д. Геллісон виокремив *п'ять рівнів*, які дитина має пройти та навчитися застосовувати їх у житті:

1. *Повага*. На цьому першому рівні учень демонструє повагу до оточуючих, поводячись у такий спосіб, щоб не порушувати право інших учнів навчатися, а вчителя – навчати. Для цього треба створити психологічно і фізично безпечне середовище. Результатом першого етапу є сформованість в учнів таких рис характеру та цінностей, як: демократичність, толерантність, терпеливість, самоконтроль, вміння врегульовувати конфліктні ситуації та ін.

2. *Зусилля/участь*. На цьому рівні учні, як учасники програми, повинні подолати труднощі та навчитися чомусь новому. У результаті в учнів повинні бути сформовані такі якості та здатності, як сила волі, наполегливість, уміння гідно долати труднощі, самомотивація до виконання завдань та ін.

3. *Самоспрямованість*. Цей рівень покликаний розширити межі від простої участі в діяльності до вміння брати на себе відповідальність за свої дії та вчинки у процесі навчання та в побуті. Результатом проходження третього рівня є демонстрування учнем здатності ставити реальні цілі та знаходити шляхи їх досягнення, працювати індивідуально та в колективі, відповідно до постановлених цілей.

4. *Турбота про інших*. Реалізація завдань четвертого рівня має допомогти учням розвинути емпатію до оточуючих, сформувані готовність допомагати іншим (при потребі), демонструвати турботу, співчуття та чуйність.

5. *Передача засвоєних знань і вмінь, дотримання принципів і цінностей поза межами програми*. П'ятий рівень – завершальний, мета якого спрямована на використання учнем отриманого досвіду проходження попередніх чотирьох рівнів усюди – в закладі освіти, тренажерній залі, вдома. Тобто учень, який пройшов попередні рівні, має завжди бути зразком для наслідування [441].

Варто зазначити, що спочатку ідея програми Д. Геллісона полягала у реалізації гасла «Беремо особисту та соціальну відповідальність», (*Taking Personal and Social Responsibility – TPSR*), тому він уникав вживання терміна «модель», оскільки вважав, що вона не передбачає чіткого дотримання послідовності дій. Однак у 2003 р. учений-педагог прийняв назву «Модель відповідальності», яка згодом була розширена – «Навчання особистої та



соціальної відповідальності» та сприйнята суспільством і практиками завдяки її відкритості й інноваційності.

Здебільшого модельна програма TPSR застосовується під час реалізації позашкільних або громадських програм із добровільною участю та невеликою кількістю учасників [439]. Однак, на думку П. Райта (*P. Wright*), це суперечить обов'язковому характеру занять з фізкультурної освіти, які можуть об'єднувати учнів із різним ступенем інтересів та мотивації [738]. З цього приводу Д. Геллісон зазначає, що відповідальна поведінка та ставлення до певного виду діяльності, засвоєні учнем на уроках фізкультурної освіти, можуть бути перенесені в інші умови [442].

Американськими вченими Б. Гордоном (*B. Gordon*) і С. Дойлем (*S. Doyle*) було проведено широку апробацію моделі «Навчання фізичної і соціальної відповідальності за допомогою рухової активності». Результати дослідження підтвердили, що в учнів, які брали участь у програмі, значно підвищився рівень навчальних досягнень і поведінки. Крім того, програма мала й соціальний ефект, позаяк сформувала в учнів емоційний інтелект та позитивні психологічні якості [403].

Цікавими в контексті нашого дослідження є висновки щодо зниження рівня агресивної і загрозової поведінки учнів, отримані А. Ескарті (*A. Escartí*) [371] та Д. Чекіні (*J. Cecchini*) [283]. Вони з'ясували, що використання моделі TPSR сприяє зменшенню проявів неспортивної поведінки учнів, пов'язаних із прагненням до перемоги за будь-яку ціну, використання грубої сили, контактних фолів та недотримання правил «чесної гри». Соціальний ефект програми полягав у тому, що сформована особиста відповідальність позитивно впливала на здатність учнів відповідати не лише за себе, а й за товаришів по команді, врегульовувала характер міжособистісних взаємин [229]. Крім того, послідовник Д. Геллісона М. ДеБуск (*M. DeBusk*) у процесі досліджень виявив зміни в емоційній сфері учнів, зокрема щодо розуміння своїх відчуттів, готовності говорити про почуття, зростання самовпевненості та самооцінки, розуміння сенсу командної взаємодії тощо [338].

Результати дослідження також засвідчили збільшення здатності учнів до залучення соціальних ресурсів, самоефективності саморегульованого навчання та ефективності саморегуляції [371]. За словами практиків, використання зазначеної моделі позитивно вплинуло на поведінку учнів і рівень їхніх навчальних досягнень. Позитивні результати використання модельної програми TPSR також підтвердив у своєму дослідженні П. Райт (*P. Wright*), зокрема, за його даними спостерігалось зменшення кількості прогулів на 28 %, а запізнь на 37 %; підвищився рівень навчальних досягнень учнів на 16 %, а поведінки на 24 % [738]. Учений Р. Ллопис-Гойг (*R. Llopis-Goig*) вважає, що найважливішим результатом реалізації програми TPSR є формування в учнів соціальних пріоритетів і загальнолюдських цінностей, а також прогресивні зміни у формуванні громадянських якостей [512].

В останні роки в США спостерігається різке зростання проявів насильства і асоціальної поведінки у закладах освіти. Стрілянина, збройні напади, бійки, булінг й ін. стали поширеними в сучасній американській школі. Американські вчені пов'язують це негативне явище із недостатнім рівнем сформованості в учнів емоційного домену, тому вважають, що програми, спрямовані на формування соціальних цінностей засобами фізкультурної освіти і шкільного спорту, є особливо актуальними. Звідси, програма «Навчання фізичній і соціальній відповідальності завдяки руховій активності» є яскравою ілюстрацією ефективності впливу на внутрішній світ молодшої людини.

Ще одна модель, мета якої полягає у формуванні цінностей американських дітей та молоді засобами фізкультурної освіти і шкільного спорту, була впроваджена в освітній процес наприкінці ХХ ст. Ця модельна програма під назвою «Навчальні ігри для порозуміння» (*Teaching Games for Understanding*) була розроблена фахівцями з Ламфорського університету Л. Алмондом (*L. Almond*), Б. Банкером (*B. Bunker*) і Р. Торпом (*R. Thorpe*) [264].

Автори виокремили шість основних концептуальних положень цієї програми: 1) навчати ігор через гру; 2) розпочинати з простих ігор, поступово ускладнюючи їх зміст і перебіг; 3) учасники гри мають бути обізнаними

виконавцями; 4) кожен учасник гри є важливим і повинен бути задіяним під час ігор; 5) учасники гри повинні знати предмет навчання; 6) необхідно враховувати рівень розвитку майстерності та виклики, що постають перед учасниками гри [264].



Особливістю зазначеної моделі є те, що вчені рекомендують навчати не окремих модулів з окремих видів спорту (модуль «футбол» чи модуль «волейбол»), а формувати вміння та навички учнів із різних видів спорту, залучаючи їх до різних спортивних ігор. Ними запропоновано диференціювати ігри на чотири групи:

- 1) ігри, пов'язані з удосконаленням точності;
- 2) ігри через сітку або настінні, в яких учень переміщає (кидає, ударяє) об'єкт суперникові так, щоб йому було складно повернути його назад;
- 3) ігри на полі, де учасник ударяє по об'єкту (наприклад, м'ячу) у такий спосіб, щоб його не упіймав захисник команди суперника;
- 4) територіальні ігри, де учасники здійснюють «напад» на територію суперника, щоб отримати очки чи забити гол [676].

У таблиці 2.3. подано класифікацію спортивних ігор, які використовуються у межах реалізації програми «Навчальні ігри для порозуміння».

Згідно з програмою «Навчальні ігри для порозуміння», з метою формування стійкого інтересу до занять спортом упродовж життя важливо не обмежувати участь дітей та молоді у будь-якій руховій діяльності, адже чимало з них надають перевагу не командним видам спорту, а індивідуальним, спрямованим на отримання задоволення від рухової активності, пов'язаної з власним контролем ваги, ритму, естетикою руху, креативністю, дотриманням кінематичних і кінестатичних характеристик вправ тощо. Враховуючи зазначене, програма містить і п'яту групу «Індивідуальні заняття», до якої належать заняття, в яких учні працюють індивідуально із власним обладнанням, стежачи за своїм станом, поведінкою, рухами та фізичними зусиллями.

**Класифікація спортивних ігор у межах реалізації програми  
«Навчальні ігри для порозуміння»**

Точність	Сітка/стіна	Удари/поле	Територіальні ігри	Індивідуальні заняття
				
Бочія	Бадмінтон	Бейсбол	Баскетбол	Йога
Боулінг	Сидячий волейбол	Крикет	Гандбол	Гімнастика
Гольф	Теніс на візках	Софтбол	Баскетбол на візках	Легка атлетика
	Теніс		Хокей	
	Волейбол		Лакрос	
	Сквош		Футбол	
			Голбол	

*Джерело:* Teaching Games for Understanding. URL: [676].

В основі програми «Навчальні ігри для порозуміння» лежить підхід, коли ведучий виступає фасилітатором, а учасники роблять власні адаптації задля досягнення максимального рівня ефективності. Елементами такого підходу є: 1) оцінка активності; 2) тактична обізнаність (розвиток загального розуміння гри й обрання тактики, необхідної для досягнення успіху); 3) прийняття рішень (навчання швидкого прийняття правильних рішень під час різних ігрових ситуацій); 4) застосування навичок (тренування технічних умінь і навичок, важливих для гри); 5) виконання (правильне застосування набутих технічних умінь і навичок, досвіду прийняття рішень і тактики в різних ігрових ситуаціях).

У середині 90-х рр. ХХ ст. використання зазначеної моделі зумовило розроблення так званого «тактичного підходу» під час навчання ігор [412]. У 1997 р. вченими Державного університету Сан-Дієго була створена інноваційна програма під назвою «Спорт, ігри та активний відпочинок для дітей» (*Sports, games and activities for children – SPARK*), яка і досі широко використовується у школах США [531]. Зазначена програма узгоджена з

директивами Національної асоціації спорту та фізкультурної освіти (NASPE), а її основною метою є зміцнення здоров'я дітей і підлітків через залучення до рухової активності відповідного рівня навантаження та використання спеціальних програм харчування.

Учні, які беруть участь у програмі SPARK, повинні: 1) отримувати задоволення, долучаючись до рухової активності; 2) досягати оптимального рівня фізичної підготовленості та постійно підтримувати фізичну форму; 3) розвивати комплекс рухових умінь і навичок, який стане запорукою успіху, забезпечить відчуття комфорту від занять фізичними вправами і спортом; 4) розвивати вміння взаємодіяти з іншими під час рухової активності (наприклад, ділитися простором, інвентарем й обладнанням; дотримуватися «золотого правила» змагань – досягати спортивного успіху, не порушуючи встановлених норм і правил) [348; 620].

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. спільними зусиллями науковців Каліфорнійського університету у Сан-Дієго, університету Міннесоти та університету Тулан була розроблена програма «Координований підхід для здоров'я дітей» (*Coordinated Approach to Child Health – CATCH*). У наступні роки її вдосконалювали дослідники з наукового центру охорони здоров'я Техаського університету в Х'юстоні (*UTHealth*). У 2014 р. було створено Глобальний фонд CATCH для подальшого розширення, охоплення та реалізації завдань цієї програми. Сьогодні програма CATCH впроваджена у понад 12 тис. закладів дошкільної та загальної середньої освіти в усіх 50 штатах Америки, а також в Еквадорі та Канаді. У США програмою CATCH охоплено понад 1,8 млн. дітей дошкільного віку й учнів початкової та неповної середньої школи. Програма спрямована на підтримання необхідного рівня фізичної активності дітей та школярів, формування навичок споживання здорової їжі, а також пропонує додаткові навчальні модулі із запобігання поширенню вживання тютюну, психоактивних речовин й електронних сигарет [279].

Програма CATCH містить чотири розділи: 1) програма харчування у школі – «Їмо розумно» (*Eat Smart*); 2) навчальна програма в класі; 3) програма

фізкультурної освіти; 4) координаційний набір. Метою програми є формування і розвиток у дітей та учнів рухових умінь і навичок, підвищення рівня фізичної підготовки, залучення до занять різними видами спорту, соціальний розвиток, а також формування когнітивного усвідомлення значення фізичної активності для довготривалого та якісного життя. В ній наголошується, що важливим аспектом є підвищення мотивації дітей до участі в організованій руховій діяльності помірного рівня, а також залучення до спортивних ігор, незалежно від рівня технічної майстерності та здібностей. Координаційний набір включає родинні компоненти та надає рекомендації покрокового управління фізичною активністю та здоров'ям дітей і учнів з метою координації співпраці між адміністраторами, вчителями, працівниками служб харчування, батьками, членами місцевої громади й іншими зацікавленими сторонами [279].

Програма САТСН для учнів неповної середньої школи (*middle schools*) також передбачає використання програми наукової освіти HEADS UP та програми фізичних навантажень ІМПАСТ. У мережі Інтернет, зокрема на платформі Digital САТСН, у вільному доступі виставлені навчально-методичні рекомендації для реалізації завдань цієї програми. Популярними також є відеоматеріали практичних семінарів і тренінгів для ознайомлення педагогів із особливостями використання програми САТСН.

Наукові дослідження, проведені американськими вченими К. Коулманом (*K. Coleman*), К. Тіллером (*C. Tiller*), М. Санчесом (*M. Sanchez*) [300], Д. Хелшером (*D. Hoelscher*), А. Спрінгером (*A. Springer*), Н. Ранджитом (*N. Ranjit*) [451] та ін., свідчать про ефективність програми САТСН. Зокрема, ними зафіксовано зниження зайвої ваги і зменшення випадків лікування гіподинамії, зростання рухової активності, поліпшення харчування. Крім того, дослідники прорахували економічний ефект від довгострокового застосування цієї програми.

Сьогодні популярною в США стала інноваційна модельна програма «Здоров'я планети» (*Health of the planet*), розроблена вченими Гарвардського університету в співпраці з адміністраторами та педагогічними працівниками

державних закладів загальної середньої освіти [275]. Особливостями цієї модельної програми є можливість використання її не лише на уроках фізкультурної освіти, а й при вивченні інших навчальних предметів, що свідчить про її міжпредметний характер; формування базових компетенцій, визначених у державних освітніх стандартах; застосування відносно простих навчальних матеріалів і незначних фінансових ресурсів. Основна мета програми спрямована на запобігання захворюванню серцево-судинної системи та зниження ваги учнів завдяки зменшенню вживання висококалорійних продуктів та здоровому харчуванню. Зміст програми ґрунтується на результатах багаторічних наукових досліджень впливу рухової активності та збалансованого харчування на здоров'я людини [391].

Отже, наприкінці ХХ ст. відбулися ключові події, які вплинули на зростання популярності та підвищення статусу фізкультурної освіти і шкільного спорту в американському суспільстві. Це, зокрема: 1) розроблення й активне впровадження Національною асоціацією спорту і фізкультурної освіти (*National Association for Sport and Physical Education*) нових стандартів фізкультурної освіти (1995 р.); 2) оприлюднення доповіді Департаменту охорони здоров'я і соціальних служб США про фізичну активність і рівень здоров'я та поширення явищ надмірного вживання алкоголю, тютюну і психоактивних речовин (1996); 3) пропозиції сенатора Т. Стівенса щодо шляхів розвитку фізкультурної освіти і шкільного спорту, формування в учнів рухових компетентностей, усвідомлення ними важливості здійснення фізичної активності впродовж життя відповідно до особистого вибору і рівня фізичної підготовленості (1999 р.).

У зв'язку з цим, в США відбулася послідовна трансформація системи фізкультурної освіти і шкільного спорту завдяки вдосконаленню традиційної модельної програми «Освіта через рух» (*Movement education*), а також упровадженню низки інноваційних навчальних моделей і програм, як-от: «Спортивна освіта» (*Sport education model*), «Фітнес освіта» (*Fitness education model*), «Навчання фізичної і соціальної відповідальності за допомогою рухової активності» (TPSR), «Навчальні ігри для порозуміння», «Спорт, гра і активна

рекреація для дітей» (SPARK), «Координований підхід для здоров'я дітей» (CATCH), «Здоров'я планети» (*Health of the planet*) та ін., спрямованих на зростання фізичної й технічної підготовленості учнів, обізнаності щодо важливості рухової активності та збалансованого харчування для їхнього здоров'я, дотримання критеріїв і чинників здорового способу життя, негативного ставлення до вживання алкоголю, тютюну, психоактивних речовин, а відтак – формування важливих загальнолюдських, суспільних, сімейних й особистих цінностей.



## Висновки до другого розділу

Суспільно-політичні та культурно-освітні події, соціально-економічний стан населення наприкінці XIX ст. – початку XX ст. стали важливими передумовами становлення та формування фізкультурної освіти і спорту в США (спочатку студентського, а пізніше й шкільного). Ця тенденція зберігалася та поглибилася у першій половині XX ст. Важливо наголосити, що в США до 1885 р. фізкультурна освіта не була обов'язковим шкільним предметом, за виключенням штату Каліфорнія, де з 1866 р. у школах різного рівня були запроваджені уроки фізичного виховання. Лише у 1891 р. Національна Асоціація освіти визнала цей предмет обов'язковою складовою освітньої програми для усіх закладів системи загальної середньої освіти. З'ясовано, що у цей період на уроках фізкультурної освіти здебільшого використовувалися європейські гімнастичні системи – німецька, британська, шведська та ін. Спортивні ігри у жодній з означених систем практично не використовувалися. Незважаючи на те, що до 1885 р. не здійснювалася професійна підготовка вчителів фізкультурної освіти і спорту для закладів початкової, загальної середньої та вищої освіти, наприкінці XIX ст. для цього були закладені певні науково-теоретичні і практичні основи. Становленню шкільної фізкультурної освіти також сприяло створення Спортивної ліги шкіл (1903 р.) і Національної асоціації студентського спорту (1905 р.), розроблення національної концепції здоров'я людини тощо.

Ретроспективний аналіз зародження, становлення та формування фізкультурної освіти і шкільного спорту в США на рубежі XIX – XX ст. дає підстави для висновку про здійснений еволюційний поступ – від нетерпимості й несприйняття з боку релігійних догматичних течій і пуританських настанов у вихованні молоді до реалізації фундаментальних положень фізкультурної освіти, зважаючи на специфіку, зумовлену тодішнім станом і культурно-освітнім рівнем американського суспільства. Основними детермінантами означеного історичного періоду в сприйнятті американським суспільством ідей запровадження фізкультурної освіти і спорту в школі стали: 1) зміна суспільного

ставлення до фізичного та патріотичного виховання молодого покоління; 2) усвідомлення можливостей і перспектив студентського та шкільного спорту; 3) посилення уваги з боку держави до проблем, пов'язаних із руховою активністю та фізичною підготовкою дітей у школах і студентів у коледжах й університетах; 4) ухвалення нормативно-правових актів про обов'язковість фізкультурної освіти учнівської та студентської молоді; 5) застосування диференційованого підходу до розроблення змісту фізкультурної освіти, зокрема при обґрунтуванні вибору гімнастичних систем, які склали основу навчальних програм; 6) поступове підвищення статусу університетського і шкільного спорту в американському суспільстві та подолання негативних явищ завдяки посиленню контролю з боку адміністрації закладів освіти, а також спільної взаємодії зі спортивними самоврядними і громадськими організаціями.

Важливою подією на рубежі XIX – XX ст. в США стало створення, інституалізація й стрімкий розвиток організованого спорту, а також виникнення національних видів спортивних командних ігор, які згодом здобули світову популярність – баскетболу, волейболу, софтболу й ін. У цей період відбулися перші офіційні спортивні змагання, на яких була присутня велика кількість вболівальників, а також значного поширення набув студентський спорт у кампусах.

З'ясовано, що етап становлення системи фізкультурної освіти і спорту в США (1900 – 1944 рр.) ознаменувався переходом від гімнастично-орієнтованих систем фізкультурної освіти до широкого впровадження інших засобів рухової активності дітей та молоді, зокрема командно-ігрових видів спорту, фітнес, а також розвитку внутрішньо-шкільного (інтрамурального) спорту. У цей період були закладене наукове теоретичне підґрунтя нової фізкультурної освіти і шкільного спорту (Т. Вуд, К. Гетерингтон, Л. Гулік, Р. Кассіді та ін.), винайдені тестові методики з визначення фізичної активності людини (Д. Сарджент, Дж. МакКерді, В. Боуен та ін.), розроблена перша американська гімнастична система (Е. Хічкок), яка передбачала оцінювання динаміки фізичних змін у

спортсменів, створена впливова Американська академія фізкультурної освіти (1926 р.).

Незважаючи на соціально-економічну кризу 1929 – 1939 рр., стрімке зростання безробіття й інші негативні явища, у США спостерігається зростання кількості громадян, які активно займаються різними видами спорту. Відтак у країні стрімкими темпами розвивається дитячий і молодіжний спорт. У цей період були розроблені та впроваджені Національні програми розвитку спорту, фітнесу та фізкультурної освіти – «Захист цивільного населення», «Адміністрування трудових успіхів», «Національне молодіжне адміністрування»; спостерігається активізація релігійних, громадських і спортивних організацій на кшталт «Молодіжного спортивного руху»; в університетах і коледжах відкриваються освітньо-наукові спеціальності у галузі фізичної культури і спорту, розвиваються нові наукові напрями – кінезіологія, біомеханіка, біохімія, спортивна фізіологія, спортивна психологія та ін.

З'ясовано, що у період Другої світової війни відбулася переорієнтація фізичного виховання молоді з ухилом на військово-спортивну підготовку, були розроблені нові методики спортивних тренувань і тестувань рухових якостей. Американський уряд значно збільшив обсяг фінансування будівництва нових об'єктів спортивної інфраструктури з метою розширення можливостей особового складу для занять спортом, проведення змагань між різними військовими підрозділами; спостерігається активізація адаптивного спорту з метою фізичної реабілітації та відновлення рухової активності поранених; Конгресом США був ухвалений важливий закон «Солдатський білл про права», який сприяв ветеранам війни в отриманні грантів на навчання в закладах середньої, професійної та вищої освіти.

Значний вплив на фізкультурну освіту і шкільний спорт на другому етапі (1945 -1990 рр.) мав прискорений соціально-економічний розвиток США, а відтак – збільшення фінансування різних видів спорту, стипендіальна і грантова підтримка талановитої спортивної молоді, зростання популярності Олімпійських ігор, упровадження Національної програми «Спорт упродовж життя» тощо.

Суспільні рухи за громадянські права, чисту екологію, гендерну рівність, інклюзію зумовили розвиток командних видів спорту, популярність рекреаційних занять на відкритому повітрі, надання рівних можливостей для занять спортом особам із обмеженими руховими можливостями. Відбулися кардинальні зміни у змісті шкільних освітніх програм і навчальних планів із орієнтацією на підвищення рівня рухової активності та фізичної підготовленості учнів, збільшилася кількість годин, відведених для занять фізкультурною освітою, розширилися можливості вибору учнями різних видів шкільного спорту. Спостерігається посилення академічності у підготовці вчителів фізкультурної освіти в коледжах й університетах завдяки впровадженню в освітній процес нових навчальних дисциплін: кінезіології, біомеханіки, спортивної фізіології, психології, історії, соціології, журналістики й ін. Крім того, відбулася трансформація суспільних пріоритетів і цінностей – від «перемоги за будь-яку ціну» до «перемоги завдяки командному духу», що вплинуло на зміст шкільних навчальних програм, зокрема збільшення кількості годин на вивчення командно-ігрових видів спорту.

Одним із важливих здобутків цього періоду стало розроблення та наукове теоретичне обґрунтування К. Купером нового виду спортивних занять – аеробіки (системи фізичних вправ, в якій гармонійно поєднуються рухи тіла та дихання), що зумовило швидкий розвиток фітнес-індустрії.

Переорієнтація змісту шкільних програм із фізкультурної освіти у другій половині ХХ ст. була пов'язана зі змінами в суспільному житті та спорті. Якщо у шкільних навчальних програмах 50 – 60-х рр. ХХ ст. основною метою декларувалося формування високого рівня фізичної підготовленості учнів, то в 70 – 90-х рр. увага акцентується на формуванні соціальних компетентностей та зміцненні здоров'я через отримання задоволення від занять фізичними вправами та запобігання шкідливим звичкам. Цьому сприяло створення координуючої організаційної структури – Американського Альянсу здоров'я, фізкультурної освіти, рекреації і танців, який розпочав активно впроваджувати нові модельні

програми, як-от: «Соціальний захист і персональна відповідальність», «Спортивна освіта», «Навчальні ігри для порозуміння» та ін.

У 1983 р. був опублікований підсумковий звіт Національної комісії США з якості освіти «Нація в небезпеці», що зумовило зміну пріоритетів і розроблення програми розвитку шкільної освіти «Америка – 2000». Американська нація усвідомила важливість навчання дітей здорового й активного способу життя та формування навичок дотримання цього принципу в дорослому віці. На розвиток фізкультурної освіти і шкільного спорту в США наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. вплинуло ухвалення нових Держаних стандартів фізкультурної освіти (1995 р.), розроблених за сприяння Національної асоціації спорту і фізкультурної освіти, та редакційне оновлення їх змісту в 2004 р. У стандартах зазначається, що фізкультурна освіта має сприяти формуванню рухових навичок школярів на заняттях гімнастикою, фітнесом і спортом в урочний та позаурочний час за умов постійного моніторингу фізичного розвитку та стану здоров'я американських учнів.

З'ясовано, що на виокремленому нами третьому етапі (1991 – 2020 ). в США відбулася послідовна трансформація системи фізкультурної освіти і шкільного спорту завдяки вдосконаленню традиційної модельної програми «Освіта через рух», а також упровадженню низки інноваційних навчальних моделей і програм, як-от: «Спортивна освіта», «Фітнес освіта», «Навчання фізичної і соціальної відповідальності за допомогою рухової активності», «Навчальні ігри для порозуміння», «Спорт, гра і активна рекреація для дітей», «Координований підхід для здоров'я дітей», «Здоров'я планети» та ін.

Основні положення другого розділу дисертації відображені у публікаціях [154, 163, 177 ].

### РОЗДІЛ 3

## ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОГО СПОРТУ

### 3.1. Організація, змістове та методичне забезпечення внутрішньо-шкільного (інтрамурального) спорту в США

Аналіз чисельних наукових, програмно-інструктивних і навчально-методичних джерел показав, що внутрішньошкільний спорт у США, будучи інтегральною складовою системи фізкультурної освіти, сприяє залученню учнів із різними рівнем розвитку рухових умінь і якостей до активної фізичної діяльності у позаурочний час в межах закладу загальної середньої освіти. Участь школярів у програмах внутрішньошкільного спорту ґрунтується на добровільних засадах, а його чисельні види мають зазвичай рекреаційний або змагальний характер. Проте ці дві важливі функції внутрішньошкільного спорту можуть й поєднуватися.

Слід додати, що участь у внутрішньошкільному спорті розширює навчальну програму з фізкультурної освіти, надаючи всім без виключення учням змогу застосовувати набуті під час уроків знання і сформовані навички, а отже, у такий спосіб розширювати можливості впливу на їхній фізичний розвиток і стан здоров'я. На заняттях із внутрішньошкільного спорту учні також удосконалюють вміння і набувають компетентностей у різних видах фізичної діяльності, якими зазвичай можуть активно займатися впродовж життя. Як свідчать проаналізовані нами дослідження американських фахівців, оволодіння зазначеними компетентностями (здатність, знання, вміння і впевненість у їх використанні) заохочує школярів у дорослому житті до участі в улюблених спортивних заходах. Водночас учні, які не набули цих компетентностей у шкільні роки, з великою ймовірністю в подальшому також будуть менш активними [741]. Крім того, важливою додатковою перевагою занять різними

видами спорту в позаурочний час є постійне підвищення рівня фізичної підготовленості школяра.

З'ясовано, що в більшості американських шкіл краще розвинутим є міжшкільний спорт, який передбачає участь учнів у командних змаганнях між різними школами. Утім у деяких школах перевага все ж надається внутрішньошкільному спорту, який передбачає організацію та проведення індивідуальних і командних змагань між учнями лише одного закладу освіти. В останні роки до внутрішньошкільного спорту відносять також участь у місцевих спортивних клубах й індивідуальні заняття танцями [417]. Програма внутрішньошкільного спорту в США, на відміну від міжшкільного, зазвичай доступна для усіх учнів, незалежно від віку, рівня фізичного розвитку, здібностей, набутих технічних умінь тощо.

Необхідно зауважити, що заняття у межах внутрішньошкільного спорту впливають на соціальний та емоційний розвиток учнів. Дотримання принципів інтрамурального спорту створює соціальні умови для спільної участі учнів у заняттях фізичними вправами. Адже під час колективної взаємодії на тренуваннях чи під час ігор, яка приносить задоволення, встановлюються дружні відносини між учнями, вони навчаються корисно співпрацювати, командно взаємодіяти та конкурувати між собою без надмірного акцентування на перемозі чи поразці. Особистісному зростанню також сприяє формування, завдяки особливостям спортивних змагань, ініціативності та лідерства. Учні, які беруть участь в управлінні інтрамуральною програмою та керівництві шкільними дитячими об'єднаннями (командами), навчаються брати на себе відповідальність та сумлінно виконувати покладені обов'язки.

Як зазначають вчені, інтрамуральний спорт ефективно впливає на когнітивний розвиток учнів, позаяк надає більше можливостей у застосовуванні навчальної інформації та знань, отриманих під час традиційних уроків фізкультурною освітою, в ситуаціях, що виникають під час позаурочних спортивно-рекреаційних занять і змагань [417]. Крім того, більшість спортивних внутрішньошкільних програм надають змогу учням реалізувати себе в іншій

ролі, наприклад спортивного судді. Виконуючи роль судді, школярі на практиці застосовують знання норм і правил, отримують можливість їх об'єктивно розглядати й інтерпретувати, використовувати для врегулювання неспортивної поведінки, уникнення конфліктних ситуацій між суперниками. Вони також можуть виконувати функції тренера команди і, послуговуючись вивченими стратегіями, створювати нові, власні підходи до тренувань і підготовки до змагань.

У процесі проведеного дослідження нами встановлені особливості організації, змістового й методичного забезпечення інтрамуральних спортивних програм у США:

1. *Визначення виду (характеру) й обсягу програми.* Перед упровадженням інтрамуральних спортивних програм розробники передовсім визначають її змістову орієнтацію – рекреаційна чи змагальна. При цьому, обов'язково враховуються потреби та бажання учнів і батьків. Якщо програма зорієнтована на змагання, то важливою складовою стає перемога. Звідси, командне чи індивідуальне місце в лізі ретельно моніториться, турніри проводяться з метою визначення нових чемпіонів і здобуття спортивних нагород; найкращі гравці домінують в ігровому часі, команди змушені багато й наполегливо тренуватися та намагатися уникнути помилок. Водночас програма, зорієнтована на відпочинок (рекреацію), передбачає максимальне залучення усіх учнів школи до занять на свіжому повітрі. При цьому кожне змагання є окремим заходом, учні перебувають на спортивному майданчику однаковий період часу, не отримують нагород, однак в окремих випадках їм видаються сертифікати учасника.

Програми, у яких одночасно поєднуються змагальний і рекреаційний аспекти, залежать від потреб і бажань учнів та виду діяльності. Деякі школярі приєднуються до інтрамуральної програми для реалізації власної потреби в участі у змаганнях, наприклад, задля отримання адреналіну, відчуття духу суперництва. У таких випадках часто мова йде про учнів, що були виключені зі спортивних програм з тих чи інших причин. Однак більшість школярів



приєднується до інтрамуральної програми задля отримання позитивного досвіду участі у спортивних заходах разом із друзями.

Відгуки американських учених і практиків свідчать, що найкращими є інтегрально-збалансовані програми, які надають школярам відповідний змагальний досвід і сприяють реалізації рекреаційних можливостей та якнайкраще відповідають їхнім потребам і можливостям.

2. *Види фізичної (спортивної) активності.* Основою будь-якої інтрамуральної програми є врахування типів і розмаїття видів фізичної (спортивної) активності, що пропонуються її учасникам. Ці види фізичної активності – ключовий чинник у визначенні обсягу залучення школярів до програми, тому для розробників важливо вибрати ті види спортивних занять, які оптимально враховують побажання учнів, тренерів і батьків. Одак, оскільки в інтрамуральній програмі учні беруть участь у вільний від уроків час і на добровільних засадах, то необхідно враховувати передовсім їхні потреби, вподобання й інтереси.

Слід зазначити, що одним із методів, який використовується на практиці, є визначення інтересів учнів шляхом опитування. Його зазвичай проводить класний керівник або безпосередньо вчитель з фізкультурної освіти чи тренер. Результати опитування обов'язково оприлюднюються, щоб учні та батьки бачили, що запропоновані школою види фізичної активності у межах інтрамуральної спортивної програми є узагальненим результатом їхнього волевиявлення. Зауважимо, що хоча зацікавленість учнів має велике значення при виборі школою видів спортивної активності, проте обов'язково враховується рівень їхніх технічних вмінь і фізичних кондицій, а також дотримання безпеки при проведенні спортивних занять і змагань.

Програми інтрамурального спорту в США пропонують різноманітні види фізичної (спортивної) активності, які можна змінювати з метою збільшення кількості її учасників. Наприклад, баскетбол пропонується як традиційний командний вид спорту, або ж як гру «один на один», чи змагання «штрафного кидка». Найбільш популярні види внутрішньошкільного (інтрамурального) спорту в США подані в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

### Види інтрамурального спорту, популярні у школах США

Види		
Пригодницька діяльність	Стрільба з луку	Орієнтування на місцевості
Аеробіка	Прапорбол	Ракетбол (сквош)
Фехтування	Хокей на підлозі (флорхокей)	Падлтеніс
Бадмінтон	Фризбі	Стрільба по мішенях
Боулінг	Гольф	Їзда на роликах
Ігри на кооперацію	Гімнастика	Хокей на роликах
Біг пересіченою місцевістю	Гандбол	Веслування
Біг на лижах	Кінний спорт	Вітрильний спорт
Керлінг	Хокей	Шафлборд
Велосипедний спорт	Фігурне катання	Гірськолижний спорт
Танці	Дзюдо	Футбол
Настільний теніс	Карате	Софтбол
Теніс	Лакрос	Плавання
Водне поло	Легка атлетика	Волейбол
Боротьба	Баскетбол	Важка атлетика

*Джерело:* Wuest D., Lombardo B. Curriculum and Instruction: the secondary school physical education experience. Mosby. Year Book. 1994. 414 p. [741].

Варто зазначити, що інтрамуральні спортивні програми у школах США надають учням можливість самостійно займатися на безпечно облаштованих майданчиках чи інших спортивних об'єктах із вільним доступом до необхідного спорядження й інвентарю.

*3. Планування.* При складанні розкладу занять з інтрамурального спорту враховуються такі важливі умови: пропускна спроможність спортивного об'єкту (майданчика, стадіону, басейну, корту тощо); пора року і день тижня; зміст типової навчальної програми з фізкультурної освіти; інтереси учнів і потреби шкільної громади; рівень фізичної підготовленості школярів; наявність сертифікованого фахівця (вчителя, тренера); вимоги бюджету закладу освіти та місцевого освітнього округу й ін. Визначені види фізичної активності узгоджуються з навчальною програмою з фізкультурної освіти з метою надання учням можливості вдосконалювати набуті вміння і навички, попередньо засвоєні під час уроків.

4. *Споруди, обладнання та інвентар.* Безпечна спортивна інфраструктура, якісне обладнання та інвентар мають вирішальне значення для досягнення успіху інтрамуральної програми, а також є важливою умовою при плануванні занять і змагань. Проте, як відзначається фахівцями, у США при плануванні пріоритет все ж надається не інтрамуральному, а міжшкільному спорту. Оскільки кількість шкільних спортивних команд постійно зростає, то виникають проблеми щодо організації занять внутрішньошкільним спортом. Найбільше ця проблема загострюється у другій половині дня, коли з'являється багато охочих тренуватися. Проведений аналіз літературних джерел дає підставу констатувати, що в США практикують декілька шляхів розв'язання цієї проблеми. Так, наприклад, при плануванні занять практикується до розкладу включати види спортивної активності, які не відповідають порі року чи ігровому сезону (наприклад, волейбол зазвичай планують навесні, коли проводяться міжшкільні змагання, проте у межах інтрамурального спорту його переносять на іншу пору року). Крім того, для розвантаження шкільних спортивних об'єктів заняття планують у період, коли немає навчальних занять з фізкультурної освіти – вранці, в обідній час або ввечері. Шкільна адміністрація також намагається використовувати спортивну інфраструктуру, що належать місцевій громаді, церкві, молодіжним спортивним організаціям, або заняття інтрамуральним спортом проводяться у парках, зонах відпочинку та на комерційних об'єктах (площадках для гри в боулінг, басейнах, полях для гольфу, ковзанках, роледромах та ін.), які для закладів освіти пропонують низьку орендну плату.

5. *Правила допуску.* Для надання можливості повноцінної участі школярів в інтрамуральному спорті у США розроблено комплекс спеціальних правил допуску, які прості в адмініструванні та надають учням рівні умови. Однак є певні застереження щодо медичного підтвердження фізичного стану і здоров'я дитини, а також дозволу від батьків для участі в спортивних заходах. Ці застереження стосуються видів спортивної активності, які для певних категорій дітей з порушенням психофізичного розвитку протипоказані. Крім того, учні, які повертаються до школи після важкої недуги і бажають брати участь в

інтрамуральній спортивній програмі, повинні отримати дозвіл від шкільного департаменту здоров'я. Аналіз шкільної практики показує, що дотримання зазначених правил й умов має важливе значення для збереження здоров'я учасників програми.

*6. Визначення переможця та нагороди.* В американських школах практикується два підходи до нагородження й обліку спортивних досягнень учні, які беруть участь в інтрамуральній програмі. Перший – передбачає обов'язкову винагороду учням за спортивні досягнення, адже, як вважають його прихильники, це стимулює інтерес і забезпечує потребу в подальшій участі. Проте більшої популярності у США набув другий підхід, при якому основним є емоційно-моральний аспект, тобто своєрідною винагородою за участь у спортивних заняттях і змаганнях є відчуття найвищого задоволення, яке дає радість дитині. Крім того, нагороди та відзнаки здорожчують інтрамуральну програму, а інколи й провокують девіантну поведінку її учасників.

*7. Облік.* Важливою умовою ефективного управління інтрамуральними програмами є здійснення систематичного обліку. Інформація щодо визначення вартості програми й оцінки її ефективності певний час зберігаються, що допомагає фахівцям з'ясувати рівень участі школярів у різних видах спортивної активності відповідно до потреб і бажань, визначити популярні та непопулярні види спорту, сильні та слабкі сторони програми, потребу в її вдосконаленні, а також обрати ефективні засоби і процедури управління.

*8. Використання сучасних інформаційних технологій.* Для ефективного управління спортивною інтрамуральною програмою американські школи використовують спеціальні комп'ютерні програми, які прискорюють процес планування, полегшують обробку, аналіз і зберігання статистичних даних, здійснюють передачу інформації тощо. Використання інформаційних технологій важко переоцінити, особливо для ефективного адміністрування інтрамуральної програми з великою кількістю її учасників й обраних видів спортивної активності.

*9. Медичний огляд.* Участь в інтрамуральній спортивній програмі передбачає обов'язковий щорічний медичний огляд усіх її учасників. Він зазвичай проводиться на початку навчального року, а його результати є визначальними при допуску школярів до участі в внутрішньошкільних спортивних заняттях і змаганнях. Окремі американські школи перед початком занять вимагають додаткову медичну експертизу.

*10. Фінансування.* Оскільки інтрамуральні спортивні програми сприяють досягненню освітніх, виховних, розвивальних, оздоровчих цілей, то їх фінансування, як й інших подібних програм, проводиться з трьох джерел: бюджету закладу загальної середньої освіти, місцевих освітніх округів і навіть центральних державних адміністрацій. Кошти спрямовуються на окремий рахунок із асигнування фізкультурної освіти та внутрішньошкільного спорту. Принагідно зазначимо, що в окремих школах інтрамуральні програми фінансуються з бюджету, виділеного на здійснення позаурочної культурно-дозвілдової діяльності. Крім того, школи мають можливість поповнювати бюджет за рахунок продажу квитків на спортивні заходи, оренди інвентарю і спорядження, абонентської плати за користування спортивними об'єктами, а також реалізацію спеціальних проєктів із залученням коштів спонсорів і меценатів.

*11. Підтримка і просування програми.* Однією з важливих особливостей спортивних інтрамуральних програм у США є їхня публічність. З цією метою проводяться спеціальні рекламні заходи, які сприяють залученню до них учнів, посилюють адміністративну підтримку, а також інформують громадськість про вплив програми на життєдіяльність учнів і школи. Практикується також систематичне поширення інформації про майбутні спортивні заходи і переваги участі в них. Для цього найчастіше використовуються шкільні сайти і соціальні мережі, а також публікації статей, анонсів та заміток у шкільних і місцевих засобах масової інформації. Крім того, у школах встановлюються яскраві дошки оголошень, де розміщуються розклади занять, графіки змагань, анонси спортивних подій, подається цікава інформація про переможців, а також

систематично випускаються різноманітні інформаційні бюлетені та буклети для батьків і членів місцевої громади.

Для популяризації певних видів спорту в школах США широко практикується проведення різноманітних тренінгів і майстер-класів, які зазвичай організовуються під час загальношкільних зборів на початку навчального року в так званих групах продовженого дня або на уроках фізкультурної освіти. Традиційними у школах є урочисті спортивні дні, які найчастіше присвячені окремим видам спорту та передбачають організацію міні-марафонів, командних челенджів або спортивних виступів учнів перед вболівальниками. Ефективна робота з підтримки та просування шкільних інтрамуральних програм засобами масових виховних заходів сприяє активізації та зростанню інтересу учнів, розумінню ними важливості занять спортом упродовж життя.

*12. Змагання.* Відзначимо, що шкільні інтрамуральні програми передбачають різні способи організації спортивних змагань. Проте, як зазначають американські фахівці, важливо, щоб адміністрація школи, вчителі та тренери мали змогу успішно реалізувати основну мету програми – залучення учнів до участі в активній спортивній діяльності, підвищення індивідуального рівня фізичного розвитку, отримання позитивного досвіду командної взаємодії всіма її учасниками.

У США змагання з інтрамурального спорту зазвичай проводяться у межах школи: між паралельними класів у групах продовженого дня або на уроках фізкультурної освіти. Групи продовженого дня забезпечують легкий і неоднорідний спосіб групування, коли учні з різними рівнями фізичного розвитку та технічної майстерності стають однією командою. Інколи, за можливості, у США практикують розподіл учнів груп продовженого дня на дві чи більше команд відповідно до здібностей, віку й інших критеріїв. Незалежно від методу, що використовується для формування команди, вчителі та тренери намагаються формувати її склад у такий спосіб, щоб забезпечити здорову конкуренцію та не принижувати гідності учнів, наприклад, публічно вказуючи на низький рівень технічних умінь чи відбираючи їх у команду останніми.

*13. Арбітраж.* Успішній реалізації програми інтрамурального спорту сприяє чітко налагоджена система арбітражу. Традиційно арбітрами (спортивними суддями) виступають безпосередньо самі учні, яких спеціально готують до виконання цієї ролі. Найчастіше це школярі, які з певних причин не мають змоги брати участь у програмі як спортсмени, проте отримують задоволення від участі в роботі колегиї суддів.

*14. Адміністрування.* У більшості американських закладів загальної середньої освіти інтрамуральні програми перебувають під юрисдикцією спортивного менеджера (керівника програми), який звітує перед адміністрацією школи, відповідальним за фізкультурну освіту і шкільний спорт у місцевому шкільному окрузі, батьками, громадськістю, усіма зацікавленими сторонами. В обов'язки цієї посадової особи входить: розроблення інтрамуральної програми, відбір видів спортивної активності, планування занять, забезпечення належного фінансування, організація турнірів та інших видів спортивних змагань, активний нагляд за реалізацією завдань програми, контроль за технічним обслуговуванням спортивної інфраструктури, закупівля обладнання, спорядження, інвентарю. Крім того, менеджер планує засідання шкільної Ради з внутрішньошкільного спорту, забезпечує ефективне управління через визначення фінансових потреб і наповнення бюджету, оцінює ефективність і визначає недоліки програми, надає пропозиції щодо її вдосконалення тощо.

Як свідчить практика, до участі в управлінні інтрамуральною програмою, крім керівника, вчителів і тренерів, залучаються й школярі. Одним із популярних методів такої практики є створення шкільної Ради з інтрамурального спорту, яка надає допомогу керівникові програми в її успішній реалізації. До її складу на виборних засадах входять учні, що представляють різні вікові групи (класи), які тісно співпрацюватимуть із адміністрацією школи, педагогами, спортивним менеджером. До обов'язків Ради входить розроблення стратегії розвитку внутрішньошкільного спорту, ухвалення правил і процедур управління програмою, контроль за виконанням приписів та ін.

Крім того, учнів залучають до реалізації програми шляхом формування учнівських комітетів, які є підзвітними Раді з інтрамурального спорту. Ці самоврядні органи призначені для реалізації різних аспектів програми, як-от: внесення пропозицій щодо зміни правил і положень, вибору видів спортивної активності, вдосконалення розкладу спортивних занять та графіку проведення турнірів і змагань, підготовки арбітрів, публічності висвітлення результатів та ін.

*15. Оцінювання програми.* З метою забезпечення відповідності програми поставленим цілям, розробниками та фахівцями практикується проведення періодичного оцінювання її якості. Спеціально створеною комісією ретельно аналізуються: мета і завдання програми, види фізичної активності, програмні результати, система організації й управління, об'єктивність визначення переможців, логіка запропонованих часових періодів, дотримання нормативів, правил і положень, раціональність фінансових витрат на організацію занять і проведення змагань, публічність, рекламно-інформаційна підтримка тощо. Зазвичай комісія використовує спеціальний опитувальник для учнів, що дає змогу об'єктивно оцінити ефективність інтрамуральної програми.

Наведемо приклад запитань, призначених для оцінювання інтрамуральної спортивно-рекреаційної програми, запропонований Дж. Білом (*J. Byl*) [266]:

1. Чи несуть учні відповідальність за управління інтрамуральною програмою?
2. Чи створені для учнів, що беруть участь у програмі, можливості для розвитку лідерських якостей?
3. Чи в програмі враховані положення Ради з інтрамурального спорту?
4. Чи виконують учні функції помічників керівників або супервайзерів програми?
5. Чи виконують учні функції арбітрів у ході та під час підбиття підсумків спортивних ігор?
6. Чи розроблені механізми підготовки учнів до виконання функцій спортивних арбітрів?



7. Чи відповідає програма інтересам і потребам учнів у фізичному розвитку та вдосконаленні?

8. Враховуючи, що інтрамуральна програма має бути доступною, чи враховується при виборі видів спортивної активності потреби, вік, рівень фізичного розвитку школярів та інші критерії?

9. Чи інтрамуральна програма спрямована на формування таких особистісних якостей учнів, як дотримання спортивних норм і правил «чесної гри», демонстрування гідної поведінки під час спортивного суперництва?

10. Чи спрямована інтрамуральна програма на досягнення додаткових навчальних результатів відповідно до інших поставлених цілей?

11. Чи вживаються заходи для забезпечення збереження здоров'я та безпеки всіх учасників інтрамуральної програми?

12. Чи тренування і змагальні заходи в межах інтрамуральної програми є максимально доступними для усіх учнів школи?

13. Чи вважає більшість школярів участь у інтрамуральній спортивно-рекреаційній програмі корисною?

14. Чи програма вирізняється достатньою різноманітністю видів спортивної активності?

15. Чи забезпечують реалізацію інтрамуральної програми достатньо кваліфіковані фахівці у галузі дитячого спорту (вчителі, тренери)?

Як свідчить практика, для того, щоб інтрамуральна програма була успішною, вона передовсім має відповідати інтересам і потребам учнів. Фахівцями здійснюється періодичне оцінювання якості інтрамуральних програм й ефективності пропонованих видів спортивної активності з метою визначення динаміки зміни інтересу учнів, розуміння їхньої можливої потреби у зміні форм організації та методів проведення занять і змагань. Загалом оцінювання якості інтрамуральної програми передбачає: визначення рівня досягнення її цілей і завдань; збір фактичних даних й об'єктивних оцінок системи організації занять, кількості учасників, проведених командно-спортивних ігор і змагань, співвідношення критерію «витрати – ефективність», думку учасників щодо

конкретних заходів та ін. Рекомендується регулярно щороку оцінювати ефективність шкільної інтрамуральної програми з метою її вдосконалення та підвищення якості надання послуг.

Наприкінці варто зазначити, що, незважаючи на високу популярність внутрішньошкільного спорту у США, в 2005 р. науковці Інституту медицини (*Institute of Medicine*) після проведення низки досліджень рекомендували розширити можливості його впровадження у школах задля задоволення фізичних потреб учнів, які не володіють достатнім рівнем сформованих технічних навичок з видів спорту або не впевнені у власних силах [661].

Отже, внутрішньошкільний (інтрамуральний) спорт у США є важливою інтегральною складовою системи фізкультурної освіти, який сприяє залученню учнів із різними рівнем розвитку рухових умінь і якостей до активної фізичної діяльності у позаурочний час у межах закладу загальної середньої освіти. Участь школярів у програмах інтрамурального спорту ґрунтується на добровільних засадах, а його чисельні види мають зазвичай рекреаційний або змагальний характер. Крім того, участь у внутрішньошкільному спорті розширює навчальну програму з фізкультурної освіти, надаючи всім без виключення учням змогу застосовувати набуті під час уроків знання і сформовані навички, а отже, у такий спосіб розширювати можливості впливу на їхній фізичний розвиток і стан здоров'я. Програми інтрамурального спорту в США, на відміну від міжшкільного, зазвичай доступні для усіх учнів закладу загальної середньої освіти, незалежно від віку, рівня фізичного розвитку, здібностей, набутих технічних умінь тощо. З'ясовано, що інтрамуральний спорт ефективно впливає на когнітивний розвиток учнів, позаяк надає більше можливостей у застосовуванні навчальної інформації та знань, отриманих під час традиційних уроків фізкультурною освітою, приміром у ситуаціях, що виникають під час позаурочних спортивно-рекреаційних занять і змагань.

У процесі проведеного дослідження нами встановлені особливості організації, змістового й методичного забезпечення інтрамуральних спортивних програм у США. Зокрема детально схарактеризовано системно-логічний процес,

починаючи від визначення характеру (спортивна, рекреаційна чи комбінована), критеріїв відбору видів фізичної активності та обсягу інтрамуральної програми і завершуючи її адмініструванням й оцінюванням.

### **3.2. Характерні особливості функціонування системи міжшкільного спорту в США**

Слід зазначити, що міжшкільний спорт у США, як організаційна система спортивних занять, тренувань і змагань дітей шкільного віку, виник, розвивався та видозмінювався під незмінним впливом студентського та професійного спорту. Відомо, що перші міжшкільні змагання почали проводити ще у другій половині XIX ст., на противагу одноманітному, часто докучливому освітньому процесу в школі. Однак спортивні змагання між школами стали особливо популярними з середини XX ст. [683]. В сучасних умовах міжшкільний спорт у США став важливою інтегральною складовою набуття учнями середньої та старшої шкіл освітнього досвіду у різних видах спортивної активності. Такий концептуальний підхід отримав діяльну підтримку Національної федерації асоціацій середніх шкіл (*National Federation of State High School Association*), очільники якої вважають, що включення міжшкільного спорту до освітнього курикулуму є виправданим, оскільки реалізовує освітні, виховні та розвивальні цілі [658].

Однак останніми роками намітилася стала тенденція до диференціації міжшкільного спорту на спортивні спеціалізації, які передбачають інтенсивні тренування в одному з видів спорту, виключаючи інші. При цьому одні фахівці підтримують необхідність введення спортивних спеціалізацій для досягнення школярами високих спортивних результатів у майбутньому студентському чи професійному спорті, інші – занепокоєні, що розподіл учнів за спортивними спеціалізаціями може бути шкідливим для здоров'я молодих спортсменів. Так, за даними американських учених, учням закладів загальної середньої освіти пропонується велика кількість популярних видів спортивних занять, з яких

відповідно проводяться міжшкільні змагання [505]. У таблиці 3.2 нами здійснено ранжування командних й індивідуальних видів міжшкільного спорту, найбільш популярних на початку ХХІ ст. серед учнівської молоді неповних (*middle schools*) і повних (*high schools*) закладів загальної середньої освіти.

Таблиця 3.2

**Ранжування найбільш популярних видів  
міжшкільного спорту в закладах загальної середньої освіти США**

Види спорту	Середня школа (middle schools) (у %)	Старша школа (high schools) (у %)	Середнє значення (у %)
<b>Командні види спорту</b>			
Баскетбол	76,4	90,9	83,65
Волейбол	57,3	71,4	64,35
Черлідінг	50,9	77,3	64,1
Футбол	53,0	71,0	62,0
Софтбол	45,2	77,9	61,55
Бейсбол	35,7	79,6	57,65
Хокей	12,4	34,3	18,35
Хокей на траві	7,1	10,2	8,65
Лакрос	2,1	3,8	2,95
Водне поло	0,5	2,6	1,55
<b>Індивідуальні види спорту</b>			
Легка атлетика	52,1	73,2	62,65
Біг по пересічній місцевості	38,9	68,4	53,65
Теніс	22,1	68,4	45,25
Гольф	28,7	49,6	39,15
Боротьба	12,6	53,0	32,8
Плавання	6,9	37,8	22,35
Важка атлетика	9,9	23,8	16,85
Боулінг	3,0	17,2	10,1
Гімнастика	5,2	10,1	7,65
Бадмінтон	4,2	7,2	5,7
Лижний спорт	3,2	5,9	4,55
Стрільба	2,1	3,8	2,95

*Джерело:* Lee M., Burgeson C., Fulton J., Spain C. Physical education and physical activity: Results from the school health policies and programs study 2006. *Journal of School Health* 77(8). 2007. P. 435-463 [505].

Як бачимо з таблиці 3.2, до п'ятірки найпопулярніших командних видів міжшкільного спорту американські школярі віднесли: баскетбол (83,65 %),

волейбол (64,3 5%), футбол (62,0 %), софтбол (61,55 %) і бейсбол (57,65 %). Зауважимо, що останні чотири види спорту мають приблизно однаковий рівень популярності у межах статистичної похибки. Передові позиції командних видів спорту свідчать про те, що вміння працювати в команді є однією з найважливіших цінностей, поширених в американському суспільстві. Окремо слід виділити популярний серед дівчат такий вид спорту, як черлідінг (64,1 %), що поєднує елементи шоу та видовищних видів спорту – танців, гімнастики й акробатики.

Чимало американських учених вважають, що теорія і практика такого виду національного спорту, як бейсбол інтегрувала у собі певні характерні риси духовного й соціокультурного феномену, який в США зазвичай називають «американською мрією» [519]. За даними статистики, саме баскетбол (83,56 %) відповідає ціннісним орієнтаціям американських школярів [505], позаяк є грою спритних, сміливих, працелюбних і рішучих, а головне – формує дух команди, прагнення до перемоги й успіху, сприяє досягненню «американської мрії».

Другим за популярністю командним видом спорту американські підлітки визначили волейбол (64,35 %). У цьому неконтактному виді спорту, де кожен гравець на майданчику має чітку спеціалізацію, важливе місце належить комбінаційності, яка неможлива без командної взаємодії. В останні десятиліття не меншою популярністю та видовищністю у школярів користується футбол (62,0 %). Цей вид спорту вимагає злагодженої командної гри, яка, своєю чергою, формує справжню дружбу між її членами й водночас вимагає чіткого дотримання встановлених правил й ефективного використання ігрового, тактичного і фізичного потенціалу усіх гравців. Це, зі свого боку, потребує не лише налагодженої комунікації між членами колективу з метою реалізації командних цілей, а й розуміння гравцями своїх ролей у команді. Футбол, констатують американські фахівці, є чудовим способом усвідомлення дітьми важливості командних ролей і чіткої взаємодії. Якщо гравці не гратимуть як єдина команда, вони швидко втомляться, як наслідок – їх дії будуть неефективними. З цього приводу відомий фахівець у галузі спорту Е. Доусон

(*A. Dawson*) дає таку пораду футболістам-початківцям: «Пам'ятайте, що м'яч рухається швидше, ніж гравець. Шлях до перемоги – використання товаришів по команді як м'яча, щоб перемогти суперників» [691].

Наступним доволі популярним видом міжшкільного спорту в північних штатах США є хокей (18,35 %), який, на думку американських школярів, формує передовсім лідерські якості. Адже у процесі тренувань необхідно наполегливо працювати, досягати поставлених цілей і виконувати командну роботу, що є ціннісними якостями успішного лідера (керівника).

Важливе місце у житті американського шкільництва посідають індивідуальні види міжшкільного спорту, уподобання щодо яких розподілені доволі рівномірно (див. рис. 3.2). Однак провідні ролі серед учнів закладів загальної середньої освіти все ж займають бігові та технічні дисципліни легкої атлетики (62,65 %). Цей основний вид літніх Олімпійських ігор включає біг, ходьбу, стрибки та метання. Змагання, розминка і тренування з більшої частини цих дисциплін легкої атлетики проводяться на відкритому повітрі (на стадіонах) або в закритому приміщенні (у манежах). Переможцем міжшкільних змагань стає як окремий спортсмен, так і команда школи в цілому, що показала найкращі результати у фінальному забігу або фінальних спробах у межах встановлених правил. Легка атлетика належить до числа найпоширеніших видів міжшкільного спорту, адже не вимагає дорогих умов для тренувань й організації змагань.

Сьогодні достатньо поширеним видом міжшкільного спорту в США став біг по пересічній місцевості або легкоатлетичний крос протяжністю від 3 до 12 кілометрів (53,65 %). Його популярність пояснюється можливістю юному легкоатлетові, долаючи природний рельєф траси, насолоджуватися красою навколишньої природи. Крім того, цей індивідуальний вид міжшкільного спорту дозволяє школяреві, відволікаючись лише на власні думки, усамітнитися від негативного тиску урбогенно-техногенних впливів, а головне – особливо не залежати від командних дій. Під час бігу в помірному темпі не лише покращується фізична форма, а й зростає вміння самоконтролю та ментальної витривалості. Адже, особливо для довготривалого бігу, крім наявності

достатнього рівня загальної витривалості, необхідними є ментальна дисципліна (вольові якості) та самоконтроль, щоб «боротися із собою», докладати зусиль у потрібний момент, а не дотримуватися чужого темпу. На думку Е. Доусона, ці здібності та якості особистості, сформовані в ранньому віці, в майбутньому «широко використовуватимуться, оскільки певні періоди людського життя проходять поза контролем з боку людини, тому важливо підібрати індивідуальний темп перегонів» [691].

Теніс, як індивідуальний вид спорту, вимагає особливої витримки (стійкості) як на психічному, так і на фізичному рівнях. Загальновідомо, що, крім високого рівня фізичної підготовленості, наявності швидкої реакції, вибухової сили й витривалості, важливою є психологічна рівновага. Тенісні ігри, які зазвичай тривають декілька годин, вимагають від учня надзвичайної психологічної концентрації та фізичної витривалості. Ученими доведено, що у дитячому віці можна займатися тенісом упродовж тривалого часу (до 3 годин) лише за умов дотримання рекреаційного режиму [467].

У сучасній суспільстві важливу роль відіграють соціальні навички (*social skills*). Науковці вважають, що соціальні навички необхідно формувати, починаючи з дошкільного віку, розвивати та підтримувати впродовж життя. Видом спорту, який ідеально для цього підходить, вважається гольф, адже гольфісти хоча й грають індивідуально, однак перебувають в оточенні інших гравців, з якими постійно контактують. Концепція гри у гольф передбачає гарну погоду, проведення виїзних заходів, участь у соціальних подіях, що організуються гольф-клубом, дотримання різних соціальних правил, таких як, наприклад, обов'язкове дотримання дрес-коду. На противагу багатьом іншим видам спорту важливою є не лише сама гра у гольф, а й спілкування і приналежність до клубу, дотримання його традицій. Позитивна міжособистісна взаємодія та соціальна участь, перебування на свіжому повітрі, престижність й елітарність є вирішальними чинниками, які зумовили популярність гольфу серед учнів закладів загальної освіти (39,15 %).

Детальніше зупинимося на черлідінгу, який є не лише цікавим командним видом спорту, а й унікальним явищем американської культури. Черлідінг (від англ.: *cheer* – схвалювати, підтримувати; *lead* – вести, керувати), зародившись в Америці, сьогодні став світовим виявом мейнстрим-культури, оскільки просуває сучасні цінності у маси. Це яскраво ілюструє той факт, що в 2011 р. на відкритті Меморіально-музейного комплексу 9/11, присвяченого трагедії 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку, участь у показових виступах брали команди з черлідінгу. Може здатися дивним, що спортсмени-черлідери, основним завданням яких є розважати вболівальників, брали участь у траурному заході, проте їх включення до програми відображає дух американської нації, підкреслюючи їх унікальний характер й ідентичність.

Як стверджує Н. Фаруджа (*N. Farugia*), черлідінг – це своєрідний мейнстрімінг, культурна комунікація, яка відображає когнітивні, соціальні та політичні аспекти американської танцювальної форми; форма людської думки та поведінки, яку демонструє людське тіло для реалізації певних соціокультурних цілей; ритуалізований танець, який виконується публічно з комунікативною метою [379]. Черлідінг, на думку науковця, передає у римованих ритмічних текстах, акробатичних трюках і танцювальних номерах культурні цінності про відповідну соціальну поведінку, ставлення до протилежної статі тощо. Спортсмени-черлідери, будучи учасниками групи підтримки спортивної команди та виступаючи на стадіоні, створюють сприятливий морально-психологічний клімат, підтримують емоційну атмосферу перед матчем і в його перервах. «Незважаючи на те, що черлідінг зародився в 70-х рр. XIX ст., це суто американське спортивно-культурне явище набуло поширення в середині XX ст. та здійснює значний вплив на сучасне суспільство і спорт» [379, с. 13].

Шкільні черлідінгові команди є ключовим маркетинговим інструментом міжшкільних спортивних програм, формуючи у школярів почуття колективного патріотизму, «духу звитяжців». Як свідчить практика, черлідери – це майбутні керманічі, які завдяки розвитку спортивних навичок, лідерських якостей та командної роботи в майбутньому стають очільниками місцевої громади й



суспільства загалом [237]. Національна федерація асоціацій середніх шкіл (NFHS) виокремлює такі основні завдання шкільних черлідінгових команд [657]:

1) забезпечувати комунікативно-емоційний зв'язок між спортсменами та вболівальниками. Звісно, енергія й емоційне піднесення вболівальників та виступи черлідерів згуртовують зусилля спортивної команди для покращення гри, націлюють на перемогу, сприяють підвищенню загальної атмосфери гри. Тому основне завдання команди черлідінгів – об'єднати емоції спортсменів і вболівальників для створення піднесеної атмосфери світа;

2) зберігати традиції шкільних спортивних команд і здійснювати пошук нових можливостей для збільшення прихильності вболівальників;

3) поширювати спортивну славу закладу загальної середньої освіти та успіхи конкретних шкільних команд упродовж навчального року. З цією метою черлідери напередодні змагань організують зустрічі вболівальників, прикрашають приміщення банерами з гаслами підтримки шкільної спортивної команди, організують поїздки вболівальників, проводять рекламно-іміджеву роботу тощо;

4) створювати сприятливу морально-психологічну атмосферу. Зрозуміло, що найбільш важливим є день гри, коли на черлідерах лежить відповідальність за «підняття спортивного духу» й водночас пом'якшення агресивного настрою вболівальників. Якщо спортивна команда школи перемагає, черлідери проявляють захоплення ритмічними рухами танцю, розмахують кольоровими помпонами, вигукують римовані слова. Якщо програє або ж трибуни не виявляють належної активності, черлідери використовують тактику, метою якої є емоційна підтримка спортсменів: скандування на бічних лініях майданчика, виконання різноманітних трюків, акробатичних стрибків, падінь і пірамід. При цьому, важливо демонструвати толерантність до гравців-суперників, а також повагу до вболівальників, що підтримують іншу команду;

5) бути зразком для наслідування для всіх учнів школи. Більшість черлідерів займаються й іншими видами спорту, беруть активну участь у

різноманітних спортивних програмах і, зазвичай, є лідерами серед однолітків. Як свідчать дослідження, проведені фахівцями VarsitySpirit – організації, яка проводить змагання черлідерів, понад 60 % з них успішно виконують керівні ролі у школі, а третина є активними членами самоврядних органів – шкільних рад [237]. Як зазначає А. Дрейпер (*A. Draper*), завдяки регулярним виступам, чердлідери стають популярними, поширюють свій позитивний лідерський досвід у школі та поза її межами [349];

б) мати високий рівень розвитку фізичних якостей і технічних вмінь для виконання різних за складністю елементів шоу: танців, гімнастичних рухів, акробатичних трюків тощо.

Наостанок зазначимо, що наприкінці ХХ ст. змагання між шкільними черлідінговими командами стали одними з найпопулярніших і найвидовищних видів спорту в США. Так, зокрема, у 2017/2018 навчальному році у змаганнях із черлідінгу брало участь 162 тис. 699 дівчат із 6877 шкіл [690].

Результати вивчення наукового доробку американських учених, зокрема Д. Уеста (*D. Wuest*) і К. Бахера (*C. Bucher*) свідчать, що активна участь школярів у міжшкільному спорті: по-перше, сприяє формуванню високого рівня фізичної та технічної підготовленості, а також набуттю ґрунтовних знань з обраного виду спорту; по-друге, формує належну спортивну поведінку, розвиває кооперацію, лідерські якості та командну відданість; по-третє, створює умови для особистого розвитку, торує шлях до дружніх взаємин, розвиває критичне мислення й уміння приймати самостійні рішення; по-четверте, вчить самодисципліни, цілеспрямованості, сприяє зростанню самооцінки й усвідомлення особистого статусу [740].

Доволі дискусійним питанням у науковому середовищі США залишається зв'язок між академічними успіхами учнів і заняттями міжшкільним спортом. Існує значна кількість наукових досліджень, про які докладніше йтиметься у підрозділі 4.2, які свідчать про переважно позитивний вплив міжшкільного спорту на когнітивні здібності школярів. Так, вченими доведено, що учні-спортсмени отримують вищий середній бал і проявляють більшу зацікавленість

у вивченні інших навчальних предметів [379; 446]. Проте очевидним є й те, що на академічні успіхи школярів можуть впливати й інші чинники, як-от: складність поставлених академічних цілей, особисті установки для їх досягнення, мотивація й умови учіння тощо. У цьому контексті варто відзначити, що достатньо складно ізолювати й інші аспекти, які зумовлюють високі академічні досягнення учнів; насамперед йдеться про батьківський вплив, економічний рівень сім'ї, підтримку і заохочення з боку інших, важливих для учня осіб, індивідуальні особливості юного спортсмена та ін. Міжшкільний спорт також сприяє зростанню шкільного духу та заохочення і підтримки з боку батьків. Звідси, успішність учнів досить часто залежить від їх активної участі у міжшкільному спорті. Однак бажані результати досягаються не автоматично, для цього необхідні консолідовані та продумані зусилля адміністрації школи, педагогічна майстерність вчителів фізкультурної освіти та тренерів, якість позашкільних спортивних програм, наявність сучасної спортивної інфраструктури тощо.

Варто відзначити, що, незважаючи на загальношироку підтримку міжшкільного спорту в США, окремі науковці і практики висловлюють щодо його функціонування та результативності певні критичні зауваження. Так, у процесі аналізу літературних джерел були виявлені критичні погляди на необхідність популяризації та поширення міжшкільного спорту. Серед вагомих причин виокремлюються передовсім економічні й навіть лунають думки щодо скорочення видатків на позашкільні спортивні програми. Однак вченими підраховано, що при належному обліку та раціональному використанні фінансових ресурсів міжшкільний спорт не потребує значних капіталовкладень, а віддалений економічний ефект є значним [245].

Крім того, ще у 1947 р. представники Національної федерації спортивних асоціацій середніх шкіл і Американська асоціація здоров'я, фізкультурної освіти та активного дозвілля ухвалили документ під назвою «Десять основних спортивних принципів», де зазначається, що завдання міжшкільного спорту не повинні лежати у площині професіоналізації та комерціалізації; спортивні

заняття, тренування і змагання не повинні потребувати надмірної витрати часу, фізичного та психологічного перевантаження; участь школярів має бути добровільною та ін. Однак, на думку низки американських фахівців, ці принципи, на жаль, часто залишаються декларативними.

Прихильники міжшкільного спорту звертають увагу на його ціннісний потенціал, спрямованість на реалізацію основних освітніх цілей – різнобічний і гармонійний розвиток, формування загальної культури, виховання громадянськості, працьовитості, поваги до прав і свобод людини, адаптація до життя в сучасному суспільстві й ін. Натомість критики стверджують, що дитячий спорт, навпаки, заважає досягненню цих цілей. Зокрема, американський вчений Д. Коклі (*J. Coakley*) у монографії «Спорт у суспільстві: проблеми та суперечки» [292], використовуючи проблемно-орієнтований підхід, виокремив й обґрунтував основні аргументи та контраргументи міжшкільного спорту, які впливають на розвиток і реалізацію освітніх цілей (див. таблицю 3.3).

З'ясовано, що міжшкільні спортивні програми є важливою складовою системи загальної середньої освіти в США і користуються значною підтримкою суспільства. Проте, як свідчить практика, у багатьох школах вони потребують реформування, позаяк лише опосередковано дотичні до освітнього процесу. Критики звинувачують міжшкільний спорт у надмірному акцентуванні на перемогах, вказують на обмеження можливостей брати в ньому участь усіх без виключення учнів; висловлюють занепокоєння щодо зловживання біологічно активними речовинами, способами і методами для примусового підвищення спортивної працездатності, надмірного тиску з боку батьків та громади і часто неадекватної поведінки тренерів.

Надмірний акцент на перемозі – одне з найбільших критичних зауважень щодо міжшкільного спорту. Часто юні спортсмени займаються винятково одним видом спорту, щоб досягнути якомога вищих результатів. Відповідно зростає травмування через надмірне бажання перемогти, а робота тренера залежить від співвідношення перемог і поразок команди, яку він тренує.

**Аргументи та контраргументи щодо важливості міжшкільного спорту для реалізації освітніх цілей**

Аргументи	Контраргументи
<b>Залучення школярів до міжшкільного спорту:</b>	
Сприяє зростанню показників академічної діяльності, підвищує рівень навчальних досягнень	Відволікає увагу учнів від академічної діяльності, знижує рівень навчальних досягнень
Формує відповідальність, орієнтацію на досягнення успіху, розкриває необхідний психологічний та фізичний потенціал для входження й активної адаптації школярів до життя в сучасному суспільстві	Посилює залежність, незрілість та концентрує увагу учнів на цінностях, які сьогодні, в постіндустріальному, інформаційному суспільстві вже є неактуальними
Стимулює зацікавленість до занять фізичною активністю в позаурочний час усіх без виключення учнів школи	Відводить для більшості учнів роль глядачів і вболівальників, а не активних учасників спортивних занять, тренувань, змагань
Формує позитивну атмосферу і демонструє єдність освітнього середовища, необхідних для розвитку школи як життєздатної само-організованої структури	Створює поверхневу, тимчасову атмосферу, яка насправді нівелює основні освітні цілі, неспроможна вирівняти дисбаланс у розвитку дітей
Забезпечує підтримку спортивних програм з боку батьків, громади тощо	Позбавляє спортивні програми фінансових ресурсів, засобів, персоналу та підтримки з боку батьків, громади тощо

*Джерело:* Coakley J. Sport in society: issues and controversies. Ed.5. St. Louis. 1994. Mosby. 460 p. [292].

Якщо наприкінці ХХ ст. учні закладів загальної середньої освіти брали участь у видах спорту як весняного, осіннього і зимового сезонів, то у ХХІ ст. переважно лише в одному. Зросла кількість юних спортсменів, які беруть участь у кондиційних програмах й інших неформальних тренуваннях із обраних видів спорту у міжсезоння, а також у літніх спеціалізованих спортивних таборах, змаганнях місцевих ліг [642]. Прихильники розподілу учнів за спортивними спеціалізаціями наголошують, що такий підхід є важливою умовою досконалого оволодіння юними спортсменами техніко-тактичною підготовкою, фізичного розвитку конкретних груп м'язів із метою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності та підвищення шансів отримати спортивні стипендії у закладах вищої освіти. Критики ж наполягають на тому, що вузька спеціалізація

обмежує фізичний розвиток спортсменів, знижує їхні можливості у формуванні навичок із інших видів спорту й отримання знань від інших тренерів.

Крім того, тренери, що прагнуть перемоги своїх підопічних за будь-яку ціну, використовують інтенсивний тренувальний процес і як наслідок, наражають учнів на ризик отримання травм або спортивного вигорання (фізичної перевтоми, емоційного виснаження). Відомі непоодинокі випадки, коли тренери задля перемоги, вдаються до надмірної «експлуатації» своїх вихованців: змушують травмованих спортсменів тренуватися та брати участь у змаганнях, переконують їх обирати простіші, легші шкільні предмети з освітньої програми, а також чинять тиск на інших педагогів з метою завищення оцінок.

Інший аспект означеної проблеми полягає у тому, що адміністрація школи під час прийняття чи звільнення з роботи тренера часто керується таким критерієм, як кількість отриманих перемог його вихованців, часто незважаючи на педагогічні вміння і майстерність. Як стверджують фахівці у галузі фізкультурної освіти та спорту, у шкільній практиці американських закладів загальної середньої освіти трапляються непоодинокі випадки звільнення кваліфікованих педагогів через низькі показники спортивних досягнень юних спортсменів. Із цього приводу вони наголошують, що міжшкільний спорт має сприяти як фізичному розвитку юних спортсменів, підвищенню їхнього освітнього потенціалу, так і досягненню ними високих спортивних результатів [740].

Критичною засторогою є обмеження кількості учасників змагань, адже зазвичай до спортивних збірних команд відбираються лише учні з найкращими фізичними даними та технічними вміннями. У школах, зазвичай, формуються юніорська і юнацька збірні із різних видів спорту, а деякі заклади освіти для заохочення навіть створюють команди новачків і запасних. Учні, рівень технічних умінь яких є низьким, не потрапляють до збірних команд, незважаючи на бажання займатися певним видом спорту, а тому не мають шансів брати участь у міжшкільних змаганнях. Окрім того, ще однією проблемою є те, що

спортивні команди витрачають кошти, засоби, обладнання й інші ресурси, призначені для загальношкільних потреб.

Федеральне законодавство декларує право та рівні можливості для участі учнівської молоді в освітніх програмах, зокрема спортивних. Однак на практиці реалізувати ці права достатньо складно, адже у спортивних програмах із високим рівнем підтримки учні мають відповідати певним академічним стандартам. З'ясовано, що заклади загальної середньої освіти для участі в позаурочній освітньо-дозвіллевій діяльності, у тому числі й шкільному спорті, часто завищують критерії відбору, зокрема й академічні. Окремі штати навіть розробили особливий критерій – «немає допуску, немає гри», ставлячи доволі жорсткі вимоги щодо академічних успіхів юних спортсменів. Ці вимоги відрізняються, але, як правило, у більшості шкіл заборонена участь у міжшкільному спорті учням, які не встигають у навчанні й впродовж певного періоду отримують оцінки, нижчі за середні. Прихильники встановлення високих стандартів щодо участі школярів у спортивних навчальних програмах вважають, що такий підхід позитивно впливає на академічну успішність спортсменів, мотивує їх до сумлінного вивчення інших шкільних предметів. Натомість критики цього підходу зазначають, що учні, які залишаються в школі, щоб займатися улюбленим видом спорту, зазвичай мають низький рівень навчальних досягнень, тому в разі заборони відвідувати спортивні заняття можуть покинути навчання.

У контексті сказаного актуальною видається позиція Д. Сіедентопа (*D. Siedentop*), який вважає критерій «немає допуску, немає гри», досить контроверсійним щодо освітньої важливості міжшкільного спорту. На його думку, стандарти доступності можуть бути доречними, якщо спорт є позаурочним заняттям, а участь в ньому не привілеєм, який потрібно заробляти [643]. Вчений наголошує, що міжшкільний спорт є невід'ємною складовою системи загальної освіти, тому не можна обмежувати участь у ньому будь-якій дитині. При цьому він задає риторичне питання: «Якщо міжшкільний спорт сприяє реалізації освітніх цілей, а отриманий спортивний досвід допомагає

навчанню і розвитку особистості, то чому учня слід позбавити такої можливості?!» [642, с. 112]. Д. Сієдентоп пов'язує цей аргумент із винятковою сутнісною природою міжшкільного спорту та робить такий висновок: «Якщо участь у міжшкільному спорті є цінним унікальним досвідом, то він має бути максимально доступним для всіх учнів» [642, с. 113].

З-поміж найбільш складних проблем в американських школах є вживання учнями наркотичних й інших біологічно активних речовин для примусового підвищення фізичної активності та витривалості на час тренувань і спортивних змагань. Прийом цих речовин має численні побічні ефекти для нормально функціонуючого організму юного спортсмена. Як зазначають фахівці у галузі фізкультурної освіти, сьогодні у школах, на жаль, почастишали випадки використання допінгу учасниками міжшкільних спортивних змагань, «зафіксовані непоодинокі випадки вживання учнями фармакологічних препаратів, які посилюють дію анаболістичних процесів, тобто прискорюють синтез білка у клітинах, у кілках, що значно перевищують рекомендовані дози. Передозування організму юного спортсмена анаболічними стероїдами супроводжується серйозними й часто незворотними побічними ефектами. Крім того, тренери дитячих команд мають бути готовими розв'язувати інші серйозні медико-соціальні проблеми на кшталт тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків та ін.» [668, с. 352].

Зменшення фінансових витрат на потреби юних спортсменів – учасників різних видів міжшкільного спорту – також вважається однією з актуальних проблем у США. Зростання витрат на страхування спортсменів від травм, додаткове фінансування інклюзивних програм для учнів з обмеженими фізичними можливостями зумовлює зменшення кількості спортивних програм в окремих школах або спричиняє платну участь учнів у змаганнях за принципом «платиш – граєш». Такий підхід викликає обурення громадськості, адже у такий спосіб реалізується дискримінаційна політика щодо учнів, які не мають змоги оплачувати тренування та участь у спортивних змаганнях. Як наслідок, школи та



громадські організації створюють спеціальні фонди, з яких виділяються кошти на розвиток спортивних програм і підтримку економічно незахищених родин.

На міжшкільний спорт у США впливають й інші чинники, які знижують його ефективність. Так, наприклад, поширеною є практика, що представники шкільної адміністрації, громадських об'єднань і батьки вимагають від тренерів спортивних перемог. Часто такі очікування щодо спортивних успіхів школярів є перебільшеними, що негативно позначається на їх емоційному стані. Тренери також чинять надмірний тиск на вихованців із метою досягнення ними високих спортивних результатів. Такий підхід до міжшкільного спорту, констатують американські фахівці, не приносить для учнів жодної користі та задоволення, тому його виховний потенціал стає низьким, автоматично знижується академічна успішність [668].

Уважаємо, що вирішальне значення в реалізації освітніх цілей учнів має якість і характер управління спортивними програмами. Так, якщо основними завданнями є академічна успішність й індивідуальний розвиток школяра, то адміністрація і тренери повинні відповідно структурувати спортивну програму та наповнити її якісним змістом. Крім того, під час тренувань, наставники надмірно контролюють життя своїх вихованців, словесно або й фізично пригнічують їх, прирівнюють повну покірність до самодисципліни, вимагають однозначної відданості спорту і команді, не дають можливості брати участь у прийнятті рішень тощо. У цьому випадку навчально-виховні цілі міжшкільного спорту нівелюються, а освітні завдання – не реалізуються. Тому тренери повинні сприяти особистому розвитку своїх учнів, дозволяти їм приймати самостійні рішення, прогнозуючи їх наслідки, цінувати гідність кожного юного спортсмена. За таких умов міжшкільний спорт виконає свою «головну місію, пов'язану з фізичним вихованням і розвитком молодого покоління американців» [686].

На основі ґрунтовного аналізу науково-педагогічних і навчально-методичних джерел нами виокремлено *характерні особливості розроблення та функціонування міжшкільних спортивних програм у США:*

1. Міжшкільні спортивні програми є вищим рівнем реалізації мети і завдань фізкультурної освіти та інтрамурального спорту.

2. Ключову роль у досягненні навчальних результатів міжшкільних спортивних програм відіграє кваліфіковане управління освітньо-тренувальним процесом з боку педагогів-тренерів, які мають володіти ґрунтовними теоретичними знаннями соціокультурного, медико-біологічного, психолого-педагогічного характеру та практичними вміннями ефективно організації навчальних тренувань і підготовки до спортивних змагань. Ефективний тренер має стати позитивною моделлю для наслідування для юних спортсменів.

3. Важливим принципом реалізації міжшкільних спортивних програм є забезпечення участі в них максимальної кількості учнів, які виявляють бажання додатково тренуватися та змагатися. Водночас учням, які не готові брати безпосередню участь у міжшкільних спортивних програмах, повинні пропонуватися інші можливості для фізичного розвитку та змагальної діяльності (наприклад, у спортивних командах молодших вікових груп або нижчого рівня майстерності тощо).

4. Міжшкільні спортивні програми повинні надавати право учням із обмеженими освітніми потребами та фізичними можливостями брати посильну участь в освітньо-тренувальному процесі та змаганнях, акцентуючи увагу передовсім на їхніх перевагах, а не вадах і порушеннях у психофізичному розвитку.

5. Міжшкільні спортивні програми повинні враховувати особливості вікового та психофізичного розвитку учнів, їх соціокультурні можливості, інтелектуальний рівень й емоційний стан.

6. Міжшкільні спортивні програми реалізуються у позаурочний час. На проведення занять із різних видів міжшкільного спорту не виділяються години із загального бюджету навчального часу, який відводиться для уроків фізкультурної освіти.

7. Міжшкільні спортивні програми, враховуючи потреби й інтереси учнів, повинні містити велику кількість індивідуальних і командних видів спорту та

передбачати залучення максимальної кількості учнів із одного чи декількох сусідніх закладів загальної середньої освіти.

8. Міжшкільні спортивні програма мають розроблятися, реалізуватися й адмініструватися відповідно до потреб їх безпосередніх учасників – юних спортсменів.

9. Головними умовами участі в міжшкільних спортивних програмах має бути стан здоров'я та самопочуття її учасників. Усі учні повинні отримати від медичного працівника допуск для участі у тренувальному процесі та змаганнях. У програмах повинен ставитися наголос на медичному супроводі, страхуванні, дотриманні правил безпеки та розробленні алгоритму надання невідкладної допомоги у разі травмування з одночасним інформуванням батьків про подію та невідкладні заходи, які були прийняті.

10. Міжшкільні спортивні програми мвють диференціюватися за такими напрямками: спортивно-фізкультурним, освітньо-розвивальним, оздоровчо-рекреаційним та дозвіллево-розважальним. У програмах має підкреслюватися важливість різнобічного розвитку учнів й отримання ними задоволення від спортивного досвіду та успіху, при цьому відкидатися принцип «перемоги за будь-яку ціну».

11. Зміст міжшкільних спортивних програм повинен бути спрямованим на організацію якісної підготовки учнів до спортивного сезону задля збереження їхнього здоров'я та створення умов безпеки. Під час реалізації програми педагоги зобов'язані дотримуватися основних принципів проведення тренувального процесу та спеціальних заходів безпеки, зважаючи на варіативність умов зовнішнього середовища (високої температури, вологості та ін.).

12. Міжшкільні спортивні програми повинні бути забезпечені відповідною спортивною інфраструктурою (стадіони, майданчики, басейни, корти тощо) та якісним обладнанням й інвентарем, які використовуються на паритетних засадах із заняттями фізкультурною освітою.

13. Фінансування міжшкільних спортивних програм має здійснюватися за кошти місцевих органів самоврядування та контролюватися представниками

місцевих освітніх округів. Іншими джерелами поповнення бюджету спортивних програм можуть бути кошти надані спортивними асоціаціями у вигляді грантів і стипендій, громадськими організаціями, спонсорами та меценатами, батьківськими комітетами, а також зароблені школою за надання різних освітніх, рекреаційних і господарських послуг.

14. Активна участь у міжшкільних спортивних програмах і змаганнях має винагороджуватися різними відзнаками (спеціальні стрічки, медалі, кубки, похвальні грамоти та ін.). При цьому слід наголосити, що відзнаки повинні стимулювати школярів до особистісного розвитку, отримання задоволення від набутого спортивного досвіду.

15. Філософія, політика і процесуальні норми, що розкривають сутність, мету та завдання міжшкільної спортивної програми, пропонують механізми її реалізації, а також обов'язки її суб'єктів (адміністрація школи, тренери, батьки, учні) мають бути обґрунтованими, чітко прописаними та зрозумілими.

16. Важливим є дотримання принципів, положень і правил національних і місцевих спортивних асоціацій, в межах яких реалізуються міжшкільні спортивні програми.

17. Зміст міжшкільної спортивної програми має постійно оновлюватися та вдосконалюватися, зважаючи на періодичний моніторинг її якості та дієвості незалежними фахівцями.

Наведемо приклад опитувальника, розробленого Д. Уестом (*D. Wuest*) і К. Бахером (*C. Bucher*), для оцінювання якості міжшкільної спортивної програми [740]:

1. Чи виділяються кошти для реалізації міжшкільної спортивної програми з бюджету школи, призначених для фізичного виховання учнівської молоді?

2. Чи усі види міжшкільного спорту мають однаковий, справедливий рівень фінансування?

3. Чи міжшкільна спортивна програма передбачає та забезпечує рівний доступ учнів до різних видів спорту?

4. Чи дотримуються стандартні правила безпеки і нормативні показники щодо кількості й тривалості тренувань, періодичності та типу змагань, відповідності рівня підготовки учасників тощо?

5. Чи дотримуються стандартні медичні вимоги та забезпечується медичний супровід освітньо-тренувального процесу?

6. Який рівень професійної підготовки та компетентності спортивних тренерів, що реалізують міжшкільну спортивну програму?

7. Чи забезпечується принцип проведення змагань між школами, однаковими за масштабами (контингентом учнів)?

8. Чи реалізується основна мета міжшкільної спортивної програми – різнобічний розвиток особистості, виховання загальнолюдських цінностей, їх перехід у ціннісні орієнтації та реалізація потреб й інтересів її учасників?

9. Чи міжшкільна спортивна програма спрямована на ефективну реалізацію спортивно-фізкультурних, освітньо-розвивальних, оздоровчо-рекреаційних і дозвілєво-розважальних завдань?

10. Чи учасники міжшкільної спортивної програми досягають навчальних стандартів із фізкультурної освіти і шкільного спорту?

11. Чи сприяє міжшкільна спортивна програма налагодженню стійких соціальних зв'язків із родинами та місцевою громадою?

12. Чи передбачені міжшкільною спортивною програмою різні форми мотивації та стимулювання її учасників у вигляді внутрішніх і зовнішніх винагород?

13. Чи надається можливість учням проявити свої лідерські якості в межах міжшкільної спортивної програми?

Відповіді на зазначені питання допомагають місцевим освітнім округам планувати та впроваджувати найбільш якісні програми, які сприяють реалізації навчальної, виховної та розвивальної місії школи.

Аналіз міжшкільних спортивних програм показує, що їх структура і зміст, форми та методи реалізації дозволяють учням отримати безцінний освітньо-тренувальний і змагальний досвід. Основні цілі та завдання міжшкільних

спортивних програм визначаються загальноосвітніми цілями, як-от: різнобічний розвиток особистості, виховання загальнолюдських цінностей, зміцнення здоров'я, формування позитивних рис характеру; підготовка до життя; набуття нових знань і умінь, необхідних для повноцінних членів суспільства, конкурентоспроможних фахівців; збереження працездатності і творчої активності упродовж життя. Встановлено, що для забезпечення успіху й отримання всіма учасниками позитивного досвіду міжшкільну спортивну програму ретельно розробляють, оцінюють та періодично оновлюють, доручаючи її реалізацію кваліфікованим фахівцям – вчителям фізкультурної освіти та тренерам. Кожен місцевий освітній округ, заклад загальної середньої освіти, вчитель фізкультурної освіти чи тренер розробляють міжшкільні спортивні програми, керуючись положеннями та рекомендаціями урядових освітніх програм і провідних американських організацій в галузі фізичного виховання і спорту, адаптуючи існуючі науково-теоретичні концепції до умов конкретної місцевої громади, школи і навіть класу.

Отже, міжшкільний спорт у США – це не просто система тренувань та участь дітей у спортивних змаганнях, а ціла філософія та національна ідея, що спрямовані на виховання здорового покоління успішних громадян, яким притаманні такі риси, як ініціативність, цілеспрямованість, завзятість, сила волі, психічна та фізична стійкість, самоконтроль тощо. У цій моделі ціннісних орієнтацій юні спортсмени спираються на принцип «розраховуй на самого себе» (*self made person*), згідно з яким досягнення успіху в спорті та подальшому житті залежить як від особистісних якостей, так і від співпраці та командного духу. Зі шкільної парти американських учнів переконують, що реальна цінність міжшкільного спорту полягає в підготовці до досягнення життєвого успіху, у ньому найбільш яскраво проявляються такі важливі цінності американського суспільства, як рівність шансів на успіх, досягнення успіху, прагнення бути першим, конкуренція тощо. Тому міжшкільний спорт в США, будучи масовим явищем, сприяє розвитку фізичної активності дітей, пропагує здоровий спосіб

життя, створює умови, підтримує і стимулює юних спортсменів до досягнення в майбутньому високого рівня спортивних результатів.

### **3.3. Рівень та умови залучення американських школярів до занять інтрамуральним та міжшкільним спортом**

Одним із завдань дослідження стало з'ясування рівня та умов залучення американських школярів до занять інтрамуральним та міжшкільним спортом. Із цією метою нами проаналізовано результати численних наукових досліджень та статистичні дані, опубліковані Національними агенціями і спортивними асоціаціями США.

Так, згідно з дослідженнями, проведеними у 1990 р. американськими вченими М. Евінгом (*M. Ewing*), В. Зеєфельдом (*V. Seefeldt*) і Т. Брауном (*T. Brown*) 48 млн. 374 тис. школярів у віці 5 – 17 років брали активну участь у заняттях різними видами спорту. З них, біля 22 млн. (45 %) дітей та молоді займалися в громадських спортивних організаціях, таких як Бейсбол Маленької ліги (*Little League Baseball*) або Поп-Уорнер Футбол (*Pop Warner Football*); майже 2,5 млн. (5 %) брали участь у спортивних заходах з плавання та хокею; 14,5 млн. (30 %) – у програмах розважального спорту. Учені констатували, що лише 451 тис. школярів молодших, середніх і старших класів брали участь у внутрішньошкільних видах спорту, а 12 % усіх дітей займалися міжшкільними видами спорту [377]. Тобто у середині 90-х рр. ХХ ст. в США учнівська молодь надавала перевагу нешкільним спортивним програмам, які реалізовувалися під егідою Національних спортивних асоціацій з різних видів спорту, водночас спостерігалось різке зменшення інтересу школярів до інтрамулярних видів спорту та обов'язкових уроків фізкультурної освіти.

Відтак на рівні федерального уряду та місцевих освітніх округів було прийнято низку заходів з популяризації внутрішньошкільного та міжшкільного спорту. Пильна увага до проблем шкільного спорту з боку урядових і

регіональних інституцій дала позитивні результати. У 2000 р. група вчених, опираючись на дані соціологічного опитування учнів старших класів (14 тис. 211 осіб), проведеного у межах програми «*Youth Risk Behavior Survey*», з'ясувала, що майже половина з них (48,6 %) брали участь у заняттях командними видами спорту в школі або поєднували заняття спортом у межах школи та поза нею. Із загальної кількості опитаних 72 % хлопчиків і 53 % дівчаток повідомили, що захищали честь однієї або більше шкільних і позашкільних спортивних команд, беручи активну участь у змаганнях і підготовці до них [579].

Аналіз досліджень, проведений компанією *America Sports Data Inc* у 2004 р., важливий для розуміння тогочасних тенденцій у галузі шкільного спорту США. Оприлюднені результати показали, що участь учнів у шкільних спортивних заходах дещо зменшилася, особливо в основних командних видах спорту: бейсболі, софтболі, баскетболі, американському та європейському футболі (*soccer*). У 2000 р. з понад 48 мільйонів школярів 74 % займалися щонайменше одним із 18 найпопулярніших видів спорту, з них: 54 % брали участь в командних видах спорту, зокрема американським футболом займалися 62 %) школярів, бейсболом – 46 %, футболом (*soccer*) – 45 %, баскетболом – 36 % [208].

Отже, незважаючи на загальне зростання кількості учнів у США, учасників шкільного спорту відчутно поменшало. Ця тенденція, на думку американських учених С.Дж. Даніша (*S.J. Danish*), Т. Форнериса (*T. Forneris*) та Я. Уоллеса (*I. Wallace*), зумовлена такими причинами [325]:

1. По-перше, з початку XXI ст. в молодіжному середовищі спостерігалось невинне зростання інтересу до сучасних, «екстремальних» видів спорту. Як свідчать статистичні дані, оприлюднені аналітичною агенцією *American Sports Data*, у 2004 р. кількість учнів, які займалися скейтбордингом становила – 11 млн. 600 тис. осіб, сноубордингом – 7 млн. 200 тис., пейнтболом – 7 млн. 100 тис., вейкбордингом – 3 млн. 600 тис. Однак найпопулярнішим в учнівському середовищі «екстремальним» видом спорту стало катання на роликах. Так, з 1990 р. кількість його прихильників зросла у шість разів й у 2004 р. становила 29



млн. осіб [208]. Слід наголосити, що більшість з цих «екстремальних» видів спорту є індивідуальними і, зазвичай, не включені до шкільних спортивних програм.

2. По-друге, відбулася переорієнтація зі шкільних спортивних програм на так званий клубний спорт у молодіжних спортивних лігах, заняття яким організовують місцеві громади за сприяння Національних спортивних асоціацій. Як зазначає К. Голечко (*C. Holecko*), «участь юних атлетів у клубних командах – це рух до спеціалізації в обраному виді спорту, який відбувається зазвичай до настання статевого дозрівання. Учні з 12 років беруть участь у так званих «мандрівних командах», які грають на високому, напівпрофесійному рівні, подорожують на великі відстані у межах штату й навіть поза ним, отримують великий досвід командної гри і спортивної майстерності» [453].

Як свідчать дані агенції *American Sports Data*, у США зростаюча тенденція до спеціалізації у спорті зумовила зменшення участі школярів у шкільних командних видах спорту. «У середньому кожний юний спортсмен займається 1,96 видом спорту: більшість учнів (44 %) обирають лише один вид спорту, 30 % – два, 17 % – три, 9 % – чотири і більше. За даними цієї ж агенції, 69 % батьків схвалюють вибір їхніми дітьми лише одного, найулюбленішого виду спорту [208]. Крім того, слід зауважити, що на початку XXI ст. спостерігалось не лише зменшення кількості організованих шкільних спортивних програм. У двох штатах країни навіть уроки фізкультурної освіти стали необов'язковими, і лише в одному штаті ці уроки проводилися на всіх рівнях навчання – від початкової до старшої школи [611].

Переорієнтація на клубний спорт, на думку американських учених, негативно вплинула на здоров'я і фізичну активність школярів. З цього приводу вони зазначали: «Діти, які займаються шкільним спортом, засвоюють унікальні життєві навички, такі як співпраця, командна робота, постановка цілей і завдань, управління часом та комунікативні здібності. Зменшення відвідуваності учнями занять шкільним спортом мінімізує їхні можливості оволодіти зазначеними навичками і компетентностями. Лише в школах, де пропонуються заняття

фізкультурною освітою та надається можливість для активної участі у внутрішньошкільному та міжшкільному спорті, створені умови для виховання «цілісної особистості», а не просто надаються традиційні освітні послуги з читання, рахування, письма» [325].

Відповідно до того, як зростала кількість учнів, що брали участь у молодіжних спортивних лігах із різних командних видів спорту, представники місцевих освітніх округів, адміністрацій закладів загальної середньої освіти та батьки докладали чималих зусиль для залучення якомога більшої кількості учнів до уроків фізкультурної освіти і шкільного спорту. Як наслідок, на сьогодні предмет «Фізкультурна освіта» є обов'язковим і регламентується національними освітніми стандартами, а інтрамуральний і міжшкільний спорт користується у школярів великою популярністю, результати спортивних змагань оприлюднюються в національних засобах масової інформації, фінальні ігри транслюються на телебаченні, а в спеціалізованих спортивних друкованих й електронних виданнях періодично публікується рейтинг шкіл за різними видами спорту.

За останні 40 років у США кількість дітей, що займаються спортом у межах школи і поза нею, невинно зростала. Незважаючи на те, що молодшим школярам забороняється брати участь в офіційних міжшкільних змаганнях, проведений нами аналіз літературних джерел дає підставу констатувати, що з дозволу батьків учні зі спортивними амбіціями з раннього дитинства розпочинають підготовку до участі у різних спортивних змаганнях. Так, за результатами Національного опитування про стан здоров'я дітей США, проведеного у 2007 р. приблизно 58,3 % школярів віком від 6 до 17 років упродовж року були учасниками змагань у складі шкільних спортивних команд [296].

У звітах, наданих Центром контролю та профілактики захворювань (CDC), повідомляється, що у 2011 р. 58 % учнів старших класів грали щонайменше в одній шкільній спортивній команді. За даними Управління підзвітності уряду штату Колумбія, учасниками шкільних спортивних програм були 64,2 % учнів

середньої (*middle scholl*) та старшої (*high school*) шкіл [398]. Відповідно до звіту Національної федерації асоціацій державних середніх шкіл (NFSHSA) [553], участь старшокласників у різних видах шкільних спорту в 2011 – 2012 н.р. збільшилася практично вдвічі, порівняно з 1971 – 1972 н.р. (див. таблицю 3.4).

Як видно з таблиці 3.4, за означений період участь хлопчиків у шкільному спорті зросла приблизно на 22 %, а дівчаток – у понад 10 разів. Цьому сприяло ухвалення поправок до статті 9 Закону про освіту (1972 р.) щодо заборони статевої дискримінації у будь-якій освітній програмі чи діяльності, що отримують фінансову допомогу федерального центру. Однак, як вважають американські фахівці, сучасним завданням освітньої політики й надалі залишається зменшення наявного гендерного розриву.

Таблиця 3.4

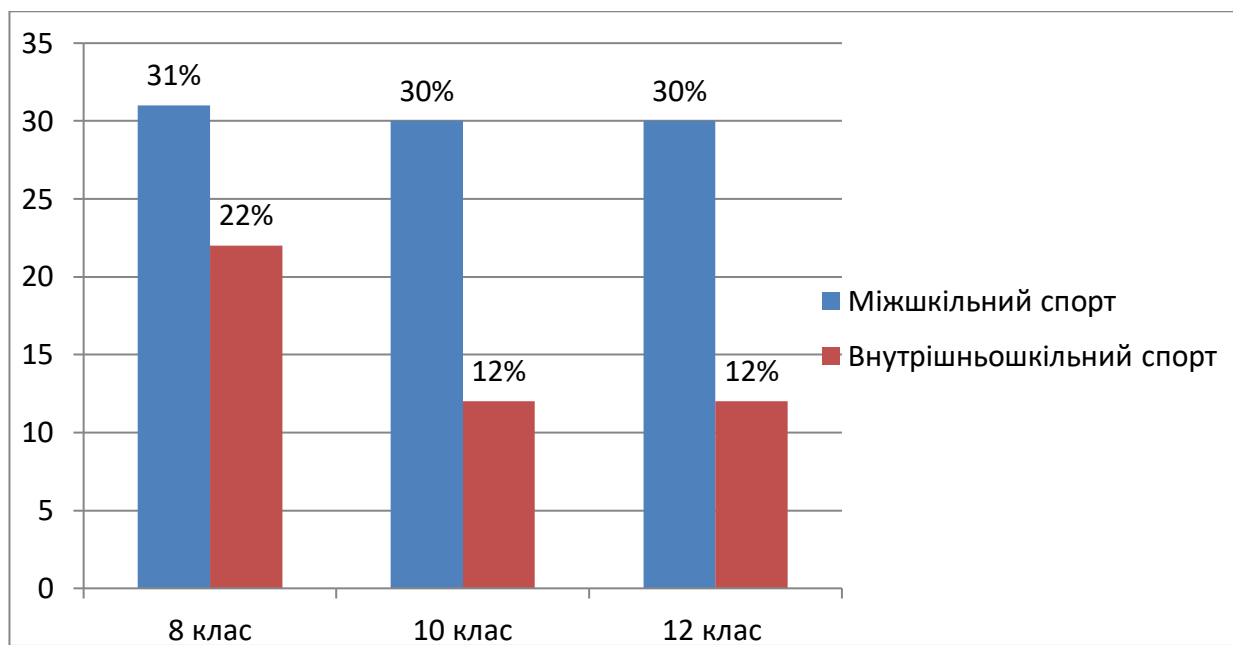
#### Динаміка залучення учнів старших класів до шкільного спорту

Навчальний рік	Кількість учнів старшої школи, які брали участь у спортивних заходах	Загальна кількість учнів	Кількість учнів старшої школи, які брали участь у спортивних заходах	Загальна кількість учнів
	Хлопці		Дівчата	
1971 – 1972	3667000	7819000	294000	7334000
1981 – 1982	3409000	7541000	1811000	7101000
1991 – 1992	3430000	6754000	1941000	6392000
2001 – 2002	3961000	8224000	2807000	7836000
2011 – 2012	4485000	8553000	3208000	8060000

*Джерело:* National Federation of State High School Associations. 2011-2012 high school athletics participation survey results. Indianapolis. 2012. URL: [https://www.nfhs.org/sports-resource-content/high-school-participation-survey-archive/\[553\]](https://www.nfhs.org/sports-resource-content/high-school-participation-survey-archive/[553]).

Опубліковані результати порівняльного дослідження, проведеного вченими Н. Колабянчі (*N. Colabianchi*), Л. Джонстон (*L. Johnston*), П. О'Меллі (*P. O'Malley*) в 2012 р., підтвердили, що в американських школах участь дітей у міжшкільному спорті є дещо вищою, ніж у внутрішньошкільному та становить приблизно 31 % у 8 класі середньої школи та 30 % – у 10 і 12 класах старшої

школи. Відповідно у внутрішньошкільному спорті беруть участь 22 % учнів 8 класів та 12 % – 10 і 12 класів [299] (див. рис. 3.1).



**Рис. 3.1. Кількість американських учнів, які брали участь у шкільному спорті в 2012 р.**

*Джерело:* Colabianchi N., Johnston L., O'Malley P. Sports Participation in Secondary Schools: Resources Available and Inequalities in participation – ABTG Research Brief. Ann Arbor, MI: Bridging the Gap Program, Survey Research Center, Institute for Social Research, University of Michigan, 2012. URL: [http://www.bridgingthegapresearch.org/\\_asset/7gf1g0/btg\\_sports\\_participation\\_FIN AL.pdf](http://www.bridgingthegapresearch.org/_asset/7gf1g0/btg_sports_participation_FIN_AL.pdf)

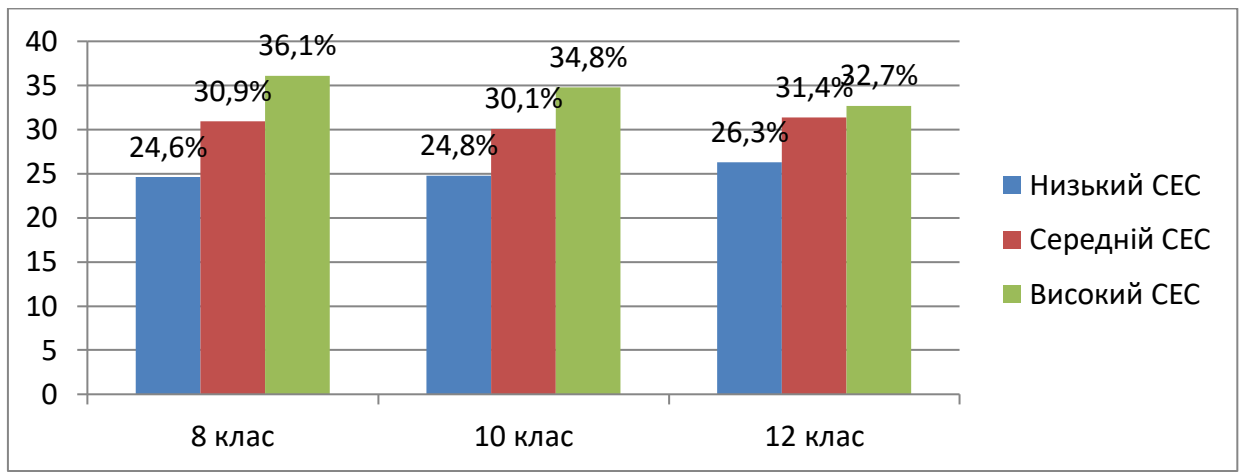
Незважаючи на те що у більшості наукових розвідок американських учених підкреслюються переваги, які отримують школярі під час занять спортом (фізичний розвиток, поліпшення стану здоров'я, зростання відвідуваності школи, покращення рівня академічних досягнень, підвищення самооцінки тощо), фінансування шкільного спорту в США залишається недостатнім. Це пов'язано зі зменшенням наповнення шкільних бюджетів загалом, що є одним із головних викликів, які постав перед американським суспільством [299].

Із цього приводу, в урядовій доповіді «K-12 Фізкультурна освіта» зазначається, що скорочення бюджетів передовсім торкнулося оплати транспортних послуг та обслуговування спортивних споруд, що є важливими для

розвитку міжшкільних спортивних програм [398]. Транспортні витрати на перевезення учасників до місця проведення змагань і повернення їх додому, придбання пального і технічне обслуговування автобусів є важливою статтею витрат із загального бюджету закладу освіти, який виділяється на міжшкільні спортивні програми. Так, наприклад, за даними дослідження «Фізкультурна освіта та фізична активність» щодо шкільної політики та програм охорони здоров'я, якщо у 2000 р. 29 % шкіл забезпечували транспортом учнів, що брали участь у міжшкільних спортивних змаганнях, то в 2006 р. їх кількість зменшилася на третину – до 21 % [505].

Результати дослідження, проведеного американськими вченими Н. Колабянчі (*N. Colabianchi*), Л. Джонстон (*L. Johnston*), П. О'Меллі (*P. O'Malley*), свідчать, що рівень участі учнів у заняттях шкільним спортом також залежить від соціально-економічного статусу школи, а також кількості та якості спортивних споруд [299]. Соціально-економічний статус закладу загальної середньої освіти встановлюється за критерієм забезпечення учнів безкоштовним або за низькими цінами харчуванням. Відповідно до цього, школи диференційовані на три групи: з низьким, середнім і високим соціально-економічним статусом. Ученими встановлено, що чим вищий соціально-економічний статус школи, то більша кількість учнів займається різними видами спорту (див. рис. 3.2.). У старшій школі цей зв'язок зумовлений ще й наявністю якісної спортивної інфраструктури. Аналогічна прямопропорційна залежність спостерігається й серед учасників внутрішньошкільного спорту.

У зв'язку з тим, що кількість учнів, залучених до занять спортом є меншою у школах із низьким соціально-економічним статусом, американський уряд намагається зруйнувати бар'єри, які не дозволяють усім учням, незалежно від матеріального рівня сім'ї, займатися ним. Основна освітня політика, спрямована на забезпечення учнів безкоштовним проїздом до спортивних об'єктів під час змагань, надання необхідного обладнання й інвентарю, а також нагородження переможців спеціальними відзнаками (медалі, кубки), преміями, стипендіями тощо.



**Рис. 3.2. Залежність кількості учнів, залучених до міжшкільного спорту, від соціально-економічного статусу школи (СЕС)**

*Джерело:* Colabianchi N., Johnston L., O'Malley P. Sports Participation in Secondary Schools: Resources Available and Inequalities in participation – ABTG Research Brief. Ann Arbor, MI: Bridging the Gap Program, Survey Research Center, Institute for Social Research, University of Michigan, 2012. URL: [http://www.bridgingthegapresearch.org/\\_asset/7gflg0/btg\\_sports\\_participation\\_FIN AL.pdf](http://www.bridgingthegapresearch.org/_asset/7gflg0/btg_sports_participation_FIN AL.pdf)

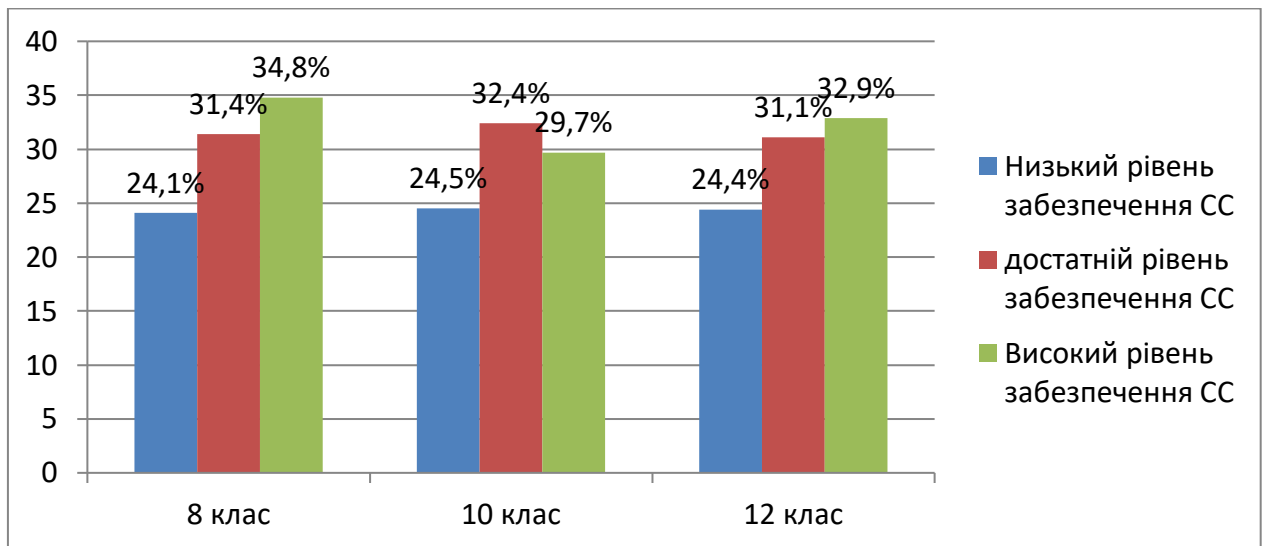
Наступна залежність, встановлена американськими дослідниками, простежується між кількістю учасників шкільного спорту та кількістю наявних спортивних об'єктів (корти, стадіони, басейни, спортивні майданчики та ін.). У таблиці 3.5 поданий диференційований розподіл американських закладів загальної освіти за рівнями забезпечення спортивними об'єктами.

*Таблиця 3.5*

**Рівні забезпечення закладів загальної середньої освіти спортивними об'єктами**

Рівні забезпечення	Середня школа (middle school)	Старша школа (high school)
<b>Високий</b>	6 і більше спортивних об'єктів	8 і більше спортивних об'єктів
<b>Достатній</b>	4-5 спортивних об'єктів	6-7 спортивних об'єктів
<b>Низький</b>	менше 3 спортивних об'єктів	менше 5 спортивних об'єктів

Ученими також виявлено пряму залежність кількості спортивних споруд та кількості учнів, які беруть активну участь у шкільному спорті (див. рис. 3.3).



**Рис. 3.3. Залежність кількості учнів, залучених до міжшкільного спорту, від рівня забезпеченості школи спортивними спорудами (СС)**

*Джерело:* Colabianchi N., Johnston L., O'Malley P. Sports Participation in Secondary Schools: Resources Available and Inequalities in participation – ABTG Research Brief. Ann Arbor, MI: Bridging the Gap Program, Survey Research Center, Institute for Social Research, University of Michigan, 2012. URL: [http://www.bridgingthegapresearch.org/\\_asset/7gf1g0/btg\\_sports\\_participation\\_FIN AL.pdf](http://www.bridgingthegapresearch.org/_asset/7gf1g0/btg_sports_participation_FIN AL.pdf)

Із метою отримання належної фінансової підтримки для якісного функціонування спортивних об'єктів американським школам дозволено укладати арендні угоди або контракти з місцевими громадами про їх спільне використання. Без сумніву, такий підхід, сприяє активізації як шкільного спорту, так підвищенню інтересу до рухової активності усіх членів громади.

Як свідчать дані звітів «Shape of the Nation Report» (NASPE, 2010) та «State School Health Policy» (NASBE), на початку XXI ст. відбулися зміни в обсязі, відповідальності та правилах участі у спорті для учнів старшої школи. З'ясовано, що лише двадцять один штат США (42 %) реалізує встановлені вимоги щодо особливостей занять спортом, більшість яких стосуються гендерної рівності, менеджменту та необхідності врахування локальних особливостей [550]. Попри те, що Національна федерація асоціацій середніх шкіл (NFHS) залишається керівним органом для окремих спортивних асоціацій штату, управління у

справах спорту регіону переважно здійснюється місцевими спортивними асоціаціями відповідно до вимог, які діють у штаті. Рішення, яким видам спорту надавати перевагу, якою має бути періодичність проведення спортивних змагань й інші питання, приймаються місцевими органами самоврядування.

У звіті «Комплексна шкільна програма з фізичної активності» Альянсу з питань охорони здоров'я, фізичної культури, рекреації та танцю, опублікованому в 2011 р. зазначається, що 65 % закладів загальної середньої освіти встановлюють різні умови, які знижують можливість участі школярів у шкільному спорті. Так, наприклад, для того, щоб стати членом шкільної спортивної команди, учень повинен виконати певні вимоги (отримувати бали не нижчі від середніх, щоденно відвідувати шкільні заняття, дотримуватися кодексу поведінки та ін.), які прийняті у місцевих освітніх округах [550].

На перший погляд, може видатися, що зазначені вимоги для багатьох учнів стають перешкодою до участі у шкільному спорті, проте, як свідчать практика, тенденції щодо участі дітей є насправді позитивними. Так, згідно з даними 2007 р. 77 % середніх та 91 % старших шкіл пропонують учням для занять щонайменше один вид міжшкільного спорту і 48 % середніх та старших шкіл – різні види з внутрішньошкільного спорту або створюють умови для занять фізичною активністю у спортивних клубах [505; 550]. Варто зазначити, що у жодному з проаналізованих нами звітів не знайдено інформації про участь учнів початкової школи у міжшкільному чи внутрішньошкільному спорті.

З'ясовано, що значна кількість учнів, які не виступають за шкільні команди, беруть участь у різноманітних позашкільних спортивних програмах. За даними Центру контролю та профілактики захворювань у США, опублікованими в 2012 р, 58 % учнів старшої школи (біля 31 млн. осіб) брали участь щонайменше в одному виді спорту поза її межами [232].

Нами не було знайдено національних звітів США щодо кількості учнів, які беруть участь в інтрамуральному спорті та спортивних клубах у позаурочний час. Проте цікавим видається дослідження, проведене Дж. Бокарро (*J. Bocarro*), який досліджував цю проблему в чотирьох закладах загальної середньої освіти з



аналогічним демографічним складом (географічне розташування, расова/етнічна приналежність, фінансовий стан тощо). Ним з'ясовано, що участь у внутрішньошкільному спорті більшою мірою сприяє зростанню рівня фізичної активності у порівнянні з міжшкільним. Автор пояснює це тим, що у ньому можуть брати участь усі школярі, незалежно від рівня фізичного розвитку та технічної підготовленості, що необхідно для участі у міжшкільному спорті [245]. Схожі думки висловлюють М. Лі (*M. Lee*), С. Берджесон (*C. Burgeson*), Дж. Фултон (*J. Fulton*) та ін., проаналізувавши звіти про результати вивчення шкільної політики та програм охорони здоров'я в американських школах [505].

Крім того, Центр контролю та профілактики захворювань у США (*Centers for Disease Control and Prevention*) рекомендував проводити політику заохочення та збільшити обсяги фінансування внутрішньошкільного спорту, вважаючи цю форму фізичної активності дітей більш інклюзивною та менш конкурентною у сенсі досягнення високих спортивних результатів [232].

Встановлено, що адміністрація закладів загальної середньої освіти зазвичай заохочує та стимулює учнів до занять шкільним спортом, який сприяє зростанню фізичної активності та підготовленості школярів. Окрім того, педагоги акцентують увагу на впливі спорту на формування цінностей та суспільно корисних рис особистості. Вони зазначають, що спорт об'єднує незалежно від професії, освіти, расової та релігійної приналежності різних жителів певного району в бажанні підтримати шкільну команду, виступаючи своєю об'єднуючою ланкою між різними поколіннями [365; 486]. Крім того, американські вчені підкреслюють важливість впливу шкільного спорту і на довкілля [509].

Додатковим джерелом фінансування шкільних спортивних програм є шкільні ініціативні об'єднання – спортивні клуби, що організовують змагання і продаж квитків, влаштовують різні спортивні аукціони, благодійні акції, а також займаються іншою діяльністю, спрямованою на збирання коштів, необхідних для фінансування шкільних спортивних програм. Як зазначає автор монографії «Спортивний світ: Американська країна мрій», відомий американський

дослідник у галузі спорту Р. Ліпсіте (*R. Lipsyte*): «У США нараховується біля 25 тис. спортивних клубів, тобто вони створені практично в кожній школі. Наприклад, ініціативному клубу однієї зі шкіл штату Айова вдалося зібрати понад 70 тис. доларів. Він організовує на шкільних майданчиках до 150 різних змагань і турнірів щорічно, запрошуючи до участі шкільні команди навіть із сусідніх штатів. У деяких школах США проводяться ігри колишніх учнів школи, участь у яких є також платною. Така діяльність клубів дає змогу розв'язувати одразу декілька завдань: приваблює школярів та їхніх батьків до спортивної і соціальної активності, сприяє набуттю досвіду колективної співпраці, взаємовиручки, самодисципліни та інших важливих якостей особистості» [519].

Крім того, для забезпечення рівноправної участі усіх учнів, незалежно від рівня їх доходів у шкільному спорті, американський уряд здійснює адресну допомогу, що передбачає виплату гонорарів (призів), придбання інвентарю, забезпечення шкільним транспортом тощо. Школи також мають змогу укласти спеціальні угоди з органами місцевого самоврядування щодо спільного обслуговування шкільних спортивних об'єктів.

На нашу думку, про достатньо якісну організаційну структуру шкільного спорту у США також свідчить факт діяльності Асоціації тренерів середніх шкіл, яка ще у 1965 р. була реорганізована у Національну раду асоціацій тренерів середніх шкіл країни. Головне призначення цієї асоціації – сприяти успішній реалізації завдань інтрамурального та міжшкільного спорту.

Отже, аналіз наукової літератури і статистичних даних показав, що рівень й особливості залучення американських школярів до занять інтрамуральним і міжшкільним спортом у США зумовлений розмірами закладу загальної середньої освіти (контингентом учнів), його місцем розташування, соціально-економічним статусом і рівнем розвиненості спортивної інфраструктури.

### **3.4. Позашкільні спортивні програми як важлива складова розвитку фізичної активності та профілактики асоціальної поведінки учнів**

Організація позашкільних занять в США має тривалу історію, однак лише наприкінці XX – початку XXI ст. ця проблема набула серйозного суспільного значення та привернула увагу дослідників, представників громадськості, державних структур. Цей інтерес був викликаний проблемами, пов'язаними з організацією дозвілля учнівської молоді поза межами школи та зростанням асоціальної поведінки неповнолітніх. Було визначено основні чинники появи цих кризових соціальних явищ:

1) по-перше – історичні зміни в демографічному складі сім'ї, зумовлені появою великої кількості батьків-одинаків, та вплив сучасних тенденцій, згідно з якими переважна більшість батьків, будучи працевлаштованими, проводять на роботі тривалий час, тому не приділяють достатньої уваги або й зовсім не цікавляться вихованням своїх дітей [368];

2) по-друге, такі соціальні інститути, як школа і сім'я, перебуваючи у стані гострої кризи, не справляються з поставленими суспільством завданнями. Про це свідчать дослідження, проведені американськими ученими, згідно з якими учнівська молодь залишається без належного нагляду з боку сім'ї та школи від 20 до 25 годин на тиждень. Цей час зазвичай припадає на період після завершення навчальних занять у школі та є найбільш ризикованим для учнівської молоді [290]. Статистичні дані та результати досліджень свідчать, що саме у цей період непропорційно зростає кількість асоціальних проявів у молодіжному середовищі, пов'язаних із порушенням громадського порядку, хуліганством, вандалізмом, алкоголізмом, наркоманією тощо [270; 406; 653].

Оприлюднення результатів низки резонансних досліджень сприяло активізації процесу створення та поширення різних позашкільних програм у галузі спорту, культури та мистецтва, які отримали значну фінансову підтримку не лише від урядових і регіональних структур, а й приватних благодійних фондів.

Проте зазначимо, що популяризація позашкільних програм мала як свої переваги, так і недоліки. На думку фахівців дослідницької агенції «Між домом і школою» (Between home and school), вагомою перевагою є те, що завдяки реалізації позашкільних освітніх програм певна кількість учнівської молоді перебуває під опікою дорослих упродовж часу з високим ризиком асоціальної поведінки та набуває певного академічного і соціального досвіду. Натомість негативним аспектом вважається неможливість залучення усієї учнівської молоді, якій необхідний подібний нагляд, позаяк вони вважають позашкільні програми недостатньо цікавими й такими що не задовольняють їхніх потреб. Проблемою також вважається те, що програми часто є відірваними одна від одної (не взаємопов'язаними) або ж навпаки дублюються. Цілком зрозуміло, що функціонування якісних позашкільних програм можливе лише за умов дотримання системного підходу в їх адмініструванні, а також об'єднання зусиль держави, місцевих громад і шкіл. «Такий підхід вимагає створення інфраструктури, яка допоможе налагодити ефективні зв'язки між надавачами послуг для допомоги й втілення найкращих позашкільних практик і програм, а також поширення та забезпечення стабільної системи їх функціонування. У кількох великих містах США, зокрема в Нью-Йорку, Бостоні, Лос-Анджелесі, Чикаго та Сан-Франциско, діють спеціальні системи підтримки і просування програм позашкільної активності учнівської молоді» [606].

Історія використання спорту як дієвої форми позашкільної діяльності учнів має схожі риси з історією розвитку позашкільних програм в інших культурно-мистецьких напрямках. Однією з передумов виникнення зазначених позашкільних форм стало суспільне переконання, що створення належних умов реалізації індивідуальних можливостей і талантів, допоможе учнівській молоді уникнути проблем із законом [292]. Було проведено низку наукових досліджень, які підтвердили позитивний вплив позашкільних занять різними видами спорту на психофізичний та соціокультурний розвиток учнівської молоді. У США розпочалася активізація зусиль держави зі створення та підтримки системи молодіжних спортивних програм для місцевих громад, а також з поширення

передового досвіду їх реалізації. Фахівцями відзначається, що ці програми мали більший ефект, коли взаємодіяли, а не були відокремленими. Тут слід зауважити, що молодіжні спортивні програми у США є загальними для більшості місцевих громад, але зазвичай не збігаються з базовими позашкільними, представленими системою інтрамурального та міжшкільного спорту.

Оскільки місцеві громади самі визначають, як найкраще задовольнити позашкільні потреби учнівської молоді, то науковці і представники громади ініціювали інтеграцію програм, пов'язаних із спортом і фізичною активністю з освітніми аспектами існуючих позашкільних програм. Чимало науковців вважають, що сучасні позашкільні спортивні програми повинні формувати як академічні, так і неакадемічні знання та навички, тобто бути спрямованими на різнобічний розвиток особистості [422; 447]. Крім того, на думку американських учених, систематичні заняття фізичною активністю і спортом впливають на фізичне та соціально-психологічне здоров'я учнівської молоді, мають антистресовий і анксиолітичний ефекти (зниження відчуття тривоги) [496; 541; 566; 569; 585; 590]; зменшують соціальну ізоляцію [355; 404]; розширюють коло нових знайомств, урізноманітнюють соціальні навички, надають упевненості в спілкуванні з ровесниками [719]; відбувається усвідомлення позитивних і негативних емоцій, оволодіння методами самоконтролю [626]. Тому, на думку Е. Райта (*E. Wright*), який підготував посібник для губернаторів щодо можливостей додаткового навчання учнівської молоді, суспільство отримає користь від підтримки позашкільних програм, а представники федеральних та регіональних структур реалізують відповідні політичні пріоритети [737].

Однією з найбільш актуальних на федеральному рівні у США є проблема зменшення кількості молоді з надмірною вагою й ожирінням, що впливає на їхній розвиток і здоров'я. За даними, опублікованими вченими у 2005 р., рівень ожиріння серед молоді за попередні 25 років зріс удвічі, а відсоток підлітків із надмірною вагою – майже втричі [234; 385]. І хоча пропагування здорового способу життя та щоденної фізичної активності, стало однією з основних федеральних ініціатив для розв'язання цієї актуальної проблеми, статистичні

дані свідчать, що все менше учнів відвідує уроки фізкультури в школі та не бере безпосередньої участі в організованій спортивній активності у вільний від навчання час [285].

Із метою подолання зазначених проблем американським урядом були запропоновані заходи з активізації процесу розроблення та впровадження позашкільних програм. Зокрема, у спільному звіті міністра охорони здоров'я і соціальних служб та міністра освіти США наголошується, що позашкільні програми рекомендовані як один із засобів залучення молоді до різноманітних форм фізичної активності. У документі стверджується, що «раннє втручання є особливо важливим, адже має як безпосередній, так і довгостроковий ефект. Підлітки, які беруть участь у різних спортивних заходах, з великою ймовірністю продовжать займатися фізичною культурою або певним видом спорту в подальшому житті» [586].

На зміцнення статусу спортивних позашкільних програм також мав вплив прийнятий у 2001 р. закон «Жодна дитина не залишиться осторонь» [683], який розширив федеральну роль у державній освіті шляхом проведення щорічних тестувань із метою визначення академічної успішності школярів, наголосив на важливості підвищення кваліфікації педагогічних працівників, запропонував суттєве збільшення фінансування шкільних і позашкільних програм.

Проведені американськими ученими численні дослідження щодо впливу фізичної активності на когнітивні функції дітей, підтверджують її позитивний вплив. Науковцями доведено, що різні види фізичної активності, у тому числі засобами спорту, сприяють розвитку уваги та пам'яті, а відтак – зумовлюють покращення результатів навчання, підвищують рівень академічної успішності дітей та підлітків [230; 276], впливають на їхню самооцінку й упевненість у власних силах [256; 477]. Крім того, заняття спортом позначаються на відвідуваності школи, збільшують шанси випускників на продовження навчання у коледжах й університетах [354; 520].

Учені наголошують, що інтеграція уроків фізкультурної освіти, шкільного спорту й інших видів фізичної активності у межах позашкільних програм сприяє

досягненню важливої мети – підвищенню фізичного розвитку, соціокультурного рівня, емоційного стану й академічної успішності учнівської молоді. Однак, як зазначають американські фахівці Дж.Д. Коутсворт (*J.D. Coatsworth*) та Д.Е. Конрой (*D.E. Conroy*), велика кількість молодіжних спортивних програм, ініційованих місцевими громадами і покликаних сприяти фізичному розвитку учнівської молоді, так і не стали ефективними через те, що не акцентують увагу на дотриманні загальноосвітніх принципів і не використовують досвід передових позашкільних практик [296].

Із метою вдосконалення позашкільних програм у США розробники, адміністратори і практики здійснюють постійний пошук перспективних ідей, вивчають нові формати розвитку фізичної активності учнівської молоді. На основі результатів проведених досліджень і набутого передового досвіду фахівцями виокремлено чинники, які впливають на якість позашкільних програм. Так, на думку С. Боділі (*S. Bodily*) та М. Беккета (*M. Beckett*), позашкільні програми повинні: мати чітку мету та реальні механізми реалізації; виправдовувати очікування учасників (високі сподівання та позитивні соціальні норми); забезпечувати сприятливі та безпечні умови виконання; надавати обов'язкову емоційну підтримку; залучати велику кількість учасників; передбачати наявність штатних сертифікованих працівників із високим рівнем кваліфікації; зміст і педагогічні методи мають відповідати потребам дітей та спрямовуватися на досягнення поставленої мети; залучати до реалізації програм членів сім'ї учасника і представників місцевих громад; здійснювати систематичний моніторинг якості й ефективності програм, а також освітніх, спортивних та інших досягнень учасників [246]. На думку інших американських учених, при розробленні позашкільних спортивних програм важливо враховувати такі основні чинники: встановлення чіткої мети та завдань; відбір відповідного змісту з урахуванням вікових, психофізіологічних й інших особливостей дітей шкільного віку; постійне навчання та підвищення кваліфікації персоналу; дослідження й оцінювання ефективності програм [296].

Здебільшого ці чинники узгоджуються із компонентами позашкільних практик, запропонованих Центром розвитку молоді та перспективних практик в системі позашкільної освіти (*Center for Youth Development and Research Promising Practices in Afterschool System*), а саме: активну участь місцевої громади і сім'ї; якісне розроблення програм; ефективний менеджмент й управління; пошук персоналу та його підготовка; достатнє фінансування; проведення досліджень і моніторингу; оцінювання та створення бази даних про досягнення учасників програми; пошук стратегій розвитку і захист інтересів учасників програми.

Звісно, визначення чіткої мети полягає в оцінці потреб спільноти, наявних ресурсів та інтересів учнівської молоді. Науковці вважають, що спільноти та організації в США, які зацікавлені в створенні системи позашкільної фізичної і соціальної активності учнівської молоді та розробленні якісних позашкільних спортивних програм, повинні опиратися на існуючі програми, реалізація яких засвідчила високу ефективність у запобіганні асоціальних проявів. До таких програм, наприклад, належить програма «Громади, що дбають» («*Communities That Care*»), яка сконцентрована на розв'язанні різних проблем, пов'язаних з асоціальною поведінкою учнівської молоді, передовсім із насиллям та злочинністю [304] або програма «Отримати результати» («*Getting to Outcomes*»), спрямована на боротьбу з палінням, вживанням алкоголю та наркотиків у молодіжному середовищі [288]. У цих програмах пропонується низка процедур, дотримання яких допоможе представникам місцевої громади консолідуватися з метою встановлення спільної мети, здійснити оцінку потреб молоді, наявних ресурсів, розставити пріоритети, правильно розпланувати проведення заходів й оцінити результати роботи. Однією з головних переваг цих програм є те, що вони доступні для будь-якої спільноти, зацікавленої у створенні системи профілактичних позашкільних програм, зокрема і спортивного спрямування. На думку розробників цих програм, формування сильного об'єднання однодумців, яке вміє ефективно співпрацювати, стане основою для досягнення її мети та місії,



приверне увагу багатьох зацікавлених сторін із перспективою на подальшу підтримку, у тому числі фінансову [304].

У разі правильного підходу до розроблення, впровадження, організації й адміністрування, такі позашкільні програми стають економічно ефективними, зменшують дублювання освітніх послуг, що дозволяє місцевим громадам економічно правильно розподіляти наявні ресурси. Це твердження впливає із розуміння однієї з головних місій, які має відігравати програма позашкільної активності – заповнити прогалини у наданні освітніх послуг для членів громади, урізноманітнити форми діяльності та поповнити ресурси, призначені для дітей, їх сімей і шкіл [421].

Іншим важливим аспектом вивчення ефективності позашкільних програм є комплексне оцінювання потреб і ресурсів спільноти, що передбачає збір даних від молоді, батьків, надавачів освітніх послуг тощо. Яскравим прикладом реалізації позашкільних спортивних програм, призначених для учнівської молоді, є проєкт «Грати через Бостон» («*Play Across Boston*»). Цей проєкт, як результат ефективної співпраці між Гарвардським дослідницьким центром та Центром з вивчення проблем спорту в суспільстві Північно-Східного університету, був спеціально створений для проведення комплексної й усебічної оцінки фізичної активності учнів початкових і середніх класів, що навчаються у школах центрального району Бостона. Отримані статистичні дані використовувалися як базовий показник для визначення рівня залучення учнівської молоді до різних видів фізичної активності, а також характеристики спортивної інфраструктури та доступності позашкільних спортивних програм. Висновки цього дослідження були використані для визначення пріоритетів й ефективного планування та використання ресурсів, які надає місто з метою створення масштабних молодіжних спортивних програм з урахуванням гендерних, етнічних, інклюзивних й інших відмінностей [319].

Важливим етапом є створення якісної позашкільної програми. Під поняттям «створення програми» розуміється розроблення конкретних заходів, які здійснюватимуться у межах реалізації позашкільної програми. Загалом, цей

етап передбачає планування щоденної діяльності, реалізацію змістових ліній курикулуму, розроблення організаційних заходів і стандартів якості тощо, які забезпечують ефективність зазначеної програми [296].

Учені виокремлюють декілька важливих особливостей, котрі варто враховувати у процесі створення програми. Так, аналізуючи якісні й ефективні позашкільні програми, впровадженні в США, науковці неодноразово підкреслювали необхідність розроблення стандартизованих посібників і курикулумів, які представляють формалізований та логічний зв'язок змістового наповнення курсів у навчальних планах [277; 410]. На їхню думку, саме вони уможлиблюють системне надання учням теоретичних знань і формування практичних умінь, сприяють логічній побудові освітнього процесу, а також якісному оцінюванню та внесенню необхідних коректив.

Слід наголосити, що більшість молодіжних спортивних програм у США, у тому числі позашкільних, не мають офіційно затвердженого органами освіти курикулуму, адже цей документ розробляється здебільшого для реалізації змісту навчання в умовах закладу освіти. Проте останніми роками у США простежується тенденція до надання курикулумам офіційного статусу та використання їх для підвищення ефективності позашкільних спортивних програм. Прикладом цього є програма, розроблена організацією «Спорт для дітей» («*Sports for Kids*») і впроваджена в місті Окленд (округ Аламіда, штат Каліфорнія). Її основною метою є популяризація спорту й організація процесу оздоровлення дітей у школах і позашкільних спортивних об'єднаннях. Представниками цієї організації розроблено низку курикулумів з фізичної і спортивної активності, призначених для безкоштовного розповсюдження [660]. Ці курикулуми передбачають поєднання набутих знань й умінь у закладах загальної середньої освіти, сформованих життєвих навичок для оптимізації занять різними видами спорту в позаурочний час.

Емпіричні дослідження, проведені американськими вченими, підтвердили ефективність таких програм, як «Досягнення мети» («*Going for the Goal*») [331], «Грайте розумно» («*Play It Smart*») [594], «Спорт для сприяння освіті та

відпочинку» («*Sports to Promote Education and Recreation*») [329], «Навчання відповідальності засобами фізичної активності» («*Teaching Responsibility Through Physical Activity*») [439]. Доведено, що зазначені позашкільні спортивні програми, крім фізичного розвитку та покращення стану здоров'я, навчають учнівську молодь важливих життєвих навичок, позитивно змінюють їхні психосоціальні характеристики, розширюють світогляд тощо. Однак інтеграція існуючих курикулумів до діючих позашкільних спортивних програм часто створюють значні труднощі, адже практикам доводиться вирішувати, як або наскільки потрібно змінити програму для того, щоб адаптувати її до конкретних умов чи вимог певних організацій, місцевої громади, школи. В окремих випадках ефективним розв'язанням цієї проблеми є створення окремої програми, яка враховує особливості, пов'язані з наявністю спортивної інфраструктури, підбором педагогічних кадрів, ініціативністю батьків, впливом громадських організацій тощо.

Яскравим прикладом ефективною позашкільною спортивною програмою, розробники якої використали основні принципи та передовий досвід, є програма «Об'єднання молоді» («*Team-Up for Youth*»). Основним гаслом цієї програми є визнання спорту рушійною силою трансформаційних змін для молоді з малозабезпечених сімей, а її мета спрямована на створення середовища, де юні спортсмени, їхні сім'ї й уболівальники беруть активну участь у різних громадських заходах, оточують себе іншими, позитивно налаштованими, небайдужими та соціально відповідальними людьми [677]. Автори зазначеної програми вважають, що, розвиваючи громадську активність учнівської молоді, вони досягають як освітніх, розвивальних, так і соціальних цілей. Реалізація спільних громадських справ допомагає впливати на сфери, в яких живе та розвивається місцева громада, формує у дітей почуття гордості та обов'язку перед нею.

Особливої уваги заслуговує проблема мотивації молоді до систематичної участі у позашкільних спортивних програмах, позаяк учні відвідують ці програми спорадично. Як зазначає професор Гарвардського університету

Т. Кейн (*T.J. Kane*), особливо це помітно серед старшокласників, які мають більше можливостей вибору, але зазвичай беруть участь лише в програмах, котрі їм дійсно цікаві [479].

Із вище сказаного випливає, що позашкільні спортивні програми мають бути привабливими, конкурентними, змістовними, достатньо переконливими, а головне – об'єднувати інтереси учнівської молоді. Аналіз наукових джерел показує, що американська молодь віддає перевагу позашкільним програмам, спрямованим на формування практичних і життєвих навичок, причому заходи, заплановані у цих програмах, мають бути розважальними, проходити у фізично й емоційно безпечному середовищі [213].

Із метою з'ясування інтересів і потреб учнівської молоді з міста Шарлотт (округ Мекленберг, штат Північна Кароліна) було проведено опитування, у ході якого з'ясувалося, що більшість учнів готові обирати позашкільні програми, пов'язані з фізкультурною освітою і спортом [572]. Схожі результати були отримані фахівцями позашкільних програм «Клуби хлопців і дівчат» («*Boys and Girls Clubs*»), які призначені для учнівської молоді, що проживає в бідних міських кварталах. Ними підтверджено, що діти з незаможних родин найбільше цікавляться спортивними або розважальними заходами. На думку Б. Гірша (*B.J. Hirsch*), «спорт і фізична активність у межах позашкільних програм є своєрідним мотивом, який приваблює школярів, особливо вони корисні для сором'язливих, відчужених, молодих людей з надмірною вагою, з неатлетичною статурою, чи для тих, хто не захоплюється популярними у школі видами спорту» [447, с. 163].

Важливою умовою успішності позашкільної спортивної програми, як стверджують вчені, є якість і кваліфікаційний рівень фахівців, залучених до її реалізації [296]. Зазвичай кадровий склад позашкільних спортивних програм є невеликим, тому керівництво програмою може залучити на допомогу волонтерів, як-от: спеціалістів з рекреації, що мають великий практичний досвід, яким можуть поділитися з молоддю, фахівців-аніматорів, соціальних працівників, відомих у минулому спортсменів тощо [241].

Аналіз наукових джерел показує, що основною проблемою для функціонування високоякісних позашкільних програм є недостатньо навчений персонал та його висока плинність. Тому першим кроком у створенні кадрової структури програми має бути якісний відбір персоналу. Це надасть впевненості, що найняті працівники володіють базовими навичками і необхідним досвідом, потрібним для її реалізації, а також втілення головної мети і цінностей програми у життя. Поведінка персоналу, що суперечить цінностям та цілям програми, може звести нанівець все те, чого ці програми мають навчати молодь. Важливим є також забезпечення й формування професійного зростання команди через систему спеціальних тренінгів і семінарів, під час яких учасники дізнаються про мету, філософію, політику і практику програми, а також планують заходи, котрі використовуватимуться для реалізації її завдань.

Уміння і навички, необхідні для того, щоб стати кваліфікованим штатним працівником програми, яка поєднує у собі як академічну, так і спортивну складові, є дещо іншими, ніж в інших позашкільних культурно-мистецьких програмах. Працівники позашкільних спортивних програм можуть зіткнутись із потребою у додатковому навчанні, оскільки деякі спеціалісти можуть не володіти методикою навчання спортивної діяльності, або ж навпаки тренери спорту можуть не мати достатніх знань і досвіду виховання учнівської молоді. У такому випадку керівники програми можуть запропонувати взяти участь в апробованих і доступних коуч-програмах, що навчають тренерів технологій, спрямованих на регулювання психоемоційного стану чи формування соціокультурних навичок і цінностей шкільної молоді. Найбільш популярними американськими коуч-програмами з професійної підготовки вважаються такі: «Тренерсько-спортивна освітня програма» («*Coach/Sport Education Program*») [525], «Навчання ефективності тренера» («*Coach Effectiveness Training*») [652.], «Програма Національної асоціації молодіжних спортивних тренерів» («*National Youth Sport Coaches Association program*») [257.], «Освіта спортивних тренерів» («*Athletic Coaches Education*») [632] і «Державна програма підготовки тренерів» («*State Coach Training Program*») [306].

Зазначимо, що вплив роботи тренерів – випускників зазначених вище програм професійної підготовки – на виховання учнівської молоді сьогодні недостатньо досліджені. Як зауважують учені Р. Сміт (*R. Smith*) і Ф. Смолл (*F. Smoll*), опитування та тестування рівня професійної готовності виявило, що найбільш ефективними тренерами є випускники таких програм, як «Навчання ефективності тренера» і «Державна програма підготовки тренерів». З'ясовано, що в тренерів відбулися найбільші позитивні зміни у поведінці, яка вплинула на формування у молоді позитивного уявлення про спорт і його вплив на розвиток особистості, відбулося зростання самооцінки, підвищився рівень мотивації до продовження занять спортом, збільшилася концентрація уваги на досягнення поставлених виховних цілей тощо [652].

Результати дослідження, проведеного американськими вченими, свідчать, що зазначені програми професійної підготовки надають необхідні практичні знання й уміння, які можна використати для підвищення якості організації та проведення занять і спортивних заходів у межах позашкільних програм. «Початкова підготовка є важливою, адже допомагає працівникам розвинути основні вміння для імплементації курикулуму. Проте, як свідчать результати найкращих практик, підтримка та навчання персоналу має здійснюватися одночасно з постійною системою нагляду, покликаною у разі необхідності надавати допомогу тренерам, а також забезпечити систематичне навчання і підготовку кадрів для надавачів освітніх послуг» [277, с. 120].

Ще одним яскравим прикладом успішності є «Програма спортивного навчання волонтерів керівників і тренерів» («*Sports training program for volunteers, administrators and coaches*»), розроблена спільними зусиллями науковців Університету Вейна (штат Мічіган), представників Департаменту охорони здоров'я міста Детройт і членів Детройтської комісії у справах молодіжного спорту й оздоровлення. Програма дає змогу адміністраторам і практикам позашкільних спортивних програм упродовж року брати участь у практичних тренінгах і майстер-класах, отримувати актуальну інформацію, оцінювати та порівнювати власну педагогічну діяльність.

Важливим аспектом успішної реалізації позашкільної спортивної програми є систематичне проведення досліджень, оцінювання та поповнення інформаційної бази. Учені вважають, що проведення досліджень і моніторингу якості позашкільної програми є найкращим типом практики для профілактики негативної поведінки та позитивного розвитку учнівської молоді, оскільки вони дають можливість отримати велику емпіричну базу, а відтак – удосконалити стратегію і методи роботи з молоддю [296].

Практика свідчить, що проведення будь-яких оцінювань викликає спротив різних державних і громадських організацій, оскільки вони вважають, що це має бути кінцевим результатом, завдяки якому можна підбивати підсумок про значення та цінність позашкільної програми для учнів і громади. Проте оцінювання програми необхідно розглядати як важливу складову процесу, спрямованого на її вдосконалення задля збільшення кількості її учасників, прийняття рішення про необхідність коригування мети, відбору основних заходів щодо її реалізації. Оцінювання має спрямовуватися передовсім на з'ясування успішності виконання програмою поставлених цілей і завдань. Наприклад, якщо спорт інтегрований у позашкільну програму з метою розвитку в учнівської молоді конкретних життєвих навичок (вміння встановлювати і досягати мети, долати проблеми тощо), то у цьому випадку оцінювання її діяльності має показати, чи отримали учасники певні навички у розв'язанні проблем, встановленні й досягненні у житті певних цілей. Проте результати оцінювання не повинні обмежуватися конкретними цілями та завданнями. Зазвичай оціночне втручання має більш широкі наслідки, ніж прогнозування і коригування. Інколи під час проведення оцінювання з'ясовуються неочікувані як позитивні, так і негативні результати. Наприклад, інтегрування спортивних заходів у позашкільні програми може ненавмисно підвищити рівень зацікавленості учнів щодо вивчення власної особистості або спричинити зростання агресії, хоча жоден з цих результатів не був передбачений завданнями.

Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що позашкільні програми розробляються для учнів різного віку і спрямовані на різні сфери

діяльності, включаючи спорт та рекреацію. Діяльність, якою займаються діти та молодь поза межами школи, надзвичайно важлива для їхнього інтелектуального і фізичного розвитку, що зумовлює необхідність розроблення якісних позашкільних програм, які реалізуються спільними зусиллями федеральних органів, місцевих громад, батьків, громадських організацій тощо. Встановлено, що вони позитивно впливають на юнаків і дівчат, поліпшують їхні академічні досягнення, поведінку, впливають на стан здоров'я. Федеральні агентства США та приватні структури надають організаційну підтримку та фінансові ресурси для успішної реалізації програм позашкільної освіти.

На основі проведеного дослідження нами була розроблена узагальнена модель системи функціонування шкільного спорту в США (див. рис. 3.4).

Отже, у США достатньо ефективно функціонує система шкільного спорту, яка складається з трьох взаємопов'язаних підсистем: внутрішньошкільного і позашкільного спорту та позашкільних спортивних програм. Найбільш поширеним є внутрішньошкільний (інтрамуральний) спорт, адже він охоплює усі три рівні системи загальної середньої освіти – початкову (*elementary schools*), середню (*middle schools*) та старшу школу (*high schools*), забезпечений сертифікованими педагогічними працівниками та достатньо розвиненою спортивною інфраструктурою, представлений великою кількістю видів спорту, у тому числі оздоровчо-рекреаційного спрямування. В американських школах інтрамуральний спорт є своєрідною підготовчою базою для розвитку міжшкільного спорту, який функціонує лише в середній і старшій школах, характеризується престижністю, високим статусним рівнем, змагальністю, інтенсивністю тренувань, а головне – можливістю подальшого кар'єрного зростання у студентському та професійному спорті. Щодо позашкільних спортивних програм, в яких можуть брати участь учні різних вікових груп, то вони доповнюють перші дві підсистеми шкільного спорту та спрямовані на різнобічний розвиток особистості, вдосконалення спортивних умінь, набуття життєвих навичок і профілактику асоціальної поведінки.





**Рис. 3.4. Модель системи функціонування шкільного спорту в США**

З'ясовано, що інтеграція уроків фізкультурної освіти, шкільного спорту (інтрамурального та міжшкільного) й інших видів фізичної активності у межах позашкільних спортивних програм сприяє досягненню важливої мети – підвищення інтелектуального та фізичного розвитку, соціокультурного рівня, емоційного стану й академічної успішності учнівської молоді.

## Висновки до третього розділу

Встановлено, що спорт, як важлива складова національної культури, та шкільна освіта у США тісно взаємопов'язані. Така інституційна інтеграція зумовила виникнення шкільного спорту, який сьогодні займає важливе місце у житті учнів, школи та місцевої громади. Шкільний спорт у США поділяється на два рівні: внутрішньошкільний (інтрамуральний) спорт, який функціонує у межах окремого закладу загальної середньої освіти, та міжшкільний спорт, який передбачає інтенсивну спортивну підготовку учнів середніх і старших класів та проведення регулярних змагань між школами одного округу або штату.

З'ясовано, що внутрішньошкільний (інтрамуральний) спорт у США є інтегральною складовою цілісної системи фізкультурної освіти, сприяючи залученню учнів із різними рівнем розвитку рухових умінь і якостей до активної фізичної діяльності у позаурочний час в межах закладу загальної середньої освіти. Участь школярів у програмах інтрамурального спорту ґрунтується на добровільних засадах, а його чисельні види мають зазвичай оздоровчо-рекреаційний або змагальний характер. Крім того, участь у внутрішньошкільному спорті розширює типову навчальну програму з фізкультурної освіти, надаючи всім без винятку учням змогу застосовувати набуті під час уроків знання і сформовані технічні навички, а отже, у такий спосіб, розширювати можливості впливу на фізичний розвиток і стан здоров'я. Програми інтрамурального спорту в США, на відміну від міжшкільного, зазвичай доступні для всіх учнів закладу загальної середньої освіти, незалежно від віку, рівня фізичного розвитку, здібностей, набутих технічних умінь, спортивної майстерності тощо. Встановлено, що інтрамуральний спорт ефективно впливає на когнітивний розвиток учнів, позаяк надає більше можливостей у застосовуванні навчальної інформації та знань, отриманих під час традиційних уроків, приміром у ситуаціях, що виникають під час спортивно-рекреаційних занять і змагань, які організовуються у межах школи у позаурочний час.

У процесі проведеного дослідження виявленні особливості організації, змістового й методичного забезпечення інтрамуральних спортивних програм у школах США. Зокрема, детально схарактеризовано системно-логічний процес, починаючи від визначення характеру занять (спортивні, рекреаційні чи комбіновані), критеріїв відбору видів фізичної активності й обсягу інтрамуральної програми та завершуючи її адмініструванням й оцінюванням. Визначено, що структура та зміст інтрамуральних спортивних програм, шляхи і способи її реалізації мають певні особливості. Так, розробниками передовсім визначається спрямованість (характер) програми та відбираються можливі види рухової активності з урахуванням побажань учнів і батьків, наявності кадрового, матеріально-технічного забезпечення, стану об'єктів спортивної інфраструктури тощо. Для адміністрації школи важливим є правильне планування та складання якісного розкладу занять з огляду на пропускну спроможність спортивних об'єктів (стадіону, майданчиків, басейну, корту тощо), а також обов'язковість дотримання правил допуску учнів до занять і змагань, їх періодичний медичний огляд. Для ефективного впровадження спортивної програми, проведення моніторингу й оцінювання якості програми, застосовуються сучасні інформаційні технології. Немаловажне значення мають належний рівень адміністрування та якісний арбітраж, який передбачає унормування процедури змагань й об'єктивне визначення переможців. Інтрамуральні програми фінансуються з бюджету місцевих освітніх округів (*local education agency*), які виділяються на здійснення позаурочної культурно-дозвілєвої та спортивної діяльності школярів. Крім того, заклади освіти мають можливість наповнювати власні бюджети завдяки продажу квитків на спортивні заходи, надання в оренду спортивних споруд та обладнання, абонентській платі за користування спортивними об'єктами, а також при реалізації спеціальних проєктів із залученням коштів спонсорів і меценатів.

Підтверджено, що міжшкільний спорт, будучи важливою складовою освітнього процесу в середній і старшій школах, спрямований на виховання

здорового покоління успішних громадян, яким притаманні такі якості, як ініціативність, цілеспрямованість, завзятість, сила волі, психічна та фізична стійкість, самоконтроль тощо. У цій моделі ціннісних орієнтацій юні спортсмени спираються на принцип «розраховуй на самого себе» (*self made person*), згідно з яким досягнення успіху в спорті та подальшому житті залежить як від особистісних якостей, так і від співпраці та командного духу. Зі шкільної парти американських учнів переконують, що реальна цінність міжшкільного спорту полягає в підготовці до досягнення життєвого успіху, в якому найбільш яскраво проявляються такі важливі цінності американського суспільства, як рівність шансів на успіх, досягнення результату, прагнення бути першим, конкурентна боротьба тощо. Тому міжшкільний спорт в США є масовим явищем, який сприяє розвитку фізичної активності учнів, пропагує здоровий спосіб життя, створює умови, підтримує і стимулює юних спортсменів до досягнення в майбутньому високого рівня спортивних результатів. Міжшкільний спорт характеризується престижністю, високим статусним рівнем, змагальністю, інтенсивністю тренувань, а головне – можливістю подальшого кар'єрного зростання у студентському та професійному спорті.

Аналіз наукової літератури та статистичних даних показав, що рівень й особливості залучення американських школярів до занять внутрішньошкільним і міжшкільним спортом у США визначається розмірами закладу загальної середньої освіти (контингентом учнів), його місцем розташування, соціально-економічним статусом і рівнем розвиненості спортивної інфраструктури.

З'ясовано, що виникнення та поширення позашкільних освітніх програм, у тому числі спортивних, зумовлено зростанням асоціальних проявів у молодіжному середовищі, пов'язаних із порушенням громадського порядку, хуліганством, вандалізмом, алкоголізмом, наркоманією тощо. У позашкільних спортивних програмах, що спрямовані на різнобічний розвиток особистості, вдосконалення спортивних умінь, набуття життєвих навичок і профілактику асоціальної поведінки

можуть брати участь учні різних вікових груп. Реалізація позашкільних спортивних програм передбачає активну участь місцевої громади і сім'ї; якісне розроблення програм; ефективний менеджмент й управління; пошук персоналу та його підготовка; достатнє фінансування; проведення досліджень і моніторингу; оцінювання та створення бази даних про досягнення учасників програми; пошук стратегій розвитку і захист інтересів учасників програми.

Основні положення третього розділу дисертації відображені у публікаціях [135; 145; 149; 161; 164; 179; 181; 186; 201; 654].

## РОЗДІЛ 4

### ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ США СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОГО СПОРТУ

#### 4.1. Роль шкільного спорту в формуванні життєвих навичок учнів

У контексті дослідження варто відзначити, що американські урядові структури (Департамент охорони здоров'я та соціальних служб США), наукові установи (Національний інститут охорони здоров'я, Національний інститут з попередження ожиріння), Національні асоціації з різних видів спорту, різноманітні спортивні товариства (ліги, клуби) та ін. наголошують, що участь дітей та молоді у шкільному спорті сприяє зростанню рівня здоров'я, покращенню психологічного стану, зміні ціннісних орієнтацій, а також відзначають його значний соціальний ефект [602; 659; 605]. Крім того, Американська академія педіатрії (*American Academy of Pediatrics*) схвалила шкільний спорт як ефективний засіб досягнення дітьми фізичної досконалості, а також відзначила його соціальні переваги та пріоритети [718].

У 2002 р. Національна науково-дослідна рада (*National Research Council*) та Інститут медицини (*Institute of Medicine*) визначили 28 особистісних і соціальних характеристик, які сприяють позитивному розвитку учнівської молоді, об'єднавши їх у чотири групи: фізичний розвиток; інтелектуальний розвиток; психологічний та емоційний розвиток; соціальний розвиток [424]. Відомий фахівець у галузі фізкультурної освіти та шкільного спорту М. Блум (*M. Bloom*) спрощено окреслив зазначені характеристики: «Добре грати, добре виконувати роботу, думати добре, почуватися добре, добре любити» [244, с. 114]. Очевидно, що шкільний спорт спрямований на вдосконалення цих компетенцій, особливо зважаючи на загальну стурбованість американського суспільства погіршенням стану фізичного і

психічного здоров'я американської молоді внаслідок низького рівня їхньої фізичної активності.

Тому, зважаючи на невтішні статистичні дані та прогнози щодо погіршення здоров'я молодого покоління, викликаного гіподинамією, інтерес американського суспільства до фізкультурної освіти, шкільного спорту та збалансованого і здорового харчування невинно зростає. На це вказують опубліковані дані національного опитування, які свідчать про усвідомлення та підтримку педагогами і батьками різноманітних засобів у боротьбі з дитячим ожирінням. Так, понад 92 % респондентів підтримують суспільну вимогу, щоб у закладах загальної середньої освіти реалізовувалися програми здорового і збалансованого харчування, а 80 % вважають, що уроки фізкультурної освіти мають стати обов'язковими на усіх рівнях загальної середньої освіти [556].

У резолюції Ради зі спортивної медицини та фітнесу (*Council on Sports Medicine and Fitness*) і Ради з охорони здоров'я в школах (*Council on School Health*) зазначається, що щоденна фізична активність і неухильне відвідування уроків фізкультурної освіти є необхідною умовою духовного та фізичного здоров'я школярів, важливим засобом боротьби з дитячим ожирінням [317; 669]. Як вказують Р. Пате (*R. Pate*) і Дж. О'Нейл (*J. O'Neill*), що «систематична участь у шкільному спорті дозволяє учням усіх вікових груп бути фізично активними, забезпечує підвищення рівня їхнього здоров'я» [578, с. 369].

Згідно з рекомендаціями Департаменту охорони здоров'я та соціальних служб США, щоденна фізична активність школярів має становити не менше 60 хвилин [383]. Проте, як свідчать численні дослідження, більшість школярів не дотримуються встановленого нормативу, а на різних рівнях здобуття загальної середньої освіти спостерігається тенденція до зменшення фізичної активності [317; 669]. Крім зниження ризику розвитку хронічних захворювань, доведено, що енергійні й систематичні фізичні навантаження відіграють важливу роль у процесі росту та розвитку дитини. Так, зокрема, фізичні навантаженнями, отриманні у



дитинстві та підлітковому віці, впливають на частоту виникнення захворювань та їх нозологію у дорослому житті (наприклад, ішемічна хвороба серця) [309]. Систематична фізична активність також є важливою для розвитку рухових вмінь [378] та зміцнення кісткової маси дитини, що росте [226]. Якщо рухова активність сприятливо впливає на здоров'я людини, то, очевидно, що звичку до занять фізичними вправами, яка зберігалася б упродовж життя, необхідно прищеплювати з раннього дитинства [210; 242]. Звісно, виховання такої звички починається з діяльності, приємної для дитини чи підлітка, яким є шкільний спорт.

Американські вчені С. Даніш (*S. Danish*), З. Фазіо (*R. Fazio*), В. Неллен (*V. Nellen*) та ін. вважають, що учнівську молодь важливо оцінювати не з погляду відсутності чи наявності проблем (ожиріння, вживання алкоголю, наркотиків, девіантна поведінка тощо), а враховуючи її потенціал та сильні особистісні сторони. «Бути безпроблемним – це не те, що бути компетентним чи успішним. Тому для запобігання виникненню хвороб, пов'язаних із надмірною вагою чи проявами асоціальної поведінки, шкільній молоді важливо прищеплювати цінності та погляди, формувати у них знання й уміння, необхідні для досягнення успіху в дорослому житті» [328, с. 42]. Подібну думку висловлює професор кафедри кінезіології університету Північної Кароліни в Грінсборо Т. Мартинек (*T. Martinek*): «Шкільні спортивні програми повинні формувати в учнів життєві, а не лише технічні навички з різних видів спорту» [695, с. 197].

Отже, шкільний спорт і систематична рухова активність у позаурочний час, які приносять задоволення, позитивно впливають не лише на фізичний, а й на психологічний та соціальний розвиток дитини, «сприяють ефективній реалізації навчально-виховної місії школи» [328]. Шкільний спорт дає змогу кожній дитині досягнути особистих амбітних цілей та отримати задоволення від цього. Крім того, «досягнення реальних спортивних цілей привчає дитину ставити та досягати загальнолюдські цілі, відчувати радість від успіху під час їх реалізації» [333, с. 221].

Успішна реалізація цілей є потужним мотиватором психологічного та соціального розвитку дитини, спонукає її до певної поведінки в соціумі. На основі аналізу наукової літератури, нами визначені мотиви, які зумовлюють американських учнів активно займатися спортом у школі та поза її межами: з метою розваги; бажання бути членом команди; демонстрування сили та вправності; вдосконалення технічних умінь і навичок з певного виду спорту; прагнення спортивних перемог; реалізація батьківських очікувань та ін. За даними Athletic Footwear Association, з-поміж найбільш поширених мотивів займатися шкільним спортом учні виокремили такі: вдосконалення спортивних умінь і навичок; розвиток фізичної компетентності; корисне і приємне проведення часу; можливість спілкуватися з друзями, однолітками; пошук нових друзів (соціальна компетентність) [218; 721]. Порівнянню мотивів занять спортом серед американських й українських школярів присвячений розділ 5.

На нашу думку, вплив лише уроків фізкультурної освіти та занять шкільним спортом на формування різнобічної та гармонійної особистості є недостатнім. Важливу роль в особистісному розвитку юного спортсмена відіграють вчинки та дії тренерів, партнерів і суперників, батьків. Для використання шкільного спорту з метою особистісного розвитку, необхідне формування у дітей розуміння того, що спортивна діяльність сприяє формуванню життєвих навичок, цінностей та компетентностей, тому не може бути лише самоціллю. Тобто, усвідомлення цінності спортивного досвіду передбачає використання принципів, засвоєних завдяки участі в шкільному спорті, а потім їх перенесення в інші сфери життя. «З мільйонів молодих людей, які займаються спортом, лише невеличка частка буде робити це на професійному рівні. Для інших – шкільний спорт є тим освітнім середовищем, в якому формуються та розвиваються принципи та цінності, яких дотримуватиметься учнівська молодь у майбутньому дорослому житті» [328, с. 53].

Власне, цю трансферабельну поведінку й ставлення американські вчені називають життєвими навичками (*life skills*). На їх думку, саме життєві навички, як

набута здатність до адаптивної і позитивної поведінки, допомагають учням ефективно долати проблеми, приймати обґрунтовані рішення, досягати успіху в різних ситуаціях, що виникають у школі, вдома чи своєму районі, планувати майбутнє. Ці навички можуть бути поведінковими (вміння спілкуватися з ровесниками та дорослими), пізнавальними (вміння приймати ефективні рішення), міжособистісними (вміння бути наполегливими) або внутрішньоособистісними (вміння ставити цілі й успішно їх досягати) [328].

Учена Д. Белз (*J. Belz*) зазначає, що шкільний спорт є не лише цікавим, а й надзвичайно цінним заняттям для дітей і молоді. У процесі занять різними видами спорту школярі навчаються багатьох життєвих навичок, які розвивають позитивні риси характеру, формують нові ціннісні орієнтації, ідеали, світогляд. Крім того, на думку вченої, оскільки заняття відбуваються у контрольованому освітньому середовищі, то шкільний спорт є доволі безпечним засобом фізичного й емоційного розвитку особистості [238].

Аналіз шкільної практики та наукових праць показує, що у процесі занять шкільним спортом в американських учнів формуються такі *життєві навички*, як: тайм-менеджмент (управління часом); повага до інших; командна робота; комунікація; діяльність під психологічним тиском; сприйняття критики; завзятість і наполегливість; цілеспрямованість; упевненість у власних силах; самовідданість; конкурентоспроможність; здоровий спосіб життя; лідерство. Детальніше розглянемо кожен з цих життєвих навичок.

*Тайм-менеджмент.* Звісно, коли дитина розпочинає заняття спортом, у неї з'являються певні обов'язки. Насамперед вона має навчитися систематично відвідувати тренування та ігри без запізнь і пропусків. Якщо ж юний спортсмен порушує дисципліну, то тренер змушений використовувати певні штрафні санкції, наприклад, відсторонення від тренувань, перебування на лаві запасних тощо. Відтак шкільний спорт, будучи потужним виховним засобом, формує у школярів почуття

відповідальності, систему морально-вольових якостей, цілеспрямованість, наполегливість.

*Повага до інших.* Розвине почуття поваги до інших є необхідною умовою злагоди в учнівському колективі, адже без взаємної поваги, толерантності та підтримки неможливо створити сильну спортивну команду. Повага до інших, як найпринадливіша риса юного спортсмена, передбачає дослухання до порад і вказівок тренера, шанобливе ставлення до нього, членів своєї команди й навіть до суперників. Умовами формування почуття поваги до інших є певні особистісні якості школяра, зокрема: здатність поважати гідність іншої людини, вміння керувати своїм емоційним станом у складних ситуаціях, сприйняття спортивної ієрархії тощо. Тільки на основі поваги може з'явитися взаєморозуміння, командна взаємодія та підтримка. Саме такий підхід до організації тренувального процесу найбільше співвідноситься з базовими цінностями шкільного спорту.

*Командна робота.* Термін «команда» є одним із головних у лексиконі спортсменів і важливою складовою в побудові їх тайм-менеджменту. Командна робота передбачає яскраво виражену цільову спрямованість на ефективну та продуктивну діяльність, гармонійну взаємодію між її членами. Звідси, очевидною перевагою занять шкільним спортом є спільна командна робота усіх її членів, спрямована на досягнення поставленої мети. Навчитися миритися з відмінностями своїх партнерів заради досягнення спільної мети є важливою цінністю, яку формує шкільний спорт. Головними рисами командної роботи є спільна діяльність учнів на тренуваннях і змаганнях, продумане позиціювання кожного члена команди, автономія, синергія, комунікація тощо.

*Комунікація.* Ця форма міжособистісної взаємодії завдяки спілкуванню й обміну інформацією є ще однією важливою життєвою навичкою, яку формує шкільний спорт. Комунікація є тим засобом, за допомогою якого юні спортсмени конструюють і підтримують відносини між собою, всередині команди, а також із тренерами чи суперниками. Залежно від способу здійснення, комунікація у

спортивному середовищі буває вербальною та невербальною (за допомогою знаків, жестів, символів, міміки, поз й ін.). У шкільному спорті переважають такі види комунікації, як міжособистісна, пов'язана з обміном інформацією та її інтерпретацією двома або більше спортсменами однієї команди, та міжгрупова, яка передбачає взаємодію між спортсменами різних спортивних команд, незалежно від міжособистісних зв'язків й індивідуального ставлення.

*Діяльність під психологічним тиском.* Учені під психологічним тиском здебільшого розуміють деструктивне, соціально неприйнятне явище, яке зумовлюється психологічним насильством, маніпулюванням свідомістю, відчуттям пригнічення тощо. Психологічний тиск може виконувати як конструктивну, так і деструктивну функцію. З соціально-психологічного погляду, юний спортсмен знаходиться у взаємодії і взаєминах з іншими людьми (тренером, одноклубниками, суперниками, батьками, вболівальниками), які можуть виступати під час тренувань й особливо спортивних змагань джерелом психологічного тиску. Діяльність учнів в умовах психологічного тиску привчає їх контролювати свої емоції, поведінку та вчинки, зосереджуючись на реалізації поставлених завдань.

*Сприйняття критики.* Ця життєва навичка передбачає уміння адекватно сприймати та реагувати на критичні зауваження в свою адресу. При цьому хворобливе сприйняття критики та неадекватна реакція на будь-які зауваження є проблемою для побудови міжособистісних взаємовідносин у спортивній команді. Практика свідчить, що під час занять спортом учні зустрічаються з великою кількістю критики, а тому базовою компетенцією є здатність правильно сприймати й адекватно реагувати на її зміст і джерело. Розрізняти деструктивну та конструктивну критику, використовувати її як мотиваційний стимул, відділяти емоційне від раціонального, виробляти загальний порядок дій на критику – це якості, які набувають учні засобами шкільного спорту.

*Завзятість і наполегливість.* Завзятість нами трактується як здатність людини домагатися конкретних близьких цілей, незважаючи на перешкоди та

невдачі. Натомість під наполегливістю ми розуміємо якість особистості, що дозволяє людині переслідувати віддалені, довготривалі цілі, для досягнення яких необхідно докласти значних зусиль. Саме ці важливі й сильні особистісні якості допомагають юним спортсменам досягати успіху та перемагати. Однак інколи учні недостатньо наполегливі, пасують перед труднощами, йдуть на компроміси і тим самим позбавляють себе можливості домогтися успіхів у спорті. Вони здаються, відступають і врешті-решт програють, замість того, щоб боротися до кінця та перемагати. Без завзятості й наполегливості складно домогтися успіху в спорті та житті, складно сформувати міцний незламний характер і абсолютно неможливо стати переможцем. Тому завзятість і наполегливість необхідно розвивати різними засобами, у тому числі постійно беручи участь в інтенсивних тренуваннях і спортивних змаганнях.

*Цілеспрямованість.* Ця риса характеру й водночас волюва якість особистості передбачає уміння ставити перед собою цілі та свідоме прагнення їх досягти за будь-яку ціну. Щоб розвинути цілеспрямованість, учні повинні бути впевнені в своїх життєвих цілях і планах, у тому числі пов'язаних зі спортом. Тому важливо навчитись правильно ставити тактичні та стратегічні цілі, визначати умови, способи та механізми їх реалізації. Неправильно поставлена ціль у спорті, нехай навіть досягнута завдяки значним зусиллям, може викликати в учнів почуття розчарування. З іншого боку, неправильно поставлена ціль може сформувати звичку кидати розпочату справу, сумніваючись в її доцільності та виправдовуючи цим своє небажання йти до кінця та досягати спортивних результатів. Тому для реалізації поставлених цілей у спорті важливим є розвиток в учнів таких особистісних цінностей, як оптимізм, стійкість, зосередженість, впевненість і віра.

*Упевненість у власних силах.* Упевненість – це тверда і непохитна віра людини в когось або щось. Упевнені в собі люди домагаються в житті значних успіхів, оскільки ця риса характеру дозволяє їм бути активними в тих ситуаціях, в яких невпевнені в собі люди вважають, що краще відступити. Для набуття

впевненості у власних силах, юному спортсмену необхідно передовсім добре знати та розуміти свої сильні та слабкі сторони, зважати на психологічний стан, фізичний потенціал, рівень спортивної майстерності тощо. Саме ці знання та розуміння дозволять учневі відчутти перевагу й усвідомити наявні можливості.

*Самовідданість.* Ця соціальна і психологічна якість виражається в здатності людини підпорядковувати свої інтереси та жертвувати ними заради блага інших. Самовідданість у шкільному спорті ґрунтується на розумінні учнем особистої відповідальності перед командою за перемогу чи поразку. Вона проявляється в здатності юного спортсмена долати страх, виявляти впевненість, активність і наполегливість, готовність прикласти максимальних зусиль для спортивної перемоги.

*Конкурентоспроможність.* Ця важлива життєва навичка вказує на здатність учня витримувати спортивну конкуренцію, правильно розподіляти свій час, увагу, волю, фізичні зусилля, щоб забезпечити адекватні конкурентні дії, які торують шлях до індивідуального спортивного успіху. Власне шкільний спорт формує конкурентоспроможну особистість, підготовлену до конкурентної боротьби в різних життєвих ситуаціях, за допомогою цивілізованих методів і засобів.

*Здоровий спосіб життя.* Ця важлива життєва навичка забезпечує дитині фізичну стійкість, душевну рівновагу та соціальне благополуччя в реальному природному, техногенному і соціальному довкіллі. Здоровий спосіб життя створює найкращі умови для нормального перебігу фізіологічних і психічних процесів, що знижує ймовірність різних захворювань та збільшує тривалість активного життя людини. Учні повинні усвідомити, що міцне здоров'я, яке підтримується та зміцнюється засобами шкільного спорту, дозволить їм прожити довге і щасливе життя. Крім того, учні повинні дотримуватися таких принципів здорового способу життя: режим дня, повноцінний здоровий сон, управління емоціями, фізичні навантаження, загартовування, системне й збалансоване харчування, контроль ваги, відмова від шкідливих звичок, дотримання особистої гігієни, гармонійні

стосунки з оточуючими та ін. Заняття шкільним спортом створюють передумови до вироблення в учнів навичок дотримуватися здорового способу життя, які збережуться й у дорослому віці.

*Лідерство.* Психологи визначають, що лідерство – це процес соціального впливу, завдяки якому лідер отримує підтримку з боку інших членів спільноти для досягнення поставлених цілей [695]. У дитячому середовищі розрізняють формальне та неформальне лідерство. Шкільний спорт є одним із найкращих засобів розвитку таких навичок лідера, як: здатність до прийняття складних і відповідальних рішень; турбота про загальний переможний результат, а не про особисту вигоду; здатність вести за собою членів команди; володіння харизмою і природною силою впливу; здатність визнавати помилки та бажання брати відповідальність за поразку тощо.

Отже, шкільний спорт – це не лише організована за певними правилами фізична діяльність у школі та поза її межами, спрямована на досягнення максимально можливих спортивних результатів, а передовсім системний навчально-виховний процес формування у юних спортсменів загальнолюдських й особистісних цінностей та життєвих навичок, які будуть важливими для успішної самореалізації у дорослому житті.

Аналіз наукових і навчально-методичних джерел показав, що в США успішно функціонують спеціальні програми, спрямовані на формування у дітей та молоді життєвих навичок засобами шкільного спорту. Розглянемо їх структуру та зміст докладніше.

Однією з найпопулярніших у США вважається програма «Навчання відповідальності засобами рухової активності» («*Teaching Responsibility through Physical Activity*») розроблена у 1995 р. Д. Хелісоном (*D. Hellison*). Її мета, зміст і структура детально описані у підрозділі 2.4. Крім неї, поширення набула й програма «Спорт для сприяння освіті та відпочинку» («*Sports United to Promote Education and Recreation*» – SUPER), яка використовує переваги спортивної діяльності, зокрема:



обов'язкове дотримання правил, вміння швидко приймати правильне рішення у непередбачуваних ситуаціях, «закриті» спортивні умови як «тренувальний майданчик» для життя тощо. Її учасники мають змогу вдосконалювати спортивні навички, фізичні та психологічні здібності, навчаються розпізнавати ситуації, де їх можна застосовувати, а згодом й використовувати у спортивній діяльності та повсякденному житті

Мета програми SUPER полягає у тому, щоб кожен її учасник усвідомив, що:

- 1) існує взаємозв'язок між досягненнями у спорті та житті;
- 2) розумові здібності можуть підвищити як спортивні, так і особистісні показники;
- 3) важливо завжди ставити цілі та досягати їх у спорті і житті;
- 4) перешкоди на шляху до досягнення цілей можуть бути подолані лише завдяки докладанню чималих зусиль;
- 5) ефективна участь у спорті вимагає належного стану здоров'я та постійного підтримання фізичної форми.

Програма SUPER ґрунтується на принципах, закладених у програмі «Досягнення мети» («*Going for the Goal*» – GOAL), яка є загальновизнаною на національному рівні та відзначеною багатьма нагородами, а саме: премією «Лелі Роуланд» («*Lela Rowland Prevention Award*»), яку надає Національна асоціація психічного здоров'я (*National Mental Health Association*), відзнакою Міністерства охорони здоров'я та соціальних служб США в рамках кампанії «Захист від страху» («*Protection from fear*») та почесною відзнакою Фонду «Окуляри світла» («*Glasses of light*») [324].

Програма SUPER містить 18 семінарів спортивного спрямування тривалістю 30 хвилин. Випускники програми повинні: 1) оволодіти фізичними якостями та техніко-тактичними вміннями з обраного виду спорту; 2) набути життєвих навичок, пов'язаних зі спортом; 3) продемонструвати спортивну майстерність [326]. Докладніше розглянемо зміст цих семінарів.

Семінар 1. Створення команди – знайомство учасників між собою, а також із метою та змістом програми. Учасники беруть участь в обговоренні структури і

складу команди, визначають сильні та слабкі сторони кожного члена, обговорюють мету і завдання програми, надають пропозиції щодо вдосконалення її змісту.

Семінар 2. Зважуйся мріяти – учасники дізнаються про уподобання, мрії й обговорюють їх важливість. Обговорюють не лише спортивні мрії, а й ті, що пов'язані зі школою, продовженням навчання в коледжі чи університеті, майбутньою професійною кар'єрою, які вони хочуть реалізувати впродовж наступних років.

Семінар 3. Постановка цілей (частина 1) – учасники визначають різницю між мріями та цілями, а також обговорюють як їх узгодити. Вони ідентифікують людей, які підтримують їх у досягненні цілей (захисники цілей), та людей, які можуть перешкоджати у цьому (переслідувачі цілей).

Семінар 4. Постановка цілей (частина 2) – учасники визначають чотири характеристики, які сприяють реалізації цілей: а) позитиви від результатів; б) конкретність; в) важливість; г) можливість здійснення контролю з боку тих, хто їх становлює.

Семінар 5. Постановка цілей (частина 3) – учасники навчаються розрізняти фантастичні та реальні, конкретні й абстрактні, контрольовані та неконтрольовані цілі, а також пропонують способи і засоби для їх досягнення;

Семінар 6. Відбір досяжних цілей – учасники зіставляють чотири характеристики цілей та визначають дві з них як освітні: одну – пов'язану з удосконаленням спортивних навичок, іншу – з особистісним розвитком.

Семінар 7. Побудова етапів досягнення цілей – учасники дізнаються про важливість розроблення планів з метою логічного і послідовного досягнення цілей (східці цілей) та планують досягти перші дві з них. Алгоритм східців передбачає розміщення мети у їхній верхній частині та визначення шести кроків до її досягнення.

Семінар 8. Визначення і подолання перешкод (бар'єрів) для досягнення цілей. Учасники дізнаються про різні бар'єри (девіантна поведінка, паління цигарок,

вживання алкоголю чи наркотиків, відсутність впевненості), які можуть завадити досягненню поставлених цілей. Вони визначають можливі перешкоди та розробляють стратегію розв'язання проблем (STAR).

Семінар 9. Допомога інших – учасники дізнаються про важливість пошуку соціальної підтримки під час роботи над цілями та їх реалізацією. Вони ідентифікують людей у своєму житті («команду мрій»), які можуть надати допомогу у досягненні поставлених цілей

Семінар 10. Використання позитивного самонавіювання – учасники дізнаються про важливість самонавіювання, різницю між позитивним і негативним, вчать визначити ключові позитивні мотиваційні фрази («я це зможу», «я це вмію», «якщо я цього хочу, то я зможу» тощо).

Семінар 11. Навчання релаксації – учасники дізнаються про важливість релаксації для зниження емоційного напруження, а також про способи концентрації зусиль і зняття втоми, подолання невпевненості.

Семінар 12. Управління емоціями – учасники дізнаються, що керувати своїми емоціями як у спорті, так і в житті є позитивною якістю та вмінням. Вони вивчають і практикують застосування процедури «4 R»: відтворення (replay), розслаблення (relax), повторення (redo), готовність (ready) як під час освітнього процесу, спортивної діяльності, так і в повсякденному житті.

Семінар 13. Здоровий спосіб життя – учасники усвідомлюють важливість вести здоровий спосіб життя, вчать змінювати негативні звички, контролювати емоції, не піддаватися спокусам, а також беруть зобов'язання щодо дотримання належної поведінки.

Семінар 14. Оцінювання відмінностей – учасники визначають відмінності між окремими членами команди та визначають позитивні та негативні риси характеру, особистісні якості, рівні фізичного розвитку, сформованість спортивних навичок та ін.

Семинар 15. Форсування впевненості та сміливості дій – учасники усвідомлюють важливість віри в себе, вчаться розвивати впевненість у власних силах.

Семинар 16. Зосередження на самовдосконаленні – учасники дізнаються, що означає змагатися із своїми фобіями, невпевненістю, усвідомлюють, що така внутрішня боротьба підвищує продуктивність і є важливим чинником в успішному досягненні цілей.

Семинар 17. Визначення та розвиток сильних сторін – учасники визначають свої сильні сторони та вчаться використовувати раніше набуті й нові уміння та навички у процесі спортивної діяльності та в інших сферах життя.

Семинар 18. Постановка цілей для життя – учасники дізнаються, що цілі необхідно встановлювати впродовж усього життя. Визначають дві перспективні цілі для реалізації у наступні три місяців: одна – пов'язана зі школою; інша – стосується сім'ї або місцевої громади. Учасники оцінюють відповідність цілей чотирьом попередньо характеристикам їх досяжності та розробляють алгоритм (сходинки) для реалізації кожної з них.

У програмі SUPER пропонуються традиційні види спорту: баскетбол, американський футбол, гольф, регбі та волейбол. У 2001 р. С. Деніш (*S. Danish*), Дж. Брунелль (*J. Brunelle*) та Т. Форнеріс (*T. Forneris*) адаптували цю програму для гольфу [262]. Учені В. Папачаріс (*V. Papacharisis*), М. Гудас (*M. Goudas*), Ю. Теодоракіс (*Y. Theodorakis*) запропонували оригінальний підхід до формування життєвих навичок засобами футболу (*soccer*) та волейболу.

Програма SUPER використовується для розвитку життєвих навичок не лише школярів, а й студентів коледжів, які після опанування програми як лідери беруть участь у її реалізації з учнями середньої та старшої школи [401]. На думку Е. Сейдмана (*E. Seidman*) і Дж. Раппопорта (*J. Rappaport*) програма є ефективною при дотриманні принципу взаємного навчання. З цією метою співробітники Центру життєвих навичок організовують тренінги (10 – 15 годин), на яких навчають

тренерів, учителів, консультантів, шкільних психологів обирати і готувати шкільних лідерів. Успішні лідери програми, а це здебільшого старшокласники, стають реальними прикладами для наслідування молодшим школярам [323].

Одним із завдань лідерів програми є впровадження Системи спортивного спостереження (*Sport Observation System – SOS*), яка передбачає з'ясування [328]: 1) наскільки уважні учасники програми, коли отримують вказівки або спостерігають за демонструванням спортивних дій; 2) емоційного стану учасників, які з тих чи інших причин не можуть виконати дію відповідно до своїх очікувань; 3) реакції учасників програми на особисті поразки та перемоги, схвалення і критику, неспортивні дії, конкуренцію з боку товаришів по команді тощо. Учні-лідери обговорюють ці питання з членами команди і з'ясовують їхнє ставлення. Після завершення програми учасники складають звіт про сформовані у них життєві навички, про проблеми, які виникли під час виконання завдань, описують складні випадки та ін.

Цікавою програмою з розвитку життєвих навичок школярів є програма «Перша лунка» («*The First Tee*»), яка була розроблена у 1997 р. за ініціативи Жіночої професійної гольф-асоціації (*Ladies Professional Golf Association*), Професійної гольф-асоціації Америки (*Professional Golf Association of America*) та Асоціації гольфу США (*The United States Golf Association*). Спочатку основна мета програми полягала у створенні можливостей для занять гольфом учнівської молоді з бідних міських районів. Невдовзі, у 2004 р. програмою було охоплено понад 9 тис. американських шкіл [685].

Мета програми «Перша лунка»: за допомогою гри в гольф впливати на становлення особистості учнів, формувати лідерські якості, характер і волю, виховувати загальнолюдські цінності, розвивати життєві навички тощо. Згідно з програмою на тренуваннях юні спортсмени поступово засвоюють дев'ять основних цінностей, які пов'язані з грою у гольф: чесність, порядність, належна спортивна поведінка, повага до суперників, упевненість у власних силах, відповідальність,

наполегливість у досягненні мети, незважаючи на перешкоди, ввічливість, рішучість [685]. Крім того, програма передбачає формування та розвиток в її учасників дев'яти здорових звичок, об'єднаних у три блоки: 1) фізичний блок: енергія (вживати корисну їжу та дотримуватися збалансованого режиму харчування); гра (активно та систематично займатися спортом); безпека (проявляти фізичну активність лише в безпечному середовищі, дотримуючись встановлених норм і правил); 2) емоційний блок: бачення (на основі набутих знань і досвіду прогнозувати майбутнє життя); розум (через усвідомлення впливати на емоції та поведінку з метою самовдосконалення); сім'я (підтримувати сімейні традиції та брати участь у спільних сімейних заходах); 3) соціальний блок: друзі (встановлювати приязні стосунки з друзями, попереджувати й ефективно врегульовувати складні ситуації); школа (створювати гармонійне освітнє середовище та підтримувати шкільні традиції); громада (впливати на стан довкілля та дотримуватися правил і стандартів екологічної безпеки).

Популярною в США програмою, яка спрямована на формування життєвих і лідерських навичок засобами футболу, є програма «Грайте розумно» («*Play it Smart*»). Ця освітня програма була створена у 1998 р. за сприяння Національного футбольного фонду (*National Football Foundation*) з метою прилучення асоціальної учнівської молоді до спорту і використання його виховних можливостей. Основна ціль програми – мотивувати школярів до занять американським футболі з метою покращення власного здоров'я та життя завдяки академічному, спортивному, кар'єрному й особистісному розвитку. Відповідно до рекомендацій, наданих Радою Карнегі у 1995 р., програма була покликана створити командне середовище, де молоді люди могли б дізнатися про себе, розвинути соціальні вміння та життєві навички, які сприяли б подальшому успіху і самореалізації [271].

У дослідженнях, проведених А. Петітпас (А. *Petitpas*), Дж. Ван Раалте (J. *Van Raalte*), А. Корнеліусом (А. *Cornelius*) та ін., встановлено, що активні учасники програми підвищили свій середній бал з 2,16 до 2,54, а 98 % з них зуміли успішно

закінчити навчання в школі, 83 % – вступили до коледжів й університетів. «Крім того, майже вдвічі більше учасників програми, порівняно зі своїми шкільними однолітками, складають іспити SAT/ACT для вступу у заклади вищої освіти» [588, с. 333].

Запорукою успіху програми «Грайте розумно» є гармонійні стосунки між академічними тренерами, учнями-спортсменами, персоналом школи і батьками. Академічні тренери контактують із учнями під час тренування, ігор, виконання суспільно-корисних громадських проєктів та інших позашкільних заходів. Взаємодіючи з учнями-спортсменами у варіативних умовах, академічні тренери спостерігають за їхньою поведінкою у різних ситуаціях, використовуючи переваги навчальних моментів, які ґрунтуються на довірі та взаємоповазі [587]. Тренери також виступають своєрідними захисниками юних спортсменів при виникненні конфліктних ситуацій у школі чи місцевій громаді. Відтак шкільний тренер працює як професійний вихователь, допомагаючи учням досягти програмних цілей [595]. Для підвищення популярності програми «Грайте розумно» керівниками часто залучаються відомі гравці Національної Футбольної Ліги, як-от: П. Меннінг (*P. Manning*), Дж. Огден (*J. Ogden*), Р. Вільямс (*R. Williams*) та ін. Вони не лише беруть участь у тренуванні юних спортсменів, а й частково фінансують програму. Як стверджує виконавчий директор Асоціації гравців Національної футбольної ліги Дж. Апшоу (*G. Upshaw*): «Участь відомих гравців – це потужна підтримка від людей, які перейнялися ідеєю програми близько й особисто. Потрібно заохочувати й інших колишніх і нинішніх гравців американського футболу підтримати її, адже програма має велике значення для формування спортивних і життєвих навичок» [594, с. 1].

Програмою передбачено проведення систематичних опитувань учасників, що надає можливість її персоналізації. У школах, учні якої беруть участь в програмі, створюються Ради гравців, що співпрацюють зі академічними тренерами,

допомагають їм у визначенні цілей, розробленні системи стимулювання, встановленні правил і очікуваних результатів тощо.

Одним із завдань академічних тренерів є виховання в учнів-спортсменів відчуття приналежності до частини великого руху – Національної федерації футболу. Для цього організуються спільні перегляди матчів, відвідування змагань, зустрічі з діючими гравцями, участь у спеціально організованих футбольних таборах. Окрім того, учасники програми використовують спеціальну форму з логотипом «Грайте розумно», систематично висвітлюють свої досягнення на національних футбольних веб-сайтах (*National Football Foundation, National Football League*), підтримують контакти завдяки спеціальній мережі «Друзі гри грайте розумно» (*Friends of Play «Play it Smart»*) з відомими американськими футболістами, лідерами спортивного бізнесу, знаними політиками, які активно займалися цим видом спорту тощо [587].

Ще однією програмою, спрямованою на формування життєвих навичок, яка набула особливої популярності в США та Новій Зеландії, є програма під назвою «Навчання на основі пригод» («*Adventure-based learning*»). Вона використовує ідею мандрівних пригод у природному (або змодельованому) середовищі, до яких залучаються учні з метою отримання особливого досвіду подолання емоційних, фізичних і соціальних викликів [375; 376]. Саме атмосфера пригод, на думку С. Пріста (*S. Priest*) і М. Гасс (*M. Gass*), позитивно впливає на особистісний розвиток молоді людини, сприяючи покращенню міжособистісної взаємодії та комунікації [604].

Основними завданнями програми «Навчання на основі пригод» є: побудова команди однодумців, співпраця і взаємодія, емоційна та фізична довіра, розв'язання проблем, яких зазвичай немає в традиційній фізкультурній освіті та спортивних програмах [389]. Програма «Навчання на основі пригод» надає змогу її учасникам: дізнатися більше про себе та один про одного; підвищити здатність до спілкування та співпраці; подолати індивідуальні та командні виклики; розвинути повагу до



сильних сторін один одного; покращити взаємини між учнями й іншими учасниками програми (вчителями, батьками, волонтерами тощо), збільшити впевненість у власних силах і підвищити свою самооцінку; апробувати різні стилі викладання та змістове наповнення; розвинути в учнів лідерські якості; досягнути поставлених цілей та очікуваних результатів [614].

Для успішної реалізації програми розробниками рекомендується дотримуватися таких принципів: налагодження зв'язків між командами і групами до початку діяльності; встановлення особистих і групових цілей; забезпечення навчальної та спортивної діяльності; визначення алгоритму реалізації завдань програми тощо. Як наголошують Лакнер (*J. Luckner*) і Р. Надлер (*R. Nadler*), дотримання цих принципів спонукатиме учасників до планування, обмірковування, аналізу й опису отриманого досвіду під час та після реалізації програми [515].

Програма «Навчання на основі пригод», як зазначає М. Браун (*M. Brown*), все ж не є такою популярною як інші програми, тому не часто використовується у закладах освіти [258]. Одна з причин – її унікальність, адже реалізація програми принципово відрізняється від традиційного викладання фізкультурної освіти. Уроки зазвичай мають інструктивний характер (учитель пояснює, що робити, а учень виконує ці вказівки). Натомість програма «Навчання на основі пригод» передбачає самостійний пошук учнями правильного рішення. Результати програми, як правило, пов'язані з емоційною сферою, а цьому доменові рідко надається пріоритет під час традиційних уроків із фізкультурної освіти, метою яких є передовсім формування конкретних знань, умінь і навичок [536]. Оскільки основна мета програми передбачає особистий та соціальний розвиток учня засобами шкільного спорту, то вона трактується у США як альтернативна модель традиційним урокам із фізкультурної освіти.

З'ясовано, що однією з найважливіших життєвих навичок у США вважається лідерство, яке заслуговує окремої уваги у проведеному дослідженні. Американський діловий журнал Форбс (*Forbes*), який є одним із найавторитетніших

і найвідоміших економічних друкованих видань у світі, опублікував статтю, де були оприлюдненні характеристики, якими має володіти справжній лідер. Зокрема, у статті «Характеристики справжнього лідера» («*The characteristics of a true leader*») автор Е. Андерсон (*A. Anderson*) зазначає, що лідерськими якості володіють лише ті особи, які: 1) усвідомлюють, хто вони, за що борються, яких цінностей дотримуються та є відвертими у спілкуванні; 2) добродішні та надійні; 3) уважно вислуховують, не поспішаючи з висновками, щиро цікавляться чужими думками та почуттями, не поводяться зверхньо або поблажливо; 4) відверті та чесні; 5) критикують лише через співпереживання та з метою навчити, а не повчати; 6) надихають особистим прикладом, а не вказують, як виконувати певні дії; 7) не є надто м'якими або занадто жорсткими; 8) висувають однакові справедливі вимоги до всіх членів команди; 8) ефективні та самовіддані, не марнують час на неефективні дії; 9) далекоглядні та бачать перспективу; 10) використовують усі можливості для власного зростання й удосконалення; 11) не бояться делегувати свою роль іншим [220].

У 1961 р. вчені Е. Тапес (*E. Tupes*) і Р. Крісталь (*R. Cristal*), проаналізувавши велику кількість досліджень, визначили п'ять основних характеристик та обґрунтували п'ятифакторну модель особистості лідера [532], яка згодом отримала назву «Велика п'ятірка». Отже, справжній лідер має володіти такими якостями, як: екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, невротизм та відкритість. Слід зазначити, що виокремлені нами дослідження, проведені у США, стосуються переважно лідерства дорослих. Наукових розвідок щодо формування лідерських якостей у дітей до 12 років виявлено не так багато. Хоча зрозуміло, що вивчення процесу формування якостей лідера у шкільному віці дає якісне розуміння розвитку зазначених якостей у дорослому віці. Американські фахівці стверджують, що учні здатні демонструвати лідерські навички як і дорослі, а також засвоювати інші важливі життєві навички. Крім того, вони у порівнянні з дорослими більше схильні до швидкого засвоєння навичок та збереження їх упродовж усього життя [598].

Відтак у молодшому шкільному і підлітковому віці поведінка індивіда, характер і навички особистості більше піддаються зовнішньому впливу, ніж у дорослому віці.

Учені С. Мерфі (*S. Murphy*) і С. Джонсон (*S. Johnson*) визначили завдання, які формують і розвивають лідерські якості дітей та молоді у найбільш відповідні, сенситивні періоди їхнього життя [544] (див. таблицю 4.1).

Таблиця 4.1

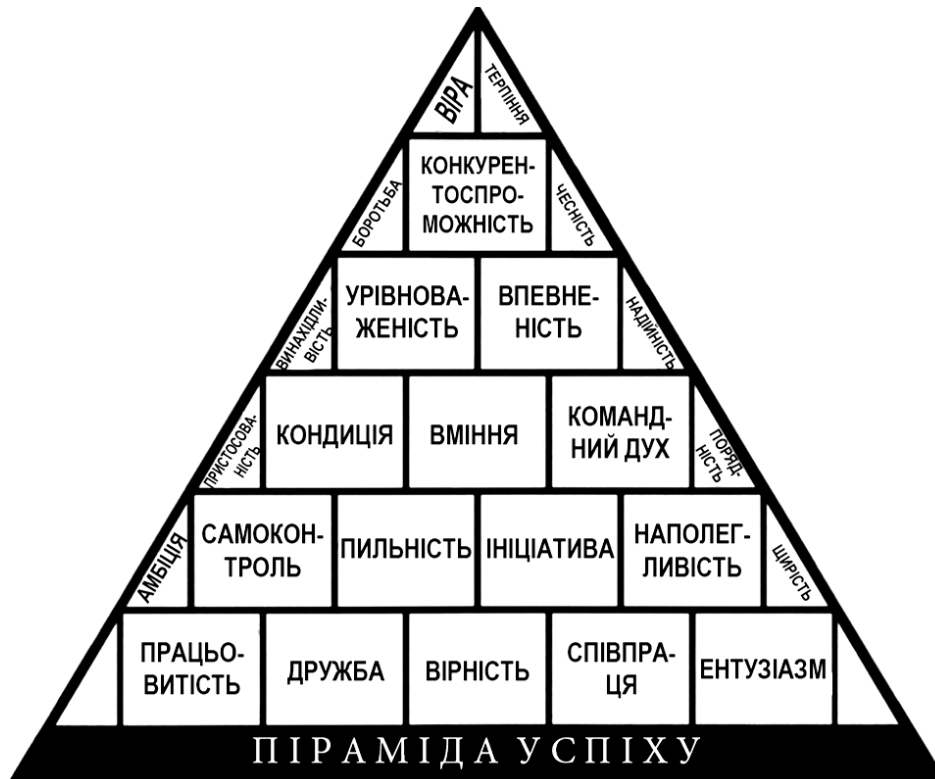
### Завдання, формують і розвивають лідерські якості дітей та молоді

Вік	Завдання і якості лідера
Дошкільний період (2 – 5 років)	Впливати на інших
	Змушувати інших полюбити себе
	Інформувати про свої наміри
	Підвищена потреба в емоційному інтелекті з іншими (читання емоцій інших людей і затягування задоволення)
Початкова школа (6 – 11 років)	Координувати свої дії з іншими у командах
	Виконувати елементарні шкільні функції керівника (контроль за порядком у кабінеті, виконання обов'язків помічника вчителя)
	Збирати кошти
	Публічно висловлювати власні ідеї та пропозиції
	Підвищена потреба у соціальному інтелекті у взаємодії з іншими (розуміння соціальних ситуацій та здійснення відповідних дій)
Середня школа (12 – 14 років)	Виконувати координацію дій команди на благодійних заходах, у процесі реалізації проєктів
	Самоуправління (постановка особистих цілей, самопостереження, самооцінювання)
	Робота на виборних посадах та інша діяльність в складі органів учнівського самоуправління
	Публічно виступати для забезпечення підтримки та просування командної справи
Старша школа (15 – 19 років)	Організація складних суспільно значущих проєктів
	Мотивування членів команди
	Організаційні навички, необхідні для позашкільної діяльності чи громадської роботи в період літніх канікул
	Співпраця з іншими людьми під час реалізації суспільно значущих проєктів
Коледж (19 – 22 років)	Створення первинних громадських організацій
	Комплекс вмінь керівника, що є необхідними під час проходження практики
	Виконання функцій лідера з кількома складовими

*Джерело:* Murphy S., Johnson S. Benefits of a long-lens approach to leader development: Understanding the seeds of leadership. *The Leadership Quarterly*. 2011. Vol.22(3). P. 459-470. [544].

Виокремивши на основі проведених досліджень певні періоди відповідно до вікових періодів розвитку особистості, учені прийшли до висновку, що впродовж життя людина лише трансформує навички, засвоєнні в попередні роки. Наприклад, у старшій школі – на етапі пізньої юності (15–19 років), учневі потрібно співпрацювати з іншими, щоб виконати шкільний проєкт чи роботу в літній період. Для того, щоб зробити це ефективно, йому слід володіти емоційним інтелектом для взаємодії з оточуючими, який має бути сформованим ще в дошкільному віці (2 – 5 років). Для того, щоб «Виконувати функції лідера з кількома складовими» (див. останній пункт у таблиці 4.1) необхідно використовувати всі, попередньо набуті вміння, навички та досвід управлінської діяльності. Скажімо, завдання впливати на інших, має бути реалізоване у дошкільному віці, координувати свої дії з іншими в командах – у початковій школі, публічно виступати, щоб отримати підтримку в певній справі – у ранньому підлітковому віці, а вміти мотивувати членів своєї команди – у старшому шкільному віці [544].

Аналізуючи формування лідерських якостей засобами спорту, неможливо оминати здобутки легендарного американського тренера з баскетболу Д. Вудена (*J. Wooden*) [472]. Завдяки досягненням у баскетболі він став не лише видатним тренером, а й людиною, яка постфакто формувала і розвивала у гравців своєї баскетбольної команди життєві навички. Він зазначав, що успішний гравець – це не лише професіонал високого рівня, а передовсім успішна людина, носій цінних життєвих навичок. У цьому контексті, для реалізації своїх виховних ідей Д. Вуден розробив послідовність (алгоритм) формування лідерських якостей та досягнення успішної кар'єри в спорті та житті, відомий як «Піраміда успіху» (див. рис. 4.1).



**Рис.4. 1 Піраміда успіху Джона Вудена**

*Джерело:* Wooden John: coach and teacher [472].

Піраміда успіху містить різні типи поведінки, які слід продемонструвати, щоб досягти успіху та бути лідером не лише на баскетбольному майданчику, а й у повсякденному житті. Ця піраміда збереглася незмінною з часу її створення Дж. Вуденом у 1948 р. і зараз широко застосовується як методологічна основа реалізації багатьох професійних програм із розвитку лідерства [472].

Визначені Дж. Вуденом 25 форм людської поведінки добре узгоджуються з якостями, якими має володіти лідер. Ентузіазм або пристрасть до чогось, є елементом екстраверсії з п'ятифакторної моделі особистості лідера «Великої п'ятірки», про яку йшлося вище (важко слідувати за лідером, не зацікавленим у кінцевій меті). Ще одна якість піраміди – відданість або вірність справі відповідає фактору доброзичливості з «Великої п'ятірки» (якщо лідер є відданим справі, то його послідовники будуть легко йому довіряти). Фактор сумлінності з «Великої п'ятірки» корелюється з працьовитістю, наполегливістю та продуктивністю (лідер

ніколи не припиняє багато працювати для успіху в досягненні поставленої мети). Упевненість у власних силах або віра в себе може бути близькою протилежністю нейротизму – четвертому фактору «Великої п'ятірки» (послідовникам важко бути впевненими у собі або в діях команди, якщо лідер сумнівається у своїх рішеннях). П'ятий фактор «Великої п'ятірки» – відкритість, якому в піраміді відповідає пильність (уважність), що передбачає постійне спостереження й неупередженість (справжні лідери завжди пильні, прислухаються до своїх послідовників і готові постійно навчатися, вдосконалюватися). У піраміді успіху є й інші якості особистості, які відповідають факторам «Великої п'ятірки» та важливі для становлення лідерських якостей.

На переконання американської вченої Д. Хусо (*D. Huso*), спорт є природним способом розвитку якостей особистості молодшої людини, особливо лідерських навичок, адже вона природно тяжіє до фізичної активності та конкурентної боротьби. Однак, на її думку, використовувати спорт для досягнення зазначених цілей складніше ніж видається на перший погляд [459]. Цю думку підтримує професор педагогічного коледжу Університету Іллінойсу в Чикаго та співавтор руху молодіжного лідерства у спорті та фізичному вихованні Д. Хеллісон (*D. Hellison*), стверджуючи: «Поширеною є помилка, що лише спорт формує характер дитини. Слід знати, що автоматично це не відбувається» [438, с. 112]. Учений зауважує, що ключовим у вихованні лідерських якостей засобами спорту – це мінімізація значення перемоги. Він пропонує передовсім у дитини формувати вміння взаємодіяти та співпрацювати з іншими дітьми у команді, правильно планувати свої дії, а пізніше навчати цьому інших.

Як зазначають Д. Гоулд (*D. Gould*) і С. Карсон (*S. Carson*), спорт створює ідеальне природне середовище, порівняно з іншими організованими видами діяльності, де діти мають змогу швидко сформувати лідерські якості [408]. У дослідженнях, проведених Р. Ларсоном (*R. Larson*), Д. Хансеном (*D. Hansen*) і Г. Монетом (*G. Moneta*), було з'ясовано, що у дітей, які брали активну участь у

різних спортивних програмах, значно вищими виявилися показники ініціативності, емоційної регуляції та досвіду командної взаємодії порівняно з іншими організованими видами діяльності, зокрема такими, як участь у мистецьких гуртках (художніх, театральних, вокальних, хореографічних та ін.). Автори зазначають, що «інші види організованих позаурочних занять, безумовно, можуть розвивати лідерські якості, проте спорт справляється з цим завданням найефективніше» [500, с. 860].

Американський вчений П. Челладурай (*P. Chelladurai*) у своїх наукових розвідках підтвердив гіпотезу, що участь у спорті підвищує самооцінку дитини та зміцнює впевненість у собі, власних силах. «Спортивна діяльність передбачає постановку цілей та їх досягнення завдяки важкій і наполегливій праці. Юні спортсмени постійно вимушені порівнювати себе зі своїми конкурентами і самовмотивовуватися на подальшу боротьбу. Важливо, щоб тренери завжди заохочували своїх підопічних, підтримували впевненість у власних силах і перемозі. Прагнення до самовдосконалення – якість, якою повинні володіти усі молоді спортсмени. Це прагнення тісно пов'язане з необхідністю лідера орієнтуватися на досягнення, які у «Великій п'ятірці» є складовою фактора сумлінності. Тому спортсмени, зорієнтовані на досягнення успіху, завжди додатково тренуються з метою отримання конкурентної переваги над своїми суперниками. Такий тип мислення та ставлення до спорту притаманний лише успішним лідерам» [287, с. 112]. З іншого боку, на думку цього вченого, участь учнів у заняттях спортом автоматично не виховує у них лідерські якості. В юних спортсменів позитивна модель поведінки переважно зумовлена діяльністю і ставленням тренера. Тому «тренери повинні організовувати такі заняття, які формують в учнів життєві навички, адже в іншому випадку у них можуть проявитися ознаки девіантної поведінки» [287, с. 127].

Учені К. Різ (*C. Rees*) і М. Сігал (*M. Segal*) визначили функції командних лідерів, які повинні забезпечувати виконання не тільки спортивної мети, а й

соціальної. При цьому вони зауважують, що «соціальні лідери не повинні бути найціннішими гравцями команди, або ж навіть найменш корисними під час гри. Проте, це не означає, що вони не можуть бути важливими для команди в інший спосіб» [612]. С. Даніш (*S. Danish*), Т. Тейлор (*T. Taylor*) і Р. Фаціо (*R. Fazio*) довели, що навчання спортсменів рухових вмінь і навичок є ефективним за умови дотримання доброзичливої атмосфери. Науковцями встановлено, що юним спортсменам до вподоби, коли тренери їх винагороджують за докладені зусилля й успіх, а також ставлять перед ними посилені завдання [335].

Важливим аспектом лідерства є наслідування. У спорті учасники задля досягнення успіху повинні дослухатися тренерських настанов, дотримуватися правил гри та встановлених норм і стандартів. Важливо, щоб учні усвідомили що наслідування може бути найкращим шляхом реалізації поставленого завдання. Офіційними лідерами команди зазвичай є тренери, проте вони завжди повинні надавати змогу проявити лідерські якості своїм учням. Здебільшого лідерів команди (капітанів) визначає тренер, однак їх можуть обирати й колегіально члени команди. В американських шкільних командах практикується щотижнева зміна лідера для того, щоб кожен гравець спробував себе в цій ролі. Вчені А. Райт (*A. Wright*) і Дж. Коте (*J. Côté*) стверджують, що, як правило, спортсмени, яких призначили капітанами, беруть на себе більшу відповідальність, ніж зазвичай, проявляючи у такий спосіб якості справжнього лідера. «Однак призначення спортсмена капітаном не означає, що він буде без допомоги з боку тренера виконувати цю роль. Важливо, щоб він прислухався до настанов тренера, його порад, що, безумовно, допоможе реалізувати основне його завдання – мотивувати членів команди на досягнення успіху» [736, с. 287].

Звісно, тренер є ключовою особою, який допомагає реалізувати бажання дітей займатися спортом. Із цього приводу Т. Аппрайт (*T. Eppright*), Дж. Санфакон (*J. Sanfacon*), Н. Бек (*N. Beck*), С. Бредлі (*S. Bradley*) у своїй науковій праці стверджують, що бажання учнів займатися спортом залежить від їх можливості



самостійно обирати вид спорту, структуру змагальної діяльності, спосіб соціальної підтримки. Реалізація останніх двох залежить від тренера. «Педагог повинен намагатися створити для своїх учнів відповідну змагальну атмосферу, в основі якої може лежати принцип «виграш понад усе», так і принцип «давайте просто спробуємо все від нас можливе». Проте, у будь-якому разі тренер має підтримувати усіх спортсменів незалежно від рівня їх таланту. В останні роки у шкільному спорті США все частіше увага акцентується на перемозі, тому відповідно вищими стають вимоги до рівня спортивних здібностей у дітей. Це, зі свого боку, приводить до того що 35 % учнів покидають заняття спортом. Тому тренери повинні ставити цілі та завдання, досяжні для всіх гравців команди, незалежно від індивідуальних здібностей [370, с. 76].

Прикладом важливості тренерського впливу свого часу став проєкт «Тренер у Спрінгфілді», який згодом отримав більш лаконічну назву «Тренер» («*Coach*»). Цей проєкт був розроблений для північної частини м. Спрінгфілд (столиця штату Іллінойс), де місцевій громаді бракувало волонтерів для реалізації позашкільних спортивних програм, а його стратегія – спрямовувалася на формування у підлітків лідерських якостей, загальнолюдських цінностей та життєвих навичок. З цією метою професор Сміт-коледжу (*Smith College*) зі штату Масачусетс Д. Зігель (*D. Siegel*) запропонував використати старших підлітків із групи ризику в ролі тренерів дитячих спортивних команд з баскетболу та американського футболу, а також передбачити виплату їм незначних гонорарів за тренерську діяльність. Така пропозиція одразу ж була позитивно сприйнята усіма сторонами та підтвердила свою ефективність [650].

Проєкт «Тренер» передбачає, що підлітки подають заявку на участь у програмі (рекрутери зазвичай їх знаходять у школах чи громадських організаціях) та проходять співбесіду. При цьому обов'язковими є рекомендаційні листи, надані вчителями, представниками громадських організацій, членами спортивних клубів тощо. Відібрані майбутні тренери проходять тритижневе навчання в Академії

тренерів, організованих керівниками проєкту. Вони здобувають знання з методики навчання футболу та баскетболу, основ розвитку дитячого організму та управління дитячими колективами, планування командної роботи, а також набувають вмінь залагоджувати конфліктні ситуації. Восени тренери-підлітки навчають учнів початкової школи основам футболу, а баскетболом займаються у зимово-весняний сезон. У понеділок тренери займаються самопідготовкою з директорами і випускниками проєкту у вигляді рольових ігор, де розглядаються конкретні випадки, які часто виникають під час тренувань (планування завдань, добір стратегій на гру, залагодження конфліктних ситуацій між членами команди тощо). У вівторок та середу після занять у школі підлітки тренують свої команди у залах початкової школи або ж на прилеглих футбольних майданчиках. У четвер тренери-підлітки збираються на підсумкові зустрічі, де отримують інструкції, як використовувати набуті навички у родині, в стосунках із друзями та ін.

За даними Сміт-коледжу, щорічно в межах проєкту «Тренер» підготовку проходять 25 тренерів-підлітків, які пізніше навчають приблизно 150 учнів початкових класів на спортивних майданчиках у своїх районах. У штаті програми, крім двох менеджерів, працює п'ятеро випускників проєкту попередніх років, які надають тренерам-підліткам різнопланову допомогу. Проєкт виплачує підліткам-тренерам щомісячну заробітну плату (гонорари) у розмірі 300 доларів. Загалом на реалізацію цього проєкту щороку виділяється біля 2 млн. доларів, з яких 900 тис. призначається для гонорарів юним тренерам, а 200 тис. – для випускників попередніх років, які курують програму. Фінансування проєкту «Тренер» здійснюється за рахунок коштів, що виділяються адміністрацією Сміт-коледжа, Громадською радою Нової Півночі, Глобальним фондом спорту, Національною баскетбольною асоціацією, фондом MassMutual та Фондом Ірен та Джорджа Девіс [650].

Для з'ясування результативності проєкту «Тренер» було проведено дослідження, яке підтвердило зростання академічної успішності тренерів-підлітків,

а також підвищення рівня сформованості у них життєвих навичок, соціальних компетентностей, лідерських якостей, загальнолюдських цінностей тощо. До того ж, директор проєкту С. Сігель (*S. Siegel*) в одному з інтерв'ю зазначав, що у підлітків, які тренують молодших школярів, зросли когнітивні здібності, зокрема стратегічне мислення та вміння мотивувати підопічних [650].

Достатньо цікавим й оригінальним вважаємо проєкт «Трансформаційні пригоди з конем» («*Transformational Adventures with the Horse*»), який успішно реалізується у штаті Орегон. Його мета – формування лідерських якостей у малолітніх правопорушників, які перебувають у медичних закладах для наркозалежних, засобами кінної терапії. Подібно до пригод, які описані в «Гаррі Поттері», підлітки вирушають у подорож, де зустрічаються з викликами, які необхідно подолати. Ці перешкоди діти символічно форсують шляхом підвищення майстерності в їзді на коні, тобто програма намагається створити таке середовище, яке спонукає їх сприймати своє життя як пригоди, що потрібно пережити. Як стверджують розробники й організатори проєкту, підлітки швидко «починають вважати себе відповідальними за власні історії життя» [255, с. 7]. Зазвичай проєкт реалізується впродовж десятитижневого літнього періоду, а також у вихідні дні. Підлітки вчаться не лише їздити верхи, обслуговувати та правильно поводитися з кінями, а й адекватно аналізувати свою взаємодію з цими тваринами. «Один і той же кінь по-різному реагує на різних людей, коні вчать дітей тонкощів спілкування, а ми вчимо їх застосовувати таку ж чутливість в інших ситуаціях і обставинах. Ми формуємо лідерські навички, навчаючи дітей користуватися своїм тілом і внутрішніми ресурсами», – зазначає керівник проєкту П. Броерсма (*P. Broersma*) [255, с. 9]. Кошти на фінансування проєкту надають місцеві банки, сервісні клуби, а також приватні сімейні трасти.

Ще одним, на наш погляд, достатньо незвичним є проєкт фонду Нотак Бегай III (*Notah Begay III – NB3*), що діє у м. Альбукерке (штат Нью-Мексіко). Мета цього проєкту – сформувати у дітей, представників корінного населення з індіанських

племен, лідерські якості засобами гольфу та виховати цінності завдяки дотриманню етикету, який притаманний цьому виду спорту. Проєкт надає змогу молодим індіанцям долучитися до цього елітного виду спорту, яким, ймовірно, вони не мали б змоги займатися поза його межами. На думку розробників проєкту, відвідуючи гольф-клуби, діти стають палкими прихильниками цього виду спорту, адже прагнуть стати успішними та заможними в майбутньому [555].

Програма діє на двох рівнях: 1) літня програма, яка доступна для учнівської молоді віком від 10 років; 2) круглорічна програма (працює восени і навесні) – для учнів, що завершили літній етап та бажають вдосконалюватися. Крім отримання навчальних інструкцій щодо правил гри у гольф, для учнів пропонуються окремі заняття з гольф-етикету, де вони вчаться правильно підбирати і носити одяг для гольфу, гідно виграти та програвати, засвоюють манери та спеціальні рухи, які демонструють вдячність тощо, тобто набувають різних життєвих навичок. Під час заняття гольфом інструктори постійно оцінюють ігровий етикет учнів, щоб пізніше спільно обговорити проблемні питання, визначити шляхи вдосконалення. Відтак дітей вчать аналізувати власні вчинки, що є важливою якістю для успішного лідера. Розробники проєкту зазначають: «Ми намагаємось використовувати гольф як інструмент для формування характеру, сили волі, самоповаги, лідерських якостей» [555]. Фінансування проєкту здійснюється з благодійного фонду, який зокрема наповнюють такі всесвітньо відомі спортивні корпорації, як Nike чи Callaway.

Отже, проведений нами аналіз різноманітних джерел й спортивно-освітньої практики в США підтвердив ефективність спортивних програм і проєктів, основна мета яких спрямована на формування в учнівської молоді життєвих навичок і суспільних цінностей. Визначено, що найбільш популярними й ефективними є такі дитячі спортивні програми та проєкти, як: «Навчання відповідальності засобами рухової активності» («*Teaching Responsibility through Physical Activity*»), «Спорт для сприяння освіти та відпочинку» («*Sports United to Promote Education and Recreation*» – SUPER), «Перша лунка» («*The First Tee*»), «Розумно грати» («*Play it Smart*»),

«Навчання на основі пригод» («*Adventure-based learning*»), «Тренер» («*Coach*»), «Трансформаційні пригоди з конем» («*Transformational Adventures with the Horse*»), Нотах Бегай III (*Notah Begay III* – NB3).

#### **4.2. Розвиток в американських учнів громадянських цінностей та академічних умінь засобами шкільного спорту**

Сьогодні у США громадянське виховання є одним із провідних напрямів освітньої державної політики, що закріплено на нормативно-правовому рівні законами «Про національне і суспільне служіння» («*The National and Community Service Act*», 1990 р.); «Про освіту для демократії» («*The Education for Democracy Act*», 2001 р.) та ін. Злободенні проблеми громадянського виховання молоді стали першорядними в діяльності провідних освітніх організацій США: Центру громадянського виховання (*Center for Civic Education*), Центру американської історії та громадянського виховання (*Center for American History and Civic Education*) й ін. Ці організації розробляють проекти та програми формування громадянських цінностей молоді, зокрема й шкільної, та фінансуються федеральним урядом. Відтак система громадянського виховання в США є важливою складовою державної, суспільної й освітньої політики. Вивчення цього досвіду корисне з огляду на необхідність вдосконалення виховної системи в сучасній Україні.

Упродовж ХХ ст. США впливали на розвиток сучасної цивілізації, широко пропагуючи американські цінності. В основу цих цінностей покладено лібералізм Дж. Локка, який ґрунтується на абсолютній свободі, втілений в так званому «американському способі життя». Стверджуючи у такий спосіб концепцію щастя та свободи, США стали для більшості країн світу символом демократії та справедливості. Безперечно, важливе місце у формуванні цінностей, зокрема

громадянських, займає спорт, який у житті американців відіграє значно більшу роль, ніж будь-який інший вид суспільної діяльності. Саме в спорті найбільш яскраво проявляються такі важливі для сучасного суспільства цінності, як патріотизм, гендерна рівність, дотримання правил гри, відчуття консолідації, рівність шансів на успіх, досягнення успіху, прагнення бути першим, перемогти не лише суперника, а й самого себе тощо.

У 60-х рр. ХХ ст., після виходу в США книги Р. Бойла (R. Boyle) «Спорт – дзеркало американського життя» («Sport: mirror of American life»), цей важливий вид суспільної діяльності став національною ідеєю, був проголошений моделлю американського суспільства. У цьому контексті американський філософ М. Новак (M. Novak) підкреслював: «Нехтувати спортом означало б втратити одне з важливих національних надбань» [цит. за В. Столяровим, 141, с. 127].

Починаючи з 70-х рр. ХХ ст., завдяки спорту в США більшість американців почали дбайливо ставитися до свого здоров'я, розуміючи, що від цього особистого капіталу залежать кар'єра, успішне майбутнє й особисте щастя. У цьому контексті Д. Бетс (D. Bets) зазначав: «Спорт і капіталістичний дух мають багато спільного: дух ініціативи, протиборства, змагання», а відомий американський професор Р. Форс справедливо зауважував, що спорт є мініатюрою самого життя і у такий спосіб служить ніби лабораторією, в якій може створюватися позитивна система цінностей [цит. за В. Столяровим, 141, с. 129].

В американській версії Вікіпедії зазначається, що «американська нація це – атлетична нація, осереддя цінностей якої є конкурентна боротьба. Американське суспільство керується положенням, що старання і наполеглива робота завжди буде гідно винагороджена» [681]. Як стверджує професор М. Найсон (M. Naison), від кінця ХІХ ст. до сьогодні у США як професійний, університетський, так і шкільний спорт є тими потужними рушіями суспільства, що ідентифікують американську націю [547]. Щодо останнього, то на думку Р. Жезьорського (R. Jeziorski), «жоден інший вид суспільної діяльності так не об'єднує (безпосередньо чи опосередковано)

дітей з різними соціальними, економічними, політичними, релігійними і расовими відмінностями, як шкільний спорт або інший вид позашкільної спортивної діяльності» [471].

Для американського суспільства, через розмаїття народів, що проживають у державі, важливою проблемою є консолідація. У країні, що постійно відчуває хвилі імміграції, бореться з расовою сегрегацією і переживає економічні коливання, власне спорт здатний об'єднати громадян, адже на тлі демонстрування спортивної майстерності ці відмінності нівелюються, втрачають актуальність. Як підкреслює М. Найсон (*M. Naison*), спорт надає американцям не лише можливість «втекти» від труднощів повсякденного життя, а є «вісцеральним зв'язком із живими традиціями та культурними цінностями американської держави» [548, с. 64].

Яскравим прикладом є фінальні ігри Національної футбольної ліги, де в драматичний спосіб відтворюються особливості становлення і розвитку американського суспільства: створення напруження між індивідуальними прагненнями окремого гравця і долею команди; захоплення насильством і мужністю прийняття поразки; прагнення до видовищності; прихильність до атракції та нових технологій, що демонструє багатство американської нації тощо. Гра, що відображає американське суспільство з усією його величчю, силою та недосконалістю, захоплює практично кожного громадянина США, який мріє особисто побувати на фіналі або ж обов'язково подивиться трансляцію цих ігор. «Як і багато інших спортивних подій в історії США, вони дають важливі уявлення про те, як думає і живе американська нація, як розважається, святкує і заявляє, хто вони є насправді» [547].

На початку ХХ ст. особливо важливою була роль спорту в соціалізації й американізації іммігрантів. Для іммігрантів із західної та південної Європи саме спорт, завдяки дотриманню правил чесної гри і відкритій конкуренції, був більш доступний, ніж робота в банку, корпорації чи навчання в університеті, де дискримінація часто маскувалася під «джентльменськими угодами» і де набагато

повільніше молода особа могла стати рівною корінному американцеві. Так, відомі боксери Д. Салліван (*J. Sullivan*), Д. Корбетт (*J. Corbett*), Б. Лейнер (*B. Leiner*), Р. Марчіано (*R. Marciano*), а також бейсболісти Д. Ді Маджо (*J. DiMaggio*) і Х. Грінберг (*H. Greenberg*), будучи вихідцями з єврейських країн, до яких ставилася з певною пересторогою, пізніше стали гордістю американського спорту, досягнувши значних кар'єрних успіхів. Лише завдяки спортивним досягненням, особливо у професійному боксі та бейсболі, чорношкірим іммігрантам можна було подолати бідність і маргінальність. Відомі спортсмени Дж. Оуенсон (*J. Owens*) та Дж. Луїс (*J. Louis*) стали для американців справжніми героями, що зуміли перемогти суперників із нацистської Німеччини. Тріумф легкоатлета Дж. Оуенса в 1936 р. на Олімпіаді в Берліні та перемога боксера Дж. Луїса над німцем М. Шмелінгом (*M. Schmeling*) на стадіоні «Янки», де зібралося понад 80 тис. вболівальників, стали знаковими в американській історії спорту. Ці спортивні досягнення афроамериканців дали змогу тренерам шкільних й університетських команд активно залучати чорношкірих учнів до занять спортом, інтегруючи їх у такий спосіб в американське суспільство.

Розвиток спортивного руху в США демонструє й руйнування гендерних бар'єрів і стереотипів. Відомо, що до 1960 р. жіночі права в США постійно порушувалися, це стосувалося і спорту. Жінкам заборонялося займатися певними видами спорту, оскільки вважалося що вони маскулінізують їхнє тіло. Проте жіночий рух кінця 1960 – початку 1970-х рр. та прийняття розділу IX Закону про громадянські права (1964 р.) сприяли визнанню права жінок на участь у спорті нарівні з чоловіками [405].

Як вважає спеціальний радник Генерального секретаря ООН з питань спорту А. Огі (*A. Ogi*), спорт є найкращою школою життя, що навчає молодь вмінь і цінностей, необхідних для становлення справжнього громадянина. Безумовно, у будь-якій державі існують непорушні канони, яких необхідно дотримуватися, щоб



бути законослухняним громадянином, а заняття спортом, власне, і передбачають неухильне таких дотримання таких конкретних норм і правил [471, с. 27].

Оскільки найважливішим завданням шкільної освіти є підготовка учнів до дорослого життя, то зазначені вміння і розуміння визнаються першочерговими для досягнення успіху як громадянина США. Спорт – неможливий без змагань і співпраці, що вважаються фундаментальними для існування демократичного суспільства, адже здорова конкуренція закладає підґрунтя добору політичних діячів. Для успішного функціонування американської економічної системи, розвитку вільного підприємництва важливо, щоб змагальний дух і конкуренція виховувалися змалку. Американські політики, топ-підприємці та ринок праці – це приклади серйозної внутрішньої конкурентності у країні, і що швидше учні зможуть це усвідомити й звикнути до такого роду соціальної взаємодії, то більших успіхів вони досягнуть у майбутньому [471, с. 37].

Варто відзначити тісний взаємозв'язок між американським спортом і політичними цінностями. Як соціальний інститут, спорт за своєю сутністю немає політичного підґрунтя, але часто, як стверджує професор факультету соціології Бостонського університету М. Малец (*M. Malec*), він виступає інструментом політичних й ідеологічних позицій і принципів. Прикладом може бути війна у Перській затоці, коли власне через спорт політичні діячі розпочали нав'язування ідеї щодо її підтримки. У міру розгортання військових дій, спочатку кілька, а згодом практично всі колективи університетських баскетбольних команд у США почали носити патч американського прапора на формі, а далі їх почали наслідувати вболівальники, інші американці [521].

Одним із перших, хто використав спорт у політичних цілях, був 31-й президент США Г. Гувер (*H. Hoover*), котрий скористався під час передвиборчих перегонів спортивною риторикою та досягненнями американської команди (132 медалі, з яких 41 – золота) на Літніх Олімпійських іграх у Лос-Анджелесі (1932 р.). Згодом для завоювання популярності можливостями спорту послуговувалися

президенти США Р. Ніксон (*R. Nixon*), Дж. Форд (*G. Ford*), Дж. Картер (*J. Carter*) та деякі інші відомі політики США. Так, Р. Ніксон демонстративно проявляв зацікавленість успіхами чорношкірих спортсменів-професіоналів, зокрема футболіста Дж. Брауна (*J. Brown*) та баскетболіста В. Чемберлена (*W. Chamberlain*), щоб залучити на свій бік темношкірих виборців. У 1985 р. збіглися дні проведення інавгурації президента США Р. Рейгана (*R. Reagan*) і фінального кубкового матчу з американського футболу. Адміністрація Білого Дому перенесла урочистості у Вашингтоні на день пізніше, а кубкова зустріч відбулася згідно з календарем змагань.

Американські соціологи вважають, що соціальний світ спорту є невід'ємною складовою суспільства, а його культурні характеристики відображають внутрішню культуру суспільства, а відтак допомагають формувати соціальні стандарти та стиль життя. Так, Палата представників Конгресу США у 2002 р. ухвалила резолюцію, в якій відзначила великий внесок тенісисток Серени і Венус Вільямс у поширення ідеї расової гармонії в американському суспільстві [62].

Важливою цінністю, яку формує спорт у США, є патріотизм, особливий сплеск якого відбувся після перемоги у Другій світовій війні. Власниками спортивних команд було прийняте спільне рішення розпочинати ігри з виконання гімну США, що створювало атмосферу піднесеності, в якій гравці та глядачі відчували себе єдиним цілим, монолітною нацією. Інший приклад з історії спорту – це вбивство президента Дж. Кеннеді (*J. Kennedy*), після якого всі ігри національної футбольної ліги США розпочиналися з хвилини мовчання, підняття прапора та спільного виконання гімну [259].

Яскравим прикладом взаємозв'язку спорту та проявів патріотизму є трагічні події 11 вересня 2001 р., коли серія терористичних актів спричинила значне збентеження, а подекуди й відчай серед громадян США. Національна футбольна ліга й Асоціації бейсбольних ліг уперше в історії вирішили перенести календарні матчі, проте значна частина американських громадян виступили проти такого

рішення, мотивуючи тим, що американський спосіб життя не може бути порушений чи зруйнований атаками терористів. У цьому їх підтримав президент Дж. Буш (*G. Bush*), сказавши, що спортивні події повинні продовжуватися, «щоб довести, що жодні терористи не можуть змінити уклад життя американців» [259].

Ще одним яскравим прикладом сплеску патріотизму завдяки спорту було вбивство легендарного американського футболіста Ш. Тейлора (*S. Taylor*). Мільйони американців спільно оплакували його смерть, то атрибутика, що асоціювалася з ним, з'явилася практично в кожній родині. Діючий у той час президент США, прихильник американського футболу Дж. Форд (*G. Ford*) стверджував, що «Америка дуже прив'язана до футболу, який має величезне значення для нації. Досвід гри у футбол можна застосовувати впродовж усього подальшого життя» [62].

Таким чином, доленосні для США події, у тому числі й кризові, доводять, що спорт слугує об'єднувальною ланкою в суспільстві, формуючи почуття патріотизму та гордості за американську націю.

Сьогодні практично у кожному американському місті є команда з певного виду спорту, яка представляє його на національному рівні і, безсумнівно, кожен район міста має шкільні спортивні команди. Вболівання та бажання підтримати ці спортивні команди гуртує різних мешканців району, незалежно від професії, расової чи релігійної приналежності, політичних поглядів. Окрім того, спорт об'єднує різні покоління, адже його досягнення дають підставу старшому поколінню пишатися своїми нащадками. Відтак шкільний спорт виступає у США важливим засобом формування громадянських цінностей в учнів, оскільки формує у них навички і звички, які роблять їх більш активними, зацікавленими та відповідальними громадянами. У 2002 р. Центром інформації і досліджень громадянського навчання (*The Center for Information & Research on Civic Learning*) було проведене дослідження, яким встановлено, що в молодих людей, які брали активну участь у спорті, волонтерстві й інших заходах місцевої громади, показники

громадянської свідомості були набагато вищими, ніж у їх пасивних ровесників [514]. Підтверджено, що молодь, яка активно займалася шкільним спортом, має розвинуті громадянські цінності та є активними учасниками суспільного життя громади (див. таблицю 4.2).

Як бачимо з таблиці 4.2, молоді люди віком від 18 до 25 років, які брали активну участь у шкільному спорті, частіше стають волонтерами, працюють над розв'язанням різних проблеми місцевої громади, організують благодійні акції, збирають кошти для підтримки юних спортсменів тощо. Відтак громадська активність хлопців і дівчат, які брали участь у шкільному спорті та реалізації позашкільних спортивних програм і проєктів, є вищою порівняно з їх пасивними однолітками.

Це підтверджують й представники спортивної асоціації середніх шкіл Алабами (*Alabama High School Athletic Assosation*), зазначаючи, що якісні спортивні програми часто виходять за межі реалізації традиційних завдань, пов'язаних із навчанням і вдосконаленням навичок у конкретному виді спорту. На їхню думку, завдяки шкільному спорту для дітей та молоді відкриваються такі ресурсні можливості [291]:

1. Діти та молодь отримують потужну емоційну підтримку від тренерів, які для них виступають яскравими зразками для наслідування, займаючи рівноправне місце й вагу поруч із батьками.

2. Школа створює дбайливе й водночас заохочувальне спортивно-освітнє середовище. Шкільний спорт завдяки підтримці й заохоченню виступає діяльністю, яка надає учневі відчуття впевненості і особистісної значущості. Тому більшість школярі виявляють бажання залишатися у школі після закінчення уроків, оскільки на тренуваннях і змаганнях вони отримують підтримку від своїх тренерів і товаришів по команді.

Таблиця 4.2

## Вплив спорту на рівень громадської активності американської молоді

Показники	Молодь віком 18-25 р. (%)		Жінки (%)		Чоловіки (%)	
	Активні учасники спорту	Пасивні учасники спорту	Активні учасники спорту	Пасивні учасники спорту	Активні учасники спорту	Пасивні учасники спорту
<b>Громадянські індикатори</b>						
Участь у спортивних заходах	31,9	20,9	36,2	20,2	28,8	21,8
Участь у гмолодіжних організаціях	15,4	9,7	19,2	11,4	12,7	7,6
Участь у волонтерстві	7,4	5,8	10,8	6,2	4,9	5,2
Участь у громадських справах	8,5	6,2	10,6	8,1	7,0	3,8
<b>Політичні індикатори</b>						
Зареєструвалися на голосування	57,8	40,1	62,6	44,2	54,3	34,9
Брали участь у голосуванні	44,1	32,5	49,1	34,1	40,4	30,2
<b>VOICE Індикатор</b>						
Позитивні емоції під час публічних виступів	39,7	31,5	43,4	28,6	37,0	35,1
Участь у бойкоті	16,3	12,3	21,4	13,3	12,7	11,1
Підписання паперової петиції	13,0	13,7	14,7	12,1	11,8	15,6
Підписання електронної петиції	9,6	11,4	12,0	12,6	8,0	9,9
Участь у мітингах	5,6	6,5	7,5	4,5	4,3	9,1
Подання скарг	5,5	5,4	8,1	3,7	3,7	7,6
<b>Стеження за новинами</b>						
Основні новини	40,5	25,9	37,6	25,9	42,6	26,1

Джерело: National Youth Survey of Civic Engagement 2002, Ages 18-25 [514].

3. Батьки й інші дорослі зазвичай моделюють позитивну, відповідальну поведінку. Тренери стають для учнівської молоді додатковою позитивною моделлю для наслідування, а у деяких випадках вони демонструють більше позитивної та відповідальної поведінки, ніж учні спостерігають вдома.

4. Діти та молодь демонструють бажання активно навчатися. Незважаючи на те, що спорт вимагає додаткового часу, у деяких юних спортсменів академічні результати навчання є вищими під час спортивного сезону. Це пов'язано з підтримкою та допомогою у навчанні з боку тренера, а також із високим рівнем самоорганізації й управління особистим часом.

5. Школа не є байдужою для учнівської молоді. Кожен юний спортсмен відчуває особливий зв'язок із членами спортивної команди, що часто екстраполюється на школу та місцеву громаду.

Представниками спортивної асоціації середніх шкіл Алабами також встановлено, що активні заняття спортом формують в учнів такі громадянські цінності та якості [291]:

1. Повага. Глибоко поважайте себе та інших. Завдяки акценту на спортивній майстерності (в основі якої лежить повага до себе та інших), спортсмени засвоюють цінні уроки про повагу навіть під час гострого суперництва. Ці уроки часто виходять за межі ігрового поля і спрямовані на формування щирої поваги до талантів та здібностей інших людей, до власної доброчесності. Тренери повинні допомогти спортсменам застосувати ці концепції у житті поза межами спорту.

2. Перспективне бачення (далекоглядність). Здатність раціонально визнати відносну важливість подій у житті та виважено висловлювати власні судження на основі цих пріоритетів. Спорт надає змогу сформувати здорове бачення шансу перемогти чи програти, а також здатність визначати місце спорту в своєму житті.

3. Спортивна майстерність. Цінності, притаманні спортивній майстерності, стосуються взаємин між людьми у багатьох сферах діяльності. Тренери навчають спортивної майстерності словесними вказівками та власним прикладом, допомагають спортсменам засвоїти громадянські цінності, розвинути спортивні вміння та навички.

4. Командна взаємодія. Здатність спільно працювати задля досягнення поставлених цілей. Ця якість все більше цінується у родинних стосунках і бізнесі.

Її можна сформулювати, займаючись різними командними видами спорту й за умови підтримки з боку тренера.

У наукових працях, присвячених аналізу шкільної освіти у США, чільне місце займають дослідження щодо визначення чинників, які позитивно впливають на успішність, поведінку, формують в учнів важливі цінності та якості особистості. У процесі досліджень вченими встановлено, що рухова активність, зокрема у процесі занять різними видами шкільного спорту, має потужний ресурс і вплив на реалізацію таких основних освітніх цілей, як: розвиток когнітивних вмінь, покращення поведінки, підвищення академічних досягнень (успішність), формування позитивного ставлення до навчання, вдосконалення психічних і соціальних якостей особистості (див. таблицю 4.3).

Так, зокрема, американськими вченими підтверджений вплив занять шкільним спортом на когнітивні функції учнів, які вимірюють різноманітними методиками та за допомогою тесту IQ (*intelligence quotient*), що кількісно визначає рівень людського інтелекту. Встановлено, заняття шкільним спортом впливають на розвиток психічних процесів (пам'ять, увага, мислення, відчуття, сприйняття), комунікативні та перцептивні здібності. Зокрема, у 2003 р. американськими вченими на підставі мета-аналізу статистичних даних встановлений зв'язок між руховою діяльністю та когнітивними здібностями учнів. Узагальнені результати 44 наукових досліджень дали підставу стверджувати, що ефект такого впливу склав 32 %. Найбільш тісний зв'язок був зафіксований між заняттями шкільним спортом і когнітивними здібностями учнів молодшої та основної школи (ефект становив біля 40 %), а найвищий показник впливу спостерігався на розвиток перцептивних здібностей (49 %) та рівень інтелекту (34 %), який вимірювався за допомогою тесту IQ [640].

Таблиця 4.3

## Вплив шкільного спорт у США на реалізацію основних освітніх цілей

Основні освітні цілі				
Розвиток когнітивних вмінь	Покращення класної поведінки	Поліпшення академічних досягнень (успішність)	Формування позитивного ставлення до навчання	Вдосконалення психічних і соціальних якостей особистості
Цінності та якості особистості				
базові когнітивні здібності: мислення, увага, пам'ять, вербальна осмислення і швидкість інформаційних процесів та ін.	організаційні здібності, вміння коротко й довго-терміново планувати і контролювати, цілеспрямованість та ін.	стандартизовані результати тестів: читання, математика і мова, середній бал, класна успішність, інші формальні оцінки та ін.	погляди і переконання, які впливають на успішність: мотивація, Я-концепція, задоволеність, приналежність до цінностей школи та ін.	самооцінка, емоційне благополуччя, настрої, рівень тривожності, депресії та ін.

У дослідженнях, проведених під керівництвом Ч. Хілмана (*C. Hillman*), колектив учених вивчав вплив двадцятихвилинної ходьби по біговій доріжці з навантаженням та максимальної частоти серцевих скорочень на когнітивні здібності американських школярів віком 10 – 12 років. Результати досліджень підтвердили, що прості та складні рухові реакції, а також сконцентрована увага позитивно впливають на академічні досягнення школярів [445; 446]. Учені М. Катеріно (*M. Caterino*) та І. Полак (*E. Polak*) з'ясували вплив рухової активності на здатність школярів до концентрації уваги. Ними був проведений експеримент серед учнів 2 – 4-х класів, поділених на дві групи. Контрольна група здійснювала звичну діяльність в класі, а учні іншої, експериментальної групи впродовж 15 хвилин займалися фізичними вправами (ходьбою помірної інтенсивності, вправами на розвиток гнучкості тощо). Після завершення занять учням було запропоновано скласти спеціальний тест на концентрацію уваги. Показники концентрації уваги, виявлені у школярів експериментальної групи, були на 27 % вищими, ніж в учнів контрольної групи [280].



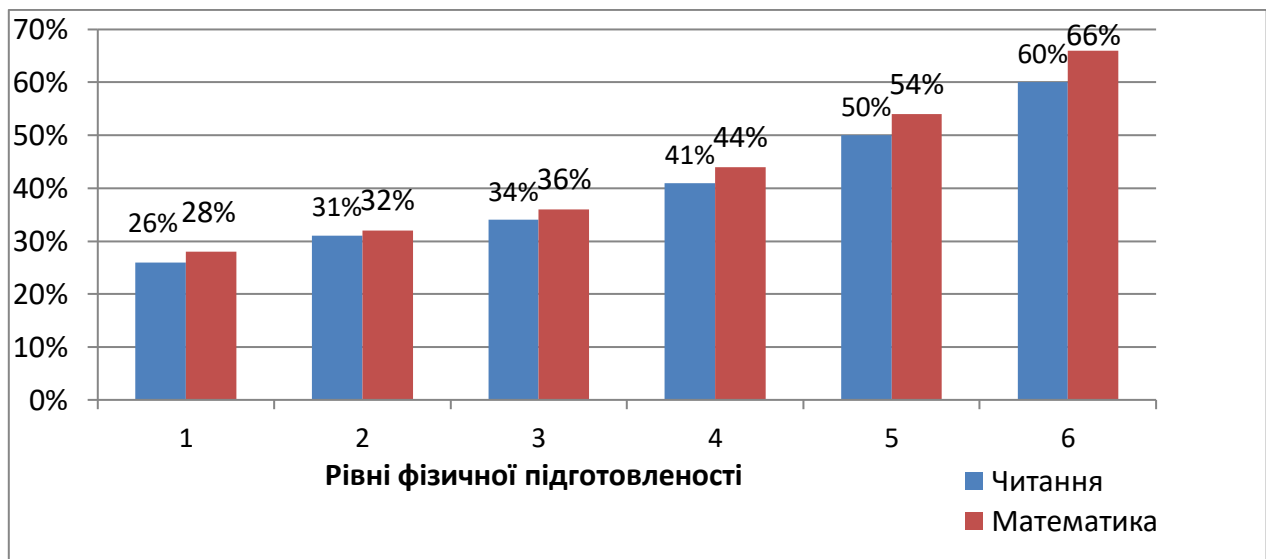
Проаналізувавши значну кількість досліджень із зазначеної проблеми, П. Томпровський (*P. Tomprorowski*) стверджує, що рухова діяльність здійснює специфічну, однак не визначальну дію на когнітивні функції учнів. Найбільш пропорційно вона пов'язана з перцептуальними здібностями, концентрацією уваги, руховими реакціями, що здійснює загальний вплив на покращення дисципліни [703; 701; 702]. У дослідженнях, проведених американськими вченими, також виявлено позитивний вплив рухової активності на шкільну поведінку учнів [669; 706]. У більшості молодих людей, які були залучені до додаткової рухової активності впродовж дня, також фіксувалося підвищення рівня самооцінки та поведінки [635; 705].

Науковцями США встановлений позитивний вплив шкільного спорту на академічні досягнення учнів, під якими розуміють успішне складання ними стандартизованих тестів (читання, математика, англійська мова) та показник середнього балу атестату (GPA). У ході дворічного дослідження, проведеного Д. Холар (*D. Hollar*), в якому брали участь майже 5 тис. учнів початкової школи, було з'ясовано, що систематична рухова активність покращує не лише індекс маси тіла, а й впливає швидкість читання та розвиває математичні здібності [454].

Інше дослідження, яке проводилося на національному рівні в 2006 р. за участю 11957 підлітків, засвідчило взаємозв'язок між фізичною активністю й академічною продуктивністю. На основі аналізу середніх балів атестатів ученими було з'ясовано, що учні, які активно займалися шкільним спортом, мали на 21 % більше оцінок рівня «А» з таких шкільних предметів, як математика й англійська мова [557]. Схожі результати були отримані Р. Шефардом (*R. Shephard*), який підтвердив залежність академічних досягнень учнів від участі у позаурочних заняттях шкільним спортом упродовж року. Вони були вищими на 26 %, ніж у дітей, які спортом не займалися [637]. Зазначимо, що отримані ефекти від впровадженого проєкту SPARK у Каліфорнії були аналогічними: учні початкової школи, які були залучені до цієї програми впродовж двох років, показали значно

кращі академічні результати, ніж їхні однолітки, які участі у цьому проєкті не брали [621].

Американськими вченими доведено, що за умов систематичних занять руховою активністю учні менше часу витрачають на навчання, однак їхні академічні результати залишаються високими, й навіть прогресивно зростають [298; 350; 468; 621; 635]. Учений Дж. Гріз (*J. Grissom*), провівши дослідження серед випускників неповної середньої школи, встановив позитивну залежність між рівнем їхньої фізичної підготовленості й ефективністю складання обов'язкового тесту SAT з читання та математики [414] (див. рис. 4.2).



**Рис. 4.2. Взаємозв'язок між рівнем фізичної підготовленості учнів та їх академічними досягненнями**

*Джерело:* Grissom J. Physical fitness and academic achievement. *Journal of Exercise Physiology*. 2005. Vol. 8(1). P.11 – 25. URL: <http://www.nemours.org/content/dam/nemours/www/filebox/service/preventive/nhps/pep/physfitacadach> [414].

Учені А. Пелегріні (*A. Pellegrini*) і П. Девіс (*P. Davis*) та ін. [583; 584] у ході проведених досліджень довели, що десятихвилинна спортивна перерва у межах або поза межами школи покращує поведінку учнів, а отже, підвищує їхню академічну продуктивність. Крім того, науковці встановили зв'язок між заняттями шкільним спортом та частотою відвідування учнями закладу загальної середньої освіти. Так,

у дослідженні «Вивчення рівня розвитку підлітків Меріленду» («*Maryland Adolescent Development in Context Study*»), проведеному Р. Хокінсом (*R. Hawkins*) та Л. Малкеєм (*L. Mulkey*) й учасниками якого були 67 % учнів- афроамериканців, підтверджено, що участь у шкільному спорті зменшує кількість прогулів, особливо серед дівчат [435]. Упродовж 2007 – 2008 р. понад 2,4 млн. учнів штату Техас склали спеціальні фітнес-тести. Результати дослідження підтвердили позитивний взаємозв'язок між рівнем фізичної підготовленості та відвідуваністю уроків, причому незалежно від етнічного походження учнів, соціально-економічного статусу, розмірів школи й інших чинників [723].

У процесі довготривалих наукових пошуків ученими США також виявлено зв'язок рухової активності з психологічними та соціальними функціями, які впливають на академічні досягнення. Так, у національному дослідженні з визначення стану здоров'я підлітків США встановлено взаємозв'язок між руховою активністю та самооцінкою, емоційним благополуччям, духовністю й майбутніми очікуваннями школярів, а також підтверджено позитивний вплив спорту на зниження рівня тривожності, депресії, поганого настрою учнів [702].

Цікавими є результати дослідження, проведеного В. Стронгом (*W. Strong*), яке засвідчило, що вплив рухової активності на підвищення самооцінки частково залежить від виду спорту. Так, найбільш тісно вона корелюється з художньою гімнастикою, аеробікою, спортивними танцями, тобто заняттями, які розвивають гнучкість [669]. Ученими також зафіксовано прямопропорційну залежність між самооцінкою та рівнем бажання займатися спортом: чим вища самооцінка, тим вищим є бажання учнів займатися улюбленим видом спорту, а низька самооцінка виступає своєрідним психологічним бар'єром. Цей висновок дав підставу вченим рекомендувати використовувати в освітньому процесі спеціальні заходи виховного й агітаційного характеру, які впливають на зростання самооцінки школярів і як наслідок – на залучення їх до шкільного спорту [381].

Колектив учених під керівництвом Р. ДеБате (*R. DeBate*) виявив психо-соціальні зміни та покращення поведінки дівчат 3 – 8-х класів, які брали участь у спеціальних спортивних програмах «Дівчата на пробіжці» («*Girls on the Run*») і «Дівчата на трасі» («*Girls on the Track*»). Ці програми, ініційовані федеральним урядом, були спрямовані на збільшення рухової активності дівчат завдяки подоланню гендерних бар'єрів. У результаті констатовано зростання загальної й особистої самооцінки у дівчат, почуття задоволення від вигляду власного тіла, рівня рухової активності та формування потреби у зазначених заняттях [337].

У звіті ВООЗ, підготовленому за результатами дослідження Д. Джонс-Палма (*D. Jones-Palm*) та Дж. Палма (*J. Palm*), зазначається, що учням підліткового віку, які беруть активну участь в організованому шкільному спорті, притаманний низький рівень асоціальної поведінки. «Такі підлітки менше палять, рідше вживають наркотики порівняно зі школярами, які не займаються спортом. Із іншого боку, низький рівень асоціальної поведінки формує свідоме ставлення до навчання та підвищує академічну успішність» [476]. Вчені Х. Марш (*H. Marsh*) і С. Клейтман (*S. Kleitman*) довели що участь учнів старшої школи у шкільному спорті підвищує рівень навчальних досягнень, впливає освітні прагнення, самооцінку, формує відчуття приналежності до школи і необхідність дотримання шкільних цінностей. Також з'ясовано, що з-поміж абітурієнтів, котрі подали заяви на вступ до коледжу чи університету і були зараховані на навчання, більшість займалися або продовжують активно займатися клубним видом спорту [523].

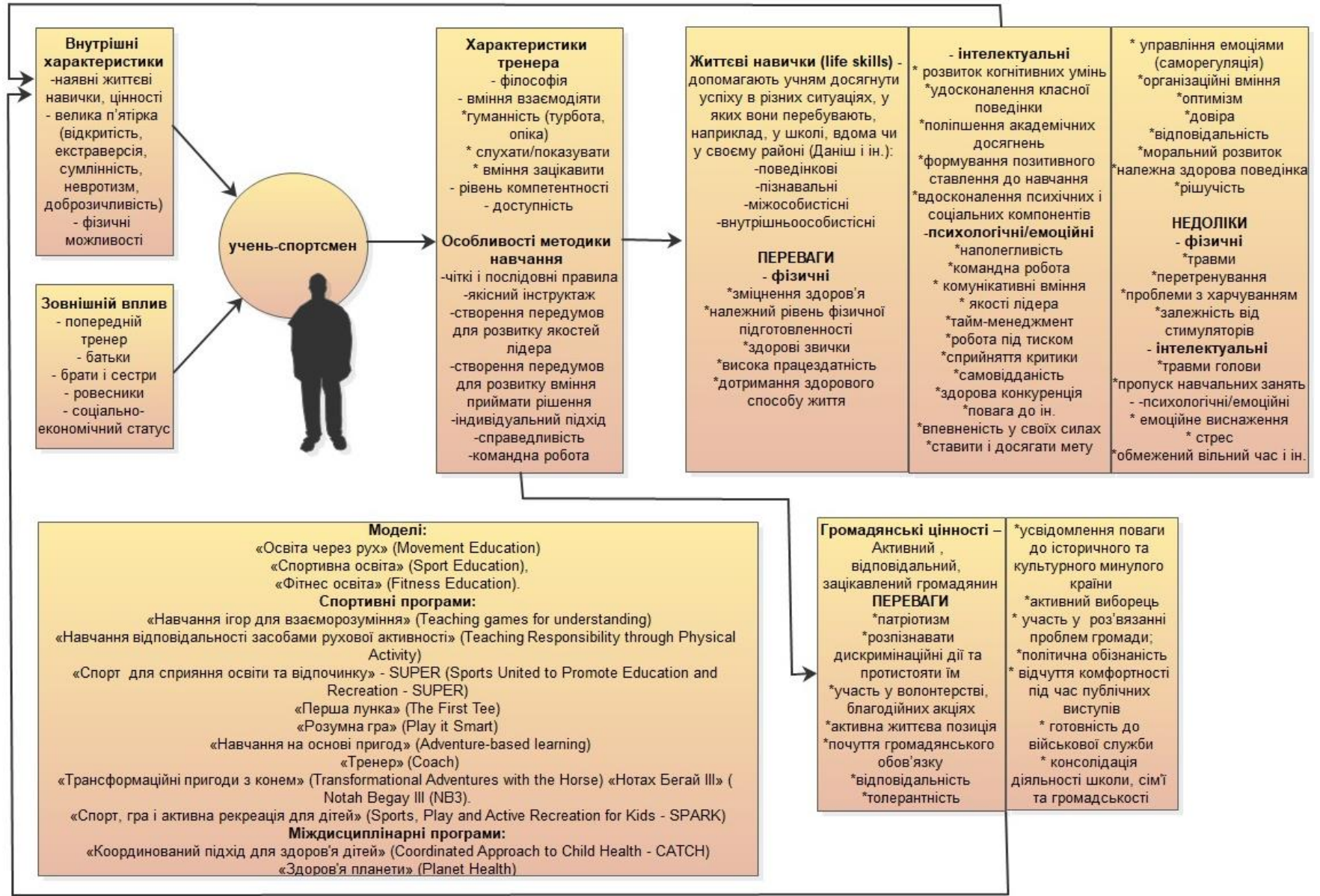
Аналізуючи дані Національного дослідження здоров'я підлітків (*National study of adolescent health*), вчені М. Нельсон (*M. Nelson*) та П. Гордон-Ларсон (*P. Gordon-Larson*) відзначили позитивний взаємозв'язок між руховою активністю, академічною успішністю й очікуваннями щодо майбутнього кар'єрного зростання [557]. Г. Ніколс (*G. Nichols*) виявив зв'язок між заняттями спортом, соціальним становленням і моральним розвитком [565]; М. Ньюхауз-Бейлі (*M. Newhouse-Bailey*) з'ясував вплив шкільного спорту на формування у підлітків почуття

відповідальності та самооцінки [564], а С. Пріст (*S. Priest*) і М. Гасс (*M. Gass*) – на розвиток командного духу та розвиток комунікативних умінь[603].

Проведений аналіз сутності й особливостей розвитку життєвих навичок, громадянських цінностей та академічних досягнень американських учнів дав змогу розробити орієнтовну модель їх ефективного формування засобами шкільного спорту (див. рис. 4.3).

Таким чином, аналіз результатів досліджень американських учених підтвердив, що заняття шкільним спортом є одним із потужних засобів формування в американських учнів громадянських цінностей, які характерні для демократичного суспільства та ґрунтуються на визнанні людської гідності. З'ясовано, що громадянські цінності, як регулятори соціальної поведінки, визначають цілі діяльності людини та за своєю суттю є демократичними, тобто виражають фундаментальні демократичні принципи й ідеї. Основна функція громадянських цінностей полягає у перетворенні об'єктивних імперативів соціальної діяльності (зокрема, шкільного спорту) в суб'єктивні цілі, мотиви дій та вчинки.

Підтверджено, що шкільний спорт, виступаючи регулятором соціальної поведінки, спрямований на формування у школярів: по-перше, почуття свободи вибору (наприклад, виду спорту, тренера, умов, розкладу занять тощо); по-друге, плюралізму думок, дій, орієнтацій, оцінок; по-третє, терпимості та толерантності (міжособистісної, міжрасової, релігійної, політичної й ін); по-четверте, відкритості та готовності до співпраці та командної взаємодії; по-п'яте, поваги до особистості, її свідомого та вільного вибору.



**Рис. 4.3. Орієнтовна модель формування в американській молоді життєвих навичок та громадянських цінностей**

Крім названих вище, нами виділені ще й громадянські цінності, які формуються засобами шкільного спорту: 1) суспільне благо, яке полягає в розумінні пріоритету суспільних цінностей спорту, школи та місцевої громади на базі тісної співпраці з метою отримання користі усіма суб'єктами цієї взаємодії; 2) рівність і справедливість, які передбачають однаковий розподіл тягаря проблем між школою, місцевою громадою, адміністрацією освітнього округу та федеральним урядом; 3) патріотизм, змістом якого є любов, прихильність до своєї спортивної команди, школи, місцевої громади, країни загалом, їх ушлявлення високими спортивними досягненнями; 4) правдивість, як схильність до висловлення правди, передбачає готовність завжди поступати, зважаючи на моральні принципи та діяти відповідно до своїх переконань, спортивних норм і правил.

Аналіз наукових джерел дозволив виокремити основні освітні цілі, яких можна досягнути зокрема й засобами шкільного спорту: розвиток когнітивних вмінь, покращення поведінки, підвищення академічних досягнень (успішність), формування позитивного ставлення до навчання, вдосконалення психічних і соціальних якостей особистості. Численні наукові розвідки американських учених (П. Гордон-Ларсон, Дж. Гріз, С. Клейтман, Х. Марш, М. Нельсон, Д. Холар, Р. Шефард та ін.) підтверджують прямий зв'язок між заняттями шкільним спортом й академічною успішністю, класною поведінкою та позитивним ставленням учнів до навчання.

#### **4.3. Родинні цінності та вплив занять шкільним спортом на розвиток особистості школяра**

Передовсім зазначимо, що за статистичними даними у 2014 р. 75 % американських сімей виховували щонайменше одну дитину, яка займалася

організованим спортом [211], а це майже 45 млн. осіб віком від 6 до 18 років [342]. Аналіз літературних джерел показує, що у США сім'ю визначають як малу соціальну групу, що пов'язана відносинами взаємодопомоги і взаємної відповідальності. Саме сім'я першою впливає на формування гармонійної особистості та процес соціалізації дитини [346; 394; 480]. Ключовим чинником прилучення молоді до занять спортом є прихильність батьків до цього виду суспільної діяльності [231; 527; 728; 739]. Заохочуючи до тренувань, надаючи можливість систематично займатися спортом, створюючи умови для формування цінностей, батьки впливають на своїх дітей, сприяють їх швидкому входженню у соціум [345; 395].

Окрім того, американські вчені Д. Фрейзер-Томас (*J. Fraser-Thomas*), Л. Страчан (*L. Strachan*) і С. Джеффері-Тосоні (*S. Jeffery-Tosoni*) встановили, що батьки не лише впливають на результативність і отримання дітьми задоволення від занять улюбленим видом спорту, а й надають для цього значну матеріальну підтримку [393]. Як з'ясували Л. Версма (*L. Wiersma*) та А. Файфер (*A. Fifer*), витрати на дитячий спорт (членські внески за відвідування секцій, придбання або аренда інвентарю та форми, перебування у літніх спортивних таборах тощо) часто негативно позначаються на сімейному бюджеті та впливають на соціальні сторони життя родини [728]. Батьки відчують себе зобов'язаними інвестувати в спортивні заняття доволі значну частку сімейних ресурсів (інколи й до 20 %), не бажаючи позбавляти свою дитину мрій про високі спортивні досягнення [554]. Наприклад, дослідження, проведене у Канаді, засвідчило, що батьки віддають пріоритети спортивним заняттям своїх дітей, аніж підготовці до вступу в коледж чи університет, спрямовуючи на ці цілі навіть частину пенсійних заощаджень [627]. Незважаючи на те, що ці дані були отримані в Канаді, можна з великою ймовірністю припустити, що в США ця ситуація є аналогічною.

Окремо слід зазначити, що в останні роки витрати родин на спортивні заняття дітей стали вдвічі вищими [268; 281Error! Reference source not found.; 562]. Так,



наприклад, батьки юних хокеїстів-аматорів змушені витратити на їхні заняття у середньому 1500 \$ на рік. Батьки ж хокеїстів-професіоналів (тих, які належать до певного клубу) від 8000 \$ до 15000 \$, оскільки лише екіпіровка коштує понад 1200 \$, і це не враховуючи реєстраційних зборів і клубних членських внесків, які є обов'язковими [282]. Схожі сімейні витрати фіксуються і в інших видах спорту [437; 460; 510; 627]. Також зазначимо, що з підвищенням рівня спортивної майстерності дитини значно зростають й фінансові витрати батьків, а це, зі свого боку, вимагає від них більше працювати і, ймовірно, менше часу присвячувати іншим членам сім'ї. Наслідком цього у батьків спостерігається стрес і психологічні розлади [301; 554; 707].

Крім фінансових розходів, члени сім'ї спортсмена часто змушені витратити власний час на поїздки разом із командою, волонтерську діяльність, збирання коштів тощо [450; 527; 696; 728]. Вчені підраховали, що батьки в середньому на підтримку спортивної діяльності своїх дітей витрачають до 20 годин на тиждень [708], а це часто створює проблеми на роботі й провокує конфлікти у сім'ї [416]. Відтак заняття спортом однієї дитини встановлює життєвий розпорядок для усієї родин: свята, відпустки, вихідні дні часто скасовують або плануються винятково з урахуванням спортивних змагань і тренувань [707]. Учений Т. Кей (*T. Kay*) встановив, що участь дитини у спорті може стати настільки важливою для батьків, що вони навіть змінюють місце праці з урахуванням спортивного графіка своєї дитини [480]. Ця тенденція підтверджується результатами досліджень, які висвітлені у статті Д. Труселла (*D. Trussell*) «Організований молодіжний спорт, батьківські ідеології та гендерні відносини» («*Organized youth sport, parenthood ideologies and gender relation*») [707].

Захоплення дитиною певним видом спорту, особливо на професійному рівні, як стверджують Дж. Коаклі (*J. Coakley*) [295] та М. Ньюхаус-Байлі (*M. Newhouse-Bailey*) [562], спричиняє розширення батьківських обов'язків, що впливає на їхній емоційно-психологічний стан. Так, у опитуванні, проведеному вченими США,

батьки описують негативні емоційні переживання, які вони відчують через спортивний досвід своєї дитини, зокрема: гнів, розчарування, почуття провини або обурення стосовно себе і ситуацій, що виникають під час занять спортом. При цьому батьки психічно та фізично виснажуються і, як результат, відчують полегшення під час перерв у спортивному міжсезонні [347].

Особливо складна емоційна ситуація спостерігається у сім'ях, де виховується декілька дітей, які активно займаються різними видами спорту. Зокрема вченими з'ясовано, що членство у спортивних командах й участь у змаганнях більше ніж однієї дитини спонукає батьків розділяти свою увагу між ними [480]. Це впливає на зменшення часу, який відводиться на спільний сімейний відпочинок. У цьому випадку батьки відчують себе безсилими, не в змозі змінити ситуацію, стають залежними від спортивних уподобань дітей, перетворивши, зрештою, спорт в основний спосіб життя своїх родин [221]. Натомість сім'ї, де окремі діти не цікавляться спортом, потерпають від недостатньої уваги з боку батьків і не мають такої ж фінансової підтримки, як їхні родичі-спортсмени [393; 562]. Батьки, зі свого боку, відчують провину за це, що часто зумовлює стресовий стан і напругу в стосунках між родичами [393].

У США зазвичай мобоє батьків беруть участь у спортивному вдосконаленні дитини, проте їхня роль є різною. Основна роль належить батькові, який частіше підтримує дітей та заохочує їх до занять спортом. Так, одні батьки надають перевагу лише фінансовій підтримці [393; 524; 733], а інші – беруть безпосередню участь у спортивних заходах, виконують ролі консультантів, тренерів, менеджерів, волонтерів, наставників і захисників прав своїх дітей-спортсменів [289; 297; 527; 707].

Підтверджено, що більшість батьків використовують участь у шкільному спорті як можливість якісно провести вільний час зі своїми дітьми [344]. Однак з цим пов'язані й певні негативні аспекти. Так, зокрема, К. Мазер (*C. Mazer*) і Д. Андерсон (*D. Anderson*) відзначають, що інколи батьки намагаються розділити

роль і функції тренерів, особливо коли беруть безпосередню участь у тренуваннях і спортивних заходах із власними дітьми [527]. З іншого боку, як зауважив С. Маккан (*S. McCann*), батько, який виконує функції неофіційного тренера, може демонструвати суб'єктивне ставлення, позаяк його обмежені знання у галузі спорту не дозволяють ефективно проводити тренувальний процес. Це часто створює конфліктні ситуації та призводить до зниження рівня задоволення від тренерської практики, внаслідок чого такі батьки перестають займатися волонтерською діяльністю [408]. Дані, отримані М. Вайсом (*M. Weiss*) і С. Фретвеллем (*S. Fretwell*), свідчать, що батьки-тренери, які намагаються розмежувати відносини типу «тато – дитина» від «тренер – спортсмен» часто недостатньо об'єктивно ставляться до своєї дитини, що проявляється у певному фаворитизмі, або навпаки применшенні заслуг [720]. Тренер-батько частіше залишає свою дитину на лаві запасних (в ігрових видах спорту), ніж інших членів команди, що, зі свого боку, може стати причиною конфлікту в родині [528].

Цікавою є роль матері в американських сім'ях, де діти активно займаються різними видами спорту. У сучасному суспільстві більшість матерів працює на повну ставку, крім того мають значний обсяг сімейних обов'язків. Встановлено, що у США чоловіки впродовж дня витрачають на 53 хвилин більше часу на оплачувану роботу порівняно з жінками, натомість жінки виконують на 73 хвилини більше часу на виконання неоплачуваної роботи, пов'язаної з домашнім побутом. Також виявлено, що жінки вдвічі більше часу витрачають на догляд за дітьми [662]. До того ж, матері часто беруть на себе роль керівника (планують і координують діяльність сім'ї) та водія, тому до їхніх обов'язків належить забезпечення транспортом, приготування їжі, узгодження графіків змагань, прання форми та виконання ролі громадських менеджерів спортивних команд [222; 293; 393]. Так, дослідження американських учених підтвердили, що, матері краще ніж чоловіки підтримують своїх дітей під час занять спортом. Однак, оскільки складно водночас задовольнити власні потреби й потреби дітей, то часто матері відчувають

психологічне напруження та стрес [527]. Відтак в останні роки в США спостерігається тенденція, що матері не планують власної кар'єри, не докладають зусиль для професійної самореалізації, обмежують своє соціальне життя з метою реалізації потреб дітей, які займаються спортом [293; 510].

Зважаючи на обсяги часу і зусиль, які батьки приділяють своїм дітям, що беруть активну участь у спорті, потерпає їхній здоровий спосіб життя. Це підтверджують результати дослідження К. Грундтнера-Коха (*C. Grundtner-Koch*) [416] та Д. Труссела (*D. Trussell*) [707]. Серед досліджень, які були проведені окремо серед працюючих матерів, виявлено, що участь їхніх дітей у спорті спричиняє дефіцит часу та перешкоджає їх власній участі у спортивному вдосконаленні [344].

На жаль, активні заняття шкільним спортом, вважають американські вчені, інколи призводять до нехтування сімейними традиціями [704; 707; 708]. Так, наприклад, ученим А. Чіркопом (*A. Chircop*) встановлено, що під час спортивних сезонів спільні сімейні обіди стають рідкістю, їх часто замінює звичка споживати фаст-фуди, що, зрозуміло, негативно позначається на здоров'ї членів родини [289].

Американськими вченими виявлений і негативний вплив занять спортом на подружнє життя деяких сімейних пар, позаяк батьки часто змушені жертвувати особистим і громадським часом, ставлячи інтереси дітей вище за власні [347; 431; 432; 707]. Особливо яскраво це проявляється у сім'ях, в яких діти займаються спортом на професійному рівні [562]. У дослідженнях, проведених П. Лаллі (*P. Lally*) і Г. Кером (*G. Kerr*), встановлено, що лише після завершення дитиною спортивної кар'єри, батьки починають відновлювати сімейні стосунки [495].

Важливу роль у соціалізації дитини, що займається шкільним спортом, крім батьків, відіграють брати та сестри. Цікавими видаються дослідження впливу послідовності народження та статі на спортивну активність дітей і вибір ними видів спорту [576]. Виявлено, що молодші діти наслідують своїх старших братів і сестер та обирають відповідні види спорту [311].

На думку, американського вченого Дж. Коте (*J. Cote*) у дітей, які не займаються спортом, може виникати почуття образи та ревнощів через нерівномірний розподіл уваги з боку батьків, а також спільного сімейного часу та бюджету. Тоді батьки, усвідомлюючи потенційний вплив спортивних занять однієї дитини на інших, докладають зусилля щодо уніфікованого розподілу сімейних ресурсів, але часто конфліктні ситуації не зникають. Вчений робить висновок: у родині, де здійснюється нерівномірний розподіл сімейних ресурсів, які здебільшого інвестуються у спортивний розвиток однієї дитини, створюються передумови виникнення дисгармонії у стосунках, конфліктних ситуацій та криз [311]. Крім того, дослідженнями було підтверджено, що, коли до дитини у родині ставляться як до майбутньої зірки спорту, відносини між нею та рідними братами і сестрами зазвичай стають напруженими, виникають протистояння, викликані невідповідністю поглядів і цілей [707]. Особливо складними ці стосунки спостерігаються в сім'ях, де молодші брати чи сестри досягали у спорті значного успіху. У таких випадках, діти часто покидають заняття спортом через порівняння своїх результатів із більш успішними родичами, молодшими за віком [267]. Відтак заняття шкільним спортом може як позитивно, так і негативно вплинути на родинні стосунки, призвести до дезорганізації сім'ї та її розпаду.

Як зазначалося у попередніх розділах, основною метою занять шкільним спортом є отримання задоволення, фізичний розвиток та підвищення психічних якостей учнів. Проте у США часто дитячі спортивні організації задля досягнення високих спортивних результатів керуються гаслом «перемога за будь-яку ціну» [236]. Тому в останні роки популярності набула освітня програма «Поважай спорт» («*Respect in Sport*»), мета якої полягає в підготовці батьків до формування у своїх дітей розумних очікувань від занять улюбленим видом спорту. Також одним із завдань програми є заохочення дітей і батьків бути фізично активними впродовж життя, акцентується увага на виборі тих видів спорту, які приносять задоволення, важливості набуття спортивних вмінь і навичок, вихованні командного духу тощо

[613]. Батькам, діти яких активно займаються різними видами спорту, рекомендується до початку спортивного сезону обов'язково взяти участь у цій освітній програмі.

Широкої популярності у США набули рекомендації для тренерів щодо позитивного впливу на дітей та молодь під час занять спортом. Так, зокрема, тренерам пропонується [267]: 1) ретельно розробити філософію та методику тренувального процесу; 2) розвивати конструктивні та дружні стосунки з юними спортсменами; 3) постійно проводити виховні бесіди з метою роз'яснення впливу цінностей на формування позитивних якостей особистості та життєвих навичок; 4) навчати юних спортсменів вмінню передачі життєвих навичок тим, хто не займається спортом.

Учені Дж. Коте (*J. Cote*), Л. Страхан (*L. Strachan*) і Дж. Фрейзер-Томас (*J. Fraser-Thomas*), які вивчали вплив батьків і тренерів на спортивний та соціальний розвиток дітей, надають такі рекомендації [314]:

1. Участь у шкільному спорті має обов'язково передбачати гармонійну взаємодію між учнівською молоддю та дорослими (проксимальні процеси).

2. Діти та молодь повинні мати можливість обирати улюблений вид спорту або продовжувати заняття на основі проксимальних процесів.

3. Необхідним є постійний моніторинг спортивного розвитку учнівської молоді як з боку тренерів, так і батьків.

4. Важливим є дотримання правил, розроблених Національною дослідницькою радою (*National Research Council*) та Інститутом медицини (*Institute of Medicine*), які спрямовані на формування життєвих навичок, а саме: а) безпека і зміцнення здоров'я; б) чіткі правила й очікування результатів; в) теплі стосунки і підтримка; г) можливості для конструктивної участі; д) функціонування позитивних соціальних норм; е) підтримка ефективності й автономності; є) сприятливі можливості для набуття життєвих навичок; ж) координація між сім'єю, школою і суспільством.

5. Шкільні спортивні програми мають бути розроблені та запроваджені з урахуванням принципу підтримки здоров'я впродовж життя.

6. Батьки і тренери відіграють вирішальну роль у дитячо-юнацькому спорті, тому необхідною є їхня відповідна підготовка, яка передбачає обов'язкове дотримання рекомендацій щодо фізичного розвитку дітей та молоді.

Американські вчені звертають увагу, що у більшості батьків пріоритетним завданням є досягнення дітьми високих спортивних результатів, а не отримання задоволення від занять спортом, фізичний розвиток і набуття життєвих навичок. Тому вчені рекомендують батькам обирати ті види шкільного спорту, де змагальність і суперництво є менш вираженими, особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку. Також обов'язковою умовою є поінформованість батьків про часові та фінансові витрати, адже участь їхніх дітей у шкільному спорті може викликати у членів сім'ї емоційні розлади, зумовити напруження й дисгармонію у стосунках, призвести до конфліктних ситуацій і криз [450; 728].

Рекомендується, щоб батьки були чесними перед собою в оцінці спортивних здібностей своєї дитини та розрахувати на спроможність здійснювати постійні фінансові інвестиції у спортивні захоплення [411]. При цьому важливо знайти баланс у житті, рівномірно розподіляючи увагу та час між усіма членами сім'ї, дбати про благополуччя інших дітей, незалежно від їхньої участі чи рівня спортивних досягнень [336]. З цією метою у США для батьків, діти яких активно займаються різними видами спорту, організуються спеціальні тренінги та семінари. На заняттях розглядаються спеціальні рекомендації для батьків, розроблені Олімпійським комітетом США та національними федераціями з видів спорту. Звертається увага, що дотримання дорослими цих рекомендацій дозволить створити у сім'ї дружню атмосферу, а юним спортсменам – отримувати позитивні емоції від занять улюбленим видом спорту, зміцнювати здоров'я, формувати важливі цінності та життєві навички. Зокрема, у цих рекомендаціях зазначається наступне:

«1) уявіть можливий шлях спортивного розвитку своєї дитини та визначте, на якому етапі вона знаходиться з урахуванням віку та розвитку;

2) надайте дитині можливість (як мінімум до 12 років) спробувати себе в різних видах спорту, щоб сприяти підвищенню її грамотності в галузі фізкультурної освіти і спорту та переконатися в тому, що вона знайшла той вид спорту, заняття яким приносять їй задоволення;

3) заохочуйте заняття різними видами спорту та рухової активності, а також перехресні тренування, щоб уберегти дитину від емоційного вигорання або отримання травм у результаті перенапруги;

4) заохочуйте дитину до спортивного зростання і підвищення спортивної майстерності, а не до високих спортивних досягнень і перемог на змаганнях;

5) надайте дитині можливість займатися руховою діяльністю, яка відповідає її віковим і психофізіологічним особливостям, щоб забезпечити нормальне формування організму і розвиток навичок, перш ніж перейти до збільшення обсягу фізичного навантаження при підготовці до змагань;

б) щотижня контролюйте обсяг тренувального навантаження і тривалість занять своєї дитини, стежте за тривалістю відпочинку й відновлення фізичних кондицій;

7) цікавтеся у тренерів їхньою думкою щодо змін у фізичному розвитку своєї дитини, а не в досягненні високих спортивних результатів;

8) підтримуйте та заохочуйте прагнення своєї дитини отримувати задоволення від занять спортом і рухової активності» [1, с. 75].

Незважаючи на значну кількість опублікованих рекомендацій, організацію спортивними асоціаціями численних тренінгів, семінарів, круглих столів для усіх зацікавлених сторін, доводиться констатувати, що шкільному спорту як основі професійного спорту, крім позитивних аспектів притаманні й негативні. Вивчення американського досвіду з подолання означеної проблеми корисне з огляду на необхідність вдосконалення системи фізичного виховання та спорту в Україні.



В останні роки в засобах масової інформації США широко обговорюється проблема впливу занять шкільним спортом на навчання, виховання і розвиток дитини. Так, газетою «Нью-Йорк Таймс» були організовані широкі дискусії щодо пошуку балансу та гармонії між заняттями шкільним спортом й особистим життям дитини. Одні фахівці наголошували, що заняття спортом стають надмірно серйозною діяльністю для американських дітей, адже значна увага надається участі у змаганнях і здобуттю перемог. Натомість інші фахівці наполягали, що заняття спортом – це найкращий шлях, щоб прищепити молоді такі важливі цінності, як дисципліна й уміння працювати в команді, незамінні для досягнення успіху в сучасному суспільстві [269].

На основі аналізу значної кількості досліджень, американськими вченими створена модель фізичного розвитку та участі дітей і молоді у спорті (DMSP), згідно з якою юні спортсмени віком від 6 до 18 років мають змогу обрати один із трьох напрямів: 1) участь у спорті з рекреаційною метою та без вибору спортивної спеціалізації; 2) участь у пробних заняттях із різних видів спорту з подальшою спортивною спеціалізацією в підлітковому віці; 3) рання спеціалізація, коли юний спортсмен інтенсивно та цілеспрямовано займається обраним видом спорту з професійною метою [312].

З'ясовано, що в останні роки шкільні спортивні програми в США здебільшого зорієнтовані на заохочення учнів до ранньої спеціалізації. Ця обставина змушує дітей та молодь активно займатися лише одним, обраним видом спорту з метою отримання швидких перемог у змаганнях і подальшої участі в університетському або професійному спорті вищих досягнень. Проте, як свідчать численні наукові дослідження, така нині поширена практика має певні негативні наслідки. Американські вчені визнають, що старший підлітковий вік є найбільш оптимальним для вибору спортивної спеціалізації, що зумовлено особливостями психофізіологічного розвитку [228; 313; 535]. Натомість рання спеціалізація учнів неповної середньої школи (*middle schools*) та велика кількість інтенсивних

тренувань часто супроводжується отриманням спортивних травм і психологічних розладів [478; 543]. Так, вчені А. Готтхалк (*A. Gottschalk*) і Дж. Андріш (*J. Andrish*) стверджують, що інтенсивні заняття спортом є основною причиною дитячих травм. Так, згідно зі статистичними даними, у 2010 р. понад 2 млн. учнів отримали травми у процесі занять шкільним спортом [407].

Фахівцями класифіковано два основні види травм, які отримують школярі у процесі занять спортом: 1) травми, отримані внаслідок інтенсивних тренувань; 2) травми і пошкодження, отримані внаслідок зіткнень під час гри або нанесені під час єдиноборств. Травми, пов'язані з інтенсивним тренуванням, є більш небезпечними, адже можуть викликати тривалу перерву у заняттях або ж учень змушений повністю припинити заняття спортом. Найбільш поширеними травмами є переломи, остеохондрит, деякі апофізальні травми, які виникають в результаті однотипних повторювальних вправ. Найчастіше такі травми пов'язані з надмірним тренувальним процесом, а також залежать від виду спорту [342; 581; 601]. Так, учні під керівництвом професора Д. Тейсена (*D. Theisen*) провели низку довготривалих досліджень і з'ясували, що показники травматизму в спортсменів підліткового віку, які займаються командними видами спорту, є значно вищими, ніж у тих, які захоплюються індивідуальними видами спорту. Відтак сьогодні у середовищі фахівців із спорту панує думка, що рання спеціалізація юних спортсменів, незалежно від обраного виду спорту, значно збільшує ризик травмування та виникнення, пов'язаних з цим хвороб, тому вони рекомендують учням займатися декількома видами спорту залежно від уподобань [342].

Американськими вченими встановлена пряма кореляція між кількістю занять у спортивних секціях, ранньою спеціалізацією та зростанням випадків травмування школярів [474]. Ці дані були підтверджені американською академією педіатрії на основі опитування 1200 учнів віком 8 – 18 років, які вдвічі більше займалися спортом, ніж їх ровесники. Зокрема вони встановили, що основною причиною отримання учнями травм є інтенсивність тренувань, а відтак спостерігаються

фізичні та психологічні перевантаження та втома, зумовлені недостатністю часу, відведеного на відпочинок та відновлення сил [517]. Під час опитування учні зазначали, що сплять в середньому 5,5 – 6 годин, що звісно недостатньо для відновлення фізичних кондицій. У зв'язку з цим, американськими вченими було введено до наукового обігу поняття «понаднормова травма» як така, що пов'язана з «понадплановою фізичною діяльністю без достатнього часу для відпочинку і відновлення, у тому числі між тренуваннями, змаганнями та тренувальними зборами» [517, с. 309].

Крім травм, зумовлених інтенсивною підготовкою в обраному виді спорту, значне занепокоєння у вчених США викликають травми голови, зокрема струс головного мозку. Особливо критична ситуація спостерігається у таких командно-ігрових видах спорту, як хокеї та регбі. За даними Інституту медицини (*Institute of Medicine*), у спортсменів щорічно фіксується 3,8 млн. струсів головного мозку, спричинених травмами голови [664]. Медичні працівники зазначають, що 25 – 30% усіх легких черепно-мозкових травм у дітей та підлітків віком 5 – 14 років – це травми спортивного походження або пов'язані з падінням із велосипеда. Приблизно 15 % спортивних травм із подібною симптоматикою спостерігається в учнів старших класів [664].

Ученими доведено, що молодь перебуває у більшій зоні ризику отримати струс головного мозку, ніж інші верстви населення [610]. Крім того, молодим людям зазвичай необхідно більше часу, ніж дорослим, для посттравматичного відновлення здоров'я. Як виявлено, струс мозку головного мозку знижує когнітивні функції, спричиняючи часткову або й повну втрату пам'яті. Множинні струси головного мозку, отримані в дитячому чи юнацькому віці часто призводять до довгострокових нейродегенеративних захворювань на кшталт хронічної енцефалопатії, хвороби Альцгеймера та ін. Крім того, наслідки струсів впливають на якість життя молодої людини, її здатність виконувати щоденні функції, пов'язані з навчанням, виконанням побутових обов'язків, самообслуговуванням, [661].

Оприлюднення результатів зазначених досліджень поставили перед керівниками молодіжних спортивних організацій завдання з розроблення спеціальних програм посттравматичного повернення дітей і підлітків у спорт. Крім того, були внесені зміни до законодавства США щодо запобігання та відповідальності за нанесення учням спортивних черепно-мозкових травм. Так, зокрема, програма «Повернись у спорт» («*Return to Sports*») містить низку рекомендацій, які травмований учень повинен поетапно виконувати перш ніж повернутися до тренувань, а також пропонує заходи з роз'яснення юним спортсменам, батькам і тренерам наслідків від травм головного мозку [448; 449].

Як зазначають фахівці у галузі спорту, програма «Повернись у спорт» хоча і є важливим кроком щодо розв'язання цього серйозного питання, проте вона здебільшого має не профілактичний, а декларативний характер [430]. Із цього приводу Г. Харвей (*H. Harvey*) зазначає, «незважаючи на те, що у 44 штатах США прийняті закони щодо запобігання та відповідальності за спортивні травми головного мозку, вони, на жаль, спрямовані не на первинну профілактику, а на послідовність виконання правильних дій тренерами і батьками після отримання дитиною черепно-мозкової травми та зменшення ризику виникнення наступних хронічних захворювань [430].

Учені й фахівці в галузі охорони здоров'я вважають, що сьогодні потребує вдосконалення законодавча база та зміна ігрових правил, щоб контактні види спорту стали більш безпечними та менш травматичними [321; 474]. Так, зокрема, американськими фахівцями у галузі шкільного спорту було запропоновано й обґрунтовано необхідність зміни початку занять певними контактними видами спорту, зокрема хокеєм [474]. Відтак представники Американської академії педіатрії (*American academy of pediatrics*) рекомендували набирати у хокейні команди підлітків, які досягнули 15-річного віку [321]. Однак, незважаючи на ці застереження та рекомендації, більшість хокейних асоціацій Північної Америки й

далі не дотримуються цієї норми, набираючи у спортивні команди 12 – 13-річних гравців [449].

Іншою не менш важливою проблемою є вплив занять шкільним спортом на харчування юних спортсменів і дотриманням ними контролю ваги. Здорове та збалансоване харчування має особливе значення для усіх молодих людей, а особливо для юних спортсменів [315; 568Error! Reference source not found.]. Проте нещодавно у США з'явилися дослідження, які доводять, що спортивні тренування, за певних умов, можуть негативно впливати на вибір харчових продуктів спортсменами та членами їх сімей. Так, А. Кірकोпом (*A. Chircop*) було опитано 47 сімей, в яких діти систематично займаються різними видами спорту. У ході дослідження встановлено, що у таких сім'ях через брак часу в зв'язку з інтенсивністю занять дітей у спортивних секціях, родина зазвичай споживає «швидку їжу», акцентуючи більше уваги на фізичній активності, ніж здоровому харчуванні [289].

Опитавши понад 1,4 тис. юних спортсменів Д. Томлін (*D. Tomlin*) та ін. виявили, що вони харчуються продуктами, які містять більшу кількість жирів, аніж діти, що не займаються спортом [700]. Інша група американських учених, проаналізувавши значну кількість статистичних даних, з'ясували, що учні-спортсмени порівняно зі своїми однолітками мають звичку частіше споживати їжу з фаст-фуду і підсолоджені газовані напої, ніж фрукти, овочі та молоко. Проте, зважаючи на високий рівень фізичної активності, їхній індекс маси тіла (*Body Mass Index – BMI*) залишається достатньо низьким [558].

Важливою проблемою є контроль ваги тіла відповідно до виду спорту. Дослідження показують, що юні спортсмени часто нехтують правилами здорового харчування і намагаються скинути зайву вагу, зменшуючи кількість випитої рідини й обмежуючи себе у певних продуктах харчування [558]. Особливо це яскраво проявляється у тих видах шкільного спорту, де результат напряму залежить від ваги тіла спортсмена – важка атлетика, бокс, боротьба, регбі тощо [580]. Фахівцями

встановлено, що 85% юних спортсменів, види спорту яких пов'язані з ваговими категоріями, зменшували зайву вагу, натомість серед спортсменів, що займаються спортивними іграми з м'ячем, цей відсоток коливається в межах від 29 % до 58 % [388].

Дослідження дозволили американським ученими об'єднати види спорту, пов'язані з дисбалансом у споживанні харчових продуктів, у три групи: 1) види спорту, де враховується вага спортсмена під час класифікації (наприклад, бокс, боротьба); 2) види спорту, де вага або невисокий зріст має важливе значення для досягнення успіху (наприклад, біг на довгі дистанції, велосипедний спорт); 3) види спорту, в яких гармонізовані суб'єктивна оцінка й естетичні ідеали (наприклад, фігурне катання, гімнастика, синхронне плавання) [433].

Крім того, вченими встановлено, що початок занять фігурним катанням і гімнастикою до настання статевої зрілості провокує у дівчат високий ризик розладів харчової поведінки і виникнення аменореї. Так, загальна кількість дівчаток-спортсменів, які мають розлади харчової поведінки, коливається у межах 20 % – 26 % [274], а частота виникнення менструальної дисфункції зустрічається у близько 40 % [714] і може досягати 65 % залежно від виду спорту, обсягу й інтенсивності фізичних навантажень [554].

Отож, учасники шкільного спорту вищих досягнень, підлягають більш високому ризику розвитку розладу харчової поведінки, аніж їхні однолітки, які не беруть участі у подібних змаганнях. Як констатує С. Братланд-Санда (*S. Bratland-Sanda*), наслідки харчового дисбалансу можуть мати довгостроковий характер і вплинути як на зниження спортивних результатів, так і погіршення загального стану здоров'я юних спортсменів [252].

В останні роки чимало наукових розвідок у США присвячені вивченню впливу занять спортом на психічне здоров'я, позаяк воно викликає значну стурбованість суспільства через збільшення кількості депресивних станів і суїцидальних випадків у дітей та молоді [444]. Нами виявлені дослідження, які

пов'язують участь у спорті з благополуччям (*well-being*), що трактується як високий рівень емоційного, психологічного та соціального стану людини [483]. На основі результатів багаторічних досліджень американськими ученими було зроблено висновок, що заняття командно-ігровими видами спорту зменшують симптоматику неблагополуччя і позитивно впливають на підвищення емоційно-психологічного стану та самооцінки юних спортсменів [571]. Також встановлено, що рівень благополуччя залежить від обсягу часу, який відводиться для занять шкільним спортом. Так, у дитини-підлітка, що займається спортом більше ніж 14 годин у тиждень, рівень благополуччя починає поступово знижуватися [534]. Схожі результати отримані і серед дорослих спортсменів: тривалі й інтенсивні заняття спортом негативно впливають на психічне здоров'я й емоційний стан [261].

У дослідженнях щодо взаємозв'язку між заняттями шкільним спортом, палінням, вживанням алкоголю та наркотичних речовин також виявлена певна взаємозалежність. У переважній більшості підлітки, які систематично займаються у спортивних секціях, значно менше залежні від нікотину, алкоголю та наркотиків ніж ровесники, що не займаються спортом або беруть участь лише у неформальній спортивно-рекреаційній діяльності. Ці дані дають підставу констатувати, що участь у спорті не обов'язково спричиняє вживання підлітками алкоголю, але певне спортивне середовище може сприяти цьому [727]. Крім того, встановлено, що учнівська молодь, яка активно займається командними видами спорту (хокей, футбол, баскетбол, регбі та ін.) частіше вживає алкоголь порівняно зі своїми ровесниками, що займаються видами спорту з високим рівнем витривалості (біг, ковзанярський спорт, плавання, бокс, боротьба, гімнастика) [727]. Існують й інші наукові дослідження, які підтверджують факти вживання підлітками-спортсменами наркотичних і фармакологічних препаратів, що посилюють дію психічних й анаболістичних процесів, однак вони мають спорадичний характер [420].

Важливою проблемою в США є виникнення у дітей та молоді, які активно займаються спортом задля досягнення високих результатів, фізичної або

психологічної перенапруги та перевтоми, через що вони часто покидають спорт [618]. Як правило, перевтома у юних спортсменів характеризується втратою мотивації, відсутністю задоволення, зниженням продуктивності, високим рівнем сприймання стресу та занепокоєння, порушеннями настрою, пов'язаними з реакцією на тренування і недостатнім відновленням [402]. Так, учені встановили, що у близько 9 % дітей-спортсменів високого класу виникає перевтома [418]. Причому в юних спортсменів із ранньою спеціалізацією це явище спостерігається частіше, ніж у тих, які до настання підліткового віку займалися різними видами спорту [668]. Отримані результати підтверджують дані Дж. Коте (*J. Cote*) про те, що раннє залучення до спортивної діяльності, може бути обтяжливим для юного спортсмена, що в підсумку може знизити внутрішню мотивацію до продовження занять спортом [716].

Найважливішим компонентом формування внутрішньої мотивації, на думку Д. Меркель (*D. Merkel*) [535], є отримання дітьми задоволення від занять спортом, тому коли вони перестають бути лише розвагою, юні спортсмени часто покидають тренування. Крім того, на формування мотивації до занять спортом американської молоді впливає мікроклімат у колективі та ставлення тренерів і батьків. Згідно з «Теорією досягнення мети», автором якої вважають Дж. Ніколса (*J. Nicholls*), мікроклімат у команді може бути спрямований як на виконання спільних завдань, так і мати его-орієнтований характер. Перший характеризується тим, що юний спортсмен відчуває заохочення і визнання іншими членами команди, тому співпраця сприятливо впливає на кінцевий результат, адже кожен учасник відіграє важливу роль у досягненні спільного успіху. Натомість, якщо в команді превалює его-орієнтований клімат, коли цінують і визнають спортивні результати лише окремих її членів, то в інших – зникає мотивація до перемоги [563].

Важливу роль у створенні мотиваційного мікроклімату в командно-ігрових видах спорту відіграють тренери і батьки. «Коли юні спортсмени відчувають, що тренер сприяє створенню позитивної атмосфери й емоційно налаштовує на



досягнення високого результату, такий підхід однозначно сприяє задоволенню психоемоційних потреб усіх членів команди» [482]. Окрім того, важливим індикатором рівня задоволення та мотивації у юних спортсменів є якість взаємовідносин із батьками. Особливо негативний вплив виявляється, коли батьки очікують від своїх дітей надто високих результатів, формуючи у них усвідомлення «перемоги за будь-яку ціну». Такий вплив із боку батьків збільшує стрес і знижує ступінь задоволеності юних спортсменів від занять спортом [501].

Отже, в США сім'я, як мала соціальна група, що пов'язана відносинами взаємодопомоги і взаємною відповідальністю, першочергово впливає на формування гармонійної особистості та соціалізації дитини. З'ясовано, що ключовим чинником прилучення дітей до занять спортом є прихильність батьків до цього виду суспільної діяльності. Однак, американські вчені звертають увагу, що у більшості батьків пріоритетним завданням є досягнення дітьми високих спортивних результатів, а не отримання задоволення від занять спортом, фізичний розвиток, формування цінностей та набуття важливих життєвих навичок. Тому вчені рекомендують батькам обирати ті види шкільного спорту, де змагальність і суперництво є менш вираженими, особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку.

З'ясовано, що розширення обов'язків, надмірне прагнення батьків задовольнити зростаючі потреби дитини у заняттях різними видами спорту можуть негативно позначитися на сімейних стосунках, вплинути на емоційно-психологічну атмосферу в сім'ї. Крім фінансових витрат, члени сім'ї юного спортсмена часто змушені витрачати особистий час на різноманітні поїздки з командою, волонтерську діяльність, збирання коштів тощо. Відтак заняття спортом однієї дитини встановлює життєвий розпорядок для усієї родини. Особливо складна емоційна ситуація спостерігається у сім'ях, де виховується декілька дітей, які активно займаються різними видами спорту.

Із метою усунення деструктивних взаємин у сім'ї американськими вченими розроблена освітня програма «Поважай спорт» («*Respect in Sport*»), яка набула широкої популярності. Мета цієї програми полягає в підготовці батьків до формування у своїх дітей розумних очікувань від занять спортом. У ній надаються рекомендації щодо заохочення дітей і батьків бути фізично активними впродовж життя, акцентується увага на виборі видів спорту, які передовсім приносять задоволення, важливості набуття різних спортивних вмінь і навичок, виховання командного духу, життєвих навичок, сімейних і суспільних цінностей тощо.

Встановлено, що в останні роки шкільні спортивні програми в США здебільшого зорієнтовані на заохочення учнів до ранньої спеціалізації у спорті. Ця обставина змушує дітей та молодь активно займатися лише одним видом спорту з метою отримання швидких результатів і подальшої участі в університетському або професійному спорті вищих досягнень. Натомість рання спеціалізація учнівської молоді й інтенсивний тренувальний процес часто супроводжується отриманням спортивних травм і психоемоційних розладів, які пов'язані з перенапругою та перевтомою. З метою швидкого посттравматичного повернення дітей і підлітків до спортивних занять у США запроваджуються ефективні реабілітаційні програми на кшталт «Повернись у спорт» («*Return to Sports*»).

## Висновки до четвертого розділу

З'ясовано, що шкільний спорт – це не лише організована за певними правилами фізична діяльність у школі та поза її межами, спрямована на досягнення максимально можливих спортивних результатів, а передовсім системний навчально-виховний процес формування у юних спортсменів загальнолюдських й особистісних цінностей та життєвих навичок, важливих для успішної самореалізації у дорослому житті. Життєві навички, як набута здатність до адаптивної і позитивної поведінки, допомагають учням ефективно долати проблеми, приймати обґрунтовані рішення, досягати успіху в різних ситуаціях, що виникають у школі, вдома чи своєму районі, проектувати своє життя та майбутню кар'єру. Ці навички можуть бути поведінковими (вміння спілкуватися з ровесниками та дорослими), пізнавальними (вміння приймати ефективні рішення), міжособистісними (вміння бути наполегливими) або внутрішньоособистісними (вміння ставити цілі й успішно їх досягати).

Підтверджено, що саме життєві навички, які формуються у процесі занять шкільним спортом, допомагають учням досягнути успіху не лише в обраному виді спорту, а й поза його межами – у школі, громаді, суспільстві загалом. Аналіз шкільної практики і наукових праць показує, що у процесі занять шкільним спортом в американських учнів формуються такі життєві навички, як: тайм-менеджмент (управління часом); повага до інших; командна робота; комунікація; діяльність під психологічним тиском; сприйняття критики; завзятість і наполегливість; цілеспрямованість; упевненість у власних силах; самовідданість; конкурентоспроможність; здоровий спосіб життя; лідерство.

Спортивно-освітня практика в США підтверджує популярність та ефективність таких шкільних спортивних програм і проєктів, спрямованих на формування в учнівської молоді життєвих навичок і суспільних цінностей як: «Навчання відповідальності засобами рухової активності» («*Teaching Responsibility*

*through Physical Activity*»), «Спорт для сприяння освіти та відпочинку» («*Sports United to Promote Education and Recreation*» – SUPER), «Перша лунка» («*The First Tee*»), «Розумно грати» («*Play it Smart*»), «Навчання на основі пригод» («*Adventure-based learning*»), «Тренер» («*Coach*»), «Трансформаційні пригоди з конем» («*Transformational Adventures with the Horse*»), Нотах Бегай III (*Notah Begay III* – NB3).

Аналіз результатів досліджень американських учених показав, що заняття шкільним спортом є одним із потужних засобів формування в американських учнів громадянських цінностей, характерних для демократичного суспільства, що ґрунтуються на визнанні людської гідності. З'ясовано, що громадянські цінності, виступаючи регуляторами соціальної поведінки, визначають цілі діяльності людини та за своєю суттю є демократичними, тобто виражають фундаментальні демократичні ідеї та принципи. Основна функція громадянських цінностей полягає у перетворенні об'єктивних імперативів соціальної діяльності (зокрема, шкільного спорту) на суб'єктивні цілі, мотиви дій та вчинки.

Підтверджено, що шкільний спорт, виступаючи регулятором соціальної поведінки, спрямований на формування у школярів: по-перше, почуття свободи вибору (наприклад, виду спорту, тренера, умов, розкладу занять тощо); по-друге, плюралізму думок, дій, орієнтацій, оцінок; по-третє, терпимості та толерантності (міжособистісної, міжрасової, релігійної, політичної та ін.); по-четверте, відкритості та готовності до співпраці та командної взаємодії; по-п'яте, поваги до особистості, її свідомого та вільного вибору. Крім названих вище, нами виділені ще й громадянські цінності, які формуються засобами шкільного спорту: 1) суспільне благо, яке полягає в розумінні пріоритету суспільних цінностей спорту, школи та місцевої громади на базі тісної співпраці з метою отримання користі усіма суб'єктами цієї взаємодії; 2) рівність і справедливість, які передбачають однаковий розподіл тягаря проблем між школою, місцевою громадою, адміністрацією освітнього округу та федеральним урядом; 3) патріотизм, змістом якого є любов,

прихильність до своєї спортивної команди, школи, місцевої громади, країни загалом, їх уславлення високими спортивними досягненнями; 4) правдивість, як схильність до висловлення правди, передбачає готовність завжди вчиняти, зважаючи на моральні принципи та діяти відповідно до своїх переконань, спортивних норм і правил.

Численні наукові розвідки американських учених (П. Гордон-Ларсон, Дж. Гріз, С. Клейтман, Х. Марш, М. Нельсон, Д. Холар, Р. Шефард та ін.) підтверджують прямий зв'язок між заняттями шкільним спортом й розвитком когнітивних вмінь, академічною успішністю, класною поведінкою, позитивним ставленням учнів до навчання, вдосконалення психофізичних і соціальних якостей особистості.

З'ясовано, що сім'я в США, як мала соціальна група, пов'язана відносинами взаємодопомоги та взаємною відповідальністю, першочергово впливає на формування гармонійної особистості та соціалізації дитини. Встановлено, що ключовим чинником прилучення дітей до занять спортом є прихильність батьків до цього виду суспільної діяльності. Однак, американські вчені звертають увагу, що у більшості батьків пріоритетним завданням є досягнення дітьми високих спортивних результатів, а не отримання задоволення від занять спортом, фізичний розвиток, формування цінностей та набуття важливих життєвих навичок. Тому батькам рекомендується обирати ті види шкільного спорту, де змагальність і суперництво є менш вираженими, особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку.

Доведено, що розширення обов'язків, надмірне прагнення батьків задовольнити зростаючі потреби дитини у заняттях різними видами спорту можуть негативно позначитися на сімейних стосунках, вплинути на емоційно-психологічну атмосферу в сім'ї. Крім фінансових витрат, члени сім'ї юного спортсмена часто змушені витрачати особистий час на різноманітні поїздки з командою, волонтерську діяльність, збирання коштів тощо. Відтак заняття спортом однієї

дитини встановлює життєвий розпорядок для усієї родини. Особливо складна емоційна ситуація спостерігається у сім'ях, де виховується декілька дітей, які активно займаються різними видами спорту.

Із метою усунення деструктивних взаємин у сім'ї вченими Ш.Кенеді, У.Макнейл розроблена освітня програма «Поважай спорт» («*Respect in Sport*»), яка набула в США широкої популярності. Її мета полягає в підготовці батьків до формування у своїх дітей розумних очікувань від занять спортом.

Підтверджено, що в останні роки шкільні спортивні програми в США здебільшого зорієнтовані на заохочення учнів до ранньої спеціалізації у спорті. Ця обставина змушує дітей та молодь активно займатися лише одним видом спорту з метою отримання швидких перемог у змаганнях і подальшої участі в університетському або професійному спорті вищих досягнень. Як наслідок, рання спеціалізація й інтенсивний тренувальний процес часто супроводжується отриманням дітьми спортивних травм і психоемоційних розладів, які пов'язані з перенапругою та перевтомою. З метою швидкого посттравматичного повернення дітей і підлітків до спортивних занять у США діє ефективна реабілітаційна програма «Повернись у спорт» («*Return to Sports*»).

Визначено шляхи формування в учнівської молоді США системи цінностей засобами шкільного спорту. До них відносять насамперед такі, як: реалізація спортивних програм і проєктів, неперервність занять з фізкультурної освіти та шкільного спорту, забезпечення міжпредметних зв'язків, організація масових спортивних заходів із залученням видатних спортсменів; взаємодопомога і взаємовідповідальність школи, батьків, громадських спортивних організацій тощо.

Основні положення четвертого розділу дисертації відображені у публікаціях [12; 24; 146; 147; 148; 158; 165; 166; 168; 185; 191; 192; 194 205].

## РОЗДІЛ 5

### СПОРТ ЯК ЦІННІСТЬ: КРОС-КУЛЬТУРНЕ ПОРІВНЯННЯ УЯВЛЕНЬ В УКРАЇНІ І США

Із метою виявлення спільних і відмінних тенденцій у розумінні та дотриманні цінностей спорту, нами проведено порівняльне дослідження, результати якого закладають наукове підґрунтя для прояву різноманітних освітніх ініціатив з метою популяризації та збільшення участі населення України у заняттях спортом, розширення розуміння потенціалу занять спортом, зокрема шкільним, для формування цінностей у дітей та молоді.

Антидопінговою агенцією («*Anti-Doping Agency*») упродовж 2009 – 2010 рр. в США було проведене масштабне дослідження «Що означає спорт в Америці: дослідження його ролі у суспільстві» («*What Sport Means in America: A Survey of Sport's Role in Society U.S.*»), мета якого полягала у з'ясуванні: 1) рівня участі американців у заняттях спортом в національному розрізі; 2) значення спорту в формуванні цінностей; 3) проблем, з якими стикаються під час занять спортом; 4) причин, які вплинули на початок та припинення занять спортом; 5) основних спонукальних мотивів до занять спортом.

Звісно, здійснення такого глобального дослідження в США зумовлене важливим місцем, роллю та значенням спорту, у тому числі й шкільного, в житті американського суспільства. Більшість американців вважають, що саме «шкільний спорт найкраще формує характер дитини, сприяє вихованню гідності, чесності, поваги, самовідданості, командного духу, цілеспрямованості у досягненні поставленої мети. Заняття шкільним спортом трансформуються у стосунки в класі, а згодом й у діловий світ, вносять величезний вклад у формування культури громадян Америки» [725, с. 3]. Визнаючи спорт цінним національним надбанням, американські фахівці визнають й певні проблеми, пов'язані з ним. Передовсім це стосується надання пріоритетного значення спортивним перемогам, заради яких

спортсмени порушують регламент, норми, правила, шкодять власному здоров'ю, вживаючи фармакологічні речовини тощо. Тому представники антидопінгової агенції, зважаючи на те, що спорт відіграє надзвичайно важливу роль у житті американського суспільства, закликають «нівелювати посталі виклики, які можуть призвести до руйнування його високих цінностей і чеснот» [725].

Відтак для кращого розуміння ролі та значення спорту в американському суспільстві, а також із метою виявлення ставлення населення до спортивної етики та цінностей, що формуються засобами спорту, було проведене масштабне анкетне опитування, в якому взяло участь 8 934 респонденти, поділені на п'ять груп:

1. Дорослі віком від 18 до 64 років ( $n = 4443$ ). Ці особи були відібрані з загальної популяції, при цьому використовувалися дані перепису населення США, що можна вважати представницькою вибіркою генеральної сукупності населення країни.

2. Дорослі, які є членами керівних органів національних спортивних організацій ( $n = 370$ ), а також дорослі, що активно займається спортом, батьки, діти яких займаються шкільним спортом, спортивні функціонери та волонтери.

3. Тренери, які є членами керівних органів національних спортивних організацій ( $n = 193$ ).

4. Учителі середніх і старших шкіл ( $n = 201$ ), які були відібрані через програму «Відкриття освіти» («*Discovery Education*») методом телефонного опитування. При цьому вчителі пропорційно представляли різні штати країни: північного сходу – 23 %, середнього заходу – 20 %, півдня – 23 % та заходу – 24 %.

5. Учні різної вікової категорії (8 – 17 років) та участі в спорті:

а) учні, які беруть активну участь в шкільному спорті, займаються у спортивних клубах за межами школи, а також у різних заходах неофіційних спортивних організацій ( $n = 2263$ );

б) учні, які є членами офіційних спортивних організацій або національних ліг ( $n = 646$ );



в) учні, які спорадично або зовсім не займаються спортом ( $n = 681$ ).

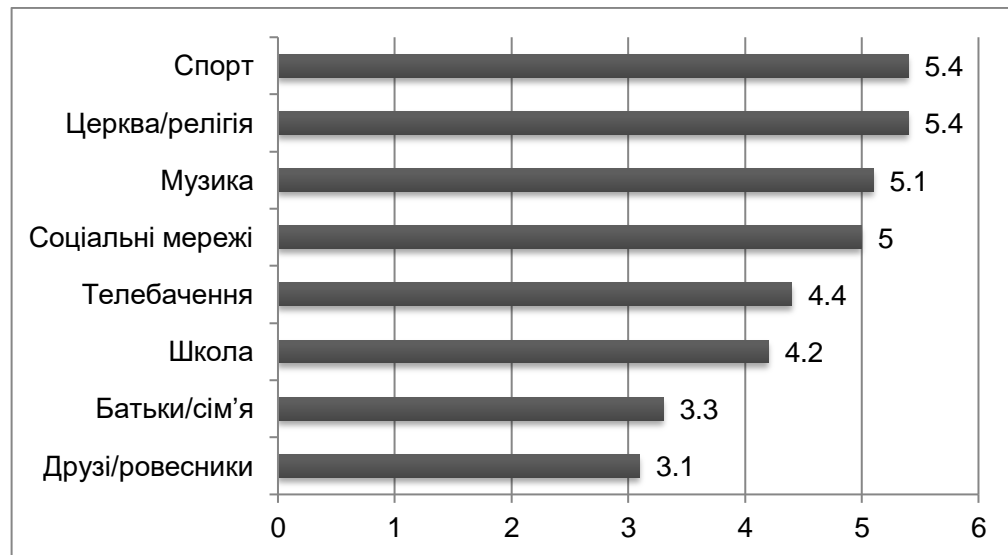
Об'єктами для порівняння у нашому дослідженні стали лише респонденти, які представляли: 1) першу групу (дорослі віком від 18 до 64 років); 2) з другої групи – лише батьки, діти яких активно займаються спортом; 3) з п'ятої – діти, які беруть активну участь у шкільному спорті. Інші репрезентовані вище категорії респондентів нами не опитувалися, оскільки це не було завданням нашого дослідження. Загалом в організованому нами опитуванні взяли участь 500 дорослих віком від 18 до 64 років (вчителі, тренери, батьки, професійні спортсмени тощо), з них: 196 чоловіків і 304 жінки та 336 учнів віком від 8 до 17 років.

Наголосимо, що у проведеному дослідженні нами до уваги бралися лише питання з американського опитувальника, які дозволяли з'ясувати уявлення респондентів про роль та значення спорту, а також його вплив на формування цінностей особистості. Розроблені нами анкети (окремо для дорослих і дітей) відповідали загальноприйнятим принципам побудови, структурі та змісту подібних опитувальників. Структура анкети містила звернення, «паспортичку» (анкетні дані) та основну частину (питання).

Проведення цього опитування в Україні та зіставлення з отриманими результатами американських дослідників дали змогу провести крос-культурний аналіз уявлень дорослих і дітей обох країн щодо впливу шкільного спорту на формування цінностей як основи життєвого вибору й успішної самореалізації особистості.

## 5.1 Уявлення дорослого населення про спорт і його цінності в Україні та США: порівняльний аналіз

Перші запитання в анкеті для дорослих стосувалися визначення їхнього уявлення щодо потенційного та фактичного впливу соціальних інституцій, у тому числі занять спортом, на формування і розвиток ціннісної сфери учнів (див. додаток В). Спочатку респондентів обох країн попросили відповісти на таке питання: «Відзначте за важливістю соціальні інституції, які, на вашу думку, фактично впливають на сучасну молодь (1 – найбільший вплив, 8 – найменший вплив)».

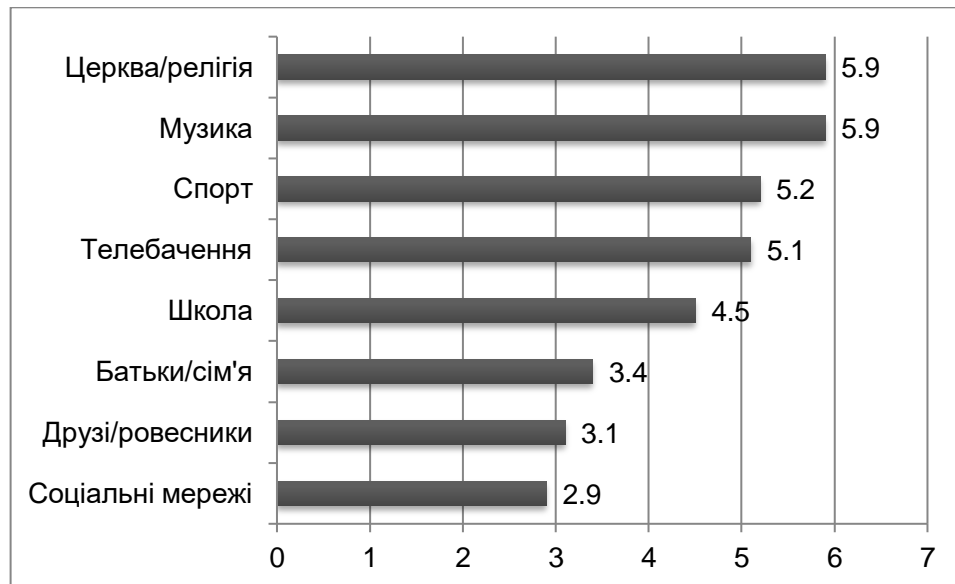


**Рис. 5.1 Фактичний вплив соціальних інституцій на учнів у США [725, с. 12, рис. 4]**

Як видно з рис. 5.1, дорослі громадяни США вважають, що із зазначених восьми інституцій на їхніх дітей найбільше впливають друзі (середнє місце – 3,1), сім'я (середнє місце – 3,3), школа (середнє місце – 4,2), телебачення (середнє місце – 4,4), соціальні мережі (середнє місце – 5), музика (середнє місце – 5,1), і, на жаль, власне спорт і церква (релігія) отримали найменше визнання з підтримкою, яка в середньому посідає 5,4 місце [725].

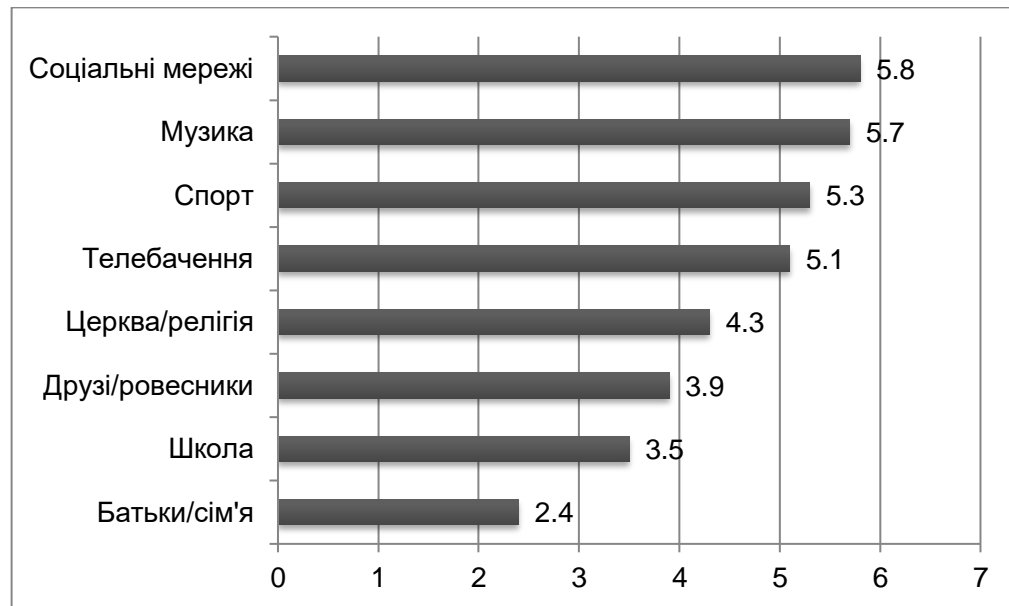
Думки громадян України щодо фактичного впливу різних інституцій на дітей дещо відрізнялися від американських (рис. 5.2). Так, дорослі вважають, що найбільший вплив на дітей здійснюють соціальні мережі (середнє місце – 2,9), друзі (середнє місце – 3,1) та батьки (середнє місце – 3,4). Четвертий ранг займає вплив школи (середнє місце – 4,5), далі – телебачення (середнє місце – 5,1) і спорт (середнє місце – 5,2). Останні рангові місця дорослі відвели музиці та церкві (середнє місце – 5,9).

Таким чином, як свідчить аналіз відповідей респондентів, дорослі обох країн вважають, що спорт має недостатньо значний фактичний вплив на дітей та молодь, посівши відповідно останнє місце в США та передостаннє – в Україні.



**Рис. 5.2. Фактичний вплив соціальних інституцій на учнів в Україні**

Наступне запитання анкети стосувалося визначення потенційного впливу тих же інституцій на учнівську молодь. Респондентів просили відповісти на таке питання: «Відзначте за важливістю соціальні інституції, які, на вашу думку, потенційно можуть впливати на сучасну молодь (1 – найбільший вплив, 8 – найменший вплив)».

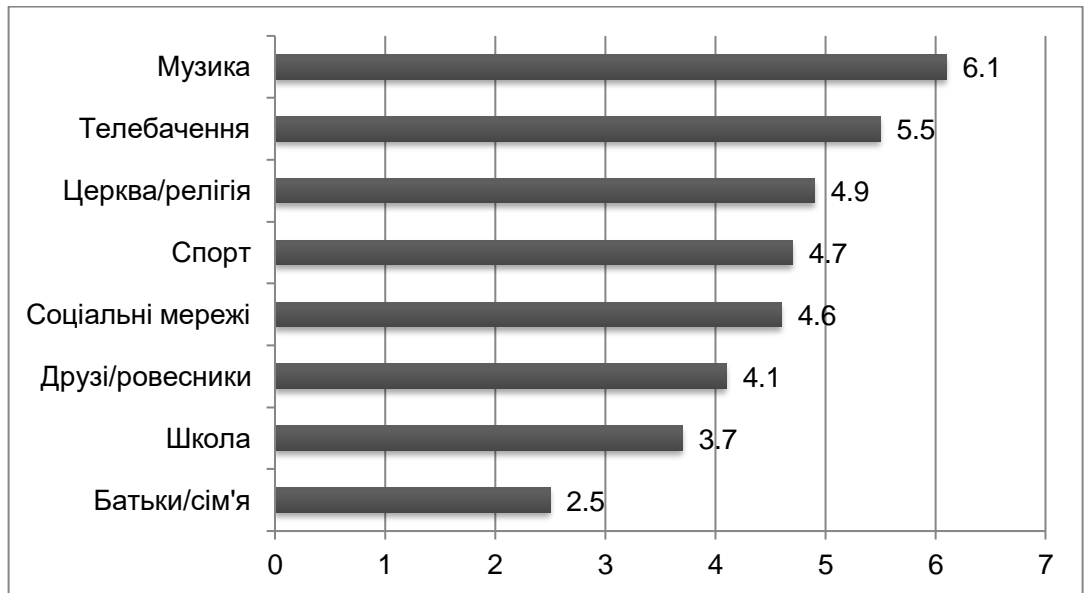


**Рис. 5.3. Потенційний вплив соціальних інституцій на учнів у США [725, с. 12, рис. 4]**

З'ясовано, що відповіді громадян обох держав порівняно з попереднім запитанням анкети дещо відрізнялися. Так, представниками антидопінгової агенції встановлено (див. рис. 5.3), що дорослі американці найбільші потенційні можливості впливу на сучасну молодь вбачають у таких соціальних інституціях, як сім'я (середнє місце – 2,4), школа (середнє місце – 3,5), друзі (середнє місце – 3,9), церква (середнє місце – 4,3), телебачення (середнє місце – 5,1), спорт (середнє місце – 5,3), музика (середнє місце – 5,7), соціальні мережі (середнє місце – 5,8) [725]. Отже, як бачимо, дорослі в США продовжують вважати, що потенціальний вплив на учнівську молодь є недостатньо високим – 6 ранг (середнє місце – 5,3), однак все ж дещо вищий ніж фактичний вплив цієї суспільної діяльності.

Слід зауважити, що в українців перші три ранги посіли ті ж інституції, що й у США (див. рис. 5.4), зокрема: перший ранг за потенційним впливом займають батьки (середнє місце – 2,5), друге – школа (середнє місце – 3,7), третє – друзі (середнє місце – 4,1). На жаль, достатньо високий четвертий ранг дорослі українці віддали соціальним мережам (середнє місце – 4,6), водночас слід відзначити, що

спорт отримав достатньо високий п'ятий ранг (середнє місце – 4,7), залишивши позаду церкву (середнє місце – 4,9), телебачення (середнє місце – 5,5) та музику (середнє місце – 6,1).

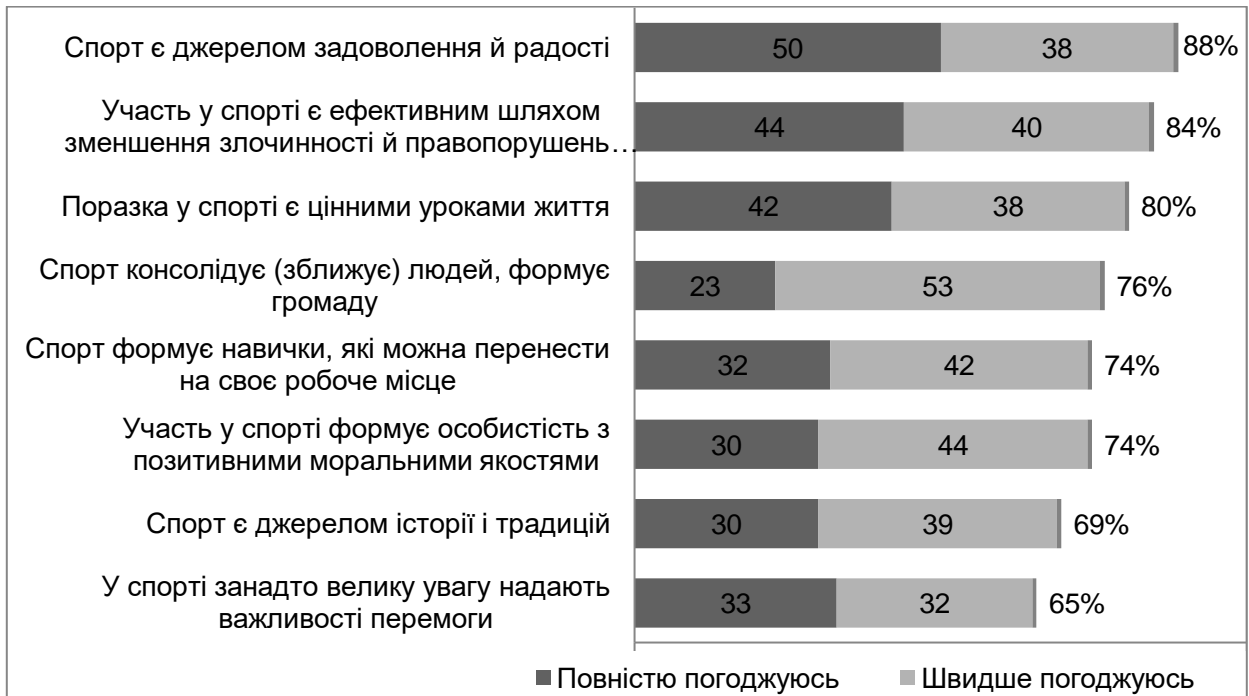


**Рис. 5.4. Потенційний вплив соціальних інституцій на учнів в Україні**

Таким чином, встановлено, що громадяни обох держав відзначають, що потенційний вплив занять спортом на учнів є дещо вищим, ніж фактичний. Зокрема, у відповідях дорослих американців спорт за потенційним впливом піднявся на дві позиції, порівняно з фактичним, а в українців – на одну, що дає підстави стверджувати про подібність їхнього ставлення до спорту як джерела фактичного та потенційного впливів на учнівську молодь.

Натомість, не зважаючи на переконаність дорослого населення США, що спорт має відносно незначний вплив на учнівську молодь, вони визнають чимало його цінностей та переваг. Про це свідчать відповіді на наступне запитання: «Вкажіть, наскільки ви погоджуєтеся з кожним із наведених тверджень щодо цінностей спорту (повністю погоджуюся; швидше погоджуюся; швидше не погоджуюся; однозначно не погоджуюся)». Аналіз відповідей показав, що 88% дорослих погоджуються, що спорт є джерелом задоволення й радості, запобігає та

зменшує злочинність (84%), а поразки в спорті надають цінні уроки життя (80%). Водночас, майже 65% дорослого населення США, погоджуються з тим, що у спорті занадто уваги акцентується на важливості перемоги (див. рис. 5.5).



**Рис. 5.5. Твердження дорослих американців щодо цінностей спорту [725, с. 13, рис. 5]**

Аналогічне запитання було задане дорослому населенню в Україні. З'ясовано, що українці насамперед розглядають спорт як важливе суспільне явище, котре консолідує людей, сприяє формуванню громади (89%). Спорт як джерело радості та задоволення відзначають 86% респондентів, а 80% погоджуються, що заняття спортом формує особистість із позитивними моральними якостями. Найменше українців вважає, що спорт є джерелом історії та традицій (56%).

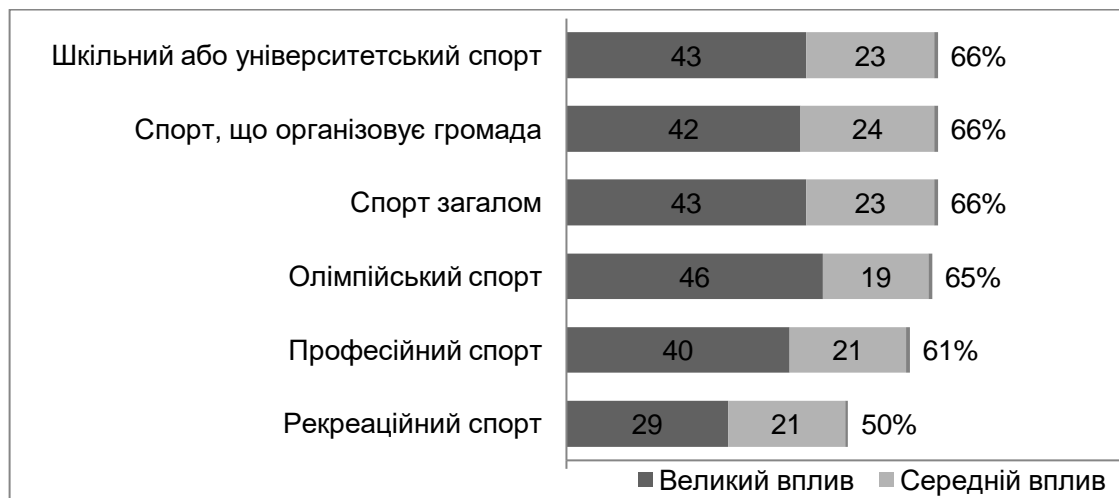


**Рис. 5.6. Твердження дорослих українців щодо цінностей спорту**

Результати опитування свідчать, що для дорослих обох країн спорт є джерелом задоволення та радості, а також соціальним явищем, яке може об'єднати людей, сформувати громаду. Водночас, американці, на відміну від українців, більшою мірою вбачають у спорті потенціальні можливості щодо запобігання дитячої злочинності та правопорушень, а також вважають його важливим джерелом історії та традицій.

Наступне питання анкети було сформульоване таким чином: «Нижче наведені напрями спортивної діяльності, які потенційно можуть формувати в учнівської молоді особистісні та суспільні цінності. Використовуючи 7-бальну шкалу, визначте вагомість їх впливу на формування зазначених цінностей: 7 – великий вплив, 4 – середній вплив, 1 – немає впливу»). Дані дослідження, проведеного представниками антидопінгової агенції, показують, що значна кількість опитаних дорослих американців вважають спорт важливим засобом формування ціннісної

сфери учнівської молоді. Як видно з рис. 5.7, дорослі в США відзначають вагомий вплив різних напрямів спортивної діяльності на формування особистісних і суспільних цінностей. Найбільша кількість респондентів (66%) вважає, що «шкільний або університетський спорт», «спорт, який організовує громада» та «спорт загалом» має великий та середній вплив на формування особистісних і суспільних цінностей учнівської молоді. Натомість, як свідчать дані опитування, професійний спорт, незважаючи на його значну глядацьку аудиторію в США, недостатньо сприяє ефективному формуванню ціннісної сфери учнів.



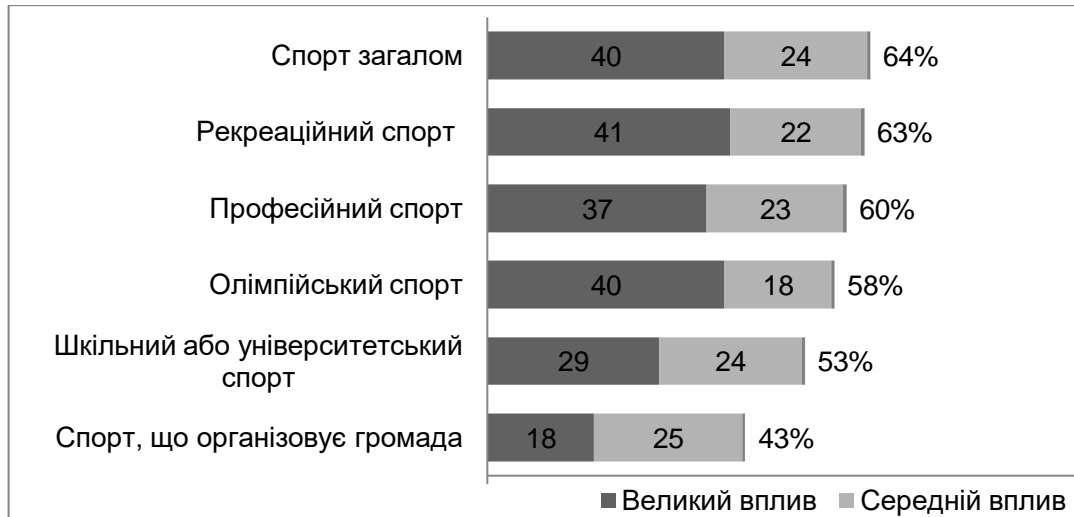
**Рис. 5.7. Напрями спортивної діяльності, які потенційно впливають на формування особистісних і суспільних цінностей учнівської молоді (ранжування відповідей дорослих в США) [725, с.14, рис.6]**

В Україні відповіді розподілилися так: 64% – отримав спорт загалом; 63% респондентів відзначили рекреаційний спорт, 60% – професійний спорт, шкільний або університетський спорт посів передостаннє місце, набравши 53% і найменший потенціал респонденти вбачають у заняттях спортом, які організовує місцева громада (див. рис. 5.8).

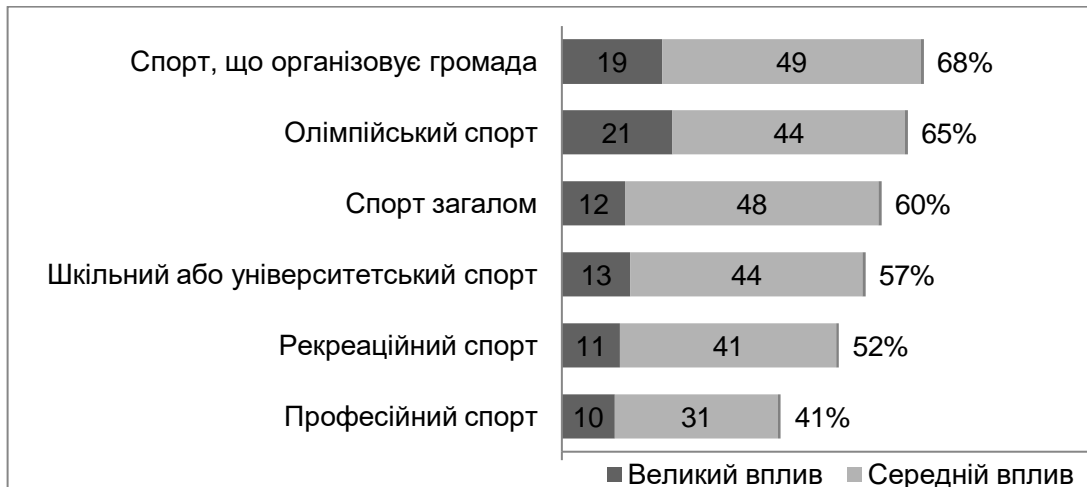
Результати свідчать, що загалом громадяни обох держав вбачають значний потенціал впливу різних напрямів спортивної діяльності на формування особистісних і суспільних цінностей учнівської молоді. Однак, порівняно з відповідями громадян США, українці все ж вбачають вплив шкільного або



університетського спорту (53%) та спортивних заходів, які організовує громада (43%) на формування особистісних і суспільних цінностей учнів.



**Рис. 5.8. Напрями спортивної діяльності, які потенційно впливають на формування особистісних і суспільних цінностей учнівської молоді (ранжування відповідей дорослих в Україні)**



**Рис. 5.9. Напрями спортивної діяльності, які фактично формують особистісні та суспільні цінності учнівської молоді (ранжування відповідей дорослих в США) [725, с. 14, рис. 6].**

Метою наступного питання («Визначте, які напрями спортивної діяльності, які сьогодні фактично впливають на формування особистісних і суспільних цінностей учнівської молоді. Використовуючи 7-бальну шкалу, визначте вагомість їх впливу на формування зазначених цінностей: 7 – великий вплив, 4 – середній

вплив, 1 – немає впливу) було з’ясування думки громадян щодо реального впливу напрямів спорту на формування ціннісної сфери учнів.

Як бачимо, 60% громадян США вважають, що спорт загалом формує позитивні особистісні та суспільні цінності (див. рис. 5.9). Проте найбільший вплив все ж відзначають у спортивних заняттях, які організовує громада (68%), в олімпійському (65%) та шкільному або університетському спорті (57%).

Несподіваними були результати відповідей українців на це запитання. Встановлено, що 83% дорослих вважають, що загалом спорт фактично найбільше сприяє формуванню цінностей учнівської молоді (див. рис. 5.10). Наступними за значущістю були визначені: рекреаційний (76%), шкільний або університетський (73%) і професійний (73 %) спорт.



**Рис. 5.10. Напрями спортивної діяльності, які фактично формують позитивні цінності (ранжування відповідей дорослих в Україні)**

Наступний блок запитань мав на меті з’ясування думок дорослого населення щодо важливості цінностей та якостей особистості і якою мірою (фактично) спорт їх формує. Респонденти давали відповідь на таке питання: «Оцініть за 7-бальною шкалою важливість у спорті кожної з нижче наведених цінностей та якостей особистості (7 – дуже важлива, 4 – середньо важлива, 1 – не важлива). З’ясовано,

що доросле населення в США вважає (див. рис. 5.11), що у спорті найбільш важливими є такі цінності та якості особистості: вміння продемонструвати найкращі якості (83%), робота у команді (83%), повага до інших (83%) дотримання правил чесної гри (83%), чесність (83%), задоволення (81%).



**Рис. 5.11. Ранжування важливості цінностей та якостей особистості у спорті (відповіді дорослих у США) [725, с. 16, рис. 8]**

Як свідчать дані опитування, проведеного в Україні, найважливішими цінностями та особистісними якостями у спорті (див. рис. 5.12) дорослі визначили наполегливість (82%), прагнення до перемоги (74%), самодисципліна (74%), задоволення (72%), робота у команді (71%), почуття власної гідності (70%).



**Рис. 5.12. Ранжування важливості цінностей та якостей особистості у спорті (відповіді дорослих в Україні)**

Результати опитування показують, що думки дорослого населення щодо важливості цінностей та якостей особистості у спорті кардинально відрізняється. Лише «робота у команді» є спільною цінністю для представників двох країн. Водночас необхідно наголосити, що для населення в Україні такі цінності, як «чесність» і «дотримання правил чесної гри», займають значно нижчі місця у рейтингу порівняно з дорослими американцями. Натомість для вітчизняних респондентів важливою цінністю є «прагнення перемогти», яка в американців посіла останнє місце (24%). Окремо варто відзначити, що таку цінність у спорті, як «відкритість до людей з різними сексуальними орієнтаціями», відзначили лише 12% респондентів з України (16 місце), а у відповідях американців цю цінність

відзначили 52%. Тобто дорослі в Україні однозначно не бачать у заняттях спортом потенціалу для формування позитивного ставлення до сексуальних меншин.

Наступне питання мало на меті виявити, якою мірою спорт фактично формує у дітей цінності та особистісні якості. Респондентам необхідно було відповісти на таке питання анкети: «Оцініть за 7-бальною шкалою, якою мірою (на скільки) спорт фактично формує кожну з нижче наведених цінностей та якостей особистості (7 – повністю справляється, 4 – недостатньо справляється, 1 – не справляється)».



**Рис.5.13. Формування цінностей та особистісних якостей засобами спорту (ранжування відповідей дорослих у США ) [725, с. 16, рис. 9]**

Аналіз результатів показує (див. рис. 5.13), що конкурентоспроможність і прагнення перемоги, котрі були відзначені у попередньому питанні дорослими американцями як найменш важливі якості у спорті, зайняли кардинально

протилежні позиції, очоливши рейтинг: «конкурентоспроможність» – 61%, «прагнення перемогти» – 51%. Третю та четверту позицію отримали «наполегливість» (47%) і «робота у команді» (47%). Натомість «чесність» і «дотримання правил чесної гри» опинилися з-поміж тих цінностей і якостей особистості, які хоча і є важливими, однак, на жаль, спорт недостатньо впливає на їх формування.

Варто зазначити, що дорослі громадяни України (див. рис. 5.14), як й американці, практично визначили однакові провідні цінності та особистісні якості, які фактично формуються у дітей засобами спорту. Зокрема, очолили рейтинг такі цінності та якості особистості, як «прагнення перемогти» (75%), «наполегливість» (70%), «вміння продемонструвати найкращі якості» (68%), натомість «дотримання правил чесної гри» (50%) і «чесність» (47%) отримали доволі низькі позиції.

Таким чином, дорослі у США більшою мірою розмежовують цінності та якості особистості. Зокрема, виокремлюють цінності та якості особистості, які вони вважають важливими для спорту та ті, які фактично формуються засобами спорту. Досить часто вони між собою не збігаються. Водночас українці практично відзначають одні й ті ж цінності та якості особистості як важливість і такі, що необхідно формувати засобами спорту.

На наступний блок запитань відповідали лише ті респонденти, діти яких систематично займаються різними видами спорту. Зокрема, дорослим необхідно було обрати п'ять найважливіших, на їхню думку, цінностей та якостей особистості, які повинні бути сформовані у процесі занять спортом і вказати, наскільки виправдалися їхні очікування. З цією метою респонденти повинні були відповісти на таке питання: «Відзначте, яка, на вашу думку, цінність або особистісна якість, повинна бути сформована у вашої дитини засобами спорту. Для цього: 1) оберіть п'ять найбільш важливих цінностей (якостей особистості); 2) оцініть, наскільки виправдалися ваші очікування стосовно їх сформованості у ваших дітей».



**Рис. 5.14. Формування цінностей та особистісних якостей засобами спорту (ранжування відповідей дорослих в Україні)**

Результати анкетування дорослих американців показують (див. рис. 5.15), що дитина у процесі занять спортом передовсім повинна отримувати задоволення (67%), оволодіти вмінням демонструвати найкращі якості (50%), почуватися впевненою у власних силах (46%), дотримуватися правил чесної гри (45%), навчитися працювати у команді (43%). Найменше батьки бажають сформувати в своїх дітей непереборне прагнення до перемоги (3%) та розвинути почуття приналежності до команди (6%).



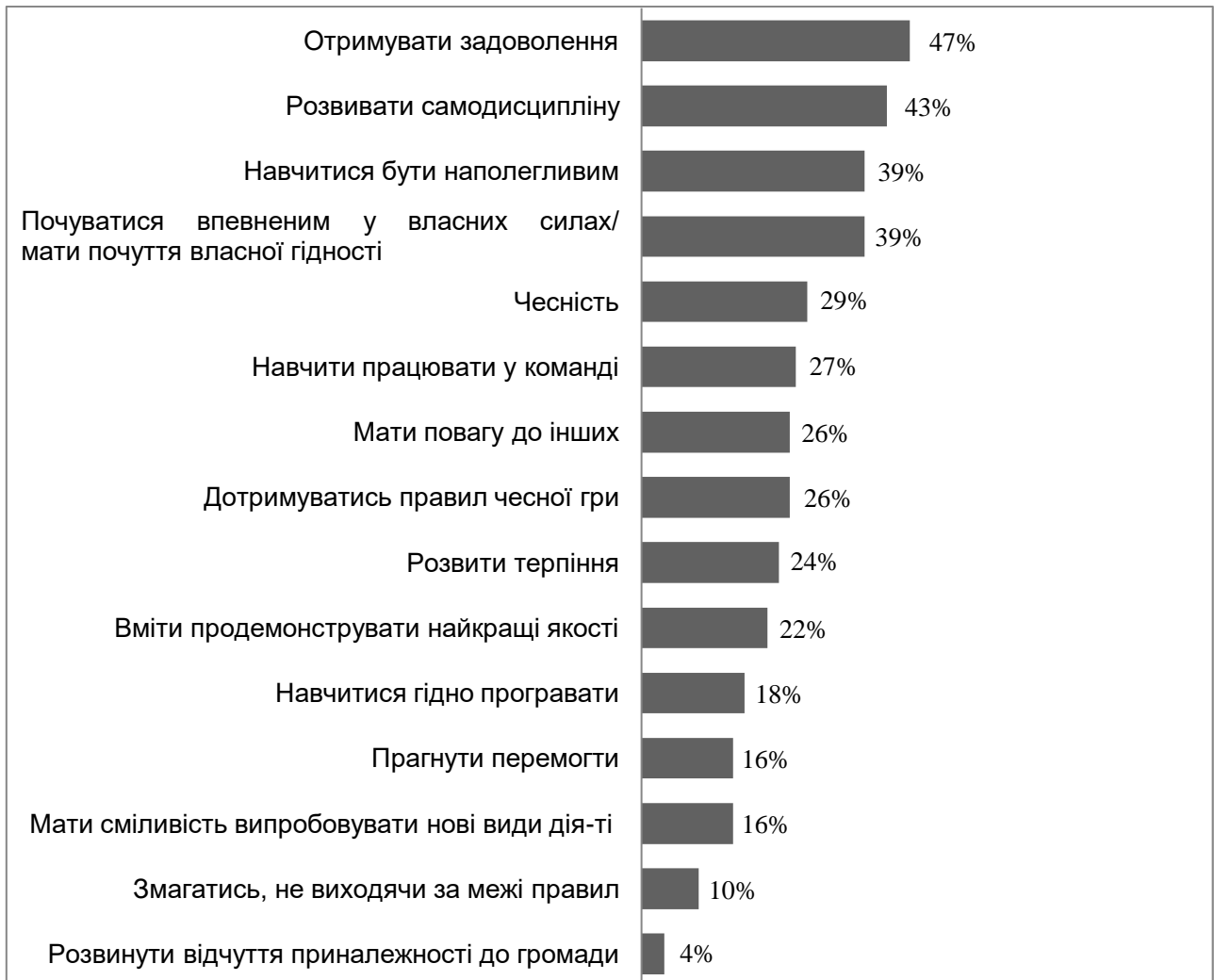
**Рис. 5.15. Цінності та якості особистості дитини, які повинен сформувати спорт (ранжування відповідей дорослих у США) [725, с. 32, рис. 23]**

Як свідчать результати анкетування, дорослі українці також вважають, що спорт повинен приносити дитині задоволення (47%). Також до першої п'ятірки ввійшли такі особистісні якості та цінності, як: «самодисципліна» – 43%, «наполегливість» – 39%, «почуття впевненості у власних силах» – 39%, «чесність» – 29%. Останнє рангове місце у списку посіло «відчуття приналежності до громади» – 4% (див. рис. 5. 16).

Отож, спільними цінностями, які обрали найбільша кількість респондентів в обох країнах, є: задоволення та почуття впевненості у власних силах. Варто зазначити, що такі цінності, як «дотримуватися правил чесної гри», «чесність», «повага до інших», «навчитися працювати у команді», «розвивати самодисципліну» у відповідях дорослих як у США, так і в Україні зайняли однаково високі рангові



позиції. Найбільші розбіжності стосувалися думок дорослих щодо таких цінностей, як: «навчитися бути наполегливим» (українці поставили на третє місце, американці – на 11) та «вміння продемонструвати найкращі якості» (відповідно 10 місце в українців і 2 – в американців).



**Рис. 5.16. Цінності та якості особистості дитини, які повинен сформувати спорт (ранжування відповідей дорослих в Україні)**

На наступне запитання відповідали лише респонденти, які займаються спортом. Метою було з'ясування та порівняння думок дорослих зі США та України щодо важливості у спорті певних факторів. Дорослі мали оцінити за 7-бальною шкалою важливість наведених в анкеті факторів (7 – дуже важливий, 4 – середньо

важливий, 1 – не важливий). Нами до уваги бралися лише ті фактори, котрі були визначені респондентами як дуже важливі.

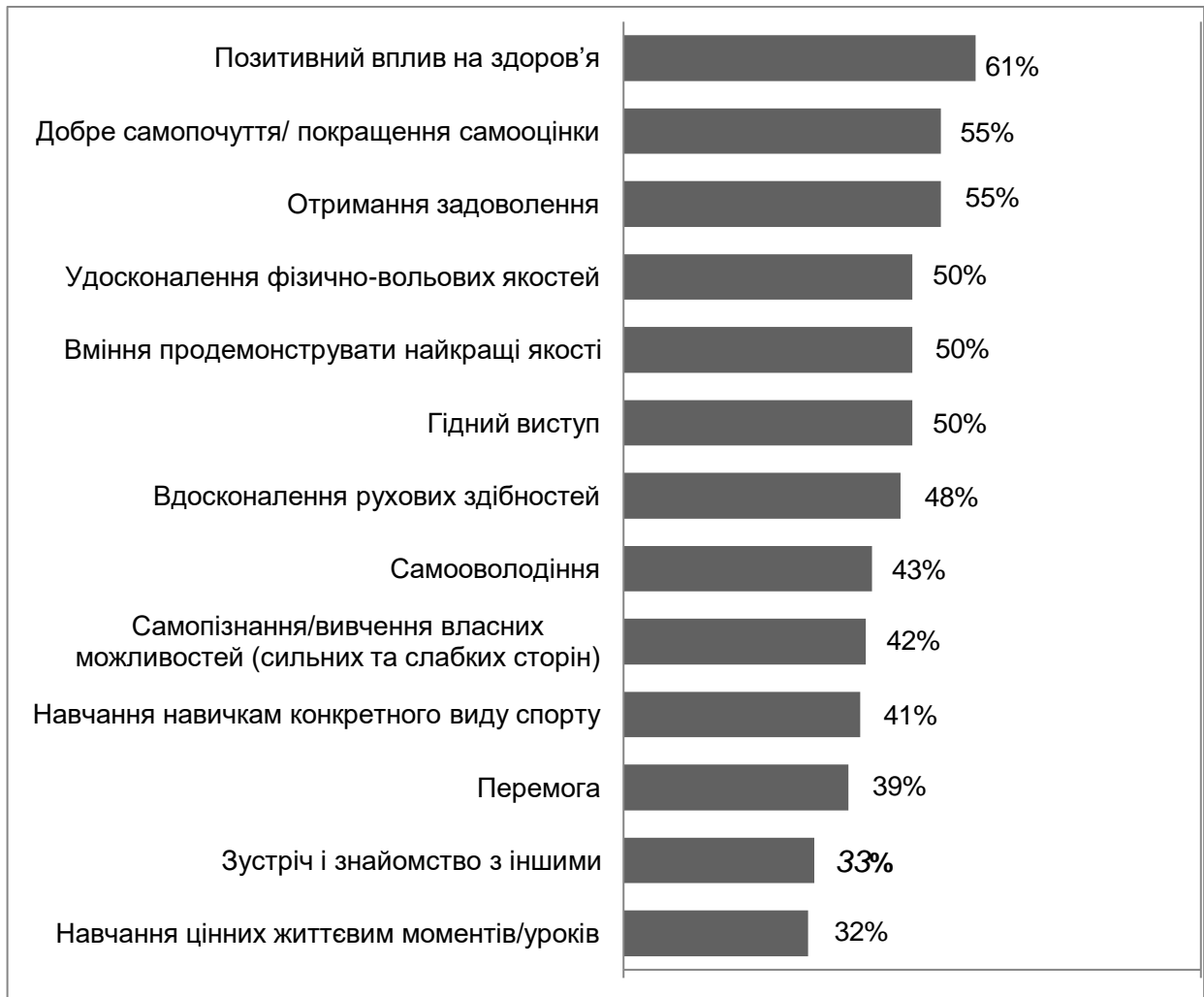


**Рис. 5.17. Ранжування факторів у спорті за важливістю (відповіді дорослих американців, які займаються спортом) [725, с. 26, рис.16].**

Як бачимо, дорослі у США відзначили (див. рис. 5.17), що для них особисто під час занять спортом важливим є «отримання задоволення» (82%), а також «вміння продемонструвати найкращі якості» (81%). Лише третє рангове місце зайняв «позитивний вплив на здоров'я» (72%), далі розташувалися такі фактори, як «удосконалення фізично-вольових якостей» (70%) і «гідний виступ» (69%). Слід наголосити, що зазначені п'ять факторів отримали понад 60% відповідей респондентів зі США.

Аналіз відповідей респондентів із України показав (див. рис. 5.18), що лише такий фактор, як «позитивний вплив на здоров'я» отримав понад 60%. Більшість

факторів є практично в однаковій мірі важливими для українців: «добре самопочуття (підвищення самооцінки)» (55%) і «отримання задоволення» (55%); «удосконалення фізично-вольових якостей» (50%), «вміння продемонструвати найкращі якості» (50%) та «гідний виступ» (50%).



**Рис. 5.18. Ранжування факторів у спорті за важливістю (відповіді дорослих українців, які займаються спортом)**

Отож, результати досліджень показують, що дорослі обох країн, які займаються спортом, визначають практично ті ж самі домінуючі фактори. Основною відмінністю, є те, що для українців найважливішими є фактори, пов'язані зі зміцненням і збереження здоров'я, хоча також важливими є й отримання

задоволення. Натомість американці на перше рангове місце з великим відривом ставлять гедоністичний мотив, а саме – отримання задоволення.

## **5.2. Спорт і його цінності в уявленні учнівської молоді в Україні та США**

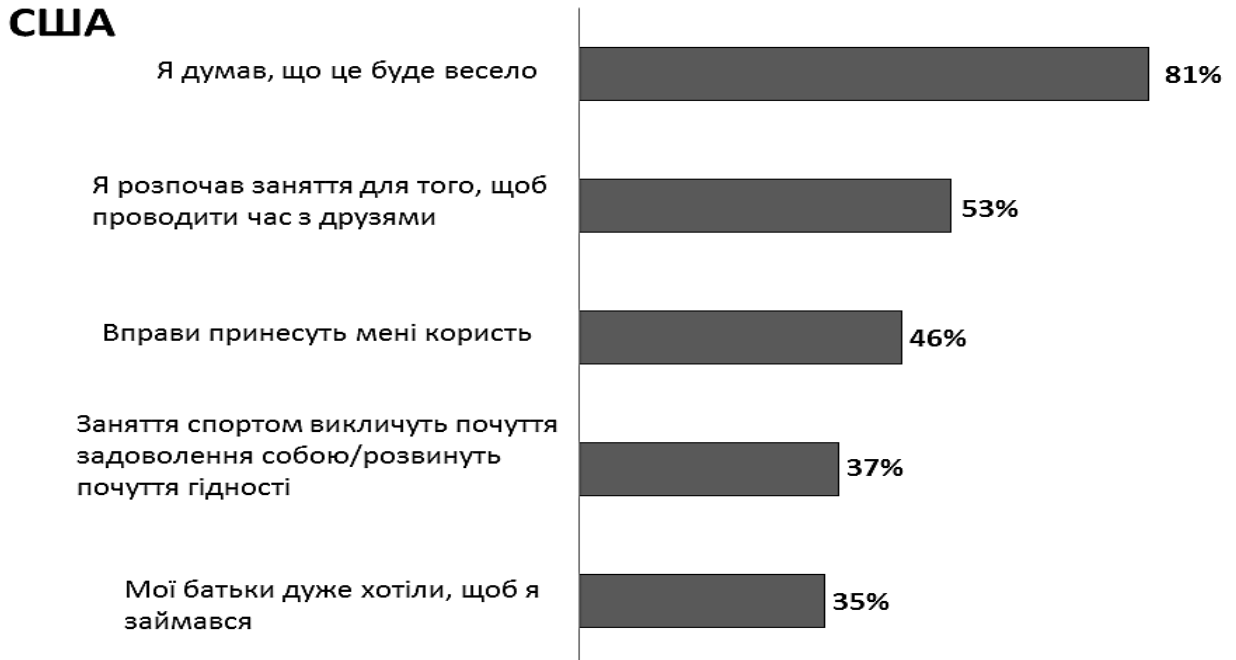
Особливий і очевидний інтерес представляє дослідження поглядів молоді, що розглядається як суб'єкт і об'єкт стратегічної політики, адже саме вона багато в чому визначає подальший розвиток країни і суспільства, є головним стратегічним ресурсом будь-якої держави, оскільки в силу своїх вікових особливостей має високий рівень мобільності, працездатності, творчого потенціалу, здоров'я тощо.

Загальноприйнятим з точки зору багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників є положення про те, що власне шкільний вік є особливим етапом формування та розвитку ціннісно-сислової сфери особистості. Саме у цей час відбуваються якісні зміни у самосвідомості, що є визначальною умовою для формування цінностей дитини, а у подальшому й дорослої людини.

Метою наступного анкетування, проведеного нами в Україні, було виявлення спільних та відмінних особливостей ставлення до спорту та його аксіологічної складової в українських та американських школярів (див. додаток Г).

Для вивчення мотивації учнів до занять спортом школярам в США та Україні було задане таке запитання: «Вкажіть, що найбільше спонукало вас почати займатися спортом?». Як варіанти відповідей були запропоновані такі мотиви: «мої батьки дуже хотіли, щоб я займався», «я розпочав заняття для того, щоб проводити час з друзями», «я хотів зробити щось, проти чого б не заперечували мої батьки», «я думав, що це буде весело», «вправи принесуть мені користь», «заняття спортом викличуть почуття задоволення собою/розвинуть почуття гідності», «заняття спортом оберегатимуть мене від людей чи ситуацій, які можуть створити мені

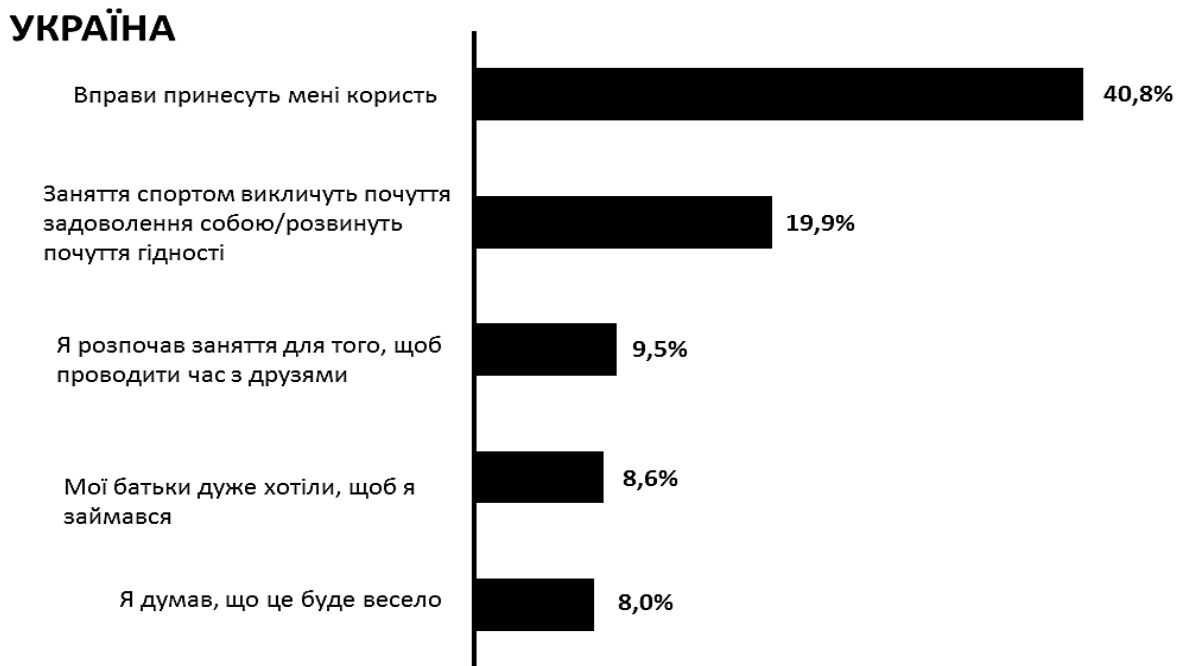
проблеми», «інше». Для крос-культурного порівняння нами було відібрано лише перших п'ять варіантів відповідей з найвищим рейтингом.



**Рис. 5.19. Основні мотиви занять спортом, визначені американськими школярами [725, с. 25, рис.15]**

Результати анкетування, проведеного у США, свідчать (див. рис. 5.19), що основними мотивами для початку занять спортом в американських учнів є сподівання на те, що це буде весело (81%); можливість проведення вільного часу разом із друзями (53%); переконання, що спортивні вправи принесуть користь (46%) та викличуть почуття задоволення або ж розвинуть почуття гідності (37%). Лише 35% респондентів ініціаторами занять спортом визначили батьків.

Українські школярі обрали ті ж п'ять мотивів, з-поміж запропонованих, проте їх значущість була дещо іншою (див. рис. 5.20). Зокрема, 40,8% респондентів на перше рангове місце поставили сподівання, що «вправи принесуть їм користь», а 19,9% зазначили, що розпочали заняття спортом через віру у те, що вони принесуть задоволення, 9,5% – для того щоб проводити час з друзями, 8,6% – прислухалися до бажання батьків і лише 8% – думали, що під час спортивних тренувань буде весело.

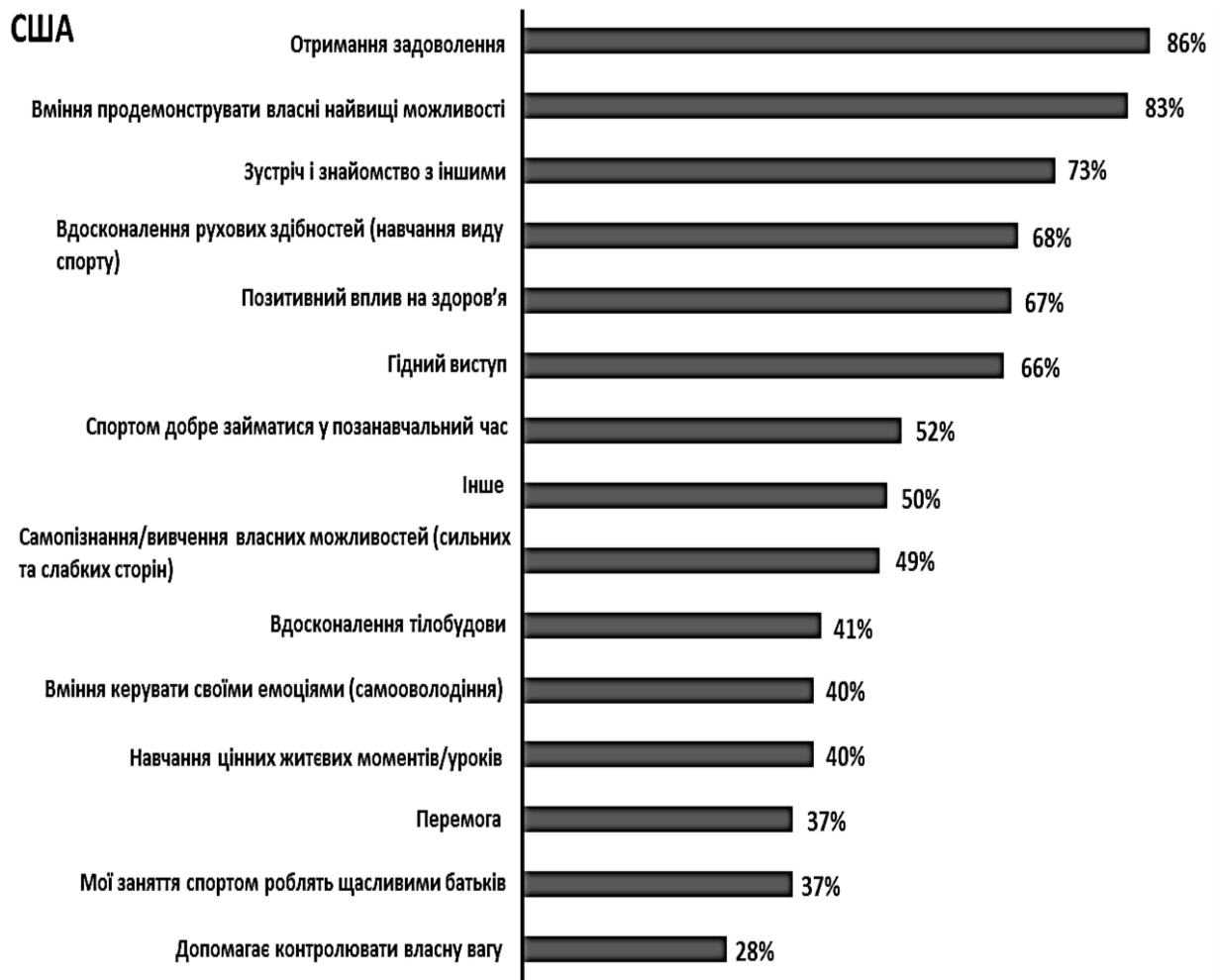


**Рис. 5.20. Основні мотиви занять спортом, визначені українськими школярами**

Як бачимо, найбільше кількісно відрізняється у школярів обох країн обраний перший і другий мотиви. Значну перевагу американські школярі віддають гедоністичним мотивам (81% і 53%). Натомість в українських школярів вони набрали у сукупності лише 17,5%, посівши 3 і 5 рангові місця. На нашу думку, це свідчить про традиційно сформовані у вітчизняних учнів переконання, що спорт спрямований насамперед на зміцнення здоров'я (і, як наслідок, готовність захищати Батьківщину, що домінувало в радянській системі фізичного виховання та спорту), а такі цінності, як отримання радості від занять спортом і проведення весело часу разом із друзями виступають другорядними і необов'язковими.

Частково цю думку підтвердили результати наступного питання, яке мало на меті з'ясування думок учнівської молоді щодо важливості певних цінностей, які формуються у процесі занять спортом. Відтак респондентам було запропоновано в анкеті навпроти цінностей з поданого переліку зазначити їх важливість, використовуючи відповіді «дуже важлива», «середньо важлива» і «не важлива». Під

час опрацювання результатів нами бралися до уваги лише цінності, що були позначені як «дуже важливі».



**Рис.5.21. Основні цінності спорту, визначені американськими школярами [725 с. 26, рис. 17]**

Так, на думку 86% американських школярів найбільш важливою цінністю є задоволення від занять спортом (див. рис. 5.21), 83% – вважають «вміння продемонструвати власні найвищі можливості», третє рангове місце посіла така цінність, як «зустріч і знайомство з іншими» (73%), четверте – «вдосконалення рухових здібностей» (68%), а п'яте – «позитивний вплив на здоров'я» (67%).

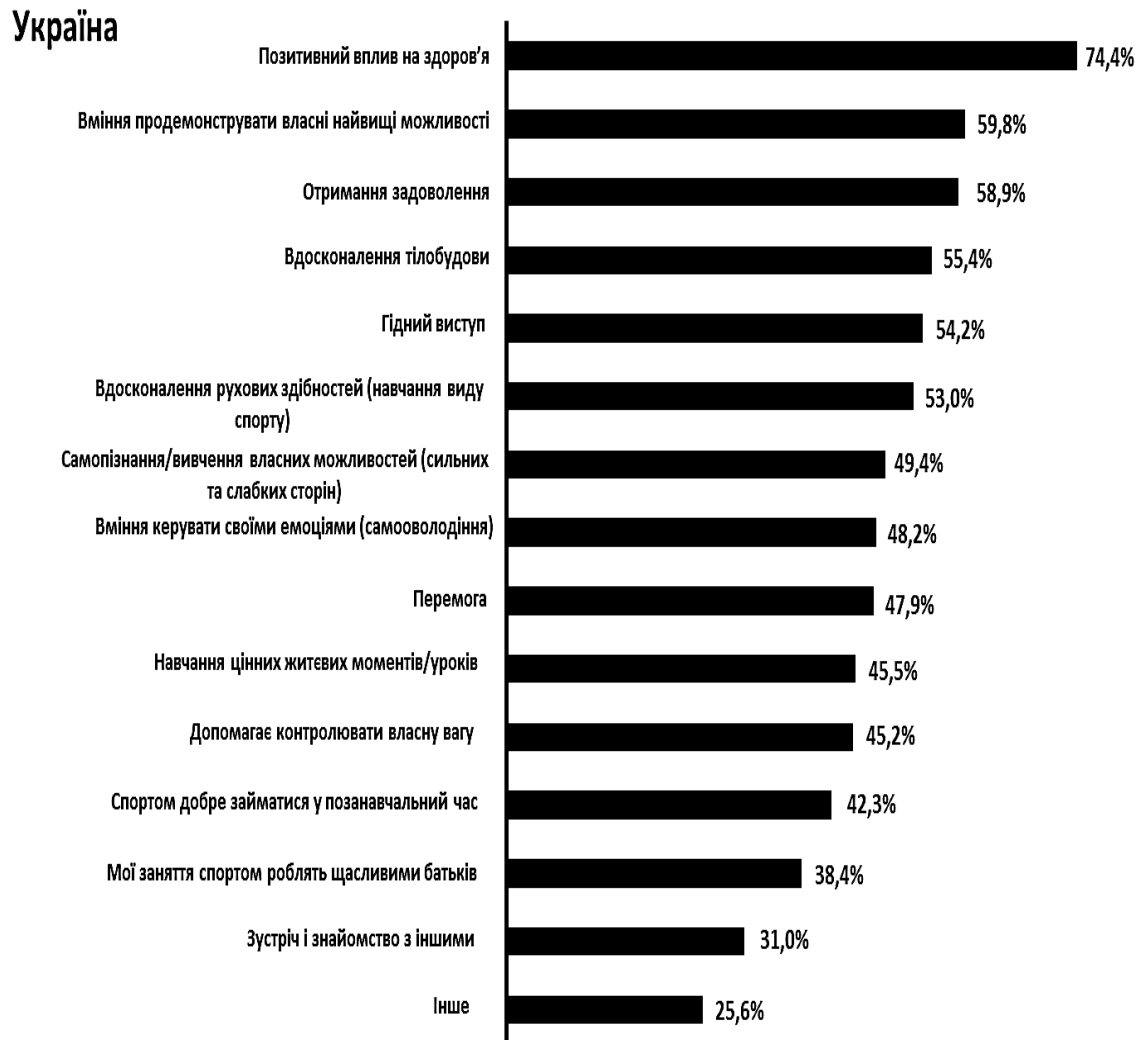
Думки українських школярів дещо відрізнялися від тих, що висловили їх американські однолітки (див. рис. 5.22). На перше рангове місце, як і при відповіді

на попереднє запитання щодо мотивів початку занять спортом, школярі поставили позитивний вплив на здоров'я (74,4%), отримання задоволення зайняло третє місце (58,9 %). Друге місце, як і в школярів зі США, посіло вміння продемонструвати свої найвищі можливості (59,8%). Цікавим є те, що, на відміну від американців, така цінність, як «зустріч і знайомство з іншими» в українських школярів посіла передостаннє місце (31%), натомість в американців вона займає високе третє рангове місце (73%). Відзначимо також, що така цінність, як «перемога», незважаючи на побутування стереотипу домінування власне цієї цінності в американських школярів, отримала лише 13 місце в рейтингу (37%), натомість українські школярі визнали цю цінність більш значущою, яка посіла 9 місце (47,9%).

Таким чином, як свідчить аналіз відповідей на друге запитання, спільними основними цінностями спорту, що увійшли до першої п'ятірки, для українських й американських школярів є такі: «отримання задоволення», «вміння продемонструвати власні найвищі можливості», «позитивний вплив на здоров'я». Відмінними в американських школярів є такі цінності, як «зустріч і знайомство з іншими» та «вдосконалення рухових здібностей», а українських це «вдосконалення тілобудови» та «гідний виступ».

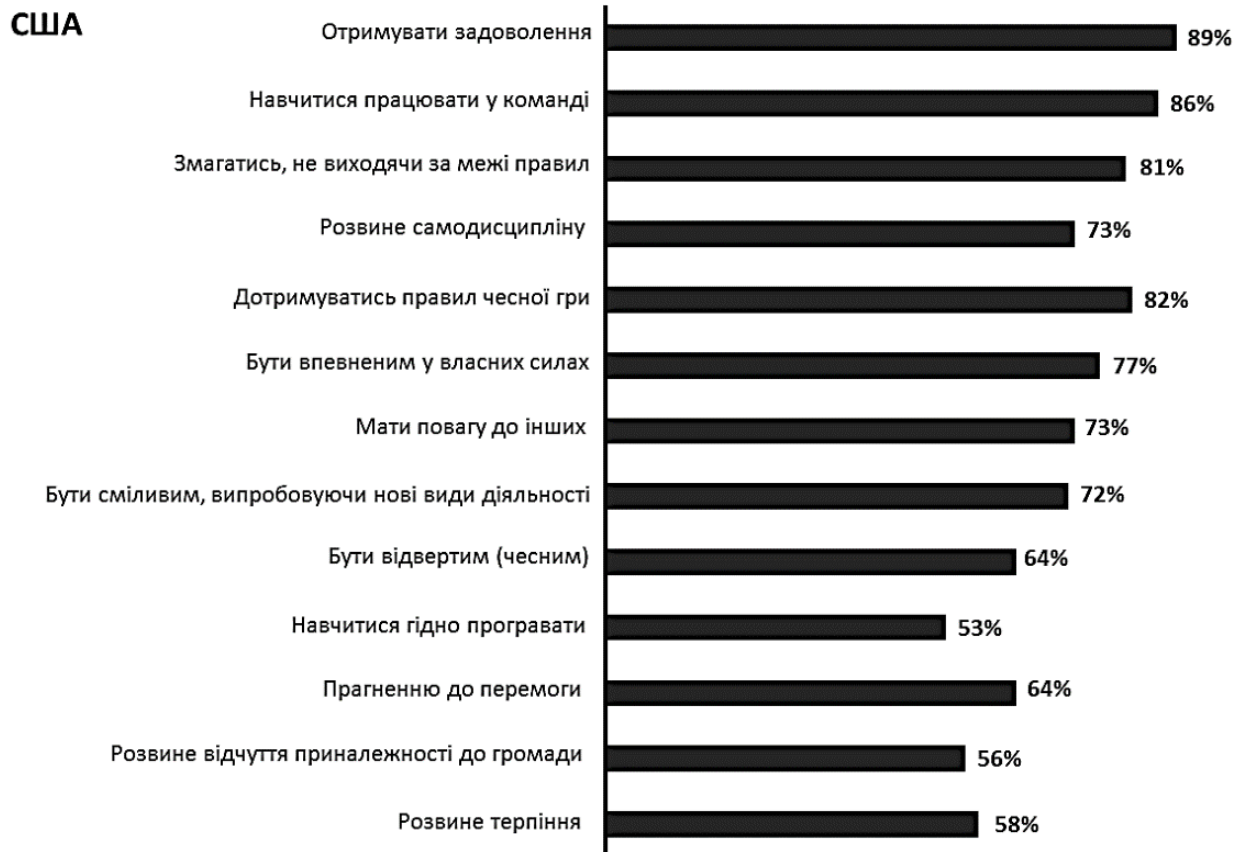
Наступне питання стосувалося визначення думок школярів щодо тих якостей, які спорт досконало може сформувати. Учні мали обрати з-поміж 13 запропонованих відповідей: 1) ті якості, які спорт досконало формує (позначали кружечком); 2) ті якості, формування яких засобами спорту вони вважають сумнівними (позначали квадратиком); 3) ті якості, яких спорт не формує (позначали трикутником). У нашому дослідженні до уваги нами бралися лише ті якості особистості, які, на думку учнів, спорт досконало формує.





**Рис. 5.22. Основні цінності спорту, визначені українськими школярами**

Так, проведене американськими дослідниками опитування показало (див. рис. 5.23), що учні зі США вважають, що спорт досконало формує вміння «отримувати задоволення» (89%) та «працювати у команді» (86%). Третє рангове місце посіла така якість, як «дотримуватися правил чесної гри» (82%), четверте – «змагатися, не виходячи за межі правил» (81 %) і п'яте, достатньо високе місце отримала якість «бути впевненим у власних силах» (77%). Як і у відповідях на попереднє питання, така якість особистості, як «прагнення до перемоги» набрало лише 64 %, посівши 10 рангове місце з-поміж 13 запропонованих варіантів відповідей.



**Рис. 5.23. Основні якості особистості, які на думку американських школярів досконало формує спорт [725, с. 37, рис. 28]**

Проведене нами дослідження серед українських школярів дало змогу отримати такі результати: на перше місце вони поставили «прагнення до перемоги» (79,2%). Друге місце в 78,9 % учнів із України (як і з США) займає така якість особистості, як «навчитися працювати у команді», а якість «бути впевненим у своїх силах» із результатом 76,8% посіло третє місце. Водночас важливим, на нашу думку, є те, що такі якості, як «дотримуватись правил чесної гри» (75,9%) і «навчитися гідно програвати» (70,5%) також увійшли до п'ятірки основних якостей, які, на думку вітчизняних школярів, досконало формує спорт (див. рис. 5.24).



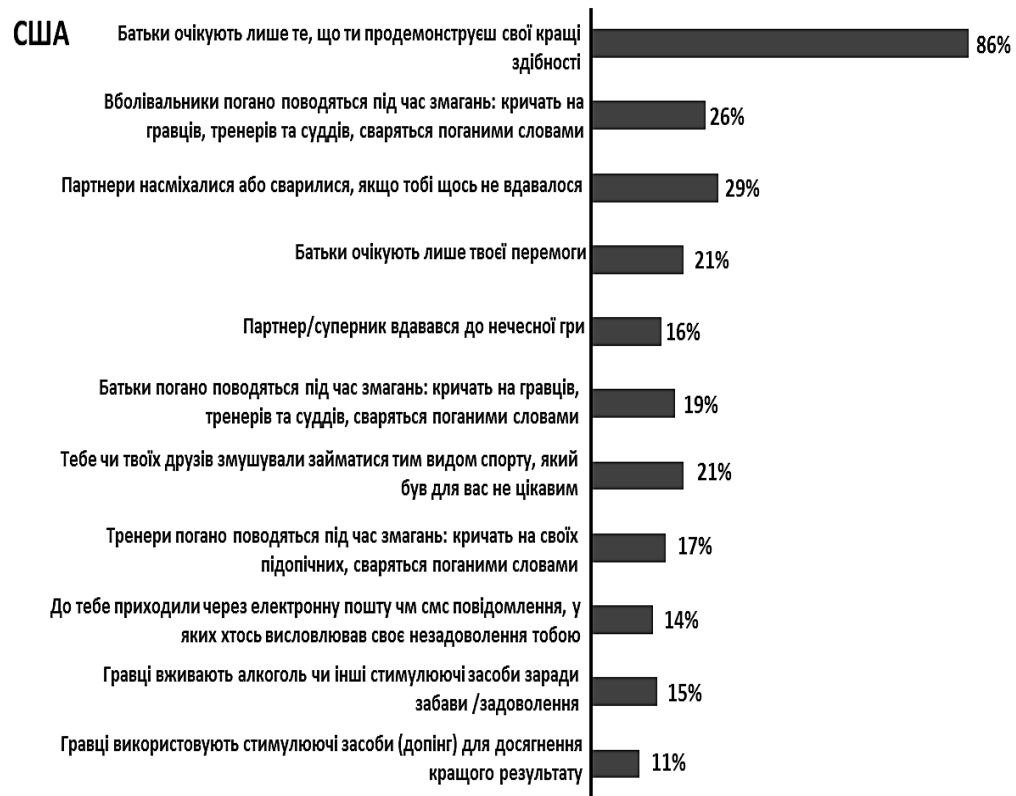
**Рис. 5.24. Основні якості особистості, які на думку українських школярів досконало формує спорт**

Отож, аналіз відповідей учнівської молоді на зазначене питання свідчить, що американські школярі асоціюють спорт передовсім із отриманням задоволення від тренувань, натомість для українських школярів найважливішим є отримання перемоги, що не відповідає сучасним принципам гуманізму. Школярі обох країн розуміють значення спорту для формування вміння взаємодіяти у команді, а також дотримуватися правил чесної гри, що відповідає сучасним викликам освіти.

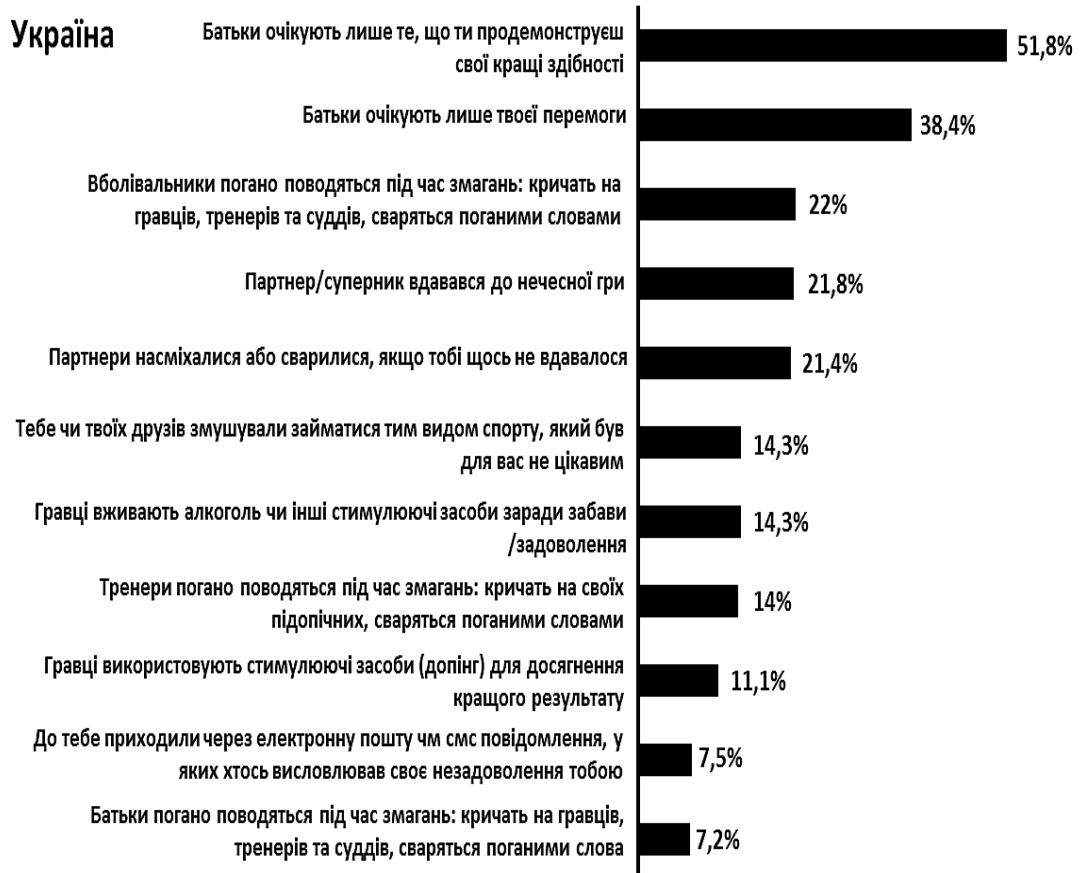
Наступне питання, яке було задане школярам, мало на меті виявити, як часто з ними під час занять спортом траплялися певні речі: 1) партнер/суперник вдавався до нечесної гри; 2) партнери насміхалися або сварилися, якщо тобі щось не вдавалося; 3) тебе чи твоїх друзів змушували займатися тим видом спорту, який був для вас не цікавим; 4) батьки очікують лише твоєї перемоги; 5) батьки очікують лише те, що ти продемонструєш свої кращі здібності; 6) до тебе приходили через електронну пошту чи смс повідомлення, у яких хтось висловлював своє незадоволення тобою; 7) вболівальники погано поведуться під час змагань: кричать

на гравців, тренерів та суддів, сваряться поганими словами; 8) тренери погано поводяться під час змагань: кричать на своїх підопічних, сваряться поганими словами; 9) батьки погано поводяться під час змагань: кричать на гравців, тренерів та суддів, сваряться поганими словами; 10) гравці використовують стимулюючі засоби (допінг) для досягнення кращого результату; 11) гравці вживають алкоголь чи інші стимулюючі засоби заради забави/задоволення. Учням потрібно було проставити напроти кожного запитання такі варіанти відповідей: «постійно», «дуже часто», «інколи», «рідко», «ніколи». Під час висвітлення результатів нами бралися до уваги й були об'єднані лише такі варіанти відповідей, як «постійно» та «дуже часто».

До п'яти спільних речей, що найчастіше трапляються з учнями обох країн, було відзначено (див. рис. 5.25 і 5.26): негативну поведінку вболівальників, партнерів, які насміхалися або сварилися, і нечесна гра партнера/суперника.



**Рис. 5.25. Речі, які траплялися під час занять спортом (ранжування відповідей учнів із США) [725, с. 26 рис.16]**



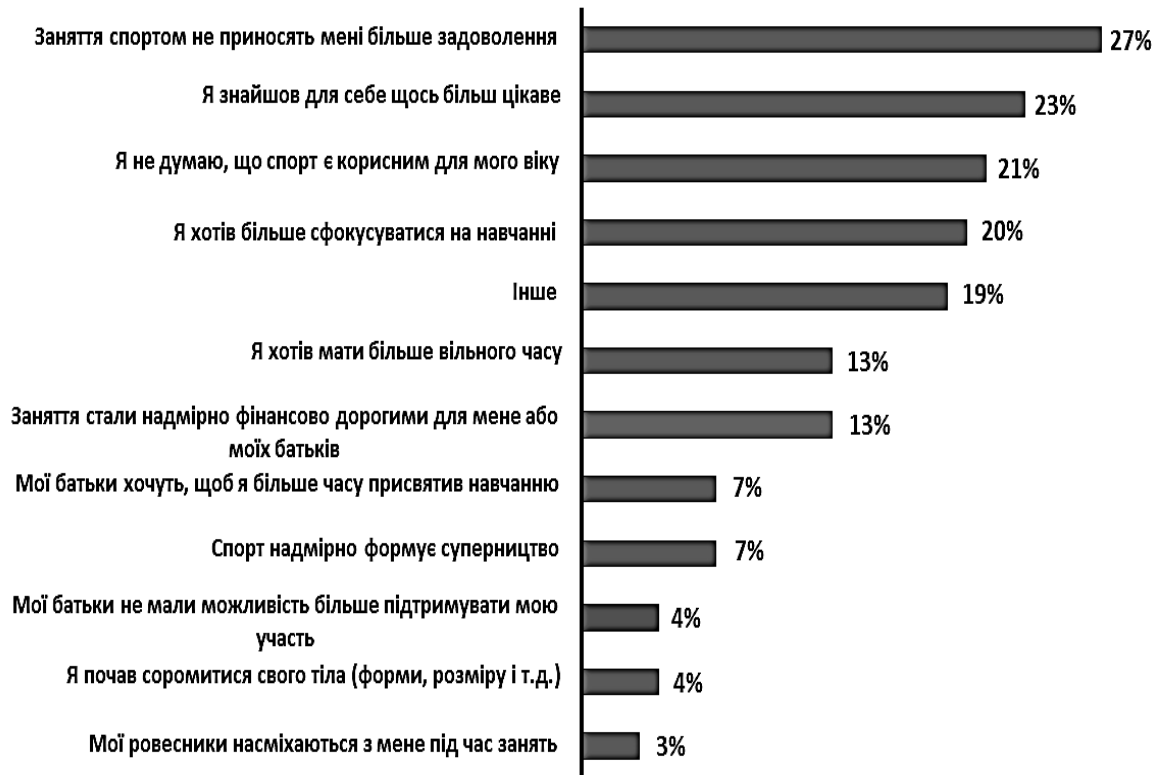
**Рис. 5.26. Речі, які траплялися під час занять спортом (ранжування відповідей учнів із України)**

Таким чином, школярі як в США, так і в Україні відзначили однакові речі, які трапляються з ними під час занять спортом, а саме: очікування батьків (як тиск на учнів) та негідна поведінка вболівальників й партнерів під час занять спортом. Проте їх розміщення в рейтингу відрізняється. Окрім того, як свідчать аналіз результатів опитування, знову ж таки перемога для українських школярів є однією з ключових.

Останнім запитанням було виявлення у школярів причин, які зумовили припинення занять спортом. При аналізі результатів відповідей на це запитання чітко прослідковується взаємозв'язок із мотивами до занять, які обрали американські учні, що свідчить про об'єктивність нашого дослідження (див. рис. 5.27). Якщо основним мотивом і стимулом до занять було отримання школярами

задоволення, то й причиною їх припинення стало те, що спорт перестав приносити задоволення (27%), друга причина – «я знайшов для себе щось більш цікавіше» (23%), а 21% респондентів відповіли, що не вважають спорт корисним для їхнього віку, а 20 % опитаних хотіли б більше сфокусуватися на навчанні.

## США



**Рис. 5.27. Основні причини, які зумовили припинення занять спортом (ранжування відповідей учнів із США) [725, с. 27, рис. 18]**

Натомість українські школярі на перше рангове місце поставили інші причини (41,1%), не надавши конкретної відповіді. Серед решти основних причин, які завадили їм продовжувати заняття спортом, респонденти вказали такі: 18,2% – хотіли б більше сфокусуватися на навчанні, 9,8% – бажають мати більше вільного часу, 9,5% – знайшли для себе щось цікавіше, 7,4% покинули заняття через тиск з боку батьків, які хотіли, щоб їхні діти більше часу присвячували навчанню (див. рис. 5.28). Усі інші причини отримали менше ніж 4%. Отже, можна стверджувати,

що зазначені причини є у більшості випадків основними, які перешкоджають українським учням займатися спортом.



**Рис. 5.28. Основні причини, які зумовили припинення занять спортом (ранжування відповідей учнів із України)**

Як бачимо, спільними причинами припинення занять спортом для підлітків обох країн є бажання сфокусуватися на навчанні і те, що учні знайшли щось більш цікаве. Інші причини відрізняються. Варто зазначити, що в українських школярів така цінність, як «отримання задоволення від занять спортом», набрала лише 3% схвальних відповідей, зайнявши 7 місце, а у школярів США це є домінуючою причиною, яку підтримали 27 % респондентів. Цікавим є й те, що для 13 % учнів США причиною припинення занять спортом є те, що вони стали надмірно фінансово дорогими, в українських школярів це остання за рейтингом причина, яка отримала лише 1,2 % голосів.

### **5.3. Перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні: імплементація досвіду США**

На думку вчених (В. Бальсевич [5], Г. Безверхня [6], М. Дутчак [27], С. Закопайло [36], М. Лук'янченко [67], С. Мединський [77], Н. Москаленко [80], Є. Приступа [109], О. Шиян [203] та ін.), фізичне виховання учнівської молоді в Україні викликає значну стурбованість у суспільстві в зв'язку з низькою ефективністю процесу розв'язання завдань формування здорового способу життя. Відтак рівень розвитку фізичної культури, виховання і спорту не відповідає загальним суспільним очікуванням, тому перед цією сферою стоять глобальні виклики та завдання, розв'язання яких вимагає сучасних підходів.

З-поміж головних проблем, які характерні не лише для України, а й для багатьох країн світу, можна виділити такі: 1) погіршення здоров'я, зниження рівня фізичного розвитку та фізичної підготовленості населення; 2) відсутність ефективної системи дитячо-юнацького спорту; 3) посилення глобальної конкуренції в спорті вищих досягнень; 4) помітне відставання у розробленні та впровадженні інноваційних форм, методів і технологій фізкультурної освіти та спорту. Тому провідні спортивні держави перейшли до формування нової парадигми розвитку фізичної культури і спорту, яка ґрунтується на використанні сучасних досягнень в галузі теорії фізичного виховання, інноватики спортивних тренувань, спортивної педагогіки, спортивної психології, біомеханіки тощо. Серед спортивних держав світу провідне місце займають США, імплементація досвіду якої є важливою в умовах реформування вітчизняної системи фізичного виховання школярів.

Сьогодні одним із основних чинників погіршення здоров'я українських громадян є обмежена рухова активність. Лише 13 % українців мають необхідний фізично зумовлений рівень рухової активності, тоді як у країнах ЄС він становить 40 – 50%, а в Японії – 70 – 80 % [117]. Результати проведених досліджень у межах



Міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» («*Health Behavior School aged Children*» – HBSC) показують невтішну картину: 1) в Україні понад 60 % учнів мають різні порушення стану здоров'я, а в старших класах ця цифра сягає 85%; 2) 67% учнівської молоді не займаються систематично фізкультурою і спортом; 3) лише 22% школярів віком 11 – 17 років щодня в середньому близько однієї години займаються спортом [197].

На жаль, масштабних досліджень національного рівня, які б виявили реальну кількість школярів залучених до систематичних занять саме шкільним спортом, в Україні не проводилося. Однак, аналіз результатів окремих наукових досліджень і розрізнених статистичних даних свідчить про критично низьку кількість українських школярів, які систематично відвідують заняття з фізичної культури і тренування у системі шкільного спорту.

Упроваджені в останні роки вітчизняні проєкти, щодо підвищення ефективності фізичного виховання не знаходять позитивного продовження. Зростання кількості годин, відведених на уроки фізичної культури, надання можливостей учням вибору виду діяльності за інтересами, щоденна «година здоров'я», самостійні заняття у позаурочний час та фізкультурно-оздоровча робота за місцем проживання часто мають декларативний характер. Масові фізкультурні заходи, подібні до здачі нормативів комплексу ГПО, участь у «Козацькому Гарті» також не дозволили ефективно розв'язати завдання залучення дітей та молоді до систематичної тренувальної діяльності, оскільки носили формалізований характер і часто виконували роль одного з інструментів адміністрування у сфері фізичної культури [158].

Більшість школярів, навіть ті, у яких виникає нездоланна потреба в руховій активності, мають невеликі шанси проявити себе й отримати можливість займатися у дитячо-юнацькій спортивній школі, оскільки цей заклад в основному зацікавлений у пошуку спортивних талантів, до того ж лише у тих видах спорту, які культивуються в її відділеннях і секціях. Крім того, не кожній родині доступні

платні послуги різноманітних приватних спортивних закладів (шейпінг-клубів, тренажерних залів, фітнес-центрів тощо).

Уважаємо, що найбільш ефективною формою є активне функціонування різних видів спорту безпосередньо у школі, що в поєднанні з урочною системою навчання фізичної культури призведе до зростання рівня розвитку фізичних кондицій, рухових умінь і навичок, сприятиме формуванню особистісних якостей і цінностей школярів.

Аналіз нормативно-правових документів, спеціальної науково-методичної літератури та власні спостереження свідчать, що у вітчизняних закладах загальної середньої освіти практично не створена ефективна система позаурочної роботи у галузі спорту, адже вона, як правило, не враховує нові форми фізкультурно-спортивних заходів, не задовольняє потреб учнів, не забезпечує досягнення ними необхідного рівня фізичного розвитку й фізичної підготовленості, оздоровлення та спортивного виховання, не формує цінності засобами спорту, які будуть важливими у подальшому житті та професійній діяльності.

Досвід становлення, функціонування, розвитку, трансформації шкільного спорту в США є цінним джерелом конструктивних ідей, концепцій, підходів до вдосконалення сучасної системи фізичного виховання та спорту на шляху її поступальної інтеграції в світовий освітній простір. Вивчення й узагальнення цього досвіду дало змогу визначити основні проблеми і труднощі, а також використати конструктивні, апробовані багаторічною практикою, досягнення американської нації у цій галузі суспільної діяльності. Проведене дослідження з формування цінностей молоді засобами шкільного спорту в США в історичній ретроспективі та сучасних умовах, ґрунтовний аналіз крос-культурного порівняння поглядів на спорт як особистісну та суспільну цінність, дозволили нам визначити мету й виокремити перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні на основі імплементації американського досвіду.

**Мета шкільного спорту** – створити умови, що надають змогу учням закладів загальної середньої освіти вести здоровий спосіб життя, систематично і з задоволенням займатися фізичною активністю та спортивним розвитком, отримувати доступ до інноваційних технологій освітньо-тренувального процесу і розвиненої спортивної інфраструктури

Для досягнення поставленої мети нами визначені **перспективні напрями** розвитку системи шкільного спорту в Україні:

1) створити принципово нову систему ефективного функціонування шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти;

2) забезпечити організаційно-управлінський, кадровий, науково-дослідницький, навчально-методичний, медико-біологічний і супровід шкільного спорту;

3) оновити спортивну інфраструктуру з урахуванням безпечних норм її використання і вдосконалити фінансове забезпечення фізкультурно-спортивної діяльності школярів на умовах диверсифікації та співфінансування;

4) створити систему безпеки на об'єктах шкільного спорту й організації роботи з уболівальниками та їх об'єднаннями;

5) розробити комплекс заходів із пропагування шкільного спорту як важливої складової здорового способу життя.

Із метою реалізації перспективних напрямів розвитку системи шкільного спорту в Україні нами пропонуються такі **рекомендації**:

1. Для реалізації *першого перспективного напрямку* зі створення принципово нової системи ефективного функціонування шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти необхідно:

– розробити організаційну основу управління становленням, ефективним функціонуванням і розвитком шкільного спорту в Україні;

– визначити необхідні умови та створити у закладах загальної середньої освіти дитячо-юнацькі спортивні команди, клуби з різних видів шкільного спорту

та фізкультурно-оздоровчі комплекси, зважаючи на регіональні спортивні традиції, інфраструктуру і кадровий потенціал;

– удосконалити державні санітарно-епідеміологічні правила і нормативи для закладів загальної середньої освіти, що забезпечують необхідний тижневий руховий режим учнів, в тому числі засобами шкільного спорту, залежно від їхнього віку, стану здоров'я та фізичної підготовленості, а також для дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням різних нозологій;

– розробити і впровадити рекомендації щодо обсягу й інтенсивності рухової активності школярів, в тому числі засобами шкільного спорту;

– забезпечити наступність навчальних програм із фізичної культури та шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти, що уможливить реалізацію необхідного тижневого обсягу рухового режиму учнів не менше 8 – 10 годин на тиждень;

– розробити спортивно-освітні програми для учнів різних вікових груп, а також дітей з особливими освітніми потребами та впровадити їх у закладах загальної середньої освіти усіх типів;

– розробити модульні навчальні програми з різних видів шкільного спорту за рівнями загальної середньої освіти, які враховують індивідуальні здібності, фізичний розвиток і стан здоров'я учнів, а також систему оцінювання ефективності цих програм;

– розробити освітньо-професійні програми підготовки та підвищення кваліфікації шкільних тренерів із різних видів спорту, інструкторів спортивного туризму та вчителів фізичної культури з урахуванням державних освітніх і професійних стандартів нового покоління;

– розробити сучасні науково-обґрунтовані методики та інноваційні технології спортивних тренувань дітей різних вікових груп, у тому числі з особливими освітніми потребами;

– встановити вимоги та розробити систему контролю за безпекою життя і здоров'я учнів під час проведення тренувальних занять та змагань із різних видів шкільного спорту;

– розробити заходи щодо залучення до занять шкільним спортом учнів з особливими освітніми потребами та забезпечення їх доступу до об'єктів спортивної інфраструктури;

– удосконалити нормативно-правові засади функціонування та розвитку шкільного спорту, в тому числі уточнення функцій, повноважень, прав і обов'язків різних його суб'єктів;

– розвинути інфраструктуру спортивно-рекреаційного туризму та дозвілля в закладах загальної середньої освіти, дитячо-юнацьких спортивних школах, спортивно-оздоровчих таборах, установах реабілітаційного і санаторно-курортного профілів;

– удосконалити щорічні календарні плани міжшкільних, міжрегіональних, всеукраїнських і міжнародних спортивних і туристичних заходів, у тому числі змагань з урахуванням сезону для різних видів шкільного спорту;

– постійно підвищувати статус дитячо-юнацьких ліг, асоціацій, федерацій з різних видів шкільного спорту;

– удосконалити систему зимових і літніх гімназій як основи комплексних багатоетапних спортивних заходів різного рангу і представництва, зокрема чемпіонатів України та світу серед учнів;

– створити при закладах загальної середньої освіти спортивні та туристичні клуби вихідного дня для групових і самостійних занять спортом дітей та батьків;

– розробити заходи із залучення волонтерів (інструкторів зі шкільного спорту) для реалізації позашкільних спортивних програм із метою зниження асоціальних проявів у дитячому та молодіжному середовищі, пов'язаних із порушенням громадського порядку, хуліганством, вандалізмом, алкоголізмом, наркоманією тощо;

– здійснити реалізацію диференційованого підходу стосовно розміщення об'єктів спортивної інфраструктури з урахуванням контингенту учнів закладу загальної середньої освіти, регіональних спортивних традицій, транспортної доступності, кадрового забезпечення тощо;

– реалізовувати будівництво нових закладів загальної середньої освіти за сучасними проєктами з обов'язковим зведенням спортивних об'єктів (залів, майданчиків, полів, басейнів та ін.), а також регіональних багатопрофільних спортивних споруд комплексного призначення на базі дитячо-юнацьких спортивних шкіл;

– розробити комплекс заходів щодо надання державної підтримки об'єднаним територіальним громадам (у вигляді грантів, субвенцій тощо), які здійснюють будівництво й оновлення спортивної інфраструктури для розвитку шкільного спорту;

– забезпечити закупівлю та систематичне оновлення спортивного інвентарю, оснащення й обладнання для освітньо-тренувального процесу в закладах загальної середньої освіти;

– створити систему моніторингу стану здоров'я, фізичного розвитку і фізичної підготовленості учнів, результативності шкільного спорту, а також співвідношення попиту та пропозицій на спортивно-оздоровчі послуги, що надаються закладами загальної середньої освіти;

– запровадити щорічні регіональні та всеукраїнські огляди-конкурси на кращу організацію шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти.

2. Для реалізації *другого перспективного напрямку* із забезпечення організаційно-управлінського, кадрового, науково-дослідницького, навчально-методичного, медико-біологічного супроводу шкільного спорту необхідно:

– удосконалити взаємодію національного, регіональних і територіальних органів виконавчої влади зі суб'єктами шкільного спорту;

- розробити систему показників оцінки ефективності діяльності закладів загальної середньої освіти з розвитку шкільного спорту та використання об'єктів спортивної інфраструктури;
- упровадити систему управління шкільним спортом на регіональному та територіальному рівнях;
- розробити програму інформатизації сфери шкільного спорту та заходи з її впровадження;
- розробити рекомендації щодо організації роботи органів виконавчої влади з підтримки та розвитку шкільного спорту;
- створити багаторівневу систему неперервної підготовки фахівців у галузі шкільного спорту (тренерів, інструкторів, учителів фізичної культури, освітніх менеджерів та ін.)
- сформувати державне замовлення на професійну підготовку фахівців у галузі шкільного спорту;
- оновити перелік спеціальностей і спеціалізацій професійної підготовки фахівців відповідно до запитів сфери шкільного спорту;
- оптимізувати структуру мережі закладів фахової передвищої та вищої освіти у галузі фізичної культури і спорту з метою створення сучасних багатопрофільних університетських комплексів;
- організувати підготовку кваліфікованих фахівців із спортивно-рекреаційних й адаптивних видів спорту відповідно до запитів регіональних і територіальних органів виконавчої влади;
- удосконалити систему перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у галузі шкільного спорту з використанням сучасних форм, засобів і методів;
- організувати проведення всеукраїнського й університетських конкурсів на кращого вченого у галузі фізичного культури і спорту, викладача, тренера, інструктора, спортивного медика, студента-спортсмена;

– розробити заходи з підготовки волонтерів для покращення кадрового забезпечення сфери шкільного спорту;

– забезпечити розроблення й упровадження ефективних фізкультурно-спортивних технологій, модернізацію системи науково-методичного, медико-біологічного, психологічного та педагогічного забезпечення шкільного спорту;

– вжити заходів щодо активізації наукових досліджень в галузі шкільного спорту та спільно з Національною академією педагогічних наук забезпечити координацію цих досліджень;

– забезпечити відповідність підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації потребам у розвитку та вдосконаленню шкільного спорту;

– забезпечити участь українських учених у міжнародних програмах академічної мобільності та наукових програмах обміну з метою вивчення передового досвіду та проведення спільних досліджень у галузі шкільного спорту;

– розробити заходи щодо організації ефективної системи медико-біологічного забезпечення юних спортсменів;

– розробити і запровадити порядок медичного допуску до освітньо-тренувального процесу в закладах загальної середньої освіти, а також медичного забезпечення змагань із участю юних спортсменів;

– розробити систему навчання й атестації тренерів із питань протидії застосуванню допінгу та посилити відповідальність усіх суб'єктів шкільного спорту за використання допінгових засобів і методів;

3. Для реалізації *третього перспективного напрямку* з оновлення спортивної інфраструктури з урахуванням безпечних норм її використання, а також фінансового забезпечення фізкультурно-спортивної діяльності школярів на умовах диверсифікації та співфінансування необхідно:

– розробити заходи щодо забезпечення інноваційного характеру створення і розвитку об'єктів спортивної інфраструктури для закладів загальної середньої освіти;



– розробити технічні регламенти, стандарти і правила з проєктування та будівництва об'єктів спортивної інфраструктури для закладів загальної середньої освіти;

– організувати будівництво об'єктів спортивної інфраструктури, а також універсальних спортивних споруд за сучасними проєктами на пришкольній території, в мікрорайонах, парках, зонах відпочинку тощо, які належать об'єднаній територіальній громаді;

– визначити показники ефективності використання об'єктів спортивної інфраструктури закладів загальної середньої освіти, дитячо-юнацьких спортивних шкіл і тих, що належать об'єднаним територіальним громадам;

– розробити нормативи матеріально-технічного оснащення занять зі шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти з урахуванням ліцензійних й акредитаційних вимог;

– розробити комплекс заходів із покращення оснащення спортивних об'єктів необхідним обладнанням та інвентарем для занять шкільним спортом, у тому числі шляхом укладання лізингових угод;

– провести модернізацію виробничих процесів на підприємствах, що виробляють товари для занять шкільним спортом (для учнів різних вікових груп);

– розробити комплекс заходів із розвитку малого підприємництва та державно-приватного партнерства з метою надання підтримки шкільному спорту;

– розробити нормативи фінансування шкільного спорту й удосконалити систему оплати праці тренерів, інструкторів, учителів фізичної культури з урахуванням результативності їх діяльності;

– передбачити окрему статтю в бюджеті об'єднаних територіальних громад на підтримку та розвиток шкільного спорту.

4. Для реалізації *четвертого перспективного напрямку* зі створення системи безпеки на об'єктах шкільного спорту й організації роботи з уболівальниками та їх об'єднаннями необхідно:

– розробити програми щодо забезпечення правопорядку та громадської безпеки на об'єктах шкільного спорту під час проведення спортивних змагань і масових фізкультурно-оздоровчих заходів;

– здійснювати заходи соціального, просвітницького та превентивного характеру для запобігання насильству на об'єктах шкільного спорту під час проведення спортивних змагань і масових фізкультурно-оздоровчих заходів;

– вдосконалити нормативно-правову базу забезпечення правопорядку та громадської безпеки на об'єктах шкільного спорту, у тому числі під час проведення спортивних змагань і масових фізкультурно-оздоровчих заходів;

– здійснювати постійний моніторинг забезпечення правопорядку і громадської безпеки на об'єктах шкільного спорту;

– здійснювати підготовку кадрів і підвищення кваліфікації працівників, які забезпечують правопорядок, громадську безпеку й експлуатаційну надійність об'єктів шкільного спорту;

– впровадити систему стандартизації і сертифікації якості та безпечності спортивних виробів, інвентарю й обладнання та приведення їх у відповідність з міжнародними нормами і вимогами;

– розробити положення про клуби спортивних уболівальників із різних видів шкільного спорту та кодекс правил глядача й уболівальника;

– розробити комплекс заходів зі створення, функціонування та розвитку шкільних черлідінгових команд;

– запровадити щорічні всеукраїнські та регіональні конкурси на кращий клуб спортивних уболівальників;

– висвітлювати та популяризувати діяльність клубів уболівальників в засобах масової інформації.

5. Для реалізації *п'ятого перспективного напрямку* з розроблення комплексу заходів із пропагування шкільного спорту як важливої складової здорового способу життя необхідно:

– визначити пріоритетні напрями пропагування переваг і пріоритетів шкільного спорту в забезпеченні здорового способу життя;

– здійснювати підтримку заходів і проєктів із шкільного спорту в засобах масової інформації;

– розширити аудиторію агітаційно-просвітницької роботи з пропагування здорового способу життя засобами шкільного спорту на регіональних і національних телевізійних каналах;

– налагодити виробництво і поширення друкованої та наочної продукції, телерадіопрограм й інтернет-ресурсів із пропагування суспільних цінностей та здорового способу життя засобами шкільного спорту;

– організувати всеукраїнську інформаційно-пропагандистську кампанію з популяризації шкільного спорту в межах міжнародного спортивного руху «Спорт для всіх», а також висвітлення діяльності Громадської організації «Українська федерація учнівського спорту»;

– надавати інформаційну підтримку закладам загальної середньої освіти у висвітленні інноваційних методик і технологій освітньо-тренувального процесу й організації спортивних змагань;

– розробити комплекс масових заходів щодо популяризації здорового способу життя та впливу на цей процес шкільного спорту;

– сприяти в організації та проведенні міжнародних і всеукраїнських спортивних рухів, форумів, фізкультурно-оздоровчих заходів «Beach Games», «Challenge Fest», «Combat Games», «Cool Games», «Sport Revolution», «Let's do it Ukraine», «Розвиток регіональних мереж молодіжних спортивних центрів», «Ukraine Relaunch: інвестиції в спорт – інвестиції в майбутнє країни» та ін., науково-практичних конференцій, тренінгів, майстер-класів, презентацій кращих практик шкільного спорту тощо.

– проводити заходи з поширення передового досвіду роботи кращих закладів загальної середньої освіти, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спортивних клубів,

асоціацій, ліг із розвитку шкільного спорту та пропагування здорового способу життя;

– здійснювати системні дослідження з виявлення інтересів, потреб і мотивацій учнів закладів загальної середньої освіти та визначення ефективності заходів із пропагування здорового способу життя засобами шкільного спорту;

– використовувати можливості мережі Інтернет та соціальної реклами для пропагування ідей і здобутків шкільного спорту, ознайомлення учнівської молоді з фізкультурно-оздоровчими системами, освітньо-тренувальним процесом тощо;

– активно залучати до пропагування шкільного спорту відомих спортсменів і тренерів, політиків і громадських діячів, батьків і волонтерів;

– проводити просвітницькі заходи щодо можливостей шкільного спорту в профілактиці асоціальних явищ у дитячому та молодіжному середовищі.

## Висновки до п'ятого розділу

Отримані результати крос-культурного порівняльного аналізу свідчать, що дорослі як у США, так і в Україні вважають вплив занять шкільним спортом на учнівську молодь скоріше потенційним, ніж фактичним. Громадяни обох країн погоджуються з важливістю занять шкільним спортом для отримання задоволення та радості від рухової активності, а також розуміють, що він є консолідуючим чинником, який формує командний дух, згуртовує шкільний колектив із метою досягнення високих спортивних результатів. Проте для американців більшою мірою ніж для українців, важливо є те, що заняття шкільним спортом розглядається як профілактичний засіб запобігання проявам асоціальної поведінки у молодіжному середовищі, а також важливий соціокультурний компонент формування і розвитку суспільних відносин, входження дитини в соціум та культуру дорослих, виконання нею різноманітних соціальних ролей і набуття статусів. Окрім того, для американців, на відміну від українців, спорт донині залишається однією з національних ідей, яка має історичне підґрунтя та традиції, пов'язані з намаганням іммігрантів зберегти завдяки цьому виду суспільної діяльності свою ідентичність і самобутність.

Порівняльний аналіз відповідей на запитання анкети показав, що респонденти обох країн висловлюють спільну думку, що різні види спортивної діяльності в школі мають потужний потенціал для формування у дітей особистісних і суспільних цінностей, проте з реалізацією цього завдання вони справляються по-різному. Так, наприклад, наші співвітчизники, на відміну від американців, не вбачають особливого впливу спортивних заходів, які організовує місцева громада, на формування позитивної аксіосфери у дітей та молоді, що ймовірно свідчить про низький рівень взаємодії закладів загальної середньої освіти, громадських спортивних організацій та органів місцевого самоврядування.

Проведений крос-культурний порівняльний аналіз виявив відмінності поглядів представників громадянського суспільства обох країн на важливість певних категорій цінностей для спорту. Зокрема, встановлено, що для українців, на відміну від американців, менш важливими є такі цінності, як «чесність» і «чесна гра», натомість превалює «прагнення до перемоги за будь-яку ціну» (в американців ця цінність займає низьке рангове місце). Важливою цінністю, яка увійшла до першої п'ятірки в обох державах, респонденти вважають «роботу в команді», яка формує командний дух, почуття солідарності та особистої причетності до спільної справи. Схожими були відповіді як дорослих американців, так й українців щодо тих цінностей, які вони б хотіли інтеріоризувати у своїх дітей. Тут спільні високі позиції зайняли: «задоволення» та «почуття впевненості у власних силах», а найбільша неузгодженість стосувалася таких цінностей, як: «навчитися бути наполегливим» і «продемонструвати найкращі якості».

Крім того, дорослі обох держав загалом визначили схожу мотивацію до занять різними видами шкільного спорту. Відмінність полягала лише в тому, що для американців важливішим виявився гедоністичний мотив, пов'язаний з отриманням насолоди від занять спортом, натомість українці віддають перевагу мотиву, пов'язаному зі зміцненням здоров'я. Отримані результати крос-культурного порівняння щодо мотивації початку активних занять спортом в українських й американських школярів свідчать, що у американської молоді також превалюють гедоністичні мотиви – «отримання радості (веселе дозвілля)» й «проведення часу з друзями», а в українських школярів мотиви, пов'язані передовсім зі збереженням здоров'я та фізичним самовдосконаленням, що традиційно домінували в радянській системі тіловиховання й залишилися актуальними до сьогодні.

Спільними важливими у спорті цінностями для учнівської молоді обох культур є: «отримання задоволення», «вміння продемонструвати власні найвищі можливості», «позитивний вплив на здоров'я». Крім зазначених цінностей, американські школярі до п'ятірки найвищих віднесли «зустріч і знайомство з

іншими» та «вдосконалення рухових здібностей». Думка українських школярів дещо відрізняється, адже вони вважають більш важливими «вдосконалення тілобудови» та «гідний виступ». Отже, результати порівняльного дослідження показали, що підлітки обох країн основною метою шкільного спорту вважають набуття соціальних якостей і розвиток загальнолюдських, суспільних й особистісних цінностей.

У результаті проведеного крос-культурного дослідження встановлено, що для українських школярів спорт асоціюється передовсім із перемогою, успіхом, а для американських – із отриманням задоволення. Проте є й спільне бачення важливості у спорті таких фундаментальних речей, як «вміння працювати у команді» та «дотримання правил чесної гри». Окрім того, школярі обох країн відзначають спільні речі, які найчастіше трапляються з ними під час занять, а саме: гіперболізовані очікування батьків, що спричиняють моральний тиск, а також негідна поведінка вболівальників і партнерів. Слід відзначити, що українські школярі під час занять спортом, на відміну від своїх американських однолітків, частіше потрапляють у ситуації, пов'язані з нечесною грою партнера чи суперника. Ймовірно, це пов'язано, власне з домінуванням в українських школярів бажання перемоги за будь-яку ціну. Натомість американська система освіти та підготовки спрямована на отримання юними спортсменами задоволення від процесу і результату занять шкільним спортом.

Встановлено, що для учнів двох культур спільними причинами припинення занять спортом є такі: «необхідність більше уваги приділяти навчанню» та «пошук більш цікавого способу проведення дозвілля». Варто відзначити, що основною причиною для припинення занять спортом у школярів із США є те, що вони перестали приносити їм задоволення, натомість в українських школярів ця причина зайняла значно нижче рангове місце.

Проведене дослідження з формування цінностей молоді засобами шкільного спорту в США в історичній ретроспективі та сучасних умовах, ґрунтовний аналіз

крос-культурного порівняння поглядів на спорт як особистісну та суспільну цінність, дали нам змогу визначити мету і виокремити перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні на основі імплементації американського досвіду. Отже, метою шкільного спорту є створення умов, що надають змогу учням закладів загальної середньої освіти вести здоровий спосіб життя, систематично і з задоволенням займатися фізичною активністю та спортивним розвитком, отримувати доступ до інноваційних технологій освітньо-тренувального процесу і розвиненої спортивної інфраструктури. Для досягнення поставленої мети нами визначені перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні: 1) створити принципово нову систему ефективного функціонування шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти; 2) забезпечити організаційно-управлінський, кадровий, науково-дослідницький, навчально-методичний, медико-біологічний і супровід шкільного спорту; 3) оновити спортивну інфраструктуру з урахуванням безпечних норм її використання і вдосконалити фінансове забезпечення фізкультурно-спортивної діяльності школярів на умовах диверсифікації та співфінансування; 4) налагодити систему безпеки на об'єктах шкільного спорту й організації роботи з уболівальниками та їх об'єднаннями; 5) розробити комплекс заходів із пропагування шкільного спорту як важливої складової здорового способу життя. Із метою реалізації цих перспективних напрямів нами запропоновані відповідні рекомендації, які слід втілити на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях.

Основні положення п'ятого розділу дисертації відображені у публікаціях [151; 158; 168; 171; 176; 182; 195; 196; 709; 710].



## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, а реалізація поставлених завдань дала підстави сформулювати такі висновки:

1. У сучасному суспільстві спорт є одним із найпоширеніших видів дозвілля людини. Він як важливий соціальний феномен пронизує всі рівні соціуму, широко впливаючи на основні сфери життєдіяльності суспільства: національні відносини, суспільне становище, формує моду, етичні цінності, спосіб буття тощо. Феномен спорту володіє передовсім потужною соціалізуючою силою, адже, будучи складовою загальної культури людини, її здорового способу життя, формує уявлення, мислення, волю, характер особистості, визначає соціальну поведінку й активність, які спрямовані на реалізацію особистісних і суспільних цінностей. А отже, вагомим є місце спорту та його гуманістичного потенціалу у системі як діяльності держави, так і становленні особистості. Упродовж XX – на початку XXI ст. простежуються тенденції потужного впливу спорту як соціального інституту на формування і розвиток особистості школяра. Відтак шкільний спорт стає одним із найважливіших засобів соціалізації, формування позитивної аксіосфери учнівської молоді, а тому його актуальність і значущість у сучасних вітчизняних умовах динамічно зростають.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження склали категоріальний, аксіологічний, амбівалентний, історичний, цивілізаційний, культурологічний, гуманістичний та крос-культурний підходи, а також параметрично-детермінуючий, концептуально-аналітичний, інтеграційно- та диференційно-аналітичний, прогностичний компоненти, сукупність, взаємозалежність та взаємодоповнюваність яких забезпечили всебічне вивчення об'єкта і предмета дослідження, уможливили розв'язання поставлених завдань і досягнення мети роботи. Крізь призму зазначених підходів і компонентів нами проаналізовано шкільний спорт як соціальний феномен й універсальний механізм

самореалізації, самовираження і розвитку особистості, а також визначено його місце в системі особистісних і суспільних цінностей учнів.

Проаналізовано різні підходи до трактування й уточнено такі основні терміни поняттєво-категоріального апарату дослідження: «спорт», «шкільний спорт», «фізкультурна освіта», «фізична культура», «фізичне виховання», «внутрішньошкільний спорт», «міжшкільний спорт», «позашкільні спортивні програми» й ін. Розкрито сутність шкільного спорту як чітко структурованого навчання учнів із різних видів спортивної діяльності, що відбувається поза межами шкільної програми у позаурочний час. Зазначено, що власне шкільний спорт як організаційна структура надає змогу учням закладів загальної середньої освіти вести здоровий спосіб життя, систематично та із задоволенням займатися фізичною активністю, спортивним розвитком, отримувати доступ до інноваційних технологій освітньо-тренувального процесу і розвиненої спортивної інфраструктури.

2. Комплексний аналіз міждисциплінарних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених дає підстави розглядати шкільний спорт як соціально-ціннісну систему. Узагальнено тлумачення соціально-педагогічного феномену «цінність» та сформульовано авторський підхід до її трактування як системи бажаних і різних за значущістю транситуаційних цілей, що слугують керівними принципами в житті людини або соціальної спільноти. На основі аналізу наукової літератури увиразнено структуру цінностей фізичної культури та спорту. Проаналізовано нормативно-правові документи міжнародного та національного рівнів, а також світовий досвід розвинених країн, які пов'язані з проєкцією на формування цінностей особистості засобами шкільного спорту. Здійснено компаративний аналіз цілей, завдань, змісту фізичного виховання і спорту в Україні та розвинутих країнах світу (Франції, Німеччини, Італії, Польщі, США, Канади, Японії та ін.). Розглянуто ефективні моделі шкільного спорту в зарубіжних країнах, які органічно доповнюють традиційні уроки фізичної культури, становлячи важливу складову національних програм фізичного виховання і розвитку школярів. Підтверджено, що світовий

досвід формування в учнів цінностей засобами шкільного спорту заслуговує на особливу увагу і, без сумніву, потребує впровадження у вітчизняну освітню практику.

3. Ретроспективний аналіз зародження, становлення та формування фізкультурної освіти і шкільного спорту в США на рубежі XIX–XX ст. дає підстави для висновку про значний еволюційний поступ – від нетерпимості й несприйняття з боку релігійних догматичних течій і пуританських настанов у вихованні молоді до реалізації фундаментальних положень фізкультурної освіти, зважаючи на специфіку, зумовлену тодішнім соціально-економічним станом і культурно-освітнім рівнем американського суспільства.

На основі критеріїв (культурно-історичні, суспільно-політичні, освітньо-виховні чинники, диверсифікація цінностей, розвиток ідей та концепцій фізичного виховання учнівської молоді тощо) виокремлено основні історичні етапи функціонування й увиразнено особливості структурно-змістових трансформацій системи фізкультурної освіти і шкільного спорту США впродовж XX і на початку XXI ст.: 1 етап – становлення системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1900–1944 рр.); 2 етап – розвиток системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1945–1990 рр.); 3 етап – трансформація системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США (1991–2020 рр.). Увиразнено чинники, умови та події, які стали визначальними для становлення, розвитку і трансформації системи фізкультурної освіти і шкільного спорту в США. Розглянуто тенденції розвитку шкільного спорту в США на сучасному етапі та можливості творчого використання американського досвіду з урахуванням специфіки вітчизняних реалій.

4. Вивчення практичного досвіду уможливило виокремити основні інтегральні складові функціонування системи шкільного спорту в США. На цій основі розроблено модель функціонування системи шкільного спорту в США, яка складається з трьох взаємопов'язаних підсистем: внутрішньошкільного (інтрамурального) спорту, позашкільного спорту та позашкільних спортивних

програм. Найбільш поширеним є внутрішньошкільний спорт, адже він охоплює усі три рівні системи загальної середньої освіти – початкову (elementary schools), середню (middle schools) та старшу школу (high schools), забезпечений сертифікованими фахівцями і достатньо розвиненою спортивною інфраструктурою, представлений великою кількістю видів спорту, у тому числі оздоровчо-рекреаційного спрямування. В американських школах інтрамуральний спорт є своєрідною підготовчою базою для розвитку міжшкільного спорту, який функціонує лише в середній і старшій школах, характеризується престижністю, високим статусним рівнем, змагальністю, інтенсивністю освітньо-тренувального процесу, а головне – можливістю для учнівської молоді подальшого кар'єрного зростання у студентському та професійному спорті. Щодо позашкільних спортивних програм, в яких мають змогу брати участь учні різних вікових груп, то вони доповнюють перші дві підсистеми шкільного спорту та спрямовані на різнобічний розвиток особистості, вдосконалення спортивних умінь, набуття життєвих навичок, а також профілактику асоціальної поведінки.

Аналіз наукової літератури та статистичних даних показав, що рівень й особливості залучення американських школярів до занять інтрамуральним і міжшкільним спортом у США, їхня участь у позашкільних спортивних програмах зумовлені розмірами закладу загальної середньої освіти (контингентом учнів), його місцем розташування, соціально-економічним статусом і рівнем розвиненості спортивної інфраструктури. Встановлено, що інтеграція уроків фізкультурної освіти, шкільного спорту (інтрамурального та міжшкільного) й інших видів фізичної активності у межах позашкільних спортивних програм сприяє досягненню важливої мети – підвищення інтелектуального та фізичного розвитку, соціокультурного рівня, психоемоційного стану й академічної успішності учнівської молоді.

5. Проведений аналіз різноманітних джерел й спортивно-освітньої практики США підтвердив ефективність спортивних програм і проєктів, основна мета яких

спрямована на формування в учнівської молоді життєвих навичок і суспільних цінностей. Виокремлено основні освітні цілі, яких можна досягнути зокрема й засобами шкільного спорту: розвиток когнітивних вмінь, поліпшення поведінки, підвищення рівня академічних досягнень (успішності), формування позитивного ставлення до навчання, вдосконалення психічних і соціальних якостей особистості. З'ясовано, що ключовим чинником прилучення дітей до занять спортом є прихильність батьків до цього виду суспільної діяльності. Однак розширення обов'язків, надмірне прагнення батьків задовольнити зростаючі потреби дитини у заняттях різними видами спорту можуть негативно позначитися на сімейних стосунках, вплинути на емоційно-психологічну атмосферу в сім'ї. Встановлено, що основними шляхами формування в учнівської молоді США системи цінностей засобами шкільного спорту є: 1) реалізація спортивних програм і проєктів на кшталт «Навчання відповідальності засобами рухової активності», «Спорт для сприяння освіти та відпочинку», «Перша лунка», «Розумно грати», «Навчання на основі пригод» та ін.; 2) наступність занять з фізкультурної освіти та шкільного спорту; 3) здійснення міжпредметних зв'язків; 4) організація масових спортивних заходів із залученням видатних спортсменів; 5) взаємодопомога і взаємна відповідальність школи, батьків, громадських спортивних організацій тощо.

6. Проведено порівняльне дослідження із метою виявлення спільних і відмінних уявлень про роль шкільного спорту та його впливу на формування особистісних і суспільних цінностей учнівської молоді. Результати крос-культурного порівняння уявлень дорослих та учнівської молоді в США і Україні заклали наукове підґрунтя для різноманітних освітніх ініціатив з метою популяризації та збільшення участі дітей і молоді у спортивних заходах, розширення розуміння потенціалу шкільного спорту для формування системи ціннісних орієнтацій.

Досвід становлення, розвитку та трансформації системи шкільного спорту в США став цінним джерелом конструктивних ідей, концепцій, підходів до

вдосконалення вітчизняної системи фізичного виховання та спорту на шляху її поступальної інтеграції в світовий освітній простір. Вивчення й узагальнення цього досвіду уможливило визначити основні проблеми та труднощі, а також використати конструктивні, апробовані багаторічною практикою, досягнення американської нації у цій сфері суспільної діяльності. Проведене дослідження з формування цінностей молоді засобами шкільного спорту в США в історичній ретроспективі й сучасних умовах, ґрунтовний аналіз крос-культурного порівняння поглядів на спорт як на особистісну та суспільну цінність, дали змогу визначити перспективні напрями розвитку системи шкільного спорту в Україні: 1) створити принципово нову систему ефективного функціонування шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти; 2) забезпечити організаційно-управлінський, кадровий, науково-дослідницький, навчально-методичний і медико-біологічний супровід шкільного спорту; 3) оновити спортивну інфраструктуру з урахуванням безпечних норм її використання і вдосконалити фінансове забезпечення фізкультурно-спортивної діяльності школярів на умовах диверсифікації та співфінансування; 4) створити систему безпеки на об'єктах шкільного спорту й організації роботи з уболівальниками та їх об'єднаннями; 5) розробити комплекс заходів із пропагування шкільного спорту як важливої складової здорового способу життя. Із метою реалізації цих перспективних напрямів запропоновано рекомендації, які слід втілити на державно-територіальному, організаційно-управлінському та навчально-методичному рівнях.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на дослідження теоретико-методологічних і науково-методичних основ функціонування системи шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти та дитячо-юнацьких спортивних школах; міждисциплінарне вивчення проблем наступності навчальних програм із фізичної культури і шкільного спорту в закладах загальної середньої освіти; розроблення спортивно-освітніх програм для учнів із особливими освітніми потребами; впровадження у практику науково обґрунтованих методик й

інноваційних технологій освітньо-тренувального процесу; створення багаторівневої системи неперервної підготовки фахівців у галузі шкільного спорту; обґрунтування ефективних шляхів залучення батьків і представників громадськості з метою утвердження цінностей шкільного спорту.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев И., Павленко Ю. Модель долгосрочного развития спортсменов в США. *Наука в олимпийском спорте*. 2017. №2. С. 69–75.
2. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: Західноєвропейський контекст. Київ : Тандем, 2000. 416 с.
3. Арделян Г. Реформування системи фізичного виховання школярів Румунії : автореф. дис. ...канд.наук з фіз.виховання і спорту : 24.00.02. Луцьк, 2000. 20 с.
4. Бавина Л. В. Физическое воспитание в элементарной школе США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Москва, 1987. 20 с.
5. Бальсевич В. Концепция альтернативных форм организации физического воспитания детей и молодежи. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. 1996. №1. С. 23–25.
6. Безверхня Г. В. Мотивація до занять фізичною культурою і спортом школярів 5–11-х класів : автореф. дис. ... канд. наук фіз. вих. : 24.00.02. Львів, 2004. 23 с.
7. Бех І. Особистісні цінності як духовне надбання людини. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2003. 278 с.
8. Бичко І. В., Бойченко І. В., Бойченко М. І., Бузький М. П., Табачковський В. Г. Філософія : підручник. Київ : Либідь, 2001. 406 с.
9. Білецька І. О. Полікультурні засади іншомовної освіти у середніх навчальних закладах США : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Умань, 2014. 494 с
10. Булатова М. М. Европейский опыт: уроки и приоритеты. *Спортивна медицина*. 2007. № 1. С. 3–10.
11. Бюлетень спортивной информации Совета Европы «Клиринг Хаус». *Спорт для всех*. 1997. №1. С.21–26.
12. Василюк В., Давидюк І., Турчик І. Вплив народних рухливих ігор на формування національної свідомості молодших школярів в умовах нової української школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету*



імені М.П.Драгоманова. Серія № 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)». Київ, 2019. Вип. 5 К (113)19. – С.51-55.

13. Васянович Г. П. Принцип громадянськості й патріотизму. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2005. Вип. 24. С. 8–11.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ, 2001. 1440 с.

15. Визитей Н. Н. Теория физической культуры: к корректировке базовых представлений. Философские очерки. Москва : Советский спорт, 2009. 184 с.

16. Вихрущ А. Методологія історії педагогіки як виклик сучасності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія*. Чернівці, 2011. Вип. 564. С.28–33.

17. Вишневецький О. І. Система вартостей і стратегія виховання. *Цінності освіти і виховання* : науково-метод. зб. [за заг. ред. О.В. Сухомлинської]. К., 1997. С. 37 – 39

18. Віндюк О. Організаційно-методичні основи фізичного виховання дітей 5-7 років у спортивно-оздоровчих установах США: дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24. 00. 02. Запоріжжя, 2003. 218 с.

19. Выступление президента МОК Х.А.Самаранча. *Межд. спорт. движение: Экспресс-информация*. Москва. ЦООНТИ ФИС, Вып. 10. С. 9-12.

20. Вялкин А. В. В школах США: мы хотим быть первыми. *Спорт в школе*. 1997. № 17. С. 4–8.

21. Гадамер Х. Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики [пер. с нем ; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. Москва : Прогресс, 1988. 704 с.

22. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность : философский и психологический анализ. Київ : Наукова думка, 1999. 463 с.

23. Гуськов С., Зотов А. Физическое воспитание в школах зарубежных стран. Москва : Институт общего образования, 2001. 252 с.

24. Демчук С., Костко А., Турчик І. Формування правильної життєвої позиції у ставленні до власного здоров'я (міжнародний досвід). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2013. Вип. 7 (33). Т. 1. С. 226–231.
25. Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-п#Text> (дата звернення 05.11.2019).
26. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти від 23 листопада 2011 р. N 1392. URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KP111392.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP111392.html) (дата звернення 01.11.2016).
27. Дутчак М. В. Мартин П. М., Ляшенко О. О. Моніторинг рівня залучення населення до спорту для всіх : результати всеукраїнського опитування та експертного оцінювання. Київ : ПП «Алекс Принтер», 2008. 18 с.
28. Дутчак М. В. Спорт для всіх в Україні: теорія та практика. Київ : Олімпійська література, 2009. 279 с.
29. Дятленко С., Круцевич Т., Турчик І., Чешейко С. Збірник завдань для ДПА з фізичної культури. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. **60 с. (Рекомендовано МОНУ (лист від 3.02.2010 №1/11-454))**.
30. Егорычева Е.В., Хаирова Т.Н., Дижонова Л.Б., Мусина С.В. Развитие социально значимых свойств у студентов вузов с помощью физической культуры. *Известия Волгоградского государственного технического университета*. Волгоград, 2007. № 7. С.105–107.
31. Жубер К. Система физического воспитания школьников Франции: URL: <http://phys.kspu.karelia.ru/file.php/id/f4480/name/Clauderus.doc>. (дата звернення: 15.03. 2011).

32. Заболотна О.А. Соціалізація учнівської молоді в загальноосвітніх та альтернативних закладах середньої освіти в США : автореф. дис. ...к. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 23 с.
33. Заболотна О.А. Культурно-історичні відмінності американського і українського стилів соціалізації. *Педагогіка і психологія*. 2004. №2. С.51–61.
34. Загальна соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2013—2017 роки. URL: [http://search.ligazakon.ua/1\\_doc2.nsf/link1/JG21100A.html](http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JG21100A.html) (дата звернення: 12.01.2013).
35. Зайнутдинов Л. Организационные формы физического воспитания и развития школьного спорта в зарубежных странах. *Спорт в школе*. 2008. №23. URL: [http://spo.1september.ru/view\\_article.php?ID=200802312](http://spo.1september.ru/view_article.php?ID=200802312) (дата звернення: 18.06.2015).
36. Закопайло С. А. Педагогічні основи виховання в юнаків 10—11 класів цінностей здорового способу життя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2003. 19 с.
37. Зорин С.Д. Пестряева Л.Ш. Исследование показателей ценностного отношения к здоровью и здоровому образу жизни 13-летних подростков с учетом занятий спортом. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. 2007. № 6. С. 6–7.
38. Зотов А. Актуальные проблемы детско-юношеского физкультурно-спортивного движения. *Спорт, духовные ценности, культура*. Москва, 1997. Вип.7. С. 176–189.
39. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. 608 с.
40. Исаев А.А. Олимпийская педагогика: опыт моделирования психолого-педагогических технологий детско-юношеского спорта. Москва : ФиС, 1998. 240 с.

41. Інформаційна довідка про Всеукраїнські ігри з єдиноборств серед школярів «Combat Games». URL: <http://sportmon.org/combat-games-ukraine/>. (дата звернення 10.09.2020).
42. Календарний план фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України на 2020 рік. URL: <http://sportmon.org/kalendarniy-plan/>.(дата звернення 10.09.2020).
43. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ, 2018. 720 с.
44. Кемінь В.П. Ступенева педагогічна освіта в Західній Європі й Україні: порівняльний аналіз. *Вісник ЛНУ (серія педагогічна)*. Львів. 2002. С. 20–27.
45. Кирсанов В.Е. Детский и юношеский спорт как средство социализации молодого поколения: дис. ... канд. соц. наук : Москва, 2008. 146 с.
46. Ковальчук, А. Г., Грибан, Г. П. Фізичне виховання і спорт у вищих навчальних закладах США. *Студентська спортивна наука*. 2014. № 4. С. 65–66.
47. Колупаєва А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 458 с.
48. Корнієнко О.М. Національні цінності особистості: сутність та особливості формування : автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 1998. 20 с.
49. Кофман Л.Б. Педагогические принципы и модели организации физкультурно-спортивной деятельности детей и молодежи : дис. ... д. пед. н.: 13.00.04. Москва, 1998. С. 44– 56.
50. Кошманова Т. С.. Розвиток педагогічної освіти у США (1960 - 2000 рр.): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2002. 589 с.
51. Крадман Д. Физическая культура и спорт в государствах Западной Европы в Новое Время ( XVII – 1917 г.): дисс. ...д-ра пед. наук. Москва, 1973. С.40–101.

52. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму. Київ : Педагогічна думка, 2012. 368 с.
53. Кривцун-Левшина Л.Н., Котляров И.В. Социология физической культуры и спорта. Витебск : УО ВГУ им П. М.Машерова, 2009. 297 с.
54. Кривцун-Левшина, Л.Н. Социология физической культуры: учеб. пособие. Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2005. – с. 37.
55. Круцевич Т. Модельно-целевые характеристики физического состояния в системе программирования физкультурно-оздоровительных занятий с подростками. *Наука в Олимпийском спорте*. 2002. №1. С. 23–29.
56. Кряж В. Н. Гуманизация физического воспитания. Минск : НИО, 2001. 180 с.
57. Кряж В.Н. Введение в гуманизацию физического воспитания: метод. пособие: в 3 ч.. Минск : Четыре четверти. Ч. III: Гуманистическая концепция и практика физического воспитания (вводная характеристика). 1996. 86 с.
58. Кряж В.Н. Введение в гуманизацию физического воспитания: метод. пособие: в 3 ч. Минск : Четыре четверти. Ч. I: Основные понятия и введение в проблему. 1996. 54 с.
59. Кряж В.Н. Введение в гуманизацию физического воспитания: метод. пособие: в 3 ч. Минск : Четыре четверти. Ч. II: Истоки гуманизации физического воспитания. 1996. 124 с.
60. Лесгафт П.Ф. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. Ч. 1. СПб., 1888. (Переиздание: М., 1951). 441 с.
61. Лесгафт П.Ф. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. П.Ф. Лесгафт. - Ч. 2. СПб., 1901. (Переиздание: М., 1952.) 400 с.
62. Линець М. М. Тексти лекцій з професійного спорту Репозитарій ЛДУФК. URL: <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/38/browse?type=author> (дата звернення: 10.01.2019).

63. Логвиненко Т. Підготовка соціальних працівників в університетах Скандинавських країн: Данія, Норвегія, Швеція : монографія. Дрогобич : Вид. від. ДДПУ ім. Івана Франка, 2015. 520 с.
64. Локшина О. Порівняльна педагогіка: здобутки двохсотлітнього розвитку та сучасні проблеми. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2010. № 3-4. С. 6–15.
65. Локшина О.І. Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2011. 45 с.
66. Лубышева Л. Социология физической культуры и спорта : учеб. пособие. Москва : 3-е изд. Академия, 2010. 269 с.
67. Лук'янченко М.І. Педагогіка здоров'я: теорія та практика : монографія. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім.І.Франка, 2012. 348 с.
68. Лук'янченко М.І. Реалізація здоровязберігаючих технологій у сучасній школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім.Т.Шевченка. (Серія: педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт)*. 2012. Т.ІІІ. Вип. 98. С. 18–24.
69. Лутай В.С. Розробка сучасної філософії освіти на засадах синергетики. *Вища освіта України*. 2009. № 1. С. 33–35.
70. Максименко А.П. Університетська освіта Франції: становлення і розвиток у ХІХ-ХХ століттях : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2007. 200 с.
71. Мандюк А. Особливості рухової активності школярів у США. *Молода спортивна наука України*. 2015. Т. 2. С. 167–172.
72. Мандюк А. Фізичне виховання в системі середньої освіти США. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2013. № 2. С. 210–213.
73. Мандюк А., Синчук А. Особливості програм із фізичного виховання в системі середньої освіти США. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 4. С. 150-153.
74. Мандюк А. Сороколіт.Н. Зарубіжні системи фізичного виховання : курс лекцій. Львів : ЛДУФК, 2018. 64 с.

75. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Введение в предмет : учебник. Москва : Лань, 2004. 160 с.
76. Мединський С. В. Система професійної підготовки фахівців фізичного виховання і спорту у Сполучених Штатах Америки : монографія. Чернівці : Родовід, 2016. 472 с.
77. Мединський С. В. Теорія і практика професійної підготовки фахівців із фізичного виховання і спорту в Сполучених Штатах Америки : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Умань, 2017. 40 с.
78. Методичні рекомендації щодо викладання фізичної культури у 2019/2020 навчальному році: Додаток до листа МОНУ від 01. 07. 2019 р. № 1/11-5966. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-rozrobylo-metodychni-rekomendatsiyi-z-vykladannya-predmetiv-na-2019-2020/>
79. Москаленко Н. В., Сороколит Н. С., Турчик І. Х. Ключові компетентності у фізичному вихованні школярів в рамках реформи «Нова українська школа». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2019. Вип. 5К (113). С. 223–228.
80. Москаленко Н., Корж Н. Технологія формування ціннісного ставлення у студентів до самостійних занять фізичною культурою. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2016. № 1. С. 201– 206.
81. Москаленко Н.В., Яковенко А.В. Національні стандарти фізичного виховання школярів США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2019. Вип. 3 (111). С. 97 – 101.
82. Мукан Н.В. Професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл у системах неперервної педагогічної освіти Великої Британії, Канади, США : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 40 с.

83. Муқан Н.В. [Стандарти професійного розвитку педагогів у США](#). *Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія педагогічна*. Львів, 2009. Вип. 25. С. 275–282.
84. Муқан Н.В., Фучила О.М. Компаративні дослідження як інструмент аналізу освітніх явищ і систем. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2018. С. 108–111.
85. Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність - здоровий спосіб життя - здорова нація». Указ президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016#Text> (дата звернення 05.12.2019).
86. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021. Указ Президента України від 25.06.2013 р. №344/213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. (дата звернення 25.06. 2019).
87. Невмержицька О. [Визначення категорії цінність: до історіографії проблеми](#). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. № 4. С.15–23.
88. Невмержицька О. Виховання цінностей особистості в епоху культурних змін. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і Психологія». Педагогічні науки*. 2015. № 1 (9). С.25–30.
89. Ничкало Н.Ф. Кудіна В.О. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : монографія. Черкаси : Вибір, 2002. 322 с.
90. Нова українська школа : основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.
91. Новикова И.В. Дворовый футбол как фактор формирования социального капитала подростков в условиях современного города: дис. ...канд. соц. наук : Саратов, 2010. 137 с.
92. Овчарук О. Шкільна політика в галузі початкової освіти в Європейських країнах. *Шлях освіти*. 2000. №4. С.17–19.
93. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : монографія. Київ : Знання України, 2003. 448 с.



94. Оплетин А. А. Педагогика саморазвития: компетентностный подход : монография. Пермь : Новопринт, 2018. 192 с.
95. Осадча Т. Ю. Професійна підготовка викладачів фізичного виховання в університетах США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2005. 227 с.
96. Панаев В.Г. Особенности физического воспитания учащейся молодежи республики Афганистан : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.01. Москва, 1993. 24 с.
97. Пангелова Н.Є., Власова С.В. Зарубіжний досвід організації фізичного виховання в загальноосвітніх школах. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2017. № 1. С. 215–221.
98. Пантюк М. Фізична культура та спорт як чинники виховання (історичний аспект). *Збірник наукових праць "Педагогічні науки"*. 2008. № 49. Т.1. С.29–33.
99. Пантюк Т. Виховання здорового способу життя як важлива умова гармонійного становлення особистості. *Педагогіка вищої та середньої школи* : збірник наукових праць КДПУ. 2011. Вип. 33. С. 526–533.
100. Пантюк Т. Громадянська освіта та виховання як необхідні складові загальної культури особистості. *Молодь і ринок*. 2007. № 8 (31). С. 65–68.
101. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1985. 312 с.
102. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. М.: Педагогика-пресс, 1994. 526 с.
103. Платонов В.Н. Теория спорта. К.: Высшая школа, 1987. 424 с.
104. Положення всеукраїнських змагань з футболу «ШКІРЯНИЙ М'ЯЧ». Київ, 2015. URL: [http://www.aafu.org.ua/data/files/documents/regulations\\_2015-2019.pdf](http://www.aafu.org.ua/data/files/documents/regulations_2015-2019.pdf) (дата звернення 15.01.2020).
105. Пономарев Н.И. Социальные функции физической культуры и спорта. *Физическая культура и спорт*, 1974. 310 с.
106. Попеску И.К. Физическое воспитание и спорт в общеобразовательных школах и лицеях социалистической республики Румынии : автореф. дис. ... канд. пед. наук, Москва, 1971. 31 с.

107. Поспех Е., Войнар Ю., Костюченко В. Физическое воспитание учащейся молодежи в контексте формирования спортивного резерва. *Теория и практика физической культуры*. 2002. №4. С.10.
108. Приступа Є. Глобалізаційні тенденції в системі підготовки фахівців галузі фізичного виховання і спорту в Європі. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2004. № 4. С. 125–129.
109. Приступа Є. Жепка А., Лара В. Рекреація, як соціально-культурне явище, різновид і результат діяльності. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. № 1. С. 112–120.
110. Приступа Є. Н. Історичні та соціально-філософські проблеми українського спорту. *Спорт і національне відродження* : тези доп. Всеукр. наук. конф. м. Львів, 1994. С. 3–5.
111. Приступа Є. Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури : автореф. дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 48 с.
112. Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту. Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004>. (дата звернення: 25.01.2020).
113. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016>. (дата звернення: 04.05.2016).
114. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 15.09.2017)
115. Про охорону дитинства. Закон України від 06 червня 2019 р. №2745-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 03.07.2019).

116. Про пріоритети розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Указ президента України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640/2008#Text> (дата звернення 03.04.2018).
117. Про схвалення концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2011-p>.
118. Про фізичну культуру і спорт: Закон України. 1994, № 14, ст.80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 01.06.2019).
119. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності : монографія. Київ : Вища школа, 1997. 180 с.
120. Пуховська Л. Сучасні підходи до професіоналізму вчителя в різних освітніх системах. *Шлях освіти*. 2001. №1. С. 20–24.
121. Регламент про проведення Всеукраїнських змагань пам'яті ЗТУ С. Операйла з легкої атлетики URL: <http://sportmon.org/wp-content/uploads/2018/10/jpg2pdf-1-min.pdf>. (дата звернення: 01.06.2020).
122. Регламент проведення всеукраїнських пляжних ігор серед школярів з волейболу пляжного. URL: [http://sportmon.org/wp-content/uploads/2019/09/Reglament-№72\\_compressed.pdf](http://sportmon.org/wp-content/uploads/2019/09/Reglament-№72_compressed.pdf). (дата звернення: 01.06.2020).
123. Регламент проведення Всеукраїнських змагань «Спортивна надія України URL: <http://sportmon.org/wp-content/uploads/2018/10/reglament-----116-min.pdf>. (дата звернення: 01.06.2020).
124. Регламент проведення Всеукраїнського спортивно-масового заходу серед школярів «Cool Games» URL: [http://sportmon.org/wp-content/uploads/2019/10/Reglament-CoolGames-2019-2020\\_compressed.pdf](http://sportmon.org/wp-content/uploads/2019/10/Reglament-CoolGames-2019-2020_compressed.pdf) (дата звернення: 01.06.2020).

125. Регламент проведення Гімназиади. URL: [http://sportmon.org/wp-content/uploads/2019/09/Reglament-provedennya-II-litnoyi-Gimnaziady-Ukrayiny\\_compressed.pdf](http://sportmon.org/wp-content/uploads/2019/09/Reglament-provedennya-II-litnoyi-Gimnaziady-Ukrayiny_compressed.pdf). (дата звернення: 01.06.2020).
126. Рекомендації щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки учнівської молоді на період до 2025 року URL: [http://sportmon.org/wp-content/uploads/2020/05/rekomendacziyi\\_uchni.pdf?fbclid=IwAR0Br6pFQr5\\_R0CQxWtKyooCCgZq-UUv0Evabh0HPrNuMBruUI0XStMf9dc](http://sportmon.org/wp-content/uploads/2020/05/rekomendacziyi_uchni.pdf?fbclid=IwAR0Br6pFQr5_R0CQxWtKyooCCgZq-UUv0Evabh0HPrNuMBruUI0XStMf9dc).
127. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские обоснования и социальные приложения конструктивной аксиологии. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1998. 292 с.
128. Сбруєва А.А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації (90-ті pp. XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 38 с.
129. Синадинос Н.Э. Физическая культура и спорт как социальный институт в современной Греции : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва, 1991. 24 с.
130. Скотна Н.В. Особа в розколотій цивілізації: світогляд, проблеми освіти і виховання : дис... д-ра філос. наук: 09.00.10. Київ, 2005. 376 с.
131. Скотний В.Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному : монографія. Дрогобич : Вимір, 2004. 348 с.
132. Слaстенин В.А. Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: учебное пособие для студентов педагогических вузов. Москва : Академия, 2003. 192 с.
133. Сливка Є., Шиян О.З досвіду впровадження шкільної освіти з питань здоров'я у США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2017. Вип. 5К (86)17. С. 304–307.

134. Соколов А.С. Роль и участие местных органов власти Германии и Франции в развитии физического воспитания спорта. *Теория и практика физической культуры*. 1999. №4. URL: <http://sportlib.info/Press/TPFK/1999N4/p45-49.htm>.
135. Сороколiт Н., Турчик І. Впровадження варіативних модулів навчальної програми з урахуванням матеріальної бази навчального закладу та інтересів учнів 7-х класів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2017. Випуск 5К (86). С. 315–319.
136. Степанченко Н. І. Система професійної підготовки учителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах : монографія. Львів : Піраміда, 2016. 652 с.
137. Столяров В. И. Гуманистический потенциал спорта и его реализация в современных условиях. *СпАрт (Духовность. Спорт. Искусство)*. Москва–Смоленск : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1996. Вып.1. С. 42–56.
138. Столяров В. Спартианские инновационные формы и методы воспитания и организации досуга детей и молодежи : пособие для педагогов и организаторов досуга детей и молодежи. Москва : «Библиотека Спартианского Гуманистического Центра». Вып. 2. 2008. с.231.
139. Столяров В. Философия физкультурно-спортивной деятельности и телесности человека (история, современное состояние, авторская концепция) : монография. Москва : РУСАЙНС, 2017. 266 с.
140. Столяров В.И. Проблема социального смысла и значения детского спорта. Философия науки: методические материалы для аспирантов. Ч. IV.: Введение в философию спорта и физической культуры (продолжение). М.: Физическая культура, 2010. С. 6–30.
141. Стратегія розвитку фізичного виховання та спорту серед учнівської молоді до 2025 року (проект). М-во освіти і науки України. URL: <http://sportmon.org/wp->

[content/uploads/2019/03/Strategiya-rozvitku-FV.-ta-Sportu-do-2025-roku\\_compressed.pdf](content/uploads/2019/03/Strategiya-rozvitku-FV.-ta-Sportu-do-2025-roku_compressed.pdf). (дата звернення: 01.02.2020).

142. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Зб. наук. пр. педагогічні науки*. Херсон. 2005. Вип. 40. С. 8–13.
143. Типовий статут фізкультурно-спортивного клубу спортивної спілки учнівської молоді загальноосвітнього та професійно-технічного навчального закладу. URL: [http://search.ligazakon.ua/1\\_doc2.nsf/link1/TF001032.html](http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/TF001032.html). (дата звернення: 01.03.2020).
144. Ткаченко О. М. Сутність та структура поняття "життєзначущі цінності". *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2016. Вип. 239. С. 266–272.
145. Ткачук В.П, Гоголь М.В, Гоголь В.В, Турчик І.Х. Вплив тенісу на організм дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми юнацького спорту : зб. статей XIII Всеукр. наук. конф. (м. Херсон 27 вер. 2018 р.)*. Херсон, 2018. С. 225–228.
146. Турчик І. Негативные последствия ранней специализации в детско-юношеском спорте США . *Мир спорта*. 2018. №4 (73). С.56–61.
147. Турчик І. Вплив занять спортом дітей на членів їх сімей у США засобами шкільного спорту. *Український педагогічний журнал*. 2017, №3. С.80–89.
148. Турчик І. До проблеми формування аксіосфери учнів США. *Актуальні проблеми фізичного виховання : зб. тез доп. XII Міжнар.наук. конф. (26-27 вер. 2017 р.)*. Херсон : Херсонський державний університет, 2017. С.41–42.
149. Турчик І. Зазуляк І. Фізична культура як частина здорового способу життя вчителів молодшої школи. *Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи: монографія*. Дрогобич, Швидкодрук, 2009. С. 218–225.
150. Турчик І. Особливості організації шкільного спорту у США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ. 2014. Вип. 2 (43). С. 92–96.

151. Турчик І. Проблема внедрения школьного спорта, как действенной здоровьесохраняющей технологи в учебный процесс школ Украины *Международный научно-исследовательский журнал*. 2014. №7 (26). Часть 2. С.65–67.
152. Турчик І. Сабо Ф., Лештар М. Популяризація та організація шкільного спорту в країнах світу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2015. Вип. 5К (61). С. 252–255.
153. Турчик І. Соціальне значення шкільного спорту у працях зарубіжних фахівців. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи : тези III –ї міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (Дрогобич, 26-27 березня 2015 р.)*. Дрогобич : Посвіт, 2015. С.337–339.
154. Турчик І. Становлення та розвиток дитячого спорту і фізичного виховання у післявоєнний період у США (1945 - 1980 рр. XX ст. ). *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*, 2019. Вип. 18 Том 1. С.47–52.
155. Турчик І. та ін. *Фізична культура в школі : методичний посібник / за заг. ред. С. Дятленка*. К.: Літера ЛТД, 2009. 176 с. (рекомендовано МОНУ (лист №1/11-4630 від 01.07.09)).
156. Турчик І. та ін. *Фізична культура в школі: 10 – 11 класи : методичний посібник / за заг. ред. С. Дятленка*. К.: Літера ЛТД, 2010. 62 с. (рекомендовано МОНУ (лист. №1/11-8297 від 31.08.2010 р.)).
157. Турчик І. та ін. *Фізична культура в школі: 5 – 11 класи : методичний посібник / за заг. ред. С.М. Дятленка*. К.: Літера ЛТД, 2011. 176 с. (схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах МОНМСУ (лист. №1/4-18-Г-167 від 21.03.2011 р.)).
158. Турчик І. Теоретичні основи формування ціннісних орієнтацій учня засобами шкільного спорту за кордоном. *Педагогіка, психологія і медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2014. № 6. С. 71–75.

159. Турчик І. Фізичне виховання у початкових школах Польщі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. № 10. С. 128–130.
160. Турчик І. Фізичне виховання у шкільній освіті Італії. *Нова педагогічна думка*. 2014. №2 (78). С.82–84.
161. Турчик І. Чопик Р. Асистентська практика. Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 38 с.
162. Турчик І. Шиян О. Роль спорту в навчально-виховному процесі шкіл Великобританії. *Фізичне виховання в школі*. 2005. №1. С. 51– 54.
163. Турчик І. Шкільне фізичне виховання та спорт у США (кінець ХІХ ст). *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. 2020. Спецвипуск. С. 34–38.
164. Турчик І. Шкільний спорт у середніх та старших школах США (масштаби та чинники залучення). *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014, №2-3 (20-21). С.53–58.
165. Турчик І. Шкільний спорт у США як засіб формування загальнолюдської цінності – освіти. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2016. Вип. 9. С.381–389.
166. Турчик І. Шкільний спорт як соціально-ціннісна система у працях зарубіжних фахівців. *Проблеми сучасного педагогічного образования. Сер.: Педагогіка и психология*. Ялта : РИО КГУ, 2014. Вып.46. Ч.6. С.206–213.
167. Турчик І. , Козіброда Л. , Бережанський В. Завдання шкільних програм з фізичної культури у країнах Європи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2010. Вип. 8. С. 213–217.
168. Турчик І. , Шиян О. Формування ціннісних орієнтирів молоді у контексті збереження та зміцнення здоров'я (з досвіду упровадження міжнародних програм). *Проблеми освіти*. Київ, 2008. Вип.56. С. 65–69.



169. Турчик І. Х. Круцевич Т. Ю. Особливості навчальної програми з фізичної культури в Україні . *Zdravonictvo a socialna praca: vedecky casopis*. 2012. Rocnik 7. № 1 – 2. S. 126–128. URL: <http://www.zdravotnictvoasocialnapraca.sk/2012/03/11/zdravotnictvo-a-socialna-praca1-2-2012/>.
170. Турчик І. Х. Передумови встановлення та розвитку рекреаційної діяльності у Франції. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. (м. Львів, 2012 р.). Львів, 2012. С. 79–83.
171. Турчик І. Х. Практична підготовка фахівців факультету фізичного виховання. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 40 с.
172. Турчик І. Х. Фізичне виховання в шкільній освіті Європи : навчально-метод. пос.. Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. 36 с.
173. Турчик І. Х. Фізичне виховання у початкових школах Польщі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: монографія. Харків, 2007. № 10. С. 128–130.
174. Турчик І. Х. Чопик Р. В. , Шиян О. І. Розвиток системи фізичної культури в Франції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2012. Вип. 22. С. 69–72.
175. Турчик І. Х. , Зазуляк І. Б. Фізичне виховання у шкільній освіті Німеччини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія №15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2011. Вип. 13. С. 642–646.

176. Турчик І. Х., Михаць Л. В. Адаптивне фізичне виховання: тексти лекцій /. – Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 104 с.
177. Турчик І., Белікова Н. Генеза системи шкільного фізичного виховання і спорту у США(1930-1944 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 28. Том. 4. С. 185–189.
178. Турчик І., Вацеба О., Бірюк С. Урок фізичної культури у системі початкової шкільної освіти Польщі. *Молода спортивна наука України*. 2009. Т. 2. С. 187–191.
179. Турчик І., Кізло Н., Чопик Р. Зміст та особливості інтрамурального (внутрішньошкільного) спорту у США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. Київ, 2020. Вип. 3 (123). С.143–147.
180. Турчик І., Круцевич Т., Смоліус Г., Заяць Л. Особливості навчальної програми з фізичної культури в Україні. *Міжнародний науковий конгрес «Олімпійський спорт і спорт для всіх»*. Київ. 2010. С.25-27.
181. Турчик І., Павлишак М., Козіброда Л. Особливості проведення самостійних занять з варіативного модуля «туризм» згідно навчальної програми з фізичної культури для 5 – 9 класів (2009). *Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І. Франка, 2010. С. 130–137.
182. Турчик І., Пиць Н. Сучасні реалії рухової активності молоді України (результати соціологічних опитувань та статистичних даних). *Проблеми формування здорового способу життя молоді*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів. Львів, 2011. С. 179–184.

183. Турчик І., Ріпак М., Лесько О. Ставлення класоводів Львівщини до фізичної культури як частини здорового способу життя. *Молодіжний наук. вісник: збірник наукових праць Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2008. С. 41–45
184. Турчик І., Сацик О., Степанюк С. Особливості навчальної програми з фізичної культури (1-4 класи) в Україні. *Проблеми формування здорового способу життя молоді : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів*. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім.Івана Франка, 2017. С.13-16.
185. Турчик І., Сороколіт Н., Цюпак Б. Формування громадянських та соціальних компетентностей в учнів засобами фізичного виховання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. Київ, 2020. Випуск 1 (121) 20. – С. 102-107.
186. Турчик І., Степанюк С. Особливості моделей шкільного спорту в США та Європі. *Актуальні проблеми юнацького спорту : матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (25-26 вересня 2014 р.)*. Херсон, 2014. С.86-90.
187. Турчик І., Чопик Р., Шиян О. Розвиток системи фізичної культури в Франції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2012. Вип. 22. С. 69–74.
188. Турчик І., Шатинська О. Шкільний спорт, як засіб соціалізації особистості (історико - педагогічний дискурс в контексті вивчення зарубіжних джерел). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ, 2016. Вип. 9 (79). С. 101–105.

189. Турчик І., Шиян О., Некотенев Д. Ставлення українських та японських підлітків до уроку фізичної культури. *Молода спортивна наука України*. Львів, 2007. Т. 5. Вип.9. С. 337–342.
190. Турчик І.Х. та ін. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи. (наказ МОНУ від 07. 06. 2017 №804). URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56135/>
191. Турчик І.Х. Формування громадянських цінностей в молоді США. *Педагогічні науки*. 2017, №3. С.88–93.
192. Турчик І.Х. Формування життєвих навичок (life skills) дітей та молоді США засобами спорту. *Kultura fizyczna, pedagogika, zdrowie i fizjoterapia: monografia*. Gdansk, 2020. С.26-37.
193. Турчик І.Х. Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI) : моног. Дрогобич : ТзОВ «Трек ЛТД», 2020. 474 с.
194. Турчик І.Х., Мацола Н. П. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх учителів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. Том 3. С. 12–15.
195. Турчик І.Х., Михаць Л.В. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном: тексти лекцій. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І.Франка, 2019. 50 с.
196. Турчик І.Х., Михаць Л.В. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном : методичні рекомендації до семінарських занять. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 50 с.
197. Фізична активність. Міжнародний проект “Здоров’я та поведінкові орієнтації учнівської молоді” / “Health Behaviour School-aged Children” (HBSC). URL: <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/HBSC/Buklets/buklet%2007.pdf>
198. Ціннісні орієнтири сучасної української школи / М-во освіти і науки України. Київ, 2019. 63 с.

URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf>

199. Чепіль М. М. Порівняльна педагогіка : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2014. 175 с.
200. Черкашин, А.И. Формирование духовно-нравственных качеств личности старшеклассников в процессе физкультурно-спортивной деятельности. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. 2007. № 4. С. 47–48.
201. Чопик Р. Турчик І. Теорія і методика фізичного виховання : методичні матеріали до семінарських занять. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 80 с.
202. Шеремет Л. Спорт і цінності гуманізму: основні проблеми та суперечності. *Нова парадигма*. 2015. Вип. 128. С.111–121.
203. Шиян О. Державна освітня політика з питань забезпечення здорового способу життя молоді : монографія. Львів. 2010. 296 с.
204. Шиян О., Сороколів Н., Турчик І. Здорова школа : рухова активність: навч. посіб. Львів : Кольорове небо, 2013. 84 с.
205. Шиян О., Турчик І., Стасюк Г. Формування ціннісних орієнтацій молоді засобами міжнародних програм. *Педагогічна думка*. Львів, 2006. № 2. С. 61–63.
206. Яковенко А.В. Предмет «Фізична культура» у системі середньої освіти зарубіжних країн. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2018. Вип. 2 (96). С. 112–116.
207. A Leadership Role for Schools : A Scientific Statement From the American Heart Association Council on Nutrition, Physical Activity, and Metabolism (Physical Activity Committee) in Collaboration With the Councils on Cardiovascular Disease in the Young and Cardiovascular Nursing. *AHA Journals*. Vol. 114. №. 11. 2006. P. 1214–1224. URL: <https://www.ahajournals.org/doi/full/10.1161/CIRCULATIONAHA.106.177052>

208. A study of organized youth team sport participation in the U.S. American Sports Data, Inc. Hartsdale. New York. 2004. URL : <http://www.worldcat.org/identities/lccn-no92007091/>
209. Abels K., Bridges J. Teaching Movement Education. Human Kinetics. 2010. 280 p.
210. ACSM. American College of Sports Medicine opinion statement on physical fitness in children and youth. *Medicine and Science in Sport and Exercise*. 1988. Vol.20. P. 422–423.
211. Adirim T., Cheng T. Overview of injuries in the young athlete. *Sport. Med.* 2003. Vol. 33(1). P. 75–81.
212. Adventure Based Learning (ABL) Activities: веб-сайт. URL: <https://www.supportadventure.co.nz/assets/GPG-Adventure-Based-Learning-Activities-Version-1-070918.docx.pdf> (дата звернення 18.07.2020 ).
213. After school programs in Boston: What young people think and want. Boston: Center for Teen Empowerment, 2002. 54 p. URL: <http://www.teenempowerment.org/pdfs/After-Schoolstudy.pdf>
214. After-School Programs to Promote Child and Adolescent Development: Summary of a Workshop. Washington, DC: The National Academies Press.2000. 72 p.
215. Ahamed Y., MacDonald H., Reed K., Naylor P., Liu-Ambrose T., McKay H. School-based physical activity does not compromise children's academic performance. *Medicine and Science in Sports and Exercise* . 2007. № 39(2). P. 371-376.
216. Allport G.W. The historical background to modern social psychology. The Handbook of Social Psychology. MA: Addison-Wesley. 1968. 80 p.
217. American College of sport Medicine URL: [www.acsm.org](http://www.acsm.org).
218. American youth and sports participation. Athletic Footwear Association. North Palm Beach, Florida. 1990.
219. American alliance for health, physical education, recreation and dance. 2002. URL: [www.aahperd.org](http://www.aahperd.org).

220. [Anderson A.](https://www.forbes.com/sites/amyanderson/2015/03/01/the-characteristics-of-a-true-leader/#2b5633732324) The Characteristics Of A True Leader. *Forbes* ( Mar 1, 2015 ). URL: <https://www.forbes.com/sites/amyanderson/2015/03/01/the-characteristics-of-a-true-leader/#2b5633732324>.
221. Anderson J., Doherty W. Democratic community initiatives: The case of over scheduled children. *Fam. Relat.* 2005. Vol. 54. P. 654–665.
222. Arendell T. The new care work of middle class mothers: Managing childrearing, employment and time. *Minding the Time in Family Experience and Issues*. Amsterdam, 2001. P. 163–204.
223. Arnold P. J. The virtues, moral education, and the practice of sport. *Quest* 51. 1999. P. 39–54.
224. Ayres S. The Battle of the Century: Jack Johnson, Jim Jeffries and Visions of Race War. *Sport in American history*. 16.04.2018. URL: <https://ussporthistory.com/2018/04/16/the-battle-of-the-century-jack-johnson-jim-jeffries-and-visions-of-race-war/>.
225. Bailey B., McInnis K. Energy cost of exergaming: a comparison of the energy cost of 6 forms of exergaming. *Arch Pediatr Adolesc Med.* 2011. Vol. 165. P. 597-602.
226. Bailey D. The role of physical activity in the regulation of bone mass during growth. *The Child and Adolescent Athlete : Encyclopaedia of Sports Medicine*. 1996. Vol. VI. P. 138–152.
227. Bailey R. Evaluating the relationship between physical education, sport and social inclusion. *Educational Review*. 2005. Vol. 57. Issue 1. P. 71–90.
228. Baker J. Early specialization in youth sport: A requirement for adult expertise? *High. Abil. Stud.* 2003. Vol. 14. P. 85–94.
229. Balderson D., Sharpe T. The effects of personal accountability and personal responsibility instruction on select off-task and positive social behaviors. *Journal of Teaching in Physical Education*. 2005. Vol. 24(1). P. 66–87.

230. Barber B., Eccles J., Stone M. What ever happened to the jock, the brain, and the princess? Young adult pathways linked to adolescent activity involvement and social identity. *Journal of Adolescent Research*. 2001. №16. P. 429–455.
231. Barnett L. Predicting youth participation in extracurricular recreational activities: Relationships with individual, parent, and family characteristics. *Journal of Park and Recreational Administration*. 2008. Vol.26. P. 28–60.
232. Barriers to children walking to and from school - United States, 2004. *Morbidity and Mortality Weekly Report*. CDC. 2005. 54 (38). URL: <https://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5438a2.htm>
233. Barthold S. The Emergence of Leadership in Children: The Role of Play, Athletics, and School. CMC. Senior Theses. 2014. 40 p.
234. Baskin M., Ard J., Franklin F., Allison D. Prevalence of obesity in the United States. *Obesity Reviews*. 2005. Vol.6. P. 5–7.
235. Baxter-Jones A., Maffulli N. Parental influence on sport participation in elite young athletes. *J. Sport. Med. Phys. Fit*. 2003. Vol. 43. P. 250–255.
236. Bean C., Forneris T., Robidoux M. The perspective of Ontario girls' youth hockey as an alternative sport model. *Women Sport Phys. Act. J*. 2014. №22(2). P.63–70.
237. Being a Cheerleader – History of Cheerleading. *Varsity spirit*. 07.2014. URL: <https://www.varsity.com/news/cheerleader-history-cheerleading/>.
238. Belz J. Developing life skills through sports. *All about performance*. 2013. URL: <https://allaboutperformance.wordpress.com/2013/10/25/developing-life-skills-through-sports-2/>
239. Bennett B. History of Physical Education and Sport. Athletic Institute, 1972. 195 p.
240. Big Ten. URL: [www.bigten.org](http://www.bigten.org)
241. Birmingham J., Pechman E., Russell C., Mielke M. Shared features of high performing after-school programs: A follow-up to the TASC evaluation. Washington, DC: Policy Studies Associate, 2005. 69 p.



242. Blair S., Clark D., Cureton K., Powell K. Exercise and fitness in childhood: Implications for a lifetime of health. *Perspectives in Exercise Science and Sports Medicine: Youth, Exercise, and Sport*. 1989. Vol.2. P. 401-430.
243. Blevins D. The Sports Hall of Fame Encyclopedia: baseball, basketball, football, hockey, soccer. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2012. 1293 p.
244. Bloom M. The uses of theory in primary prevention practice: Evolving thoughts on sports and after-school activities as influences of social competence. *Developing competent youth and strong communities through after-school programming / Danish S.J., Gullotta T.* Washington, DC: CWLA Press. 2000. P.17–66.
245. Bocarro J., Kanters M., Cerin E., Floyd M., Casper J., Suau L., McKenzie T. School sport policy and school-based physical activity environments and their association with observed physical activity in middle school children. *Health and Place*. 2012. №18 (1). P.31–38.
246. Bodily S., Beckett M. Making out-of-school-time matter: Evidence for an action agenda. Rand Corporation, 2005. 152 p.
247. Bodin D., Sempé G. Ethics and sport in Europe. Sports policy and practice series Council of Europe Publishing. 195 p. URL: <https://rm.coe.int/ethics-and-sport-in-europe/16807349a1>
248. Bodziak B. Program – wychowanie fizyczne I zdrowotne. Szkoła podstawowa. *Lider*. 2006. №10. S. 4-6.
249. Bollnow O.F. Studien zur Hermeneutik (Zwei Bande). Band 1: Zur Philosophie der Geisteswissenschaften. München : K. Alber, 1982. 344 s.
250. Bowen W. Applied Anatomy and Kinesiology : The Mechanism of Muscular Movement. Forgotten Books, 2019. 318 p.
251. Boyle R. Sport Mirror Of American Life. Little, Brown and Company. 1963. 311 p.
252. Bratland-Sanda S., Sundgot-Borgen J. Eating disorders in athletes: Overview of prevalence, risk factors and recommendations for prevention and treatment. *Sport Sci*. 2013. Vol. 13. P. 499–508.

253. Bräutigam M. Sportdidaktik - ein Lehrbuch in 12. Aachen : Meyer and Meyer (Verlag), 2003. 244 s.
254. Bridge M., Toms M. The specialising or sampling debate: A retrospective analysis of adolescent sports participation in the UK. *Sport. Sci.* 2013. Vol. 31. P. 87–96.
255. Broersma P. Riding into Your Mythic Life: Transformational Adventures with the Horse. New World Libra : First Trade. 2008. 240 p.
256. Broh B. Linking extracurricular programming to academic achievement: Who benefits and why? *Sociology of Education.* 2002. №75. P.69–91.
257. Brown B., Butterfield S. Coaches: A missing link in the health care system. *American Journal of Diseases in Childhood.* 1992. №146. P. 211–217.
258. Brown M. Adventure education and physical education/ D. Kirk, D. MacDonald, M. OSullivan. *The Handbook of Physical Education.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd. 2006. P. 685–702.
259. Brown R. Sport and Healing America. *Society.* 2008. №42 (1). P. 37–41.
260. Brown V. Board of Education. 1954. URL: <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=87>.
261. Brown W., Ford J., Burton N., Marshall A., Dobson A. Prospective study of physical activity and depressive symptoms in middle-aged women. *Amer. J. Prev. Med.* 2005. Vol. 29. P. 265–272.
262. Brunelle J., Danish S., Forneris T. The Impact of a Sport-Based Life Skills Program on Adolescent Prosocial Values. *Applied Developmental Science.* 2007. Volume 11. Issue 1. P.43–55.
263. Bucher C.A., Krotee M. Management of physical education and sport. Boston-Toronto : The McGraw-Hill Company. 2002. 578 p.
264. Bunker B., Thorpe R., Almond, L. The curriculum model. Rethinking games teaching. Loughborough : University of Technology. 1986. URL: <http://www.bugeyed.ca/seeds/wp-content/uploads/2013/06/Bunker-and-Thorpe-The-curriculum-model.pdf>

265. Busser J., Carruthers C. Youth sport volunteer coach motivation. *Managing Leisure*. 2010. Vol. 15. P.128–139.
266. Byl J. *Intramural Recreation: A Step-by-Step Guide to Creating an Effective Program*. Champaign : Human Kinetics. 2002. 272 p.
267. Camiré M., Forneris T., Trudel P., Bernard D. Strategies for helping coaches facilitate positive youth development through sport. *J. Sport Psychol. Act.* 2011. Vol. 2. P. 92–99.
268. Campbell K., Parcels J. *Selling the Dream*. Penguin Group Canada: Toronto, ON, Canada. 2013. 376 p.
269. Can Playing Ball be Bad for Children? New York Times. URL: <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2013/10/10/childrens-sportslife-balance>
270. Carnegie Council on Adolescent Development. *A matter of time: Risk and opportunity in the non school hours*. New York: Carnegie Corporation.1992. URL: <https://www.carnegie.org/publications/a-matter-of-time-risk-and-opportunity-in-the-nonschool-hours/>
271. Carnegie Council. *Great transitions: Preparing Adolescents for a New Century*. New York: Carnegie Corporation. 1995. URL: [https://production-carnegie.s3.amazonaws.com/filer\\_public/a4/d3/a4d397ae-74ea-4318-81f4-73ee6832d943/ccny\\_report\\_1995\\_transitions.pdf](https://production-carnegie.s3.amazonaws.com/filer_public/a4/d3/a4d397ae-74ea-4318-81f4-73ee6832d943/ccny_report_1995_transitions.pdf).
272. Carriere M. A Diamond Is a Boy's Best Friend: The Rise of Little League Baseball, 1939-1964. *Journal of Sport History*. University of Illinois Press. 2005. Vol. 32, № 3. P. 351–378
273. Carson R. *Silent Spring*. Houghton Mifflin Company : Anniversary edition. 2002. Originally Published: 1962. 400 p.
274. Carter J., Stewart D., Fairburn C. Eating disorder examination questionnaire: Norms for young adolescent girls. *Behav. Res. Ther.* 2001. Vol. 39. P. 625–632.
275. Carter J., Wiecha J., Peterson K., Gortmaker S. *Planet Health*. Human Kinetics Press. 2007. 592 p.

276. Castelli D., Hillman C., Buck S., Erwin H. Physical fitness and academic achievement in 3rd and 5th grade students. *Journal of sport and exercise psychology*. 2006. 29 (2). P. 239–252.
277. Catalano R., Ryan J., Berglund M. Lonczak H., Hawkins J. Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs. *SAGE journals*. 2002. Vol.591(1). P. 98–124.
278. CATCH URL: <https://www.catch.org>.
279. CATCH PE: Resources for the Physical Educator. URL: <https://catchinfo.org/wp-content/uploads/2014/10/Catch-PEnew.pdf>.
280. Caterino M., Polak E. Effects of two types of activity on the performance of 2nd, 3rd and 4th grade students on a test of concentration. *Percept Mot. Skills*. 1999. Vol.89. P. 245–248.
281. CBC News. Is the Good Old Hockey Game Only for the Rich? URL: <http://www.cbc.ca/thecurrent/episode/2013/12/02/is-canadas-favourite-sport-becoming-a-gamefor-the-rich-only>.
282. CBC News. Keeping Your Kid in Hockey Costs \$1600/Year, Says Study. URL: <http://www.cbc.ca/news/canada/edmonton/keeping-your-kid-in-hockey-costs-1-600-year-saysstudy-1.2671649>.
283. Cecchini A., Montero J., Alonso A. Effects of personal and social responsibility on fair play in sports and self-control in school-aged youths. *European Journal of Sport Science*. 2007. Vol. 7(4). P. 203–211
284. Celeste U., Nixon J. Tones of Theory. American Association for Health, Physical Education and Recreation. Washington : DC. 1972. 30 p.
285. Centers for Disease Control and Prevention. Physical activity levels among youth ages 9–13—United States 2002. *Mortality and Morbidity Weekly Report*. 52(33). 2004. P.785–788. URL: <https://www.cdc.gov/mmwr/PDF/wk/mm5333.pdf>
286. Charzewski J., Sozański H., Ważny Z. System upowszechniania sportu. Warszawa : AWF. 1998. 120 s.

287. Chelladurai P. Human Resource Management in Sport and Recreation. Human Kinetics. 1999. 163 p.
288. Chinman M., Imm P., Wandersman A. Getting to outcomes 2004. Promoting accountability through methods and tools for planning implementation and evaluation. 2006. URL: <http://www.rand.org/publications/TR/TR101/>.
289. Chircop A., Shearer C., Pitter R., Sim M., Rehman L., Flannery M., Kirk S. Privileging physical activity over healthy eating: Time to choose? *Health Promot.Int.* 2015. №30 (3). P.418-426.
290. Chung An-Me. Working for children and families: Safe and smart after school programs. Washington, DC: U.S. Departments of Education and Justice. 2002. 93 p.
291. Citizenship And Asset Building Through Athletics. Alabama High School Athletic Assosation. URL: <http://dnn.ahsaa.com/AHSAA/Information/Sportsmanship/CitizenshipBuildingThroughAthletics/tabid/235/Default.aspx>
292. Coakley J. Sport in society: issues and controversies. Ed.5. St.Louis. Mosby. 1994. 460 p.
293. Coakley J. The good father: Parental expectations and youth sports. *Leis. Stud.* Vol. 25. 2006. P.153–163.
294. Coakley J. Using sports to control deviance and violence among youths: Let's be critical and cautious. In Paradoxes of youth and sport. Albany, NY: State University of New York Press. 2002. URL: [https://www.researchgate.net/publication/303198985\\_Using\\_sports\\_to\\_control\\_deviance\\_and\\_violence\\_among\\_youths\\_Let's\\_be\\_critical\\_and\\_cautious](https://www.researchgate.net/publication/303198985_Using_sports_to_control_deviance_and_violence_among_youths_Let's_be_critical_and_cautious)
295. Coakley, J. Sport in society: Issues and controversies. New York : McGraw-Hill. 2004. 624 p.
296. Coatsworth J., Conroy D. Youth sport as a component of organized afterschool programs. *New Directions for Youth Development.* 2007. №115. P.57-74.

297. Coble C. Female Parent-Coach Experiences Coaching Daughters in Youth Sport; Michigan State University : East Lansing, MI, USA. 2010. 212 p.
298. Coe D., Pivarnik J., Womack C., Reeves M., Malina R. Effect of physical education and activity levels on academic achievement in children. *Medicine and Science in Sports and Exercise*. 2006. Vol. 38. P.1515–1519.
299. Colabianchi N., Johnston L., O'Malley P. Sports Participation in Secondary Schools: Resources Available and Inequalities in participation – ABTG Research Brief. Ann Arbor, MI: Bridging the Gap Program, Survey Research Center, Institute for Social Research, University of Michigan. 2012. URL: [http://www.bridgingthegapresearch.org/asset/7gf1g0/btg\\_sports\\_participation\\_FINAL.pdf](http://www.bridgingthegapresearch.org/asset/7gf1g0/btg_sports_participation_FINAL.pdf)
300. Coleman K., Tiller C., Sanchez M. Prevention of the epidemic increase in child risk of overweight in low-income schools: the El Paso coordinated approach to child health. *Arch Pediatr Adolesc Med*. 2005. Vol. 159(3). P. 217-222.
301. Collins C., Micheli L., Yard E., Comstock R. Injuries sustained by high school rugby players in the United States, 2005–2006. *Arch. Pediatr. Adolesc. Med*. 2008. Vol. 162. P. 49–54.
302. Collins M. Tess K. Sport and Social Exclusion. Routledge.2014. p.338.
303. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Developing the European Dimension in Sport. Brussels, 18.1.2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52011DC0012>
304. Communities That Care. URL: <https://www.communitiesthatcare.org.ua> (дата звернення 15.10.2018).
305. Comprehensive School Physical Activity Program (CSPAP) Survey Report. American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance. 2011. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=F47C06C2E72AC34FA721FB95D5E07CD6?doi=10.1.1.396.8741&rep=rep1&type=pdf>

306. Conroy D., Coatsworth J. Coach training as a strategy for promoting youth social development. *Sport Psychologist*. 2006. №20. P. 128–144.
307. Content standards for physical education. NASPE. 2004. URL: [https://www.researchgate.net/figure/NASPE-2004-content-standards-for-physical-education\\_tbl1\\_262576945](https://www.researchgate.net/figure/NASPE-2004-content-standards-for-physical-education_tbl1_262576945).
308. Cook M. French culture since 1945. *Sport in France*. Longman. 1993. 327 p.
309. Cooper D. Cardiorespiratory and metabolic responses to exercise: Maturation and growth. *The Child and Adolescent Athlete: Vol. VI of the Encyclopaedia of Sports Medicine*. 1996. P. 54–73.
310. Corbin C., LeMasurier G., Lambdin D., Greiner M. *Fitness for Life: Elementary school guide for wellness coordinators*. Champaign, IL: Human Kinetics. 2010. 126 p.
311. Côté J. The influence of the family in the development of talent in sport. *Sport Psychol*. 1999. Vol. 13. P. 395–417.
312. Côté J., Baker J., Abernethy B. Practice and play in the development of sport expertise. *Handb. Sport Psychol*. 2007. Vol. 3. P. 184–202.
313. Côté J., Lidor R., Hackfort D. Issp position stand: To sample or to specialize? Seven postulates about youth sport activities that lead to continued participation and elite performance. *J. Sports Ex. Psychol*. 2009. Vol. 7. P. 7–17.
314. Côte J., Strachan L., Fraser-Thomas J. Participation, personal development and performance through sport. *Positive Youth Development Through Sport / Holt N.L.* Routledge : London, UK. 2008. P. 34–45.
315. Cotugna N., Vickery C., McBee S. Sports nutrition for young athletes. *J. Sch. Nurs*. 2005. Vol.21. P. 323–328.
316. Council of Europe. 9th Conference of European Ministers responsible for Sport. 2000. URL: [https://search.coe.int/cm/Pages/result\\_details.aspx?ObjectId=09000016804d83da](https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804d83da).

317. Council on Sports Medicine and Fitness and Council on School Health. Active healthy living: Prevention of childhood obesity through increased physical activity. *Pediatrics*. 2006. Vol. 117 (5). P. 1834-1842.
318. Cowdery R., Knudson-Martin C. The construction of motherhood: Tasks, relational connection and gender equality. *Fam. Relat.* 2005. Vol. 54. P. 335–345.
- Crabbe T. Knowing the score, Positive Futures case study research: final report. *Pediatrics*. 2006. URL: [https://www.researchgate.net/publication/318648237\\_Knowing\\_the\\_score\\_Positive\\_Futures\\_Case\\_Study\\_Research\\_Final\\_Report](https://www.researchgate.net/publication/318648237_Knowing_the_score_Positive_Futures_Case_Study_Research_Final_Report)
319. Craig B. September 18, 1862: The «Silver Ball». Game Society for American Baseball Research. URL: <https://sabr.org/gamesproj/game/september-18-1862-silver-ball-game>.
320. Critical Pro-Activism and the «Brighton Effect» for Transforming Sport and Physical Education. *Bulletin Journal of Sport Science and Physical Education*. 2015. № 68. 72 p. URL: <https://www.icsspe.org/system/files/Bulletin%20No.%2068.pdf>
321. Crowe L., Anderson V., Catroppa C., Babl F. Head injuries related to sports and recreation activities in school-age children and adolescents: Data from a referral centre in Victoria, Australia. *Emerg. Med. Australas*. 2010. Vol. 22. P. 56–61.
322. Crum B.J. Changes in modern societies – consequences for PE and school sport. Editions ASEP/SVSS Verlag. 1998. 200 p.
323. Danish S. Going for the Goal : A life skills program for adolescents. *Primary Prevention Works* / Gullotta T. Albee G. Thousand Oaks, CA : Sage. 1997. P. 291-312
324. Danish S. Going for the Goal: Leader Manual. (4th Edition) Richmond, VA: Life Skills Associates. 2002. 50 p.
325. Danish S. J. Forneris T, Wallace I. J Sport-Based Life Skills Programming in the Schools. *Journal of Applied School Psychology* 21(2). 2005. P.41-62.



326. Danish S. SUPER (Sports United to Promote Education and Recreation) Program: Leader Manual (Third Edition). Richmond, VA: Life Skills Center, Virginia Commonwealth University. 2002. 53 p.
327. Danish S. Teaching life skills through sport. *Paradoxes of youth and sport*. Albany, NY: State University of New York Press. 2002. P. 49–59.
328. Danish S., Forneris T., Ian J. Wallace Sport-Based Life Skills Programming in the Schools. *Journal of Applied School Psychology*. 2005. Vol. 21(2). P.41–62.
329. Danish S., Fazio R., Nellen V., Owens S. Teaching life skills through sport: Community based programs to enhance adolescent development *Exploring sport and exercise psychology* / J. Van Raalte, B. Brewer. Washington, DC : American Psychological Association. 2001. P. 205–225.
330. Danish S., Forneris T., Hodge K., Heke I. Enhancing youth development through sport. *World Leis. J.* 2004. Vol. 46. P. 38–49.
331. Danish S., Meyer A., Mash J., Howard C., Curl S., Brunelle J. Going for the goal: Leader manual and student activity book (2nd ed.). Richmond, VA: Department of Psychology, Virginia Commonwealth University. 1998. 520 p.
332. Danish S., Nellen V. New Roles for Sport Psychologists: Teaching Life Skills through Sport to At-risk Youth. *Quest*. 1997. Vol.49. P. 100–113.
333. Danish S., Nellen V., Owens S. Community-based life skills programs: Using sports to teach life skills to adolescents. *Exploring Sports and Exercise Psychology* / Van Raalte, J. B. Brewer. Washington, DC : American Psychological Association. 1996. P. 205-225.
334. Danish S., Petitpas A., Hale B. Life development intervention for athletes: Life skills through sports. *The Counseling Psychologist, (Major contribution)*. 1993. Vol.21(3). P. 352-385.
335. Danish S., Taylor T., Fazio R. Enhancing adolescent development through sports and leisure. *Blackwell handbooks of developmental psychology. Blackwell handbook of adolescence* / [G. R. Adams](#), [M. Berzonsky](#). Wiley-Blackwell. 2003. P. 92–108.

336. Datko K. The High Cost of Youth Sports. 2011. URL: <http://money.msn.com/saving-money-tips/post.aspx?post=673566d4-b94f-4f33-a1bf-39fb416498f4>
337. DeBate R., Gabriel K., Zwald M., Huberty J., Zhang Y. Changes in psychosocial factors and physical activity frequency among third - to eighth grade girls who participated in a developmentally focused youth sport program: a preliminary study. *Journal School Health*. 2009. Vol.79. P. 474–484.
338. DeBusk M., Hellison D. Implementing a physical education self-responsibility model for delinquency prone youth. *Journal of Teaching in Physical Education*. 1989. Vol. 8(2). P. 104–112.
339. Decker R. Sport unter errichtin West Europa. Sport unter richt Heft 12, Schorndorf, 1992. p. 94.
340. Declaration on sport. ICSSPE. 23 p. URL: [https://www.icsspe.org/sites/default/files/Declaration%20on%20Sport\\_english.pdf](https://www.icsspe.org/sites/default/files/Declaration%20on%20Sport_english.pdf).
341. Department all report, Norwich: HMSO. DCMS (Department for Culture, Media and Sport). Department for Education and Skills). 2007. URL: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/228675/7092.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228675/7092.pdf)
342. DiFiori J., Benjamin H., Brenner J., Gregory A., Jayanthi N., Landry G., Luke A. Overuse injuries and burnout in youth sports: A position statement from the americanmedicalsociety for sports medicine. *Clin. J. Sport Med*. 2014. Vol.24. P. 3–20.
343. Dine P. Sarkozy and Sport. *Contemporary French and Francophone Studies*. 2012. Vol. 16. P.383-392.
344. Dixon M. From their perspective: A qualitative examination of physical activity and sport programming for working mothers. *Sport Manage Rev*. 2009. Vol. 12. P. 34–48.

345. Dixon M., Warner S., Bruening J. More than just letting them play: Parental influence on women's lifetime sport involvement. *Soc. Sport J.* 2008. Vol. 25. P. 538–559.
346. Dorsch T. Parent Sport Socialization, Goals and Verbal Sideline Behavior, and Support and Pressure in Organized Youth Sport : dissertation / Purdue University: West Lafayette, IN, USA. 2013. 221 p.
347. Dorsch T., Smith A., McDonough M. Parents' perceptions of child-to-parent socialization in organized youth sport. *J. Sport Exercise Psychol.* 2009. Vol. 31. P. 444–468.
348. Dowda M, James F, Sallis JF, McKenzie. Evaluating the sustainability of SPARK physical education: a case study of translating research into practice. *Res Q Exerc Sport.* 2005. Vol.76(1). P. 11–19.
349. Draper A. Role of Cheerleaders in an Athletic Department's Mission. URL: <https://www.nfhs.org/articles/role-of-cheerleaders-in-an-athletic-department-s-mission/>.
350. Dwyer T., Coonan W., Worsley L., Leitch D. An assessment of the effects of two physical activity programs on coronary heart disease risk factors in primary school children. *Community Health Study.* 1979. Vol.3. P.196–202.
351. Dyck V., Daly K. Rising to the challenge: Fathers' role in the negotiation of couple time. *Leis. Stud.* 2006. Vol. 25. P. 201–217.
352. Dyreson M. Sport History and the History of Sport in North America. *Journal of Sport History.* 2007. № 3 P. 405–414.
353. Dziubiński Z., Krawczyk Z. Socjologia kultury fizycznej. Warszawa : Wyd. AWF Józefa Piłsudskiego w Warszawie, 2011. S. 266–282
354. Eccles J., Barber B. Student council, volunteering, basketball, or marching band: What kind of extracurricular involvement matters? *Journal of Adolescent Research,* 1999. №14. P.10–43.
355. Eccles J., Barber B., Stone M., Hunt J. Extra curricular activities and adolescent development. *Journal of Social Issues.* 2003. 59(4). P. 865–889.

356. Eccles J., Gootman J. Community programs to promote youth development. Washington, DC : National Academy Press. 2002. 432 p.
357. Eccles J., Wigfield A. In the mind of the achiever: The structure of adolescents' academic achievement related-beliefs and self-perceptions. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1995. № 21 P. 215-225
358. Eccles J.S., Harold R.D. Gender differences in sport involvement: Applying the Eccles' expectancy-value model. *Journal of Applied Sport Psychology*. 1991. №3, P. 7–35.
359. Education Act.-London: HMSO. UK Parliament. 944 URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/school/overview/educationact1944>
360. Education in Japan URL:[www.ed.world](http://www.ed.world) (25.05.2006).
361. Education Reform Act.-London: HMSO. UK Parliament. 1988 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/40/contents>
362. Edwards M., Bocarro J., Kanters M.. Place disparities in supportive environments for extracurricular physical activity in North Carolina middle schools. *Youth and Society*. 2012. P.265–285.
363. Eid L. Le competenze nelle scienze motorie e sportive. Verso una literacy motoria europea. Milan. Franco Angeli, 2007. 144 p.
364. Eid L., Lovecchio N., Bussetti M. Physical and Sport Education in Italy. *Journal of Physical Education and Health*. 2012. Vol.1 (2). P. 37–43.
365. Eitzen S., Sage G. Sociology of North American Sport. Oxford University Press. 2015. 464 p.
366. Elton Report.. Discipline in schools: Report of the Committee of Enquiry chaired by Lord Elton. London : HMSO. 1989. URL: <http://www.educationengland.org.uk/documents/elton/elton1989.html>
367. Emery C., Meeuwisse W., McAllister J. Survey of sport participation and sport injury in Calgary and area high schools. *Clin. J. Sport Med*. 2006. Vol. 16. Vol. 20–26.

368. Employment characteristics of families summary (Table 4). U.S. Bureau of Labor Statistics. 2006. URL: [www.bls.gov/news.release/famee.t04.htm](http://www.bls.gov/news.release/famee.t04.htm).
369. Ennis C. Creating a culturally relevant curriculum for disengaged girls. *Sport, Education and Society*. 1999. Vol.4. P.31–49.
370. Eppright T., Sanfacon J., Beck N., Bradley S. Sport psychiatry in childhood and adolescence: *An overview*. *Child Psychiatry and Human Development*. 1997. Vol.28(2). P.71–88.
371. Escartí A., Gutiérrez M., Pascual C. Enseñando responsabilidad personal y social a un grupo de adolescentes de riesgo: Un estudio ‘observacional’. *Revista de Educación*. 2006. Vol. 341(3). P. 373–396.
372. Europe an year of education through sport. Publications Office of the EU. 2004 URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/df2bab92-abb3-4818-9663-96373f1b22c4/language-en>
373. European Manifest on Young People and Sport. 1995. 4 p. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804d432e>.
374. European Sports Charter. Council of Europe, 1993. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/culture-and-sport>
375. Ewert A.W. Outdoor adventure pursuits: Foundations, models, and theories. Scottsdale, AZ: Publishing Horizons Inc, 1989. 234 p.
376. Ewert A.W., Garvey D.E. Philosophy and theory of adventure education. *Adventure education: Theory and applications* / D. Prouty, J. Panicucci, R. Collinson. Champaign, IL : Human Kinetics, 2007. P. 19–32.
377. Ewing M., Seefeldt V., Brown T. The role of organized sport in the education and health of American children and youth. Unpublished paper commissioned by the Carnegie Corporation. New York. 1996. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED407376.pdf>
378. Fagard J. Skill acquisition in children: A historical perspective. *The child and adolescent athlete*. 1996. Vol. VI of the encyclopaedia of sports medicine. P. 74-91.

379. Farugia N. Cheerleading as cultural communication: cognitive, social, and political aspects of an American dance form. *Undergraduate Honors Theses and Capstone Projects*. 2004. 13 p. URL: <https://docplayer.net/61230260-Cheerleading-as-cultural-communication-cognitive-social-and-political-aspects-of-an-american-dance-form.html>
380. Featuring John F. Kennedy's Article «The Soft American». *Sports Illustrated*. 1960. URL: <http://kennedydetailfeaturefilm.com/home/cover-of-sports-illustrated-december-26-1960-featuring-john-f-kennedys-article-the-soft-american/>.
381. Field T., Diego M., Sanders C. Exercise is positively related to adolescents relationships and academics. *Adolescence*. 2001. Vol.36. P. 105-110.
382. Fifer A. The schedule has been tough but we think it's worth it: The joys, challenges, and recommendations of youth sport parents. *J. Leis. Res.* 2008. Vol. 40. P. 505–530.
383. First Tee Nine Core Values U. S. Department of Health and Human Services. *Physical Activity Guidelines for Americans*. Washington, DC: US: Department of Health and Human Services. 2008. URL: <https://firsttee.org/impact/nine-core-values/>.
384. Fishbein M., Ajzen, I. *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. MA : Addison-Wesley. 1975. 573 p.
385. Flegal K. Epidemiologic aspects of overweight and obesity in the United States. *Physiology and Behavior*. 2005. № 86. P. 599–602.
386. Flintoff A. The school sport coordinator programme: Changing the role of the physical education teacher. *Sport, Education and Society*. 2003 № 8(2). P. 231–250.
387. Fogel V., Miltenberge G., Graves R., Koehler H. The effects of exergaming on physical activity among inactive children in a physical education classroom. *Journal of applied behavior analysis*. 2010. №43 (4). P. 591–600.
388. Fogelholm M., Hillokorpi H. Weight and diet concerns in finnish female and male athletes. *Med. Sci. Sport. Exercise*. Vol. 31. 1999. P. 229–235.
389. Frank L. *Journey toward the caring classroom: Using adventure to create community*. Oklahoma City, OK: Wood „N“ Barnes, 2004. 320 p.

390. Franklin M. Henry. Physical Education an Academic discipline. *JOHPER*. 1964. Vol.35. Issue 7. P.32. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00221473.1964.10621849>
391. [Franks](#) A., [Kelder](#) S., [Dino](#) G. School-based Programs: Lessons Learned from CATCH, Planet Health, and Not-On-Tobacco. *Prev Chronic Dis*. 2007. Vol. 4(2). P. 33
392. Fraser-Thomas J., Co<sup>^</sup>te J., Deakin J. Youth sport programs: an avenue to foster positive youth development. *Physical Education and Sport Pedagogy*. 2005. Vol. 10, №. 1. P. 19–40
393. Fraser-Thomas J., Strachan L., Jeffery-Tosoni S. Family influence on children’s involvement in sport. *Conditions of Children’s Talent Development in Sport, Fitness Information Technology*. Morgantown : MV, USA. 2013. P. 179–196.
394. Fredricks J., Eccles J. Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes? Concurrent and longitudinal relations. *Dev. Psychol*. 2006. Vol. 42. P. 698–713.
395. Fredricks J., Eccles J. Parental influences on youth involvement in sports. *Developmental Sport and Exercise Psychology: A Lifespan Perspective* / Weiss M.R. Fitness InformationTechnology Inc. : Morgantown, WV, USA. 2004. P. 145–164.
396. G.I. Bill United States (1944). [The Editors of Encyclopaedia Britannica](#). URL: <https://www.britannica.com/topic/GI-Bill-of-Rights>
397. Game plan: a strategy for delivering government's sport and physical activity objectives” – DCMS (Department for Culture, Media and Sport). 2002. URL: [http://www.gamesmonitor.org.uk/files/game\\_plan\\_report.pdf](http://www.gamesmonitor.org.uk/files/game_plan_report.pdf)
398. GAO. K-12. School-based physical education and sports programs. Washington, DC: Government Accountability Office. 2012. URL : <https://www.gao.gov/assets/gao-12-350.pdf>
399. Gerber E., Felshin J., Berlin P., Wyrick W. American Women in Sport. Addison Wesley : First Edition, 1974. 562 p.

400. Getting to outcomes. URL: [https://www.rand.org/pubs/technical\\_reports/TR101z2.html](https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR101z2.html) (дата звернення 17.10.2018).
401. Giles D., Eyler J. The theoretical roots of service-learning in John Dewey: Towards a theory of service learning. *Michigan Journal of Community Service Learning*. 1994. Vol. 1. P. 77–85.
402. Goodger K., Gorely T., Lavallee D., Harwood C. Burnout in sport: A systematic review. *Sport Psychol.* 2007. Vol. 21. P. 127–151.
403. Gordon B., Doyle S. Teaching Personal and Social Responsibility and Transfer of Learning: Oportunities and Challenges for Teachers and Coaches. *Journal of Teaching on Physical Education*. 2015. Vol. 34. P. 152-161.
404. Gore S., Farrell F., Gordon J. Sport involvement as protection against depressed mood. *Journal of Research on Adolescence*. 2001. Vol. 11. P.119–130.
405. Gorn E., Warren G. Brief History of American Sports. Urbana: University of Illinois Press. 2004. 304 p.
406. Gottfredson C., Gottfredson D., Weisman S. The timing of delinquency and its implications for after-school programs. *Crime and Public Policy*. 2001. №1. P. 69–86.
407. Gottschalk A., Andrish J. Epidemiology of sports injury in pediatric athletes. *Sport. Med. Arthroscopy*. 2011. Vol. 19. P. 2–6.
408. Gould D., Carson S. Life skills development through sport: Current status and future directions. *International Review of Sport and Exercise Psychology*. 2008. Vol. 1(1). P. 58–78.
409. [Greenberg J., Stokes R.](#) Developing School Site. Wellness Centers : AAHPERD. 2007. 58 p.
410. Greenberg M., Weissberg M., O'Brien, M., Zins J., Fredericks L., Resnik H. Enhancing school-based prevention through coordinated social, emotional and academic learning. *American Psychologist*. № 58. 2003. 466–474.



411. Griffin B. The only six words parents need to say to their kids about sports—Or any performance. Fuller Youth Institute: Pasadena, CA, USA. 2014. URL : <https://fulleryouthinstitute.org/blog/the-only-six-words-parents-need-to-say-to-their-kids-about-sportsor-any-per>
412. Griffin L., Mitchell S., Oslin J. Teaching sport concepts and skills: A tactical games approach. Champaign, IL.: Human Kinetics. 1997. 672 p.
413. Griffith John L. The Carnegie Reports. *The Journal of Higher Education*. 1930. Vol. 1. (6). P. 325-330. URL: <https://www.jstor.org/stable/1974317>
414. Grissom J. Physical fitness and academic achievement. *Journal of Exercise Physiology*. 2005. Vol. 8(1). P.11-25. URL: <http://www.nemours.org/content/dam/nemours/www/filebox/service/preventive/nhps/pe/p/physfitacadach>.
415. Grum B.I. Convention thought and practice in physical education problems of teaching and implications of change. *Quest*. 1998. Vol. 45. P. 17-23.
416. Grundtner Koch C. The Adult Dramaturgy of Youth Hockey: The Myths and Rituals of the “Hockey Family”: dissertation: Department of Leadership, University of St. Thomas, St. Paul, MN, USA. 2012. 215 p.
417. Guidelines for after-school physical activity and intramural program. National Association for Sport and Physical Education Reston. VA: National Association for Sport and Physical Education URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/Guidelines%20for%20After.pdf>
418. Gustafsson H., Kenttä G., Hassmén P., Lundqvist C. Prevalence of burnout in competitive adolescent athletes. *Sport Psychol*. 2007. № 21 (1). P.21–37.
419. Guy L. The Beginning of Organized Collegiate Sport. *American Quarterly*. 1970. Vol. 22, №2, Part 1. P. 222–229. URL: <https://www.jstor.org/stable/2711645?seq=>.
420. Halldorsson V., Thorlindsson T., Sigfusdottir I. Adolescent sport participation and alcohol use: the importance of sport organization and the wider social context. *Int. Rev. Sociol. Sport*. 20. Vol 49, Issue 3-4. P.311–330.

421. Halpern R. A different kind of child development institution: The history of after-school programs for low-income children. *The Teachers College Record*. 2002.No 104. P. 178–211.
422. Halpern R. Making play work: The promise of after-school programs for low income children. New York : Teachers College Press, 2002. 208 p.
423. Hamburg Congress on Sports, Economy and Media. 2018. URL: <http://www.symposium-hamburg.com/en/>.
424. Hamilton S., Hamilton M., Pittman K. Principles for Youth Development, The Youth Development Handbook: Coming of Age in American Communities Thousand Oaks: Sage Publications, Inc. 2004. P. 3–22. URL : [https://www.researchgate.net/publication/277051935 Principles for Youth Development](https://www.researchgate.net/publication/277051935_Principles_for_Youth_Development)
425. Hannon C. Cradock A, Gortmaker SL, Wiecha J, El Ayadi A, Keefe L. Play Across Boston: a community initiative to reduce disparities in access to after-school physical activity programs for inner-city youths. *Prev Chronic Dis*.( 2006 Jul ).URL: <http://www.cdc.gov/pcd/issues/2006/>
426. Hardman K. Global Vision of the Situations, Trends and Issues of Sport and Physical Education in Schools : paper the International Conference on Sport and Physical Education. (Bangkok, Thailand, 2005.) .2005. P.10–20.
427. Hardman K., Marshall J. World-wide survey of the state and status of school physical education. *Final Report*. Manchester. 2000. URL : [https://www.kenniscentrumsportenbewegen.nl/kennisbank/publicaties/?world-wide-survey-of-the-state-and-status-of-school-physical-education&kb\\_id=3519](https://www.kenniscentrumsportenbewegen.nl/kennisbank/publicaties/?world-wide-survey-of-the-state-and-status-of-school-physical-education&kb_id=3519)
428. Hardman K. The Situation of Physical Education in Schools: A European Perspective. *Human Movement*. 2008. Vol 1. P.5–18.
429. Hartmann E. Grundriss der axiologie oder wertwägungslehre. Bad Sachsa im Harz, Hermann Haacke, 1908. 224 p.

430. Harvey H. Reducing traumatic brain injuries in youth sports: Youth sports traumatic brain injury state laws. *Amer. J. Publ. Health*. 2013. Vol. 103. P. 1249–1254.
431. Harwood C., Knight C. Stress in youth sport: A developmental investigation of tennis parents. *Psychol. Sport Exerc.* 2009. Vol. 10. P. 447–456.
432. Harwood C., Knight C. Understanding parental stressors: An investigation of britishtennis-parents. *J. Sport. Sci.* 2009. Vol. 27. P. 339–351.
433. Hausenblas H., Carron A. Eating disorder indices and athletes: An integration. *J. Sport Exercise Psychol.* 1999. Vol.21. P. 230–258.
434. Hawkins B. Evening basketball leagues: the use of sport to reduce African American youth criminal activity. *International Sports Journal*. 1998. Vol.2. P.68–77.
435. Hawkins R., Mulkey L. Athletic investment and academic resilience in a national sample of African American females and males in the Middle Grades. *Educ Urban Society*. 2005. Vol. 38. P. 62-88.
436. Health people. URL: [www.hp.uk.net](http://www.hp.uk.net) ( 20.05.2006).
437. Helliker K. The Problem for Sports Parents: Overspending. Large Amounts of Money Can Transform Parental Support into Pressure. *The Wall Street Journal*. 2014. URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702303851804579558103723377142>
438. Hellison D. Teaching personal and social responsibility through physical activity (3rd ed.). Champaign, IL: Human Kinetics. 2010. 224 p.
439. Hellison D. Teaching responsibility through physical activity (3-ed.). Champaign, IL: Human Kinetics. 2011. 1195 p.
440. Hellison D. Teaching responsibility through physical activity. Champaign, IL: Human Kinetics, 1995. 112 p.
441. Hellison D., Cutforth N., Kallusky J., Martinek T., Parker M., Stiehi J. Youth development and physical activity. Champaign, IL: Human Kinetics. 2000. 280 p.

442. Hellison D., Wright P. Retention in an urban extended day program: A process-based assessment. *Journal of Teaching in Physical Education*. 2003. Vol. 22(4). P. 369–381.
443. Hemond C. Hockey concussion: Is it child abuse? *Can. Med. Assoc. J.* 2012. Vol. 184. P. 861–862.
444. Herron R. Media Impact on the Mental Health of Latina Adolescents in America; Saint Mary's College of California: Moraga, CA, USA. 2013. 58 p.
445. Hillman C., Erickson K., Kramer A. Be smart, exercise your heart: exercise effects on brain and cognition. *Nat Rev Neurosci*. 2008. №9. P.58–65.
446. Hillman C., Pontifex M., Raine L., Castelli D., Hall E., Kramer A. The effect of acute treadmill walking on cognitive control and academic achievement in preadolescent children. *Neuroscience*. 2009. №159. P.1044-1054.
447. Hirsch B. A place to call home: Afterschool programs for urban kids. Washington, DC: American Psychological Association Press, 2005. 163 p.
448. Hockey Canada. Hockey Canada Apps. STOP Sport Injuries. About Stop Sports Injuries. URL : <https://www.stopsportsinjuries.org/>
449. Hockey Canada. Hockey Canada's 94th Annual General Meeting Concludes. URL: <https://www.hockeycanada.ca/en-ca/news/agm-concludes-in-charlottetown>
450. Hoefler W., McKenzie T., Sallis J., Marshall S., Conway T. Parental provision of transportation for adolescent physical activity. *Amer. J. Prev. Med.* 2001. Vol.21. P. 48–51.
451. Hoelscher D., Springer A., Ranjit N., et al. Reductions in child obesity among disadvantaged school children with community involvement: the Travis County CATCH Trial. *Obesity*. 2010. Vol. 18(S1). P. 36–44.
452. Hogan C. The impact of a peer led program on the peer leader's leadership-related skills: dis. .../ Virginia Commonwealth University, Richmond. 2000. 221 p.

453. [Holecko](#) C. The Pros and Cons of Youth Travel Teams. URL: <https://www.verywellfamily.com/should-your-kid-play-for-a-travel-team-4129131> (дата звернення 10.01.2020).
454. Hollar D., Messiah S., Lopez-Mitnik G., Hollar T., Almon M., Agatston A. Effect of a two-year obesity prevention intervention on percentile changes in body mass index and academic performance in low-income elementary school children. *American Journal of Public Health*. 2010. №100 (4) P. 646–656. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2836343>.
455. Holt N.L. Positive youth development through sport. New York : Routledge, 2008. 152 p.
456. Holt R. Sport and society in modern France. Springer, 1981. 256 p.
457. Huff C. The criminal behavior of gang members and nongang at-risk youth. *Gangs in America* / C. R. Huff . Sage Publications, 1996. P. 75–102.
458. Huhman M., Potter L., Wong F., Banspach S., Duke J., Heitzler C. Effects of a mass media campaign to increase physical activity among children: Year-1 results of the VERB campaign. *Pediatrics*, 2005. Vol. 116. P. 277–284.
459. [Huso](#) D. Promote Leadership Skills Through Sports. Youth today. 2010. URL: <https://youthtoday.org/2010/02/promote-leadership-skills-through-sports/>.
460. Hyman M. The Most Expensive Game in Town: The Rising Cost of Youth Sports and the Toll on Today's Families. Beacon Press, 2012. 160 p.
461. I Olympic congress – Paris 1894. [The International Olympic Committee](#). URL: <https://www.olympic.org/paris-1894-olympic-congress>
462. IGI Global. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/sport-or-in-the-united-states-sports/28042>
463. International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport. 9 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235409e.pdf>.

464. International Conference of Ministers and Senior Officials Responsible for Physical Education and Sport, 1th, Paris, France, 1976. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259362>.
465. International Conference of Ministers and Senior Officials Responsible for Physical Education and Sport, 6th, Kazan, Russian Federation, 2017. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259362>.
466. [International Conference of Ministers and Senior Officials Responsible for Physical Education and Sport, 5th, Berlin, 2013](#). URL: <https://unesdoc.unesco.org/search/N-EXPLORE-652d2ff9-e9a8-495d-a129-defff50c4986>
467. Is Tennis an Endurance Sport? URL: <https://doctoryessis.com/2013/01/02/is-tennis-an-endurance-sport/>.
468. Jarrett O., Maxwell D., Dickerson C., Hoge P., Davies G., Yetley A. Impact of Recess on Classroom Behaviour: Group Effects and Individual Differences. *Journal of Educational Research*. 1998. Vol.92. P.121–126.
469. Jewett A., Bain L., Ennis, C. The curriculum process in physical education. Madison, Wis.: Brown and Benchmark, 1995. 397 p.
470. Jezierski R., Chobowska E. Wychowanie fizyczne w zreformowanej szkole podstawowej. Poradnik dla nauczycieli. *Lider*. 1999. № 10. S.3-33.
471. Jeziorski R. The Importance of School Sports in American Education and Socialization. Lanham: United Press of America, 1994. 144 p.
472. John Wooden: coach and teacher. URL: <http://www.coachwooden.com>
473. Johnson L., Syd M. Concussion in youth ice hockey: It's time to break the cycle. *Can. Med. Assoc. J.* 2011. Vol. 183. P. 921–924.
474. Johnson L., Syd M. Return to play guidelines cannot solve the football-related concussion problem. *J. Sch. Health*. 2012. Vol. 82. P. 180–185.
475. Jones M.I., Dunn J.G., Holt, N.L., Sullivan P.J., Bloom G.A. Exploring the “5Cs” of positive youth development in sport. *Journal of Sport Behavior*. 2011. №34. P. 250–267.

476. Jones-Palm D. Palm J. Physical activity and its impact on health behavior among youth. ICSSPE for World Health Organisation. 2004. URL: <https://www.icsspe.org/sites/default/files/PhysicalActivity.pdf>.
477. Jordan W. Black high school students' participation in school-sponsored sports activities: Effects of school engagement and achievement. *Journal of Negro Education*. 1999. №68. P.54–71.
478. Kaleth A., Mikesky A. Impact of early sport specialization: A physiological perspective. *J. Phys. Edu. Rec. Dance*. 2010. Vol. 81. P. 29–37.
479. Kane T. The impact of after-school programs: Interpreting the results of four recent evaluations. New York, NY : William T. Grant Foundation. 33 p.
480. Kay T. Sporting excellence: A family affair? *Eur. Phys. Educ. Rev.* 2000. Vol. 6. P. 151–169.
481. Kean T. Should Schools eliminate mandating physical education classes? Yes: exercise students minds not midriiffs. *The School Administrator*. 1990. Vol.47.№2. P.14–16.
482. Keegan R., Spray C., Harwood C., Lavallee D. The motivational atmosphere in youth sport: Coach, parent, and peer influences on motivation in specializing sport participants. *J. Appl. Sport Psych.* 2010. Vol. 22. P. 87–105.
483. Keyes C. Promoting and protecting positive mental health: Early and often throughout the lifespan. *Mental Well-Being. Ed.* Springer : New York, NY, USA. 2013. P. 3–28.
484. Kimball W. F. The United States Tennis Association: Raising the Game. University of Nebraska Press, 2017. 448 p.
485. King W., LeBlanc C. Should bodychecking be allowed in minor hockey? *Can. Med. Assoc. J.* 2006. Vol. 175. P. 163–163.
486. Kirk D. Physical Education and School sport. *Sport and society: a student introduction*. 2008. Vol.2. P.255–283.

487. Kirk D., O'Connor A., Carlson T., Burke P., Davis K., Glover S. Time commitments in junior sport: Social consequences for participants and their families. *Eur. J. Phys. Educ.* 1997. Vol. 2. P.51–73.
488. Kirk S. Privileging physical activity over healthy eating: Time to choose? *Health Promot.Int.* 2015. Vol. 30(3). P. 418–426.
489. Kirsch G., Harris O., Nolte C. *Encyclopedia of Ethnicity and Sports in the United States*. Greenwood Publishing Group, 2000. 530 p.
490. Kluckhohn C. Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification. *Toward a General Theory of Action*. Cambridge : Harvard University Press, 1951. P. 388–433.
491. Koryahin VM, Mukan NV, Blavt OZ, Virt VV. [Students' coordination skills testing in physical education: ICT application](#). *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/i>
492. Kosiewicz I. Universalia Sportu a [Wychowanie](#). *Wychowawcze aspekty sportu / red. Z. Dziubiński*. Warszawa, 1993. S. 42–43.
493. Kraus Hans M., Ruth P. Hirschland Minimum Muscular Fitness Tests in School Children. *Research Quarterly*. 1954. Vol. 25. Issue 2. P.178–188.
494. Kwan M., Bobko S., Faulkner G., Donnelly P., Cairney J. Sport participation and alcohol and illicit drug use in adolescents and young adults: A systematic review of longitudinal studies. *Addict. Behav.* 2014. Vol. 39. P. 497–506.
495. Lally P., Kerr G. The effects of athlete retirement on parents. *J. Appl. Sport Psychol.* 2008. Vol. 20. P.42–56.
496. Landers D., Petruzzello S. Physical activity, fitness, and anxiety. *Physical activity, fitness and health: Proceedings and consensus statement / C. Bouchard, R. J. Shephard, T. Stephens*. Champaign, IL : Human Kinetics. 1994, P. 868–882.
497. Landis M., Peppard P., L. Remington P. Characteristics of school-sanctioned sports: Participation and attrition in Wisconsin public high schools. *Wisconsin Medical Journal*. 2007. 106 (6). P.312–318.



498. Lapie P. *Logique de la volonté*. Paris : F. Alcan, 1902. 400 p.
499. Laporte W. Physical Education in the European Union in a harmonisation process in EUPEA. *New letter*. 1999. Vol.(4.). P. 47–51.
500. Larson R., Hansen D., Moneta G. Differing profiles of developmental experiences in across types of organized youth activities. *Developmental Psychology*. 2006. Vol. 42. P. 849–863.
501. Lauer L., Gould D., Roman N., Pierce M. How parents influence junior tennis players' development: Qualitative narratives. *J. Clin. Sport Psychol*. 2010. Vol. 4. P. 69–92.
502. Lawson H. International changes and challenges: Their import for new models for practice. *Quest*. 1995. Vol. 47. P.411–426.
503. Leamson R., *Thinking About Teaching and Learning. Developing Habits of Learning with First Year college and University Students*. Stylus Publishing, LLC, 1999. 169 p.
504. Lee M., Bennett B. This is our heritage. *Journal of Health, Physical Education, Recreation and Dance*. 1985. Vol.56 (4). P.17.
505. Lee M., Burgeson C., Fulton J., Spain C. Physical education and physical activity: Results from the school health policies and programs study 2006. *Journal of School Health* 2007. №77(8). P. 435–463.
506. Lee M., Whitehead J., Balchin N. The Measurement of Values in Youth Sport: Development of the Youth Sport Values Questionnaire. *Journal of sport and exercise psychology*. 2000. №22, P.307–326.
507. Leek D. , Carlson J., Cain K. Physical activity during youth sports practices. *Arch Pediatr Adolesc Med*. 2011. № 165 (4). P. 294–299.
508. Leonard F., Affleck G. *The history of Physical Education*. Philadelphia : Lea and Febiger, 1947. 295 p.
509. Lerch H. The Development of Physical Fitness in American public Schools. *Asian journal of Physical Education*. 1991. №1. P. 24–27.

510. Lindstrom Bremer K. Parental involvement, pressure, and support in youth sport: A narrative literature review. *Journal Family Theory and Review*. 2012. Vol. 4. P. 235–248.
511. Lipiec J. Kalokagatia. Szkice z filozofii sportu. Warszawa, Kraków. 1988, 216 s.
512. Llopis-Goig R, Escartí A, Pascual C. Strengths, difficulties and improvable aspects in the application of a personal and social responsibility programme in physical education: An evaluation based on the implementers' perceptions. *Cultura y Educación*. 2011. Vol.23(3). P. 445–461.
513. [Lonsdale C.](#), [Rosenkranz R.](#), [Peralta L.](#), [Bennie A.](#), [Fahey P.](#), [Lubans D.](#) A systematic review and meta-analysis of interventions designed to increase moderate-to-vigorous physical activity in school physical education lessons. *Preventive Medicine*. 2013. P.152-161.
514. Lopez M. H. Kimberlee M. Participation in Sports and Civic Engagement. The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement. Fact sheet. URL: [https://circle.tufts.edu/sites/default/files/2019-12/FS\\_ParticipationinSportsandCivicEngagement\\_2007.pdf](https://circle.tufts.edu/sites/default/files/2019-12/FS_ParticipationinSportsandCivicEngagement_2007.pdf)
515. Luckner J.L., Nadler R.S. Processing the experience: Strategies to enhance and generalize learning. Dubuque IA : Kendall / Hunt, 1997. 457 p.
516. Lukas J., Smith R. Saga of American sport. Philadelphia : Lea and Febiger, 1978. 439 p.
517. Luke A., Lazaro R., Bergeron M., Keyser L., Benjamin H., Brenner J., d'Hemecourt P., Grady M., Philpott J., Smith A. Sports-related injuries in youth athletes : Is overscheduling a risk factor? *Clin. J. Sport. Med.* 2011. Vol. 21. P. 307–314.
518. Lupmkin A. Physical education and sport: a contemporary introduction. St. Louis : Mosby, 1990. 318 p.
519. Lypsite R. SportsWord: An American Dreamland. Rutgers University Press, 2018. 296 p.

520. Mahoney J., Cairns R. Do extracurricular activities protect against early school dropout? *Developmental Psychology*. 1997. №32. P.241–253.
521. Malec M. Patriotic Symbols in Intercollegiate Sports During the Gulf War. *Sociology of Sport Journal*. 1993. №10 (1). P. 98–106.
522. Malinowska J. Profilaktyka i edukacja zdrowotna w szkole. *Materiały pomocnicze dla nauczycieli edukacji zdrowotnej*. Centrum doskonalenia nauczycieli w Lesznie. Leszno, 2014, S. 3.
523. Marsh H., Kleitman S. School athletic participation: mostly gain with little pain. *Journal Sport Exerc. Psychol*. 2003. Vol. 25. P. 205–228.
524. Marsiglio W., Amato P., Day R., Lamb M. Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *J. Marriage Fam*. 2000. Vol. 62. P. 1173–1191.
525. Martens R. Successful coaching (2nd ed.). Champaign, IL: Human Kinetics, 1997. 219 p.
526. Mass V.F. Integracja sensoryczna a neuronauka – od narodzin do starosci. Warszawa : Fundacja innowacyjna, 2007. 288 s.
527. Mazer C., Anderson D. Parental Involvement in Youth Sports: An Examination of Team Greenville. Clemson University : Ann Arbor, MI, USA, 2012. 88 p.
528. McCann S. “Three years tops” how long can you effectively coach an athlete? *Olymp. Coach*. 2005. Vol. 1. P. 17–20.
529. McCrae R., John O. An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*. 1992. Vol.60(2). P. 175–215.
530. Mccullick B., Schempp P., Schuknecht G. The Status of Physical Education in the United States. URL: [https://www.sportwissenschaft.de/fileadmin/pdf/dvs-Info/2000/2000\\_1\\_23.pdf](https://www.sportwissenschaft.de/fileadmin/pdf/dvs-Info/2000/2000_1_23.pdf).
531. Mckenzie T., Sallis J., Faucette F, Kolody B. Long-Term Effects of a Physical Education Curriculum and Staff Development Program: SPARK. *Research Quarterly for Exercise and Sport*. 1997. Vol.68(4). P. 280–291.

532. McPherson B., Loy J., Curtis J. The social significance of sport : an introduction to the sociology of sport. Champaign (Ill.) : Human kinetics, 1989. 334 p.
533. Mechikoff R., Estes S. A History and Philosophy of Sport and Physical Education : from Ancient Civilizations to the Modern World. McGraw-Hill Humanities, 2002. 480 p.
534. Merglen A., Flatz A., Bélanger R., Michaud P., Suris J. Weekly sport practice and adolescent well-being. *Arch. Dis. Child.* 2013. №99(3). P. 208–210.
535. Merkel D. Youth sport: Positive and negative impact on young athletes. *J. Sports Med.* 2013. Vol.4. P. 151–160.
536. Metzler M. Instructional models for physical education (3rd ed.). Scottsdale, AZ : Holcomb Hathaway, 2011. 446 p.
537. Michals D. "Catherine Esther Beecher." National Women's History Museum. 2015. URL: [www.womenshistory.org/education-resources/biographies/catharine-esther-beecher](http://www.womenshistory.org/education-resources/biographies/catharine-esther-beecher).
538. Miller S., Bredemeier J., Shields D. Sociomoral education through Physical education with at-risk Children. *Quest.* 1997. Vol. 48. P. 114–129
539. [Ministerstwo Edukacji Narodowej](http://www.gov.pl/web/edukacja). URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja>.
540. Miracle A., Rees C. Lesson of the locker room: The myth of school sports. Amherst, NY : Prometheus, 1994. 243 p.
541. Morgan W. Physical activity and mental health. Washington, DC : Taylor and Francis. 1997. 302 p.
542. Morgan W. Impact on Sports Through the Creation of Volleyball. URL: <https://www.volleyball1on1.com/william-g-morgan-the-inventor-of-volleyball>.
543. Mostafavifar A., Best T., Myer G. Early sport specialisation, does it lead to long-term problems? *Brit. J. Sport. Med.* 2013. №47(17). P. 16–26.
544. Murphy S., Johnson S. Benefits of a long-lens approach to leader development: Understanding the seeds of leadership. *The Leadership Quarterly.* 2011. Vol.22(3). P. 459-470.

545. Nader R. *Unsafe at Any Speed*. Knightsbridge Pub Co Mass., 1991. 367 p.
546. Naison M. The Journal of the Gilder Lehrman Institute. URL: <https://www.gilderlehrman.org/history-by-era/reform-movements/essays/why-sports-history-american-history>.
547. Naison M. Why Sports History Is American History. URL: <http://withbrooklynaccent.blogspot.com/2010/03/why-sports-history-is-american-history.html>
548. Naison M., Allen J. *The Rat That Got Away: A Bronx Memoir*. New York : Fordham University Press, 2009. 224 p.
549. Nash J.B. American Academy of Physical Education. *The Journal of Health and Physical Education*. 1946. Vol. 17. Issue 1. P. 8-40. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23267240.1946.10625164?journalCode=ujrd16>.
550. NASPE and American Heart Association. *Shape of the nation report: Status of physical education in the USA*. Reston, VA: American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance. 2012. URL: <https://www.shapeamerica.org/advocacy/son/2012/upload/2012-shape-of-nation-full-report-web.pdf>
551. NASPE National Standards. National Association for Sport and Physical Education. URL: <http://www.aahperd.org/naspe/standards/nationalStandards/>  
<https://www.shapeamerica.org/standards/pe/>
552. *Nation At Risk: The Imperative for Educational Reform*. Superintendent of Documents. U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. 1983. URL: [https://www.edreform.com/wp-content/uploads/2013/02/A\\_Nation\\_At\\_Risk\\_1983.pdf](https://www.edreform.com/wp-content/uploads/2013/02/A_Nation_At_Risk_1983.pdf).
553. National Federation of State High School Associations. 2011-2012 high school athletics participation survey results. Indianapolis. 2012. URL: <https://www.nfhs.org/sports-resource-content/high-school-participation-survey-archive/>

554. Nattiv A., Loucks A., Manore M., Sanborn C., Sundgot-Borgen J., Warren M. The american college of sports medicine (ACSM) position stand. The female athlete triad. *Med. Sci. Sport. Exercise*. 2007. Vol.39. P. 1867–1882.
555. NB3 Foundation Notah Begay. URL: <https://nb3foundation.org/nb3fit/>
556. NCPPA. National Coalition for Promoting Physical Activity. 2004. URL: <http://www.ncppa.org>.
557. Nelson M., Gordon-Larson P. Physical activity and sedentary behavior patterns are associated with selected adolescent health risk behaviors. *Pediatrics*. 2006. Vol. 117 (4). P. 1281–129. URL. <http://pediatrics.aappublications.org/content/117/4/1281.short>.
558. Nelson T., Stovitz S., Thomas M., LaVoi N., Bauer K., Neumark-Sztainer D. Do youth sports prevent pediatric obesity? A systematic review and commentary. *Curr. Sport. Med. Rep.* 2011. Vol. 10. P. 360–370.
559. New York City Marathon History URL: <https://www.nyrr.org/tcsnycmarathon/getinspired/marathonhistory>.
560. New York City Marathon. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/sports/New-York-City-Marathon>.
561. Newel K. Kinesiology: The label for the study of physical activity in higher education. *Quest*. 1990. Vol. 42, Issu 3. P. 269–278.
562. Newhouse-Bailey M. Understanding the Impact of Youth Participation in Organized Sport on Family Functioning: dis. ...doctor of philosophy. The University of Texas at Austin., 2012. 152 p. URL: <http://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/ETD-UT-2012-05-5864/NEWHOUSE-BAILEY-DISSERTATION.pdf?sequence>.
563. Nicholls J., Cheung P., Lauer J., Patashnick M. Individual differences in academic motivation: Perceived ability, goals, beliefs, and values. *Learn. Individ. Differ.* 1989. Vol. 1. P. 63–84.
564. Nichols G. A consideration of why active participation in sport and leisure might reduce criminal behavior. *Sport, Education and Society*. 1997. №2. P.181–190.

565. Nichols G. A consideration of why active participation in sport and leisure might reduce criminal behavior. *Sport, Education and Society*. 1997. Vol. 2. P.181–190.
566. North T., McCullagh P., Vu Tran Z. Effects of exercise on depression. *Exercise and Sport Sciences Reviews*. 1990. №18. P. 379–415.
567. Ntoumanis N., Taylor I., Thøgersen-Ntoumani C. A Longitudinal examination of coach and peer motivational climates in youth sport: Implications for moral attitudes, well-being, and behavioral investment. *Dev. Psychol.* 2012. Vol. 48. P. 213–223.
568. Nutrition in Adolescence : issues and challenges for the health sector : issues in adolescent health and development. World Health Organization. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43342>
569. O’Neal H., Dunn A., Martinsen W. Depression and exercise. *International Journal of Sport Psychology*. 2000. №31. P. 110–135.
570. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny. Warszawa. Wydawnictwo «Żak», 2004. 486 s.
571. Ommundsen Y., Løndal K., Loland M. Sport, children, and well-being. *Handbook of Child Well-Being*. Springer: New York, NY, USA. 2014. P. 911–940.
572. Oullette M., Hutchinson A., Frant N. The afterschool hours: A new focus for America’s cities. Washington, DC : National League of Cities, 2005. 80 p.
573. Overmyer J. July 1, 1859: Baseball goes to college. Society for American baseball research. URL: <https://sabr.org/gamesproj/game/july-1-1859-baseball-goes-college>.
574. Overview of title ix of the education amendments of 1972, 20 u.s.c. a§ 1681 et. seq. URL: <https://www.justice.gov/crt/overview-title-ix-education-amendments-1972-20-usc-1681-et-seq>.
575. Papacharisis V., Goudas M., Danish S., Theodorakis Y. The effectiveness of teaching a life skills program in a school-based sport context. *Journal of Applied Sport Psychology*. Vol. 17(3). P.247–254.
576. Partridge J., Brustad R., Babkes Stellino M. Social influence in sport. *Adv. Sport Psych.* 2008. P. 269–291.

577. Pate R., Leavy-Small M., Ross J., Young J., Flint K., Warren C. School physical education. *Journal of School Health*. 1995. P. 312–318.
578. Pate R., O'Neill J. Youth sports programs: Contribution to physical activity. *Arch Pediatr Adolesc Med*. 2011. Vol. 165 (4). P. 369–370.
579. Pate R., Trost S., Levin S., Dowda M. Sports participation and health-related behaviors among US youth. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*. 2000. №159 (9). P. 904–911.
580. Patel D., Greydanus D., Pratt H., Phillips E. Eating disorders in adolescent athletes. *J. Adolesc. Res*. 2003. Vol. 18. P. 280–296.
581. Paterno M., Taylor-Haas J., Myer G., Hewett T. Prevention of overuse sports injuries in the young athlete. *Orthoped. Clin. N. Amer.* 2013. Vol. 44. P. 553–564.
582. Pawica J., Puszczewicz B. *Etyka i moralność*. Wydawnictwo NURT. Warszawa, 1990. s. 72
583. Pellegrini A., Davis P. Relations between children's playground and classroom behavior. *The British Journal of Educational Psychology*. 1993. Vol.63. P. 88–95.
584. Pellegrini A., Huberty P., Jones I. The effects of recess timing on children's classroom and playground behavior. *American Educational Research Journal*. 1995. Vol.32. P.845–864.
585. Perkins D., Borden M. Competitive sports pressure and out-of-school learning experiences. *Issues during adolescence, Vol. 2: Crisis in mental health: Critical issues and effective programs*. Westport, CT: Greenwood Press. 2006. P. 239–256.
586. Perkins D., Jacobs J., Barber B., Eccles J. Childhood and adolescent sport participation as predictors of participation in sport and physical fitness activities during adulthood. *Youth and Society*, 2004. №35. P.495–520.
587. Petitpas A., Giges B., Danish S. Sport psychologist–athlete relationship: Implications for training. *The Sport Psychologist*. 1999. Vol.13(3). P. 344–357.



588. Petitpas A., Van Raalte J., Cornelius A. A Life Skills Development Program for High School Student-Athletes. *The Journal of Primary Prevention*. 2004. Vol. 24. P. 325–334.
589. Petrovic K. Krsitve clovekovih svoboscin in pravic v sportu. *Nasilie in sport*. Gozd Martuljek : ZTKJ in FTK, 1989. P.8–20.
590. Petruzzello S., Landers D., Hatfield B., Kubitz K., Salazar W. A meta-analysis on the anxiety-reducing effects of acute and chronic exercise: Outcomes and mechanisms. *Sport Medicine*. 1991. №11. P. 142–182.
591. Pfister G. The Role of German Turners in American Physical Education. *International Journal of the History of Sport*. 2009. №26 (13). P. 1893-1925
592. Physical Education and Sport at School in Europe Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. European Commission/EACEA/Eurydice, 2013. 76 p. URL: <https://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2014/11/150EN.pdf>.
593. Physical education: the National Curriculum for England. DfEE / QCA (Department for Education and Employment/Qualifications and Curriculum Authority). London: QCA. 1999. URL: [https://dera.ioe.ac.uk/18150/7/QCA-99-457\\_Redacted.pdf](https://dera.ioe.ac.uk/18150/7/QCA-99-457_Redacted.pdf)
594. Play It Smart Expands to All 32 NFL Cities. URL: <https://footballfoundation.org/news/2012/9/7/52460.aspx>.
595. Play it smart. URL: <https://nbplayitsmart.com>.
596. Policy Action Team 10: report to the Social Exclusion Unit—arts and sport. DCMS (Department for Culture, Media and Sport). 2010. URL: <http://collective-encounters.org.uk/wp-content/uploads/2019/10/PAT10-Report.pdf>
597. Popowczak M. Lekcje WF we włoskich liceach. Pismo Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Wrocław. 2007. №114. S.15–18.
598. Popper M. Mayseless O. The building blocks of leader development: A psychological conceptual framework. *Leadership and Organization Development Journal*. 2007. Vol.28(7). P.664–684.

599. Pospiech J. Educacyjne walory sportu w szkole – perspektywa europejska. *Wychowanie fizyczne I sport w szkole*. Warszawa: Kancelaria Senatu. 2010. P. 65–74.
600. Pospiech J. Jakosc europejskiego wychowania fizycznego w swietle badan. Wydawnictwo Panstwowej Wyzszej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, 2006. 206 p.
601. Powell J., Barber-Foss K. Traumatic brain injury in high school athletes. *JAMA*. 1999. Vol. 282. P. 958–963.
602. Preventing childhood obesity: Health in the balance. Institute of Medicine Committee on Prevention of Obesity in Children and Youth. Washington, DC: The National Academies Press. 2005. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22379642/>
603. Priest S., Gass M. Effective leadership in adventure programming. Champaign, IL: Human Kinetics, 2005. 344 p.
604. Priest S., Gass M. Effective leadership in adventure programming. Champaign, IL: Human Kinetics, 1997. 448 p.
605. Promoting better health for young people through physical activity and sports. U.S. Department of Health and Human Services and U.S. Department of Education. Washington, DC: 12. 2000. URL : [https://usa.usembassy.de/etexts/sport/Promoting\\_better\\_health.pdf](https://usa.usembassy.de/etexts/sport/Promoting_better_health.pdf)
606. Proscio T., Whiting B. Between home and school: A report to the field. New York: Afterschool Project. 2004. URL: <https://www.afterschoolmatters.org/wp-content/uploads/2015/07/AfterSchoolGrowsUp.pdf>
607. Prystupa E. Pavlova L. Evaluation of health in context of life quality studying. *Advances in Rehabilitation*. 2015. Vol. 29, is. 2. P. 33–38.
608. Public Law 94-142. 94 Congress. 1975. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-89/pdf/STATUTE-89-Pg773.pdf>.
609. Rainey D., Murray T. Foundations of personal fitness. New York : Glencoe/McGraw Hill. 2005. 422 p.
610. Rajabali F., Ibrahimova A., Turcotte K., Babul S. Concussion among Children and Youth in British Columbia. 2013. URL:

<http://www.injuryresearch.bc.ca/reports/concussion-among-children-youth-british-columbia/>

611. Reed K. Elitism in youth sports yields physical fatness. *The New York Times*. 2004. 15 p.
612. Rees C., Segal M. Role differentiation in groups: The relationship between instrumental and expressive leadership. *Small Group Behavior*. 1984. Vol. 15(1). P. 109–123.
613. Respect in Sport. URL: <http://respectinsport.com/>.
614. Ressler J. D. Transforming Physical Educators Through Adventure-Based Learning: dis... Doctor of Philosophy: The College of Education and Human Ecology. The Ohio State University, 2012. 317 p.
615. Results and Recommendations of the World Summit on Physical Education. *The Sport Journal*. 1998. №21. URL: <http://thesportjournal.org/article/results-and-recommendations-of-the-world-summit-on-physical-education/>.
616. Robin Van Auken. Origin of Little League Baseball. *Pennsylvania Legacies*. 2007. Vol. 7, № 1. P.15.
617. Rokeach M. The nature of human values. New York: The Free Press, 1973. 438 p.
618. Rotella R., Hanson T., Coop R. Burnout in youth sports. *Elem. School J*. 1991. Vol .91. P. 421–428.
619. Sallis J., McKenzie T. Physical Education's Role in Public Health. *The Research Quarterly for Exercise and Sport*. 1991. №62 (2) P.124–137.
620. Sallis J., McKenzie T., Alcaraz J. The effects of a 2-year physical education program (SPARK) on physical activity and fitness in elementary school students. Sports, Play and Active Recreation for Kids. *Am. J. Public Health*. 1997. Vol.87(8). P. 1328–1334.
621. Sallis J., McKenzie T., Kolody B., Lewis M., Marshall S., Rosengard P. Effects of health-related physical education on academic achievement: Project SPARK. *Research Quarterly for Exercise and Sport*. 1999. Vol.70. P.127–134.

622. Sandford R., Armour K., Duncombe R. Young people and the role of physical activity in enhancing personal/social development. *Educational Review*. 2006. Vol.31. P.419–435.
623. Sargent D. Universal test for strength, speed and endurance of the human body. Cambridge : Mass. Powell Press, 1902. 34 p.
624. Savage H. American College Athletics. New York : The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1929. URL: <http://www.thecoia.org/wp-content/uploads/2014/09/Carnegie-Commission-1929-excerpts-1.pdf>
625. Sawicki W. Percepcja zajec wychowania fizycznego oraz jej uwarunkowania u 14 – letnich uczniow szkol niemieckich : praca doktorska. Krakow - AWF, 2004. 320 s.
626. Scanlan T., Babkes, M., Scanlan L. Participation in sport: A developmental glimpse at emotion. *Organized activities as contexts of development: Extracurricular activities, after-school and community programs* / J. Mahoney, R. Larson, J.Eccles. Mahwah, NJ: Erlbaum, 2005. P. 437–456.
627. School and Sports. How Much do Parents “Really” Spend on Youth Sports? URL: <http://schooloversports.wordpress.com/2012/07/17/how-much-do-parents-really-spend-on-youthsports/>.
628. Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Psychology and Culture*. 2012. №2. 20 p. URL: <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc>
629. Schwartz S. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992. № 25, P. 1– 65.
630. Schwartz S.H. Are there universal aspects in the structure and content of human values? *The Journal of Social Issues*. 1994. №50, P.19–45.
631. Schwartz S.H. Value orientations: measurement, antecedents and consequences across nations. *Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey* / R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, G. Eva. London : Sage. 2007. P. 169–203.

632. Seefeldt V., Brown E. Program for athletic coaches' education. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*. 1992. Volume 63. *Issue 7*. P.46–49.
633. Shearn A. How Little League Prepares Kids for Work. URL: <https://daily.jstor.org/when-little-league-invented-why/>.
634. Sheehan D., Katz L. The practical and theoretical implications of flow theory and intrinsic motivation in designing and implementing exergaming in the school environment. *The Journal of the Canadian Game Studies Association* . 2012. Vol 6 (9). P. 53–68.
635. Shephard R. Curricular physical activity and academic performance. *Pediatric Exercise Science*. 1997. Vol. 9. P.113–126.
636. Shephard R. Habitual physical activity and academic performance. *Nutrition Reviews*. 1996. Vol. 54. P. 32–36.
637. Shephard R., Lavallee H., Volle M., La Barre R. Academic skills and required physical education. The Trois Rivieres Experience. *Canadian Association for Health, Physical Education and Recreation Research Supplements*. 1994. Vol.1. P.1–12.
638. Shields D., Bredemeier B. Character Development and Physical Activity. Champaign IL : Human Kinetics. 1995. p. 288.
639. Shyyan O. Slyvka Y., Turchyk I. Health education as a part of life circle training teachers of physical education in Ukraine. *Teachers' Life-cycle from Initial Teacher Education to Experienced Professional : 36th Annual Conference of the Association for Teacher Education in Europe (24th – 28th August, Riga)*. Riga, 2011. P. 165.
640. Sibley B., Etnier J. The relationship between physical activity and cognition in children: A meta-analysis. *Pediatric Exercise Science*. 2003. №15. P.243–256.
641. Siedentop D. Introduction to Physical Education, Fitness, and Sport. McGraw-Hill Higher Education, 2003. 448 p.
642. Siedentop D. Introduction to physical education, fitness and sport. Calif : MountainView, 1990. 382 p.
643. Siedentop D. Sport education. Champaign, IL : Human Kinetics. 1994. 152 p.

644. Siedentop D. Sport Education: quality PE through positive sport experiences. Champaign, IL : Human Kinetics, 1994. 141 p.
645. Siedentop D. What is Sport Education and How Does it Work? *Journal of Physical Education, Recreation Dance*. 1998. Vol. 69. Issue 4. P.18–20. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07303084.1998.10605528?journalCode=ujrd20>.
646. Sikora T. Użycie substancji halucynogennych a religia. Perspektywy badawcze na przykładzie zagadnień rytuału i symbolizacji. Kraków : Zakład Wydawniczy „NOMOS”, 2009. 397 s.
647. Šimonek J., Halmová N., Kanásová J. The Impact of the New School Act on the Curricula in Physical and Sport Education in Slovak Schools. *European Congress 2nd Serbian Congress of PE Teachers* : paper 5th FIEP. (Niš, Serbia, September 23-26 2009). Serbia, 2009. P. 16–24.
648. Skalski D., Zabolotna O. Edukacja zdrowotna w aspekcie współczesnego społeczeństwa. *Вища освіта: удосконалення якості підготовки фахівців : тези IV міжнародної науково-практичної Інтернет конференції з міжнародною участю*. (м. Київ, 15-16 квітня 2020 р.). Київ, 2020. С. 62 – 63.
649. Skilbeck M. Higher Education in a Changing Environment : Regional, National, and Trans-National Issues. *Tertiary Education and Management*. 1997. №3. P. 101-111.
650. Smith College. Project Coach. URL: <http://www.smith.edu/educ/projects/projectcoach.php>.
651. Smith P. The French experience. *Bulletin of Physical Education*. 1998. Vol. 34(3). P.212–217.
652. Smith R., Smoll F. Way to go, coach! A scientifically-proven approach to coaching effectiveness (2nd ed.). Portola Valley, CA: Warde, 2002. 213 p.
653. Snyder H., Sickmund M. Juvenile offenders and victims: 1999 national report. Washington DC. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. 1999. URL:

<https://ojjdp.ojp.gov/library/publications/juvenile-offenders-and-victims-1999-national-report>

654. Sorokolit N., Shyyan O., Lukjanchenko M., Turchyk I. Improvement of 5-9 th Grades Schoolchildren Physical Education in Ukraine by Using Variable Modules Curriculum. *Journal of Physical Education and Sport*. 2017. № 17 Supplement Issue 4, Art 215. P. 2110-2115.
655. Sozanski H., Siewierski M., Adamczyk J. Sport w szkole – stan I perspektywy. *Wychowanie fizyczne i sport w szkole*. Warszawa, 2010. P. 75 – 89.
656. Spears B., Swanson R., Smith E. History Sport and Physical Activity in the United States. Dubuque, Iowa : Broun. 1978. 385 p.
657. Spirit Participants Responsibilities. National Federation of State High School Association. 2014. URL: <https://www.nfhs.org/sports-resource-content/spirit-participants-responsibilities/>.
658. Sport specialization position statement. National Federation of State High School Association. URL: <https://www.nfhs.org/media/1020399/sport-specialization-postion-statement-april-2019-final-copy.pdf>.
659. Sports and Children: Consensus statement on organized sports for children. *Bull World Health Organ*. 1988. № 76. P. 445–447.
660. Sports for the kids. URL: <http://www.sports4thekids.org/our-mission/>.
661. Sports-Related Concussions in Youth: Improving the Science, Changing the Culture. Institute of Medicine: Washington, DC, 2013. URL : <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24199265/>
662. Statistics Canada. General Social Survey – 2010 : Overview of the Time Use of Canadians. 2014. URL : <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/89-647-x/89-647-x2011001-eng.htm>
663. Steenbergen J. Tamboer J.W.I. Ethics and the Double character of Sport. An Attempt to Systematize the Discussion on the Ethics of Sport. *Ethics and Sport* / M.J. McNamee, S.J. Parry. London, 1998. P. 35–53.

664. Stein C., Meehan W. Concussion in youth sports. *Spinal Injuries and Conditions in Young Athletes*. Springer: City, Country. 2014. P. 47–54.
665. Stidder G. Hayes S. Equity and Inclusion in Physical Education. *Journal of Sport Science and Physical Education* №68. 2015. P.32–45.
666. Stier W., Milchrist P. Kleinman S. The future of P.E.: Survival or extinction. Paper presented at the annual meeting of the American Alliance for Health, Physical Education, Recreation, and Dance (AAHPERD) in Denver. 1994. URL : <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED383644.pdf>
667. [Stokes R., Schultz S.](#) Get Active! Get Fit! A Middle School. Hunter Textbooks, 2009. 186 p.
668. Strachan L., Côté J., Deakin J. An evaluation of personal and contextual factors in competitive youth sport. *Sport Psychol.* 2009. Vol. 21. P. 340–355.
669. Strong W., Malina R., Blimkie C. Evidence Based Physical Activity for School-Age Youth. *Journal of Pediatrics*. 2005. Vol. 146. P.732–739.
670. Sturgeon J., Meer J. The First Fifty Years, 1956-2006 *The President's Council on Physical Fitness and Sports Revisits Its Roots and Charts Its Future. President's council on physical fitness & sports. 50 Years Promoting Health and Fitness*. Copyright Faircount LLC. 2006. 40 p. URL: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/fitness/pdfs/50-year-anniversary-booklet.pdf>.
671. Summary of Notifiable Diseases, United States. 1996. URL: <https://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/00050719.htm>.
672. Sumner J. Sports in the 1920s. The Golden Age of Sports. *Tar Heel Junior Historian Association, NC Museum of History*. 2004. URL : <https://www.ncpedia.org/sports/golden-age-sports>
673. Sun H. Exergaming impact on physical activity and interest in elementary school children. *Research Quarterly for Exercise and Sport*. 2012. №83(2). P. 212–220.
674. Surya M., Bruner M., MacDonald D., Côté J. A comparison of developmental activities of elite athletes born in large and small cities. *PHenex J.* 2012. Vol. 4. P. 1–8.



675. Syrek E., Zdrowie i wychowanie a jakość życia. Perspektywy i humanistyczne orientacje poznawcze. Katowice : Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2008. s. 41.
676. Teaching Games for Understanding. URL: <https://www.playsport.net/about-playsport/teaching-games-understanding-tgfu-approach>.
677. Team up for community. Promoting social responsibility and community giveback through athletics. URL: <https://www.teamup4community.org/about-team-up-4-community>.
678. Templin T. J. Richards R. C. H. McCloy Lecture: Reflections on Socialization Into Physical Education: An Intergenerational Perspective. *Research Quarterly for Exercise and Sport* . 2014. Volume 85. Issue 4. P. 431–445.
679. Templin T., Schempp P. Socialization into physical education: Learning to teach. Indianapolis. 1989. 340 p.
680. The American heritage dictionary. URL: <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=sport>
681. The American School/Sports in Public and Private Schools. 2016. URL: [https://en.wikibooks.org/wiki/The\\_American\\_School/Sports\\_in\\_Public\\_and\\_Private\\_Schools](https://en.wikibooks.org/wiki/The_American_School/Sports_in_Public_and_Private_Schools).
682. The Cooper Institute URL: [www.cooperinst.org](http://www.cooperinst.org).
683. [The Elementary and Secondary Education Act. The No Child Left Behind.](https://www.edweek.org/ew/section/multimedia/no-child-left-behind-overview-definition-summary.html) URL: <https://www.edweek.org/ew/section/multimedia/no-child-left-behind-overview-definition-summary.html>.
684. The European Physical Education. Association the European context. 2015. URL: <http://www.eupea.com/wp-content/uploads/2015/10/The-European-Physical-Education-Association.pdf>.
685. The First Tee. URL: [www.thefirsttee.org](http://www.thefirsttee.org).
686. The International School Sport Federation. URL: <http://www.isfsports.org>.

687. The National Youth and Sports Policy Document. URL: <https://www.yumpu.com/en/document/view/51285865/i-the-national-youth-and-sports-policy-document->.
688. The National Youth Sports Strategy. U.S. Department of Health and Human Services. 2019. URL: [https://health.gov/sites/default/files/2019-10/National\\_Youth\\_Sports\\_Strategy.pdf](https://health.gov/sites/default/files/2019-10/National_Youth_Sports_Strategy.pdf)
689. The Ontario Curriculum (Revised). Grades 1-8. Health and Physical Education. Ontario Government. URL: <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/elementary/healthcurr18.pdf> Accessed 11/9/2014.
690. The Role of Cheerleading in High School Athletics online. URL: <https://onlinemasters.ohio.edu/blog/the-role-of-cheerleading-in-high-school-athletics>.
691. The skills sports teach us that we take into other areas of life. Inspire sport. URL: <https://www.inspiresport.com/the-skills-sports-teach-us-that-we-take-into-other-areas-of-life/>.
692. The Wagner Act of 1935 (National Labor Relations Act). URL: <https://www.thebalancecareers.com/the-wagner-act-of-1935-national-labor-relations-act-2060509>
693. Theisen D., Frisch A., Malisoux L., Urhausen A., Croisier J., Seil R. Injury risk is different in team and individual youth sport. *J. Sci. Med. Sport*. 2013. Vol. 16. P. 200–204.
694. Thomas H. *The Body, Dance, and Cultural Theory*. New York. Hampshire, UK : Palgrave Macmillan, 2003. 262 p.
695. Thomas J. Martinek, Hellison Donald R. *Youth leadership in sport and physical education*. New York : Palgrave Macmillan, 2009. 197 p.
696. Thompson S. *Mother's Taxi: Sport and Women's Labor*; State University of New York Press : New York, NY, USA, 1999. 317 p.

697. Tiwari S. History of Physical Education. APH Publishing Corporation, 2006. 280 p.
698. Tkachuk V., Turchyk I., Chopyk R., Chemerys M. Olympic education as an Important Component of a Comprehensive Curriculum on Physical Culture. *Physical Education, Sports and Health Culture in Modern Society*. 2017, №4 (40). P. 35–41.
699. Tomiek R., Pospiech D. Sports szkolny w wybranych krajach Europy. Katowice : Akademia Wychowania Fizycznego, 2010. 123 s.
700. Tomlin D., Clarke S. Day M., McKay H., Naylor P. Sports drink consumption and diet of children involved in organized sport. *J. Int. Soc. Sport. Nutr.* 2013. Vol.10 (1). P. 38–48.
701. Tomporowski P. Cognitive and behavioral responses to acute exercise in youth. A review. *Pediatric Exercise Science*. 2003. Vol. 15. P. 348–359.
702. Tomporowski P. Effects of acute bouts of exercise on cognition. *Acta Psychologica*. 2003. Vol. 112. P. 297–324.
703. Tomporowski P., Davis C., Miller P., Naglieri J. Exercise and children's intelligence, cognition, and academic achievement. *Educ. Psychol. Rev.* 2008. Vol. 20. P.111–131.
704. Townsend M., Murphy G. "Roll up and spend your last dime". The merry-go-round of children's extracurricular activities in modern society. *AchperAust Healthy Lifestyles J.* 2001. Vol.48. P. 10–13.
705. Tremblay M., Inman J., Willms J. The Relationship Between Physical Activity, Self-Esteem, and Academic Achievement in 12-Year-Old Children. *Pediatric Exercise Science*. 2000. Vol.12. P.312-323.
706. Trudeau F., Shephard R. Relationships of Physical Activity to Brain Health and Academic Performance of Schoolchildren. *American Journal of Lifestyle Medicine*. 2010. Vol. 4(2). P.138–150.

707. Trussell D. Organized Youth Sport, Parenthood Ideologies and Gender Relations : Parents' and Children's Experiences and the Construction of "Team Family". University of Waterloo : Waterloo, ON, Canada. 2009. 337 p.
708. Trussell D., Shaw S. "Daddy's gone and he'll be back in october": Farm women's experiences of family leisure. *J. Leis. Res.* 2007. Vol. 39. P. 366–387.
709. Turchyk I. Chopyk R. Sport szkolny v Ukraini . *Life and Movement.* 2015. Vol.1-4 (7). P.4–12.
710. Turchyk I. Sorokolit N. Chopyk R. Cross-cultural comparison of understanding of sports and its values among teenagers in the USA and Ukraine. *Slavonic Pedagogical Studies Journal.* 2019. Issue № 1 volume 8. P. 82–96.
711. Turchyk I., Sorokolit N., Lukjanchenko M. Negative Consequences of Professionalization of Children and Youth Sports in USA . *6 the International conference on science, culture and sport : abstract book* (Ankara, may 2018). Ankara, 2018. P. 122.
712. Turchyk I., Krucevych T., Lukjanchenko M., Djatlenko S. The peculiarities of physical education programme in Ukraine. *Journal of Physical Education and Health.* 2012. Vol.1 (2). P. 43–48.
713. Turocy P., DePalma B., Horswill C., Laquale K., Martin T., Perry A., Somova M., Utter A. National athletic trainers' association position statement: Safe weight loss and maintenance practices in sport and exercise. *J. Athl. Train.* 2011. Vol. 46. P. 206–220.
714. Vardar E., Vardar S., Kurt C. Anxiety of young female athletes with disordered eating behaviors. *Eat. Behav.* 2007. Vol. 8. P. 143–147.
715. Vuori P. Fentem B., Svoboda G., Patriksson W., Andreff W., Weber W. The Significance of Sport for Society: Health, Socialization, Economy. Strasbourg : Council of Europe, 1995. 214 p.
716. Wall M., Cote J. Developmental activities that lead to dropout and investment in sport. *Phys. Educ. Sport Pedagogy.* 2007. Vol.12. P. 77–87.

717. Walsh D., Ozaeta J., Wright P. Transference of responsibility goals to the school environment: Exploring the impact of a coaching club program. *Physical Education and Sport Pedagogy*. 2010. Vol. 15. P. 15–28.
718. Washington R., Bernhardt D., Comez J., Johnson M., Martin T., Rowland T., Small E. Organized sports for children and preadolescents. *Pediatrics*. 2001. №107, P. 1459–1462.
719. Weiss M., Ferrer Caja E. Motivational orientations and sport behavior. *Advances in sport psychology* / T. S. Horn. 2nd ed. Champaign, IL: Human Kinetics. 2002. P. 101–183.
720. Weiss M., Fretwell S. The parent-coach/child-athlete relationship in youth sport: Cordial, contentious, or conundrum? *Res. Quart. Exercise Sport*. 2005. Vol. 76. P. 286–305.
721. Weiss M., Petlichkoff L. Children's motivation for participation in and withdrawal from sport: Identifying the missing links. *Pediatric Exercise Science*. 1989. Vol.1. P. 195–211.
722. Welch J. The impact of Edward Hitchcock on the history of physical education. *Physical Educator*. 1967. Vol. 24. Iss. 2. URL: <https://search.proquest.com/openview/585689059c2606ca6e179ec0aa898a14/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2030480>
723. Welk G. Meredith MD, Ihmels M, Seeger C. Distribution of Health-Related Fitness in Texas Youth: A Demographic and Geographic Analysis. *Research Quarterly for Exercise and Sport*. 2010. № 81(Suppl. 3). S. 6–15.
724. Weston A. The Making of American Physical Education. Series in health, physical education, physical therapy, and recreation. Appleton-Century-Crofts, 1962. 319 p.
725. What Sport Means in America: A Survey of Sport's Role in Society U.S : Anti-Doping Agency, 2010. 78 p.
726. Where Basketball was Invented: The History of Basketball. URL: <https://springfield.edu/where-basketball-was-invented-the-birthplace-of-basketball>.

727. Wichstrom T., Wichstrøm L. Does sports participation during adolescence prevent later alcohol, tobacco and cannabis use? *Addiction*. 2009. Vol.104. P. 138–149.
728. Wiersma L., Fifer A. The schedule has been tough but we think it's worth it: The joys, challenges, and recommendations of youth sport parents. *J. Leis. Res.* 2008. Vol. 40. P. 505–530.
729. Wild A. Citizenship Education: Physical education... the forgotten subject? *The British Journal of Teaching Physical Education*. 2002. Vol.33. P. 23–24.
730. Williams C. Personal Fitness: Looking Good, Feeling Good. Kendall/Hunt Publishing Company, 2005. 374 p.
731. Williams J.F. Education through the Physical. *The Journal of Higher Education*. 1930. Vol. 1, Issue 5. P. 279-282.
732. Williams Robin M. The Nature of Human Values by Milton Rokeach. *Political Science Quarterly*. 1974. Vol. 89. №2, P. 399–401.
733. Wolfenden L., Holt N. Talent development in elite junior tennis: Perceptions of players, parents, and coaches. *J. Appl. Sport Psychol.* 2005. Vol. 17. P. 108–126.
734. Wood T., Cassidy R. The new physical education: a program of naturalized activities for education toward citizenship. New York: The Macmillan Company, 1927. 457 p.
735. *World-wide survey of school physical education: final report*. North Western Counties Physical Education Association, 2013. 128 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000229335>.
736. Wright A., Côté J. A retrospective analysis of leadership development through sport. *The Sport Psychologist*. 2003. Vol.17. P. 268–291.
737. Wright E. Supporting student success: A governor's guide to extra learning opportunities. Washington, DC : National Governors Association Center for Best Practices. 2005. 32 p.
738. Wright P., Weidong, Li., Sheng D., Pickering M. Integrating a personal and social responsibility program into a Wellness course for urban high school students: Assessing

- implementation and educational outcomes. *Sport, Education and Society*. 2010. Vol. 15(3). P. 277–298.
739. Wuerth S., Lee M., Alfermann D. Parental involvement and athletes' career in youth sport. *Psychol. Sport Exerc.* 2004. Vol.5. P. 21–33.
740. Wuest D., Bucher C. Foundations of physical education on sport. 12-th ed. Mosby, 1995. 471 p.
741. Wuest D., Lombardo B., Curriculum and Instruction: the secondary school physical education experience. Mosby : Year Book, 1994. 414 p.
742. Wybrane aspekty szkolnej edukacji zdrowotnej na przykładzie stylu życia młodzieży polsko-ukraińskiej: skrypt. Lwow, 2014. 152 s.
743. Wychowanie fizyczne i sport w szkole / red. Zbigniew Szaleniec, Jozef Bergier. Komisja Nauki, Edukacji i Sportu Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa : Kancelaria Senatu, 2010. P.5; P.23.
744. Wygotski L. Wybrane prace psychologiczne II. Dzieciństwo i dorastanie. Zysk i S-ka, 2002. 372 s.
745. Zabolotna O., Skalski D., Nesterchuk N., Grygus I. Sport jako element kultury, a edukacja zdrowotna. *Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини (Rehabilitation & recreation)*. 2019. №4. С. 62–69.
746. Zabolotna O., Skalski D., Nesterchuk N., Grygus I. Health-related good of physical culture and health education. *Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини*. 2019. № 5. С. 53–58.
747. Zabolotna O., Skalski D., Nesterchuk N., Grygus I. [Class and social determinants of participation in sport and health education klasowe i warstwowe uwarunkowania uczestnictwa w sporcie, a edukacja zdrowotna.](#) *Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини (Rehabilitation & recreation)*. 2019. №4. С. 49–55.

**ДОДАТКИ**



## Додаток А

**Порівняльний аналіз переваг, які людство отримує  
у результаті занять спортом, встановлених спортивними  
організаціями провідних країн світу**

Види переваг		Організації			
		Паркова й рекреаційна федерація в Онтаріо (Канада)	Хілларі комісія (Нова Зеландія)	Спорт в Англії (Велико- британія)	Асоціація місцевого самовряду- вання (США)
<b>Особисті</b>					
1.	Збагачує життя	*	*	*	
2.	Забезпечує здоров'я	*		*	*
3.	Допомагає управляти/ справлятися зі стресом	*		*	*
4.	Формує самооцінку	*	*		*
5.	Додає задоволеності у житті	*		*	
6.	Розвиває людину	*	*		
7.	Стимулює вибір позитивного способу життя	*	*		
8.	Відкриває життєві обрії та покращує якість життя	*			
9.	Покращує академічну успішність			*	*
<b>Соціальні</b>					
1.	Зміцнює місцеву громаду	*	*	*	*
2.	Зменшує відчуження/ самотність / антисоціальну поведінку	*	*	*	*
3.	Сприяє етнічній / культурній гармонії	*	*	*	
4.	Зміцнює родинні зв'язки	*	*		
5.	Залучає можливості спільнот	*	*	*	*
6.	Надає доступ інвалідам/ знедоленим	*		*	
7.	Формує гордість за громаду	*	*		
8.	Формує етичну модель поведінки (без обману, насильства, наркотиків)		*		

<b>Економічні</b>					
1.	Економічно ефективна профілактика здоров'я	*		*	*
2.	Зростання продуктивної робочої сили	*		*	
3.	Невеликі суми вкладу і значні у поверненні	*			
4.	Залучення або зростання нових видів бізнесу	*			
5.	Зменшення вандалізму і криміналу	*		*	
6.	Каталізатор туризму	*			
7.	Фінансування охорони навколишнього середовища	*		*	
8.	Регенерація робочих місць для спільноти			*	*
<b>Екологічні</b>					
1.	Сприяння здоровому довкіллі	*		*	
2.	Захист/відновлення навколишнього середовища	*		*	*
3.	забезпечення стійкого навколишнього середовища	*		*	
<b>Національні</b>					
1.	Інтеграція та єдність культурна		*		
2.	Формування гордості		*	*	
3.	Торговий баланс/маркетинг		*		
4.	Міжнародний вплив/представлення			*	

Розроблено на основі опрацювання джерела [302].

**Додаток Б**  
**Характеристика гімнастичних систем (фізичної активності)**

<b>Назва системи/ підходу</b>	<b>Розробники</b>	<b>Мета</b>	<b>Види рухової активності</b>	<b>Технічні засоби</b>	<b>Коротка історія</b>
<b>Німецька система</b>	Фрідріх Людвіг Ян (Friedrich Ludwig Jahn)	Побудова сильної, унітарної Німеччини через рівноцінне академічне навчання і фізичне виховання	Стрибки, біг, метання, скалолазіння, прості ігри з бігом та ухиленням	Горизонтальні бруси, колоди для формування рівноваги, канати, паралельні бруси, гімнастичний кінь, бігові доріжки, ями для стрибків	Впроваджений підхід у США студентами Яном Чарльзом Бекон, Чарльзом Фолленом та Френсісом Лейбером. Перші американські установи, де розпочали заняття : школа Роунд Хіла у Нортгемптоні, Массачусетсі, Гарвардський коледж
<b>Шведська система</b>	Пер Генрік Лінг (Per Henrik Ling)	Повернути енергійність, національну гордість і оновити дух північної історії через застосування науково обґрунтованої - лікувальної системи гімнастики	Гойдання, скалолазіння, вправи в самоопорі, пасивні терапевтичні маніпуляції	Спеціальні гімнастичні драбини і шнури, кільця, гімнастичні бруси та інше гімнастичне спорядження	Впроваджена у США завдяки Гартвігу Ніссену, шведському дипломату, який згодом створив підприємство з виготовлення гімнастичного спорядження, яке згодом стало відомим у цілому світі. Бостонська благодійниця Мері Хемвейвей дала кошти на будівництво Геменвейської гімназії в Гарвардському коледжі та запросила барона Нілса Поссе, що був випускником Королівського інституту гімнастики Лінга з метою запровадження його системи. Нілс Поссе заснував школу

					гімнастики Поссе, яка впродовж двох років готувала вчителів до викладання шведської гімнастики
<b>Система Біччера (The Beecher System)</b>	Кетрін Бічер (Catherine Beecher,), директор, Хартфордська ої семінарії для дівчат та засновниця Західного жіночого інституту	Розробити систему фізичних вправ, що буде "відповідною" до жіночого організму	Стрільба з лука, плавання, верхова їзда, ритміка під музику та виконання вправ з легким обтяженням гантелей	Легкі гантелі, гімнастичні палки	Бічер створила систему , що включала 26 уроків з фізіології та 2 з ритміки з незначним обтяженням гантелей
<b>Система Діо Левіса (The Dio Lewis System)</b>	Діоклезіан Льюїс (Dioclesian Lewis)	Інтеграція витонченої системи Бічер з науковим характером системи Лінга	Повторювальні фізичні вправи, що приводили до зростання ЧСС але не стільки сильно як в німецькій системі, повторювальні вправи під музику, ігри спрямовані на формування соціальних компетентностей та танцювальні рухи	Булави, стрічка, гантелі, еспандери	Система Левіса була запроваджена у багатьох провідних школах США. У 1860 році Левіс заснував Нормальний інститут фізичної культури у Бостоні та у 1861 започаткував щомісячний журнал з гімнастики та фізичної культури, який можна розглядати, як перший американський журнал фізичної культури (Weston, 1962)

<b>Система Хічкока (The Hitchcock System)</b>	Едвард Хічкок (Edward Hitchcock) у 1861 р. призначений директором з гігієни та фізичної культури у коледжі Амхерста	Фізичний розвиток з вимірюванням вихідного рівня фізичного розвитку та визначення прогресу через певний час	Марширування, виконання синхронних гімнастичних вправ, певні види спорту та ігор	Спеціальні горизонтальні поперечини, драбини, гирі, гімнастичні кільця, індіанські клуби (типу булав), канати, гімнастичний кінь	Впроваджена Хічкоком система була першою американською програмою, з науковим підґрунтям направлена на оцінювання динаміки змін у досягненнях. Вона стала прототипом моделі яка використовувалася і у ХХ столітті.
<b>Система Саржанта (The Sargent System)</b>	Дадлі А. Сарджент (D.A. Sargent), призначений директором гімназії в Геменвеї при Гарвардському університеті у 1879 р.	Об'єднання різних систем у науково обґрунтовано, всебічну програму фізкультурної освіти	Гімнастичні вправи, вправи з німецької та шведської гімнастики, вправи спеціальних приладах	Гімнастичні бруси, кільця, гімнастичний кінь, паралельні бруси, драбина, спеціальні прилади	

Розроблено на основі опрацювання джерела [533].

## Додаток В

### Анкета для дорослих

#### Шановні друзі!

Просимо Вас взяти участь опитуванні про роль спорту у Вашому житті та житті молоді. В основу анкети покладено опитування "What Sport Means in America: A Study of Sports Role in Society", проведене організацією U.S. Anti-Doping Agency – USADA (США). Опитування є анонімним. Одержана від Вас інформація буде використана лише в узагальненому вигляді.

1. Вкажіть Ваш вік \_\_\_\_\_

2. Ваша стать

1. чол.

2. жін.

3. Проранжуйте (пронумеруйте за важливістю від 1 до 8) соціальні інституції, які, на Вашу думку, **потенційно** можуть впливати на молодь (1 – мають найбільший вплив, а 8 – найменший вплив).

№	Соціальний інститут	Ранг (поставте номери від 1 до 8)
1	Школа	
2	Церква/релігія	
3	Батьки/сім'я	
4	Спорт (включаючи професійний, олімпійський, шкільний, університетський, спорт для всіх)	
5	Телебачення	
6	Музика	
7	Соціальні мережі, Інтернет	
8	Друзі й ровесники	

4. Проранжуйте (пронумеруйте за важливістю від 1 до 8) соціальні інституції, які **фактично**, на Вашу думку, впливають на молодь сьогодні? (1 – найбільший, а 8 – найменший вплив).

№	Соціальний інститут	Ранг (поставте номери від 1 до 8)
1	Школа	
2	Церква/релігія	
3	Батьки/сім'я	
4	Спорт (включаючи професійний, олімпійський, шкільний, університетський, спорт для всіх)	
5	Телебачення	
6	Музика	
7	Соціальні мережі, Інтернет	
8	Друзі й ровесники	

5. Оцініть за 7- бальною шкалою важливість у спорті кожної з нижченаведених цінностей (7 – дуже важлива

цінність, 4 – середньо важлива, 1 – не важлива цінність). (обведіть у кожному рядку).

№	Цінність	7	6	5	4	3	2	1
		дуже важлива			середньо важлива			не важлива
1	Задоволення	7	6	5	4	3	2	1
2	Чесність	7	6	5	4	3	2	1
3	Конкурентоздатність	7	6	5	4	3	2	1
4	Дотримання правил чесної гри	7	6	5	4	3	2	1
5	Самодисципліна	7	6	5	4	3	2	1
6	Мужність випробувати нові види діяльності	7	6	5	4	3	2	1
7	Почуття власної гідності	7	6	5	4	3	2	1
8	Повага до інших	7	6	5	4	3	2	1
9	Відчуття приналежності до громади	7	6	5	4	3	2	1
10	Терпіння	7	6	5	4	3	2	1
11	Робота у команді	7	6	5	4	3	2	1
12	Прагнення перемогти	7	6	5	4	3	2	1
13	Вміння продемонструвати найкращі якості	7	6	5	4	3	2	1
14	Наполегливість	7	6	5	4	3	2	1
15	Відкритість до людей з різним етнічним або расовим походженням	7	6	5	4	3	2	1
16	Відкритість до людей з різними сексуальними орієнтаціями	7	6	5	4	3	2	1
17	Інше (вказіть)	7	6	5	4	3	2	1

6. Оцініть за 7 бальною шкалою, якою мірою (на скільки), на Вашу думку, спорт **фактично** формує кожну з нижченаведених цінностей (де 7 – повною мірою справляється з покладеним завданням, 1 – не справляється) (обведіть у кожному рядку).

№	Цінність	7	6	5	4	3	2	1
		Повною мірою справ- ляється						Не справ- ляється
1	Задоволення	7	6	5	4	3	2	1
2	Чесність	7	6	5	4	3	2	1
3	Конкурентоздатність	7	6	5	4	3	2	1
4	Чесна гра	7	6	5	4	3	2	1
5	Самодисципліна	7	6	5	4	3	2	1
6	Мужність випробувати нові види діяльності	7	6	5	4	3	2	1
7	Почуття власної гідності	7	6	5	4	3	2	1
8	Повага до інших	7	6	5	4	3	2	1
9	Відчуття приналежності до громади	7	6	5	4	3	2	1
10	Терпіння	7	6	5	4	3	2	1
11	Робота у команді	7	6	5	4	3	2	1
12	Прагнення перемогти	7	6	5	4	3	2	1
13	Вміння продемонструвати найкращі якості	7	6	5	4	3	2	1
14	Наполегливість	7	6	5	4	3	2	1
15	Відкритість до людей з різним етнічним або расовим походженням	7	6	5	4	3	2	1
16	Відкритість до людей з різними сексуальними орієнтаціями	7	6	5	4	3	2	1
17	Інше (вказіть)	7	6	5	4	3	2	1

7. Нижче наведені твердження щодо спорту. Вкажіть, наскільки Ви погоджуєтесь з кожним твердженням (*обведіть у кожному рядку*).

№		Повністю погоджуюся	Швидше погоджуюся, ніж ні	Ні так, ні ні	Швидше не погоджуюся, ніж так	Однозначно не погоджуюся
1	Спорт консолідує (зближує) людей, формує громаду	5	4	3	2	1
2	Участь у спорті є ефективним шляхом зменшення злочинності й правопорушень серед молоді	5	4	3	2	1
3	Спорт є джерелом задоволення й радості	5	4	3	2	1
4	Спорт є джерелом історії і традицій	5	4	3	2	1
5	Участь у спорті формує особистість з позитивними моральними якостями	5	4	3	2	1
6	У спорті занадто велику увагу надають важливості перемоги	5	4	3	2	1
7	Поразка у спорті є цінними уроками життя	5	4	3	2	1
8	Спорт формує навички, які можна перенести на своє робоче місце	5	4	3	2	1
9	Спорт, яким ви займаєтеся є відображенням власної етики й переконань	5	4	3	2	1

8. Нижче наведені різновиди спортивної діяльності, які **можуть формувати** позитивні цінності у молоді. Використовуючи 7 бальну шкалу, визначте їх вплив на формування зазначених цінностей (де 7 означає – дуже великий вплив, 4 – середній вплив, і 1 – не має впливу) (*обведіть у кожному рядку*).

№	Різновиди спортивної діяльності	7	6	5	4	3	2	1
		дуже великий вплив			середній вплив			не має впливу
1	Спорт загалом	7	6	5	4	3	2	1
2	Спорт, що організовує громада (спорткомітет)	7	6	5	4	3	2	1
3	Рекреаційний спорт (групи здоров'я, туристичні мандрівки, пляжний волейбол і т.д.)	7	6	5	4	3	2	1
4	Професійний спорт	7	6	5	4	3	2	1
5	Шкільний або університетський спорт	7	6	5	4	3	2	1
6	Олімпійський спорт	7	6	5	4	3	2	1

9. Визначте, які різновиди спортивної діяльності, на вашу думку, **фактично** сьогодні формують позитивні цінності серед молоді. Вкажіть, рівень своєї згоди у кожному рядку

№		Повністю Погоджуюся	Швидше погоджуюся, ніж ні	Ні так, ні ні	Швидше не погоджуюся, ніж так	Однозначно не погоджуюся
1	Спорт загалом	5	4	3	2	1
2	Спорт, що організовує громада (спорткомітет)	5	4	3	2	1
3	Рекреаційний спорт (групи здоров'я, туристичні мандрівки, пляжний волейбол і т.д.)	5	4	3	2	1
4	Професійний спорт	5	4	3	2	1
5	Шкільний або університетський спорт	5	4	3	2	1



6	Олімпійський спорт	5	4	3	2	1
---	--------------------	---	---	---	---	---

**ПРОСИМО ВІДПОВІДАТИ ЛИШЕ ТИХ РЕСПОНДЕНТІВ,  
ДІТИ ЯКИХ СИСТЕМАТИЧНО ЗАЙМАЮТЬСЯ СПОРТОМ**

10. Відзначте, наскільки Ви погоджуєтеся з кожним з перелічених тверджень, використовуючи 7 бальну шкалу де 7 – однозначно погоджуєтеся, 4 – погоджуєтеся частково, 1 – цілком не погоджуєтеся).

№		7	6	5	4	3	2	1
		повністю пого- джуюся			ні так, ні ні			цілком не пого- джуюся
1	Я вибрав заняття спортом для дитини тому, що це цікаво для мене	7	6	5	4	3	2	1
2	Я вірю, що спорт це – перемога	7	6	5	4	3	2	1
3	Я вірю, що будь-яка дитина при достатньому тренуванні може стати відмінним спортсменом	7	6	5	4	3	2	1
4	Я надіюся, що спортивна стипендія підвищить шанси моєї дитини стати професійним атлетом	7	6	5	4	3	2	1
5	Спортивні стипендії - єдиний шлях для вступу моєї дитини до ВНЗ	7	6	5	4	3	2	1
6	Я вірю, що спорт приносить задоволення і заняття спортом є винагородою саме собою	7	6	5	4	3	2	1

11. Відзначте, **чого**, на Вашу думку (яких цінностей), повинна навчитися Ваша дитина займаючись спортом

- 1) Оберіть **п'ять** найважливіших і проставте у стовбці зліва,
- 2) Навпроти кожної із зазначених Вами цінностей, оцініть, наскільки виправдалися ваші очікування стосовно ваших дітей.

№	Цінності	Очікування було перевищене	Очікування справдилося	Очікування частково справдилося	Не справдилося цілком
1	Отримувати задоволення	4	3	2	1
2	Чесність	4	3	2	1
3	Змагатись, не виходячи за межі правил	4	3	2	1
4	Дотримуватись правил чесної гри	4	3	2	1
5	Розвивати самодисципліну	4	3	2	1
6	Мати сміливість випробовувати нові види діяльності	4	3	2	1
7	Почуватися впевненим у власних силах/ мати почуття власної гідності	4	3	2	1
8	Мати повагу до інших	4	3	2	1
9	Розвинути відчуття приналежності до громади/	4	3	2	1
10	Розвинути терпіння	4	3	2	1
11	Навчити працювати у команді	4	3	2	1
12	Прагнути перемогти	4	3	2	1
13	Навчитися гідно програвати	4	3	2	1
14	Вміти продемонструвати найкращі якості	4	3	2	1
15	Навчитися бути наполегливим	4	3	2	1
16	Інше (вказіть)_____.	4	3	2	1

**ПРОСИМО ДАТИ ВІДПОВІДЬ ЛИШЕ ТИХ РЕСПОНДЕНТІВ,  
ХТО ЗАЙМАЄТЬСЯ САМОСТІЙНО СПОРТОМ**

**12.** Оцініть за 7 бальною шкалою важливість у спорті кожного з нижченаведених факторів (7 – дуже важливий, 4 – середньо важливий, 1 – не важливий) (обведіть у кожному рядку).

№	Цінності	7	6	5	4	3	2	1
		дуже важливий			середньо важливий			не важливий
1	Гідний виступ	7	6	5	4	3	2	1
2	Перемога	7	6	5	4	3	2	1
3	Вміння продемонструвати найкращі якості	7	6	5	4	3	2	1
4	Позитивний вплив на здоров'я	7	6	5	4	3	2	1
5	Вдосконалення рухових здібностей	7	6	5	4	3	2	1
6	Зустріч і знайомство з іншими	7	6	5	4	3	2	1
7	Отримання задоволення	7	6	5	4	3	2	1
8	Удосконалення фізично-вольових якостей	7	6	5	4	3	2	1
9	Самооволодіння	7	6	5	4	3	2	1
10	Навчання цінних життєвим моментів/уроків	7	6	5	4	3	2	1
11	Добре самопочуття/ покращення самооцінки	7	6	5	4	3	2	1
12	Самопізнання/вивчення власних можливостей (сильних та слабких сторін)	7	6	5	4	3	2	1
13	Навчання навичкам конкретного виду спорту	7	6	5	4	3	2	1
14	Інше (вказіть)	7	6	5	4	3	2	1

Розроблено на основі опрацювання джерела [725].

## Додаток Г

### Анкета для учнів

#### Дорогий друже!

Просимо Тебе взяти участь в опитуванні про місце спорту у Твоєму житті. Уважно прочитай запитання і обведи відповідь, яка тобі найбільше підходить. В анкеті немає правильних чи неправильних відповідей. В основу анкети покладено опитування молоді, яке було організоване у США (What Sport Means in America: A Study of Sports Role in Society). Опитування є анонімним, тому прізвище вказувати не потрібно. Дякуємо за допомогу!

1. Вкажи свій вік \_\_\_\_\_

2. Вкажи свою стать

1. чоловіча
2. жіноча

3. Вкажи, що найбільше спонукало тебе почати займатися спортом?  
(вибери одну відповідь) .

1. Мої батьки дуже хотіли, щоб я займався
2. Я розпочав заняття для того, щоб проводити час з друзями
3. Я хотів зробити щось, проти чого б не заперечували мої батьки
4. Я думав, що це буде весело
5. Вправи принесуть мені користь
6. Заняття спортом викличуть почуття задоволення собою/ розвинуть почуття гідності
7. Заняття спортом оберігатимуть мене від людей чи ситуацій, які можуть створити мені проблеми
8. Інше (вкажи) \_\_\_\_\_

4. Вкажи, наскільки важливими є для Тебе у спорті такі речі :  
(дай відповідь у кожному рядку)

№	Цінність	дуже важлива	середньо важлива	не важлива
1	гідний виступ	1	2	3
2	перемога	1	2	3
3	вміння продемонструвати власні найвищі можливості	1	2	3
4	позитивний вплив на здоров'я	1	2	3
5	вдосконалення рухових здібностей (навчання виду спорту)	1	2	3
6	зустріч і знайомство з іншими	1	2	3
7	отримання задоволення	1	2	3
8	навчання цінних життєвих моментів/уроків	1	2	3
9	вдосконалення тілобудови	1	2	3
10	вміння керувати своїми емоціями (сасмооволодіння)	1	2	3

11	мої заняття спортом роблять щасливими батьків	1	2	3
9	спортом добре займатися у поза навчальний час	1	2	3
10	допомагає контролювати власну вагу	1	2	3
11	самопізнання/вивчення власних можливостей (сильних та слабких сторін)	1	2	3
11	інше	1	2	3

5. Нижче наведені якості, яких Тебе може навчити спорт.

Навпроти тих якостей, яких спорт, на Твою думку, може досконало сформувати, намалюй

кружечок (O), навпроти тих якостей, в яких сумніваєшся, що спорт навчить – квадратик (□) і постав трикутник (▲) там, де впевнений, що спорт цьому не навчить.

№	Якості, яких спорт Вас може навчити	(O), (□), (▲)
1	отримувати задоволення	
2	бути відвертим (чесним)	
3	змагатись, не виходячи за межі правил	
4	дотримуватись правил чесної гри	
5	розвине самодисципліну	
6	бути сміливим, випробовуючи нові види діяльності	
7	бути впевненим у власних силах	
8	мати повагу до інших	
9	розвине відчуття приналежності до громади	
10	розвине терпіння	
11	навчить працювати у команді	
12	прагненню до перемоги	
13	навчить гідно програвати	
14	інше	

6. Вкажи, як часто під час занять спортом, з Тобою траплялися такі речі (дай відповідь у кожному рядку)

№		постійн о	дуже часто	інкол и	рідко	ніколи
1	партнер/суперник вдавався до нечесної гри	1	2	3	4	5
2	партнери насміхалися або сварилися якщо Тобі щось не вдавалось	1	2	3	4	5
3	Тебе чи Твоїх друзів змушували займатися тим видом спорту, який був для вас не є цікавим	1	2	3	4	5
4	батьки очікують лише твоєї перемоги	1	2	3	4	5
5	батьки очікують лише те, що ти продемонструєш свої кращі здібності	1	2	3	4	5
6	до тебе приходили через електронну пошту чи смс повідомлення, у яких хтось висловлював своє незадоволення Тобою	1	2	3	4	5
7	вболівальники погано поведуться під час змагань: кричать на гравців, тренерів та суддів, сваряться поганими словами	1	2	3	4	5
8	тренери погано поведуться під час змагань: кричать на своїх підопічних, сваряться поганими словами	1	2	3	4	5
9	батьки погано поведуться під час змагань:	1	2	3	4	5

	кричать на гравців, тренерів та суддів, сваряться поганими словами					
10	гравці використовують стимулюючі засоби (допінг) для досягнення кращого результату	1	2	3	4	5
11	гравці вживають алкоголь чи інші стимулюючі засоби заради забави/задоволення	1	2	3	4	5

7. Які спортивні гуртки Ти відвідував упродовж минулого року (**вибери не більше трьох**).

	Види спорту	
1	Стрільба з лука	
2	Баскетбол	
3	Велосипедний спорт	
4	Фехтування	
5	Гімнастика	
6	Хокей	
7	Бойові мистецтва	
8	Футбол	
9	Плавання	
10	Теніс	
11	Волейбол	
12	Легка атлетика	
13	Ковзанярський спорт	
14	Карате	
15	Гандбол	
16	Боротьба	
17	Інше (вкажи)	
18	Не відвідував жодного	

8. Якщо Ти перестав займатися спортом, то вкажи найважливішу причину, чому саме? (**вибери одну відповідь**)

1. Я хотів більше сфокусуватися на навчанні
2. Мої батьки не мали можливість більше підтримувати мою участь
3. Я знайшов для себе щось більш цікаве
4. Я не думаю, що спорт є корисним для мого віку
5. Спорт надмірно формує суперництво
6. Я хотів мати більше вільного часу
7. Мої батьки хочуть щоб я більше часу присвятив навчанню
8. Заняття спортом не приносять мені більше задоволення
9. Я почав соромитися свого тіла (форми, розміру і т.д.)
10. Мої ровесники насміхаються з мене під час занять
11. Заняття стали надмірно фінансово дорогими для мене або моїх батьків
12. Інше

Розроблено на основі опрацювання джерела [725].

## Додаток Д

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної роботи

Шаран В. Л.  
Ініціали та прізвище

25 09 2017 р.

## РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

## «Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном»

Галузь знань 01 ОсвітаСпеціальність 014 Середня освіта ( Фізична культура )Статус дисципліни вибірковаФакультет фізичного вихованняКафедра теорії та методики фізичного виховання

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг дисципліни Кредити ЕКТС	Кількість годин						Курсова робота	Вид семестрового контролю	
				Аудиторні заняття					Самостійна робота		Залік	Екзамен
				Разом	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття	Семінарські заняття				
Денна	ІМ	1	120/4	32	16			16	88		+	-
Заочна	ІМ	1	120/4	14	6			8	106		+	-

Робоча програма складена на основі освітньої програми та навчального плану підготовки \_\_\_\_\_ другого (магістерського) рівня вищої освіти

Розробники:

І.Х. Турчик, доцент, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання  
Ініціали та прізвище викладача, науковий ступінь та вчене звання

Л.В. Михаць, викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання  
Ініціали та прізвище викладача, науковий ступінь та вчене звання

Схвалено на засіданні кафедри.

Протокол № 8 від 5 вересня 2017 р.

Завідувач кафедри \_\_\_\_\_ С.Ю. Герасименко.  
Підпис Ініціали та прізвище

Схвалено на засіданні науково-методичної ради факультету.

Протокол № 6 від 14 вересня 2017 р.

Схвалено на засіданні науково-методичної ради університету.

Протокол № 7 від 25 09 2017р.

## 1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**Метою вивчення дисципліни «Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном» є формування у студентів професійних знань про науково-методичні, програмно-нормативні, правові та організаційні основи зарубіжних систем фізичного виховання.**

**Предметом навчальної дисципліни є фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном.**

### **Основні завдання дисципліни:**

- ознайомити з історичними особливостями формування систем фізичного виховання в зарубіжних країнах;
- засвоїти теоретичні знання про основи фізичного виховання дітей шкільного віку в зарубіжних країнах;
- вивчити світовий досвід організації та проведення різних форм фізичного виховання;
- вивчити особливості програмно-нормативного забезпечення процесу фізичного виховання за кордоном;
- ознайомити з методикою тестування рівня фізичної підготовленості в зарубіжних країнах;
- вивчити специфіку діяльності фізкультурно-спортивних організацій за кордоном.

### **Студенти повинні знати:**

**Поняття:** фізичне виховання, спорт, форми фізичного виховання, початкова школа, середня школа, старша школа, фізична активність, система освіти, нормативно-правова база, сфера фізичного виховання.

- історичні особливості формування систем фізичного виховання в зарубіжних країнах;
- місце та значення фізичного виховання в системі загальної освіти зарубіжних країн;
- методологічні та теоретичні основи педагогічного процесу фізичного виховання в зарубіжних країнах;
- законодавчі та програмно-нормативні засади зарубіжних систем фізичного виховання;
- підходи до організації та проведення різних форм фізичного виховання у зарубіжних країнах;
- особливості діяльності закордонних організацій пов'язаних з фізичною культурою.

### **Студенти повинні вміти:**

#### **а) загальна компетентність:**

- вміти формувати проблему яка розглядається;
- вміти використовувати наукові теорії для реалізації практичної діяльності;
- вміти працювати з літературою;

#### **б) компетентність, що відповідає предмету:**

- творчо використовувати отримані знання при вирішенні педагогічних, навчально-виховних, науково-методичних завдань з врахуванням світового досвіду організації процесу фізичного виховання;
- аналізувати, узагальнювати і розповсюджувати передовий досвід, систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію;
- здійснювати науково-дослідну та методичну роботу, орієнтуватись в спеціальній науково-педагогічній літературі.

**Місце дисципліни у структурно-логічній схемі підготовки фахівців:** є складовою циклу професійно-практичної підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти. Зазначена дисципліна має тісні міждисциплінарні зв'язки, оскільки враховує попередні знання студентів з навчальних дисциплін: «Соціологія», «Філософія», «Історія фізичної культури», «Вступ до спеціальності», «Теорія та методика фізичного виховання».

## ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

### Тема 1. Шкільне фізичне виховання у зарубіжних країнах.

Мета, завдання шкільного фізичного виховання за кордоном. Діяльність міжнародних громадських організацій щодо активізації розповсюдження фізичного виховання у сучасному суспільстві. Оцінка та контроль якості програм з фізичного виховання у країнах світу. Кваліфікація викладачів, що проводять заняття з фізичного виховання

### Тема 2. Фізкультурна освіта школярів Англії.

Національна програма фізкультурної освіти Англії. Фізкультурна освіта дітей на першому (5-7 р.) та другому ключових етапах (8- 11 р.). Фізкультурна освіта дітей на третьому (12-14 р.) та четвертому ключових етапах (15-16 р.). Роль спорту у фізичному вихованні школярів Англії. Методика організації навчання предмету « фізкультурна освіта» у середніх школах Англії.

### Тема 3. Особливості фізичного виховання Італії та Франції.

Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Італії. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Італії. Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Франції. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання у Франції.

### Тема 4. Особливості фізичного виховання в Німеччині та Польщі.

Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Німеччини. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Німеччині . Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Польщі. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Польщі.

### Тема 5. Особливості фізичного виховання в Російській Федерації та Республіки Білорусь.

Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Російської Федерації. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Російській Федерації. Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті. Республіки Білорусь Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Республіці Білорусь.

### Тема 6. Фізкультурна освіта школярів Японії.

Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Японії. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Японії. Ставлення українських та японських підлітків до уроку фізичної культури.

### Тема 7. Фізкультурна освіта школярів США.

Національні стандарти в галузі фізичного виховання і спорту. Принципи побудови та зміст навчальної програми з фізичного виховання. Шкільний спорт у США.

### Тема 8. Теоретико-методичні основи формування цінностей особистості засобами фізичного виховання та спорту у світовому контексті.

Теоретичні основи формування ціннісних орієнтацій учня засобами фізичного виховання та шкільного спорту за кордоном. Шкільний спорт як соціально-ціннісна система у працях зарубіжних фахівців.

## 2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	Кількість годин							
	Денна форма навч.				Заочна форма навч.			
	Лекції	Лаб. заняття	Семін. заняття	СРС	Лекції	Лаб. заняття	Семін. заняття	СРС
<b>1 семестр</b>								
<b>Тема 1.</b> Шкільне фізичне виховання у зарубіжних країнах.	2		2	10	2		2	16
<b>Тема 2.</b> Фізкультурна освіта школярів Англії.	2		2	10				16



<b>Тема 3.</b> Особливості фізичного виховання Італії та Франції.	2		2	10			2	10
<b>Тема 4.</b> Особливості фізичного виховання в Німеччині та Польщі.	2		2	12	2			16
<b>Тема 5.</b> Особливості фізичного виховання в Російській Федерації та Республіки Білорусь..	2		2	12			2	16
<b>Тема 6.</b> Фізкультурна освіта школярів Японії.	2		2	12	2			16
<b>Тема 7.</b> Фізкультурна освіта школярів США.	2		2	12				8
<b>Тема 8.</b> Теоретико-методичні основи формування цінностей особистості засобами фізичного виховання та спорту у світовому контексті.	2		2	10			2	8
<b>Разом за 1 семестр</b>	<b>16</b>	<b>-</b>	<b>16</b>	<b>88</b>	<b>6</b>	<b>-</b>	<b>8</b>	<b>106</b>

### 3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

#### Зміст лекційного курсу для студентів денної форми навчання 1 семестр

№ з/п	Перелік тем лекцій, їх анотації*	Кількість годин
1	<b>Шкільне фізичне виховання у зарубіжних країнах.</b> Мета, завдання шкільного фізичного виховання за кордоном. Діяльність міжнародних громадських організацій щодо активізації розповсюдження фізичного виховання у сучасному суспільстві. Оцінка та контроль якості програм з фізичного виховання у країнах світу. Кваліфікація викладачів, що проводять заняття з фізичного виховання. [2 - 248с.,30, 31, 41 ]	2
2	<b>Фізкультурна освіта школярів Англії.</b> Національна програма фізкультурної освіти Англії. Фізкультурна освіта дітей на першому (5-7 р.) та другому ключових етапах (8-11 р.). Фізкультурна освіта дітей на третьому (12-14 р.) та четвертому ключових етапах (15-16 р.). Роль спорту у фізичному вихованні школярів Англії. Методика організації навчання предмету « фізкультурна освіта» у середніх школах Англії. [10,15, 29,30, 31, 41 ]	2
3	<b>Особливості фізичного виховання Італії та Франції.</b> Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Італії. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Італії. Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Франції. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання у Франції.[36.]; [37, ч.ІІ с. 90–93,38]	2
4	<b>Особливості фізичного виховання в Німеччині та Польщі</b> Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Німеччини. Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Німеччині . Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Польщі.Мета, завдання , зміст та особливості оцінювання навчання в Польщі. [35, с. 60–65]; [5, ч I с.56-80]	2

5	<b>Особливості фізичного виховання в Російській Федерації та Республіки Білорусь.</b> Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Російської Федерації. Мета, завдання, зміст та особливості оцінювання навчання в Російській Федерації. Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Республіки Білорусь. Мета, завдання, зміст та особливості оцінювання навчання в Республіці Білорусь. [17, с. 15–35]; [28, с. 89–95]	2
6	<b>Фізкультурна освіта школярів Японії.</b> Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Японії. Мета, завдання, зміст та особливості оцінювання навчання в Японії. Ставлення українських та японських підлітків до уроку фізичної культури. [34, с. 88–90]; [7, с. 12–39]	2
7	<b>Фізкультурна освіта школярів США.</b> Національні стандарти в галузі фізичного виховання і спорту. Принципи побудови та зміст навчальної програми з фізичного виховання. Шкільний спорт у США. [32, с. 88–90]; [33, с. 12–39]	2
8	<b>Теоретико-методичні основи формування цінностей особистості засобами фізичного виховання та спорту у світовому контексті.</b> Теоретичні основи формування ціннісних орієнтацій учня засобами фізичного виховання та шкільного спорту за кордоном. Шкільний спорт як соціально-ціннісна система у працях зарубіжних фахівців. [11, с. 5–30]; [23, с. 57–64]	2
<b>Разом за 1 семестр:</b>		<b>16</b>

**Зміст оглядових лекцій для студентів заочної форми навчання  
1 семестр**

№ з/п	Перелік тем лекцій, їх анотації	Кількість годин
1	<b>Шкільне фізичне виховання у зарубіжних країнах.</b> Мета, завдання шкільного фізичного виховання за кордоном. Діяльність міжнародних громадських організацій щодо активізації розповсюдження фізичного виховання у сучасному суспільстві. Фізкультурна освіта школярів Англії, Італії та Франції. [2, - 248с.]; [11, ч.ІІ с. 90–93] [10,15, 29,30, 31, 41]	2
2	<b>Особливості фізичного виховання в Німеччині та Польщі; в Російській Федерації та Республіки Білорусь.</b> Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Німеччини, Польщі; в Російській Федерації та Республіки Білорусь. Мета, завдання, зміст та особливості оцінювання навчання в Німеччині, Польщі; в Російській Федерації та Республіки Білорусь. [20, 17,2,15]	2
3	<b>Фізкультурна освіта школярів Японії та США.</b> Місце предмету «фізична культура» та спорту у шкільній освіті Японії. Мета, завдання, зміст та особливості оцінювання навчання в Японії. Національні стандарти в галузі фізичного виховання і спорту США. Принципи побудови та зміст навчальної програми з фізичного виховання. Шкільний спорт у США. [10, с. 88–90]; [7, с. 12–39] [32, с. 88–90]; [33, с. 12–39]	2
<b>Разом за 1 семестр:</b>		<b>6</b>

**Перелік семінарських занять  
для студентів денної форми навчання**

**1 семестр**

№ з/п	Тема семінарського заняття	Кількість годин
1	Шкільне фізичне виховання у зарубіжних країнах. [2, - 248с.]; [30,31,41]	2
2	Фізкультурна освіта школярів Англії. [10,15, 29,30, 31, 41];	2
3	Особливості фізичного виховання Італії та Франції.[36.]; [37, ч.ІІ с. 90–93,38]	2
4	Особливості фізичного виховання в Німеччині та Польщі. [35, с. 60–65]; [5, ч I с.56-80]	2
5	Особливості фізичного виховання в Російській Федерації та Республіки Білорусь. [20, 17,2,15]	2
6	Фізкультурна освіта школярів Японії. [10, с. 88–90]; [34, с. 12–39]	2
7	Фізкультурна освіта школярів США.[32,ч II с. 15–35]; [33, с. 89–95]	2
8	Теоретико-методичні основи формування цінностей особистості засобами фізичного виховання та спорту у світовому контексті. [11, с. 5–30]; [23, с. 57–64]	2
<b>Разом за 1 семестр:</b>		<b>16</b>

**Перелік семінарських занять  
для студентів заочної форми навчання**

**1 семестр**

№ з/п	Тема семінарського заняття	Кількість годин
1	Шкільне фізичне виховання у зарубіжних країнах. Фізкультурна освіта школярів Англії, Італії та Франції. [2, - 248с.]; [11, ч.ІІ с. 90–93]	2
2	Особливості фізичного виховання в Німеччині та Польщі. [11,ч II с. 15–35]; [1, с. 89–95]	2
3	Особливості фізичного виховання в Російській Федерації та Республіки Білорусь[20, 17,2,15]	2
4	Фізкультурна освіта школярів Японії та США. [34, с. 88–90]; [32,33,7, с.12–39]	2
<b>Разом за 1 семестр</b>		<b>8</b>

**Зміст самостійної (індивідуальної) роботи**

Номер тижня	Зміст самостійної (індивідуальної) роботи	Кількість годин денна/заоч
1	Опрацювання теоретичного матеріалу: оцінка та контроль якості програм з фізичного виховання у країнах світу.	10/8
2	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості позашкільних форм навчання школярів Англії.	12/10
3	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості позашкільних форм навчання школярів Італії.	6/8
4	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості позашкільних форм навчання школярів Франції.	4/8

5	Опрацювання теоретичного матеріалу : зумовленість і значення диференційованого фізичного виховання в Німеччині та Польщі.	6/8
6	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості підготовки фахівців з фізичного виховання в Російській Федерації та Республіки Білорусь.	6/8
7	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості підготовки фахівців з фізичного виховання в Німеччині та Польщі..	6/8
8	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості інклюзивної освіти у фізичному вихованні Канади.	8/8
9	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості інклюзивної освіти у фізичному вихованні Канади.	8/8
10	Опрацювання теоретичного матеріалу особливості інклюзивної освіти у фізичному вихованні Норвегії.	8/8
11	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості інклюзивної освіти у фізичному вихованні . Німеччини.	8/8
12	Опрацювання теоретичного матеріалу: програма навчання герцога Единбурзького ( Англія ).	4/8
13	Опрацювання теоретичного матеріалу: особливості позашкільних форм навчання школярів Америки.	4/8
<b>Разом за <u>1</u> семестр:</b>		<b>88/106</b>

#### 4. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальні завдання для самостійної роботи не передбачені.

#### 5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

В ході лекцій використовуються наступні методи: пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний метод (розповідь, лекція, пояснення, робота з підручником, демонстрація та ін.), проблемний метод подачі навчального матеріалу, частково-пошуковий або евристичний методи — коли викладач розділяє проблему на частини, студенти здійснюють окремі кроки щодо розв'язування під проблем. Під час викладання навчального матеріалу лекції використовується мультимедійна презентація.

Перелік методів навчання, що використовуються у процесі вивчення дисципліни:

За типом пізнавальної діяльності: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, дослідницький, аналітичний, індуктивний, дедуктивний.

За основними етапами процесу: формування знань, формування умінь і навичок, застосування знань, узагальнення, закріплення, перевірка.

За системним підходом: стимулювання та мотивація, контроль та самоконтроль.

За джерелами знань: словесні (розповідь, пояснення, лекція), наочні (демонстрація, ілюстрація).

За рівнем самостійної розумової діяльності: проблемний, частково-пошуковий, дослідницький, метод проблемного викладання.

Творчі завдання робота в малих групах, семінари-дискусії, мозкові атаки презентації, рольові ігри, робота в Інтернет.

#### 6. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять у формі:

- усного опитування,
- виступів студентів при обговоренні теоретичних питань,
- контролю засвоєння навчального матеріалу, запланованого на самостійне опрацювання студентом,
- письмового тестування,

### 7. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Усні відповіді студента на практичних заняттях, рівень засвоєння навчального матеріалу, відведеного на самостійне опрацювання студентом, рівень засвоєння практичних навичок оцінюються в традиційних оцінках «5», «4», «3», «2».

Традиційні оцінки конвертуються в бали за формулою:

$$x = \frac{A \cdot K}{n \cdot 5}, \text{ де}$$

**K** – максимальна кількість балів, які студент може отримати за усні відповіді, чи тестовий контроль упродовж вивчення змістового розділу;

**A** – сума усіх поточних оцінок за чотирибальною шкалою при вивченні тематичного розділу, включаючи оцінки «2», **n** – кількість цих оцінок (не менше трьох за семестр)

$\frac{A}{n}$  – середня оцінка за усні відповіді чи тестовий контроль. Кількість балів **x** заокруглюють до цілих. Якщо середня оцінка поточного контролю менша за 2.5, то  $x = 0$ .

Самостійна робота студентів, яка передбачена в темі поряд з аудиторною роботою, оцінюється під час поточного контролю теми на відповідному семінарському занятті.

Підсумковим контролем оцінювання знань студентів є залік, який проводиться наприкінці II-го семестру.

Оцінка виставляється за шкалами оцінювання: стобальною, національною і ЄКТС.

Розподіл 100 балів між видами робіт:

II семестр			
I розділ	Самостійна робота	Співбесіда з лектором	Залік
Усні відповіді на сем. заняттях			
50	40	10	100

### 8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

#### Основна:

1. Almond L. Physical Education and Primary Schools: Teaching Physical Education 5-11.- London: Continuum, 2000. – P.22-27.
2. Almond L. Physical Education in Scholls. – London: Kogan Page, 1997. - P.45-52.
3. Andrews J. Essays on Physical Education and Sport. -Cheltenham: Stanley Thornes, 1979. – P.34-39.
4. Bailey R. Play, Health and Physical Development: Young Children Learning.- London: Paul Chapman Publishing, 1999.- P. 45- 50.
5. Bailey R. P. Physical Education: Action, Play, Movement: The Primary Curriculum 7-11. - London: Paul Chapman Publishing, 1999. – P. 66-68.
6. Bailey R. P., Robertson C. R. Including All Pupils in Primary School Physical Education: Teaching Physical Education 5-11. - London: Continuum, 2000. – p.240
7. Bjorkvold J. R. The Muse Within - Creativity and Communications, Song and Play from Childhood Through Maturity.- New York: HarperCollins,1989. – P. 20 –22.
8. Bruner J. Child's Talk: Learning to Use Language.- Oxford: Oxford University Press, 1983.- P.24 – 27.Britain – an official Handbook (Yearbook) 1996, 1998, 1999, 2000 Central Office of Information (Office for National Statistics), London.
9. Carrol B. Assesment in PE: A Teachers Guide to the Issues. - London: Falmer, 1994. – P. 220 – 227.
10. Calvert B., Sport and Legislation in the United Kingdom, w: Seminar on Sport and the Law – final report, Paris 1995, CDDS.
11. Davis B., Bull R., Roskoe D. Physical Education and Study of Sport.- Harcourt Health Scieces. – 2002. – 698 p.

12. Fairclough S., Stratt G.. Physical Education Curriculum and Extra Curriculum Time: A Survey of Secondary Schools in the North-West of England // *British Journal of Physical Education* №28.- 1997. - 12 p
13. Fullan M. *Change Forces with a Vengeance.* – Routledge Falmer, Tatlor and Francis Group. – London and New York. 2002. – 260 p.
14. Jaworski Z. Makrostrura organizacji sportu i rekreacji w Wielkiej Brytanii. *Kultura Fizyczna* 2001 №5-6
15. Headington R *Monitoring, Assessment, Recording, Reporting and Accountability.* – London: David Fulton, 2000. – 220 p.
16. Hodgson B. Which Exam?// *British Journal of Physical Education.* - 1996 . - №27. - P. 12 - 16.
17. Keighley P. Education out of doors // *British Journal of Physical Education.* - 1991. - № 22 (1). – P.40-42.
18. Kraft R. Learning through games discovery // *The Physical Educator.* – 1987. - №4. – P. 18-22
19. Luschen G. *Sociology of Sport.* – Mounton. – 1978. - 240 p.
20. Panczyk W. Aktywnosc fizyczna w kontakcie z przyroda // *Kultura Fizyczna* №11-12.-1999. - p.14
21. *Physical Education. The National Curriculum for England, 1999.* - 47 p
22. Piotrowski S. *Assessment, Recording and Reporting Teaching Physical Education 5-11.* - London: Continuum, 2000. – 240 p.
23. Spackman L *Assessment and Recording in Physical Education* // *British Journal of Physical Education.* - 1998
24. Вільчковський Е. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. – Л.: ВНТЛ, 1998. – 336 с.
25. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України - К.: Педагогічна преса, 2002.-№2.-С. 3 – 21.
26. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту/ Затв. указом президентом України №1148 від 28.09.2004. – К., 2004. – С.15
27. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України - К.: Педагогічна преса, 2002.- №2. - С. 3 – 21.
28. Пуховська Л. Сучасні підходи до професіоналізму вчителя в різних освітніх системах // *Шлях освіти.* – 2001. - №1. – С. 20-24.
29. Турчик І.Х. Роль теоретичних знань з фізкультурної освіти у підготовці молоді до професійної діяльності у школах Англії // *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту:*Зб. наук. пр./ За ред. С. С. Єрмакова – Х., 2004. - №9. – 124 с.
30. Турчик І. Х. *Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Англії* : дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту : [спец.] 24.00.02 / Львівський держ. ін-т фізичної культури. – Л., 2005.
31. Турчик І. Х. *Фізичне виховання в шкільній освіті Європи (навчально-методичний посібник)* / І. Х. Турчик – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. – 36 с.
32. Турчик І. Завдання шкільних програм з фізичної культури у країнах Європи / І. Турчик, Л. Козіброда, В. Бережанський // *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.* – Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт»: Збірник наукових праць/ [за ред. Г. Арзютова]. – К.: В-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2010. – Вип. 8. – С. 213–217
33. Турчик І. Особливості організації шкільного спорту у США / І. Турчик // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* – Серія №15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури/ Фізична культура і спорт» : Збірник наукових праць/ [за ред. Г. М. Арзютова]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 2 (43)14. – С. 92–96.
34. Турчик І. Шкільний спорт у середніх та старших школах США (масштаби та чинники залучення) / І. Турчик // *Порівняльно-педагогічні студії.* – 2010, №2-3 (20-21). – С.53-58

35. Турчик І. Х. Ставлення українських та японських підлітків до уроку фізичної культури / І. Турчик, О. Шиян, Д. Некотенев // Молода спортивна наука України. Збірник наукових статей в галузі фізичної культури та спорту. – 2007. – Т. 5. – Вип.9. – С. 337–342.
36. Турчик І. Х. Фізичне виховання у шкільній освіті Німеччини / І. Х. Турчик, І. Б. Зазуляк // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія №15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури/ Фізична культура і спорт»: Збірник наукових праць / [за ред. Г. М. Арзютова]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 13. – С.
37. Турчик І. Х. Особливості предмету «Фізична культура» в Італії / І. Х. Турчик // Фізкультурна освіта в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25 – 26 квітня 2013 р. – Полтава, 2013. – С. 18–23.
38. Турчик І. Х. Передумови встановлення та розвитку рекреаційної діяльності у Франції Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення / І. Х. Турчик // Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Львів: ЛДУФК, 2012. –С. 79–83.
39. Турчик І. Х. Розвиток системи фізичної культури в Франції / І. Х. Турчик, Р. В. Чопик, О. І. Шиян // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Серія №15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури/ Фізична культура і спорт» : Збірник наукових праць / [за ред. Г. М. Арзютова].– К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 22. – С. 69–74642–646.

#### **Допоміжна**

40. Fairclough S., Stratton G. Physical Education Curriculum and Extra Curriculum Time: A Survey of Secondary Schools in the North-West of England // British Journal of Physical Education. - 1997. - №28. – P. 20 –24.
41. Gildenhuis C. Orsmond C. Movement and Second Language Acquisition: the Potential and the Method // Sport, Education and Society. - 1996. - №1. – P.12 - 16
42. Lockwood A. Breadth and Balance in the Physical Education: Issues in Physical Education. - London: Routledge/Falmer, 2000. – P.61 – 67.
43. Meakin D. Physical Education: an Agency for Moral Education // Journal of Philosophy of Education. - 1982. - №15. – P. 12 – 14.
44. OfSTED PE: A Review of Inspection Findings 95 –96. - London: HMSO, 1997. – 94 p.
45. Parry J. The Justification of Physical Education Reader. - Aachen: Meyer and MeyerSport, 1998.- P. 46 – 49.
46. PEA (Physical Education Association) PEA UK Mission Statements // British Journal of Physical Education . – 1998. - №29 . – P. 31 – 37.

#### **9. Інформаційні ресурси:**

47. PE Center for teachers, students / ([www.physicaleducation.co.uk](http://www.physicaleducation.co.uk))
48. National Curriculum / ([www.nc.uk.net](http://www.nc.uk.net)) (15.03.2005)
49. The PE planning lesson ([www.learn.co.uk](http://www.learn.co.uk)). (20. 04.2003)

## **Додаток Е**

**Відомості про впровадження результатів дослідження**



ДОВІДКА від 01.06.2020

про апробацію і впровадження результатів

дисертаційного дослідження на тему:

«Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей

учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»

здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

**Ірини Хосенівни Турчик**

Як зазначено в концепції Нової української школи серед засадничих стовпів освіти майбутнього, а, значить, і України майбутнього, є саме виховання, що ґрунтується на цінностях. Відтак саме цінності є фундаментом освіти та умовою формування людини та суспільства, які у своїй як професійній, так і повсякденній діяльності зважують морально-етичний та публічний інтереси. Від так вважаємо, що результати дослідження Турчик Ірини Хосенівни є актуальними для вітчизняної педагогіки.

У 2018 – 2020 роках здійснювалися апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження І.Х. Турчик «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» у освітній процес ліцею №2 м. Дрогобича.

Матеріали викладені Турчик І.Х. у монографії, наукових статтях, тезах доповідей, навчально-методичних посібниках використовувалися під час урочних та позаурочних форм занять з фізичної культури. Вчителі фізичного виховання ліцею №2 були проінформовані про практики викладання предмету фізкультурної освіти у зарубіжних країнах, вперше отримали методичні рекомендації щодо формування цінностей засобами спорту з досвіду США.

Зазначені факти засвідчують позитивну оцінку прикладного значення здобутих результатів та доцільність їх упровадження у практику освітнього процесу педагогічних закладів середньої освіти.



*L. Pankewich*

Панькевич Л.В.



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
 ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ  
 ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ  
 КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ  
 «САМБІРСЬКИЙ ФАХОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ  
 ІМЕНІ ІВАНА ФИЛИПЧАКА»

вул. Івана Филипчика, 14, м.Самбір, Львівська область, 81400, тел. (03236)3-22-56, (03236) факс 3-35-20;  
 E-mail: pedcollege@ukr.net, код ЄДРПОУ 02137003

### ДОВІДКА

про апробацію і впровадження результатів  
 дисертаційного дослідження на тему:  
 «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
 учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»  
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук  
**Ірини Хосенівни Турчик**

У 2018 – 2020 роках здійснювалися апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження І.Х. Турчик «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» у навчально-виховний процес Комунального закладу Львівської обласної ради «Самбірський фаховий педагогічний коледж імені Івана Филипчика».

Матеріали Турчик І.Х., які викладені у монографії, наукових статтях, тезах доповідей, навчально-методичних посібниках використовувалися під час викладання курсів «Теорія і методика фізичного виховання», «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності», «Вступ до спеціальності» у процесі проведення лекційних, семінарських і практичних занять, підготовки рефератів і курсових робіт із апробованої тематики.

Зазначені факти засвідчують позитивну оцінку прикладного значення здобутих результатів дослідження та доцільність їх упровадження у практику навчально-виховного процесу у закладах фахової передвищої освіти, у тому числі у педагогічних коледжах нашої держави.

Висновки про актуальність та практичну значимість результатів дисертаційного дослідження Турчик І.Х. обговорені та ухвалені на засіданні циклової комісії фізичного виховання (протокол № 6 від 16 квітня 2020 року).

Кандидат економічних наук,  
 директор Комунального закладу  
 Львівської обласної ради «Самбірський фаховий  
 педагогічний коледж імені Івана Филипчика» *В.П.Вантух* В.П.Вантух





**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**імені ІВАНА ФРАНКА**

вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100; тел. (0324) 41-04-74, факс (03244) 3-38-77  
 e-mail: dspu@dspu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125438

Від 30 червня 2020 р. № 1173

**ДОВІДКА**

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження  
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

**Турчик Ірини Хосенівни**

на тему «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
 учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»

зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дисертаційного дослідження Турчик Ірини Хосенівни «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» впроваджувалися кафедрою теорії та методики фізичного виховання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка протягом 2016 – 2020 рр.

Матеріали, положення та висновки дослідження доповнили зміст дисциплін «Історія фізичної культури», «Нові технології у фізичному вихованні», «Основи педагогіки здоров'я», «Теорія та методика фізичного виховання», яку вивчають фахівці першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура), а також збагатили зміст таких дисциплін як «Державна освітня політика з питань здорового способу життя», «Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном» другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура).

Студенти ознайомились із обґрунтованими у дисертації Турчик Ірини Хосенівни теоретичними та організаційно методичними основами формування ціннісних орієнтацій особистості засобами фізичної культури, історичними аспектами розвитку спорту та системи фізичного виховання у США (кінець XIX – початок XXI ст.), з особливостями формування цінностей в учнівської молоді США засобами шкільного спорту, а також з кросс-культурним порівнянням уявлень щодо спорту в Україні і США.

Дисертантка представляла результати дослідження під час ІІХ, ІХ, Х Міжнародних науково-практичних конференцій «Здоровий спосіб життя сучасні підходи» організатором яких була кафедра теорії та методики фізичного виховання. Напрацювання І.Х. Турчик використовувалися під час підготовки студентів до участі у ІІ турах Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з галузі «Фізична культура і спорт»

Апробація результатів дослідження підтверджує їх теоретичну і практичну спрямованість, доводить доцільність їх впровадження в освітній процес з метою підвищення ефективності підготовки педагогів до практичної діяльності.

Результати впровадження дисертаційного дослідження І.Х. Турчик на тему «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» обговорені та затверджені на засіданні кафедри теорії та методики фізичного виховання (протокол № 7 від 18 червня 2020 р.).

Завідувач кафедри теорії  
 і методики фізичного виховання  
 кандидат педагогічних наук, доцент  
 Проректор з наукової роботи,  
 доктор педагогічних наук, професор  
 ДДПУ ім. Івана Франка



С.Ю. Герасименко

М.П. Пантюк



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ УКРАЇНИ

Вул. Фізкультури, 1, м. Київ – 150, 03150, тел.: (044) 2875452, факс: (044)2876191/6821, E-mail:rectorat@uni-sport.edu.ua

Від 26.08.20 № 916  
на № \_\_\_\_\_

### ДОВІДКА

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження  
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

**Турчик Ірини Хосенівни**

на тему «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»

зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дисертаційного дослідження Турчик Ірини Хосенівни «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» впроваджувалися кафедрою теорії та методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту впродовж 2019-2020 рр.

Матеріали, наукові публікації, основні концептуальні положення та висновки дослідження Турчик І.Х. використовувалися при читанні нормативних дисциплін: теорія та методика фізичного виховання, нові технології у фізичному вихованні, професійна діяльність в сфері фізичного виховання, рекреація у ФВ різних груп населення, а також у процесі проведення семінарських занять, підготовки студентами та аспірантами наукових повідомлень, рефератів, курсових, кваліфікаційних робіт та дисертаційних досліджень.

Особливе зацікавлення викликав ретроспективний огляд нормативної та концептуальної бази фізичного виховання та спорту, аналіз змісту організації і методики фізичного виховання та спорту в зарубіжних країнах та організаційно-методичних засад формування цінностей засобами шкільного спорту у США.

Використання запропонованих І.Х. Турчик у монографії матеріалів, сприяло розширенню і поглибленню розуміння студентами й викладачами освітніх процесів щодо фізичного виховання і спорту за кордоном, а також досвіду формування цінностей в учнівській молоді США засобами шкільного спорту, який може бути впроваджений у систему фізичного виховання школярів України.

У процесі проведення роботи були зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження Турчик І.Х. доцільність впровадження його результатів у практику навчального процесу закладів освіти .

Результати апробації і впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри теорії та методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання та спорту України (протокол № 13 від 25.08. 2020 р.).

Завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання  
Національного університету фізичного виховання  
і спорту України  
доктор наук з фізичного виховання і спорту,  
професор

Круцевич Т.Ю.

Підпис Круцевич Т.Ю. засвідчую  
Начальник відділу кадрів \_\_\_\_\_ А.О. Степаненко  
« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2020 р.





**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**Львівський державний університет фізичної культури**  
**імені Івана Боберського**

вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79007, тел: (032)255-32-01, факс: (032)255-32-08  
 E-mail: info@ldufk.edu.ua Код ЄДРПОУ 34606048

01.07.2020 № 463

На № \_\_\_\_\_

**ДОВІДКА**

про апробацію і впровадження результатів  
 дисертаційного дослідження на тему:  
 «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
 учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»  
 здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук  
**Ірини Хосенівни Турчик**

Результати дисертаційного дослідження «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» Турчик Ірини Хосенівни було апробовано та впроваджено в освітній процес Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського впродовж 2017 – 2020 років.

Положення, матеріали та висновки дослідження здобувача використовувалися у процесі проведення лекційних, практичних та семінарських занять зі студентами факультету педагогічної освіти; підготовці кваліфікаційних робіт різного рівня.

Було використано науковий доробок автора про теоретичні та організаційно-методичні основи формування ціннісних орієнтацій особистості засобами фізичної культури у світовому контексті, історичні аспекти розвитку спорту та системи фізичного виховання у США (кінець XIX – початок XXI ст.). Особливу увагу привернули матеріали щодо формування цінностей в учнівської молоді США засобами шкільного спорту.

Зазначені факти дають підстави для позитивної оцінки наукового рівня роботи. Результати дисертаційного дослідження Ірини Хосенівни Турчик на тему «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» мають прикладне значення і можуть бути впроваджені у навчально-виховний процес закладів вищої освіти України.

Декан факультету  
 педагогічної освіти  
 к.фіз.вих., доцент

Проректор з наукової роботи  
 та зовнішніх зв'язків  
 к.біол.н., професор



Петрина Р. Л.

Вовканич А.С.

Міністерство освіти і науки

Ministry of education and science

України

Ukraine

ПРИДНІПРОВСЬКА  
ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ  
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ



PRYDNIPROVSK  
STATE ACADEMY OF  
PHYSICAL CULTURE AND SPORT

49094, м. Дніпро  
вул. Набережна Перемоги, 10  
Тел./факс (056) 731-96-89  
ел. пошта: admin\_infiz@ukr.net

10, Naberezhna Peremohy Str.,  
Dnipro 49094, Ukraine  
Tel./fax (056) 731-96-89  
e-mail: admin\_infiz@ukr.net

від 24.09.20 р. № 01.01-03/471/1  
на № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

### ДОВІДКА

про апробацію і впровадження результатів  
дисертаційного дослідження на тему:  
«Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»  
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук  
**Ірини Хосенівни Турчик**

Результати дисертаційного дослідження «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)». Ірини Хосенівни Турчик було апробовано та впроваджено до освітнього процесу Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту впродовж 2018-2019, 2019-2020 н.р.

Матеріали, положення та висновки дослідження доповнили зміст дисциплін «Історія фізичної культури», «Педагогіка», «Управління та організація у сфері фізичної культури і спорту», «Теорія і методика фізичного виховання», яку вивчають фахівці першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура), а також збагатили зміст таких дисциплін як «Філософія спорту і здорового способу життя», «Соціологія спорту» **другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура)**.

Положення, матеріали та висновки дослідження здобувача використовувалися у процесі проведення лекційних та семінарських занять, підготовці кваліфікаційних робіт різного рівня.

Результати дослідження доповідалися на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпро, 2016).

Таким чином було використано науковий доробок автора щодо теорії і практики формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.) засобами шкільного спорту. Особливу увагу привернули матеріали щодо творчого використання результатів дослідження у сучасній українській освітній системі.

Зазначені факти дають підстави для позитивної оцінки наукового рівня дослідження та прикладного значення одержаних результатів Турчик Ірини Хосенівни. Це свідчить про доцільність упровадження роботи в наукову та навчальну діяльність закладів вищої освіти України.

Проректор з наукової роботи,  
доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор,  
проректор з наукової діяльності  
Придніпровської державної академії  
Фізичної культури і спорту

Н.В.Москаленко

Підпис засвідчує начальник  
відділу кадрів

Дем'янова Н.І.





**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9

Телефон 234-11-08

E-mail: rector@npu.edu.ua; код ЄДРПОУ 02125295

27.08.20 № 930

**ДОВІДКА**

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему:

**«Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»**

здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук

**Ірини Хосенівни Турчик**

Упродовж 2019-2020 рр. в освітньому процесі факультету фізичного виховання, спорту і здоров'я Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова здійснювалась апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук Турчик І.Х. на тему «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)».

Матеріали викладені Турчик І.Х. у монографії, наукових статтях, навчально-методичних посібниках використовувалися під час читання курсів «Дитячий і юнацький спорт», «Теорія спорту», «Теорія та методика фізичного виховання», «Історія фізичної культури», «Педагогіка» «Теорія спорту», а також у процесі проведення практичних, семінарських занять, підготовки студентами та аспірантами наукових повідомлень, рефератів із апробованої тематики.

Студенти ознайомились із обґрунтованими у дисертації Турчик Ірини Хосенівни особливостями зарубіжних систем фізичного виховання, історичними аспектами розвитку спорту та системи фізичного виховання у США, теоретичними та організаційно методичними основами формування ціннісних орієнтацій особистості засобами фізичної культури у США (кінець XIX – початок XXI ст.), з особливостями формування цінностей в учнівської молоді США засобами спорту, а також з кросс-культурним порівнянням уявлень щодо спорту в Україні і США.

Апробація результатів дослідження підтверджує їх теоретичну і практичну спрямованість, доводить доцільність їх впровадження в освітній процес з метою підвищення ефективності підготовки педагогів до практичної діяльності.

Проректор з наукової роботи  
Декан факультету фізичного виховання,  
спорту і здоров'я, професор



Г.М. Торбін

О. В. Тимошенко





**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73003. Тел.: +38(0552) 32-67-05, 32-67-31; факс 49-21-14; e-mail: office@ksu.kh.ua; http://www.ksu.edu.ua  
код за ЄДРПОУ 02125609 р/р UA228201720343111002200000120; UA06820172034312000200000120  
банк Держказначейська служба України, м. Київ

24 08 2020 р. № 14-30/801

На № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_ 202\_\_ р.

**ДОВІДКА**

про апробацію і впровадження результатів  
дисертаційного дослідження на тему:  
«Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»  
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук  
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка, історія педагогіки  
**Ірини Хосенівни Турчик**

В умовах впровадження Закону України «Про освіту», Концепції «Нова українська школа» одним з ключових компонентів якої є наскрізний процес виховання, який формує цінності, а також важливості компетентнісного підходу, результати дослідження Турчик Ірини Хосенівни є актуальними для вітчизняної педагогіки.

Результати дисертаційного дослідження « Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» І.Х. Турчик впроваджувалися упродовж 2019-2020 н.р. в освітній процес професійної підготовки здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти Херсонського державного університету в межах викладання навчальних дисциплін: «Історія фізичної культури», «Теорія та методика фізичного виховання».

Під час проведення лекцій та семінарських занять вище перелічених педагогічних дисциплін використання матеріалів дисертації засвідчило теоретичне та практичне значення, а отже – високий науковий рівень виконаного дослідження. Був застосований науковий доробок автора про теоретичні та організаційно-методичні основи формування ціннісних орієнтацій особистості засобами фізичної культури у світовому контексті, історичні аспекти розвитку спорту та системи фізичного виховання у США (кінець XIX – початок XXI ст.). Особливу увагу привернули матеріали щодо формування цінностей в учнівської молоді США засобами шкільного спорту.

Результати дисертаційного дослідження І.Х.Турчик на тему «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)» обговорені та затверджені на засіданні кафедри теорії та методики фізичного виховання Херсонського державного університету (протокол № 10 від 02 червня 2020 р.).

Перший проректор,  
доктор педагогічних наук, професор

Ірина МАЛЯРЕНКО  
(0552) 32 67 65



Сергій ОМЕЛЬЧУК

## ДОВІДКА

про апробацію і впровадження результатів  
дисертаційного дослідження на тему:  
«Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей  
учнівської молоді США (XX – початок XXI ст.)»  
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук  
**Ірини Хосенівни Турчик**

Кафедра теорії і методики фізичного виховання і спорту Хмельницького національного університету упродовж 2019-2020 рр. здійснювала апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження І.Х. Турчик на тему «Шкільний спорт у теорії та практиці формування цінностей учнівської молоді США (кінець XX-початок XXI ст.)» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки».

Основні положення дослідження знайшли своє прикладне застосування для розширення навчальних занять з курсів «Історія фізичної культури», «Теорія і методика дитячого та юнацького спорту», «Теорія і методика фізичного виховання», «Професійна майстерність учителя фізичної культури».

В апробованих матеріалах розглянуто питання теоретичних та організаційно-методичних основ формування ціннісних орієнтацій особистості засобами фізичної культури у світовому контексті, історичних аспектів розвитку спорту та системи фізичного виховання у США (кінець XIX – початок XXI ст.).

Особливу увагу привернули матеріали щодо формування цінностей в учнівської молоді США засобами шкільного спорту.

Викладачі та студенти кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту використовували матеріали і висновки дослідження дисертантки під час проведення лекційних та практичних занять.

Проведена апробація довела актуальність дослідження І.Х.Турчик та доцільність впровадження його результатів в умовах університетської освіти України.


Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження І.Х.Турчик обговорена і затверджена на засіданні кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту Хмельницького національного університету (протокол № 9 від 18.06.2020).

Завідувач кафедри теорії і методики  
фізичного виховання і спорту,  
доктор педагогічних наук, доцент  
Хмельницького національного університету



О.О.Солтик

Підпис О.О.Солтика засвідчую,  
проректор з наукової роботи,  
доктор технічних наук, професор  
Хмельницького національного університету

О.М.Синюк

## Додаток І

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

## Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Турчик І. Х. Шкільний спорт у як засіб формування цінностей учнівської молоді США: теорія і практика : монографія. Дрогобич : ТЗОВ «Трек ЛТД», 2020. с.
2. Турчик І. Х., Михаць Л. В. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном : навч. посіб. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2019. 50 с.
3. Турчик І. Х. Фізичне виховання у початкових школах Польщі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. № 10. С. 128–130.
4. Турчик І., Козібрда Л., Бережанський В. Завдання шкільних програм з фізичної культури у країнах Європи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2010. Вип. 8. С. 213–217.
5. Турчик І. Х., Зазуляк І. Б. Фізичне виховання у шкільній освіті Німеччини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2011. Вип. 13. С. 642–646.
6. Турчик І. Х., Чопик Р. В., Шиян О. І. Розвиток системи фізичної культури в Франції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2012. Вип. 22. С. 69–72.

7. Turchyk I., Krucsevych T., Lukjanchenko M., Djatlenko S. The peculiarities of physical education programme in Ukraine. *Journal of Physical Education and Health*. 2012. Vol. 1 (2). P. 43–48.
8. Демчук С., Костко А., Турчик І. Формування правильної життєвої позиції у ставленні до власного здоров'я (міжнародний досвід). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2013. Вип. 7 (33). Т. 1. С. 226–231.
9. Турчик І. Шкільний спорт як соціально-ціннісна система у працях зарубіжних фахівців. *Проблеми современного педагогического образования. Серия : Педагогика и психология*. Ялта, 2014. Вып. 46. Ч. 6. С. 206–213.
10. Турчик І. Шкільний спорт у середніх та старших школах США (масштаби та чинники залучення). *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 2-3 (20-21). С. 53–58.
11. Турчик І. Проблема внедрения школьного спорта, как действенной здоровьесохраняющей технологии в учебный процесс школ Украины. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2014. № 7 (26). Часть 2. С. 65–67.
12. Турчик І. Фізичне виховання у шкільній освіті Італії. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2 (78). С. 82–84.
13. Турчик І. Теоретичні основи формування ціннісних орієнтацій учня засобами шкільного спорту за кордоном. *Педагогіка, психологія і медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2014. № 6. С. 71–75. doi:10.6084/m9.figshare.1003977
14. Турчик І. Особливості організації шкільного спорту у США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ. 2014. Вип. 2 (43). С. 92–96.

15. Turchyk I., Chopyk R. Sport szkolny v Ukraini. *Life and Movement*. 2015. Vol. 1-4 (7). S. 4–12.
16. Турчик І. Шкільний спорт у США як засіб формування загальнолюдської цінності – освіти. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2016. Вип. 9. С. 381–389.
17. Турчик І., Сабо Ф., Лештар М. Популяризація та організація шкільного спорту в країнах світу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2015. Вип. 5К (61). С. 252–255.
18. Sorokolit N., Shyyan O., Lukjanchenko M., Turchyk I. Improvement of 5-9 th Grades Schoolchildren Physical Education in Ukraine by Using Variable Modules Curriculum. *Journal of Physical Education and Sport*. 2017. 17 Supplement issue 4. Art 215. P. 2110–2115.
19. Турчик І., Шатинська О. Шкільний спорт, як засіб соціалізації особистості (історико-педагогічний дискурс в контексті вивчення зарубіжних джерел). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2016. Вип. 9 (79). С. 101–105.
20. Турчик І. Х. Формування громадянських цінностей в молоді США. *Педагогічні науки*. 2017. № 3. С. 88–93.
21. Турчик І. Вплив занять спортом дітей на членів їх родин у США засобами шкільного спорту. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 3. С. 80–89.
22. Tkachuk V., Turchyk I., Chopyk R., Chemerys M. Olympic education as an important component of a comprehensive curriculum. *Physical culture, physical education, sports and health culture in modern society*. 2017. № 4 (40). P. 35–41.
23. Турчик І. Негативные последствия ранней специализации в детско-юношеском спорте США. *Мир спорта*. 2018. № 4 (73). С. 56–61.

24. Москаленко Н. В., Сороколіт Н. С., Турчик І. Х. Ключові компетентності у фізичному вихованні школярів в рамках реформи «Нова українська школа». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2019. Вип. 5К (113). С. 223–228.
25. Turchyk I., Sorokolit N., Chopyk R. Cross-cultural comparison of understanding of sports and its values among teenagers in the USA and Ukraine. *Slavonic Pedagogical Studies Journal*. 2019. Issue 1. Vol. 8. P. 82–96.
26. Турчик І. Х., Мацола Н. П. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх учителів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. Том 3. С. 12–15.
27. Турчик І. Становлення та розвиток дитячого спорту і фізичного виховання у післявоєнний період у США (1945 – 1980 рр. ХХ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 18. Том 1. С. 47–52.
28. Турчик І., Сороколіт Н., Цюпак Б. Формування громадянських та соціальних компетентностей в учнів засобами фізичного виховання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2020. Вип. 1 (121). С. 102–107.
29. Турчик І. Х., Чопик Р. В., Кізло Н. Б. Зміст та особливості інтрамурального (внутрішньошкільного) спорту у США. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2020. Вип. 3 (123). С. 143–147.
30. Турчик І., Белікова Н. Генеза системи шкільного фізичного виховання і спорту у США(1930-1944 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного*

університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 28. Том. 4. С. 185–189.

31. Турчик І. Шкільне фізичне виховання та спорт у США (кінець ХІХ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Том 4. С. 34–38.

32. Турчик І. Х. Формування життєвих навичок (life skills) дітей та молоді США засобами спорту. *Kultura fizyczna, pedagogika, zdrowie i fizjoterapia : monografia*. Starograd Gdanski. 2020. С. 26–37.

***Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації***

33. Шиян О., Турчик І., Стасюк Г. Формування ціннісних орієнтацій молоді засобами міжнародних програм. *Педагогічна думка*. 2006. № 2. С. 61–63.

34. Турчик І., Шиян О., Некотенев Д. Ставлення українських та японських підлітків до уроку фізичної культури. *Молода спортивна наука України : зб. наук. статей в галузі фізичної культури та спорту*. 2007. Т. 5. Вип. 9. С. 337–342.

35. Турчик І., Вацеба О., Бірюк С. Урок фізичної культури у системі початкової шкільної освіти Польщі. *Молода спортивна наука України: зб. наук. статей в галузі фізичної культури та спорту*. 2009. Т. 2. С. 187–191.

36. Турчик І., Круцевич Т., Смоліус Г., Заяць Л. Особливості навчальної програми з фізичної культури в Україні. *Олімпійський спорт і спорт для всіх : матеріали 14 міжнар. наук. конгресу (м.Київ, 5-8 жовт. 2010 р.)*. Київ, 2010. С. 472.

37. Турчик І., Пиць Н. Сучасні реалії рухової активності молоді України (результати соціологічних опитувань та статистичних даних). *Проблеми формування здорового способу життя молоді : матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів / під заг. ред. Р. Р. Сіренко*. Львів, 2011. С. 179–184.

38. Shyyan O. Slyvka Y., Turchyk I. Health education as a part of life circle training teachers of physical education in Ukraine. *Teachers' Life-cycle from Initial Teacher*

*Education to Experienced Professional* : 36th Annual Conference of the Association for Teacher Education in Europe (24th – 28th August, Riga). Riga, 2011. P.165.

39. Турчик І. Х. Круцевич Т. Ю. Особливості навчальної програми з фізичної культури в Україні. *Zdravonictvo a socialna praca : vedecky casopis*. 2012. Rocnik 7. Cislo 1-2. S. 126–128. URL: <http://www.zdravotnictvoasocialnagrada.sk/2012/03/11/zdravotnictvo-a-socialnagrada1-2-2012>

40. Турчик І. Х. Передумови встановлення та розвитку рекреаційної діяльності у Франції. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Львів, 2012. С. 79–83.

41. Турчик І., Степанюк С. Особливості моделей шкільного спорту в США та Європі. *Актуальні проблеми юнацького спорту* : матеріали XI всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 25-26 вер. 2014 р.). Херсон : ПП Вишемерський В.С., 2014. С. 86–90.

42. Турчик І. Соціальне значення шкільного спорту у працях зарубіжних фахівців. *Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи* : тези III міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Дрогобич, 26-27 берез. 2015 р.). Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 337–339.

43. Турчик І. До проблеми формування аксіосфери учнів США. *Актуальні проблеми фізичного виховання* : зб. тез доп. XII міжнар. наук. конф. (м. Херсон, 26-27 вер. 2017 р.) / уклад.: С.А. Омельчук, Ю.А. Грабовський. Херсон : Херсонський державний університет, 2017. С. 41–42.

44. Turchyk I., Sorokolit N., Lukjanchenko M. Negative Consequences of Professionalization of Children and Youth Sports in USA . *6 the International conference on science, culture and sport : abstract book*. Ankara, 2018. P. 122. URL: [http://www.iscs-a.org/multimedia/depo/abstractbook\\_18.pdf](http://www.iscs-a.org/multimedia/depo/abstractbook_18.pdf)



*Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації*

45. Турчик І., Ріпак М., Лесько О. Ставлення класоводів Львівщини до фізичної культури як частини здорового способу життя. *Молодіжний наук. вісник* : зб. наук. праць Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2008. С. 41–45.
46. Турчик І. Зазуляк І. Фізична культура як частина здорового способу життя вчителів молодшої школи. *Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи*: монографія. Дрогобич, Швидкодрук, 2009. С. 218–225.
47. Турчик І., Павлишак М., Козіброта Л. Особливості проведення самостійних занять з варіативного модуля «туризм» згідно навчальної програми з фізичної культури для 5-9 класів (2009). *Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді* : матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. / під заг. ред. Р. Р. Сіренко. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім.І. Франка, 2010. С. 130–137.
48. Сороколіт Н., Турчик І. Впровадження варіативних модулів навчальної програми з урахуванням матеріальної бази навчального закладу та інтересів учнів 7-х класів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. 2017. Випуск 5К (86). С. 315–319.
49. Турчик І., Сацик О., Степанюк С. Особливості навчальної програми з фізичної культури (1-4 класи) в Україні. *Проблеми формування здорового способу життя молоді* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів / під заг. ред. Р. Р. Сіренко. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім.Івана Франка, 2017. С. 13–16.
50. Турчик І.Х та ін. Фізична культура в школі : метод. посіб. / за заг. ред. С. Дятленка. Київ : Літера ЛТД, 2009. 176 с. (**Рекомендовано МОНУ (лист від 01.07.09 №1/11-4630)**).

51. Дятленко С., Круцевич Т., Турчик І., Чешейко С. Збірник завдань для ДПА з фізичної культури. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 128 с. **(Рекомендовано МОНУ (лист від 3.02.2010 №1/11-454))**.
52. Турчик І.Х та ін. Фізична культура в школі : 10 – 11 класи : метод. посіб. / за заг. ред. С. Дятленка. Київ : Літера ЛТД, 2010. 64 с. **(Рекомендовано МОНУ (лист. від 31.08.2010 р. №1/11-8297))**
53. Турчик І., Чопик Р. Асистентська практика. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 38 с.
54. Турчик І. Х. Практична підготовка фахівців факультету фізичного виховання Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 40 с.
55. Турчик І.Х та ін. Фізична культура в школі : 5-11 класи : метод. посіб. / за заг. ред. С. М. Дятленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 176 с. **(Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах МОНМСУ (лист. №1/4-18-Г-167 від 21.03.2011 р.))**
56. Чопик Р., Турчик І. Теорія і методика фізичного виховання : метод. матер. до семінар. занять. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 80 с.
57. Шиян О., Сороколит Н., Турчик І. Здорова школа : рухова активність : навч. посіб. Львів : Кольорове небо, 2013. 84 с.
58. Турчик І. Х., Михаць Л.В. Адаптивне фізичне виховання : тексти лекцій. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 104 с.
59. Turchyk I. i in. Wybrane aspekty szkolnej edukacji zdrowotnei na przykladzie stylu zycia mlodziezy polsko-ukrainskiey : skrypt. Lwow. 2014. 152 с.

60. Турчик І. та ін. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів 5-9 класи (**наказ МОНУ від 07.06.2017 №804**). URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56135/>

61. Турчик І. Х., Михаць Л. В. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті за кордоном : метод. рек. до семінар. занять. Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 50 с.

## Додаток К

**Апробація результатів дослідження.** Основні теоретичні положення та практичні результати проведеного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки і дошкільної освіти та кафедри теорії та методики фізичного виховання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, отримали позитивні відгуки на конгресах, науково-практичних конференціях, методичних семінарах, круглих столах, зокрема:

– *міжнародних за кордоном*: 39-th ATEE Annual conference. University of Minho (Брага, 2014), 42nd Annual ATEE Conference (Дубровник, 2017), семінар для авторів програмової основи «Нова Українська школа» (Варшава, 2016 р.);

– *міжнародних в Україні*: «Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи» (Дрогобич 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019 рр.), «Олімпійський спорт і спорт для всіх» (Київ, 2010 р.), «Молода спортивна наука України» (Львів, 2015 р.), «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 2015 р.), «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпро, 2016 р.), «Actual Problems of youth Sports» (Херсон, 2017 р.), VI International conference on science, culture and sport (Ankara – Львів, 2018 р.), «Актуальні питання фізичної культури, спорту та ерготерапії» (Чернівці, 2020 р.); «Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення» (Львів, 2020 р.);

– *всеукраїнських*: «Олімпійська педагогіка у системі навчально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів України» (Київ, 2007 р.), «Сучасні проблеми фізичного виховання і розвитку учнівської та студентської молоді» (Київ, 2009 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді» (Львів, 2010 .), «Проблеми формування здорового способу життя молоді» (2011, Львів р.), «Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення» (Львів,

2012 р.), «Фізкультурна освіта в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи» (Полтава, 2013 р.), «Актуальні проблеми юнацького спорту» (Херсон, 2014 р.), семінарі для авторів програмової основи «Нова Українська школа» (Львів, 2016 р.), «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Ірпінь, 2017 р.), «Актуальні проблеми громадського здоров'я та рухова активність різних верств населення» (Херсон, 2019 р.).